

ल-मं

श्रीगणेशायनमः॥ अयसक्लश्रन्दमूलभूतताद्वात्वर्थीनिरूप्यते॥ तत्रफलानुकूलोयत्वसहितीच्यापारीधात्वर्थद्वतिसिद्धां नः॥रा च फलंधातर्थोव्यापारः प्रत्ययार्थद्वितन्त्र ॥ इक्कर्मणिचेत्यादिसूचिरीधात्॥ नहितेनव्यापार्स्यप्रत्ययार्थताह्यसे ॥ किचपचित्रप्य तिप क्वानित्यारी पूरकारादीनां प्रतात येन जाने कप्रत्य यानां शांकिक ल्पनापेक्ष येकस्य थानोरेन प्रक्तिक ल्पनी विना। किंच प्रत्कारादेः प्र त्ययार्थत्वेगच्छतीत्यादावपितत्त्रतीतिबारणायतद्वोधेपिबस्याभिक्याहारस्यापिकारणत्वकत्पनेगीरवम्। किंचसकर्यकाकर्यक् हारोच्छे दः ॥नच पत्ययार्थव्यापारव्यधिकरणफलवाचकत्वंसकर्यकत्वंतत्समानाधिकरणफलवाचकत्वंचाकर्यकृत्वं।जानावावि च्यापारताचच्छे दकसमवायसं बन्धेनव्यापारानधिकरणञ्चित्वदूपवैयधिकरण्यस्यविषयतयाफलेसत्वेननस्तिः॥अन्ययायिकं॥ चित्संबन्धेनसर्वेषामेवव्यापारसमानाधिकरणफलवाचित्वेनबहूपध्रवापत्तिः॥प्रत्ययार्थव्यापाराश्रयत्वं स्वक्तित्वस्। घटेभावयतीत्या दीणिजर्थम्पापारव्यधिकरणफलाश्रयत्वेनधरादेःकर्यत्वमितिवाच्यम्।अभिधानानभिधानव्यवस्थीच्छेदापत्तेः॥नंचव्याषारेणस्वाश्र यासेपात्कर्तुर्भिधानम्। कर्मारच्यातेश्थानेनफलेनस्वाश्रयाक्षेपात् कर्यणोत्रिधानिवाच्यम्। जात्याक्षिप्रच्यकेरिवाश्रयस्थप्राधाः न्यापत्तीकियामधानमारव्यानमितियास्क्रविरोधापनेः॥किंचफलस्यधानुनानदाश्रयस्य चाह्नेपैणैवलाअसंभवेनलः कर्मणीत्यस्य वियर्थ्यापतिः।। कर्मकर्त्रुक्तांकारकभावना अयवाचकत्वेगीरवाचा। किव्याविश्वित च्यादीनां व्यापारावाचकत्वेया मीगमनवानित्याद्या

ल-मं | पद्भानान्त्यत्तेर्मनोलिङ्न्तयाचतयोग्ङास्येनातुभवसिद्धः समावेशएवदुर्घटद्गतिबोध्यस्। किंचत्वयाकर्मत्वधात्वर्थान्वतप्रत्ययार्थफल् वत्वं प्रत्ययार्थफलव्यधिकरणव्यापार्वाचित्वंचसकर्यकत्वंवाच्यं तच्चभावयत्येधयत्यादिण्यन्तसकर्यकेषुत्तकर्यणिचाव्याप्तम्॥त त्रफलस्यधात्वर्धत्वेनान्यलभ्यत्यात्रत्ययार्थत्वासंभवादित्यन्यत्रविस्तरः॥अत्रफलव्यापार्योः ष्ट्रश्रक्तात्माएकपदीपस्थाप्य योरपिपरस्परमन्वयो गुरातिवेचिच्यात्॥परेषां हती एसाधनत्व योतिवा अन्यथाक में प्रत्ययसम्भिन्याहारे व्यापारा वृच्छि न फल बोधेनतथाशक्तरव्यावश्यकत्वेनगुरुश्वयतावच्छेदकदशिद्यकल्पनायितः।तत्रफळ्व्यापारावन्तरङ्गत्वात्परस्पर्विशेषणता मनुभूयैवार्थान्तरान्विवी॥अत्स्वगमनंनव्यापार्द्तिन।फलाश्ववसर्गतीव्यापारविशेषण्यन्यजनकभावःसंसर्गः॥इविद्वविष्य त्वंसंसर्गः॥यथाआस्यादेसत्यूर्वकाध्यवसायादीवृत्तो॥यत्येशेवआस्तद्त्यादीयत्यद्दश्यकश्यनाद्यध्यवस्यतात्यर्थः॥फलत्वंचकर्त्तृ प्रत्ययसमभिन्याहारेतद्वात्वर्थजन्यत्वेसतितद्वात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावत्वम् ॥जन्यताचारोपिताचीत्यन्य न्। विभागजन्यसंयोगादिरत्पेपतत्यादार्थेविभागसंयोगयोः फलत्ववारणायोभयम्। कर्मभत्ययसम्भिव्याहारेतुफलस्यविशेव्य ता। परेतत्तयोः पृथक्शको फलव्यापारयोक् दृश्य विधेयभावेनान्वयापतिः। पृथ्यप्रपश्चितयोस्त्रथान्वयस्थात्समिकत्वात्। नथान्व

मिधातजतत्त होधस्य मतिबन्धकलकलपनेगीरवम्। तस्मात्फलावच्छिनोच्यापारेच्यापारवच्छिनोफलेचधातूनांशक्तिः कर्वक २

पतिः॥ तद्वाचकत्वेतेनापिस्वाश्रयाद्देपेकर्तुर्थिथानापतिः॥किवयुरुः शिष्याभ्यापाच्यनीत्यादीहेतुमनिचितिसूत्रवणात्रयोजकव्यापास्य णिजर्थते स्थिते प्रयोज्यव्यापार् आरव्याता श्रीबाच्यः।। एवंचसंख्यायाः स्ववाचकारव्याता श्रीव्यापारा न्वयिन्थवान्व याच्छि व्याभ्यामिति हिव चनानापनिः।।पाच्युनीत्येकवचनानापनिष्र्च॥गुरोर्नभिधानेननत्रप्रथमायाअनापनेश्वशिष्यश्रब्हानदापनेश्वेत्यन्य चनिरनरः॥गर्पि धातोः केवलच्यापरिवशक्तिः फलंतुकर्राष्ट्रत्यार्थद्वितन्य। आयंगच्छ्नीत्यचिकागस्यत्यजनीत्यत्र संयोगस्य बीधापनेः॥संयोगभाने गम्यादिसमभिव्याहारस्यविभागनाने त्यनादिसमभिव्याहाराहैः कार्णत्वकल्पनेतुमेरवम्। त्यामोगमनिम्यापनेम्य।।तत्रफलावच्छिर नन्यापार्वाचित्वेसर्वत्रवश्चेवोचितम्।किंचगत्यश्चेकर्याणोद्वितीयाचनुष्यीर्ल्यवृत्वोपेकर्याणेपच्याम्याः च्तस्येन्व एयस्यकर्मणिसप्तम्यावि धानेनानेकेषां सुपानिडांचफले शक्तिकल्पना पेश्वयाकलविशेषबोधेतनद्वातुस्यक्षिव्याहारस्यकारणत्वकल्पनापेश्वयाच्यानोरेनफले पिशक्तिकल्पनोचिताकमक्तिभयोगेफलस्यतवापिधासुवाच्यत्वाचय्यकत्वाद्यात्यजतिगच्छत्योः पर्यायताश्रमदशायाताभ्यामविलस् ण बोधोत्पत्यातत्तत्ममभिञ्याहारस्यफलविशोषबोधनियामकत्वासंभवाञ्च। कार्यतावच्छेदकको टीपुरुषविशेषीयत्वनिवेशेतुगीरवम् । यत्वी दशेस्थले सामग्री पति बध्य प्रति बन्धक आ वेला धवगी रवि चारकरणम् तत्तु ता दशसामग्री पति बन्धक ताज्ञा न स्यानु पर्योगनानु मितिपरामश्कार्यकारणभावादिकाधवगोर्विचारकरणवत्काकदन्तविचारकरणम्। किंचशाब्दानुमितिसामग्योर्ज्ञान्छ दितत्वेनयुग्

स्ट मं अध्यासगृहीतयै विकाययात्व्यातस्यसंबन्धग्रहोबोध्यः। नचेवंधात्वर्थस्यगोणत्वापतिः। तद्तिरिक्तञ्जाव्यार्थप्रसिध्यातस्यगोणत्वायात्। य स्यद्भिम्रख्याः न्योर्थोस्तित्र वेदेशस्यगोणत्वात्।यहानाहशाने कव्यक्ति इतिजानिरेविकया।व्यक्तिहारकेचनस्याः साध्यत्वम्।स्फोटवरस्याः कमनदिरपिकियास्णैरभिव्यक्तिः फलस्यापिस्वजनकव्यापार्गतपीचिपयशिषेणतथेनआनम्।अत्एवतन्यान्यचकस्यधानुत्वसिद्धिः । अत्रकेचित्सिद्धत्वेकियाकाङ्सोत्यापकतावच्छेदकंयदैजात्यंतद्रूपम्। साध्यत्वचरूचिप्रीभूतावयवेत्वसमानाधिकरणंकारकान्वयादियोग्य ताच छैदके कियान्तराका इसानुत्या पकताच छेदके चयहै जात्ये तदू पंष्र् हिरुगा द्यायानी किया प्रधानत्व व्यवहार् सुकियामा निविधिष णत्यात्।स्वरारीनात्स्वःपनिरित्यादीनामार्थेष्यन्वयः।अत्रव्यनहरूगाद्यर्थेकारकाणायन्वयः।तेषांक्रियान्तराकाङ्कासन्वाद्।तत्रसिः। दिलंपाकद्त्यारीपञादिबोध्यम्।साध्यत्वं तुसर्वत्रैवधातु प्रतिपाद्यस्। नचधातुनः क्रियान्तराकाडुः सानुत्थापक ताव छे दक वैजात्ये नी पस्थितीकःणांनमेचेत्स्रखंयायादित्यादाबाकाङ्क्साभावनान्वयोनस्यादिनिवाच्यम्।चेच्छ्ब्द्रसमधिच्याहारेणाकाङ्क्सोत्यानादित्याहः॥ च स्तुनः साध्यत्वेनिष्पाद्यत्वमेवतद्रूपेणेवचबोपेः। स्पष्टचेद्मुपपद्मनिङ्-सुद्कात्पूर्वद्रत्यादौभाष्यद्वितउपसर्गवादेनिरुपिष्यामः। यद्य पिघटंकरो तीत्यारीघटस्यापिसाध्यमानत्वं प्रतीयते।तथापिपदान्तरसंयभिज्याहारात्रथा। स्वतस्तुधटादिपदादुव्यंसिद्धत्वेनैवपती यते।सिद्वत्वेचसूस्मरूपेणबोध्यम्।यद्यपिक्रियापितया तयापिश्रब्ध्यक्तिस्वभावात्त्रशूलरूपेणसाध्यत्वेनेवनस्याः प्रतीतिः।द्रव्य

मिर्शकतत्त्रत्ययसमभव्याहारस्वतत्तहोधेनियासकः गोर्वचप्रामाणिकत्वानरोषावहस्।किचैकपदेव्युत्पत्तिह्यकल्पनेनिगोरवम्।नया हि। फलविशेषणक्यापारबोधेकर्त्तृत्रत्ययसमभिव्यात्हतथत्वनन्योपरिश्वति-कार्णव्यापारविशेषणकफल्गंबोधेकर्सघत्ययसमभि व्यात्हतथातुजन्योपस्थितिः कार्णामितकार्यकारणभावद्वयकस्पनं थानोर्यद्वयेशक्तिद्वयकस्पनं बोधजनकत्वस्यविषयासँबद्धेः उपम त्यातत्तत्तमभिव्याहारविशिष्टधावीविशिष्टिन रूपितसंबन्ध हयकल्प नचित्यतिगोर्वम्। अन्यत्रापदशक्तेरुन्देर् एव मन्यत्रापि एय द्श्रित कल्पनानिर्सनीयेत्यादुः।सर्वकारकाणांधात्वर्थेःन्वयः।अययेवचित्रयाःचावितद्यसिद्धेवासाध्यत्वेनाभिधीयने।आश्वितक्रमस्द्धन्वासाः। कियत्यभिधीयते। गुणभूते रवयवैः समूहः कसजन्मनामृषुद्धा प्रकल्पिता भेदः कियेतिच्य परिष्ठयनद्ति। भूवादिसू चस्य भाष्यार्थं पति पार कहरियन्यात्। ऋमजनानामेषाव्यापाराणांसमूहंप्रतिग्रणभूतैस्ततद्वेषणभासमानैर्वयवैर्युक्तः संकलनात्मिकयेकत्वबुखापदियता भेदत्यम्सम्हः कियेतिव्यबद्धियनइतिद्वितायकारिकार्थः।अज्ञावयबोश्ययोविषर्थस्य द्वायाश्रयमेकत्वम्।एतेनपूर्वापरीभूत स्णसमू इस्ययुगपदसेनिधानादेकादियेतिमाध्यासंगतिध्तयेषास्तम्। सणनश्वराणामव्यवाना वस्तु भूतसमुद्यायाबाह्य होत्युक्तम्। पचतिपस्य तीत्या एव सिद्ध म पासी दित्या देशि सद्वेवासाध्यत्वेव तत्वकारेणाभि धीयमानं किया आश्रितित्योग वद्शीनं कियने व्यवानां क्रमेणीत्य त्या। अतर्वाश्रितसम्द्र्षाक्रियत्याद्यर्थः एकैकावयवेषिसमूहरूपारोषाद्धिश्रयणकालेषिपवतीतिव्यवहारः आरोपेच मनीतिरेव बलम्।

भक्तिमवस्थितमिति।अस्याः वियायाः।यङ्कियायो कालदर्शनेकालगतेभविष्यस्यत्वाः पद्तिहेलाराजः।यहासत्ताविषययापारार्थकः। विनक्रियाची चकत्वनिबन्धनधानुत्वसिद्धिः सत्ताचाः षष्ठाद्वाविकाराद्नुस्यूतेयः पंसदिविष्यय्यवेद्यंतन् तद्विष्यव्यापारश्चाता भरणस्वस्त्पधारणपराभ्यामुच्यते।आत्यस्वस्त्रेचसत्तेव।साचात्रस्यूलस्वस्त्रेपात्रिका।स्रियतीतत्वागानुकूलव्यापारस्येवाचवहैप रित्येनतञ्चरणानुकूलच्यापार्स्यत्रनीतेः।स्पष्टचेदंभूवादिसूत्रेभाष्ये।तदुक्तं विक्के।षड्डा विकाराभवन्तीतिवार्षायणिर्जायते। अस्तिवपरिणमते वर्षते, पसीयते विनयपतीति - जाय तब्ति पूर्वस्यादिमाच हेनापरंभावमाच हेन प्रतिवेधति अस्तीत्युत्प कस्य सत् स्यावधारणमिति-भावस्यनिरूपपदभावशब्दवाच्यस्यजगत्कारणस्यसत्तारूपब्रह्मणीनिष्क्रियस्यापिषद्वेवविकाराद्वपविका पामासासहकारेणिकियास्त्राविवर्ताः।अन्यत्रप्रधानाहिषुप्रधानभावद्त्यादिरीत्यासापपदभावशब्दमयोगः।हत्र्यतेचभारतेथाद्व ल्क्यंप्रतिर्विवाक्येपयोगः।कुर्त्तंशतपर्यवैवत्वंप्रणेव्यसिवैहिन।तस्यानेचपुनभनि बुद्धिस्तवभविष्यतीति। आयतद्तिचषड्वा विषुपूर्वस्थजनेराहिमित्युपलक्षणमुपकमप्रभूत्यपवर्गपर्यन्तंज्ञात् इतिव्यवहारं यावद्भावमाच्छेनदापरंभावमस्त्यार्व्यमसनोः रामः जन्मायोगाद्वियमत्मपिनाचकेषाच्याकिस्वभावात्। नापित्रतिषेधतिनिरालेम्बनंजायतद्त्यनापतेः।अस्तितिचोत्यन्यस्यसस्य (स्य सत्तावनस्तादशास्त्र्य स्यावधारणधारणमा चष्टेवतिन दाष्यसूनः। भावना फलपोर्कनिष्टत्वाचगच्छ्तीस्याराविवनस्पर्ध

स्य तुम्रस्य रेण सिद्धत्वे नेविति नदोषः। पचितिभवति अस्केत्यादो भवित अस्केत्यादी नां ऋियाका इन्हाद श्रीन नां हश्येजात्ये नाभा नात्कार् काद्यन्वयानापतिर्धातुत्वानापतिश्व।एवंद्रष्णानमेचेदित्यादीचेत्पदेनापितव्याकाडुःसायां नेद्वेजात्येनाभाना होषएव।हरुगित्यादेश्व न साध्यत्वेनभानमितिनकार्कान्वयङ्गतिदिक्। नवफलानुकूलः फूलाराहिन्योपारः समूहधन्दकः फूलारत्वाधः संवापनत्वादितनदूषे णेववाच्यः प्रागुक्तहर्कारकार्यातनद्वपेणेववो धूलागात्।अतएवदैवदनःपचतीत्युक्ते स्यूक्तांरादिमान्ववेतिसंदेहीन।नाग र्थ त्वमिष्टमेव।तव्यदायोवक्तबुद्धिस्यस्तंदासवाच्यः।अतर्वकाष्ठानिपचन्तीतिसिद्धम्। तेड्यापोरस्यधात्वर्थत्याविवसायांकाष्ठः पच ताति। राक्तताव च्छेट्बं तुपित्वादिकम्। यानुत्वंतुनअति प्रसक्तत्वात्। थातुत्वाद्यजानतापिबाधान्व। एतेनधानुत्वेनधानु मानस्य। कियात्ववितशक्तिस्तनद्रपेणचतन्तद्र्यावेच्छिन्ववीधकत्वित्यपास्तम्।गारवात्।गाहशशक्तियहस्याहृष्ट्यात्रार्थत्वाच्। प्रत्कार्थ विष्मीतश्किकस्पव्यक्तनेनवन्हिप्रज्वालनर्शायां पचनीतिनेष्टमेव। फूल्कारानिरिक्तेविक्कित्यचकूलत्वाग्रहेनवापिनन्त्रष्टमेव। या ||मद्च्याद्वानंवेतिवादिविषतिपतिर्पिस्वीयस्वीयनादशक्षीधानुसारादेवोपपन्नाःधानूनामनेकार्थत्वात्कद्राचिद्धियात्वेनबोधोपि क्रत्कारस्यातीतत्वमात्रेणापासीदितितुनभूनत्वादेःसमुदायेण्वान्वयात्।अस्तिभवतिविद्यतीनामर्थःसनाःनेककालस्यापिनीति कां समतेषाचिषयेणकमवनीतितस्याः कियात्वम्। तद्केहरिणा। आत्यभूतः क्रमोध्वस्यायवेदंकालद्विम्। वीर्वापयीदिस्त्वणवि

स-मं कत्वम्। सचक्रिक्सामानाधिकरण्यान्। यथोति ष्ठवीत्यादी। अन्यथो दूँ देशसंयोगस्यविद्यमानत्वे उत्थितद्वि प्रयोगानापतिः। ममनुतं प्रसमान्धिकरणस्यतद्वकू स्वयापारस्यात्।तत्वातस्यविद्यमानत्वेपितदुपपतिः। अतएवपरिपन्यं वतिष्ठ तीत्यादीकियाविशेष णत्वात्कर्मत्वेनद्वितीयान्तत्वमितिसंगच्छ्वे। क्विटफलांशाभावानत्वम्। एवंचास्त्यादीकेवलसत्ताद्वेवार्थः। तिरुक्ते उत्पन्नस्य सत्व र्यद्रव्यस्यस्वसूपंथारणसूपां सत्तामाच्छेद्रत्यर्थः। तस्याअपिक्रियात्व सुपंपादितमेव। यद्वातृज्ञारणेक्षमञ्जिषानियनाससकर्मकद्वि त्नर्यक्तम्। गच्छत्यादिषुतदाकां दुष्याभावात्। केत्येवहितवाका दुष्या। अकर्मकियिन्वत्वसकर्मकत्विष्यित्वास्मकाणाम व्य र्यान्तरे कर्मकत्वेनासे यवा पत्ते । एते न सकर्मकथात्व न्य न मत्वेसकर्यक त्य मित्य प्य पास्त म्। वस्तु तस्त्वेन च्छा स्त्री यकर्मसे द्वाका र्थात्वय्यर्थंकत्वंसकर्यकत्वम्।तदनन्वय्पर्थकत्वमकर्यकत्वम्।तेनाध्यासिताञ्चययद्त्यादिसिद्धिः।अञाधवाद्वस्थासामित्येनेन धारस्यक्रमत्त्रम्।अन्वयऋष्यखुद्धेनसंसर्गरूपः।अन्वयपरस्यतेत्रैवन्युत्पत्तेः।तेनजीवत्यादिषुनदोषः।तत्रप्राणोदिसूपकर्मणोधा त्वर्धात्रृथगंबी भात्। स्पष्टंचेदंसुपं आत्मनइत्यत्रभाष्ये। पूर्वसंकर्मक लक्षणेत्वेन दर्धिक लाश्रयावा चकत्वे सतीतिविशेषणदानेगीर वम्।अवसक्रमेकलक्षणएवतात्पर्यमकर्यकलक्षणत्वर्यलब्धम्।यनुप्रवेसकर्यकल्सणपत्वेःविवसाविरहविशिष्टेनिविशेषणाद्वि वसितकमैसनातिन्याप्तिः।नचतत्तदर्थकाभिन्याएवधातवद्ति अविवस्तिकमेसुफलवाचकत्वाभावादेवनातिन्यापिरितिवाच्यम्। ५

प्रतिकः। आसन्तविनाशंकेचिदुद्रिश्यिकेकोवीतिप्रश्वेस्तीत्युचराच्चतस्यव्यापार्वाचकत्वम्। अन्यवनुसुस्यतयानिविनोकंकरोवीतिप्रश्वे पाक्यदिगोचरएवेतिनिर्णयादस्तीतिनोचरम्। किंचव्यत्यनुषतेद्त्यत्रकर्तरिकर्मव्यतिहारेद्दत्यात्यनेषद्दर्शनासस्यकियाबाचकत्त्वम्। कर्मव्यतिहारम्यतविक्रयाव्यतिहारद् त्युपसर्गनादुर्भामितिस्त्रेभाष्ये त्पष्टम्। घरोभवनीत्याद् वुत्पत्यत्वकुलव्यापारी र्थः। स्वयापार श्व साध्यत्वेना विधीयमानाश्रयतेव पातन्ज्ञलन्ये सर्वपदार्थाना मवस्यादि रहेषेण प्रतिक्षण परिणायित योतत्तर्य रिणायविशि छे त्य तिनिस्तिपतानामाश्रयनानामनेकतयापूर्वापरीश्रुतावयवकृत्वाह्मते। सत्तायामिवका रूपतेपीर्वापर्यारोपेणवा। यहासत्कार्यवारे कारणात्मनासदेवयावत्स्यू संस्त्रपनमिषद्यतेमावज्ञायतेवृत्युच्यते। तत्मतिपत्तीत्वस्तीति नन्ततस्मापकच्यापार्स्त्पारीपात्तस्याः कियात्वम्। अस्तीत्यस्य चसनोभावयतीत्यर्थदृतिबोध्यम्। द्वानं ब्रह्मेत्याहोजानातेर्भावेल्युद्। नचतस्या खण्ड त्वेननित्यत्वेनचपूर्वा परीभूतावयवकत्वेनाभानात्कश्वतत्वछतेर्जानोतेर्धात्तत्वितिवाच्यम्। हृस्यभिच्यकत्वानेहित्तिधर्मारोपेणनत्य नीत्यात्रापितदो रोपेणन्त्वोपपत्तेः। ब्रह्मणोनिर्विकारत्वनिर्धर्मकत्वादिश्चतिभिञ्चनस्यारीपितत्वमेवीचितम्। श्रुद्धचित्तस्यतुअन्यनेवात्रापिनिवेधर वाक्य सहकारेणा स्वण्डार्थ बोधः। निषेधवाक्येरेववासः। एवमेव ब्रह्मेत्यादी न्युंसकत्वाद्य पपेनिरित्यन्य जित्तरः। सकर्मकत्वं चन्या पार्व्यायकरणफलवाचकत्वम्। तस्यमानाधिकरणफलवाचकत्वमकर्यकर्यकत्वम्। शहाव्यापारव्यधिकरणफलवाचकत्वाभावीः कर्म।

नात्यादे। प्रसिद्धेरित्यस्यप्रसिद्धाद्मिटत्यध्याहारेणतञ्चाभानत्प्रयोगाभावद्दत्यर्थः। नतुतन्मवर्षकत्वप्रयुक्तंकार्यभाष्यः नुकत्वातः शास्त्रेऽकर्मकपदस्थकर्यपदेनकालभावाध्वदेशिधन्त्रानामेचग्रहणम्। गतिबुद्धितिस्त्रत्रेसज्ञातीयापेस्वसकर्यकविषयनियमनिसिद्धैः कर्मकग्रहणसामध्यदिनिगतिबुद्धिकालाध्वनोरित्यचभाष्यस्पष्टम्।तेन सासमास्य तद्दिनभावेलादि सिहिः।पचैविक्कित्यनुकूल व्यापारीर्थः। सचानेकविधद्रत्युक्तम्। नक्ष्यतेरदर्शनानुकूलव्यापारीर्थः। सच्ध्वंससामग्रीरुक्षोव्यवधानावनुद्रु खव्यापार्क्रप्रश्व उत्पतिनेकाकेनष्टं तदुहं भवतितिविधासंत्रासूत्रेभाष्यप्रयोगात्। तहवेनष्टेचलभ्यतद्तिस्यार्तप्रयोगाच्च।तचच्यापोरेकालान्वयः। एते ननाशस्यवित्यत्वात्सर्वसनश्यतीत्यापनिरित्यपास्तम्।ध्वेसव्यतिरीभावावस्था।सार्वाशनिःस्त्रेणावस्थानेवश्रागभावः।ततःम च्युताभिव्यक्तिस्रश्रणम्थर्ममप्रामाव्यक्तिर्वायते इत्युच्यते निरोधाशवस्थैवस्वयं ऋगानश्यतीत्यने नेच्यत् इत्यन्ये । ज्ञानानिर्वि ष्यत्याद्वाने फल्यात्ममेन-सेयोगोव्यापार-।अत्रव्यमगेजानातीत्युपपद्यते। आत्यात्रान्त-कर्णमधापेतह्विविशेषसूपम्।त जीभगीरिपसावयवत्वाद्वच्छेदको शसभवेनसंगीगउपपद्यते।भनीनिर्वयवमात्मिपिज्ञानाश्रयोनिर्वयवद्तिनयैःवच्छेदकार शासंभवनसंयोगानुपपत्तेः।नदभ्युपगमेपिउपयन्तःपयन्यमिविकनोतिहिधर्भिणमितिन्योयन्तानाश्रयत्यसंयोगस्यचात्यना श्रम्बपर्यवसानाचित्यत्वमनुपपन्मम्। एवयाकाशस्यापिसावयचत्वम्। तदुक्तेत्वण्डनस्रताः सेयोगेः व्याप्यस्तित्वादेकदेशेति

सकर्यकपरे धात्नामन्यपरार्थत्वेनकचिर्षिकर्यसंबन्धरर्शनेनसा ऋत्याचएवेनेङ्किवत्व प्रत्य पविषयाणामकत्वेनाविविधिनकर्म णांधात्नामकर्मकव्यपदेशासंभवात्।स्पष्टंचेदंगतिब्द्धितिसूचेकेषटेद्रति तन्त्र।यातुःस्वर्यतेद्रत्यत्राविवस्तितकर्यतयाभावेलद्र्य धीगर्येतिसूत्रस्थभाष्यविरोधापनेः।नेत्रहिफलांशसंत्वेएवसंबन्धसायान्येनान्वयोनतुत्तद्विवेशायाम्।धातार्थान्तरे वत्तेर्धात्त्रथे नोपसंयहान्।प्रसिद्धेर्विवस्यतः कर्षणोः किर्विकाकियेति अभियुक्तोक्ताकर्यकसंयहकारिकायायविवस्यातं इत्यस्य एथागुपात् निवेय थ्यपिने स्व। भेव दी त्या फलस्य धात्वर्धात्वाविवसायां धातीर्थों नारे वृत्तीरेवसं पत्तेः। किन्विविव्याणिकारिविविव्याविरहिविवि ए फलवाचकत्वेनतत्व प्रत्यभिद्म यातिच्याप्तिर्दुर्निवारैव।यदित्व श्रीये राच्छ्ब्स्थेद द्तिसधातुर्धिन्त्र एवे द्यु च्यते वद्यान्य विद्यावया दाने ज्यर्थी व। किचकर्मणा सहे त्यर्थकसकर्यक पद्भ्यने दें प्रचिति यित्त म्। ननः प्राब्द्ययि या । स्वाभात्। कक्षणति वितनस्त्रेणलः कर्मणीत्यारीसकर्मकपदाह्वाधानापितः।शास्त्रअहात्।तथाबीधाननुथवेननत्करणानुपयोगान्नातस्यान्छव्य गर्याद्यारुध्यं सद्क मेवीचितम्।कारिकायामविवसानामयेनरूपेणान्वयविवस्यायस्यकमेसंज्ञातेनरूपेणान्वयविवसामावः!सचझचिद्विज्ञेष्यामा वछतो यथाने हपं व्यते द्वत्या दी। क्षाचिद्विशोषणाभावस्तो यथामातुः स्वर्थते द्वत्यादी। कार्यप्रशतिकाया यवस्तापन्या द्विवस्य त्य पिकिचित्। यथा सतपूर्वीकटिमत्यादोस्ततपूर्वीत्या दिस्तिविष्यएवेदेनान्यज्ञ।धानीर्यान्तरेस्त्याययानदीस्यहनद्रसर्थकेनदी यह CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रु-में- |विश्रोषानुपरुम्भेनिचन्यतिगच्छ्नीत्याद्यपद्मम्यकर्त्स्थभावकानाभित्युत्त्यसंगतेः।एवभिच्छ्नेरिच्छानुक्लेङ्गनमर्थः।अनीतानागतपरिप बुद्धपारोहींत्रलशालित्वम्।आत्यानंजानाबीत्पादावन्तः करणावन्तिनः कर्षाप्तारीरावन्तिकाः क्येतिक्यं वत्सूत्रेभाव्ये स्म एम्। ब्रह्मजानाति सविता प्रकाशनस्त्याहै।विषयोपहिनज्ञानस्यन्द्पहिन्धकाशस्य जन्यत्वा त्रकृतृत्व ब्रह्मस्वित्रोः।पनिर्गविवत्सक्येकेन्रकपनिन ब्रियरिप्रयोग्त्।विभागजन्यसयोगमाञप्रत्येः हर्मकत्वं बोध्यम्। छञ्डलानिव्यथिकर्णकाद्वकूलव्यापारी र्थः। यत्वमात्रार्थकत्वे क में कत्वापित्यति वत्।किंचकर्यस्थ भावकत्वाभावात्कर्यं कर्त्तरिक्षयेवद्वावानापत्थायगाद्यनापतिः छतिरित्यादोधाद्नाम्नकायत्वादत मानेपिरितः। यहारुतियत्वशब्द्योरिपव्यापारसामान्यवाचितैव। अन्यवस्थात्थरथे यत्वकथ्यमानेद्तिकारकद्तिस्वेभाषेप्रयुक्तिमत्यरः। म्। अञ्चभूयने सुरवसासान्त्रियते गुरुरित्यादी निपाता नां छो तकत्वे नाञ्च भ वसाक्षात्का रक्षण कर्यो धीत्वर्थत्वे नसकर्यकत्वम्। एते निनानियानस्थ वनंदर्यकत्मित्यण्त्तम्।कर्मसङ्कार्यान्वय्यर्थकत्वं सकर्षकत्विभितेषिकलाश्वयत्याकर्मसङ्क्रस्यथात्वर्धकलेरवान्वयोचित्यनद्यान कत्वमेवावश्यकम्। यो तकत्वचसम्भिव्यात्टन्गत्वस्य द्वीधकत्वभायेणाक्षचित्रियाविशेषास्यकत्वेतन्। यथामादेशेविकिरवतीत्यादोविषिमा निक्रयासेपकः।भादेशंविमायसिरवतीस्थर्थावगमान्।क्रिचित्तसेवन्थपरिच्छेद्कत्वम्। यथाकर्मभवचनीयानोम्।अथशब्दानुशासनामत्यत्राथश् ब्दस्य परम्भक्ति यासे पक्ति परादा वुक्तम्। एवमन्य दृष्यूत्यम्।विशिष्टस्य वुनधातुत्वम्।अपाठात्।अडा द्यायं वस्यायने स्वायने स्वयने स्वायने स्वाय

समतः। तदे **करे शरेशस्य प्रश्नेसंयोग एवकः। तस्या त्। अणीनि रंशीनित्रों कल्यिते कल्यितं जगदिति। विरंशिप्यणीसँयोगकल्यनाः।** यां सर्वयाजगतः कल्पितत्वमेवतितद्वावः॥ कणारः पारिमाण्डल्यसं योगार् ह्या णुक्तस्याक्जग्रुत्से स्वयन्यायावार् सार्रमान । सन्तिप्रघट्टकान्तरेतदुक्तेः यत्वावरणभद्भोविषयताचा फलं विषयतायायथा फलत्वस्त्रणकार्वेकितिसूपिष्यायोज्या पारसुद्धा न्मेवेतितन्त। कर्मस्थिकियकत्वापतेः।तद्योवस्थाचेत्थ्युक्ताहरिणा।विशेषदर्शनेयचिकयात्रव्यवस्थिताकियाव्यवस्थात्व न्येषांशब्देरे बप्रकल्पितेति। अस्यार्थः। यनकंर्यणिकत्तिशाक्षत्रोविशेषः कंष्ट्रिहृश्येत तष्रक्षियाव्यवस्थिते त्युच्यतद्तिशे पः।नृत्वेवंपच्यादिकर्त्रयिश्रमादिरूपविशेषस्यदर्शनाहिद्मयुक्तस्।किव्विन्तयिष्श्यतीत्यहिनांकर्त्तस्थभावकत्वाञ्चप्रिति ।कत्तीरिकियाकतिविशेषाभावादनो न्येषाभिति। यनद्तिशेषः। यत्रकर्त् कर्मसाधारणधर्मस्त्रेषे फलेशब्देनप्रतिपाद्यते सक्त हेस्य भा बकः। युष्यापश्यतिध्टं भामगच्छिति सहतीत्यादौ। तनविषयता समवाया यो ह्यान सुभयनि हुं संयोगश्ची भयनि हुः। एवं हासी पि।नचिविषतावरणभद्भा वेवम्।यत्रतंक्रविस्थर्भस्यंफलंसकर्मस्यभावकः।यथाभिन चीत्यादे।नद्विद्धिभाभवनादिक्यमिष कर्तिष्ठंप्रतियन्तीतिहेलाराजः।अतस्वकर्यविदितिसूत्रेभाष्याउक्तं नचकर्तृस्थभावकानांकर्पणिकियायाः प्रवृक्तिरस्तीति • तिषाधा तृनावाच्यायाः फेलस्त्पक्रियायाः कर्मसाञे प्रवृत्ति नीस्तीत्यर्थः। कारिका पूर्वाव्हीक्तार्थपर बेजानात्यादिकर्नयंपिकियासन्। ल में

8

हुटस्यप्रतियोगित्वम्।पटेतुसमुच्चयस्यभेदेनान्वयोनजुपटस्यसमुच्चयेद्तिह्नषङ्यापादनम्।नामार्थयोरभेरान्वयत्युत्पत्तिस्तुनि पानाति रिक्तविषया। वस्तुते। अयथेषुनायत्वयेवनेत्ययेवस्यायः। अनएवसमुखेयानन्तरंचादिप्रयोगद्ति रुद्धाः। यहासमुखित श्वार्यः स्वमावतश्चाद्यपस्याप्यस्यासत्त्वभू वत्त्वेम्। तदुक्तम्। समुच्चित्राभिधाने चच्यति रेकी नविद्यते द्ति। धर्म्ये शेशक्तिक त्यनागी रवें प्रामाणिकत्वा अद्रोषाय। निपाताना मश्चवत्व मिष्वोत्यार्थे मादाये वशक्ति अक्षणाद्योतक वान्यतमस्वन्ये नवी थकत्वस्ये वार्य कृत्वात्। नञ्समासेउत्तरपदार्थप्राधान्यमपिद्योत्यार्थापेक्षयेव।प्रतिष्ठतदृत्यविष्ठितिरेवधातूनायनेकार्थत्वाद्वितवाची। प्रपाब्दस्तृतद्यकत्व स्यतन्त्रवादित्वस्य चबोधकद्तिभूवादिसू वेगाच्ये स्पष्टम्। यद्यपिलोके विशिष्टादेवविशिष्ट्वेशयद्तिविशिष्टएविकयावाची तथा प्य डा दिञ्यवस्था येथातू पसर्गयोः प्रथक् कल्पनम्। एवं चान्तरङ्ग अपसर्गयोगः। अत्र वोषास्यतेगुक्तिकमीण जकारः। एत् न्यूलक एवपू विधातुरुपसगणायुज्यतद्तित्रवादः।बात्वश्वसाधनयोगः।अतएवस्यस्कारत्यादोपूर्वसुट् ततःसाधनप्रयुक्तकार्यम्।अध्ययन मित्यादीयत्ययद्त्यादिनिहेशेनद्वचित्यत्ययनिमित्तकायात्यागुपसगनिमत्तकार्यायहतेद्वापनेनादाषः। एतन्यू ल्कमवपत्यता पूर्वधानुः साथने नयुज्यते पश्चादे पसर्गेणे तीनि नव्याः। बस्तु नलुसु व्कात्यू बागतिर्गना बित्यत्र भाष्ये वस्तु म्यानि नव्याः। बस्तु नलुसु व्कात्यू बागतिर्गना बित्यत्र भाष्ये वस्तु म्यानि । रङ्ग-प्-क्रनएनन्-पूर्वेहिधानुरूपसर्गेणयुज्यने-पश्चात्साधनेनित। उपसर्गेणनत्सं इकेन। साधनेनन्तत्वयुक्तकार्थेणेतिनदर्थः। द्व

तश्निपानानावाचकत्त्वम्।सासात्वत्यस् नुल्ययोदितकोशात्।नमःपदेनसम्कारार्थत्वस्यलोकसिद्धत्वाच्च।सकर्मकत्त्वेवस्वस्वयुक्तनिपी तान्यनरार्थफलव्यधिकरणव्यापारवाचित्वम्।कर्मत्वमध्येतादश्रफलाश्ययत्वमेवेतिनकर्माणलकारान्यपितिरत्यपारतम् वेषस्ये बिनाभावात्।अनुभूयतेद्दत्यस्यसासाक्षिपतेदृत्यनेनस्यत्वात्।कर्मसंज्ञकार्थान्वय्यर्थकत्वतत्विमतिनिष्कष्यमेउन्तरीत्याद्यो तकताविनागत्यभाईव। तः कर्मणीत्यादीतेनस्त्रेणवीधस्यदुर्लभत्वाच। अन्यतरत्वस्यातिगुकत्वादुदुर्त्रेयत्वाच। यनुवपसर्गोद्योतकः। उप सर्गत्वादित्यत्रमानेनपरेणोपसर्गाणां तत्त्वसाधनेशक्तिस्व न्येनिवानपद्वत्व रह्णमखण्डं वानिपानत्वं पक्षताचच्छे दकी छत्यनिपात त्वेनैवहेतुनावाचकत्वाभावसाधनंयुक्तम्। प्रमाणानां सामान्ये पक्षणातादितित न्वानते। पिसामान्यधर्माव्ययत्वावच्छेरेनैवतत् सिद्धा पत्तः। निपातन्त्वंद्योतकनाग्रहेवच्छेर्कमितितुन्युक्तम्। तत्त्रद्यनिक्तिपतद्योतकत्त्वस्थनत्तिगातस्तिनयातहृत्यसाधारणधर्मस्या विच्छेरकत्वावप्रयकतयासामान्यधर्मस्यावच्छेदकत्वेयानाभावात्। निषातत्वाद्यज्ञानतीपिबीधाच्य। यदपिनिषातानां वाचकत्वेशोभनः समुच्चयद्वतिवच्छोभनश्चत्यस्यापनिः। घटस्यसमुख्यबद्द्रस्यस्थाने घटस्यचेत्यस्याव्यापनिरितिनन्न। शब्दशक्तिस्वाभाव्यनिन्य प्रतन्त्रतयानिपातैः स्वार्थस्यप्रविशेषणत्वेनेववोधेनविशेषणान्वयापसङ्गत्।षद्यप्राप्तेत्र्यादेषद्येरयादीघटमित्यस्य कियागामेवान्वयः।अतएवनतोहितीया।घटंसमुच्चयवन्तेपटंपश्येति बोधः।तत्रेसमुच्चयत्यत्रतियोग्याकाँडः सायासिकाहितत्वा

श्र-भ

रिवोपसर्गस्त बोस्।रंमतितदर्शद्योतकद्ति।एवंचपूर्वमुपसर्गणयोगीनामतदर्शसंबन्धः।ततउपसर्गशब्दयोगात् पूर्वसाधनकार्ययो गस्ततउपसर्गशब्दयोगद्वतिपरिभाषाद्वयार्थः।तदुक्तंद्वरिणा।धानोःसाधनयागस्यभाविनःप्रक्रमाद्यया।धातुत्वंकर्यभावप्रचतयार न्यरपिर्यताम्। बुद्धिस्यार्भिसंबन्धान्याधात्पसर्गयोः।अभ्यन्तरीकृतोभेरः पत्काक्षेप्रकाशतेष्ट्रति।अस्यार्थः।यथाभविसा धनसंबन्धाश्रयणेनिकया अचित्वमाश्रित्यधात् संद्रोच्यते।यथाच।याबीविक्रमत्वयाश्रित्यीपक्रमर्वेषिक्रमृत्वसुक्तम्।तथा मान्यपसर्गसंबन्धाद्पक्रमेएवविशिष्टिक्षयाव्यनत्वं दृश्यताधातूपसर्गयोः संबन्धंबुद्धिवयीक्षत्यापसर्गार्थकतोविशेषा थातुनैवाभ्यन्तरिकृतः पद्पयोगकालेउपसर्गसं बन्धेसति पकाशतेश्रोतृणामितिशेषः।तंशा। प्रयोगाहेषुसि हः सन्धेनच्यायी विशेषणेः। प्राक्तुसाधनस्वन्धात्क्रियानै वोपजायतद्वित्व। प्रयोगाहित्वेच प्रत्ययोत्पत्यनन्तुरतेषुश्राब्देषु सिद्धः सन्वेवविशेष् णिर्भत्तन्योविशेष्यः।श्रोत्वोधार्थिमितिशेषः।यद्यव्यद्वादीनान्यवस्थार्थपृथक्तेनप्रकृत्यन्थातुस्मयीःशास्त्रधातुर्वतुनाद शद्तिनाद्रशस्त्रविशिष्टर्वतुथातुः कियावाःचीत्यर्थः।कियाविशेषाः संघातेः फकम्यन्तेतश्चाविथाः।कार्याणामन्तरङ्गत्वमव धात्पसर्गयोः।साधनैर्यानिसंबन्धंतयाभूतैवसाकियेनिचेत्यप्युक्तं दृशिणाःतथापिभाष्यसंमनत्वादाद्यमैवयुक्तम्।धात्प सर्गकार्यस्यान्तरङ्गतंतुपूर्वीपस्थितान्तर्भूतार्थकिनिमित्तकत्वात्।बात्द्यसाधनकार्यप्रत्ययनिमित्तेनुद्वित्वादिबहिरङ्गमितिभा ९

राम-

र्आहनैतसारम् पूर्विहिधातुः साधनेनयुज्यते पश्चाद्यसर्गेण।साधनेहिकियांनिर्वतयति तायुपसर्गीविद्यानिष्ट्वति।साधनेनतस्ययुक्तकार्यण् हियतः सा धनंकियानिवर्त्तेयति-साध्यत्ववैषिष्ट्वेनबोधयति। अतः पूर्वतत्त्रयुक्तंकार्यमितिभावः ।तदुक्तंभूवादिसूत्रवेदैयटे न। साधनसंब न्येनावसीयमानसाध्यक्रपेति।निश्वीयमानसाध्यत्वेत्यर्थः।तातेनक्ष्पेपाबुद्धाम्।उपसर्गस्तत्संत्वेकःश्राब्दः।विशिनशिस्वद्यात्यविश्री षणविशिष्ट्रीनबोधयति साध्यत्वेनज्ञानंविनाऋयायोगेनिहिनोपसर्गसंज्ञकशब्दैर्थोगाज्ञानाहितिन्दर्थाः।क्रियायोगस्वक्रियाविशेष णीभूतार्यचोतकत्वमेव।दृतरम्बाह।सत्यभेवमेतत्।यस्त्वसौधातूपसर्गयोरभिसंबन्धस्तमभ्यन्तरंहत्वाधातुरसाधनेनयुज्यने। अव्ययंचेतदेवंविद्रेयंपोहिमन्यते पूर्वे पातुः साधने नथुक्यने पन्यादुं पसर्गेणितितस्यास्यते गुरूणे त्यकर्मक उपास्य ते गुरूरिति के नस कमकः स्यादिति। सत्यमेवमेनत्। धातुः पूर्वसाधनेनयुज्यते इति बहुकं नत्सत्ययेव। तत्से बन्धंविनासाध्यत्वेनभतीते रपर्यवसानात् । क्यनत्युपसर्गकार्यस्यान्त्रदुः त्वेम्। वश्राहः। यस्त्वसादिति यस्तवधातूपसर्गसंबन्धक्रतत्वेनाथिभतोः श्रस्तस्यपसर्गसंह्यक सबन्धमन्तरेणापि धातुरभ्यनरेख्रत्वार्थत्वेनाद्वीकृत्यसाधननयुज्यनेद्रत्यर्थः। अयंभावः। वक्ताथानीरेवविशि एयर्थेबुद्धीसत्वा साधनसबन्धकार्यप्रत्यययोगनतञ्जसाध्यत्वावंगनीश्रोतृबोधायकियायोगनिमित्तोषसर्गसङ्कश्बद्योगकरोति।अन्ययाकेवल **धातुनः सर्वजाभनी यमान तथा भोतु स्तत क्ल हो धो न स्यादिति। तदु क्तं श्रू बादयद् निस्त् जे के यटे नाने कार्य त्वाद्वाद्व नां विश्विष्टो धोधा तो।**

स्र-मं- गार्ग्यस्यकेवकस्याप्यपत्येनैकार्थीभावाद्वार्यशब्दादेवफक्। अतएवपकाशकाशस्य नवृद्धिवियेनविधिस्तद्नास्येनिस् १० निभाष्यस्य ष्टम्। नदीत्यात्रापिसमासोदुवीरः-तिद्धः श्रीरहितेनापिसामध्यस्यसुव चुत्वादिवाच्यम्। वस्यमाणरीत्यानिद्धाक विद्यातकत्वनविद्याष्ट्रस्यथात्वे श्रेत्वात्तस्यवक्तमशक्यत्वात्।तत्राप्युपसगाश्चीन्तरङ्गः।तिह्वशिष्टस्यसाधनाकाडुःसता त्। द्यात्योपिक वॉदिबेहिरङ्गः भाषपिठष्तीत्यादीसमानकतृकादित्यक्तेः सनश्रेसाधनेनै वप्रकृते रिपतदाका बुसाशान्तः सन कोश्रीभावात्तिश्रिषणांताच्यमकृत्यर्थस्यतदुत्तरंघादियोगदुतिनसमासः।दुतोण्युपसर्गाणांवाच्यात्वेनिरस्तम्विशिष्टायार विकियायाद्षिकमेत्वस्यभिनेपाद्यन्यासापेस्त्वेनासाय्य्योत्सनुत्पत्यनाप्तेः।नेविशदुत्याद्नैःपरत्वयायादिशोरित्यर्थः। संपृचेत्यादेरपिसंपूर्वत्वयोग्यात्वचिरित्यादिक्रभेणार्थः गोसरायङ्गत्याराविष्सिद्यात्यार्थविशिष्टाद्वातोः कर्मणिउपपद्बुद्धिस्थ णितनः समायोगगितसमासे अपपद्समासाबीध्यः। यद्यव्युपसगित्रऋम्यसवाचकोविशेषाणासंभवाद्योतकोपिचेत्युक्तहरि णा।।यथापतिष्ठतद्द्यत्रगतिनिवृत्तिवाचकोथातुरूपसगीगतिवाचकद्वतिपुच्चराजम्ब। नथापितिष्ठतेधित्त्वेनयज्यादि व दनेकार्यत्वाद्वात्तोरवगितर्यः। प्रशब्द स्तुद्यातकर्वे।पसगत्वात्। प्रपचनीत्यादिस्यप्रशब्द्वदित्य्त्रिक्या स्थादिभः के वलेचेचगमनादिनगम्यने।तत्रानुमानाद्विधातस्योषादिकच्यतद्निकारिकया स्वित्संभाविनोभेदाःकेवलेर्नि द्रिता।उप १०

वः।इदमेवाभिष्रेत्यसंप्रसारणाचेतिस्त्रवेथाध्ये उत्तम्।अद्याआऊढाअद्योद्धत्यत्रधातूपसर्गकार्यत्वेनान्तरङ्गत्वाद्भणद्यशब्देनपर स्त्रिक्यतत्कायमन्त्रद्वम्। पूर्वयुपसर्गस्यहिधातुनायोगो भवतिधातोस्तद्श्रीन्तं भीवेणबोधजनकत्वस्यतत्त्वंबन्धविनाआ भागृन् अध्यक्टेनतुनाङीयोगः।धात्वयेकियोपक्षत्वा स्थारस्य।किम्थेति ही स्थान्दः प्रयुज्यते।आहत्वविशिष्टस्यापिअधा जुलेनानन्वयात्।अद्यशब्दस्यापिस्पुदायेनयोगाभवति।आङोद्योनकत्वेनविशिष्टस्यथात्वर्यत्वादितितेनेनद्वाधयित प्रविधा ताः साधनकार्यपोगः।ततउपसर्गसङ्किश्राब्दसबन्यः।ततोभिन्तपदवाच्यकार्कसबन्धद्ति।एवंचसाध्यत्वनिधाद्यृत्वरूपम वभासत्इतिभाष्यसमतम्। किंचोपसर्गाणाद्यातकत्वमेवभाष्यसंभतम्। अत्र वोपपदमति हिनिस्ह्येधाद्यसर्गेणीः समा समाश्रुक्यप्रवेषातुः साधेननयुज्यते दृतिपूर्वेति हि.विशिष्ठेनै वसामध्ये स्थात् ननाति द्वितिनि वेधान्तति इन्तेनेका्यीभाव द क्तिम्महित्म्। पूर्वधानोरुप्सर्गस्बन्धे उपसर्गस्थवाचकत्वे चृतवसमासीवार्यिद्धवशस्य एव। नच्छकारमावा त्यस्यापसाधनस वन्याजात्रवतितः दासमासो दुर्वारः। नचनस्यकाल्यनिकयर्थवत्वय्विभक्तीवामपिवाद्शार्थकत्वस्यार्थवत्सूत्रेसूवादिस्तू नेचभा ष्यक्रेयरयोः स्पष्टत्वादितिवाच्यम् (शाधनस्य संरव्याविशि स्यानयमेन संपूर्णतदाकाङ्क्षानिवन् कितिङा सुत्यवतदाकाङ्क्षा ित्र तेः।तिङ् परेनतिङ् आ विनी पिग्रहणाञ्च।नचेवमपिपरमगाग्ये स्यापस्य पित्य थेपरे मगाग्यो यण इत्या दीपर ससंस्थ स्यापि

स्र-मं-पात्रभ्वत्वार्योद्गःपदजातानिश्बदाः।तन्नामयेनाथिद्धितिसत्त्वं तदाख्यातंथैनभावं सधातुः।उपसर्गाविशानिर्श्ववाचकाः सहेतराभ्यावृत्तरिन पाताः क्रियावाचकमारव्यात् भुपसर्गाविशेषकृत्। सत्वाभिथायकं नामनि पाताः पाद्वरू पाद्वि। संधानु रित्यञ्चन् तीयावेषिययाङ्वराभ्यां नामारव्याताभ्यासहः र्यवाचकाइत्यस्यमध्यमणिन्याचेनसंबन्धः इत्रे। नामारव्यातापसर्गेभ्योः न्येनिपातास्त्याद्वीयाः । उपसर्गीविशे षद्धदित्यनेनतेषांद्योत्तकत्तंदर्शयित।पादपूरणाःपादपूर्णाअपिद्वत्ययदितितद्भाष्ययाल्जानीयद्कनोत्यन्तस्तार्थिकाःनतुनेमकतेःप्रका रवहित्तत्वोत्तकाः मत्ययं विनापियोद्गरिः सहरः सिंहो याणवकद्त्यादो अस्तियात्रान्तत्र्ये बोधात्। अत्र विवानित्यत्वनोक्तमाकरे। एतेननच द्योत्यार्थस्यविशेष्यनारत्ये वेतिद्योत्यत्वेविशेषणत्वापनिरित्ययुक्तिमित्यपारतम्। जात्यन्ताच्छबन्धुनीतिच्छस्तुआश्रयत् पबन्धवाचक एवमान्दिशद्द्यारभ्यस्वार्थिक त्वृत्मायणितिबीध्यम्। एवं हेवतानात्ता दर्थ्ययदित्यादेरिपतत्त्र कृतव चनमयदित्यन्नाक रिसष्टिमदम्। शरैकस्ने विवेदीच्याच्छिरव्यन्रसानिवेत्यादीतुद्योतकनाः जन्यश्रीस्वसहशस्यकरणत्वेष्यस्याकरणत्वादुस्वपदोत्तरतुर तीयानैर्थिकामसाधुत्वेचस्यात् द्वशब्दाच्तीयाभावेन्सदशस्यकरणत्वासाभश्वस्यात्। द्वशब्दोत्तरंसर्वविभक्ति छक्सत्वेपिनताः सार्थिकाः। भाष्यस्तोषिपस्पशायाव्यिषप्रीअनर्थकावित्यत्रनञ्जूस्त्रेर व्ययविभक्तीतस्त्रेच्योतकस्ववाचकत्वचेत्यवस् रसः।अतस्वनिर्मिसिकियित्यारीपूर्वपरार्षप्रधान्यंभाष्योक्तसंगच्छते। अनस्वचसंकटयुद्भतद्त्यादावुत्समाहेरुद्भनसंगनस्य ११

सगणसबन्धे व्यञ्चन्ते प्रपरादिनेत्यनयाच। द्योनकत्वमेवोपसर्गणि सिद्धान्तितम्। तद्द मधीत्कत्वधमी द्वित्। पचत्यारे त्रतुभावेपत्ययस्तत्राव्यन्तरद्वः त्वाद्विन्तपदोपात्तकवित्वासाधनोष्ठीनिराकाड्-सत्वेउपसर्गयोगद्वि तंत्रापिनसभासः।अ एवणेरध्ययनदुत्याहिसंगच्छने।अध्यागच्छतिपयांगच्छतीत्यादावागच्छनीत्यसमहिवगमनस्यावगत्यालाकिकेशच्द वहारेलाघवानादरात्स्यष्टार्थमेवाधिषयीः प्रयोगदृतिसंसूयार्थेबोधकत्वात्स्युदायष्विधिष्टार्थंबोधकद्तिउपसगेस्यान र्थक त्वम्या नराबी धकत्वादितिबो ध्यम् अचिचु कियोगति विशेष वो धकातिरिक्त निपातानां वाचकत्वमपि।अत एवनत्यतो भाव बाधः कस्यतिजिङ्गासाच हप्रयतेअभावशब्द इव। किंच्यपर्वता हा इत्यादो पर्वता दवींगित्या सर्पप्रती नेस्त चवाच कत्वयविति निरुक्ते स्पष्टम्। द्योत्यत्वेहिपञ्चमीनस्यात् तस्यविशेषणताचस्यात्। अतएविश्वयामितिसूत्रे स्वीत्वस्यप्राथान्यवचनानुपपितमाशडः का द्यातक्तापसणसमाहितम् अनएवचहेतुमिनिचतिसूत्रेभाषोद्यातकतापक्षेहेतुमिनीसम्य वहारार्थविशेषणत्वपुक्तम्।स्त्री यामिनिस्त्रेचियाः प्रकृतिविशेषणत्वादित्यनेवस्त्रीशब्दार्थस्य प्रकृत्यर्थविशेषणत्वादित्यर्थकेनद्यानकता पक्षउत्तः। नह क्तंहरिणा।नेपाताग्रीतकाः केचित्त्रभगर्याथिधापिनः।आगमादुवकेपित्यः संभूगर्थस्यवाचकाद्वि। देविहित्युभयान्वि के चित्पृथगर्थाभिधायिनो बाचकाः के चिद्रवर्थका एवे त्याहा गया दुवती तित्रहर्थः। मातिशारव्ये पि। नामारव्यातस्पर्मानि

तः मं णाभेदः।अतएवभेदाभेद्पधानोपमेति हृद्धाः। चन्द्रमुख्योःसाहप्रवचतित्त्व। छर्यवितिको ध्रम्। दुद्मेवयुक्तं चनप्रयामद्दयासैवियहै १२ | समासेचघनशब्दस्य नत्सदृशपरत्वे उपयानानिसामान्यवचनैरित्यनेनो पमानत्वेनबी थकानिसामान्यधर्मविशिष्टीपमे यवचनैः स्थानाधिकरणेः समस्यना दृत्यर्थकेनसमासानापति । घनपदस्याव्यपमेश्यपरचे नीपभानवा चक्रत्वाभावात्।न्चमूत्र पूर्वगत्या तन्त्रम्।तिह्रयहवाक्ये व्यक्तरीत्यानत्वाभावात्। घनेनत्त्यद्वत्यनत्थात्वेपितस्यवियहत्वाभावात् प्रत्यासस्यातत्रहेतीतिहि यहवार क्रीचो पंमानबाचकत्वस्य यह णोचित्यात्। नस्य तिरू यह त्वे मृगच पक्षे त्यादी प्रवत्त्वा ना पत्तिः। तुनी विश्व हे च सामानाधिकरण्य एव ता [सद्ते-। एतेनपूर्वा वस्था श्रवेण शस्त्राउपमानवा चित्त्वभितिकै यह-परास्तः। के बल्ड शस्त्री पर्त्रयोगे तुसर्वधो पमानवाचित्त्वे दुरे पपादम्। एवम् ग्यादेः सादृष्यसबन्धेनान्वयेपितदनुपपत्तिः। किंच इयामञ्जब्दस्यीपमैयपर्तयाघनेतदन्वयाभावेनतस्य साधी र्णधर्मवैशिष्ठ्येनेतरपरिच्छेदकत्वरूपोपमानत्वाभावः। न्दुक्तयाध्येचित्रश्चीवश्यामादेवद्त्तेतिविश्वहस्तदाशस्त्र्याश्यामे त्ये तद्पे स्यात्। यदिपथा शस्त्री रयापात हु हे बद्तेति वि यह स्तरा देवर ना यो श्या मे त्ये तद्पे स्थारित । कैपटेपिनचशा ब्द्स्पाच्तिरस्तियेनीभयगत्र्यामत्वप्रतिपाद्येदिति। एकोहिश्यामा शब्दएक्यतगुणस्येवप्रतिपादकः। नहितस्यशब्दान्ययं वि नान्त खुपमान त्व वितितद्वा वः। प्रयाये त्यस्यापमे यपरत्वा भावेतु साधारणधर्मविश्विष्ठो प्रयुपरत्वसूप सामान्य वचनत्वा भावा ॥

क्रियाविशिष्टसाथनवाचकनोक्तामाच्ये।नवुश्रिक्कैरिवेत्यादे।द्योतकत्वेपिवस्त्रसहश्चैःश्रौरित्यर्शेवस्त्रपदोत्तरंतृनीयानुपपति स्त्रवस्थासाणांकरणत्वाभावात्।उपमानीपमेपयोःसमानविभक्तिकत्वसितिवन्वनाथावात्।यद्यपिउस्वसदशस्त्रपेउस्वपरा थस्य करणक्तपशरेरभेदान्ययात्रशसुलमा तथापिसहशस्योक्तरीत्याविशेष्यत्वानापितिरितिनेदिष्टापनेः।तथाहिड्वादीनांस्वस म्भिन्यात्हत्रेयमानताचोनकत्वसुपयानत्वेनप्रतित्त्वहृश्यम्बद्धप्रभवतितिनानुपुर्त्योभयनापिसाधारणधर्मसेवन्य बाधतात्ययं याहकत्वम्। उपयानत्वचसाधारणधर्मवत्त्वेन्षदितरपरिन्छिदकत्वम्। तद्वर्मवनयापरिच्छेदात्वंन्वोपमयत्तम्।द् द्यपमानानीतिस्त्रेभाष्यस्य समित्यन्यनिरद्धितस्। अअयचा विसाधारण धर्मान्वयद्वितिलिङ्गभेदायुपमाद्वणनिरूपणावस् रदशमशेषका व्यवकाशाहोस्फटम्। एवंचचन्द्र इवसुरवसाल्हाहकशित्यादावाल्हाहका प्यान्भूतचन्द्राभिन्समा ब्हाद वस्य रविष त्यादिरीत्याबी धः। एवंची प्यानस्यो प्रयेथनस्यां निव अक्तित्वने ना मेदान्व आत् साधार्या धर्मसं बन्यस्वविशेषणन यादा वित्र प् थारान्हते।क्वाचिद्विशेष्यतयायथाचन्द्रद्वसुरस्याल्हार्यतीत्वारो।अञ्जलप्रमाचचन्द्रकर्तकाल्हार्भिकोसुरक्कत्कआल्हार् द्वानबाधः। येत्वन्न चन्द्रसाहश्यप्रयोजको युर्वकर्तृ छं आल्हा दृ इति वा यं वहँ सिने या तयो । समान विभक्तिक त्व दु संभम्। वचन तुना || दशनन्याकरणे उपलभ्यते। तत्रयद्यपिचन्द्रव्यवयोस्तत्त्वेनभेद्स्तव्याचिविववणात्रयाप्रतीतसाधारण धर्म निमित्ताभेदोपचारे

13

ल-में एवचापमानस्यामधनाभिनाः इपामादेवदत्तद्वतिको धइतिभाष्यस्वरसः। कव्यवकात्रास्वरसाव्यवमेव। तत्रत्ये दशुक्त य धेवदाशब्दायत्परास्तस्यैवोपमानताभतितिति।यद्यध्यपमानविशेषणानिते तथापिशब्दशक्तिमहिन्नाशुत्येवषष्ठीवः त् संबन्धं प्रतिपाद्यनीतिनत्स् द्वावेश्रीती उपयाने ननुल्यभित्यादीषता ननुल्यनो प्रत्ये साध्ययं स्थार्थत्वादायाति। यत्परा द्रस्ययद्रनन्तरमुपात्ताद्र्ययः। उपमानतात्रतीति श्रृन्वशाञ्छे वाते षोश्राब्हानासु पमानविशेषणा श्रेत्रति पाद्कत्वे स्याद्यिना हेतुत्वेनीपादानात्। उपमानविशेषणानीतिब्द्रवीहिरितिश्चनयुक्तम्। युक्तवापत्तः। उपमानविशेषणास्ते द्तिपावस्त पदी पिट्विरुद्ध इत्यन्य त्रविरवरः। नचैवं पुरुषो ब्यां प्रद्ववयः दङ्गरणा दो भवद्क्तरी त्या बो येविशे वणस्य व्या प्रस्या पिसविशे वण त्वेनासामध्यत्सिमासोनस्यादितिबाच्यम्। उपमानत्वेनंबाधकस्यतस्यसाधारणधर्माश्रीतित्यसापेशत्वेनात्वात्। साधा रणधर्मवरवेनपरिच्छेदकरवंहितन्त्यम्।तञ्चतत्त्वनज्ञातस्येव।यद्याध्यक्षेयस्ततद्वनपरिच्छेद्यन्त्येवतस्यवत्त्वाव्ध यभितिनतिनतिनतिभागस्म।तथापिप्रधानस्यसापेक्तत्यस्यस्यस्यस्यस्य।प्रधानेनकविश्रेषणसंवन्यसंभवात्।देवदत्ता धनीसुद्रश्चेतिवत्। अत्रष्वसामान्याप्रयोगद्वविचरिताञ्चम्।अस्तुवोपनेयस्याणित्त्यसापेशत्वम्।परेतुतत्त्वनसमास प्रयोजकेकितुगमकत्वमेवितसमासबादेबस्यदेश्तस्यतत्वचंबहुशो हृष्ट्रामित।अत्राधिसमासःस्यादितितह्रारणायसामा

त्समासोनस्यात्।अतएवभाष्येश्स्त्रीशब्दःशस्त्राभवप्यामाशब्दोदेवदत्तायामेवेतिपक्षसामानाधिकरण्याभावात्समासपुवद्रा वीनपाञ्चनदुत्यस्काएवंतरितस्यामवोभयंवर्तनेद्वतियुक्तिविद्यक्तिय्तात्रम्यानेवेत्यस्योपभेषायामेवेत्यर्थवपमानश्ब्दोपिसा **ट्य्यमूलाभेराध्यवसायाननेतिनद्वावः। तत्रसाहभ्यनिर्वाहाँ यास्येवतन्त्राहिनोपमानेपिसंबन्धोवश्येवाच्यः। तहन्तेकैयटेन** । यदादेवद्तायांश स्त्रीत्वमारोध्यतेसादश्यात्तदाकंगुणमाशित्यतयोःसाहश्यमित्याशङ्क्यथ्वाचन्द्रभ्रवीत्यादेचन्द्रःनेकर्ष ण सन्सिपतात्परी वृष्णात्मपदर्शनत्वयनिर्दिष्ठोष्ग्रिणो इङ्ख्यवहाराद्पमानिमिन्ते नदीपमे ये श्वतः सिविधाना न् कथसुपमान नस्यस्यतीति।अतएवैत्रुत्तरंशस्त्रीशब्देनाभिसंगध्यमानत्वा व्ह्यामाशब्दस्यतायान्यवचनत्वाभावद्दत्या शहुःतम्।शा रजीशन्स्नाष्यभिसंबध्यमानत्वादितिवद्रश्चः। बहुनायःसामान्यमाहस एवसामान्यवचनद्रत्याश्चनशङ्का। नतःसि हा निनोक्तर्यामत्वस्योभयञ्ज्याहेवहत्तायाच्योवात् उभयगत्यणवाचकत्वाच्ययामाश्रव्हस्यसायान्यवचनत्वनाय। चत्र्यसएवसामान्यवचनोयोबहूनासामान्यमाह हुयोर्णियःशामान्यमाहं सोपिसामान्यवचनइति।अचीभय्गतयणवाच कत्यादित्यनेनी अयोः साधारणधं असे बन्धः शाब्द इतिस्त्र्वितम्। अत्यवसामान्येविति नी क्रम्-सामान्यवचने विति चीक्त म्। नच्चीभयान्विय त्वेनोभयगतधर्मवाचकत्ववोधनार्थम्। १यामशब्दस्यहिगतधर्मवाचकत्वेनेवसायान्यवाचकत्वंबोध्यम्।

ल-मं अक्तोदाहरणभिवेष्रतिक्रतावित्यधिकारेशारबादिभ्यो यद्तियेसीम्यद्त्यादि। तत्रक्षायसदशस्तदिब्नः प्रतीयतेन तुसीम एव। एते न येदिन यनं साहश्य मित्यपास्त म्। अस्यायु रव सहश्रम स्थायु रविषत्यादा वृभेदि यिसाहश्यभनाते ह्या विचा यह साधा रणा धर्माभावात्कश्रतत्रयोज्यसाहश्यमितिवाच्यम्।अनेकङ्तिधर्मस्यैवसाधारणधर्मत्वनतज्ञाङ्ख्याएकस्याप्यनेकत्वात्।अत्। ह्वअंदुउण्रह्मे माध्ये एका कापे लां सहस्त्र सृष्यं है के आहे त्वा तथा सबैते सहस्त्र हिणाः संपन्ना दृतिशो ते नरमा तैन वा व्यवहा। रेणै कस्यापि आवृत्त्वाने कत्वे सहिवाम्। अन एव सप्तद्शसा मिधेन्यो अवन्तिति श्वता पिठितत्र यो दशसा भिधेनी मन्त्राणां प्रथमान्त्यमन्त्र योश्चिराचु त्यास सद्शत्व युक्तंभोतस्त्रोअनएवए क एवाकारद्ति पसे पृष्टिकद्त्यात्वा वृक्तिकृत ह्या चकत्वेननो ह्या च वृक्तित ष्ट्रन्तिभाष्य। एते नाय व्यवद्वारोगोणद्तिपरास्त्रम्। मुख्यद्वाविचारितास्त्री नात्रात्रहत्यापत्तेः। उत्तरसंख्ययापूर्वसंख्याबाधा त्। घटेनेत्यादीसावेकाचइतिस्वरानस्यादितिचोक्तम्। एवचेकस्यवबाह्यणस्यावृत्यायोजनस्य नद्शादिब्राह्यणयोजनसक्त्यः सिध्यतीतिबोध्यम्। एवं परुतिपि स्वस्यानेकत्वे नेकस्यापिधमे स्यसाधारणध्यत्वम्। नचैकस्य वा ब्ह्यानेकत्ववृत्कालादिभ रेनभेरंभकल्प्यम् रवमिन्युरविनत्यादानु प्रमेवास्ति तिवाच्यम्।तस्य मेदस्यशब्देनासंस्पर्शान्।अतएवा प्रमानानीति सूत्रभा व्यियदेवोपमानं तदेवोपमेपक दृहोपमार्थः।गोरिवगोरिति। उपमानोपमेयभावद्यातकेवशब्द प्रयोगिकि प्रयोजनंकर्मकर्णस्

न्याप्रयोग दृति। दुद्मेवतवगमकत्वबीधकिषितिबीध्यम्। एवं चेवादियोगेसाधारणध्रमसेवन्धरूपे। प्रमावाच्यासाह्ययपती। तिरार्थीसरशादिपरंयोगेसारश्यपतीतिः शाब्दीअपमात्वार्थीसारुश्यंत्रसाधारणधर्मसंबन्धप्रयोज्येसरशादिपरशाक्यताव च्छेद्कतयासि द्वंसदशद्र्यनेसंस्कारो होधकत्वस्यसर्वसंमनत्वेननत्कारणताबच्छेदकत्याचिसि द्वयरवप्रुमितिरकः॥ परायः। नचातिरिक्तपरार्थत्वेगीतमकणारोक्तपरार्थसंख्याविग्रे धद्वतिवाच्यस्। वजेयपंहार्थेगीतमीक्तें इन्तर्भावात्। किन्य देग्यसंख्यावन्धनसुपल्रस्णमेव। तदुक्तगोतमेन। संख्येकान्तासि हिःकार्णानुपपत्युपपत्तिभ्यामिति।पदार्थगतसेख्या । नियगस्यासिद्धिः कारणस्यप्रमाणस्यान् पपत्ते । उपपत्ती नतन्त्रियमः साधनस्यसाध्यातिरेकादिति तद्र्यनह्यारव्यातार्आ हुः। किचाक्तेरिचकारके द्वितसूत्रे भाष्येन जिवसुक्त सन्यसह शाधिकर णेतथा द्वा र्थंगतिः। नञ्युक्तिवयुक्तेचान्यस्यिक्तं त्राह्योकार्यविद्वायतेनथात्वर्थो गम्यनेनद्यथाः बाह्यणमान्येत्युक्तेबाह्यणसहयापुरुषमानयविनासे लिष्ठमानीयस्तीम विति। एवं महा व्यंक तेरीनिक दें प्रतिषे भादन्यस्थिना कर्ते रिकर्त्य सहियो को वित्ता यते। किलान्य दकर्त्व कर्त्य सहयां का रक्षिति उ क्तम्। एवचसूत्रेकारकग्रहणं प्रत्यारव्यानम्। कर्त्यतिषधाहित्यस्यारोधितकर्तृबोधाहित्यर्थः। अनेनहिभाष्येणाभेदेपिसाह प्रयमितिस् चाताअन्ययान्यस्मिन्नत्यस्यवेयध्यपितिः।तथेवयोगेपिभेदसादस्येगम्येनतुतस्च्येद्योत्यचेतिपतीयते।द्व

दानं- थोगतुअनन्वयः। सर्वयानद्भनीतेः तत्रभेद्सथानाधिक्रणसाद्भय्युपमाव्यक्तकिषितिबोध्यम्।अन्नवयासकार्ष्वस्थेनीप मानापमेयत्विमित्ववहुगर्स्तुवत्साहप्रवात्। अत्एवोकालद्तिस्त्वेभाष्ये कुअलित्येवसामध्यां दूकारसहशोजित्यर्थेनेव सिद्धेकालग्रहणंश्रूयमाणेनेवाँकारेणकालंविशेषियतुमितिहियाञारीनांनहस्वसंद्वेत्युक्तस्य भेद्षवसंह्रयमितिवदतामनेत् कारस्यहरतस्त्रादुर्लभास्याद्वे सभावादित्यलम्।साद्ययस्याति रिक्तत्वादेवाननायसंद्याद्वत्युक्तेकनथमेणानयोः साद्ययमित् विजद्मासान्तुको धर्मिनियोः सार्ष्य्यमिति।अतए वसम्या पृथ्वीस्रूष्ट्योधर्मतः सार्ष्य्वित्याद्यान्त्रस्येनैवोपपद्यते नच्यञ्जकथ 75 मिनेदाश्रयभेदानिस्तपकभेदाचिभिन्नम्।अत्एबोभयोरुम्यंवृत्ति साह्ययमूलाभेदाध्यवसायेनोपमानस्योपमेयेःभेदान्व यद्तिसिद्धान्त पसे एवम्पिसा हश्यनिमित्तं गुणाननि हि एद्तिशृङ्का संनिधानात् श्यामत्वमेव्यण्द्तिसगाधानं चभार चिसंगच्छते। साधारणं धर्मसंबन्धस्येवसादश्यस्तपत्वेत्द्संगतिः स्पष्टिच। यमनुष्रतीययानसादश्यकिथमं मूलकिमितिशङ्ः का। उपात्तंथर्ममूलकमे वेत्यत्तर्मिति नदोषद्त्यलम् भाते वहित्कारिणी मित्यादीत्विवस्यसाद् स्यवाचकताद्वेषु व्यावसाद स्य चमातुरन्वयद्तिप्राति पदिकार्थेप्रथमैव नच्षष्ठ्यापेति्। पतियोगिविशिष्ट्सार्थयवनद्वार्थत्वेनतदेकदेशोपतियोगिमातुर्भे देनान्वयात्मध्य माप्तेरितिकश्चित्।असाध्येवेदंकियान्वयेएवधयायाःसाधुत्वादत्तएवतिङ्कत्मानाधिकर्णप्रथमाअभिहिते

पोपमानोपमेयभावस्येकनासंभवात्। इवस्थार्थान्तराभाकात्। नचित्रतायसद्दाञ्यवन्छेद्यतीतिः फलप्। गोसद्द्योगीदियते। पिन्त्संभवान्।अभेदेपिसाद्वत्रवाद्वीकारेणतस्यबोधकत्वाद्वीधंकेतत्वयोगीनस्थान्।एवं वीपमालंकारंस्थास्यस्त्रतस्यचीर क्तिसभवाभावेद्दत्यात्राय्युक्तातंत्र्याय्वाकिवित्सामान्येकश्चित्वविशेष्त्वजीपयानोपमे येथवतद्वितिसद्धानितम्।तत्रभि लगा व्यक्तभारत हो धनार्था आरोपित भेदवतो स्त हो धनार्थी वात त्रे वशब्द श्योग इत्याशह क्यके यह ने कितस्य में दस्य शब्द ना स स्पशात्सामान्यमु वनद्र व्यावसायादितिभावबु ति।अवपक्षे धनद्व वृश्यमबुत्माहे : संगवेनोपमालका रूस्यसूत्रस्य चाकिस्भ गोतिचगोरित्यादीत्प्या नत्वास्यवीत्यानन्वगर्वेकार्ष्वेति बोध्यस्। वरुकार्भेरेपिसाधारणयमसंबन्धस्तस्ययोज्य । सार्ध्य चाव्ययस्वीका येकाञ्यमकाशकताषिभेदेसाथर्थ्ययुप्यतिवद्ताः भेदेसाधार्णधर्मसंबन्धस्याद्वीकारात्। यत्रसा भारण्यमेणसायान्य स्तप्तायनीतिः प्रत्येक रूपेणशब्दवाविद्याष्ट्रस्तायन्तितस्त्रीप्यानत्वाद्यवीतिपित्ति द्वान्ता थीं भाष्ये। एतेनरामरावणकोर्युद्धंरामरावणकोरिवत्याहोकत्यभेदेनभिन्नकोर्युद्धचोरुपमेवतिपरास्तम्। तस्यभदस्यश्ब्द गासस्यशाद्भुरवस दृश्युरविष्याद्वाव्याश्योगीरिवगीरित्यादीशाब्द्याजपमायाश्रेषतीते सर्थः शाब्द्रभ्यानन्वयः। उपमासं ब न्धाभावए वीनन्व यः। तत्रे यतीय यदि भेदेस हु शाहिशब्द अयोगेआ श्रीज प्या गञ्चस्यो प्यानो प्रमेय भावस्य प्रतिः। अभे देनस्य

लंगं परित्यागोः प्रसिद्धार्थपरियहदुत्युभयंद्योतकछत्यधितिनञ्जूत्त्रेभाष्येस्पष्टम्। इदमेवनञोद्योतकत्वनामः एतावतेवतेत्रेका १६ अभिव व्यवहारः।विशिष्टानुं पूर्व्याचीत्यार्थान्तभविषशक्तताव च्छेद् कत्वाहिशिष्टस्यार्थवत्वसमासविधायकशास्त्रवलादने व मवकस्पनाचिता। प्रजयतीत्यारोतुनैवय्। अडारिव्यवस्थार्थमन्य थातन्त्रक्रमनात्। लोकस्यतुन्त्रापिविशिष्ट्रशत्येवबीधः।अव य ब्याक्तिबोधन हाराविशिष्टस्यविशिष्टेशक्तिबोधकमें बब्याकरणिमितिदिक्-असेरेहह त्यारी चारोपितः सेरेहह तिबोधः। भेदस बन्धेनारोपितत्वद्गानाच्वतद्त्यनाभावपनीतिः।अस्यस्तेत्वभावीनत्रर्थः।सहिधा।अत्यन्नाभावीभेद्पुन्।तत्रतादात्येतर्म् व विभागविकाद्यः। तादात्याभावोः न्त्यः। तादात्ययमितिरेन्ते तहत्त्यसाधारणधर्मे दूरे वेत्यन्यत्। समिववताभावस्थले एकस्थाने कप्रतियोगिकत्ववद्नयोघेटादिप्रतियोगिकत्वयप्रि।तत्राद्यस्तिङ-लार्थेकियान्वय्येव।असमस्तेनजर्थात्यनाभावविशेष्यकवी धेतिङ्क सम्भिज्यात्हतथातु जन्योपस्थितेई तुत्वात्।अतएवा इंनास्थित्वनासि घटो नासीस्यादी पुरुषच्यवस्था घटी नस्तो घटान सन्तीत्यादोवचननियमश्वीपपद्यते। युषादादे सिन्दुः सामानाधिकरण्यातः त्वदभावीस्तीत्याद्यन्वयेचसनस्यात्। आख्याताश् सर्व्यान्वियतस्य तुनसामानाधिकरण्यपदार्थत्वम्। किन्तिवादिविधिनाद्येकयोरित्यस्यैकवाक्यतयेकत्वेति बित्यादिवाक्यकस्य कत्वेद्रत्याद्याकाङ्सायाप्रत्यासत्यानिबाद्यर्थान्वयिनदृत्यस्यैवलाभेनअभावप्रनियोगिन्यनन्वयाद्वपटसत्ताभावबीधेसमनी १६

प्रथमेतिवार्तिकप्रथमायाः कारकविभक्तित्वपरंभाध्ये वसंगच्छते दृत्यन्ये। तत्रममकसत्त्वे ग्रीनकता। अन्यस्थावाचकते व इत्ति हृपक् रूपनागोर्वात्।नचतस्थवाचकस्वेद्रवास्तास्याद्यपिसाहु श्रुषमस्त्रीस्याद्वि स्त्रपाहि तिवाच्युम्।तथाविशवु येपागभावेनोपमानादिपदो। पसंदानेनेवपयोगेतेषांसाधुत्वाद्वीकारात्। घटोनास्तीत्यादावभावस्पविशेष्यनयाची धाद्तनेत्रोचाचकत्वम्। नानूपाजे चित्पादी सप्तम्याः साधुत्वार्थयो नकत्व परि। आरोपितानूया जे चु यजनि व्यिति तद्र्यः। यदे प्रति योगित्वे नान्व येनानू याजि के व्यित्यर्थेस **प्रम्यन्पपतिः। आरोपविषयत्वं तत्रनञ्चशोत्य्या।** अत्रखाचरद्वत्यारीनञ्जतत्युरुषस्योत्तरपदार्थायाच्यसंगच्छते।अना वस्यत्त्रितियोगिनिक्रिपतिविश्रेष्यतथैवभावस्यसर्वसिद्धत्वात्तद्युपपत्तिःस्पष्टेवः अतस्वासद्त्यादीसर्ववामकार्यस् न्यथागी जत्वात्त न्यस्यातः द्वतर्विशेषजत्वेनोप स्थितिविषेचत्वस्य विभाजत्वात्। यहाः नञ्समाभिव्यात्हत्व रादिशां व्याना मारोपितम् इसिनिमित्तवोधकत्वेतात्पर्यमाहकः। यथासिंहो भाणवक इत्याहे। भाणवकादि पदानिसिंहादिपदस्यारोपित सिहत्ववृद्धो थकते। अनुदराकन्येत्या दावध्यत्यत्वादिनोद्रां आव्यारीध्यन ज्यामिववाहारे आरोपितो दर्ब द्या नन्यू ला ल्प त्वारीविश्वमः।अद्भिजवुत्यादीचतद्वेदपूलक्षमारोपितप्रचितिमित्तकत्विमितिभेदेविश्वान्तिः। अधमेद्रत्या दीचिरो थिनि।आरोपितत्वस्यनञ्जवाच्यत्वेतृतस्यबाह्यणारि पद्याक्येथनारोपितंबाह्यण्यविसंबन्धोरुरूपपारः। नत्रमसिद्धार्थ

तम १९

17

तिः। तथाहि। परार्थानां क्रमणान्वयन् परस्तारूपोर्थः प्रथमेबुद्धीनज्ञानिवर्तियतुमश्चयः सतोनिवधायोगात्।अस तिस्त्वसत्त्वादेवनिष्ट्रिसिख्यानजीवेयर्थ्यम्। तदुक्तम्। सताचननिषेधीस्तिसीः सत्तुचनविद्यते। जगत्यनेनन्यायननञ र्थः प्रलयगत्र्ति।न्चचरास्तिपदाभ्यायापंटिवष्यास्ति बुद्धिजीतासानजानिवर्धतद्वितवाच्यम्।बुद्धः प्राब्दावाच्यर त्वेननजातिनिषधायोगात्। एतेनतस्याबुद्धिध्यात्वेनजाकियतद्वत्यव्यपारतम्। घटां यावाद्यनवगतिप्रसङ्गञ्च। कृणा दस्त्रिपिनास्तिघटागेहेद्विसनोघटस्यगेहस्सगस्यप्रतिषेथद्रत्युत्तस्य।सतः सत्त्वेन बुद्धस्य।एवेचघटकर्वकं सत्ताभावा बोधियतमशक्यद्तिविशेषणीसूतगेहसंसंगीभावत्रतीतिरितितदर्थः। नेवाव्यवीभावस्यनित्यत्वाद्भत्तेनघटद्तिवा व्यद्धं अमितिवाच्यम्।अयोभावशब्द्नने घटकन्यास्त्र यहिताच्ययत्वेनन जाच्ययी भावाभावात्।अतएवपूर्वपदा र्थप्रधानीन अत्युरुषद्विपसेत्युरुषेणाव्ययी भावस्य बाधपा त्याव्ययी भावासि द्वि क्रपेट्षणभाव्येनो पन्यस्तम्। अत एवतनपर्भे वर्षा इसन्तद्त्या दीलिङ्क संख्यायोगी नस्यात् पूर्वपदार्थस्याव्ययार्थत्वे नासन्त्यभू तत्वादित्या शङ्क्यशब्द शक्तिस्वभावेनपरित्रतम्।अवतुपक्षेःनेकिमस्यादावेकवचनासिद्धियनसिनिधायोत्तरपदार्थेत्रधानत्वसिद्धान्तितम् असंहितिमतितुसधानस्त्रसहिनापरपर्यायभावसाधनकान्तनपुंसकसहितप्राब्देननजूतत्पुरुषेबोध्यम्।सूत्रवातिक

80

<u> यत्यादेवनियमेनघटाभावबोधोपीतिननहिषयसंदेहाशिएवंसमनियतभावयोरिएकज्ञानेनियमेनापर्ज्ञानंबोध्यम्।अन्ए</u> वृद्यद्वानेतत्सनासंदेहादिन।समनियतानाभैक्यभेदानचपनीतिभेदेजायतिएवंकयनस्यनकश्चित्पयोगः।लाघवात्पदा यए कएवधमेमेदात्मतीतिमेदहृत्यस्थवक्तं शस्यत्वात्। घटत्वाभावघटभेदयोरिवधटत्वतद्वचिक्वंकामेहाभावयोरिवच स तिस्मनैय्त्यभावयोर्णितत्त्व मुचित्रमे बाह्रतीः समस्वाद्तिके चित्रतन्त्रः एक एवधमीति वेचधर्मभेदक ल्पनेन व्यवहारभेदोप पत्तीधिमिन्स्यन्यायादिनयेपिविलयापत्तैः।तङ्कपतद्सादिरव्यक्यापत्तेशन्व।तच्यास्यानतावच्छेदकरूपत्वादिनानसयनेय् स्यतद्रप्रभासतद्त्यादे रूपत्वादिनाच्यक्तिविशेषीभासतद्वत्येवार्थः क्रियायाः कारकविशेषानालिद्धिः तायाअभावस्य चप्रतियो गिविशेषानालिद्भिःतस्याभानानञ्जनेवयन्तेश्वस्यमितिकेचित्। एतेनाधिकरणानालिद्भिनाभावविद्धस्यावादिह्रचरोनास्ती त्थाराचेनर्धिकरणकाभावप्रतियोगिघरकत्कासत्तिवीधबुत्यपास्तभ्। बङ्यमाणरीत्याप्रतियोग्य्धिक्ररणस्यवाभावा धिकरणत्वेनतस्यपृथनधिकरणाकाङ्क्याःभावात्। अधिकरणकारकरणंकियान्वयेकियान्वयिकर्वकर्यान्वयेतिसान्वयेकर्यकर्यान्वयेवसाधित्वे [नासाधुनापनेश्व। अत्यन्ताथावार्थकनेत्रः इतियोगिभूनिकयान्वयनियमान्च। एतेनम्हत्लेनघर इत्याहो तात्पर्यवशान्कः। | स्विद्वतलादोघटा स्थावःक राचिच्य परादेशभूतल स्वित्वास्थावः घती यते। अन्यथेह परोवास्तीत्यादि तोबो धानुपपर

ल मं | सुदाहरणम्।अत्रहिएकप्रियमिषधेबदुप्रियमितिः नसंदेहदुत्याँदीचसंदेहाभावमतीतिः संदेहस्यगुणन्वात् सर्वन कियावतिषेथेहिगुणपदोपादानभाव्येः नर्यकस्यात्। प्रसन्यप्रतिष्धाः सोकिययासहयवन्त्रित्यविक्यायहणगुणस्याप्य प्लक्षणभितिबद्भवः।अन्त्योधरःप्रोनेत्यारो।यत्त्वत्रभेदोनन्त्रथंस्तन्नधिगितासंबन्धेनपरस्यान्वयः।नचगृहस्या चिरित्यादाविवष्ट्यापितः।एवत्हिपरपरंपर्यतियोगिक्षरंतस्यमेदेः भेहान्वयः। भेहस्याश्रयनयाघरेः न्वयः। अमे दा व्याच्युत्पंतिस्तियातातिरिक्तविषया। यहामद्वान्त्रयः।भद्वितिस्यणितितुनयुक्तम्।निपातानामनेकार्यत्वेनस्स ्र णानवसरात्।केवलभर्स्यकाय्यबोधाचेतितन्त्र।नूबाह्यणेरेतैरुपद्वतिम्स्यादीभराष्ट्रायभर्षतियोगिनोः समानविभक्ति कत्वस्यदुरूपेपादत्वात्।संगासवाक्ययोरचुल्यायेत्वेचित्याच्चातस्याद्वापिआरोपितपटाभिन्नोघटद्विवोधः।नन् द्यानक्रम्ब। एव दसमानविभक्तिकत्वसिद्धम्। घटभेद्बोधत्त्वार्थः। नत्तमनियनत्वात्। घटत्वाभाववोधोपिनत्रार्थः।

यद्यपिभेदोनिक्रपियुन्यशक्यः। तथाहि घटःपटाङ्किन्बद्विभेद्जानिभेन्यत्वेनगृहीतथमिप्रतियोगिज्ञानपूर्वकंत्त्रसमेदो

इयमेवचेदात्माश्रयः। भेदान्तरंचे तद्विभिन्नयोरे वधियतियोगिनो इति व्यम्। सचत्य्वेभेद्एवतदान्यात्रयः। तृतीयो गेहोः न्यश्वेचककापिनः गेहपरंपरास्वाकारेः नवस्था। अनियमेहासिद्धा मूलभूतभेदपर्यन्तमसिद्धे मूलस्पान् अत

त्रामाण्यादुभयत्तिङ्गः संहितशब्दः अतएक्तात्यवद्वातयावानावितित्रातिशारव्यव्यावयानेसंहितवदितितद्वाव्यप्रयुक्त मित्यन्यत्रप्रपन्धितंभित्यपास्तम्।सत्त्वननिष्ट्नितस्यनिषेधाभावेषिसंभावितस्यनिषेधसंभवाच्च।नन्त्रसमि व्याहारस्व चितस्यतत्त्वे प्रयोजकः। कणाद्यूंत्रेतुसमंनियताभावानाभेक्वंबोधियतुंतयोक्तिः। गेहसंसर्गस्यापिप्रतिषेधद्रत्यथादिति [दिक्। पृश्चि च्यागन्यानजले दुत्यादोषती तेरे कविशोध्यकत्वानुभवस्तु स्ववासनाकाल्यत द्विति हेकु। नेस्पती द्यन्या । देखा गर्या दानस्य ब्रह्मचारिणा व्रतमित्य नुष्टे यवाचिव्रतशब्दो पक्र आद्या वस्य चान नुष्टे युत्वादी स्वतं नेक्से मिनव्याहा रादी स्वणायाव सकल्प बोधक नेति वोध्यम्। यत्त्वत्रपर्यं दासक्तवा भावस्यान् नुष्ठे यत्त्वा द्वतश्च व्यापक्ष मान्य ति विकास स्वापायाः सामान्य तः। भा स्याचानीक्षणसेकल्पेलक्षणित तन्त्र। दुक्षणभिन्नक्षेकल्पेनात्पर्यात्रात्वात्वाविष्णाचाराभावाञ्च।निह्निष्णामाती स णाभावसं कल्पस्ये वसवैराचरणाच्या किंवयंत्रानञसमिल्याङ्वारेपदार्थस्या में हेना न्वये आकाड् स्थाते त्रेवन न्समिन्या हो। रेभेदप्नीतिनान्यन नचपक्रतेनथा।अतएवनपचितिष्ठती त्या होनभेद्बोधः।अतएवतिडन्तस्यभिन्यात्हतन्त्रीत्यना भावार्यकत्वमव।अयमेवप्रसञ्चप्रतिषेधदृत्यु-व्यते।प्रसञ्यवियाकविहितस्यप्रतिषेधद्वतितर्थः।नञ्ह्वेभाष्येतुप्रसा ज्यकियागुणीततः पश्चान्ति इतिकरोनीत्युक्तम्। तेनगुणाभावद्योधिपाम्बद्यपतिषेषद्वतिक्रम्यते-नात्याक्रमेकप्रियमि।

सः मं प्रातीत्यादाङ क्य नजः प्रयोगान्त्रजर्थिशिष्टस्यानयनं अविष्यतीत्यत्काकः युनर्सी नजर्थिविशिष्टद् ति प्रदेनि वृत्त प्रार्थक् द् ति १९ | भाष्ये उत्तम् ।निष्तः पराश्रीयु व्यकाह्मण्ययस्य त्रास्तियादि वित्यश्यः साहत्रयादिनाः ध्याविधिनवाह्मण्योनञ्ज्योतिननद् वस्यद्त्यर्थं इतिकैयटः। यज्ञिन् इतेतिभावेकः निवृत्त्मभावः पदाश्रीयस्थितिएतङ्गाच्यार्थे इतितङ्गान्येवैतिस्पर्शंभाष्यविदाम्। । किचप्रतियोग्यभावीत् ल्ययोगस्यमावितितान्त्रिकोक्तेनेम् याच्यभेद्रस्यविशेषणतान्युक्ता। यस्यतियोगिनः यकारहा नसेवतद्भा वस्यापिसा यत्रतस्यविशेष्यनावनेवनद्भावस्यापिसेवितद्यः। बाधबुद्धित्रतिबन्धकतापिययानुभवकत्येतिनतद्नुरोधन ऋषानुभविसास्वोधान्ययाभावउचिवोःनेनेवन्यायेनप्रतियोग्यधिकरणमेवाभावाधिकरणमिविबोध्यवितिदिक्। यञ्चना न्यानेषित्यारोपर्युरासएवनपसन्यप्रतिषेषः-शास्त्रीयविहित्यतिषिद्धत्वाहिकल्यापत्तेवक्यियेदापत्तेश्चात्याहि।किया याःकारकाकादुः सत्वेनविनिगमनाविरहात्सक् कारकविशिष्टाभावनां प्रतियोगिभूतासुहि १याभावस्यविधि स्तत्रवाच्यः। एवंचोद्देश्यस्यमेतियोगिनः असिद्धार्षेत्रांनिसापसतापतिषेधस्य। प्राप्तिस्यक्तिद्यगेतोयथानकलञ्जेभस्विति। तत्रद्विरा गेणकलञ्जभसणाद्विष्ट्रसाथनत्वावगत्यात्रसक्तायाःकलञ्जभसणभावनायानिषधशास्त्रणनिवृत्तिविषयत्वेःवगतेःयांच हिषयकलञ्जमसणादेरनिष्ठसाधनत्वासीपाबित्यंतनोनिञ्चिः। प्रक्षतेच्ययनामह्यास्त्रत्वस्यामास्यत्यपास्त्रेत्यपनीव्ये १९

एवभद्स्यासत्सामान्यशब्देनकेथटादोव्यवहारः।असत्त्वमुक्तरीत्यासामान्यत्वकेवलान्वियतातः।तथाव्यविचारित्रमणीयेने वमायिकनभेदेनव्यवहाराह्याबुहारिकस्यैवसन्त्वेनास्तिः। घटाद्यश्रेस्यघटादिपद्वाच्यत्ववत्। अन्ययाघटत्याश्रयत्वनायघटः घट हित्ते त्वे ने बेद्घट त्विमित्य न्यो न्या व्याप्य वार्ष या विचारित र मणीय स्था निवेच नी य स्थव व्यव हार प्रयोज कत्वा त्। अते एवाक्तम्यीहर्षण।सम्बन्तलोकमास्त्रीसमस्यमाश्चित्यन्त्यनोः।कानवास्त्यगतिस्तिकेवरत्धीव्यवहारयोः।अपपाद्यित्ते स्तिमेन रश्क्रनीययाः।अनिवंक्तव्यतावादपाद्रसेवागतिस्तयोः। यञ्चासतोजनिर्नेव्यसतोपिजनिर्नेव।जन्यत्वमेवजन्यस्यानिवाच्यत्वस मपकामित।तथा।भेदसत्यपरस्तकीभेदमायापरोःपरः।भेदसत्यपरस्तकीत्यसन्वेदविरोधनः।एकविज्ञाननिग्मान्वहनानित् च श्रुत्रितीत्यलम्। एवम घरस्यद्शिनियत्यादेशसंबंधाक्यसावधार्णियतिन्यायेन घरियलस्य वद्शोनियत्ययोद्घरस्यद्शी नाभा वीपिआ्थः प्रनीयते।अघ्टद्शनिषित्युक्तिन्। तिङ्गन्शनिषितह्श्रीनाभावाभावात् तयोःस्मनयत्याभावात्। ए वकारान्त्रभविणवृत्तीतुनमानम्। एतञ्चतस्यथावीनज्ञोगुणपनिवधद्वत्यादिख्जेष्वाकरस्पष्टम्। नञ्द्यात्याभेदाविष्वीवण् द्याने या गीधटद् त्यथंद्रति तुनयुक्तम्।अध्दमानयेत्यंके यत्तिचित्विच्येद्यतियोगिनोयत्तिचित्यांगक्भेद्वती बाधटस्यवानयनापतः। अतस्योत्तरपर्थाययानत्वनत्र् तत्युरूषस्याब्राह्यणमानयदृत्यक्ते बाह्यणमानस्यानयनमा

ल मं वहेतुता। आहार्यतज्ञानाराहार्यएवसद्यनेनेवाति प्रसङ्ग्यङ्गात्। आहार्यः शाब्दवीधीनेतित्वश्रह्ययमेव। इरवृतित्वाभाव २० बोधोवन्हावित्यादित्वधिकरणकारस्यकत्तिर्महाराक्षियान्वयनियमाद्युक्तम्। प्रकृतिषिध्यतेद्त्यस्यपसञ्जनाहीमः त्यर्थः। यदिनिषेधोनस्यात्स्यादेवसामान्यनप्रसक्तिरितिबोध्यस्। विचिष्धु पमदेकलेनोपजीव्यादेपितस्यानिषेधोबलवा न्। एतदेवाभित्रेत्यनिषेधाम्बबलीयांसइतिभाष्यकृतः। किंचोपजीव्यविरोधोविकल्पवादिनोपि। नशाहि। यागत्वावच्छे देनये यजामहक्रमेक्भावनासूपवाक्यायोनिषधस्योगजीव्यः तस्यचयत्रातुषाजेतद्कर्णतद्शेविरोधोऽवच्छेद्कावच्छेदेनप्रती िनिरप्रामाण्यं च। अन्याजवाक्ये लेकबाक्यतालोभेन पर्यहासङ्गितत्त्वम्।अतएव हुन्हेचिमाषाजसीत्याहीनांचारितार्थ्यम्। अतएवसुडनपुंसकस्येत्यादीभाष्येपसुंदासप्सज्यप्रतिषधयोः फलाविशेषउक्तःसंगच्छते। एतदेवसकलमभिसंधायो किनवेतिस्त्रेभाष्येनवेत्यस्व ण्डनिपातार्थस्यनिषधस्यविभाषासंज्ञित्वेयद्यप्यप्राप्तविभाषाविषयेनिषेधकस्थितविधेर्चा रितार्थिनविकल्पः सिध्यतितथापिप्राप्तविभाषायां कृतसामध्योविधिरितिप्रतिषेधएवस्यात् नविकल्पद्ति।अपितुवाक्यशे षत्वादितर्पर्युदासः स्यात्यतिषेधेविकल्पःस्यादितिजैमिनिस्त्रेप्रतिषेधेविकल्पःस्यादित्यस्य चयः।युक्तिसिद्धपतन्त्रील वाक्यविरोधात्।वाक्यशेषतादित्यस्यएकवाक्यत्वलाभादित्यर्थः।नजुननच्छास्त्रेःसाधुत्वविकल्पएकस्यवशब्दस्यसाधुर् २०

स्वीकृतामामाण्यपरित्यक्तमामाण्योणाह्यक्तम् वीदिशास्त्रन्व निचतस्याअत्यन्तवाथायोगाह्यकल्पएवषाद्यातिविकल्पचप्रथमं बीद्धनु द्याने यवशास्त्रस्यापामाण्यस्वीकारास्मापनीतपामा ण्यपरित्यागोवेदेविपर्यासद्भपाष्रभितिजनकत्वासंभवात्। ततः प्रयोगान्तरेयकोषादानयवज्ञास्त्रस्य स्वीकृत प्रामाण्यपरि त्यागरूपोः प्रवीतापामाण्यस्वीकारः पुनस्त्वतायप्रयोगेबीत्युपोदानेबीहिशास्त्रस्यस्वीकताप्रामाण्यपरित्यागात्मात्यक्तप्रामार ण्यस्वीकारद्रिन त्यारोरोषायथाकथं रिद्वेदारोपेणाष्ट्रीबादोषाद्वितन्त्र। निषधशास्त्रानालीचनसायान्यशास्त्रालाचनमात्र णश्रमात्मकप्रतियोगिपसिद्धाः भावबोधसंभवेनविकल्पाप्राप्तः। नजुनिबेधशास्त्रस्येवप्रथम्मालीचनेविशेषदर्शनसत्त्वेनसा मान्यशास्त्रतो भ्रमानुपपत्याना दश्यतियोगिनो । यसि दौत दुदृश्यक प्रमानुषपति रिति चेन्न । निषे धशास्त्रस्य प्रयममासी चनन मतद्दावयं ज्ञानपुततदर्थं ज्ञानम्।नाद्यः।तावन्यानेणविशेवदशैनां संभवात्।नान्त्यः।प्रतियोग्यप्रसिद्धानदसंभवात्।केचिविषेधस्य प्रथममालो चने बाधबु है: सत्वेन विधिवाक्यतः प्रयादुरु एपा देनि विकल्या पत्युक्त्यस्थवः। यहा नाहके विषयेआहार्यभू मात्यिका प्रतियोगिमसिद्धिर्म्सु। एवमेवहिनान्तिरक्षेजुहोतिह्न देवन्हिर्नास्तीत्यादीयतियोगियसिद्धिः सर्वेरुपपाद्या। प्रतियोगिद्यानस्या भाव भी हेतुत्विपिनत्कारणनाव च्छेदकको सबनाहार्यत्विनवेशेयाना भावान्। ससंबन्धिक पदार्थज्ञाने संबन्धिताव च्छेट्क प्रकारक इंग्निकारणनैविषेषणतावच्छेर्कप्रकारकज्ञानकारणतेववाधतियोगिज्ञानकरणतेतिपक्षेष्याहार्यानाहार्यसाधारणज्ञानत्वेन

छ-मा भागतिः। भवन्ति छ तपुण्यानां भक्तानां पुरुषोत्त्रये। इत्यादावनेक नजां वै यर्थ्यमनन्व यश्चितिवाच्यम्। यत्यकेतद्भवनाभा २१ वस्यसम्दितानाचभवनाभावस्यबोधनायानेकनजाभवन्तीतिब्ह्वचनस्यचसत्वात्।तत्रभस्येकंभव्तीत्यध्याहारः।भ वन्तीत्यवचेतेनत्यस्यानुक्षषंः। एतेन। नतंविरिच्छ्योनभवीनलङ्गीन्धनाधियः। दातुमहंनिविभवविष्णोराराधनेनयइ त्यापव्याख्यानम्।समुदितानांबल्वन्विपिदानयोग्यत्वाभावप्रतिपादनायब्हवचनंसंसुदिनानांवैसत्येनादात्त्विपिप त्यकद्। तृत्वाभावबाधफलकन्ननेकल्बिमत्यदेषात्। भैत्रस्यदेनचेत्रस्यत्यादेशारोपिनचेत्रस्याभिकल्बिद्देमेत्रस्य न्यानिबा्धः। यत्त्वस्वत्ववान् षष्ठ्यर्थः। चैत्रस्वत्वद्वद्विक्षितिबाधद्वतिन्वायिक्षिपतिर्थयिक्षेर्थेवायाविभाक्तं स्त्रे थस्यते नेवनवेबान्वयोचित्येनविभक्तार्थस्यप्रतियोगितयानव्यर्थः नन्वयाद्। अन्यश्वाएकत्वभाववन्तीपाक्षकतीरीचि त्रावित्यर्थेनपचित्रवित्यस्यापितः। एकोनद्वावितिवत्। किंचवैवस्यैत्यादेः संबन्धन्तराकाङ्सायाविशेषाकाङ्सा यावानियमतः सत्त्वे नत्स्व न्यं विना न जर्था स्यप्नतियोग्याको डुन्स्यात् त्स्व बन्यो व कुम्यू ववः स्वाका हुन्सानि इत्यु त्र मेवा न्याकाङ्सापूरणस्योचित्यात्। एवंचकृतिच्यापारसायाच्यवातिङ्खेद्वतिचिन्यमेव। नपचतित्यादितस्तरभाववीधानी पत्तः। प्रथमान्तार्थनिष्ठस्यनियमं तस्तदाकाङ्स्पस्य च हत्याहेरे वतव प्रत्ययार्थत्वात्। अन्वयिवाव च्छेस्कावच्छित्वप्रातिया। २१

त्वेनधर्मजनकता असाधुत्वेनत्वधर्मजनकते तिविरुद्धसापद्येतेतिनतिह कल्यङ्गिन वैति स्ट्रोआध्येभि द्वानितम्। एवंचातिरात्रेषो द्वारी न्युलानीतियहणवाक्यनतस्यधर्मजनकताबीध्यतेनातिग्रत्रेषेडिशिन्युलानीत्यनेननिषेथेनतस्याधर्यजनकतिविक्रह्यस्थीकारःकथि तिचत्तात्यम्। उंभय्त्रापिसंकल्पलस्यणयासंकल्पह्रयस्यापिधर्मत्वन्नो धनात्। तथारन्यतरस्य चे च्छ्यापरिग्रहः। एवं सर्वत्रस्याने वै दिक विकल्पस्थलेकोध्यम्।अत्रववेकल्पिकेष्वादितोवधार्णसित्युह्वोषद्तिदिक्।तत्रप्रतिषेधेह्यीगितः।प्रतिषेधेह्यापश्चाद्त्सर्गस्यनद्विष यत्वाभावद्यानेश्रामाण्यग्रहदुत्येका॰एवसुत्सर्गापवादस्थलेपि।तदुक्तंहिरणा।ब्राह्मणाना स्वतिदेश्चित्रकान्तामाग्रंबिना।माठर्स्तकसेवन्धानेत्रा च् ष्टपथार्थनामिति।द्धिबाह्मणेभ्यइत्याहेमाग्यवर्जमेवद्धिदानस्यवकान्तम्। उत्तरकालंतकेमावरायत्येनत्तम्ययथार्थ त्वगमयतीतिभिन्मबाक्यतायायप्राप्यतुमानंबाधङ्तिपुञ्जराजः।उत्सर्गस्यापवादनियमनिषेधानामेकवाक्यतेत्यपरा।त दुक्तम्। अनेकारव्यानयोगेपिवाकां न्याय्यापवादयोः। एकमेवेष्यतेकेष्ट्विद्धिन्यरूपमिवस्थितम्। नियसः प्रतिषेधश्चविधि श्रमस्यासन्ति।न्याय्यजन्तर्गः।आषानते भिन्नवाक्यत्वावभासिपिसर्वस्याव्यत्सर्गस्यविशेषविधिनियमनिषेधविध्या काड्सानियमेनत् खायेवाक्येकवाक्यतातयोः।तद्लाभेतुस्वार्थएवपर्यवसान्यः। एकवाक्यताचेत्थं यतो माठरायतक मतस्तरितिके भीर्धीत्ये वेतीत्यलम्। नवात्यन्ताभावा छक्तञः क्रियाथाव बीधकत्वे। नक्षीधोनचमात्सर्यनकोभी नाशु

त्यादोनमृद्वयस्यप्रकृतार्थगतदाद्वयंद्योतकत्वस्। तद्कंविनम् स्याभितिस् नेभाष्येहीयतिषेधीयकतमर्थगमयतः ननसहस २२ हैंबेति।यहां,विष्णुः पृथिवीपितर्भवतीत्यन्वयः अञ्चाभिकोरवशतंस मरेनकोपिदित्याहीका कुसहकारेणनना मथनादिगतं निश्चितत्वंद्योसते।तरेवाभिलव्यतेमश्चा म्येवेति।शश्यद्धः नारतीत्यादीबील्यतियागिश्रसिद्धः सत्तान्तरोषः।वन्हित्वेन घटोनास्तीत्यादावप्रांसिद्धप्रतियोगिकायाअप्यभावबुद्धैःसोन्दढादिभिःस्वीकाराञ्च।अत्रेदंबीध्यस्। प्रतियोग्यारोपोऽ भावद्वानेतद्यवहारेचहेतुःप्रतियोग्यनालिङ्किताभावबुद्धरभावात्।सर्षपेसुमेरुभेदतद्रयन्ताभावयोर्व्यवहाराभावाच्य।न चननेत्यत्रतरनालिंगिताभावबोधोभाष्येस्वीकृतद्विवाच्यम्।ताहेशभाष्याप्रसिद्धेः।नञ्जत्त्रत्रेननएकेप्रियमितिभाष्येप्र यक्तम्।तस्यचनोःस्माकमेकप्रियनेत्यर्थःकैयटेनाकद्विपतियोग्यालिद्वितेवतत्राभावल्किः।तयाआबाधेचेतिस्त्रे भाष्येननेतिहित्वे उदात्हतंतद्पिननजागितिहत्येकदेशह्तिकेयदेनव्याख्यातम्। एवमन्यद्पिभाष्येचिह्रश्यतेतदातद्य्येवमे वज्यारवेयभितिरहचितम्। किंचविपरीतंनव्ह्वेभाष्येनेत्युक्तसंदेइःस्यात्कस्यप्दार्थीनिवतंतद्वतिग्रन्थेननित्यंपतियोग्याका । राम ङ सैवदर्शिता। एतदेवाभिप्रेत्यनञ्सूत्रेभाष्ये उक्तंबाह्मणहष्ट्यणस्यभारत्वादेदंशिन्द्द्शेपदेशाह्मअबाह्मणे पूर्वब्राह्मणा यमित्यध्यवस्यतिततः पश्चाद्पस्मते नायंबाह्मणस्ततोः ब्राह्मणोयमितिप्रयुद्धे।आतंत्र्यतदृष्ट्यणद्रश्नोदुष्टोपदेशाहा

गिताकृत्वंचाभावेव्युत्पत्तिबललभ्यम्।नीलघटवत्यत्रघटोनास्तीत्यव्यवहारात्।पीतघटोनास्तीतिव्यवहाराञ्च।ध्यनितचेद विरामोक्सानमित्यत्रभाष्ये। अतस्ववायीक्रूपंनास्तातिप्रतीत्यासामान्याभावसिद्धिः।विशेषाभावक्रुटस्यततीबोधासभवा त्।अन्वियताव च्छेदकश्ब्देननञथान्वियविशेषणासुच्यते।यथापीतघरइत्यञ्गपीतस्त्पम्।मतियोगितावच्छेदकंचत्रा पिघटत्वमेवाविशिष्टबोधेविशेष्य उत्तिधर्मस्यैवं मतियोगित्वाहावव खेदकरबात् तदव चिक्का मतियोगिताचपीते त्यादिवि॥ शिषणबलात्पीतघटव्यक्तिनिष्ठेव। विशिष्टंचप्रधानान्नात्यन्तमितिरक्तिम्। सर्वयातिरिक्तत्वेतुवैशीवकाणापदार्थिवभागन्यू ननापत्तिः।अत्र एवंभियुक्तेर्न्वयितावच्छेर्केत्युक्तंनतुष्रतियोगितावच्छेर्केति।यथाच्यरपदादीनाच्यत्वादिनाशक्तावि अकरणादिनाकासांचिदेवव्यक्तीनांबोधसंशामकतिविशेषणब्लात्। एवंमाधारताचच्छेदकावच्छेदनाभावान्वयः। घटे। पात्घटत्वाभावइत्यव्यवहारात्। एवंनी खघरोन घटइत्यपिन।आरोपित घटत्वस्थतत्राभावाच्। अन्तान शब्दे धमेश्ब्द् विविरोध्यर्थकोनञ्जतेनभावपरार्थेएवसस्विषयद्दयन्यज्ञिवस्तरः।आभावपदेचिवरोध्यर्थक्षर्एवसः। भावविरोधीत्यर्थः। सू वचामाव स्थभाव प्रतियोगिक त्वमेव। भावाभाव इत्यादिव्यवहारी वर्षराणामप्रामाणिक एव। घटाभावीनारतीत्याही तत्कती कसत्तायाएवाभावपतियोगित्वम्॥ एवभवनासह्रखद्रत्तनार्तेबुत्यादाविषवीध्यस्। येननाप्राप्तेवाः विष्णुः पृथिवीषतिरि

ल में अप्रायस्त्यं विरोधस्य न जर्थाः षट्पकीर्तिताद्त्यभियुक्तवाक्येसाह एया यार्थिकार्थे खुअभाव मेह्योर्गण निविदिकु। यत्तु प्रमायां युण २३ | स्यकार्णत्वाचुरोधेन्प्रतियोग्योरोपस्याभावप्रयायाहेतुत्विमितितन्न।प्रयायागुणजन्यत्वेमानाभावात्।चसुर्गतिपत्तदोषाभावेश| ङ्खेर्यस्यमगतत्सत्वेनः तद्गतमण्डुकवसाञ्जनाभावेवंशप्रमानत्सत्त्वेनत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यानत्तर्भेमायांतत्तद्दोषस्यपतिबन्ध कतायाएवकल्पनात्। सत्यांसामञ्जोकार्यविरोधित्वमेवप्रतिबन्धकलम्। आरोपेग्रणत्वाभावाच्च।प्रत्यस्मेनिर्वष्टेन्द्रियसन्तिक षदिः शाब्देआप्तोक्त शब्द्वानस्यगुणस्यसत्त्वाच्च।यचुअघटद्तत्यारीसमासेषष्ठ्यापत्याद्यभावाद्घटभिनद्रयेवबोधः।अ वर्षाहेमन्त्रोनर्थः स्त्रीत्यारीहेमनादिगतलिङ्कतुन।लोकाश्रयत्वालिङ्गस्यः शासङ्त्यादीसर्वनामकार्येत् एतत्त देः सुलोषोका |(रनर्ज्नसामासद्तिद्वापकेनपूर्वपदार्थप्राधान्येष्युत्तरपदार्थप्राधान्यप्रयुक्तकार्यद्वापनात्।अत्रवात्वेभवसीत्यादीषुरुषव्यवस्था अनेक्मन्यपरार्थें इत्येक् वचनं तुविशेष्यभूत् सुबित्यस्यैक वचनान्त त्वात्। सेव्यतेनेक येत्यवापयोषयेतिविशेष्यात्ररोधादेकवच नम्।अत्र एवपतन्यनेकेइत्यारे बहुवचन्मपि।नओ बात्कलेनियने पित्र ख्या खर्दित्तवन्यक्तम्। चोत्यार्थस्यविशेषण्ता याएवभाष्यसं मत्त्वादितितन्त्र।ताभ्यांभिन्तोस्तात्पर्शकें,तीस्तइतिष्रयोगेहिवचनानापत्तेरेकवचनापत्तेश्च।किचविशेष्यानुरो धार्नेकमित्याद्विकवचनेःवषिहमन्तद्वत्यात्वय्येकवचनापत्तैः।स्वगतान्यसंख्यासत्त्वेविशेष्यगतसंख्ययावचनंभवती 22

बाह्मणत्वाध्यवसायपूर्वकमेवायंनबाह्मणइतिनान नह्मयंकालवर्णमापणेआसीनेहब्राध्यवस्यतिबाह्मणोयमितियशास्थिते वस्तुतत्त्वं तस्यनिर्ज्ञातंभवतीतितरारोपाभावान्त्रतदेभावज्ञानंतत्रेतिज्ञाह्यणाञ्चाह्यणशब्देयोरुभयोर्पितत्रप्रयोगाभावद्त्यर्थक् म्। एतेनप्रतियोग्यारोपस्यान्वयव्यतिरेकाञ्यास्य ष्टमेबाभावद्यानेकारणतोक्ता। एतदेवाभिषेत्यारोपितरज्ञतत्वायामेव सु कीन्रं रजतिमतियतीतिरिति लीलावत्युणायेउक्तम्।अतएवप्रतियोग्यधिकर्णाञ्यासभावानिक्रस्यतेद्वति सङ्गः।अधिकर् णपदेन चसन्त्रिधानात् प्रतियोग्यारोपाधिकरणमेव।तहेव चामावाधिकरणम्।आरोपस्येव शब्ह प्रयोगकारणत्वा ह्यो दुर्गि तदारोपविष्यस्येवप्रतीतेरारोपितत्वमेवनअर्थहतियुक्तस्।अत्रबाह्यणोनास्तीत्यादावपि एतहेश्चिकरणिकारोपिता बाह्मणकतृकासत्तत्यवबोधः।आर्यस्तुतद्भावबोधः।अत्र एवतत्रत्तस्हशतरसत्ताप्रतीतिः।अत्र एवनन्एकप्रियमित्यादी स्वसंबन्धेक्षियनिषेधेः नेकप्रियप्रतातिरितिआब्ये उक्तस्। एवं चयत्र ताराख्यारो पस्तत्रारोपितत्वं नामार्थगत्स्। यत्रसस गिराप्सात्रकियायुणगततिदितिव्यवस्था। ब्र्मेवयुक्तम्। अन्ययानकलञ्ज अस्ययिहित्यादावनुपपत्तेः। यदिक लञ्जभक्षणा भावः प्ररणाविषयद्ति बोधस्तर् भत्ययाना प्रकृत्यर्था नितस्वार्थं बोधकत्व स्त्रति भङ्गः तस्यारारो वितकलञ्जभस्ण प्रर णा विषयद्तिबोधः। अनिष्साधनत्वं बुध्यते इति तुविधिवादे दूषियव्यते। अत्र एव। तत्तां हृश्यम्भावश्वतद्नयत्वतद्रस्यता।

तः मं | दौविशेष्यसगतेस्वानिरिक्तावृत्तित्वेनगृहीनसम्भिव्यात्हतपदार्श्वत्रकारकज्ञानस्त्पेषाविशेषपास्।अवधारणविशेष्यः पा २४ | श्रीधनुद्धरङ्तिबोधः। साधारण्येनथनुद्धर्त्वन्तानवन्तंप्रतितङ्क्षमिन्रसायैवंप्रयोगात्। तद्न्योनधनुर्द्धरङ्तितुफलिताक | दाचित्रपष्टतार्थतत्रयोगोपिययात्वन्यस्वेनेवतुल्यनान्यनं सेन्चिदिति॥आख्यो वृत्यालब्यस्यशब्दनप्रतिपाद्नेयोन् रुन्याभावस्यालंकारिकेरक्तवात्। लवणमेवासी अङ्के द्रत्यादी पाच्यां कर्या घट एव प्रसिद्ध द्वत्यादा वया येकस्यक विभास्यसेद्त्यादावसभवार्थकस्यचेतस्यसत्त्वेनतद्रशैकत्वव्याच्त्रयेतदुकेन्त्रः ।शहु-खेपाण्ड्रत्वसेवत्यादीस्वातिरिकरू पानाश्रयत्वेनगृहीतसम्भिव्यात्हतप्रकारकज्ञानक्ष्यमवधारणंश्राङ्खेःनेकक्ष्येवत्त्वज्ञानवन्तंप्रत्ययप्रयोगः। एवमग्र | प्यूत्यम्।शङ्खः पाण्ड्र एवेत्यादीविशेषणसंगतस्वातिरिक्तरह्यानाश्ययसम्भिव्यात्हतपेदार्थविशेष्यकङ्गानस्त्पतत्। (अवेधारणप्रकार्पाण्ड्राभिन्नः श्राङ्क्तबहुतिबोधः। क्रियासंगतेचैत्रोहसत्येवेत्यादोस्वातिरिक्त बुद्धिस्थाकियानाश्ययसम विच्यात्हतपदार्थप्रकार्कज्ञानरूपंतेत्। नरोदितातिप्रतिनिर्देशात्। नीलंसरीजंभवत्येवेत्यादीनीलभवनाद्यभावान्धिक रणसम्भिज्यात्हतप्रकार्कज्ञानस्त्यंतत्। नभवतीतिनेतिप्रतिनिहेशात्। ज्ञानमर्थेगृह्णात्ये वेत्यात्गव च्छेद्काव च्छेद् र्थियहणाद्यभावानधिकरणज्ञानादिंभकारे कज्ञानरूपंतत्।नगृह्णानीतिनेतिप्रतिनिदेशात्।ज्ञानकत्कमर्थकर्मकमव । १४

त्यनुशासनाभाषा च। पतन्त्यनेके इत्याद्यसाध्येव। एकेनेवानेक श्ब्देनसक लार्थप्रतीत्रेरनेकानेक शब्द अयोगापा स्याप्नेकारयो गजोः रवद्त्यर्था देकश्रेषणबहुवचनभित्यपास्तम्। किच्विश्रेष्णबोधकर्याहिपदानापृथिक्यिकित्वेएकस्येवानेकपद्स्यात् त्यान्वयद्त्येकश्रेषानुप्यागः।तेषाहुन्ह्रिशिपसमुदितएकस्यवान्वयसंभवात्तद्नुपयोगएव।एतदेवाभिषेत्यभाव्यद्वदे रवल्विपभूयउत्तरपदार्थप्राधान्यसंगृहीतंकियनेकिसत्यनेकवचनम्।आरोपितेकत्ववहोधाद्बह्ननासंप्रत्यपद्तिउक्तम्। अनेकस्तिष्ठतीतिभाष्यीदात्हतेविशेष्यादर्शनाञ्च।अनेकोजनाआगताद्त्यस्यसाधीरसाधुतापत्तेश्चे।अनञ्समासेद्त्यनेनो त्तरपूरार्श्रपाधान्यस्येवद्गापियतुसुचितत्वाचेतिहिक्।नङ्गिचिद्सीत्यादीनङ्गाप्यस्तीत्यर्थः।पूर्वनञ्समभिन्यात्हतद्गिद्दादिष् | दान्तर्गतिविदित्यस्याप्यश्चे त्यात्।अतएवनिहःसंबुद्धोगितिसःचेत्राचानक्षचिन्हिःलीपेनेख्यतेद्त्यस्यसर्वत्रस्यमतेव खुण्यतद्तिप्रतिनिर्देशः सनः क्षिकेत्यारोत्विनद्वितिविशेषाविक्विकेकिसिविवेषाभावः प्रत्याय्यते।स्त्रजनकाचिहिनहो॥ जलाविसामित्यू वापिकापिनविनहावितिषतीतीसर्वानविजहितिविरुद्ध पतीत्यादुष्ट्व म्। जलकी डावूर्णने कस्याम्बि हे के न्य गरः स्याएवतथावर्णनेकवितात्पर्यात्। एवकारोऽवधार्षो। एवेचानियोगद्वितवार्तिकेनियोगोऽवधारणमितिकेयटा बुक्तेः। अस्या दिवासंभवाद्यपितर्थः।अवधारणंद्रानविशेषः।सचैवकारद्योत्यएवसमभिव्यात्सतेविशेषणम्।तच्यपार्थएवधनुर्धरद्ता

25

ल में शिकामित्यस्य एवकारार्थेः न्यत्वेगन्येचान्वयः। पृथिक्यन्यावृत्तिः पृथिवीवृत्तिर्गन्यद्त्याहिकमेणवीधः। विभक्तवर्थे एहितस्या २५ विष्टिशियीपरार्थारे रन्वयो खुत्पितिवेचित्र्यादितितन्।अनेकच्युत्पितिवैचित्र्यकल्पनस्यान्याच्यत्याह्यं ताहशेथेविभक्तः साधुत्व मात्रार्थिकायाःशास्त्रणानन्वारच्यानाञ्च।विभक्तिविनातन्त्रेणाञ्चारणासंभवाञ्च।पृथिवीवृत्तित्वस्यमानान्तरेणासाभाञ्चाअ ||तएवूएनकार्समभिव्यात्हतेनविधेयतायांतात्पर्यकित्वाध्या्मन्यनिवृत्ताविविततान्त्रिकाः।एवं व्यवकारस्यभिव्याहार्पि आर्थेवपरिसर्व्याः साचापानातिरिकेसमिव्यात्हतपदार्थाभावप्रत्ययस्त्रा।यथापार्थ्यवधनुर्धरद्वत्यादीनान्योधनुर्धर् द्ति। सचने वकार्घितवाक्यार्थः किंतुआर्थएवउक्तरीतेः। शाद्तित्वसुर्वत्वसुर्वनेवेत्यारीपञ्चपञ्चनः वाभस्यार् त्यादावप्युक्तरात्याआध्येवपरिसंख्या।अतस्वयुषायुपपदेच्त्यादीनियमार्थीयमारस्यः।युषादिमध्यमएव युषायेवमध्यम दूनिचेनिभाष्येउत्तंनेनहिनियमशास्त्राणामवकाराभाविपानस्यान्नभविणवोधकत्वंसूचिनम्।यचुपञ्चपदस्यपञ्चानिरि क्तिल्सणाभस्यपर्भस्यत्वाभाववितिनपञ्चातिरिक्ताभस्यत्वाभाववन्तङ्तिबोधङ्तिनन्त्र।पर्दूर्येलस्णापेस्याउक्तप्रकार् स्यवन्याय्युत्वात्। किन्ववंशास्त्रप्राप्त्रप्रास्त्रायनियमविकल्पवारणायसामान्यविशेषन्यायेनविधेस्तिहिषयत्वाभावकल्प निमत्यितिगौरवम्।किमासेव्यपुंसोसविधमनवद्यंद्युसिरवद्त्यार्थपरिसंख्योदाहरणमितिमकाशादिग्रन्थांसगतेश्व।त्वदी २५

धारणविषयो यहणितिबोधः। श्रीत एवरपशीजले दुत्याहोशीतान्य स्पर्शाद्यनिथक रणसम्भिन्यात्हतपरार्थप्रकारक द्वानसूप न्त्। नान्यः स्पर्धो जलेइतिप्रतिनिर्देशात्। चैत्रेणेबायं हश्यतेइत्यादी चैत्रान्या कुर्त्त क्रसकलका रक्षविशिष्ट द्रोनादि क्रिया व शेष्यंकवोधस्तपंतत्।घटतंषृश्विचीवृत्येवेत्यादीपृश्विव्यन्यावृत्तित्ववद्वटत्वविशेष्यक्त्वान्स्त्वत्।नान्यवृत्तीतिप्रतिविद्या त्। अवधारणविष्यपृथिवी वृत्तित्वबहुटत्वभित्यादियकारेणबोध-। अहतीआर्यासुपेयादेवेत्यादीस्वाभावानाश्रयकार्कप्रका रकज्ञानस्त्पंतत्।नोपेयादितिनेतिप्रतिनिर्देशात्।एवंचकृतुकालाथिकरणकंखभार्याकर्षकप्रवधारणविष्याग्मनेपरण्विष यइतिबोधः। नेनन्स्यप्रत्यवायाभावक्षेष्टसाधनेत्व्साअः। इष्ट्यप्रत्यवायाभावक्ष्यत्वत्वानातुयोभायासिकिधीना पगच्छति। घोरायां भूणहत्यायां पच्यते इत्यादिवचनैकवावयं तयाबोध्यय्। तेनऋतुकालाधिकरणकस्वभायां गयना भावस्य प्रत्य वायसाधन्तं लभ्यते। सकलसाधारणसवधारणत्त्वसर्वण्डाणिधः तेनेवरहरेण्याक्तिबीधय्वेतिबोध्यस्। पञ्चपञ्चनरवासः॥ स्याद्त्यारीअवधारणविषयबुद्धिस्थवृत्तिपञ्चत्वसंरव्यावितपञ्चपदस्थलस्या।अवधारण्चावस्वातिग्रिकसंरव्याधिकर णास्वन्धिसम्भिज्यात्हनप्रकारकज्ञानस्तपस्। तेनान्यैः अस्याद्तिफलति। एवकारस्यतद्र्यस्यस्यायावाफलतुपापक्ष माणकोधितस्यनदिनिरिक्तविषयत्वाभोवकल्पनिमितिसिद्धिः।यज्ञुएवकारायीन्ययोगव्यवच्छे्दः पृथिव्यामेवगन्यङ्त्यादीपृ CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मं अयतीति। भागवतेपि। लोकेव्यवायाभिषसद्यसेवानित्यारनुजन्तानिहत्रच्योदन्। व्यवस्थितिरेनेषुविवाहयद्यसुरायहेरासँ २६ निवृत्तिरिष्टिति।नित्याः।रागतःप्राप्ताः।जन्तोःप्राणियात्रस्यातस्त्रत्रचोदंनाविधिर्नास्ति।नन्वेवसृतीभार्यासुपयात्।हतशेषंभ स्येत्सोत्रामण्यासुराग्रहान् एह्नातीत्येषांवेयख्येय्। आयोवि वाहिनाम्। नवाहव्यवस्थितिरितिते युपुनः पापेणभित्यर्यः । रागतोनित्यप्राप्तत्वात्। नेतेनियमविधयः पासिक्याहिप्राप्तीनियमाभवति। कितुप्राप्तस्याप्यर्थस्यपुनः प्रापणमनर्यक्रिमत्य पूर्वविधिहाराअन्यनि वृत्तिः फलित्तराह। आसुनि वृत्तिदिति। आध्येपिनियमप्देना न्यनु द्वानहतुरना तात्यो भार्यापिति होषश्र वणंतुमनसिकामेस्त्यपितस्यादोषादिनानुषग्मेबाध्यम्। एवचकृतीभाषामित्यस्यऋतावेवतत्रभाषामेवत्रत्रतास्पेपा देवत्यश्चेत्रयतात्प्रयम्।अतएवगृहस्त्रस्यानृतीअनुप्रगणेब्रह्मच्यमुक्तम्।अविवाहितागमनेऋतीभायागमनाभावेत्राय श्चित्तं प्रोक्तं स्मृतिषु । तत्रचान्यत्रचप्राप्ते। पर्स् स्थितिगीयतङ्ख्यस्यशाब्दीआर्थीचे त्ययः। दुजादेः सनुमद्गितस्त्रेकैयटो । व्याद्वानियमेत्राप्तबाधःसिद्धस्यपुनरूपादानात्।अनुवाददोषञ्चिति।यस्यह्लद्वतिस्त्त्त्रेपिनियमेश्चनार्श्वतार्थाता न्यनिवृत्तेः सामञ्योत्परिकल्पनमुक्तानुवाददोषम्बनि।अनुपराभ्याक्तजद्निसूत्रेभाष्येपिप्रतिषिध्यनेतत्रपरस्मैपदेस्वरि तिनिक्कर्जिभित्रायेकिया प्रलेशात्मने पदंभवतित्युक्तम्। तेनिहिविधेरेवप्रतिषेधेआर्थे फलिसिस्पष्टमेवोक्तम्। एवकारो

राम

२ह

त्या हिं सुसिरत्सविधातिरिक्तमनास्वयामितिबोधेनतस्याःशाब्द्त्वात्।अतएवशाब्दपिर्सेरव्यापीकेशूषणंसुदृढमत्रयशे। नरत्वामृत्युद्गत्हतम्। आष्यकारोषिपस्पशायामाहिकशब्दापश्बद्योकभयोरुपदेशःकार्यः। उत्तान्यतरोपदेशः अन्यतरोपदे श्रनलतस्यात्।तद्याभस्यनियमेनाभस्यप्रतिषेधोगम्यते।पञ्चपञ्चनखाभस्याद्वत्युक्तग्म्यतएनद् अतोन्यनभस्याद् ।त अस्यप्रतिषेधेनभस्यनियमः।तद्यथा।अअस्योग्राम्यकुकुटबुत्युक्तगम्यतएतरारण्योभस्य इति।एवमिहिपिगेरिख् पादष्टगम्यत्रतद्ताच्याद्योपशब्दाङ्तिःगाच्यादिषुचोपदिष्टेषुगम्यत्वत्त्रःगीरित्ययंशब्दद्तिति।तत्रमुशब्दापदेशःसाधुत्वे बाधनद्वाराप्रयोगविध्यर्थः।अपशब्दोपदेशस्यतिष्धार्थः।अत्रगम्यतद्वत्युत्त्वातस्य तुज्ज्न्यशाब्द्बोधाविषयत्वस्पष्टमेवी क्तम्।किच्रस्णावादिसतेदृष्टान्तदार्षान्तिकयोर्सहृद्वैषम्यस्।नियसेनेत्यस्यचोपदेशेनेत्यंवार्थः सद्भवलाद्रम्यते।श्ब्दाः न्नर्णाचु पदेशा दर्शतो नाभा चार्य न सुख्यउपदेश इतिनियमपदंशयोगः। ईह् शहू तरनि बृति फल कु उपदेश एव चनियमपदेना ॥ व्यन द्वानप्रामाणकाः। परेतु द्माम गुरण च्रशना मृतस्य त्य श्वाभिधानी सादन द्त्यत्र लिङ्गा द्रदे अर्थनाया सप्यानस्य मन्त्र स्यापूर्विविधिद्वारापरिसर्व्या। तदुक्ततन्त्रवार्तिके। अपूर्वविधिरेवायमतीमन्त्रश्चितिध्वतः। परिसर्व्याफलेनोक्ति। आएका रिकाअपिपरिसं रव्याप्रमाणान्तरणप्रा सस्येववस्त्नः युवः शब्देनप्रतिपादनं प्रयोजनान्तरा आवात्वत् स्यान्य व्यवच्छे रेग CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मे

तिवाच्यम्। एतर्नपस्येत्रत्यस्त्रमितनवेत्येतावन्यात्रेणप्राप्तवाधसत्तेनह्योः समतायाश्वित्यभव्यविचारसत्त्वेनादोषात् । एवंचपञ्चपञ्चनरवाद्त्यादेः पतिः समासएवेत्यादेश्वविधिसुरवेनेवप्रवृत्तिः।अवधारणविषयत्त्वविधात् पुनरत्तवाद् । ह्यासामान्यप्रापकप्रमाणस्यतद्तिरिक्तविषयकत्त्वरूपः संकोचः। तेनचआर्थस्तत्कायीभावः। तमादायनियमशास्त्रस्याने ह्यासामान्यप्रापकप्रमाणस्यतद्तिरिक्तविषयकत्त्वरूपः संकोचः। तेनचआर्थस्तत्कायीभावः। तमादायनियमशास्त्रस्याने विधत्वव्यवहारः नान्यत्रेत्यादिप्रतिविद्याश्चत्यन्यत्रविस्तरः॥ ।। द्विधात्वर्यनिषातार्थिनिणयः॥ ॥ व्य ॥ व्य ॥

只干

राम

5/3

पिसैत्वस्फुटं तर्थंबोतकएवानतु तत्सम्बित्याहारेषित्राब्द्बोधेनद्भानंतत्सम्बित्याहारेणयनस्य बुध्ययानत्त्वम्पिद्यातक त्वम्। एवकारास अभिज्याहोरिष अनुवाद्वलादेवतर्थनायः। शाब्दपरिसंरच्यानु त्वस्युरवेत्वन्युरवेनेव तु रूपनान्यनकेन प चित्। कि स्षणसुरु अन्यक्रीनर्त्निमित्याद्धिव। युद्धादिमध्यम् व युद्धाद्यमध्यमहार्विभाष्येणे व कार्समिन्याहार् समाभे ज्याहारयो रत्तु ल्या यत्वे व सूचित सित्यहः। पक्ष हुये पिस्वा थेहा विपरा श्वे कल्पना प्राप्त वा पर्दे पद् । वन यतु यथा अत प्रतीयमानस्वाचेतात्थयोभावात्। नात्पर्यतस्यांगोन्याचेतास्ययोद्गीकारणतात्पर्यतः पराचेदः त्यामाप्रवाप्यातस्य प्रा द्यः नजुवीही नवहन्तीत्यादी पक्षेत्रा स्थानियमे बहुनने ने वबीही न् संस्कुर्योद्द नन् विद्लना दिनित मती ने स्त चापित्र सा व्यपाप्तामामात परिसरं ज्या बारतस्य लघुत्व व्यवहारा चु पेपिनि रिनिचेन्न। पक्षेत्रवर्त्तन एवनस्या प्राप्ति हिप्त वी धस्य वुबाध क बूस न्यः परिसर्व्यायातिनत्यमास्याक्कष्तवाधस्यववाधकल्यनिर्वातत्वः परिसरव्यायागुरुत्वातः क्रूप्तमासकस्यवचमाम बीधनेनापूर्वविधेरिपिनियमस्य त्रघुत्वस्। अर्वच्छारलेनियमस्तुआत्वनेपद्विषयकेमध्यमादि विषयक्त्वस्य प्रस् नियमस्यः।निह्मयोहिष्ट्ययानां पासिकी प्राप्तिः।अत्एवसुक्य हीतिस्ह्त्रेउपपहिन्यमञ्चल्यसमह्श्रायन् नातवत्पाः सिक्या प्राप्तीनियमद्तिकेषरः। नचतत्त्वत्रत्रोभाष्योक्तपत्ययनियमानुपपेतिः प्रत्ययनियमस्यपिसंरव्यात्वेनशुरुत्वाद्

ह-मं-२७

भाजनेः संभवाद्वात्पर्यानुपपसाविधेयगवैकत्वस्याविवसा। क्विच्छ्द्रापात्रस्यापिअनुवाद्यविशेषणस्याविवसार्य थेती वेद्याधिती,स्यावा देयस्यादिद्शीषधंस्यादित्यादी रहाभ्यां निष्ठातीनः पूर्वस्य वद्द्रस्य नद्दे कत्वविव्हायामपि चकारेणवाक्यभेदकल्पनायाः स्छानेप्रत्येक्मेकेकनकार्लाभः अस्यपूलस्यक्टक्रस्यपूलस्यक्टकुवियादी नान्य भेट्रेनेककटकरणकप्रतीतिव द्याङ्गाङ्गाद्यादी तुपूर्वपर्यारिति हुन्द्र निर्शोनेकवाक्य तथैवीअयाः स्छानेएकगुणविधाना द्रनस्का निभद्देना नेको गुणः विधेय गतसंस्था याअविवसायां वीजाभावा द्रयशानयोः पूल्योः कटंकु विसादी एक नावय त्येवबोधाद् उभयसंबन्धिनः एक्कटस्येवक्रणप्रतीतिरिक्षेकः पूर्वप्रयोगितिएकग्रहणं आस्येप्रत्यास्यातम्। नत्य आआधानेनाग्निसंस्कुखोद्स्याद्यर्थकंवसनेब्राह्मणोग्निमाद्धीतेत्यदिवाक्यंअस्यादिसंस्कार्मात्रफ्लकंप्रतिब्राह्म णस्कृदेवस्वविषयेत्रवर्ततं चातरवपुनःपुनर्नाधानादिसंस्कारः। तथाआङ्गणद्त्यादेः व्याकर्णस्यावर्णाद्विपूर्वपर यो गुणो भवति गुणव च्छ्ब्र स्त्पंशापुभवति व च्छायोक्त च्यमित्ये तत्पर्यतं व्यापारेष तच्छा स्त्रंप्रति पुरुषमेक वा क्यंत्रण स सदेवबोधकमितितत्संस्कृतस्येकस्य खद्वेन्द्रस्य प्रयोगेणशास्त्रार्थस्य करणान्यालेन्द्रादिप्रयोगानस्यात्॥अतस्त त्तुष्ट्यविषयक्भिन्तस्त्रोपपूर्वनवाक्यभेदोबाच्यः तहत्पूर्वपरिषयेपस्यादित्वेकपद्याव प्रथकभितिचेन्।एत ज्या अबोध्यस्य तच्यप्रयोक्तव्यमित्यंशस्यनित्यकाम्य तेन नित्येनैमित्तिककाम्यधर्मीपदेशक्शास्त्रस्यवासहत्त्रव

28

20

ष्येतुधावतः पतितद्त्यार्गवप्रवत्वार्यादानत्वाभावमाशङ्क्यसतोष्यवि वस्त्रभवति तेन परोपात्रभविधावनम्वि सितं इतिउक्तं द्रं तु दर्शपूर्णमासाङ्गसानायत्रक्र्णणक्यते ॥त्नेहिसायंत्रातंही हात्सकंदिविर् व्यम्।कल्पस्त्नकारास्तु प्रत्येक् नाशेपृथक्षायेश्विता मानार्है विध्यस्यापिनाशद्द्रायश्चित्तिस्युअयत्वंविवाधितसेवेत्याहः।यत्त्रभयत्वविव्याया वाक्यभेदः तथाहिनाम् पहानां परस्पर्मसंबन्धानामा ख्यातान्वयो। इणाधिकरणासि दूर्विहाविरा तीनिर्वयेत्। तच्चहिन् मयमितिग्रहैकत्वन्यायेवतुनगतार्थताश्यक्यदेग्धनताहितितन्त्र । पहोषाहानवेयर्थ्यात् ॥ नहार्थलाखवानुरोधनतंदुपा रानस्यय्याक्ष्यंचित्अनुवादकत्वकस्पनायुक्ता॥अकर्त्केवेदेवकुरिच्छा नक्षिविवस्थाविवस्थारीपितेबोध्या।वस्तुतः परस्प्रमं ब ह्यानानामार्यातान्येषान्यु यन्त्रद्यमेवस्थते उपियाननाम्यानन् चानक्रीत्यास्नु ग्रेसस्याविव सानजो विवसातु सस्यान्सा गरेव के चिद्देश्यगताविभक्ता श्रीं स्थाविव सतिवयशागर्गाः शतंदण्हणना भित्यादी गर्गाद्ति बहुत्वग्रहैकत्वस्यवाविव सावीजाभावात्। एतेदेवाभिष्रत्यसंख्यायागुणस्यतिस्हेशुणस्यतिसंख्याविवस्तिताइत्युक्तंभा च्याअतए वा नंसमुद्रायु वाक्यपिसमाप्तिरिति रहिस्त्रेया च्यम्।किंचेकवच नेनेवाप पत्ती बहुवचनकर्णे नबहुत्वसंख्या विविधिताअतएवणूपाँ छिनतिप्रयूनन तिअयीनार्धीतेसाद्य हेण्यगत्य पिव्ह संविविधितमेव एवंवि धे येविशेवणम पियाविवसावीन सत्वे विवासित्र में बार्या साम्बास स्वामे के किया में के स्वामे के स्वामे के स्वामे के स्वामे के स्वामे के स्वामें के स्वामे के स्वाम के स्वामे के स्वामे

देवपठ्यते संग्राहकवाक्याह्य स्थसंस्कारकाणिवाक्यान्यु पष्ठवन्तर्ति प्रतिष्ठधानं गुणा वृत्तिच ।अतस् वविधिवाक्यात्तेन २ पुरुषेणस्वस्वत्रवृत्यनुकूल्यापारविषयत्वस्यस्वीयः स्वीयमागे ग्रहात्तत्त्रमहिष्ट्साधनत्वस्यमत्कतिसाध्यत्वस्य यहे तत्तरमञ्ज्यप्रविः व्याकरेणेचबालान्यतिप्रतिप्रयोगततत्त्त्त्त्रत्रयोजनंकार्यसितिव्यवहागत् आहतिः सिद्धे वः भूवाद्या धातवइत्यादीप्रत्येकधातुत्वपपितिबोधनायबद्धवचनम्। हरिर्ण्याह्। एकंप्रह्णकंबाकां सामान्यनाभिधीयते। कर्त रीतिपयो व पन्पादिषुविभन्यते। एकस्त्पमनकार्शतस्मादुपनिबन्धनम्। योनिर्विभागवाक्यानां तेन्योनन्यदिवस्छित मिति। ग्रहणक्वाक्यत्वाभावेयत्कि विद्योगेनपरिक्षीणशक्तित्वात् अन्यनप्रत्ययविधायकेनकर्ति छिदित्यानदेनसंबध्ये त। अतएवपशोकर्त्रीत्याद्युपपद्यते॥ उपनिबन्धनं बदूनां वाक्यानां निबन्धनं रह्यानं तेभ्योविभागवाक्यभ्यः अने र कार्थिययापनुरुक्तिरिअण्कतिरित्याद्यनेकार्थनोधक्षित्यर्थपुत्र् जराजः। एवंचविभक्तत्यर्थसंख्यास्त्रमस्त्वाद्यवि शेषणंविरोधेसत्यर्थापरिच्छेदकमेव। अविरोधेतुतत्परिच्छेद्कत्यातनान्व ग्येवस्तेन्सुभू यत्यादावेकत्तंविव दितंतेनसुब त्तसमुर्ये ननसमासद्तिकेययद्युक्तमपास्तम्। विचतत्रैकत्वविवसायांसर्वसुबक्तःसमासावाभःसर्वप्रा तिपिद्काच्यासाभः।किचेसुबुत्पत्तिवास्येतेषाब्दुत्वसंख्यावगमेनतिहूरोधाद्त्रैकत्विवस्मान्युक्ताप्रहेकत्ववत्। सुबन्तसमुद्य न समासस्तुभाष्यकः तेत्यंबारितः सुभुयेतिवर्ततत्त्व चुभोः आकृती शास्त्राणि प्रावर्तन्ते प्रातिपरिका

तिसंभषात् । स्वाभावेपापजनकंनित्यस्। यथाब्राह्मण दिसातद्वोधकंनब्राह्मणहितब्राह्मणमात्रविषयस्।नैमि तिकराहूपरागादिर्त्नानंतर्व्यकर्णदेषश्रवणाद्रादूषरागमात्रविषयस्। क्राम्यंज्योतिष्टीमादितह्रोधक्वाक्यंकामाना र मानन्त्यात् आरत्यावाव्यभेदेनपुनःपुनःप्रवर्तते।एवसर्थबोधनायपात्रशब्द्पयोगेसाधुभिभीवितव्यनासाधुभिहिर सनेनासाथुत्रयोगेपापत्रवणानित्यस्यत्वस्य त्वस्य साधुत्रयोगास्य एकःश्रब्दः सञ्यकु ज्ञातः शास्त्रान्वितः सुत्रयुक्तः स्व र्गेलोककामधुक्मवतीतिभाष्यपितशुत्वासम्त्यावाकाम्यत्वम्यास्यानेनप्रयुक्तिला खवात् अर्थेकीधनाय त्रास्एव त्रयोगे फलसंबन्ध बोधनंद्रश्रपूर्णमास्योरिवा। एतेनैक्स्येवपुनः पुनः प्रयोगेणानेक्कामना फलसि द्विरित्अपा स्तम्। अत्रसम्परः द्वातको पिअर्थबोधना यसु प्रयुक्तः शिक्षायुक्तमार्गण प्रयुक्तः कामधुक्मबतिकि वक्तव्यसवैपीति सर्वेषां तथाप्रयोगः कार्यर्तिबोधनात्सर्वशब्दानां आव्सावाक्यभेदेनशास्त्रविष्यृतास्त्र्विता॥शास्त्रान्वितद्स्यनेन शास्त्रस्मरणपूर्वकप्रयोगेधमः सूचितः॥तत्तल्लस्यविषयोपण्यतवावयोगुणोअवतीतिअश्राभाधानादिवद्लस्यसस्कार् क्र एवं त्याच्त्रोमानाभावा दूरेकलस्थपूर्वपरादिभेदेन्युनः पुनःस्तव्य हतिः तस्य प्रयोक्तव्य मित्य। शङ्क्यनित्य काम्य नाधुकस्यतत्त्वस्यविषयकान न्तवाक्योप प्रवेन सनातीयाना चयुनः युनाः प्रचाग सि दि रितिबोध्यम्। एवप शुनायने तित्या द्योपिनैमितिकाएवभाविनोपिधानस्यबुद्धाक्तरलेननिमित्तलंद्तिविध्याद्याप्रतियोगमेकेक्तप्रयुनाभः।एत CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

30

सःमं पाद्त्यादोडी षवार्णासंभवात्वाङ्गबाचकपाणिपादशब्दस्येकत्वात्।किवङ्गात्रा तिपविकादित्यादोसमासेसंख्याया अभावेनप्रातिपरिकसमुदायात्प्रत्ययोद्निविरः। श्रूयमाणविभत्यर्थिवत्व तुत्रनसमुदायान्विवत्सात्भाष्योक्तं समाधानमेवयुक्तम्। किंचे बंस्त्रीभ्योहिंगत्पादेः स्त्रीप्रत्ययान्तससुदायादापनिः यथाचब हुवचनसत्वेप्येकैकर्त्रीप त्ययान्तादेवप्रकृतिः नतत्समुदायादेवमन्यत्रापि।पशुनायनेतेसा ही त्वविरोधादेकलस्यप्रकृत्यर्थान्विय त्वंद्योतावता विवसाव्यवहारः। के चितुतत्तद्यागव्यक्तिविषयेणाने नपञ्चवयवसाध्यसके संयोगव्यक्त्युदेशे नप्रशाविधानं तत्रया वितिप्रात्वेसमाष्यतेष्रत्येकंतर्यविधानंप्राप्तोतिअनेकयागानामुद्र्यत्वात्।तहारणायकत्वविवसाअन्यथार्दार म्यामित्यादाविवीदृश्यानेकत्वेनानैकपशुविधानंस्यात्।यदापिएकेनैवसकलावयवलाभात् तथापशुवधिभयानेवा क्षप्रोविधानंतयापितद्विवसायां मास होभाना ज्ञानेनवानेकप्रशुक्षयागकरणेकर्मवेराण्यंनस्यात्पश्चलपर्या तद्व द्वानादतस्तद्विस्तानचात्रेकृत्वविवसापामकप्रशेर्वपागः स्यानप्यन्तरस्यतिशङः कापित्रतियागस्य दायात्यक्यागव्यक्तिएकेकपशोविधानात्यागत्वावकेदेनेकपशोविधानासंभवादित्यादः। एवंतिद्वस्यापिविवसाविवसेवीध्ये॥ द्तिसुबर्शविचारः॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १

राम-

त्युरसुपत्युक्तेन्यसमाद्दन्यसमाच्चत्रत्यय्-कियतेऽन्येनान्येनसुवन्तेनचसमासः कियते। नेषद्विषः।आस्तिस्तुप्रसेकंसमा व्यत्तमाव त्येत द्वमा व्यतेप्रातिपदिकादितिसुभु पेतिचतावतः प्रत्ययोत्पत्याताबतास्यासे नभाव्यं प्रत्य कंच समाव्यतेपा तिपादिकादितिह्योश्रीतत्समाप्यतेसुभूषेतीति।आकृतावित्यस्यतज्ञस्यः अयेसवीत्रत्यश्चाअतस्यसम्पद्धिभाव जातेः पदार्थत्वेगोरजुबन्याद्त्यत्रसर्वानुबन्धना आवेकभवेगुण्यमाश्यंद्वा यदा पितत्यक्षेनवयवेनसाकत्यनची यते तथा पिजातिः प्रत्येकं समाष्यते इत्येका नुबन्धने पिक मिनी गण्य मुक्त म् । नतु जाता बुक्तेका येय त्रक्ति व त्यक्तीकर णन्शास्त्रस्य कतत्वा ह्यत्त्यंन्तरेन भवति ति उक्त सः तथाति संबी ध्रबी रितिस्त्र ने व्यक्तियाति यादि वा रूपबी प्रेगपा राने कित्रयोजनिमितिप्रश्नेसाकल्पे नद्रव्याणां कियागुणाहिसंबन्धप्रतिपाद् नक्ष्य नृक्षयवाभिधानंतदुषा्दा नेप्रयोजन मित्युत्कापद्ये वं जात्यार्व्याचाहिर्वच नं प्राप्नोतिबी हिर्चच द्तिजाती पदार्थिसा क्रियनसर्वे हव्यप्रतिपनिदितिचके यटः। नचिका थिताद् जातेरनेकार्थात्रयाचवी झाद्तिपरित्हतमित्यन्यत्।अंपंभावः।यथास्वाङ्गत्तस्यजनपर्त्वस्य चयतेकसमास्यासाङ्गसं <u> यहायजनपदसमुद्गयथोर्नस्वाङ्गः ग्रहणेतजनपद्ग्रहणेनच्ग्रहणंतथायातिपदिकादिषद्प्रहतिनिकित्रप्रातिपदिकत्वसुबन्तंत</u> दीनोप्रसेकंसमा स्थानतत्स्मुदायस्यताभ्यांपदाभ्यां ग्रहणमिति। नचस्वाङ्गोदित्यादी एकत्वविवश्या तद्र्यीलाभः।तत्रत्यकत्व स्य सबोधकप्रस्य प्रकृत्यर्थस्वाङ्ग-वाचकश्रब्दान्वितत्वेषिस्वाङ्गा तान्विततंषेकस्वाङ्ग-वाचका दित्यर्थीलाभेनसुन्द्रपाणि ।

शिष्ट्रशक्तिग्रहर्त्यम्।राजयुरुषाद्यद्राजसंबन्धवस्यक्षादेश्चित्रित्त्वसाविधिष्टशक्तिः प्राप्ताप्राप्तविवेकन्यायेनसंबन्धा ५ श्विशेषणत्वारंशेचपर्यवस्यति।राजादेःक्षश्राम्यवशन्त्रेवीपस्कितिस्थवात्।आकाङ्कामूलकेविविशेषणाद् नित्यचरद् त्यादेनैकाथीभावेनसाधत्यम्। विद्रोषणात्वेनीप्रस्कितच्यस्यादेः खिवशेषणाकाङ्काभावाद्भेतोनित्योष्टर स्यादिवाक्यमपिन। अत्रवराजपुरुषेकदेशरातिबाक्यद्वम् इस्थेत्पादिविशेषणान्वयोत्।तस्यपदोर्थेकदेश्त्वात्।यदापितस्यराजपदार्थतम् सि।तथापिविशेषणान्वयेविशेष्यस्पेत्रविशेषणखिषयकशक्तियहाविषयखस्यतत्रविनेतराविशेषणवेनज्ञातस्यत न्त्र लेनवाद्राषाभावः। एतन्य्लिवेवपद्रार्थः पदार्थनान्वेतिनतुपदार्थेकदेशेनेतिस्यत्पत्तिः। दर्शनीयायामातादर्शनीयामाता इत्यादीरकविशेष्यकप्रतीतिजनकत्ररूपसामानाधिकरण्यसत्विपिन्धंवत्यम्। वतः पूर्वमिपयत्रसामानाधिकरण्यतत्रैवपुं वलप्रचेभाष्यसंमतलात्। राज्ञिविशेषणानन्व यरूपविशेषस्थेकाशीभावस्ततंवभाष्यदूषितम्। एकाशीभावसत्विपिदेवदत्त

विशेषणतायोगात्। चरः परश्चद्व्यमितिवत्तद्र्यद्वपदस्य घरक्षपविशेषपरतायां द्वंपरश्चेसप्रयोगात्। एवंराज्ञः CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्यगुरुकुंलिनत्यादीतद्भावात्।इद्मुप्तस्णम्।घटाद्पद्र्यकार्थीभावासाबेषितदेकदेशेघटलादीविशेषणान्वयाभावादि

त्यपिबोध्यम्। राजः प्रस्वोश्वश्चेतिवद्राजपुरुषोश्वश्चेत्यप्यतस्वन। स्कन्नविशेषणावेनगृहीतश्क्तिकस्यज्ञातस्यवापर्त्र

श्रीगणेशायनमः॥ अधरतिविचारः॥तिद्ववर्षसमर्थः यहविधिरितिस्त्रम्।सामर्थवात्रैकार्थीभावः।एष्रगर्धानामेकार्थीभा वः सामर्थ्यग्जः पुरुषद्तिवाक्येष्टयगर्यानिगजपुरुषद्विल्यास्यकार्यानीतियां जात्। एवं चयत् कि चित्यद्जन्यप्यग्र स्कितिविषयार्थकत्वनसेक्षदंशनाविशिष्विषयेक्ष्यक्षेक्षेपस्कितिजनकत्वमेकाषीभावद्विफलितम्।तेषा तत्वतुसा ररपार् बोध्यम्।कार्यशब्दं मन्यतां वाक्यादेव स्तिनिष्यति बुद्धेवी। एकाश्री आवद् ति चि निर्देशोगो ण भेकार्थतं समास्घरकप दानां बोधियतुम् ययापदानामम्स्वात् तत्सत्ताव्यवहारोगोणः तथातेषासेकार्थत्वववहारोपीति बोध्यम् विभक्तयन्ते स्तद्य रणा यह शनामित्यनंतेषां लोके तत्वेना ह एता त्ओपगवादे। प्रस्थाना न्याह एता आवेन्यन् विवित्यद्वने स्थपिक् तिविशेषण म्।अपत्यरूपार्थस्योपगोर्पत्यमसीत्यादेवत्यादर्शनस्त्वातः।विभन्नयर्थस्यतुनवज्ञातमः।वद्यन्यार्थयाचमस्यस्यस्यस्यस् वादितिनिरूपितम्।विषिष्ठविषयेकण्त्रेतिहेतुचचनम्।अत्यस्क्रीयरः।अत्यय्वावयवार्षात्वतः समुद्रायार्थः प्रादुर्भवती। तितर्पेश्येकाणीभाववकावे कांश्रद्कवद्विभागापन्नसादिति।अग्रंभावः। वाक्येयपापदेः एशक्षव्यक्षानां वोपेप्याका ह्वा म्लक्वाद्यशसिवशादिशेषविशेषग्रभादापचितिशर्शभ्यतिविवेवदेशिक्तिववयवश्कित्यामाक्षेद्वाम्लक्सस्ट्रिय शिक्तिसहक्षतार्थिनियते हो धकवशास्यदार्थे बोधस्वजायमा ने विशेष्य विशेष्य माना विशेष्य व ल-मं

स्त्राज्ञानवतः तद्वोधानापतेः।विग्रहेदिवचनबद्धवचनानत्वेपिएकाश्रीभावबलाह्नीतद्वोधः अतरवप्रगृह्यसंज्ञास्त्रभाष्य प् प्रयुक्तेक्रमार्थीरगार्क् मार्थगार्मित्यादे।दिवचनान्तेनविग्रहेपिवचोदित्वाबोधिकांतुक्त मारीत्वादिनेवक्रमारीद्यवोधः।अ न्ययासिद्धान्ते प्रगृह्यत्वाभावे न दित्वमञ्जकाभावाद्स्य प्रवीगं स्वासाध्ये वासाध्य योगे भगवतोः प्रदेयता पतिः। एवं व र त्तीसंख्यानवगमेपिअनेकार्थप्रतात्यात्याविग्रहेबाधकाभावः।अत्र वसंख्याविशेषानवगतिरेवोक्तानवनेकार्यानवगति रुक्ता। वित्रगुरित्यादें। गोलेंनेवश्बद्तो। नेक्गोव्यक्तिबोधः नतुबद्दलेन। तन्यध्यद्त्यादे। तलेनेवव्यक्तिद्रयबोधोनतुदिल्ववले नैवमन्यत्राप्यूह्मम्।अत्रवकुक्देन्द्रगोपनाचकगोषुचरवर्षासुजादे।बहुवचनस्विविनसंख्याविशेषवीधः।अत्रतादृश्से वरूरतार बहुवचनानेने वविग्रहः। एवं चान्नारे पित्रबहुत्वा अवीब्रहुवचन्रूपः संस्कारो नवु प्रकृत्यर्थान्व पिय चाच घटा द्रमा दितोबहु वेनेवकदाचित्त्र पाणांकदाचित् चतुर्रादीनां भानेन तुकदाचिद्पित्रित्वचतुष्ट्राद्नित्वावचीराज्ञाविनेकानेकव क्तिभानं तात्पर्यवशानवेकविद्वादिन। दुन्तोष्ठस्यद्नाः विश्वतगद्त्यादेव संख्यायाअभानाद् दन्तवेनोष्ठत्वेन दन्तोष्ठ

32

तश्यार्थह्यस्य प्रतित्तर्वे व अने क्या कि स्विपिता सामने कि वे नश्ब्द्रती भाना भावादिति वे ध्यम्। एतहत्तो का भ्यामुक्तद् रामः त्यादाव लुकिन साधा अनिभ्याना दूर्तिसाष्ट्रभाव्या जाती वहुव च मिति के यहा कि व स्वास्था स्वास्य स्वास्था स्वास्

पर षोभार्या पाञ्चितिवरू राजपुरुषोभार्या पाञ्चितिन। एक विशेषणविशिष्ट्ये नगृहीतश्किके ज्ञातिवाविशेष्येतसाती पसंबन्धे नविशेषणान्तरसंबन्धस्याख्यतेः। घरोद्रव्यमत्यर्थघरोद्रव्यत्वस्यत्यप्रयोगात्। तदुक्तंभाष्यराजापुरुषंस्वास्यन्तरेभ्योनिवर्त यतिपुरुषोपिराजानं स्वान्तरेभोनिवर्जपतिद्ति। राजसंबन्धविधिष्टेभाषीयाः प्रीतिविषयत्वादिसंबन्धवोधको राजपुरुषोभा र्यापाद्तिप्रयोगस्तुराजपुरुषःसुन्द्रद्विविदृष्टःतंत्रसुन्द्र्विष्ठप्रकार्तानिरूपितपुरुषनिष्ठविशेष्यतायाअवच्छेद्कंपुरु यत्मेवनतुराजसंबन्धोपीत्यभिप्रायेणप्रधानस्यसविशेषणलेपिव्तिरित्ववहारः। एवंसर्वत्रविशिष्टविषयकज्ञानेविशे व्यतावच्छेद्कत्वादिविशेष्यनिष्ठधर्मे एवेतिबोध्यम्।विशिष्टस्वविशेष्यानितरेकाद् द्तिकर्मधारयप्रकर्णेस्करीभविष्यति। एकाथीभावबलादेववृत्तावुपस्जैनपद्धिसंख्याबाधकपातिपदिकाभावेयकलादिस्त्पसंख्याविशेषानवगतिस्तेनदिप्रत्रा दीनदेषः।मासजातादाविष्ण्रब्दान्ततहोषः। किंत्वनेकमास्जातिहित्रिण्वदिष्ठ्विमास्जातस्येवप्रयोगाद् राकमास्जात विषयर्वायं प्रयोगद्तिनिश्वयः त्वस्य त्रोयुष्यत्य त्रद्रवादाविषयमोक्तरहेकारानास्य देवेत्र प्रतद्रेव वोषः विग्रह्वाक्यी यैकवचनलारोपेणादेशः।अयं ज्ञारोपोनबोधफलकः किंतुशास्त्रप्रविसात्रफलकः वत्रेस्त्रणाबोधेभाष्यकृताः साधलबो थनात्। यतुं आदेश्तद्भावाभ्यातत्रसंख्याविशेषावगतिः भाष्येतात्पर्यग्राहकाभावेस्तीतिपूर्णीयमिति। तनातिह्थायक्शा CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-म-

ख्याभावेनचसामान्यसंख्यारूपंसर्वसंख्याविश्षाणांसंसर्गरूपंतदितितद्धः। यथीषधिरसार्सवैमधन्याहितश्क्यः।अवि भागेनवर्चन्तेतांसंख्यातादर्शेविदुरिखनेनयद्गेतिप स्उक्तः।आद्यमाह।भेद्ग्नांवापरिखागार्संख्यात्मासत्याविधः।व्यपना ज्ञातिभागस्यभेदापोहेनवर्तते।पूर्वसमस्तभेद्संसर्गरूपंतदिस्त मिदानींतुसमस्तभेदानुगतंभेदापोहरूपंतदितिविष् षः।अर्थस्यसामान्यविशेषरूपानेकथर्भवलेपिविचित्रलाच्छब्र्स्कीनोर्म्सर्जनपदेसर्वविशेषसंस्राभानंसर्वविशेषा णांसंख्यात्वेनवाभानम्।अगृहीतविश्षेणप्रधारूपेणरूपवान्। प्रख्यायतेनशुक्कादिभेदरूपंतुगृह्यतेद्तितन्।तथावी 33 | धाननुभवात्। द्रव्यस्यसंख्याव्यभिचारेणतञ्ज्ञानसंभवात्।तत्रतादृश्जिज्ञासायाः स्वर्सतः सिद्धत्वाभावेनस्ववासनाकात्यित बाचाअत्यवहेला एजेनेतन्मतद्वयोपपाद्वहरिकारिकामतान्तर्माहेत्यवतारिता। तस्वचारुचिग्रस्तवं तन्मतेभाष्यस्य संकोचेनव्याखांकुर्वतागोष्ठंचरार्घेप्रत्याख्यातमपिजात्याख्यायामितिस्त्रमावर्यक्रमितिवदताहरिणाकैयरेनचवाथित

वोपनायते।संसर्गरूपंस्त्यानामविभक्तं तदुच्यते। एतावुपस्तिनपदाष्ट्रीनामपिस्वभूतत्वात्संख्यायोगावर्षकत्वेनविशेषसं ५

मानवतस्याखानेद्रवाभिप्रायेणेवब्ह्वचनस्यसाअलंबाचंतत्रेकाष्रमेकशेषस्त्रार्भेगोरवमितिबाच्यम्द्रवेपिपद्थित एमः द्धसार्यानस्पभाष्येकतलेना स्तैः।निरूपिष्यतेचेट्सपरिष्टात्अत्यवभाष्येःभेट्रेकलसंख्यितिव्यवहारीभासतङ्तिच CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

च सामितमाष्यकताजातीपदार्थेबद्धवचनस्यासाध्यवधीधनाद्भ योत्तरं स्वीनां प्रामाण्यात्।अतस्वमाध्यकताःस्वविशेषस्याप सर्जनिवशेषणाभाषस्यविशेषस्यगुरु कुल्मित्यद्यविवसासजाताद्य वच्यायकत्येनीकंशस्याविशेषानवगतिरेवैकत्वसंख्याय देनोच्यते। भेद्सहरू रितिहि हैं। देरेक व्यस्पचाभानिकित दूर्ण विशेष प्रतितिए प्रगुपस्यापकं पद्तानंकारणिनितत्य तीत्यभावस्थेकार्यीभावकृतत्वमन्यथाघरोघर परावित्वाहीघरत्वाहेर्पिसंख्याविशेषावगत्वापतिवत्हक्तंहरिणावाचिकाद्यो विकावापिसंख्यानां याविभक्तयः। तल्लक्यवयवेष्ट्नीसंख्याभेदोनिवर्ततेद्ति। यत्वत्रअभेदेकत्वसंख्याभासेतेपरिस्यक्तविदी षेर्रास्यासामान्यमेवाभेदैक तंर्रास्यायधेक तंदिला दिनांनिमिनंतचे द्रमभेदैक तंस्व कामेक लादानांनिमिनसिनिसापि संख्य सच्यते दिलायु स्मृते लादेक स्वभाव लेना भिनामियेति तेनपहेनी जात वृति हेला ग्रास्य प्रायु गृह्य प्रमात्र गृह्य तेन तु सु कहारि विशेष एवं राज प्रस् द्रादेश स्वभूत बात् संस्था बान जार्थ द्राव बात विशेष स्वाच विशेष विशेष विशेष विशेष से ख्याव्रक्ति नद्ति।विशेषपरित्यागश्चतद्भानभेवाषद्वाराजपुरू षड्खनौराजद्वणदिसंबिधनोपिभानात्सविविशेषाणांसामान्य रूपेणभानमधुनिरसानामिव।अतरवतत्रम् ज्ञोराज्ञांचेति जिज्ञासा विशेष जिज्ञासायाः सामान्यज्ञानपूर्वकलियमासिति तुनि मिनेमासजातादे।तत्वतातिर्भवत्येवाउ कंभाष्यन्त ग्रजवुक् षह्त्याद्वियोगिविषयमेवातद्वकंहरिणाअभेदेकत्वसंख्यावातनाने

वित्रामिधानेपिअसत्वभूतस्मविशेषणतयाबीधार्थवययोगस्मदुवीरत्वात् वार्धद्वद्वित्तत्वात् स्याज्ञार्थत्वारोपेणनेयमि । तिदिक।अन्येत्वेकार्थीभाववशाद्ष्यगुपस्थितेर्वतीनोद्देश्यविधेयभावेनान्वयः एष्यगुपस्थितेस्वयान्वयेतन्त्रत्वात्।आवम् विधेयांश दोविन्दिमणावसरेयत्रोद्देशविधेययोः पदार्थापृथ्य पश्चितस्तत्रतथान्यः नचसमासे पदात् एथगु पश्चि तिर एचा परिषती चनतथासु स्पतिरितिकाळप्रदी पासुकी रतस्वचतुर्थी चाशिकीतिस्त्रविहित चतुर्थी नससासः।आसीविष येहिउदेश्यविथेयभावे।गम्यतेसमासेतद्वगमाभावादितिहरद्त्ताद्यः।अयमेवैकप्रसर्ताभङ्कोनामयदिशिष्टेकोपस्यितिज्ञा नकत्वरूपसामर्थभद्रः।उदेश्यविधेयभावेनान्वयेष्ट्यगुपस्थितेस्तन्नत्वेनतथान्वयेतद्भुतित्वन्भाष्यस् तानुक्तत्वात् वि चोट्रेप्यत्विधेयत्वेयच्छब्दतच्छब्दोपब्रध्यद्गे स्तीऋड्लाद्वत्त्वयासंभवानतथान्यः एकाथीभावाभावेपिघटिम त्यादे तथान्वयाभावेनअभ्यासलोपश्चेत्यादेशसमासेपितथान्वयेनचतस्यतत्कतत्वाभावाञ्चातथान्वयाभिप्रायेणसमास्ययो गिपित्राप्तवात्रात्रवादिपर्यालोचनोत्तरं लोहितोस्रीषाद्त्यादीतषाबोधोभवन्यवेतिनासाधृतेत्वार्येनायंभाष्येनात्तः विशे ष्रणंविशेष्येणेतिस्त्रेउभयविशेषणत्वादुभयोश्चविशेष्यतादुपसर्जनाप्रसिद्धिरितिवार्तिकेउभयसुद्दिश्यविशेषणतस्य विधेयताप्रतीतेश्वाअत्यवप्रकाशास्ते दृश्समास्वाक्यानि स्त्रतं रेखेनोदाह्तानिकि स्वविम् एविधेयांश्य्वा एवं स

निक्ति। इत्तीसंख्याविशेषोनभवतीत्येतावदेवसमर्थस्त्रभाष्यन्तेनरूपेणसंख्याभानस्यान्यत्राहष्टलाञ्च। अतस्वकालाः परिमा गिनितिस्त्रेरकवचतान्तानामुपसंख्यानंमासोजातस्यत्याद्यधेमाभूदितिवात्तिकमनमिधानान्नेत्युक्तमितिप्रत्याख्यातमेवम् तुक् स्त्रेपिभाष्मेदिवचनबहुबचनानानामसमासानभिधानादित्युक्तम्।अनभिधानादित्यस्यसमासेनदित्वादिसंख्यांवे शिष्ट्येनानेकव्यनपनिभानादिखर्थः।द्विचनेत्वादेश्वद्वित्वादिवेशिष्ट्येनबोधकानामित्यर्थः।किंचाईनपुंसकिमितिसूत्रेः ई पिप्य सीनामित्यर्थे समासमा प्रदे का धिकर्णे नेस्यनु स्यासमाहितम्। तवतू पसर्जन पदार्थे एक त्यसेवाङ्गीकारे गासमासप्रस द्गर्गनास्ति। ममतु पिप्यली लेनाने कव्यक्तिभाने समासा श्रुहोचिते विविद्यात्रपक्षेगोषुचरे जात्याखायासभेदै कले बहुल वरितदेशाहरुवचनमुखास्तोकास्यक्तद्साद्यवेकवचनमुस्तर्गद्रयेकवचनमस्यकंतत्पर्स्परविक्रस्तदेकतेबङ्गता तिदेशचदेकचचन स्मापिप्राप्तिरिक्ष्यंचकारयोगोवान्येग त्रोगोधाष्वध्यपुरुषक्रेत्यादेशस्वतिनद्धग्रत्रोगवाच्यपुरु |पार्यादीसमासे। वत्रीसमूहत्यापाकार्षप्रादुर्भावाद्ग्रेद्श्वविच्याभेद्विचय्वनसमुच्च यरूपस्य घोरास्वाभावेनद्यातकस्य। प्य प्रयोगद्ति के परः।। एघगु पस्थित योरे वस अञ्चयस्य च्यात्यतया च प्रयोग भावस्यापिस मासे एका धीभावस्त त्व म्। लो के पि ४ घे क् ज्ञातयोरे वेक देश स्थले समूह व्यवहारातः नवसमासे नवार्षस्याभिहितलात दत्रयोगः। समासे नसलभूतस्य विशे

ल-मy

एकोपस्थितिजनकलरूपैकाषीभावकतलस्थकान्तादिलोपेसभवाभावाञ्चअतस्वसंख्याव्ययेतिस्त्रेसमासेनाभिहितःसु ५ जर्थर्तिसत्वासमासेसुज्नभविष्यतिविचभोऽसुजर्थर्तिसमासउच्यतेनखलुसुज्ञेथेद्खच्यतेगम्यतेतुसुजर्थर्तिभाष्येउ क्तम्।तत्रसमासेनेत्यस्यसमासघरकपूर्वपदेनेत्यर्थःपूर्वपदस्यतद्धिलद्योतकश्चसमासद्तिसमासेनोक्तद्खक्तिः।द्योतक विषयेपिउक्ताश्रीनामितिन्यायोस्वेवाअतिप्रसङ्गस्विनत्यत्वात्परि हरणीयः।द्रष्ट्रगतश्चेत्रः सर्खंत्रितीग्रह् कलंभेत्रद्त्यादीन समासः क्षित्रयोः पर्स्यर्मसंबन्धेनाकाँ सामूलकैकार्धीभावस्थार्सभवात्। विशिष्टशक्तिसीकारादेवसमासस्यार्थव्वात्रा तिपदिकत्वसिद्धिः।भतएवरतोविशिष्ट्यवाधीराजयुरुषपदाभ्यामिभीयतेद्तिकैयरः।भाष्येचैकाधीभावपक्षसंस्ष्टार्धस्म र्थमितिसमर्थपद्युत्पतिरुक्ताविशिष्टबुद्धिप्रतिचविशेषणविषयकस्येवहेत्वसितिनविशिष्टबुद्धैविशेषणज्ञानस्यकार् णलेन्यभिचारः अतरवघर पराद्घर लविशिष्ट्रानोपपतिः। यजनविशिष्टेशिकः किंतवयवशिक्तानसहस्रता हतिरूप पदश्रवणरूपादु द्वे धकाद्राज संबन्धी पुरुष श्रित्राणांगवामय मित्यादे विग्रहवाक्यतानुभूतस्य विशिष्टार्थस्य स्मरण मयमेवेका र्थीभावीनामातीनोक्तदेषाः।अत्रवभद्दपादैस्तेषाभवविग्रह्वंसीकृतम्।स्वाव्यवर्तिज्ञानसहकारेणार्थीपस्यापकलस्याप्य र्थवत्त्त्रेयहणात्ममासस्य प्रातिपदिक्रबम् यहावाकावत्तमासिपिष्टचगुपस्थितओरेवपरस्थरान्वयः अयन्त्रविशेषः हतिघटका

35:

प्रयापस्थित यो स्तथान्व यद् स्वस्थ स्यागेनसहर्यहर्यस्वे सुर्व्यतस्य दूषका ताबीज म्प्यरी वे पितन तथान्व यद्त्यस्य उसरी वे तिशेषः।आशिविषय बतुर्थाद्यन्तेतुन समासःविषायभद्रभूषादित्यादेविष्यभद्रार्थयोरः भयोर्पितिङन्तार्थान्वयेनपर्स्प रमसामध्योत्। चतुर्थीचाशिषात्यस्यचाशिविषयाधीन्वप्यश्रेकात्तदाचक्रभट्रादियोगेचतुर्थीषष्ठ्यावित्यश्रीत्।भट्रकर्ति विष्रसंबन्धारांसाविषयोभवनिमसादिक्षमेणबोष्टराजकुलयुअंभूयादितितुसाध्वेव। किंचसमासादाविपतथासुत्यन स्यतद्ये भेदुवीरः।नचासाधुत्वम्।भाष्याचनुक्तेः,विशिष्टीपस्थिताविषिविशेषणादीप्रकारताद्स्वीकार्वदुदेश्यताद्स्वीकारे बाधकाभावाद्धिक्रमग्रेवस्यामः।अत्र एवके श्रिडुं दृश्यत्वाद् प्रकारत्वाद्र स्प्रमेवोक्तमन्ये स्तुं तुस्मानाधिकरणम्। किंचअन्वादेश स्पितिकार्यविधातुम् पात्रस्यकार्यान्तर्विधानायपुनरु पादानक्ष्पस्यसमासेखदुक्तरीत्यीसंभवाभावेनस्तिक्कृतकद्त्या दे। रना चादेशश्रुभाअ प्रश्नलेनतत्त्माधान पर्सिद्तीयारी खेनद्तिसूत्रस्थभाष्यस्यासङ्गतिरित्याङ्गायज्ञिनको। शाम्विगेरियो एत घरोगुडधानाः के शबूडः खणीलङ्कारो हिद्शाः सञ्च पणीगोर् करद्यादि शकाल सक पूर्ण विश्वसङ्घात विका रसुच्यस्य लो पवी प्राजाति विशेषाद्य भिधान भेकार्थी भावकृत मिख कंत न्या आष्या नुकल्या त्निराहि पूर्व पदानं क्रोन्ताच श्रेत्र त्तित्रयोक्ताचानामितिन्याचेनतर्त्रयोगसिद्धेश्चगोर्खग्रेश्चसमुद्ययस्थजातिविशेषेरूढिखीकारेणनदाषःपङ्गजादिवत्। CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham लम

36

न्यथानेकं सुबनं चार्थवर्ततेत च्रद्द संज्ञकि मितिबाक्य भेदा पत्तः। किं चस्वसमानार्थक वाक्यानि च से विभाषाधिकार्स्यापूर्वस्य प् करणेगौरवम्।ममतुस्कार्थीभावसमासोव्यपेद्यायांवाक्यमितिशास्त्रस्काल्पतिसद्धार्थात्रवादस्वसःह्यञ्चेकार्थीभावोपपा दिकाविशिष्ट्रशक्तिः समयोश्रितः पदविधिरित्यादार्थकसमर्थः पदविधिरितिशास्त्रवला द अलोकिकेविग्रहेप्यारोप्यते।अत्र वतत्रसमाससंज्ञायामर्थवत्वनिबन्धनप्रातिपदिकत्वेविभक्तित्वक्रसिद्धिः। पशीत्यादिशास्त्रवलेनभेदोपस्थितिनिबन्धन ष ह्यादिनिवीहा यष्ट्र यगर्यतम्यारेप्यते। उभन्नोरिषकाल्यनिकत्वेनविरोधाभावः शास्त्र प्रामाण्यात्। नन्वेकाश्रीभाविनवीहकिव शिष्टशक्तिवादेवह ब्रीहे स्तपुरु मोन्तर दुः द्रादिव्यवहारो केंद्रः बहिर्भूत पदार्थविषयक बाधजनक संहिबह ब्रीहोबहिए द्रास् न्नात्रपस्तर्क्तिअन्यपदार्थिपप्रत्येकातिरिक्तविशिष्टशकात्मस्त्रेनस्वपदार्थत्वस्यवस्वादितिचेनास्वपटकपद्घितवा क्य दृष्टार्थमात्रविषयकतस्र कायशक्ति ग्रहा पेश्याब्ह ब्रीहिसं ज्ञक पद्म स्टायीयशक्ति ग्रहस्य स्वघरक पद्घरितवाका है। शर्भातिरिक्तार्थविषयकतेनबहिरद्गत्वाहतः। एवमेवषष्ठीतस्र क्ष प्रात्कर्मधार्यस्वसुलंबोध्यक्रमधार्यसंज्ञक्पट्सस् दायजग्तिग्रहापेश्यावष्ठीतस्र वर्तज्ञकत्जन्यश्तिग्रहस्यवष्ट्यास्यक्रियाविवविवयतेनगुरु वात्।एवंचनिषाद स्यपत्यादिग्ब्दानापष्ठीसमासकर्मधार्यबद्धवाहिमिनीनार्थलेनक्ततात्यजीमितिसंदेहेगिकत्रहलाघवानुराधालर्मधार

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रामः \$

पदो पस्थित योः प्रथमं पर्स्यरमेवेक रूपेणान्वयो वृत्ति खभावाद तोनत त्रविशेषणान्वयादिकं वाक्येत पदेवविशेष्यरा तोन्व यस्तदेवराचित्ररद्धान्वयःतदास्येकदेश्वज्ञानाभावात् एकरूपेणेखक्तेनीदृश्यविधेयभावनान्वयः।यस्तविशिष्टलस्णया रसोविशिष्टोपस्पितिरिति षष्ठीतस्य वनस्णायाः संबन्धिक्पाधिकविषयलेन षष्ठीतस्य जासमिथारयस्पन घुतंबीध्यमि तित्रक्षआद्येतार्शविग्रहवाक्यमजानताविशिष्टीषस्यतेःशिक्षिविनोपपार्थितुमशक्त्वलात् द्वितीये रितपद्न्तार्श्वोधका रणमितिज्ञानस्पतद्दोधकारणलकल्पनापेश्याशिककल्पनायालञ्चलात्।बोधकारणलस्यसंबन्धेविनानुपपत्याशिकिसिद्दे आ किंचेवंसमासादीनं एति लासिद्धः रत्याश्रयलेनेवतेषां रत्तिल्यावहारात् ततीयेबाध्यज्ञानं विनाबाध्यसं तथ्यस्य तस्णा याअज्ञानेनतयाविधिषोपस्यितेर्वज्ञमतीचित्यात्।िकंचपड्ड-जपदाहेर्विपदाल्विशिष्टेलस्णायास्वापतीरू दिशन्तु च्हेदः। बाधादिप्रतिसंधानं विनापिबो धानत्रशक्ति सिद्धिन्द्रस्ते पिस्मस्किंच का र्अधार्ये शक्यात्य बोधासाचेन लक्षणान्य का। शक्यसं वस्यशक्यार्थबोधोहिसर्वत्रलक्षणयादश्यतेविशेष्यविशेषणभावस्त्रश्रीतचेह्यक्येपितह्रोधेन तत्राप्वेकीपस्थित्यापतेः एउंच प्रथमंभस् इत्यादीत्वदसंमतस्योद्देश्यविधेयभावेनान्वयस्यायतिरित्यलम्। इदं इत्तेविधिष्टशक्तिमत्वं लोकसिद्धमेवाशास्त्रेशी विधानाभावात्।अच्छरेत्यादावद्रभेनात्। तृक्षादीनामणीविधाना च।चार्णद्रत्यादितृ चार्थवत्त्रमन् सहन्द्रसं नामात्रविधायक्रम

37

सेवलाभेन कर्मधार्याद्विशेषः। अत्रयनरपतिसुरपत्यादिशब्दतीनरसुरयोरेवेश्वरलेनप्रतीतिः अश्वपतिगजपत्यादीत्व ५ गत्यातात्म पीरापपताचीतार्गस्यत्वागः अत्रव्यापां कर्भगवत्यादै दहराधिकरणे ब्रह्मलोक शब्देक मधार् प्रस्मासः सर्वीः प्रजाओ हरहरीक् स्थनं ब्रह्मतों कं निबन्ती तिलिङ्गे-नसाधितद्खलम्। तन्नस्वाभाविक लाप हो न्नोत्रियादिवद्खण्डानिरवयवानि त्याः राज्यस्तद्न्याख्यानायकाल्पतेरेखाग वथस्यानीकेचास्त्रप्रवित्वतुत्ताम् अबुधंष्रसुपायास्त्रि वित्राः प्रतिपत्तये। प्राब्दान्तर त्वाद्यानंभेदोवाक्यसमास गोरिति।अत्रवगोर्चादेश्चकादीनांलोपाविधानम्।गवार्चद्रयेववाक्यस्यक्रपनात्।क्रिया मन्तरेणानन्ययानत्रतद्वगतिःगोयुक्तोर्यद्तितीकिकं उसमासस्य पर्यायक्ष्यम्।तथानदंयथेवरशादिविशिष्टेर्थन्यव स्थितम्।नीलेखलाचिपिपदंभागाभावर्ततेतचेति।भागाभ्याक्तिताभाग्यास्।सादृश्यम्लकस्त्वाक्यस्थेरत्रत्यानामभेदभागावा लानान्तम् लक्यवेदार्थीभावव्यवहारेत्रपंसे वास्तवः। खण्डास्त्रनात्रपंसे पदानाष्ट्रपगर्थत्वस्वभावतेनस्वभावभङ्गापतेः तियाह्याह्याह्य दिविभागोपिकियतेप्रतिप्तयद्ति। शास्त्र स्ट्रिश्वधानामितिशेषः।पडूः जादिपदंयोगरू देसप्तपणीदिपदंस् ढंराजपुरुषादिजीमिकमित्पादिरपिकांस्पनिकः प्रतिपाद्नीपायरवेतितदर्थः तत्रवीक्पायी जगमाद्राजपुरुषादियींगिकः । रामः सम्पर्णादेश्वाचिर्थानगमेषशणेषणेतर्भावाद्रु हिरेबष हु जादेश्वाक्या आज्ञासादर्शन राननगमा च्योगरु दिरितिदक्षप

याचैतात्यर्यक्त्यतेसंभवतिसामानाधिकर्ण्येवैयधिकर्ण्यस्यान्याच्यत्वात्वतुक्तंजीभिनिनास्यपतिर्निषादःस्यात्राब्दसा मर्थात् द्विनिषादस्पपतिशब्दस्यान्तरद्वनिषाद्कपस्यपत्तीशीष्रीपस्पितिजनक्वानुकूलास्गमध्यीत्शिकितितद र्थः। अत्र वहुत्रीह्यर्थकोनसः। अन्यशाबहुवीहोमीमांसावार्तिककारैः शक्तिकश्चनेननिषादपदस्पत्रालाक्षणिकत्वेनचत दभावस्यस्त्रतोनलाभःस्यात्। स्तेनध्बद्सामर्थादित्यस्यनिषाद्शब्दस्यनिषाद्बोध स्वसामर्थात्याक्तेः षष्ठीतत्युर् षेतुपूर्वपद्स्पलक्षणेतिनतस्पग्रहणंजयन्यत्वादितिश्वर्स्वाभिकतं व्याख्यानं प्रोहेयेववस्यमाणेभाव्यसंमतेव्यपेक्षा वादेतत्रापिलस्णाभावाचेतिदिक्। नतस्यपतिशब्दः स्वामिश्रेष्ठान्यतरपश्रीणद्तितस्यगुणशब्दवानिषादस्यजातिशब्द लाकमेथार्यस्थपतेः पूर्वनिपातापिकार्किच्यपत्पर्थस्यसंबन्धिनिनित्यसाबाहुः लात्यशसमासस्य न्यायोनर्पत्यादि षिवेतिचेन्न। लिङ्गः दर्शनाचेतिजैमिनिस्त्रेणहेत्वन्तराक्तरदोषात्। लिङ्गं चद्रपते वूरंचद्षिणेति। कूरंहिनिषादानामेव स्विमितिप्रबर्खामिनः। एवंचराजदन्तादिलाला मधार्यस्य पतेः परनिपातः संबय्याकाङ्कानिवत्यर्थे तेनिवादाना सेव विखलाभादुपपन्ना। लिईं चानेकार्थस्पशब्द्सार्थनियामकं दृष्टम्। तस्माद्नेकार्थनियाद्स्यपतिशब्द्सार्थनियामकं शिष्रीप स्थितिजनक्षशक्तिकं से से वस्त्रतात्यं प्रेवजंयक्तम्। किंचकिशितस्त्रकं के प्रिमेचकर्यस्थासर्गति। निरूपक्सजाती अनिष्ठ लं मं T

तदिभिधानासंभवात् यहास्वार्थबोधनव्यग्रस्ययग्रंथिभिधायक्तवासंभवात् किंचाद्येशब्दार्थसंबन्धानित्यतापिक्रग्जप्रक्षा । ५ दितःपुरुषादिमात्रबोधापतिश्चेतिवाच्यं उभयषाप्यदेषात् नचान्ये राजादिपदेः खार्थस्य विशेष्यत्वाविद्धं नस्यवोधनात्वय मितरविशेषणतयोयस्थितिरितिवार्चगुणभूतपदेप्रधानपदार्षविशेषणत्वेनीयस्थितिविरोधिनःस्वार्धभूतस्यराजांचर्धग तिविशेष्णंवस्यसागे नजहत्वार्थताङ्गीकारेणादोषात्। यद्वासर्वश्रोपसर्जनपदेनस्वार्थस्यत्यागः रत्तीराजपदसंबन्धमात्रेण पुरुषयद्मेवराजसंबिधपुरुषबोधकमामोदान्वयमादायचम्यकपुरद्त्यादिव्यवहारवद्गाजपदार्थः पुरुषविशेषणित त्यादिव्यवहारः अत्रपक्षेरकार्थीभावानामपदद्वयवाध्ययोरेकपदवाध्यत्वं रूपअलेकिकेतु प्राग्वदेवासावारोपितः अत्रश्व जहस्ताश्रीपद्रमजहत्युपसर्जनपदानिस्वार्धपस्यासेत्यर्थउन्तोहेलाराजेनयद्वाभेद्संसंगीस्तमर्थम्। तथाहिरनीराजपद्सं निधानात्यरूषयदेनैवराजसंबंयवतीराजान्यस्वामसंबंयाभाववतीचपायरूषव्यक्तिःसोपस्याप्यतेःतोनराज्ञःस्वान्तरे॥ णसंबन्धः राजपद्स्याचीआवाद् नापिपुरूषस्यस्वाम्यन्तरे णसंबन्धः यञ्चवेदान्तिना मखण्डार्थबोधोलक्षणवाक्यादीतद्वत्। अखण्डार्थतंचपदार्थसंसर्गानवगाहिप्रतीतिजनकत्वम्।यथाकश्चन्द्रद्तिप्रशीलरे प्रकृष्ट्रप्रकाश्चन्द्रद्तिवक्येप्रकृष्ट्रप्रका श्यदार्थजानतस्तदाश्रयस्यव्यस्तितचन्द्ररूपस्यवस्तुनश्चन्द्रत्वेनचन्द्रपद्वत्वेनचबोधः नतुप्रकृष्टप्रकाश्चेशिष्ट्यविष

38

रित्वाक्याहतः शास्त्रिन ष्याया।अधीभिधानमिष्णस्त्रक्षतमेव। एवंचानेकं सुबन्तं चार्धवर्तते चार्धवर्त्तमानं चहन्हरं ज्ञकिम त्यघोर् घरक पदानामे वचार्थे र तेर कार्थता चकारा प्रयोगः सिड्ड्तिनैकाशीभावस्य फर्नसः नचतन्यते शब्दवदर्थी पिशा स्त्राधीनःशास्त्रकार्यतयाशब्दानां लोकतो श्री नासंभवद्गति एति सक्ष सुद्य यत्व एति लामित्यस्य व कुमण्यत याकि एति लक्ष णमितिवाच्यम्।पराषीभिधानं र तिरित्यस्य आच्ये एवो कत्वात्। परस्य शब्दस्यो पर्के नार्धे कस्य यत्र शब्दा नारे ण प्रधानार्धे क प देनायीभिभानं विशेषणलेनग्रहणं सार्वितितद्यः। यहाप्यग्रेश्यप्रधानार्थस्याप्रधानपदेर्यनस्वार्थविशेष्यलेनग्रहणंसा रितिरित्पर्यः राजप्रह षद्त्यत्रप्रह षपदे नवाक्यावस्थायामनास्त्रचीराजाशीराजायदेन बापुरु षार्श्वआस्त्रन्यतेवसंवि तः सार्थे पर्याप्यतर्तिणावत् एतावतेचे काणीभावर्ति खबहारः बहु बीहाविप्रधानं परं समुहाय एव घरके परे चाप्र धानेतत्रप्रधानपदेनावयवार्षास्कन्दनेनेवस्वार्थबोधनम्।अवयवैर्वातद्र्यास्कन्दनेन।समुहायस्प्रप्रधान्यवावयवा प्र तिपाद्यप्रधानभूतान्यपदार्थबोधकत्वात्। हुन्हेपिप्रधानपद्वशुद्ययोगस्यां या साहित्यस्यावयवार्धास्त्र-देनबोधः अ वयवाभ्यांवातद्षीरंतद्वेनवीधःसमाहारेतरेतर्योक् अयोर्पिसाहित्यं समृहोविशेष्णमाधेन दूतावपवभेदोन्सउद्गुताव पवभेद्द्विवस्यते। नचेद्मसंभाविभञ्चधाचेनसर्वभारकार्यस्यामेनस्स्यामेनास्स्यामेनास्यामेनास्यामेनास्यामेनास्यामेना त्र-मे

हरिर्पिभेद्संसर्गशक्तीद्देशब्द्स्वेतव्यवस्थितेद्द्तिभेद्श्तवाष्ट्रथामानंद्रसर्गश्कीवनानिवद्रधःप्रव्यव्यक्षेभेद्संस गीवा मा एजसं बन्धा असजकी प्रभिन्नः पुरूषद्तिवीधः पद्मभेद्यववाच्याः राजकीप्रभिनः पुरुषद्तिवाधः सतिहरोधादेव राजपुरुषोभागीचार्तिन।संस्रीस्वनुसेयः यदासंस्रीस्वणक्योग्जसंबन्धीतिबाधः अराजाकीयभेट्स्वनुनेयर्तितनानुभ विविरोधात्।गीरवाच।इन्देभेदादेर्वाच्यतापाउपपादपितुमश्व्यताच।विचभेदर्ससगैयोभीनेतयोः प्रतियोगिनिरूप्यता त्रू वेपदार्थसापिबाधविषयत्वावश्यकत्वेनानेनप्रकारेणपूर्वपदेजहत्त्वार्थत्वापपादनपरभाष्यविरोधात्। किंचराजेनिष्ट योर्पिभेद्संसर्गयोभीष्यद्शितत्वनत्योर्षियृतिजयोधिवषयतापतिरितिद्क्।यहापसर्जनपदेप्पजह त्योर्थविभिद्यकोहिती मांभिसामासाद्यनपूर्वीजहातिसंचयापेवप्रवर्ततर्तिभाष्याद्याअयंभावः खित्यवपदार्थभूतायाविशेष्यतायासत्यामेवतरनिरू पिसंविग्रेषणतासङ्गीकरोतिविशिष्टश्किबलात्त्रसाविशेषणतार्जादिपदीपस्याप्येसंपूर्ण।अविशेषात्। ए वंचसपरार्थभू सिरोपातायाअपिविष्वणलेनेवभानेन वत्रविशेषणान्वयः स्वरूपतीविशेष्यलविशिष्ठ्येनोपस्थितस्वतद्वयात्।वाव्यतुप

39

समः

द्वान्योपस्थिती स्वरूपतो विशेष्य खेवेशिष्ट्येचभानमितितर्न्व परिद्विरित्यादुः यद्यस्व एडाः शब्दाद्ति परिप्यवयव CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

परार्थयोविभामेनापिबोधेसतिइतरसंसगीकाङ्काभेदसंसगीः सहार्थतीयस्पविशिष्टार्थसतद्यकानाभित्यर्थद्तिनतहिरोधः॥ ५

यकः मानान्तरसिद्धस्याष्ठ्रपात्रस्येवव्यक्तिविशेषनिद्धीर्णोयायत्यसतस्तदुपादानम्। एवं वक्ततेषिराजपद्वयोगः शक्तिग्रही पिराजपर्यक्तं प्ररूषपरं प्ररूषले नोक्तव्यक्तिविशेषेशका भित्याकारः एवं प्रकार त्रंथभाष्येस्प एं अन्ययोर्भ हाराजद्यादी पूर्व पदेआत्वादिभूतपूर्वगत्यार्थवलमादायबाध्ययद्यपिभेदसंसगीभेदः तस्गीवासामध्यिमितिभाष्पेवक्तंत्रवापिवृत्ती सामध्यस्य ल सणत्र ये भेदवद्यी प्रस्थापक लंससर्ग वद्यी प्रस्थापक लंबी भववद्यी प्रस्थापक लंबी ति भेदवदित्यादा व यथा र प्रमाद्य योवी जैभेद्संसर्गभोःसमनैयत्यात्।विनिगमनाविरहस्ततीयेवीजवाकोभेदःसंस्गीवित्यपक्रम्यभाष्यउक्तम्।वाक्यप्रसंसर्वस्व निदिश्यतेग तः प्रकोश्वश्येत्यादितथाप्रसक्तः सर्वः खामीचप्रयुज्यतेग तः प्ररूषो मार्थायाश्चेतिराजपुरू षद्युक्तेग्जापुरुषेखा म्यन्तरानिवर्तपतिपुस भाराजांनंस्वान्तरानिवर्तपतिएवपुअयस्थिन्यर्स्यरेणव्यवन्ति वेपदिस्वार्थजहातिराजपदन्तदाका मंजहाति विस्वाम्यन्तरादित्यु च्याराजरूप स्वामिताऽनिवृत्तिलाभेनवर्त्वसर्गउक्तः अनेनचत्रे गास्तत्र है ये गाबी धाविषयत्वस्तं वेषिषणखेराजपदार्थसंभेदसंसर्गस्यत्रतियोगितयान्वयाव इयकत्वेतत्यागक्य वासंद्वः तिः अर्थस्य वोषाविषय त्वमे व हित्यागः तस्मादुक्तर वाणीभाष्यसंमतः यञ्च अर्थव इत् नेके यह समास ग्रहणं तुल्य जाती याना नियमार्थसु बन्ता नामिति भाष्यप्र तीक अपारायस्वन्तानामिऽस्पूप्तृष्ट्राणे दुस्त्रम्। द्वारकार्षवृत्तायुक्तानान्तेनक्रुस्यकारेस्यादिसमाससँग्रहद्खकंत त्रवाक्ये 42

40

विति तिवक्त संस्थात्। एवं चर्तावान पूर्वेन्तर्थ उद्याभावविशिष्टानु पूर्विशक्तताव छे दिकेतिननियमः पूर्वपदेप्यनर्थकत्व ५ मिकार्थीभावोपपार्नायशास्त्रस्कृत्पितमेवप्रकृत्यादेर्धवत्।बहुब्रीहिद्रन्द्योस्तुउमयोर्पिउपसर्जनसेनोक्तरीत्व वज हत्वार्थतंवकं युक्तं जहत्वार्थविक लेपसर्वार्थत्यागमिक्त्वाबह्वीहि पदार्थस्यत्यागः स्वस्थद्धिवद्विहर्यकेः स्वेनजह स्वार्धितेवेकार्थीभावोऽजह स्वार्थीचयपेसेवितिभूषणोक्तमपास्तम्।भाष्यसंख्याविशेषाभावंचयोगाभावरूपमेकार्थीभावरा तविशेषम् का अथेतस्म ने कार्थीभाव इति विशेषे किंस्वाभाविकं शब्दे र श्वीभिधानमा हो स्विद्वा चिनकि सिविव कल्प्यस्वाभाविक लिपश्चवस्थाप्यअथयेवृत्तिवर्तमन्तिकन्तआहः पराधीभिधानं वृत्तिरित्रम्थेनवाचनिक्मितिपश्मुकाअथतेषामेवं बु वर्ताविं जहत्वार्था वित्र ताजहत्वार्थे स संतदिरोधात्। अनेनहिराकार्थीभावसपत्रम्योक्तेत्रवपसद्यमितिलभ्यते।वा प्यक्षेत्रायामितिसमासेजहत्त्वार्थासुपुपेतिसमासेत्वजहत्त्वार्थत्यात्रयेनदृतीचसप्तम्यर्थद्तिस्त्रेतत्रजहत्त्वार्थाः जह त्वार्थहेअपिभाष्यकृतोत्ते इतिनतिहरोधः। यहापूर्वपदेजहत्वार्थत्वमात्रेणतदुपपतिरित्यलम्। व्यपेशावादिनस्तुपरस्यरा काङ्कारूपाव्यप्रेसैवात्रसामर्थ्यनत्वेकार्थीभावः।तदुक्तंभाष्ये।परस्परव्यप्रसामर्थ्यमेकेसंप्रेसिवार्थसमर्थमितिचेति।अयंभा वःगितः प्रत्यादीपरस्परसामादुस्योराजपुरु षयोः संबन्धस्यराजादिपदोत्तरविभक्तिवीचिका राजपुरु षद्त्यादावपिष्ट CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

शक्तित्र स्णा चाजानतां बालानां ससुदायशक्त्येवबाधस्यस्वीनुभवसिद्धत्वेनावस्यक्तव्ययात्रयेवराजविशिष्टपु रूषबाधी पपत्तीतयोस्तद्वाधकतंत्रकत्यम्। वृषभादिपदेवषादेरिव। आजुपूर्वन्तर्घटकत्वाभावविशिष्टाजुपूर्व्यासवश्कतावच्छेदक लात्अत्रवरामादिपदानागिनारायणादीनांबीधः वाक्येतुपदान्यर्थवन्वेवराजसंबन्धीपुरुषङ्खरीराज्ञःपुरुषः पुरुषोराज्ञ द्यनयोः शक्तिक स्पनापेश्यापद्शक्ते संघुत्वात्। आरोपितार्थमाद्य विग्रह्वाक्षेत्र त्ये कंविभक्तवाद्यद्वं च। वृत्ति प्राग्वत्यं र्थारो पे यो वसुपन्याद्त्या दावा त्वादी तितन्न। आरोपिते ने वार्थव त्वस्य ततो बोधस्य च हुवीर त्वात् प्राति पदिकादी नां सर्व जारोपित मेवार्थवलम्। कस्यविदिशिष्टश्किग्रहमात्राह्येथस्ववयवानानान्यंकतंत्राधिवतुमीष्टेवाक्याद्पिकस्यवित्रवाबोधेनतत्रा प्पवयवान्धिकापतेः केवलशास्त्रप्रक्रियोपयोगिविचारवतां तद्ज्ञानस्थविशिष्टशक्तिग्रहमात्राहोधस्य ववज्ञमश्रकात्वाञ्च। तदुक्तं रुद्धेः। जहस्वार्षात्वत्रेवयमरू दिविरोधिनीति। इदिः समुदायशक्ति पंत्रावयवार्षविरोधिनीतत्रेवसाययार्थं तर्शालि पणीगोर् वराद्यवितितद्र्यः तत्रपद्द्यस्यनेर्थक्येपिरथकरणक्तरणक्तिस्वादिकस्याहार्यारोयेणप्रक्रियानिवीहे बोध्यः त्यभातुराजादिपदेआहार्योधीरोपोवक्तमश्काःतदर्थबाधाभावात्।किंचराजपुरुषद्खादावुनरपदार्थत्यागेनफलम्।किंचेषा जह त्वाचीनभाष्यसंमता। यदिनह व्लाक्षी स्व क्रमानस्मानमाने जानी निवास्मानसङ्गने प्रस्तार प्रमचे क् लेक्सा प्यानयने नप्रा

99

41

भक्ति निर्देशस्त त्रेवक्मिधार्य वस्त्रीकारात्ससन्ते निवित्रगुः पञ्च पूलीत्यादेव्यी वितित काक्षे काली दास्याः प्रत्रद्यादी ल क्णायामानाभावेनतत्रविशेषणान्वयापनेः।नचतवापिदासीपदस्यततंसंबन्धिनिलक्षणाः हासीसंबन्धिसंबन्धीतिबोधान उभवात्। विभक्त्यन्तस्यतु नलस्णा।तस्यतव्यक्त्यभावात् विभक्त्यर्थस्यसंसर्गतंथेवआनाञ्च।भेदसंसर्गकनामार्थप्रकार्कबाधे चसंसर्गबाध कत्वेनग्हीतपद्त्रानस्वकार्णत्वेनादेषाच्च ओर्नादिपद्स्यलङ्गणमस्याबीधकत्वमेवनानभिधानाद्रुहि प्रयोजनगोर्भावाच्य पराङ्ग बद्दावानुरोधाचात्रापिक्यपेक्षेवसामर्थ्यमञ्चयापराङ्ग-बद्दावेशतत्त्रमासादावेकाधीभावद्तिवाक्यभेदःस्पातत्रपरिभाषा प्रवस्पभावेतु ऋते निमान्य णाव तावधाष्ट्रतस्र श्रेत्यादेश ऋते नेत्यादे पराङ्ग वस्त्रभाम वितस्य वेत्याद्व दात्र तापिक्षातत्व वसे तात्र स्था तेनमित्रावरुणाविसनमारानशाचेद्त्यर्थकेनाशाचेद्त्यनेनान्ययेनपर्स्पर्मसामर्थ्यानदेषः।मित्रावरुणावित्येतच्संबोधनप्र श्रमान्तम्।स्पष्टंचेदं भाष्ये।कर्मधार्येपिविशेष्यविशेषणभावेनावयोव्ययेश्वासाध्यः।उपक्रस्थास्यादावव्ययीभावेनज्ञतस्य षेचिम पातानां वाचकलेन पूर्वी चरपद्योर्किये शानिपातानां वाचकत्वस्या प्यङ्गीकारात् निकोशाम्बिरित्यादे। ऋगनाद्यर्थस्याकाङ्का वशादेवपदैकदेशन्यायेनभानं नह्याकाङ्कावशातं सर्गस्यवभानं नान्यस्थेत्यत्रमानमस्ति। वाक्यदृष्टाकाङ्कातुल्यायाभाकाङ्कायाव तीजायमान लेमतद शाहाकी कदेश न्यायेनान्य त्रेवात्रापिबोधः।दिदशाह्त्यादे।सुजर्थस्यस प्रपर्णिवी सांपाश्चेवमेवबोधः बहुवीहा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रामः

.99

थगु पस्थित यो स्तयोः परस्यराकाङ्कः योः संबन्धोराजासुन्दर द्रादोविशेष्णविशेषणभाववस्त सुदायशक्योनत्वयं विशिष्ट को पस्पितिनियामकः उपस्पितयोराको द्वान्तर्मेव तत्वतीतेः शक्तिग्रहश्चोपस्थितयोरवयवार्थयोः संसर्गेद्द्शकमित्याकारः स प्रम्थरंबन्धस्पविशिष्टशकातादेववाष्प्रश्वद्त्यादेवापीपद्स्यस्त्रस्यर्थेःवत्तेनीप्रगृह्यत्वस्थात्रस्यप्रातिपद्कसंज्ञा सिद्धिः अयमपिपसोर् तिवर्तनवादिन एवेति भाष्ये स्पष्टत यावाक्या देवे यं र ति निष्ण केति सन्य सानस्य र ताव पिवाक्य तुल्याका हु। याएवसलेनभेदसंबय्यबोधःपद्भेदेनख्यंतिभेदादाकाङ्कावशेनेवतत्तद्यायत्तिकल्पनात्अत्यवविभक्तेर्तुकृतद्र्यस्याये तरवप्रतीतेरतर वात्रन संख्याविशेषावगतिः वाक्यदृष्ट विरुद्धविभक्तिक्वस्थानाय्यन सन्धानान्त्रनामार्थयोर्भेदान्वयय त्मतिविरोधःअतरावद्धिद्रष्टेत्यादीभेदान्वयःविभक्तिलोपमजानतीपितञ्चानकृतीपदेशाल्लोकखुत्पत्मातवाबोधःतद्भावेतु तद्यात्पत्तेरप्यज्ञानानदोषःविभक्त्यर्थस्यचप्रकृतिबोध्यार्थेन्वयाद्राजपु क्षं पर्यत्यादेविशिष्टेक्रमेल्थीः।यज्ञग्जपदस्यराजसं वंभिनिलभ्ण अत्र वरातिनविशेषणान्व यः भेट्सं बन्धे नान्व येतुओ द्नः पचती त्याद् व न्व यहो धवारणाय भेट्संसरी कना मार्थ प्रकारकाशाब्दबोधेतिहितप्रस्यजोपस्थितेई तुत्वाव स्यकत्वे नतद्त्रं अवः। प्रत्ययत्वं संके तिविशेषसंबन्धेनप्रस्य यपद्वत्वजाति विशेषोवानचैवंकर्भधार्यत्वापितिरितवाच्यभ्।समासघटकपदार्थस्यविशेष्यत्वेसतियद्त्रोकिकेविग्रहेपद्द्येपिएकवि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham स **कं** स्थ

42

चार्य वत्वमर्थवोधकत्वसिवाव यव वत्यार्थवोधक त्वभपीतिवाचम्। शब्दार्थत्वात्। यज्ञसमासे सर्व त्र उत्तर्पदेत सणा प्राति पदिकत्मपितस्ये वेतितन्नात्नमात्रस्यप्रातिपदिकत्वेपूर्वपदस्यसुपोत्तुगनाणक्षेः।उत्तर्पदमात्रस्यप्रत्यमान्तत्वेनतद्रसंभवा च । पराद्व-बद्दावेतुनसमर्थपरिभाषोपस्थितिः आमित्रार्थस्ययिनिर्मतंतदेवपराद्ववदिखर्थकेनतिकितिनग्रहणेनम्रतेनसा देः पराङ्ग-बलवारणात्।अत्रवभाष्येक्षत्रेणाग्नेस्वाग्रः संरभस्वत्यादीक्षत्रेणत्यादेः पराङ्ग-वर्त्वमाभूदितितन्त्रिमत्तग्रहणंक्ती च्यमिखक्तंसमर्थपरिभाषोपस्यानेह्यसामर्थ्यादेवाप्राप्तीभाष्यासङ्गतिःस्यष्टेव।क्रियाह्यस्कमत्रव्यपेह्यल्हणसामर्थ्यमिति केयरोक्तं वन्युक्तम्। परस्परमपेसायारवभाष्येसामध्येपदार्थत्वेनोक्तत्वातः विवेवस्तिकतः सर्वीमृतिकयेत्यादे। समासा पत्तिः तादृश्सामर्थस्यतत्रग्रहणेफलाभावश्च। वद्भाष्यं जुफणिभाष्यविरोधादनादेयमेवेतिदिक्। यज्ञसमर्थद्तिस्त्रेद् वरनेरपेस्मिपसामर्थ्यपदिविधिशब्देनपद्बसंपाद्कोविधिः कर्त्वकरणगोरित्वादिश्वातेनपद्विधिविधेमद्तरिन्ये स्लार्यबोधकर्त्यपर्यआव्स्यास्त्रस्यतेनव्रीहिर्यजेतेत्यादावितर्निरपेसेव्रीहिमिर्यजेतेत्याद्यश्रीसिद्धिर्तरञ्चासजा तीयमेवगृद्धतेतेनद्ण्डेनचक्रेणघरंकरोतीत्यादीनांनासाधतेतितन्नाभाष्यात्रकेः। पश्यम्गोधावतिपचतिभवतीत्यादीत्व राम दक्त सामर्थ्य प्रत्यायका भावेपिविशेषणस्यान्ययोगस्य बच्छे दफलक खेनन्यायत स्वेतर तिर पेश्कर्म लादिबोधस्य वद्यी

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

विपिश्वस्य याच्येनान्यपदार्थेनचित्रगोपदार्थयोराकाङ्क यापरस्य राजितयोर्वयः अन्यपदार्थस्यस्य स्याच्यताचानेक मन्यपर्यिद्तिपास्त्रब्तात् इदेविचाधेहन्द्रदेतिपास्त्रव लात्साहित्येर अव्ययक्य मितिवदन्तितन। उस्तानामेकाधीभाव स्तिविचेत्रा णांविशेषणेसंख्याविशेषानवगमविशेषणसंबन्धाभाषादीनावचनसाध्यक्षेनगोरवात्।द्धीत्यदि।सुक्यपिसंख्याविशेषावग मेतस्पतदनवगमप्रयोजकत्वाभावाद् हाविस्कदावंन्यतोबोधेषि बुगभावाद्यार्कं यसमानार्थकवाक्यस्यानिवस्थेऽपूर्ववाव चनारमोतवगोखम्बिचयत्रयगपदुभयसंबन्धविवद्यापर्वादिनाचक्रमेणरतिद्यंयणाः ब्राह्मणत्वमित्वादे।नजर्थभाव र्थे यो श्रेगपहिवसायापर त्वात् त्वप्रत्ययेततः समास्य मिष्णिविष्णे विष्णे त्रेवपदापूर्वनवर्षसंबयविवसातताभावार्षविवसातदाविशिष्ट्रस्वविशिष्ट्यमितिविषयताशाल्येववोधः यदातुपूर्वभावा यिविवसात दावित्रिष्टे वे शिष्ट्यमिति विवयता शाल्ये व बोध द्रेयत त्र विवाद शता हश विषयता शालि बोधे विशिष्ट शिक्त स्वीका रादेकार्थीभाववादेशक्रेशेननिर्वहतिनव्यपेश्वाबादे।स्पष्टंचेहं तस्यभावद्विस्त्रेभाष्ट्री।किंचाकाङ्कितसंबस्धनसमुदायश् क्य लंगानाभावात् किन्तु शिष्यमार्गालुष्यमानार्षाभिषाषीतिन्याचेन पूर्व पद्शक्य लमेवोचितम्। एवंचवाप्य खद्त्यादा ला-म-93

43

पचत्रभुकातेतितिङ्क्चिरितस्मासेक्वाद्रेश्वासमासोद्विधाविशेषसंज्ञाविभिष्ठेकःसुसुधेविविहितस्तयुतश्च-अन्यश्चतु । प् विअवस्थीभावतस्य प्रवादि हुन् भेटात् तस्य प्रवादा संवेतिविशेषसंबन्धेनतस्य पादि पद्वस्य म्।तत्राद्योदाहर्ण पूर्वभूतोभूतपूर्वः सुप्रिपेतिसमासः पूर्वमितिकियाविशेषणं पूर्वकाल इतिपरं भूधाता : सत्तोत्पत्तिवीर्थः पूर्वकाल इतिस ताश्रयद्त्यादिबीधः दिबेद मितिन्यायेनपूर्वशब्देनोक्तेषिअतीतस्रोक्तः एवं विस्पष्ट पटुः विस्पष्ट पट्य विस्पष्ट विस्पष्ट पट्य विस्पष्ट पट्य विस्पष्ट विस्पष्ट पट्य विस्पष्ट पट्य विस्पष्ट पट बोधःविस्पष्टमितिपदुवविशेषणतयानप्रंसक्षम्।अषाव्ययीभावःहरीद्रयधिहरिभक्तिःहर्यधिक्ररणिकाभक्तिरितिबोधः। अधिः सप्तम्यर्थवाचकः उपकृष्णमित्याद्व पः समीपवाचकः कृष्ण समीप मित्यर्थः।अत्राव्ययानां वाचकतादेव पूर्व पदार्थप्र धानाव्ययोभावद्खसर्गस्पनिवीहः।योतकलेहि यो सार्थस्पविशेषणतायास्वन्याय्यस्वातद्वाधःस्पष्टस्व।सर्षेचेद्मन्नेव भाष्ये। एतेनकुमादिपदानां तस्मीपेलस्णोपादितात्मर्पग्राहकमित्यपासम्बोतकस्पप्रजयतीत्मादेशियार्थविशेषण कबोधेप्रकतेचतिह्रप्रेष्यकबोधेकारणहोनकार्यकारणभावद्यकस्पनेगोर्वात्।निद्रासंप्रतिनयुज्यतेद्रयिति द्रंयुजस माधावितिदिवादेरकर्मकस्ययुज्यतद्तिरूपम्।अत्रिनि द्राक्तिकवर्तमानयुक्तलाभावद्तिबोधः।अतेः संप्रतिनयुज्यतद्त्य र्थः अतिनि इमासीदिसादै। तथा अवहारविष्ये सहणा दतिहरि। हरिश्रदः श्रद्धस्प परः दतिः प्रकाशवाचीहरिश्रद्धे प्र

गमः

हिमिरित्यादाविपतस्यसंभवेन फलाभावाचे तिदिक्। नन्वे बं देवदत्तस्यग्रह कलिमत्यादावेकदेश्ग्रवीदे। देवदत्ताद्यन्वयो न स्यादितिचेन।ससंबन्धिकपदार्थस्यलेचेत्रस्यनप्नस्यादाविचेकदेशान्ययस्याप्यङ्गीकाग्रद्गप्त लंहिस्वजन्यजन्यपुंस्वन्तदेक देशेजन्यत्वेचैत्रस्यान्यमात्यस्तत्रापिस्वजन्यजन्यवंस्वसंबन्धेननस्य वान्वयः एवंगुरु हार्केणस्वगुरूत्वादात्वरू पे णसंबन्धेनदेवदत्तस्यकुलेस्वान्ययः।घरादन्यद्साद्।विपिस्वप्रतियोगिकभेद्रसंबन्धेनान्यसिन्नेचान्वयोग्यत्र हुनेद्प्रकार द्रमनिश्मना स्त्रनेष्यतेयत्र तिष्यतेतत्रशिवभागवतादे। भवत्यविश्विभागवान्यानित रस्येति वर्षः। स्वंचसंबिश्याब्दः। सापेक्षोनिसंसर्वः सम स्पते।खार्षवत्साव्यपेक्षाहिन्नाविपनहाजते। द्वर्तापेक्ष्रखार्थसेवतः प्रतिपादनादिखर्थः। ससुदाये नसंबन्धायेषांग्रह् कलादिनासंस्रप्रयावयवांस्तेतुगुज्यन्तेतह्वासहितिकारिकायांसंबन्धिशब्दद्खपलक्षणम्। तस्गद्म क लेभवतिविशेषणसंबन्धाः गमकले वने विवलंगा मक लंतणावीषजन्मक समित्यसम्। तत्र स्ति घतु धीसमासति है त र्वेपद्कनामससुद्रायं तदितितनाद्धिमध्यमित्याद्यविद्याद्वेस्तन् स्वित्रस्यन्त्रस्थानेन नेविधद्विचेद्रयन् पुराषाद्य विश्वस्थम्। लो पमजानतोबोधद्खायुभयन्नस्ग ग्रहोर्ग्यार्शं विद्येतद्यद्वेद्वार्थं मितिसस्त्राये तिव्यासेश्वा प्रयम्बद्

ल-मं विकारोपकारकंदावितिबोधःअखदासाद्यः षष्ठीतस्य रूषाद्रसम्य त्रविस्तरः पूर्वस्तातः पश्चाद न लिष्ठः स्तातान लिष्ठः स्तानो । प् त्तरकालिकानु लेपनाश्रयद्ति बोधः रचमादिः समानाधिकरणपद्सत्युरुषः कश्रधार्यद्खः व्यतेष प्रमानो प्रमितसमास्योर्ध दक्तयंतिमातार्थप्रसङ्गेउक्तम्।प्रसन्नेनहग्रे नेत्याद्रीमयूर्वंसकादिसमासः पूर्वपदार्थप्रधानतापरविञ्चङ्गताचततस् व।राजान्तरमित्यादीतिहितसमासस्यापिपूर्वपदार्थप्रधानत्वात्नत्पमितंव्याष्ट्रादिमिरितिसामान्यधर्भप्रखोगात्।नचानुपा नथर्भणात्रसादृश्यम्।थर्भीपादानेउपात्तथर्भणेवसादृश्यमत्यर्थस्यप्रकाशेदश्मेस्करत्वात्।पुरेन्दः सकलकलद्त्यादावपात्त धर्मातिरि कथर्भणसादृश्यस्याभावाच-किंचेद्स्त्रंसमानलिङ्ग-वचनलेस्वत्रवर्ततेअतस्वप्रविद्वःमितिस्त्रेतसस्वश्चा पिकः प्रयोजयितयः पूर्वपदार्थप्रधानसक्देशिसमासद्विभाष्यं द्वन्द्वेकदेशिनोरितिन्यासेनतसुरू षग्रहणप्रत्याख्यानपरं भाष्यंचसङ्गक्तो।अन्ययादगञ्जे नेत्मादेःपूर्वपदार्थप्रधानस्यदृश्यमानपरविद्यङ्गस्यसत्तेनतद्सङ्गतिः स्वष्टेव।हगञ्ज स्यवीक्षणान्वयस्ततस्य पूर्वपदार्थप्रधानत्वाभिर्वाधः स्वचन्द्रद्त्यादा विषम्भूर्वं सकादिसमास र्थप्रधानतात् चन्द्ररूपक्र अवहारः प्रविद्विद्वः तापितत्र एव। एतेनोत्तर पदार्थप्रधानत्वतत्स् एक्स्णिकत्य पास्तिहै एमः गड़ों नेत्यारावयात्रेः सूपपतिसात्रक्षत्रीभावेतिसात्रेह्योस्राहित्यात्रेह्याद्वेत्रवस्त्रात्रेह्यात्रेत्रवस्त्र

काश्रद्तिबोधः। रूपस्ययोग्यमनुरूपम्। सत्णमतिसाहित्यंसमभिन्याह् तिक्रयाकारक वत्तिसाक् ल्यं च सहार्थः तणसहितंसक लंभोज्यमतीति बोधः तणसाहि सं त्वतारोपितं प्रतीयते नवास्तवं शब्द्शं किस्वभावात्। सक्त ओज्यभोजन प्रतिपार्ने स्वताह यीच।स्त्रेसाकत्येतिप्रशंतिनिमित्तिरिशः। एवंसादश्यपदेपि। सामिअधीते। अगियान्यसहितंतद्न्तयम्यकर्मकमध्यपन मितिबोधः यावत्क्रोकमन्यतप्रणामाः परिमाणपरिच्छिनालं यावद्षीः श्लोकपरिमाणसंख्यापरिक्तिनाः प्रणामाद्तिबोधः एकपरिविपरीतवर्तनंपरेर्थः एकहेतुकंविपरीतवर्तनंपराजयद्तियावत्। सप्नगङ्ग-स्नानगङ्ग-स्नादीसप्नगङ्गासमाहा रउनातगङ्गाधिकरणमित्यादिक्रमेणवाबोधः एतेनपूर्वपदार्षप्रधानलमक्षणभावलक्षणमित्यपीस्त्रिं न्यातगङ्गामित्यादाव यात्रेः उसर्गस्वद्गी क्रियत्रय्व। द्त्ययगीभावः। कुल्भितः कल्किनेकश्रयणक्रवेखादिशत्याबोधः मासप्रमितः प्रति पचन्द्र त्यत्रमास्रं विभिपरिच्छेदारमाक्त्रीतिबोधः आदिकर्भणिक्तीरिकः धान्येनाश्रीधान्यार्थः हेतीत्ततीणाअर्थशब्दोधनवाचीधान्य है तुकं भनमिति बोधः मासेनपूर्वी मासपूर्वः अवध्युतातिकाला विधियदुत्पत्तिकाल योशीस्यव्यवधायक्ले यंप्रयोगः पूर्वसह शेतिसमास्त्रिधानादुनार्धकलहमिश्रयोगद्वपूर्वयोगेपितृतीया माषानम् नशब्दार्थः पूर्णत्वसंपाद्कवस्वभाववान्कलहः कोधपूर्वको यापारः वोक्कलहः वाग्र्यः सद्तिबोधः दध्योदनः दध्यपिक्कओदेनः वृत्तिस्वभावसभ्यउपसेकः ग्रूपदाक्। ग्रूपस्प ल-मं 94

45

श्रवर्भजद्त्यादी चनदेष्ट्तिवाच्यम्। सकलक्तिभेद्घितगुरुतर्कार्यकार्णभावकल्पनापेक्ष्येकार्थभावस्वीकार्यस्यलघुतादि ५ त्याहु सन्नात्यान्वयाभिप्रायेणसमासप्रयोगेप्राप्तवादिपयीलोचनोत्तर्वोधस्थष्टलात्।अतस्वालंकारिकै रु देश्यानन्तर्याभावे पिविधेयाविमरीउक्तोन्यकारोह्मयमित्यादे। तत्रविसम्बेनतयात्रतीतिस्तादृशोक्तर्गपित्यागास्तहृद्यवेसुखंवादुष्टिबीजं त थाप्रस्तेपिवितम्बेनप्रतीतिःसमासेतथाप्रतीतिरिख्तार्गपरित्यागेनसहृद्योहेगोवादुष्टिवीजनहृद्वेवस्यापिनासाधुता। भएकरका स्वास्य योभ्यास लोपश्चे तिसीत्र प्रयोगात्।अत्यवस प्रदृशार वि वीज पेयस्य यूपो भवति लोहिता ही खात्र विजः प्रचर्तीत्यादै। बाज पेय पूपार बीमुकी पञ्चात्रूपस वृद्श खली हिखादि विधिरित मीसं सकाः न चात्र यूपार त्युक्ती पचोर तिदेशप्राप्ततयातिदेशाड्यदेशस्य बलवलेनपूर्वमेतेरेवविशिष्टविधिरितिवाच्यम्।पूपऋविजामप्यतिदेशप्राप्ततयातस्य यीलोचनोत्तरमेवास्यविधेः प्रवृत्तेः प्रथमतोत्रविशिष्टविधिरेव। प्राप्ताप्राप्त्रविवेकेत्विशेषणे पर्यवसानमित्यस्याप्ययमेवा थै।आपाततः प्रतीता विषया स्वादिपयीलोचने तथातात्पर्यग्रहाच्हा ब्द्बोधद्ति। उच्चारितशब्द्स्यता वत्पर्यन्तं वात्पर्याह् वा क्येपिप्राप्तलादिपर्यालोचनमेवतथान्वयेतात्पर्यग्राहकम्।अत्यवपण्डिताब्राह्मणह्त्यादीयस्वैवाप्राप्तलंवजैवविधेयता पर्याचेणहरूपते। महत्त्रचोगादिकमणिपाञ्चलाहेरेवगमकमेलं ज्ञास्त्रासे व्यास्त्रीतं ज्ञासे विकास विका

चकारप्रयोगेणप्रवितिनिमित्तो त्यलल्जीलल्योविस्यमाणरीत्यानीलीत्य लयोवीसाहित्यंभास्तीअत्यवात्रहन्ह्रमाश्रङ्गाने वकारोनकर्मधार्येणबाधानेतिभाष्येउत्तर्भंचनील्बोत्पसत्वसमूह् वनीलस्यलिमितिबोधःनीलस्मानाधिकर्णतद्भि नमुस्तिमितिवातत्रवाकोद्वर्ती च प्रब्राप्रयोगायेकाशीभावः एतेनकर्मधार्येवयवशक्त्योपस्थितयोर्धयोविशेष्यविशेष णभावसंभवानतत्रेकाष्ट्रीभावर्सपास्तम्केचित्रपण्डितोबाह्मणः दिधरुचिकारीत्यादिवाक्येद्वपण्डितब्राह्मणद्त्यादिस्ता बुद्रेश्पविधेयभावेनान्बयवारणायेको पस्पितयेसःअत्यववण्डकत्तुः प्रयममसद्यमभस्तान्तरविधिरेव नतुहोत्चमसद् तिसमार्वावलात्राष्ट्रवषट्कर्त्संबिधअसानुवादेन प्राथम्यविधिरितिशीमांसकाः। यह तथोगप्राथम्भेउ हे स्थतानियामके पश्चालतह्न योगीविधेयतानियामकावितितुन्युक्तम्प्रथमोभद्दः पण्डितोब्राह्मणद्त्यादेत याबीधद्रभैनेनतस्ययमिचारा त्।अप्तरकाल्प्रस्यद्सादिस्त्रेषुकाभिचाराञ्च।अत्रवहहैर्पियहत्योगः प्राथम्यमित्याद्यदेश्यलक्षणित्यत्रादिपदे। पादानेनास्याने यत्यंस्चितम्। नचिशेष्यतयोयस्थितिविधेयत्यान्वये नियासिकैतिवाच्यम्। पदादिशेष्यतथै वा पस्यितेः विशे व्यतासमानाधिकरणेवविधेयते स्वित्युक्तम्।अज्ञातार्थस्थेवविषयेय होनतस्यविषोव्यत्वविद्वोवणत्वस्यापिसंभवेननियमेमा नाभावात्।नचतथाशाद्धबोधप्रतिउद्देश्यविधेयवाचकचितिकसमस्त पदिभक्तपद्धन्योपस्थितिहै तुरिति पूर्वीक्तेपातवासा CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मं

46

दिविषयेश्वेतच्छागाभावेक काच्छागे नेवयेनके नविच् श्वेतेनापियागस्यसाङ्गतापनेः।किंचतनादिभक्तानस्यानुसन्धानेका रकलेनरूचान्वपायोगात्।नचविभक्तिरहितस्यानस्यानं तस्याबोधकलात्नकेवलापक्रितितिविधाञ्च।नन्वसमस्त पदानुसंधानम्। यत्रसमासात्पाक्यरस्यग्न्वयस्वत्रैवसमासाभ्यपगमेनतद् नसन्धानासंभवात्। किंचसमस्तपदा नुसन्धान नसाम्र अविणेनंसामर्थेत्रानाधीनश्वसंमासद्खन्यो न्याश्रयापतिः। विंचैवंसतिवाकोपरस्यर्भदेश्यविधेयभावेनपरस्यग्न अस्परैर्तिभ्यापतिःसमसापरेपरैस्त्रथान्वयास्वीकारात्।नचयह्नयोगः प्राथम्यमिस्याद्यदेश्यलक्ष्णमिस्यभियुक्तवाक्येप थमंत्रियान्वयरूपमेवप्राथम्यमन्यादशस्यातिप्रसक्तत्वात् एवंचतयोक् देश्यविधेयत्वार्थाक्रियान्वयआवश्यकः नहि समारपदेकदेशस्याख्यातेनान्वयसंभवःआदेशसमासघटकपदार्थान्वयेश्वतस्यसाध्वाङ्गीकाराद्यमेवसमासादावेका थीभावानामातोनसमस्त पदेतथान्वयः। प्रकृतेतुआदावुपाचासमस्त पद्योः क्रियान्वयसंभवेनपश्चादनुसंहितसमस्त प देपितथान्वयसंभवद्विवाचम्पूर्वमनुसंहितासमस्तपदेतथान्वयसंभवेनोपात्समस्तपदेपितथान्वयापतेः। किंचोहेश्य व विधेयताभ्यात योः क्रियान्ययद्खितात्रं समीयम्। तयोः परस्परनिरूपितत्वेनोद्देश्पविधेययोरेवतद्वेणान्या त्। किंचनीलमुत्यलमसीत्यादीसत्तायामुत्यलस्योद्रस्यलेनान्वयेतस्याविधेयलंवाच्यंनी लस्पविधेयलेनान्वयेचतस्या

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पितिरितिमीमीस्व नयोक्तमपास्तम्। प्रथमभश्रद्रपत्रतुसमाखापेश्यावाकाश्रत्योवेलवलेनप्रथमतोनेनेवभश्चातर्वि थिरितिनदोषः नन्वेवंकरोपिकर्मभीष्माद्योपीतिभाष्योक्तपक्षेपरभेणकारकेणकृतंपरमकारकेणकृतिमस्यादीतत्यरुषे तुत्यार्थितिस्त्रभाष्योक्तस्यपरिनिष्ठितविभक्यासमासस्यानुपपतिः।विशेषणविशेष्ययोर्द्वयोर्दियोर्पितत्रपक्षेकरणवेनित्रयाया मन्वयेनसामर्थ्याभावात्।नचयद्यकिषयाष्ट्रिमिशतमं तत्सर्वेकसीयद्यिकांसाधकतसंतत्तकर्णं द्रवंग्रणञ्चनह्यसाकर मात्रेणसन्तुष्यतिर्यंचसर्वेषांक्रियांप्रस्थेकंकारकखासर्वेभ्यःक्रमीस्बेबवतत्तिह्यक्तिरितिहितस्ब्बीजंतद्युक्तमासनग्य |नादिकियोपयोगितयाद्रवस्येपिततमलेपिगुणादेस्तत्वा आवादितिबाच्यम्।कार्काचरापेश्चयेव प्रक्षिस्यविवस्णात्। नतुस्वकसा यामप्य यथार्वेन प्रयादीपिक या व्रजतीत्यादे। सर्वेणांक रणत्यानापतेः। तचपार्श्विक परस्परान्वयेन सामर्थ्यमितिवाच्यम्। त स्पद्वेचत्वात्।तथाहिसनशाब्दःशब्दबुद्धिकर्मणाविरम्बव्यापाराभावात्।नव्याणादेःपरिच्छेवाकाङ्कासलेनद्रवस्पचपरिक्छे दकाकाङ्कासत्वेन प्रथमन्द्रव्य गुणयोः श्रोतिक ग्रांच बन्धेणिय चाडुक्ताकाङ्का वशात्व र्व्यरं विशेषणाविशे व्यसावेन विशिष्टस्य क्रियासंबन्धविषयो बोधः आकाद्वावशादेवप्रवर्तस्थानं शब्दस्थाक रकास्य क्रियान्वयद्विच्योत प्रथमबोधेनोपपन्तमः। हिती यमादायच सामर्थिमिति वा स्मार्थिन हिन्दी त्रे हैं के स्मार्थित हैं के स्मार्थिक स 99

वेत्यरुणाधिकरणवार्तिकोक्तेः किंचनीलादिपदाश्रीनापरिच्छेद्याकाङ्कायां द्रव्यसुपात्तगुणवदेवगुणउपात्तद्रव्यवृत्तिरेवेतिभे । दसंसर्गविषयकस्यापिपार्सिकस्यलाभेननियमतोऽभेदविषयकपार्धिकबोधालाभेनसामानाधिकरण्यनिमित्तसमासानापति स्तिमित्तपंवलानापित्रश्व।दर्शनीयामातेलादीतहारणायवृत्ती वृत्तेःप्राक्षयत्रसामानाधिकरण्यंतत्रवपंवलप्रवृत्तेः। एतज्ञव हवाहित्रकर्णेस्करीभविष्यति। एतेनसमास्घरकी भूतं गुणिपर्मित्यपास्तमितिचेद त्राहः। भीष्यं करं क्वित्यादी भीष्यादि गणिविशिष्टकरस्यकरोतिकियमेपिततात्कर्भतन्त चकर पदोत्तरहितीष्यगिविशिष्टस्यप्रधानानतिरिक्ततयाप्रधानगतस्य तस्योक्तीविशिष्टगतंतद्भिहितमेवेतिभीषादिभ्योहितीयानस्यादियाशङ्क्यभाष्येविशिष्टगतकर्मत्यस्यसमानविभक्तिकवि शेषणंविनात्रत्यापयितुमशक्यत्वेनभीश्वादानामपिकमत्वशक्तिमत्वादुक्तत्वेषिदितीयत्येकंसमाधानंकृतंतस्यायंभावः विशिष्टस्पकर्मलेविशेषणस्यापितलमन्ययाविशिष्टकर्मेखिकिचाद्यातःकुण्डलीपण्डितद्सादीकुण्डलादेःपण्डितत्वप्रमा तुन।शिखीध्यस्तद्यादै।विशेष्यबाधेविशेषणगतस्वतत्रारोपेणत्रतीतिवत्अत्रविशेषणेबाधेविशेष्यगतस्वारोपेणापपत्ती एवंचतदंशेभ्रमलंज्ञानस्ययत्रल बाधस्तत्रनांशेपितलम्।विशिष्टगतैककर्मलप्रतिपादनंचनाभयत्रदितीयांविनेतिवि शेषणाद्पिसा। प्रत्ययानां प्रकृत्ययान्विपत्वमिवविशेषणाविशिष्ट्रस्वप्रकृत्ययीन्विपत्वमिषअत्रविशेषणापदास्तर्भेतास

उद्देश्यलंबाच्यम्।नचेदमार्शिवनासंभवतिवैरूप्पात्।बाक्यभेदश्चनैवंविधेविषयेनुभवसिद्धः किंचाभियुक्तोक्तित्र उ **इरमस्य प्रायम्य लाभे पिविचे गस्य नत् लाभः तह्त्रयोगः पश्चात्त्रं स्याद्विचे गस्य ल क्षणि मिति तन्त्रे जात्। किंचे को यणित्यादा** विकद्तिषष्ठ्यन्तस्यादीक्रियान्वयासंभवः स्थान्यादेशभावसंबन्धस्यषष्ट्यथिकेन तस्यक्रियायामभावात्। एवंग्राः पुरुष इत्यादी स्वस्वामिभावसं बन्धा स्थित षष्ठ्या मिपत्रा न्वयासंभवः विं चभवदुक्तं प्राथम्यमप्य सङ्गतस्। अभियुक्तोक्त वाक्यशे षविरोधात्मकारे। ह्य यमित्यादा वृद्देश्यस्पप्राष्ट्रम्याभावेना विस्व एविधेयां शति प्रकाशोक्तेरसङ्गतेष्ठा अपिच वृद्धिरादे स्त्रभाषे पूर्वीचारितः संशीपरेखारितासं तेत्यादि ग्रम्थेन पूर्वीचारित लक्ष्प प्राथम्यस्थे वोक्त लात्। उक्त एकाथी आवीपि नि र्म्लःतत्त्रत्यस्यविधायक्यास्त्रीयप्रसासित्यायस्विकयाप्रस्तिप्रस्थीसहार्थवृतस्तिभाष्यसंमतख्यस्थेवप्रसृति प्रत्ययोस्त् ह्याभेनतिहतिवधीसमधीपिरभाषीपिश्वितभीष्यीस्तामावैयर्थापत्तेःअसादुक्तैकाथीभावस्यवसमधीपदार्थ पदार्थतायाभाष्यउक्ते श्वानचमानसः पार्शिक्वो धद्तिवाच्यम्।शब्द्योर्श्वद्वार्कपर्स्यरान्वयाभावेनासामर्थ्यस्पतद वस्थवात्। किंचनील मुरालं पश्येत्यादे। दर्शन कर्म लस्य साझा देव गुणे सले नाका द्वाभावेन पार्शिक बो धेमाना भावा तत्र स मासानापतिः यत्रगुणवाचकानास्वपरिच्छे द्रद्रमहाराक्षिणाकार्क खंतत्रपरिच्छे चं द्रमंकि मिलाकाङ्काणामुपात्र मे

ल-मं १८ धातः स्पष्ट् एव। नचतवापि खेतं क्र्य मित्याहै। खेतच्क्क्रा मा भावेचे नक्षे निव्हे तेनापियागसाङ्गः ताक्षतोनेतिवाच्यम्। जातः प्र शब्देनकथमपिभेदास्पर्शेनद्र व्यात्मकलानतस्प्रागः नहिभवति शावलेच स्पर्गोदिति। गुणस्वतु घटस्यश्च कृद्तिभेदेन प्रतीत्या द्वेसत्येवगुणापगमनचित्रकृष्टलेन तस्पत्यागात जातेस्यागसंवैधेवसाधनभेदाक्रियान्तरमेवस्यात्। मन्म तेतुसाहश्या खिद्रा खेद्रा देत्र प्रामद्र खेद्रा खात्। अतस्य निहः संबुध्योदित स्त्रभाष्ट्रे संबुध्याति। स्त्रभाष्ट्रे संबुध्यादित स्त्रभाष्ट्रे संबुध्याति। स्त्रभाष्ट्रे स्वर्थे स्वर्ये स्वर्थे स्वर्थे स्वर्थे स्वर्थे स्वर्थे स्वर्थे स्वर्ये स्वर्थे स्वर्थे स्वर्ये स्वर

48

गमः

नासिद्धिः तेवतदपस्थितिविशेष्यस्यततद्विशिष्टेत्रतीतिविशिष्ट्येकक्रमेलबेधःतथाबेधेविशेषणेवर्षितीयाध्यहकारिणी त्यत्रसामध्येनानुपपन्नम्।ततोष्णवादरोपिक्रअभीष्णाद्योपीत्युक्तम्।तस्यायभावःउभयोरिषक्रभत्वाद्धरपदोत्तरितिय याक्र गतकर्म लो का विषेषणगतकर्म ला प्रतिपाद ना य विष्येषणा ह विहिती या त जो त्व तिर्पिश णस्प द्रव्य होरेव वा च्यारानारिकर्मताचद्र सदारैवेतिसाधारक लाश्रयादे रिवद्र सदाग कलाश्रयादे र पिकर्म लादिक में वंच विशेषणं एथ क्रमीदिशक्तिवेशिष्ट्रीनेवबोधकम् द्वेणाभेदाज्ञतस्याः शक्तेवीव्यार्थबोधिविशिष्याग्रहःअत्रापिपश्चेविशेषणविशेष्ययोः परस्प गन्व य पूर्व के मे वित्र या स्वयः नचकार्का गांभावनान्व यभिष्य हा निः ता हा ति क्या जनका ना सा हा देवतद्वयः द्त र द्यराकारकाणां व तद्वपद्यर्क एवकि यान्वपद्विविषयेन तद्हानेः एतेन गुणानां चपरार्घत्वाद् संबन्धः समलाह्यादिति। न्यायियोधः परस्य ग्रन्थेद्रसपालम्बन्ति रात्यास्म लाभावात्। एवभेवयुक्तं ज्ञानद्य कल्पनेगोरवात्। अननुभवाञ्च। किंच कारकविभक्तिसाधुलायप्रथमं क्रियान्वयः समासस्यपार्सि कान्वयमादायसाधुलस्त समासंस्पेवप्राथमिक परस्परान्व येनसाधुलंबिभक्तेस्तुपाक्षिकेनेत्यन्नविनिगमनाबिरहात्।हितीयोपपत्यर्थमेवेषाकल्पनाभाष्यकृतःस्त्रकृतः प्रकृतादि विभागकत्पनावन्तत्व महोधेविशेषः केयदस्याप्यमेवतात्वर्यमितिनिक्षितंभाष्यप्रदीपोद्योते। एवं वात्रापिसामध्यीवि। CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

चेत्याहः अभेदान्वयेचसमानविभक्तिकनाम्बोरेवसाध्वमितिसर्वादिस्त्रेभाष्येस्पष्टम्। नामपदेनचविभक्तयन्तिनिक्षि प् तंतृ द् चिपश्यत्यादाविपनु प्रविभक्त्यातत्वम्। विभक्तिली पमजानतस्तद्धात्मत्वज्ञताच। उपदेशतउभयज्ञानमपिसुलभं रा जपुर षद्त्यादे। जुन्न विभक्तेविक द्विभक्ति वम्। विशेषणविभक्तिर्भेदार्थितितुन युक्तं मानाभावाल्यसणयाविभक्ताव भावा च। विशेषणविभक्तिः साधुवार्धेत्यपिचिन्समेवतथा तुशासनाभावात्। समानविभक्तिक्वंसमानार्थकविभक्तिमत्वं ते नराजः सुतस्यथनिक्यादै। नदे। षः एकत्रषष्ठ्याजन्यत्वार्थत्वे नापर्त्रस्वत्वार्थत्वे नतत्वाभावात्। समानवचनत्वसमानति क्र लेचनाभेदान्वयेतन्त्रे।वेदाः प्रमाणंगोद्देशामाःतेन् वत्यंत्रियाचत्।शैर्यहियसाप्सित्र्जलस्यत्यादेश्यभिचाराद्म्रस्य सामानाधिकरण्यं तुवचनलिङ्गैक्येरवेत्याहः।कर्मधार्यविधायके विशेषणं विशेष्यणबहुलमितिस्त्रेविशेषणायिशेष्य विविषयताविशेषरूपेनिविष्टेनतुपरिच्छे द्ववपरिच्छे द्वत्वे।तथासितनील मितिसामान्योप क्रमेउत्पलस्य परिच्छे दक बेनविशेषणबादुसलनीलिमत्यायापत्रेःअतस्वेतरस्यप्रधानबादितरस्यविशेषणबादितप्रधानशब्देनविशेष्यभाष्येव वहतंतत्रविशेष्यभूतेनाष्यंत्यतेननीलस्यात्रयान्तर्यवच्छेदः क्रियतेयधाराजयक्षद्रयत्रविशेष्यभूतोपिपुक्षेगराजानं मानारेभो व्यवच्छिन निर्वेनपरिचे द्वत्वरूपंभेद्वतं विषयताविशेषरूपविशेषणतास्मनियतमित्यपास्तम्।अत्रसा

युःचित्रागावीयस्पेतिविग्रहःचित्र गोसंबन्धीतिसमासार्थः यस्विभिन्यश्चित्रागावद्तिविग्रहेवीधः वसीविशेष्णविशेषण भावस्यसः।यज्ञबहुबीहावस्यपदार्षेउत्तर्पदस्यलक्षणान्यग्रेणदेनैनग्राखामिलक्षणःयातत्रचित्रपदाधीनभ्यस्यर्कदेश वादितिवाच्यम्। वित्रपद्सतासर्यग्राहक्त्यागोपदेनेव वित्रगो इस्वामिलक्षणानदोषः। एवं प्राम्नोदकीग्रामद्सादे। उदक कर्तक प्राप्तिक मीभूतो लस्पते प्राप्त प्रतास गाहक म्। प्राप्तिक निसंस्थ दक्षितिवोधी सरंखक रीक प्राप्तिक में स्थेन तरंबिभग्रामेलस्णोतित्रन्यकम्।उदक् कर्रक्षश्चाद्विकर्भग्रामद्तिविवस्ति।धीनिर्वाहात्। प्रावितिकस्यक्रवर्धकस्यकर्मणिल एणाप्राप्तीचोदकस्यकर्ततासंवन्धेनान्वयद्यपिनमुक्तम्। उद्बद्धपक्तचेरनुक्तलेनततस्ततीयायावेयधिकरण्यादृह् न्री ह्यनापत्तेः उद्यवन्ति प्राप्तिरितिवोधोत्तर्तं स्वर्भगानीलस्यतद्वाधिन स्त्राम्य । प्रत्यवाधिप्राधान्यस्य नामाः सन्व प्राधान्यस्य चभद्रापतेः।विशेषणेकत्तिएकदेशं बेनोद्कान्वयासंभवाद्येतिनव्यन्यायविद्सान।उत्तर्पदेएवल एणार्कविनगमका भावात्। नचप्रत्यमानां संनिहितपूर्वपदार्थगतसार्थवीधकलव्युत्पचिरु चर्पदेतलार्णविनिगमिकार्यः पुरु षद्त्यादे। षष्ठार्थसपुरः वेन्यवार्णायपूर्वपदार्थे नवासम्सर्वकद्खादे। समिचारात्। दधीयदृद् ती त्यादीद्धिवत्वर्या न्वया पनेश्वार्थिवह पर्देशतीत्यादै।द्धिबहुजर्थान्वयापतिः।परावनन्वयापतिश्वाकिचेवमन्यपद्धिवर्नमानानेक सुबन्ता

रिक्पाप्तिकर्मलादिगितित्व। २वंविधविग्रहस्यमल्यवहुवीहिः कर्तकर्मवचनेनाप्रथमाणाः अप्रथमाविभक्त्यथे बहुचीहिः री बाब्द ब्रीहि स्त्रिकतः शेषद्यादि अनिवचन विरुद्ध वात्नचाली किके प्रथमाना नासेव प्रवेशेनन तदि शेषद्तिवाच्यम् अली किनेप्रविष्टानामेनपसान्तरेसमा साभावेपरिनिष्ठितानात दर्थबोधनायप्रयोगसंभवेडपस्थितपरियागेनानपस्थितपद्ध रितलोकिकविग्रह वाक्यक ल्पना याअनो चित्यात्। किंचनकेवल मधेबोधना येवत हांक्य प्रयोगः। किं उस मासादेवें क लिप्क लप 50 दर्गनायापितद्रीकं वेक्तरीत्यावित्रागा वाषस्यसाद्येवनत्वदीयमत्यवाविग्रहोनित्यसमासद्ति रुद्धाः।अन्यवाक्रमाकार्त्ये तसमानार्थकस्यक्रमस्यकत्तस्यसंभवनतस्यनित्यसमास्वभज्येताकतिपद्स्यनसमास्यदकतेतिचेद्तोकिकसमा सर्याचित्राणामित्यादेर्पितद्घरलं उत्यम्। नचित्रागा वायसे त्यपिवियहो स्तृतदेक त्यिक लबोधकः। अर्थनिर्णयार्थ तुमदुक्तोपिसमासघरकपद्घरितवाक्यासंभव स्वनियसमास्वमितिनबहुवीहेस्तवमितिवाच्यम्। फलद्र्यार्थस्या पद्मक्षद्रयप्रयोगापतेः।विचसमस्ममेकीभावद्रयश्वसमासेपद्प्रतिद्वित्वग्रह्षपद्स्यसमासघटकपदानांविभिन्नले नग्रहद्यथेकस्यवदुक्ते प्रयोगासंभवात्।अनेनहिच्तिघटकपदानाभेदेनस्वरूपज्ञापकस्यविग्रहंबन्थतानचलदुक्तेतद् रामः सीत्य लम्।वृत्यर्थ प्रदर्श नार्थ किल्प ते चित्रागा वो यस्येत्या दाचि विशेष्य विशेषण भावव्यत्यासा चित्र गो संबन्धी त्येव बोधः।व्यसा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

रात्र्यं च समासेनाभिधीयमानः संबन्धः संबन्धितादार्व्यं नेवाभिधीयतेत न द्विष्ठविपिसंव यस्यसंवधान्तरस्य विशे जणतयाश्ब्दे नेवापा चलात् प्राधान्याञ्च खामिन एवाष्ट्रयसंख्य वस्थाप्यत इतितद्वति दूर्न संख्ये अवतः संबन्ध संबन्धिनाः स्वरूपाति रिक्तरी बन्धाभावेनसंबन्धितादात्येयवयर्पवसानंबाध्यम् शब्द्शक्तिस्वभावाञ्चपरस्वश्चकद्रस्वनेवनभेदेनानविवशावाब्येतुभे देनैवविवस्य स्यत्। प्रसद्य अपीरं आष्ये स्पष्टि अतिबह्वः। परेतु एवं सति प्राञ्चादि पदे विविशेषणि विशेषणा विशेषणभाव व्यत्यासकत्य ने गौरवंबद्धवीह्य पजीव्यस्थक धर्मिबोधक त्वरूपसामानाधिकर एयस्यसङ्गः प्राप्ताभागे द्लाहै। पूर्वीतरपद्योरेक विशे ष्यकप्रतीतिजनक सरूपसामानाधिकर्ण्याभावासुवत्वानापितश्च।किंचाहीकिक विग्रहे एकाणीभावरूपसामर्थ्यकल्पन यातत्रतन्मूलकेविशेषणात्ववात्यासेपह्योः सामानाधिकरण्याभावेनसमासशास्त्राप्ताप्ताप्ताः खशक्यार्थवितिकार्थीभावस्यवित्र ग्वारोक्क्ष्रस्मभङ्गम्न।तस्मात्माविकर्त्वद्वक्षक्रीत्यादिषकारेणवेषः।उद्देवविक्षणकत्ववाधेनविवेषणभूतप्राप्तीतत्यर्थ वसानम्। स्वर्गी ध्यस्तद्तिवत्। अत्र विविधाविशेषणभावस्यत्यास्यैकाशीभावस्तिविशेषेऽ मुक्तिभीव्यविभक्तार्थस्पत्राधा न्येपिधर्मिनोधकत्वमक्तरियेव।यज्ञभीमास्काः।बङ्गीहीचित्राणागवामयमितिविग्रह् उचितोनज्ञचित्रागावोऽस्येति। दत्तिविग्र ह यो भिनार्य तस्यानी वित्यात् प्राप्ती दक द्या देर पि प्राष्ट्र स्वायामिति विग्रहः। प्राप्ती दक संबन्धीति वीषः संबन्धश्रस्य क

ल-मं- दिशेगणप्रधानभावोनविविधितद्त्याहपुञ्चएजः।अनेनहुल्यन्यायाह्मवित्रवृत्यभेप्रदर्शनामप्रवृत्तेवाक्यवित्रवाक्ययोः स्सा ५ नार्थताय विशेषणलादियत्यासद्तिस्चितम्। तथाचतद्वहतीतिस्त्रेभाष्यवहत्यश्रेर्थादिभ्यः प्रत्ययविधिर्नर्थकस्त स्येदमितिविहित बादिस्कावह तीसस्यक्रियाप्रधान से नवी देसस्य स्वप्रधान से नश् ब्र्भेदान प्राप्नो स्यन्यः शब्दोर्घ व हतिअन्योरयस्पवेढितीत्पाराङ्का धंसामान्यातिदंयस्वाधीर्थं वहतिस्यवाधीर्यस्यवोढितीतितदेअध्येदढंस्त्वाहि रष्यद्त्यादै। यतो लुगभावार्षे तदितिसिद्धान्तितम् अस्चार्थेद्त्यादेः रष्यद्त्यस्यविग्रहभूतेर्धं वहतीत्यत्रयोसस्वतिह्रग्रर्थः हि भूते र अस्पने देखने तथेः। स्वंचतद्यासस्त ने वस्यष्ट मुक्तः स्वंचरतिविग्रह योविषयतापिसमाना। अतस्वसमर्थस्त्रेभाष्येम इक एं त्रितर्ति विग्रहे क ए त्रित यो: समास: क तोनेत्या शङ्का दहसमानार्थे नवाको नभवित संपन्ने हार्थी वाको नगम्य तेमहका ष्टेश्रितद्तिनजात्विसमासेनासागम्यसद्खुक्तम्।तत्रपदार्थानावाक्यसमासेचप्रतीति स्त्वेवतथापिमहर्कष्टेश्रितद्तिवा क्येक्ष्यदार्थीविशेषणतानाकात्त्वनिष्ठविशेष्यतयाबुध्यतेसमासेतुश्चित्तनिरूपितविशेषण त्वाकात्ततयेवेतिनमद्भय दार्थस्यतत्रविशेषणत्वम्। एवं चविषयताविशेषस्यवाक्येभासमानस्यसमासेनकथमपिभानमितितद्र्यः स्तदेवाभित्रेत्यकैय रामः रः पः कृष्टेश्रितः समहत्कर्मकरोत्तीत्यादिप्रतीयतनतुमहतः कष्टविशेषणत्वमिति। एवं चालीकिकद्ववृत्तिविग्रहभूतेलीकिक

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सवीधनामेविचना गा वीयस्यस्विन्नग्रितिष्रदृष्यित्रद्देशसवीनामसंज्ञास्त्रभाष्यिपस्वीआद्रिषेषातानीतिविग्रहोद्धितःस विनामासु स्रगतः प्रधानपरामिश्वास्वित्रग्रिसनेनस्वामिप्राधान्यप्रदृष्यतद्तिक्रेयरः।अत्रवमासजातद्सादेमासोजा तस्यस्यसर्तिविग्रहं प्रदर्शयति।चित्रागा वोयस्यसचित्रगरितिवाक्यचित्रगपदंतत्यद्वोध्यपरंचित्रगोसंबन्धीयोभवति सचित्रगुपद्बोध्यद्तिबोधः।पचतीतिपाचकद्सादेःपाचकपद्णचतीत्येतस्मानाश्रीमितिबोधः।पचतिपाकंकरोतीत्यते।पिपच तिपर्मेककर्तकपाकिक पाकिक पाकिक सितिबोधः एवमन्यजापि। एवं वस्तिविग्रह्योः समानार्धतास्प ष्टेविग्रहस्वर त्यर्थ र तिवस लियत्वरिघटकपद्रवरूपबोधनोद्देश्नेप्रवर्तवाक्यम्। तेनलोकेस्वातक्रेणार्थबोधार्थप्रयुक्तेयथास्यित्यविशेष्ण्विशेषण भावः।तदुक्तंहरिणाक्तविद्गुणप्रधानत्वमधीनामविविधितिसित्यपक्रम्याखातंत द्वितार्थस्यमिति विदुपद्शेक्रगुणप्रधानभाव स्पतत्रहशेवियर्पपद्तिदीव्यतीत्याप्रधीवृहिततद्धितानांसाधनप्रधानत्वेन। सूत्रस्थेदीव्यतीत्यादे। विग्रहवाक्यस्थे चगुणप्रधा नभावीविपरीतोर्शेन्यया रतिविग्रह्याः समानार्थलंभज्येते तिवर्षेः। यत्त तत्रविह् ते विपर्ययोर एद् सर्यवर्ण नंभावप्रधानम निङ-नार्थविहितस्यापिस्खप्रधानतेत्याश्यद्तितनाअस्यसार्खार्यार्यार्थान्यस्यप्रधानस्येनतन्त्र्देनपरामर्शात् र क्र जाधिकरणेपूर्व दृष्ट्य णत्यागपूर्व कं गुणान्तराङ्गाकारसेव विपर्यणपदार्थ ला च।अतस्वेत ह्यार्व्यायां ते नदी व्यतीत्यादे। नि

त्याराङ्क योसीमासजातयोरभिसंबयःससमासेनिवर्ततेअभिहितःसोथीन्तर्भृतःप्रातिपदिकार्थःसंपन्नद्तिप्रातिपदिका र्थे प्रथमेतिअन्ययाविशेषणविभक्तेः षष्ट्याः प्रधानबोधकसमासादापत्यसङ्गतेः। केयरोपिवृत्तिविग्रह्योः समानार्थकंन्या यमत्रत्वाक्येजातोविशेषणं समासेतुमासजातोह १यतामित्यादीजातस्येवकार्यसंबन्धावगमात्वाधान्यमन्योत्तर्पदार्थ प्रधानवैधर्म्यवतस्यतेद्विमलाएक्ततित्रश्रद्याश्यवद्व तरेणतयोःसमानार्धत्यमभिषेति।तत्रसंबस्यसमास निरतिः पष्ट्यनिमित्त लेनतत्रहेतः अभिहितः समामेनात्र यान्तर्भतः संबन्धिविषयको पस्यिति विषयत्वमन्तभी वः।अतस् वदातिपदिकार्यः संपन्नद्तिप्रथमोत्पत्तिनिमत्तक्यनं षष्ट्यभावनिमत्तक्यनं चकारक प्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तस्य शेषलात्। नचमासस्य जातद्रयेवविग्रहोस्तु एवंच एतिवाक्य योः समानार्थतापिभवतिषष्ठी प्रसित्र श्रमा वशीतस्त्रेण सिद्धेकालाः परिमाणिनेत्ये तज्ञकालाः परिमाणिनासमस्यन्तेनतु परिमाणीकालेनेत्यर्थेन जातमासङ् त्ये तन्ति इत्यर्थिम तिवाच्यम् एतद्राष्यप्रामाण्येनपरिच्छे द्यपरिच्छे द्वसमिन आहारेपरिच्छे द्यादेव षष्ठी स्वाकारेणतथा विग्रहा संभवा त्रस्वमवयवावयविसमिभवाहारेःवयवत्वादिसंबन्धेवयविवाचकादेवषशितिबाध्यम् तन्त्नापटद्यादीतुज रामः न्यजनकभावसंबन्धेषष्ठीविशेषणत्वादिव्यत्यासेचशब्दत्वभावस्ववीजम्। पत्वेकार्थीभाववताद्वतीविशेषणता

एकाथीभावारोपएतद्वाष्पेणबोधितद्व पिकेचित्युक्तंचैतत्अन्यषाक्षंश्रितद्वस्यापिविग्रह्वंनस्यात्वद्वदेवविषग्र ताभेदात्।विशेषणसमभिवाहारेतुतत्तंबन्धानुपयत्यानश्चितादिरूपप्रधाननिरूपितविशेषणतयोपस्थितिस्वदसमभिवा हारे व्रत्ये वो पस्पितिरे वं सर्वत्रदृष्ट्यम्। समासतद् ष्यरक पदमात्र परितविग्रह्यो: समानार्थले रातद्वाच्यताल्य मतस्वका लाः परिमाणिनेतिस्त्रेकिं प्रधानोयंसमास्य चर्षय्धानद्युकं नायं प्रश्नः समासमानविष्यवितः तत्युरु षस्योचर् परार्धप्रधानतामा अव्ययं विभुक्तित्वा दिसूत्रे षु आच्छे उक्त लेन मास्जा तो हृ च्यता मित्या है। जात स्थे वका ये संबे न्य दी नात्वाधान निश्वयेनचतन्मात्रविषयप्रध्नानुपतेः।तस्माहतिविग्रह्योः समानार्थत्वनिवीहमपश्यतोविग्रहसमासोभयविषयः प्रमाउन र्वितिभाति।समासपदंचसमासविग्रहोअयपरम्। नचिग्रहेपिजातस्य प्राधान्येजातस्य मासहति बद्धात्य पति विशेषणा देवषशिविधानादितिवाच्यम्। इतिविग्रह्योः समानार्थलानुरोधेनतस्यवाक्यस्य वस्यवीधकत्वरूपविग्रह्वविवश्चांग विशेषणविशेष्यभावविपरियोपपूर्वजातसंस्कारानिवृक्ते। स्वंचविग्रहेतहुत्तर पष्ठेयवमासविशेषणकसंबन्धप्रतीतिवसा मासेपिविशिष्टोत्तरपष्ट्यातत्वतीतिसंभवद्याश्येनयथैवमन्ये मूतरपदार्षप्रधाने खुयेवासाबुनरपदेप्रधानेनर्विति नीविभक्तिस्ताःसमासेश्रवणंभवतियधाराज्ञः पुरुषोराजपुषद्तिद्दपुनवीक्येषष्ठीसमासे प्रथमाके नैतदेवंभवतिद्

स.सं येद्र विकारयेवाभावात्। एवं चाविशेषाद्र णापद्ससितन्तद्र यासिप्रवाद्र व्याप्तात्र गिवं सर्व मेवेतिपूर्व पसः सायुक्तः सा । प् रप् तिएकहामनीतिसमस्सापिलाधाणिकत्वनश्रीतत्वाभावात्।निरपेक्षोहिखःश्रुतिः।इतरपदार्थान्वयानुपपतिज्ञानसापेक्ष्य तीतिकंहिलास्णिकमन्यथारुणापद्लिखतंद्रव्यमिषश्चीतमेवस्यात्।नचलस्णादिकंविनेवप्रकर्णकृत्यितश्चतानुमितेकदेप्र निष्यनेनार्णयाज्योतिष्टोमापूर्वसाथनीभूतद्वयपरिच्छेदंभावयेदित्याकारेणवाक्येन त्राकरणिकसर्वद्रवादुः त्विमितवाच्यम्।द्र व्यपरि छेट्नावयेदित्यशस्यप्रकर्णताप्यसाभात्।तस्यास्य गणाप्रकर्णिनिवेशद्तिरहोक्तमेवज्यायस्तत्रचानुपपतिरेव अरुणयेतिराब्निरेशसुच्छान्दसद्तिपूर्वपक्षामन्यते।आश्रयसिद्गःग्राहित्वादिच्गुणवचनानांपूर्वपक्षानजानीते।आश्रयानि र्णयाचनचस्त्रीद्रव्य लक्षणायाराप्।अरुणापर्लक्षितन्द्रव्यमित्यस्यासङ्गतः प्राकर्णिकद्रव्यमान्नेनिवेशद्त्यसङ्गतेश्व। पन् राप्साध्वार्थर्तितन्न। एकवचनात्मन्तसार्थिकप्रत्यणातिरिक्तप्रत्यणनांसाध्वमात्रार्थतायाभाष्मकारादिभि

रनभ्यपगमात्। किंचसमास्यक्त्रनङ्गीकारे एकहा यनी पिङ्गासी पद्योर प्यस्णापद्तु स्यत्यातत्र पूर्वप साद्यकर्णी वी

जानापतिः।मीमांसावार्तिकरातोप्येचमेवस्वंत्रयोगिकैः शब्देईस्मेबाभिधीयतेनहिसंबस्धवास्र्वंसंभवत्यतिगीर्वादितिता रामः दुक्तेःतनात्रवाच्यत्वमित्पर्यः संबन्धस्यसां सर्गिकविषयतभेववाच्यत्वेतस्यसंबन्धन्तरभानं विनाभानायोगात्।विशेषणं चगा रूप्

दिस्यत्यासद्तितनाएकाश्रीभावपत्तेषुभाष्यस्यागणनाद् इतिविग्रहणोः समानार्थत्वभङ्गापतेश्वारवमेवबहुवीहिवाक्ये पिषशिस्थितिर्बहुबीहै। प्रथमारी त्यपिबोध्यमित्यन्यत्रविस्तर इत्याहः बहु ब्रीहि हिंधात हुणसंविज्ञानो तहुणसंविज्ञानश्चलं ब कणिमानभेत्यादावादाः तस्पान्यणदार्थस्यगुणानांविशेषणानांकार्यान्वयित्या संविज्ञानयत्रेत्यश्रीत्। वित्रगुमानयेत्यादाव न्यःविषेयानविषयदकावयवार्धकृतंचतत्वस् लम्बक्णभोजयत्याद्वय्ययमेवायदिविधेयान्वपित्वसेवविधेयक्रिया कालेसंनिहितत्वमिवदुणसंविज्ञानत्विमञ्ज्ञानेतदालम्बक्णभोजयत्याद्यवयाद्ययाद्यवासंयोगस्यवायात्यतर्संवय्येन संबन्धीयनान्यपदार्थस्तनतदुणलं प्रायोन्यनान्यह्यसम् व इब्रीहोविशिष्ट शक्तिस्वीकारादेवा क णाधिकर्णसुपपखते।तनस्य र णयापिङ्गारेकहायन्यासोसंकीणातीतिवाकोज्योतिहोम प्रकारणपिहतेकिय क णिसावाक्यादिला प्रकारणेसर्व द्वे छनिवि श्तेउतकीणाति नासं वध्यतदङ्ग मे कहा यन्यानिविश्तद्तिसंश्यः तत्र गुष्टस्याम् तत्वाक्तयस्य विवास्य स्वासंभवेन एथम् चोऽविशे पात्राकर्णिक द्वमानेनिविशते।अरुणादिशब्दाञ्चगुणवचनायवाननुतदाहिश्रद्वस्व क्रयसाधनसंस वोन्यभाप्रकर्णोपिनिवेशोनस्यात्।अमूर्तलाकियाभिःकारकलाज्ञद्योःसंबन्धार्सभवादितिचेकाश्रीतेकहायन्ववरोधेनक्रये तदन्वयारंभवातान चस्यिप बला बलेडू सम्बद्धात एक सेन विशेषाभावा स्युक्त मेतता अन्तरङ्गः बहिरङ्गः भावेन क्रेमणब्

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वद्यत्याद्नाचसरेतत्पुरुषप्रकर्णेउक्तंक्याकातंचेतिदिक्-अत्यवेन्द्रपाताधिकर्णसङ्ग व्हते।तथाहिष्पातः सवनस्पगायत्र ५ च्द्र सर्द्र पीतस्पोपहृतस्योपहृतोमस्यामीतिम चद्र देवत्यसीमभस्ण एवनान्यदेवत्यसीमभस्ण। द्र पीतस्पेतिलि द्वात्। नचेद्रागेतिलङ्गभावात्स्यादितिस्त्रात् डित्यङपित्ययोमीतरिङ्ग्यमात्त्वविद्वागनपीतेष्-द्रपीवत्यस्पिलङ्गःस्य सिवेनेन्द्रागिनदेवत्यसोमभस्णेमन्त्रापितिवान्यम्।अयौभसीकृतस्यपानास्भवनेन्द्र पीतशब्द्स्वतृतीयातत्प्रक्षेण सोमपरलस्यामुक्त लेनदानलस्यामाधनंकतित्वतुर्धीतस्यक्षेणसोमपरस्येन्द्रोहेशेनदत्तस्यस्यक्षेकतयेन्द्राग्यहेश्य क्र स्येन्द्रोहेश्यक्ताभावेनाहे। षात्। यज्ञ इन्द्रारिनविषये इन्द्रस्यारिन सा पेस् खेनासामध्यी हिन्द्रप्रीत इतिसमासोनस्याहितिपा बर्सामिनोक्तंतस्रोद्धा।उपात्तपद्जप्तीतिविषयसापेश्यवसापेश्मसम्भीबदित्सस्यप्रवृत्तेः पत्जालिनोक्तं त्वात्।विशे षणस्यायोगान्ययोगव्यवच्छे दफलकले नव्यक्तिभंजेतेत्यादाविव-दायेवदचद्त्यर्थनेन्द्रायिदेवत्यम् जाप्रवस्य तथाचस् त्रमेकस्मिन्वादेवतात्तरादिभागवदिति। एकेन्द्रदेवसम् वार्यमत्रः यथादेवतान्तरसोमादस्यविभागाः संबन्धस्तद्दद्रित्यर्थद्

चयोवास्यात्एनः ज्ञाबनस्येवदेवनायैदानेनसर्वस्यतिभाष्यमतेस्पष्टमेव।द्द्रायवसुमतेगृह्व। मीतिमन्नलिङ्गदिन्द्स्यत

तिपूर्वपक्षेसोमपरलेइतिशिष्ट्सभक्षणार्थमुद्धतस्यन्द्पीतलाभावेनतसंबन्धिलक्षणास्रोमपरीपहतक्षेद्धनवाधिकर्णा

वित्रनसंबन्धः कथंचनेतितदुक्तेः।अत्रवित्रगुरित्यादेशंबन्धस्यसर्वण्डवेनतन्नवाच्यवंकरूपंसंबन्धिनङ्ग्राक्षेणाद्रानंखी कार्यमिस्य चीति गोरवादिस्य स्वश्ति महवयव क्लेसित संसर्ग बोधक शब्द खंगोगिक शब्द खम्। शक्ति मद्वयं क खंच राजधुर षादें। नामिद्धंपाचकादेशास्त्रसिद्धंजाते स्तुव्यक्यभेदेनगोषदादिभ्योभानमितिअजेत्यादे। राष्टिद्धः। अत्रवशावलेयस्यगे। रितिकदापिन।सिद्धान्तस्वस्पगुणिताद्यस्यनगुणबोधक्वस्य।गुणिद्रसंच्याक्येश्वतवेनसिविदितवादेकहायन्येचेतिविपिष्टिवि धिरयम्।अतरवराप्न्यायेनतस्मिन्तंभवतिच्छान्दसत्वकत्यनायाअयुक्तत्वात्।अतर्वगुणेश्रङ्गाद्यःपुंसिगुणिलिङ्गासुत दतीतिको पः सङ्ग च्क्ते। भेदेनभानेप्याध्य सिङ्ग ग्राहितावागुणब्चनानाभाष्र यतीसिङ्ग वचनानीस्य केः। एक हायनीचगीरे वक्रमप्राप्तत्वात्गवातेकीणानीतिमन्त्रलिङ्गात्। एतद्भिप्रायेणीववार्शिक्षेवक्तंग्रणस्थेवास्य द्रव्यपरिच्छेदह्य एक यस्य मिल्र णादीनांचाग्य खाद्र अपिर छेद्र यह आपार स्त्रेशी करिला दितर त्र करण लेभविष्य तितन्त्र र णापदादेतद्वगतम्। कि विद्वयंपरिन्दिन्दतारुणग्रणेनऋयःसाधितव्यद्तिएकहायन्यपिकेनिविद्वणेनमेपरिन्देदःकार्यद्रयेतावदुपेह्रतेउभया पेसालस्णश्रसंबन्धः शाच्रतरंनिवर्ततेतननष्टाश्वदम्धर्षवसयोर्विविवाविषष्ठीसंबन्धद्तिसंनिहितातिक्रमेकार्णाभावाञ्च वमेवज्ञायतेद्ति।परिच्छेदश्चस्वतादात्येनग्रहणंस्वाश्चयत्वेनग्रहणंबाएतद्धिकर्णात्रद्धान्तस्त्रमपिकरंभीश्वकुर्वित्ये

लमं। तासुगोष्ठित्रग्रारितिस्वद्राराभाववदिन्द्रेणपीतस्यनष्टतेनतमादायहविषद्नूपीतद्तिबहुवीहिणाः व्यवहाराञ्च।नचपूर्वप्। प द्रकृतिस्वरेणेवबदुवीहित्वनिर्णयद्तितद्र्षमधिकर्णास्मीवृद्येतिवाच्यम्।द्न्द्रेणपीतद्तित्तीयातत्वरुषेपित्तीयाकर्म णीत्यनेनपूर्वपर् प्रकृतिस्वरसेवस्तात् देवानामिक्य खत्वेनन्द्रा अखाहेत्यादि मन्ने णाग्नीदाहस्थेवेन्द्रकर्चक पानत्वान्तर ह नुपतिः।अतःपाधातोर्गनेनलस्णेत्यारायात्।पूर्वपस्रेदानलस्णायामपिचतुर्ध्यवहुरंकुन्द्सीतित्तीयान्तेनेवस्मासाञ्च प्रकारान्तरेणापिपूर्वपद्यापपादानस्यस्तत्वाचाकिचदानलक्षणापामपीन्द्रायपीतर्तिचतुर्थीसमासादुर्सभः चतुर्थीतर्द्या

र्थितिसमासस्पन्नतिपदेक्तताद्र्येचतुर्थेवन्नकृतिविकृतिभावरवचन्रवस्भाष्यसंमत्तवात्।साधनंकृतेत्यपिनचतुर्धीतद् र्थितिस्त्रेरिक्तग्रहणेनचतुर्धनस्यतेनसमासाभावबाधनात्।ताद्ध्यचतुर्धाकारकविभक्तित्वाभावेनतत्रतेनसमासस्य दुर्लभलाचा किंचतेनसमासे पूर्व पर प्रस्ति स्वरेणेवबहु वीहिलनिर्ण येः धिकरणोच्छे दः। नचचतुर्थात दर्थ द्यनेनत त्रापिपूर्वपर्प्रस्तिसर्द्तिवाच्यम्। तस्यस्यापिप्रस्तिविस्तिभावस्वप्रश्नेभीष्यस्मतसात्। प्रतिपद्गिक्तताद्र्यं॥ चतुर्थन्तसमास्यवतस्वरतेष्वाप्रस्तेत्वनतार्थेवत्र्यीउपपद्विपक्तेरितिन्यायात्।केचेत्यत्रापितर्थद्यनुवर्ततेगोर्। एमः शितमिसेवतदुवाहरणनतुगोहितमिसन्यत्रनिह्णितम्।अत्रवचतुर्थीतद्र्यद्यस्य प्रकृतिविक्तिभाव एव प्रवृ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मुदामसंब अबोध नात्स विधिव रानं प्रकेष स्वाधासर सिया जी विभिन्नी गाँव चनवला दिति वासिव मसे खेत दाव स्वस्था अव शिष्टमात्रस्यतद्त्रसाभावान्। नचस्य दाभदानेवयाम्याणिद्यानान्यस्य कादिअन्ययास्य दाणदानेवतः पुनर्दात्रे तद्यसी कारेप्रस्थवायानस्पादिति वाज्यम् द्न्यम्यादे। हानो दृष्यतस्यस्य स्वाचेपचीविवनकार्यस्यापस्य स्वाचिर्यस्य त्यात्र **थ्यंस पर्वतीसलाम्र यहोनिक योदे एयतायाः सञ्ज्याये वसलात् नान्तरीयकै पुनः सञ्जानिवृत्ति स्वहो त्यनी अवयवे चपी खेकरेण** सीकारेप्रत्यवायोपपितः नान्तरीयकमादायक्षीतव्यवहार्स्तन नान्तरीयकहानोहेप्यतस्यापिष्ठत्येकं सत्ते नेन्द्रागिदेवत्येसीम सक्णेतवमन्त्रापसंग्यत्रसीकारेपाधातोर्तक्षणास्चलाच्यार्देश्ग्नादिविवयेउभयतिक्षितस्क्रएवनप्रसेन्तिक्षितर्ति। तन्द्रंममेत्यायाकारकबुद्धिषयलरूपस्वतस्यबुद्धेः प्रत्येकच्चितयोभयनिद्धायामावात्विवीपप्रस्विप्रतेपतिपर्ध न्तममुक्देवतासंबन्धीद्मितियाज्ञिकव्यवहार्खदेवतोहेकीनोपकस्यिवलमानेणाउपकस्यनिक्धितोहेक्षताच्यतियसि नार्चितिनतदुत्तर्नणामवहारातसादुः वीहिरिद्रणपीतीणस्थिनिति ज्ञावः सवनस्थलिस्तं प्रातः सवनमन्यपदार्थः।न चिक्रमसमुद्रामाधारकालरू प्रस्थनस्यभक्षणासंभवद्विवाच्यम्।देवतल्वविवहिविवोलक्षणायाउपहृतस्वसाद्यन्याधतवा प्यावस्थक्त लात्यस्वनी यंति वि स्थपदार्थद् ति तुनशुक्त म्। विह्मन् दुनशिष्ट्रद् पीतस्था भोवेन तस्थतद् धिक्तर् णाला भावार् भति।

बाक्यातसम्बद्धित्यलविर द्वितत्यलवानित्यर्थः कविदेककाला वितित्र क्षेत्रीयभाषीहि भिर्यनेतयवैर्यनेतेत्यदीवा । प | श्रदंविनापितात्पर्यवशाद्वदत्तोवामेनाक्णापरपतिविदेकविशेषविधेषिशेषान्तरिवेधफलक्वानिरपेक्षल्याभेनस मुच्च गरंभवादिकल्ये बुध्यतेसच्यमभिव्याहतकार्कविषिष्किया यांभिसकालिक्लक्ष्यः अत्रवीहिभिर्यवैर्वाष्ट्र याभितिष् भवाकं याग ताव चेंद् न यहाने रोष् ब्रीहिक रणक लबी हिनिर पेश्यवक रणक ता संश्यवर् स्वर मित्र थेव परन्त तदागत सामानाधिकरण्येनतत्तर्मिसाहःअन्येत्तरेवाशब्दान्यतर्गश्यः एवं बद्योर्षियागसाधनसादि स्वयेकतर्यहणदेस्तिको विकत्यः।द्रमेवाभिषेत्यप्रश्नेवाशब्दः सर्वातानायशान्तर्प्रतिक्षेपार्थः उत्तरेत् स्वप्राप्ति पर्वतत्वतिक्षेपार्थद्तिप्रवादः।द्वित्रव्यत्व त्रापिदि व्यन्यतरद्वकः अन्यतर्वमुपानेतर्व्यावनेकवरूपनः चक्किवद्यान्तगतंकविद्रभगतंतात्पर्यवरात्। यत्त्वभिन्नभे द्रवान्यतर्विमितिनाष्टपरान्यतर्मानयेत्यदितः बद्धाचिद्वभयस्यायानयनापनेः तद्विभेद्स्यप्रत्येर्क्षण्टपरयोदिवस्स दितयोरियस्वादित्यादः।तत्रधर्मगतमेक्त्वमितिपदार्थःपदार्थनेविन्यामविरुद्धितिद्वित्रमन्यतरेत्यर्थकथनमरुद्धतम्।किच दित्रार्त्यादे। नित्यबहुव चना नताना पविः अन्यतर विनाने कबो थेत घट पटान्यतर मानयेत्यादे। दिव चना द्यापति रित्यन्य। कचित्र है १यता वन्दे दका वन्दे देन पासिकः समित्याह तार्थप्रतियोगिका भवोपिवार्थः यथादीषीत्पदान्ता देत्यादी। शास्त्रीयव्यवस्थि

ती से चेति ज्ञापकं भाष्योक्तं सङ्गक्र ते। समासे शक्ति मनङ्गी कुर्वतां बहु ब्रीहावणान्यपदार्थे सङ्गणान्य थिकरण लाता लट्टी स्थापूर्व पदस्यविभक्तय थीन्तभीवेणतस्गोतितत्पुरुषादिवशेषः।नचदानार्थकपाधातोभीवक्तान्ताद्शेभाद्यचिपीतद्न्द्रेष्यस्मितिबद्धवीदिदीनसंबन्धीन्द्रसंबन्धिन इतिबोधः आहिताग्यादि बात्पातश्ब्दस्यपर्निपातद्तिनबहुवीहै। स्णाह्यमितिवास्मम्। भातोः सक्नेक्तयाभावेक स्वासंभवात्। अनुप पत्ति प्रतिसंधानम् सक्त वर्षे वंविधे वति हु यक्त स्पनायाल क्षणातोषि दु एला चात दु कंजि मिनिजा स्विषाचेक मन्ममेति शायनस्य मिनितास वनाधिकारोहीतिभक्तिपानलादियनेनतद्यरूपनिराकर्णदानलक्षणाविराकर्णचासवनाधिकारोहीत्यचन्यपदार्थप्रदर्शनमतस्वत्यवनसंव न्धिनांसर्वेषामेन्द्राणांअनेन्द्राणांचहविषां सम्बद्धभक्षणं यथानानमेक एवचमन्नःसर्वत्रेतितद्र्धद्वितद्राष्ट्राहिस्यलम्।उपद्शाःद्शा नांसमीपेयसन्तातिविग्रहःअत्रायंसमीपसंख्यावत्परः दशपदार्थस्यखरुचिद्श्खस्त्रीयसंख्यार्धबन्धेनान्वयः दश्रस्त्रीपसंख्यावन्तद्विवाधः र्देश्यंबन्धरवास्त्रराध्वंशब्दशक्तिस्वभावात्।संख्यावाव्यविदाद्यः,त्रबलाञ्च।अत्यवनवेदादश्वानेनप्रसाय्वचेनतुद्शानाव्यादीनांस मीपेगेगवाद मसे प्रत्यायान्ते एते नास कविष्ण दूर्ति पाद्ति व्याख्यातम् ही वात्रयो वाहिनाः अत्रवापादो विक स्वार्धकः अत्रवा विकल्पोनतु शब्दादी थेऽतः शब्दानियमेनबहू नासपिक्षितेनित्वबहु वचनान्तताअचापि एक कालंगमिकाह तान्विपद्धि संबय्बरूपोविरोधोभासतेपाये।यभवसर्वनविरोधोवार्यः कविदेकाधिरणाव्तिवरूपः यथाण्डोनिखोनवेतिविप्रविपति

स्मं र्र

57

ययरूपलात् विमर्शसम्प्रस्थेत्यर्थः तत्रकविद्दलवत्यमाणैनेकाकोरिबीध्येव।यत्रवनतंथाबाधकनतेत्रे किर्कपाधिकानु शिनंक्वित् यथावीहियवविषयोक्विद्यावस्थयेत्यूद्धंस्थ्यवस्थविषयिवस्विद्वसंश्यलक्षणपर्गोतमीयस्त्रेतदानि कि कृतासंश्यपदेवि र दलात् संश्यपते विष्यो नेनेतिक रणयुत्पचि द्शिताविषयो त्रविशेष्यभूतः।अत्यवप्रमाणप्रमेयेति। स्त्रेविषयभ्तपदार्थेषुर्सप्यस्यपाठः अतरवयमाद्योज्ञानभेदानतत्रोक्ताः साल्येषु लायविचार्यकार्यमार्याः समजीद मदाहरतासेवानितंबाकिमभूधराणांकिंव एमर्सोर्विलासिनीनामितिषद्ये चसंश्योगच्योनिश्चयोखद्वः इतिप्रकाशेउ क्तमः संवेहा तङ्काराद्विकल्पालङ्कारश्चनते नष्टश्चगुक्तः। निश्चयान्तससंवेहालङ्कारेणगतार्थेखादित्याहः। द्विरावतादशिद्व शाःअत्रसुनर्थान्तभीवेणावृत्तित्रियान्तभीवेणचिद्रशब्दस्यवृत्तिविषयेवृत्तिः आवृत्तितन्त्रगणनेचिद्रशब्दे दिलं संख्यावि शिष्टीत्यतिकारतिविषयादशेतिबोधःअन्यचादित्वान्ययोगस्यात्।दश्वसंख्यायाःसंख्येप्रयुपस्जीनतादेववाचनत स्यात द्वपः संख्येयेषपिन।विरोधात्नहिद्शह्येभवनि। तदुक्तंहरिण। नसंख्यायां नसंख्येयेहैद्शेखस्तिसंभवः।भेदाभावा नसंस्यायानविरोधात्तदाश्रयेद्ति। केशेष्ठकेशेष्ठगदीलेदंखदेप्रदेप्रदेप्रदेप्रदेप्रकेशोकेशिभत्रकाष्ट्रयोधाहतस्यतादिक्रिया मादायबीध्यः ग्रहण्कर्मलंच प्रत्यासत्याकेशादिविशिष्टपु रूष्योरेच परस्यरग्रहणादिस्पः कर्मव्यतिहारः समुदायश्वो।

तिवकत्पेतुउदेश्यतं व च्छेदकसामानाधिकरण्येनआवाभावबोधोलस्यानुसाराच्यवस्यास्याणुर्नवत्याद्यासंश्यात्मकत्तान्जन केरकाधिकरणाचित्वरूपोविरोधोवार्यः अन्यतरकोटेः सर्वयावाध्यत्वात् अनेककोद्यपस्यितरपिवाषा दसमित्याहारादे वास्याणुर्नेत्वक्तस्याणुभिन्नद्रयेव्यवीतेःकिचिलेकाधेयानधिकरणत्वरूपीविरोधीवार्थः यथाघरेपरेवासोद्रयमित्यनाकेचि चिद्रित्राद्त्यादे। संप्रायिष्य यतं वार्थः संदेहविषयदित्विष्य वान्तव् ति बोथः विलेनापि संदेहविषयत्वाद् बहुवचनं प्रदेशिन स्रोनवेलस्पापिनित्यलादिसंदेहविषयद्यर्थः सरंपयज्ञापनायचतयोक्ति विसाहः।अपरेडवा शब्दसम्भित्याहारेपरस्परप्रति क्षिपकानेक धर्मवसंधिनित्र हातेतदेविषयनिष्ठं संश्यसं तदेववाश ब्द्वाच्यमिद् मेवविक स्थित रूपति वयकता च || ज्ञानंसंश्मः एवंचस्याणुर्नवेत्याद्दोस्याणुतदभावरूपः संश्यक्तिबोध्यम्हिनाद्त्यादे। हिनिक्रपरंश्यसाधिनकात्रियेत्यादि प्रित्माबीधः अतरवभवेदाद्वहू नामानयनं तद्बहुवचनस्य पण्यम्। यदाह्यवानीयेनेतदानसिद्धानीत्वाश द्व हो वे यने भ योवेतिगम्यते। त्रयोवेस्वकेदी वितिगस्वतेसेषापञ्चाधिष्ठानावागितिभाष्ये उक्तम्। अन्येतरार्थीवाशब्द द्रयाशङ्गशयः। केय टो पिविकत्योवार्भ इति हिन्नश्रव्हः करोबिंद्योवीचक इतिशङ्काश्रायमुद्धा सं श्योत्रवार्थः नतु विकल्पः विरुद्धानेक विषय लाहि मर्शस्यपर्यापस्थितहिलविलाधारवल्लसंकृतवंषाप्रकाधिशानलम् व्यतहितआह। अनेकविषयलाद्अनेकि

र्थस्मासस्यशकिरित्यक्तमेवेतिद्वापाणियाद्मित्याद्सिमाहार्त्वनुद्वतावयवभेदःसम्होविशेष्यद्तिबोध्यम्।उद्वतावयव भेट्लंबावयवगतसंख्याद्यारोपवलनदिपरातमनुद्भतावयवभेट्लाद्यभयवाषिद्रन्देसम्होनावयवव्यतिरिकः। धवस्विदि र्धवरविद्यावितिस्वश्रव्देरेवाभिधानात् अवयवातिरिक्तस्तु यूर्धवनमितिश्रव्यन्तरेणैद्योच्यते।एतेनेतरेतर्भोगेतद्नतिरेकेणभा निसमाहारे वतद्विरे के के तिभेद ब्रुव्य पास्त्रम्। यत्वितरेतर योगे साहिसं विशेषणं चच्च समुद्रा यश्चे उत्तर् पदल स्पमिति व बह वीह्य करीस्थानिरसनीयम्। सञ्चलकस्थितितुनयुक्तम्श्रिपपितिवितिसंभानंविनापि वरीतेः। समाहारे तुनिहिर्यक्षेत्राहित्यस्य तरेसर्यागद्वन्द्रःभानेतृद्वितायवययोग्यतावक्द्वसाहित्यमन्तरातद्वयोद्विभःस्यात्नन्पस्यितेयोग्यर्वतद्वयनि यमानतु यो म्यताब चेद्वी पस्थित्य पेष्मा अत्यव घटेनजल माहरेत्या है कि देवरसेव यो ग्यव बान्य यो नतु कि देवर स्वयं रकोषोधः नचघराकाश्दित्वादेः प्रत्येकावृक्तेः समृद्यावितिनेनाकाशिषत्वेनाकाश्यपदाद्वदिवचनाद्यापविवारणा परं स्मायाअन्विय ताव केट्क व्याप्यत्विशिष्टसमवा पसंबन्धे न प्रसर्थ न्व येते षां साध्यम वश्ये बाक्स अवस्ये देवे न हा विसा || युपपद्मते।दित्वान्यप्रोग्यताव्केर्काभयष्टिधर्मवाष्यसमवायस्य प्रतियोगितावक्देर्कसंबन्धत्वात्।अन्यपाकेवलस मवायस्थेकसिनविरतेनतरनुषपतिः समवायस्तुनानातस्थेकत्वेत्तवद्याप्यत्वविष्ठिशपयीष्ठिः संबन्धेसुः स्वेचधवस्ति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अ दादिरूपिकियानएवंचपरसारकेशाधिकरणकातहस्यक वक्षेक्य यहणीत्र कालिकस्थितिक र्पुर वक्रीकाकियेति। बोध। क्रियायदादि रूपेतिक विस्वकरणाकाचि युद्धादिवाचक पद्शमभिनाहाराचिषेयम्। यथामृश्विम च्छा नक्र दर्शन ण्डवंभुजाभुजिसोणिभ्तांदिहस्सद्त्यादेष्रतेनकणीकणिप्रिष्ठ तमयशस्तिव्याख्यातमाकणीभाकाकीभ्यामाकणेदप्रि तिमित्यर्थः एतेनायंसमासोयुद्धित्र यायासेवैत्य पास्तस् । इतिबङ्गीहिः धवर्षिद्यवित्यादावितरेतर्योगदन्दे वद्भतावयवभेदःसम्हःसमासार्थः अवएवचार्थदन्द्रद्तिस्त्रेभाचे चार्थविधीयमानस्यह्न्द्रस्यतह्रदेवालिङ्गःसंख्यता मार्यपार्व्याति स्वभावेनग्रणवचनानामिवाभयतालिङ्गः वचनानीत्यनेनवापरिहतस्। बहुवीहावन्यपहार्यस्यवाना पि चार्थसेवपा धान्यो चित्या त्थतस्व गोसियो रित्स्भा व्यक्तिसम्भू यो वित्य महस्व मार्थक्य हुन्हे प्रति वे धोवक्त य हू सकं समासार्थेऽवयवार्थस्यापाषान्यात्रथमानिदिष्टलाचीपराजन्यांमितिकेयरे नोकं प्रमाणप्रमेणे त्याद्यस्त्रेत्यार्थं 🗒 माष्यकारेपिचार्छेद्दःसमास्द्ति।अतः सर्वेसते प्रमाणाद्योचितेषाद्तिसिद्धितिवार्त्तिकं वारीमहिस्मासस्यचार्थ रितिःस्पष्टमुक्ता।तेनचसमूहस्पत्रेय्वलाभःअन्यवासमासान्तरेद्वचकाराष्टितवाक्येद्वचानापिसमासेक्ष्यसेवैधा रेपलनाभः अन्यश्वासमासान्तरे द्वचकार्षिटतवाको द्वचात्रापिसमासे क्षंश्री बारे यत्वलाभः स्वात् ए वंच पदाबा ध्ये

39

याःसलेनास्तेः क्रवितंस्यापाप्रस्तवर्थतावच्छेद्कयाप्यलेपिसर्वेयतत्वक्ष्यनेमानाभावाच्यमसत्वनदीवः हिलादिसंबन्धस्यप्र से का रुतेरे वस्य दाय रेतिता सी कारा स्यूह स्य विशेष्य तथा भाना द्वी कारेण दिला देः समूह एव भानात्। पेटा विस्यादा वेक शेषे पि द्वस्यस्य मृहर्विषे येष्येतर्वा मः। किंचसाहित्यस्यविशेषणसेष्रमाणप्रमेयेसादीसवस्य तेषलासिहिरेवसहितहिस्यादिताने पिशास्त्रार्थितिके परस्पर सिंद वाना सर्वेषां तेयत्वित्वस्वसम् हं स्वविशेषात्वस्वसिंदेः स्वस्थाप्यज्ञाने समहाज्ञानात्। समहस्यवि शेषणलेप्येवमेथनहानेक श्रुटपर राशेअस्परा शेर्घरंपरमान्येत् केर्मस्थिमानयेत्यत द्वस्क लघटाद्या नयनंनियमे नप्रता यते।अत्यवस्मास्यालिङ्गासंख्यबादिशङ्गापर्मुक्तभाष्यसङ्ख्ते।प्तवेश्वेतद्भाष्यसमाहारविषयंतस्यवाचनिकतिङ्गे-कवच ्रि नियोः स्वात्तस्याश्रयगतित्रः संस्थाग्राहित्वाभावाच। द्तरेतर्योग पदेनचसमूह्र एवतस्याश्रयगतित्रः संस्थाग्राहित्वाच्याः वजवताराहेयनभानस्पष्टमेवोक्तम्एतावतेवोभयपदार्थप्रधानीहन्दद्तिव्यवदारःसम्हस्यावयवस्याभेदेनाप्रतीतिविचदश साध्यास्यापनकभारोत्यापनिक्रयात्कर्त्वंचप्रत्येकसंबद्धमपात्रसाहित्येनेव बुध्यतेत्र येवेको नात्यापयितसमूहे उत्यापय तीतिचत्रयोगः।तत्रादोएकशब्दोसहायपरः एवंदित्वादिकमपिप्रत्येकसंबद्धमेव। द्तरसाहित्यरूपसमूहबुदिश्वतद्यन्ति। रामः कार्तरसाहित्यबुद्धिरेवापे साबुद्धिः अपस्पतं सापेसासमूह्स्तद्भिष्याबुद्धिरित्यक्षालो के द्वित्याद्प्रयोगेचैक्ये विवनापि ३१

ग्वित्यादेशसाहित्यभानमाबक्षकम्।अन्यथान्वियावच्छेद्कथवलक्षित्वहिग्त्यादिव्याप्यहित्वह्यादिप्रतीत्यापत्तिस्वयाचेके क खिद्राद्तात्पर्यणतयाप्रयोगानु पपतिरितवान्यम् घटह्य वृतिहिलस्य घटल्या व्यक्तियोगान्व येएक घटा भिष्रायेणापिप टावित्यापत्रेससार्हितंद्योरेवपर्याप्रमेकोनदावित्यादिप्रतातिबसास्याप्तेः प्रत्यकारतेर्पितसदायरतिलंखीकार्यप्रतेक रतेरपिवनबादेः समुद्राचेरतिल्बत्यानः कर्णविधिष्टब्रह्मरूपजीवरुत्तिजीवलस्य प्रत्येकार तेरवविधिष्टरतिलवस्य प्रदा दिलादिसमवायस्मेवतादशलंभकोनद्धाविविष्रतीतेःसमवायविषयतायायवात्रभवाद्दिलादिसमवायस्पेवचपयोप्निरित नामान्तरम्।अन्ययासाहित्यभानाङ्गीकार्षितन्न प्रत्येक धर्ममोर्षसंबन्धिता व केद्वत्यासाहित्यद्यबोधापितिरिविचेना घट द्यादे।विभन्यप्रमाप्यसंखायाः प्रकृत्यर्थताव च्छे द्या व्याष्यत्वद्यन्त्र चु व्याष्यसंख्या वा च्छे देने वत खक ल्पने न हु न्हे तद्यापकस्पपदार्थतावन्के दकस्पसाहित्यस्यावर्षान्युपेयवात्त्विचान्यवयोग्यवावन्के दक्षधर्मवलेनोपस्यिते एवडिलारेः | साकाङ्कात्वानसावस्यकम्पिचदत्तचेत्रोषचतस्यादा करवातोपात्तिहत्वान्वयेन्वथितावच्छे दक्तलाभायतद्गनमावस्यकस्य बुपात्तदित्वमेवतथेतितुनयुक्तंचेनोभेन्नव्यगच्छ्तद्त्याद्यवनन्वयापकेः।चश्चद्खनदिलवोधकःकोशआव्याद्यवनुक्तेः।चार्थेदन्द्वि थानेनद्द्राच्याब्स्येवदिवचनस्याप्यनापनेक्षेतितन। प्रकृत्यर्थतावन्द्रेद्वानेक्थमीविक्नान्येपिदिलादेशकाङ्क्ष्योग्यत ल मं-३२

60

समुद्रायोवासापेक्षेवाएथक्एथक्। द्वोक्योरितिनिर्देशे प्राष्ट्रिरामस्त्रशास्ति। एक लाभ्याना पूर्वदिल सत्यास्तिक स्वानास्त दायएवदिलम्।तत्रावयवात्रयोभिनाकाग्वभासः स्यात्रयत्र्वेकाकाग्वभासः यथावस्सम् दायोवनश्ब्देनोच्यतेतथैकलस् मुदायोदिलग्रदेनने यते। यदा पर्सरापे श्रक्तले रावदिलम्। अन्संद्वयति एक लदिलपरेद्येक योरितिनिर्देशे एकतज्ञ प्रसदन्द्रविषयताद्वहुवचनापतिस्त्र याङ्गीकारेड्सर्थः।तस्मादेकताभ्याजनितमन्यदेवस्मुद्रियरूपेदित्वमेवित्री वाद्योपिद्त्येवन्याय्यम्। नतृद्विवादेरेकवाद्वस्योद्विवचनमित्याद्यत् पनम्। तत्रोक्तम् एकोपिगुणभेदेनसंघोभेदं प्रकल्पयेत्। गुणाः समूह्वयवास्तेषांभेदेनस्वासंरकस्यापिद्वित्वादर्भेदद्तितदुपपतिरितिहरिणोक्तम् नजपद्धिः विंशतीतिस्त्रेभाव्येविश सादिषप्रकृतिप्रस्ययोस्तद्रथयेश्वा ज्ञानमिति प्रश्नेदिशब्दाद्यं द शद्यीभिधायिनः श्ति स्रस्योद्दे। द्श्तीविंशतिः विंशसा द्योद्शद्रभेंचे सामानाधिकरण्याभावेन विश्विगवसितिसमासानापतिः। विश्विगविद्रस्य चासिद्विः। द्श्तादि्वात् दिवच नंचपानीतीसके सिद्धितिनोक्तंसस्र्येग्रेतिवंश्त्याद्योभिवयन्तिकथंसङ्घद्विवर्ततेनचप्रणिसम्रहःसङ्गद्तिवसाणीवि ग्तिरितिनसिद्धोत्रसङ्गःसमृहःसमृद्यस्यन्यातर्द्योई्शतोः सङ्गोवेष्तिरितानचविष्कोगोसंहु द्विनस्यात्।विश्तिश् एमः देनेवगोस्डु स्पेक्तलात्रपरिमाणिनोडु नानापत्तिरितवाच्यम् द्रव्याणान्द्रवसङ्घ स्पद्शताद्शलङ्घ सद्शतोगवाचपार १२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द्यादिशब्दानां समूहबीधकत्वमत् एवद्वन्द्वेत श्रेषयोश्चार्थस्यहमानाङ्गीक रत्तद्त्रानेतद्वीधात्यष्टं चेदंस्क पस्त्रेभाष्य।तस्य पूर्णेद्तिस्त्रेभाष्येषुक्तंमन्योन्यवाच्यमाश्रित्यसवीत्वन्द्राट्यः प्रवर्तन्तेद्ति। अन्योन्यम्। अन्योन्यसापेशम्। वाच्यंसंख्ये यमाश्रित्यपूर्णप्रत्ययान्वपुञ्चमादिप्रकृतयः पञ्चाद्यः स्वीसिन्यत्ययवान्यसहितवन्नेतेत्र तसंख्याश्रयसमूहस्यप्रस तिवाचका त्रद्कातस्येकदेशस्य प्रत्ययोगाचको यथावासिगाखा वृष्ट्स्यावयवद्सर्थः अनेनहितत्र संस्थाव वेनपरस्यर सापेश्समृह प्रतीतिः स्पष्टमेवोकास्वे एवद्याद्योन्यान्यमपेश्चाद्ति चत्रीक्तस्त त्रसमृह उद्भृतावणवभेद एववाच्यः अ तरवपञ्चादयोनित्यंब्रुवचनान्तारवननुहिलाहियोनिरेकलंभेदास्तत्पूर्वकायकः विनातेन नहंख्यानामन्यासाम सिसंभवः।एक विनविनाहित्वादीनामुत्यत्यसंभवद्दित्वादीनामेक वंगोनिः कारणं वेन विनान्यासामसंभवंदर्शीय तुसेदाद् ति वसूर्व काः अभेद म्सकेकत्वपूर्वकाद्रस्य ।तस्यादेकत्याधिह्याद्यस्य पर्यान्तर्रक्तिधोतत्पूर्वक्रमायन्ते।तदेवाहरकते बृद्धिसहितेनिम वंदिखानमि।एक लाभाम मुरान्मे वंचातत्वतायते। एक लहु या विषया वृद्धि लाहेः कार्णत्व द्रव्य से वस्म वापिकार्ण ला स्रसास्यभावाञ्चास्मवाियकारणत्वासंभवेनतस्यानिमित्तकार्यात्वे विश्वस्यवाय्यत्मवाियकारणभिवस्यान्यस्यात्विमत्ति युच्यते। यद्देकलाभ्यामेवदिवमु यन्नेमकलहयनु ज्यातु वक्त्यमेतदे वभीमां स्वमतम्। दिलादिखरूपे मतभेद माहएकत विमितिभुष्यन्तरेणप्रकृतिप्रस्पयविभागबीधनायोक्तम्वयाचद्याद्योपितत्तद्दूद्वसमूह्वचनाद्यक्तमेव।असमूह्र वचैकत् । ५ म्।आहीत्रूत्रेभाष्येपिभेद्मात्रंसंख्याआहे स्वकंभेदेविल इण्यमिविकेण दः एक स्थाभेदवी धक साच प्रायमित स्वतं हित् णाभेदाभेद्विभागोपिनोकेसंख्यानिबन्धनद्तिद्वित्वादिभेद्वबहारकद्वित्वमभेद्ववहारकदितिहेलाराजः।विनस्णविसस् णसमूहरूपतंचद्याद्मआदुः।असमूहरूपतंचैकप्रब्साहरवंचहरिणाक्यभेक बंसमुदायरूपत्मक्रमितिवेत्त्यम्।परम तेनतथाभिभाजात्अतस्वोपक्रमेसंख्यावान्सस्वभूतोर्थः सर्वस्वाभिधीयतै।सधर्मीव्यतिरिक्तोवातैषामाहीववातयेखक्तस्।स धर्मः संस्थारूपोधर्मः व्यविरिक्तद्तिवेशेषिक्षंते। तेषाहिद्व्याश्वितागुणरूपारंखा। खमतमाहतेषामास्वेवेतितेषास्वस्ता र्थानां समूह स्पर्द हिनिरायनभेदा आवादा हो वेस्तु तं तथा संस्था लवान्। असमूह रूपमेक लंस मुह रूप दिला दि। वने वसंस्था

लस्यायङ्गीकारेणसमूहप्रत्ययायेष्ट्यावृद्धशुम्बद्धाय्येनयदार्धमानाद्वपाथे विस्थणप्रत्यमानापतिरित्यपा

संग्रंग्यानस्परमृहस्पत्वस्पचोपाधित्वाद्र्विष्ठक्रगंजाद्यातब्द्याद्वनुद्र्तावस्वभेदःसरंस्यातिद्वपरीतस्वतद्यस्यः। यदासगृह वे नाधारतादिल केन चाधे यता संस्था गरीक लाख त विशे को ना रो पः शब्द शक्ति सभा वात् दशक्त व्यासंबन्ध सम्ह्वीधकः अनुदूताव पवभेदः सविशेष्य सम्ह्ह्योनचविशेष्य ससंस्थावसर्वपदार्य वेदिका संस्थापिनेदिका स्थापिनेदिका स

33

मार्थि को मे दोनासिको व संबुद्धायदिक स्पते बुद्धिन्य बस्यापि तार्थीन बन्धनाष्ट्र शब्दा बुद्धि से वाबीका रासुष्ठ वयनोऽसस्य यि वास्तवेभेरेभेद्मवगमयनीत्यरोषात्।द्शतोःसङ्घे रक्षार्ड्शितशब्दाद्यसङ्घे परिमाणिनि इ व्सिडे: वास्तव्यभेद्यादाय सामानाधिकरण्यंचसिदंविंशतिगीवद्तिगनांदशतञ्चतालिकभेदाभावाद्वांमधिदाशतसङ्खाणिलेनगुणिनागुणविशेषणे गवंचिश्विरितिषष्ठी-ससुर्याभिषाने ससुर्यसेष लादेक वचनं सिद्रम् सामानाधिक रण्ये विविद्यति गीच द लाहे।विद्यति रंखासम्दितद्रव्यसमयायिनी नद्य असेकं समान्नेतिगावीधन मित्यादिवस दूरी क्रां स्विकारीये पेक वसनिति द्रात्य बद्रस्य गतिलद्गः संख्यान न रतिः। प्राक्शतारेणांस्त्रीलिद्गः समैकव चनान्त खंच। शतस्य तुने प्रसक्तस्य विश्वति विश्वतपर् त्यादिलेक्शेषसाध्वेचेतिकैयरः।तदुक्तंभाष्येत्रशतिष्यत्याद्यःससुद्यिसन्तीभाववचनाभवन्तिभाववचनाःसन्तीगुणवच नाभवन्तिग्रणवचनाःसन्तोःविशिष्टाभवन्यन्थेग्रीणवचने बुकदाचिद्गुणोग्रणिविशेषकोभवतियथापरः शुङ्कद्तिकदाचि द्गुणिनागुणोविशेष्यतेपरस्यशुक्षद्तीतिभाववचनलंसंहननिक्षणवचनलात्।गुणवचनाद्सस्यत्त्वद्र्यासच्छ्द्यव हार्योद्यर्थः। गुणवचनाः सन्तद्यादिनातसाहर्योपपाद्नात्।अत्यवगीविश्यादिषुषष्ठीसमास्सिद्धः। गुणवाचिलेहिपूर् णगुणेतिनिषेधःस्यात्मुख्यगुणलेनकेयठादिकतोव्यवहारस्त्रसङ्गत एव। आष्यविरोधात्। एवंचविष्तिद्व्यसमुद्रायस्वविष्ति 38

यसीं एज पुरुषं प्रायेसादी नदी पद्तिबाच्यम्। सुत्यत्यन्तरकत्यने गोरवाद् एक रूपेणेक क्रियान्वियवस मनियवस मस्यमान । प् पदार्थसमूहभानानुरोधेनरुतेर्व्यक्ताञ्च।अत्रय्वात्रविग्रह्वाकोट्वचोदिप्रयोगोनेखक्तम्।चार्श्वदन्दद्तिलनेकमन्वप दार्थर्तिवन्क् कियाहकमेव। एतेन नार्थेर्स स्वेक कियान पिलक्ष पसाहित्ये सतिहन्दर्स र्थेर्से स्प्क कियान्व पिले चश द्रशक्तरभावाच-अमीषामावित्वादे। समुदितसदेवतात्वाद्यतएवसङ्ग क्ते। नच्चेनोभेनश्चगक्कतद्रणदावाख्यातोपात्तरंख्या चगायचार्यसमृहस्यविशेष्यतायचचस्यतद्वाचक्तंबाच्यभूश्वंचचैत्रस्यमेनस्यचसमृहद्रयनेवषष्ठ्वापतिरितिवाच्यम्।तदा सकतेनसमूह प्रतीत्याभेदनिबन्धनषष्ठाप्रोहे।सचसमूहःकचिद्वास्तवःकचिद्वाहरूलन्यत्।पुष्यवनादिपदेपिसमूहःश्को तरविद्वान्वयः पुष्यवन्तावित्यस्पप्रस्तिसान्ताः द्नावार्कयोक्त्यापुष्यवन्तोदिवाकर्निंशाकरावित्यमरे हुन्द्रनप्यायप्रदर्शना त्युष्य वन्तावित्यत्रहिव चनो चार्णाच्चैक योत्रेयुकेष्य। समूहस्यश्क्यतायाः स्यष्टमेवलाभात्यपुष्यवन्तपदं चन्द्रस्य समूहेशक्ताम त्याकारः शक्ति ग्रहोतोनतत्रकतरमात्रबोधोनापिशक्त्यान्त्यम्। यसुभेद्श्वार्थद्तितकातद्वोधानन्भवात्। चेनकापितद्र्याप्रती तेश्र। चार्थः साहित्यं परंभिनानामित्यन्यत्।शिवरामयोरभेट्ड्लादीतत्तदुपाधिकृतभेद्वतोरेवीपाधिनिर्मोकेऽभेट्प्रतिपादनानि वि रोषासम्हश्रमम्हिभोभिनाभिन्द्तिनिक्षितम्। सहिताभाकतिमित्यादेः सम्हबुद्धिषयाभाकतिमत्यादिक्रमेणार्थः। धव

।मः

भेदिकाच। क्रियाभेद्रायकालसासंख्यासर्वस्यभेदिकेलुक्तेः एकविंश त्याद्योपिसंख्याचाराष्येवनसंख्यासस्हःसंख्याकायीना पनेः सादुः समुदायादी सादुः दिका यीभावबदिस सम्यवं चेतरे तर्णो गैसाहिसं विशेषण मितिस् चभाष्या यसंमतम्। एते नी प स्थितधवखदिर्योरेवदित्वान्ययः एकक्रियान्यिवस्थेकबुद्धाविक् नलक्ष्णस्यवासाहित्यस्यपद्धादेवभानेनतनवृत्तिकत्यनायाअ नीचित्यात्अन्यतरस्यान्यतरत्रान्वयविवक्षायांपष्यथवखदिरोक्षिन्थीतितुनअसामध्येनसमासाप्राक्षेः एकक्षेणेकविशेष्णान्व यित्र एसाम व्यस्येषद्व न्द्रिनिमत्त्राय् दित्र हृषेक धर्माव कि नयोरेक त्रान्व यस्थे वी नित्या चाक्स संघीम विकथे सादा वे घरी त्यासमासोनानभिधानात्।किंचनात्रद्रन्द्रः एकह्रणेणतथान्ययाभावात् नावितस्यक्ष्यस्य त्रवस्यात्रामध्येणहणेमानाभावात्।चार्थ द्व-द्वस्य चार्के सति यथाविशेष्यान्य यस्याविशेष्यान्य यसि द्वन्द्व स्वर्थः। समर्थव् ते चतन्त्रेषोभयविष्यामध्ये यह णेप र चया नस्थितंसमुच्यान्वाचययोखनस्मासानभिधानात्। हीमेवसानाविपमादधीयातावित्यादे। सहितयोरिधकारलाभक्षयकार्वमं तर्नमासहेतिवाक्याद्द्रयास्तम्। बदुक्तस्त्राधिस्वाशाब्दबाद्धाः धव्यविद्यवित्वादेष्ययानं प्रकृत्यर्थान्वियवेनविभक्तार्था नन्वयापचेत्रासंनिहितार्पवोधकतिविवह वीहित्रकर्णेड्षितम्। धवेदित्वानच्यापचेत्रानचाव शासनिकस्विधानयह केनयदुत्तरं यः प्रस्योत्तरिष्टः सतद्वपरकार्धतद्वीतद्यतरगतस्वार्धवीपक्षद्विपविष्यन्ययोग्राम्यतादेनियाम क लाज्ञार्थि

लकं विसम्बयेवसमभिव्याह्तस्यितिद्पाधान्यंप्रतीयतेवस्वसमकस्योरेकस्यसम्बद्धः विदः स्पते। इतरेतर्योगेतुमिलितस्य प्

कथमीविक्नेतरान्वयः।धवखिरोस्बिन्धीतादीतयेवानुभवात्।मेलनंचसमूहरूपताअतस्वतिद्यहवाक्षेचद्यप्रयोगः वेनह्य न्यान्यसिन्नन्यान्यसाहित्यद्गम्यतेतेनसम्हरूपतासिद्धिःअतस्वचैत्रश्चभेत्रश्चपचतद्यादै।नित्यहिवचनाद्यन्तार्यातप्रयोगस्व।स् कें करे निहे ता दे विरोधित समूह बुद्धि विषयगत नाने करें ये विरोधात। एक धर्मा विक् ने ख के दर्जा यामे नय ती ता है। नस मासः। कि वि देकचकार प्रयोगेपि प्रकारान्तर गृही तता सुर्य वृशास्त्र स्थर साहिसाव गृति भवसे वाय प्रासी का स्थका ना पाट लिए प त्रकाअभिद्धपतमाद्यादे॥स्पष्टं चेदंदिवचने विभद्धत्रभाष्यकैयरका। एवंकविचकाराभावेषितस्वतीतिर्यथाहरहर्नयमानागाम खंपुरु जपशुमित्याद्वहरहः पद्समभिव्याहारा च स्वतीतिः किचिज्यह्यस स्विप्वस्वतीतिः वाक्यालङ्कार्मात्राश्वे बाचयोः य यायद्गुयेचप्रजापतयेचेत्यादी।मन्त्रलिङ्गेनतत्रप्रसेकंदेवतालस्येवप्रतीते।समाहारेजुदुतावयवभेदःसम्होविशेष्यातस्वत त्रिकवचनंसिदं दन्दश्रवाणीत्यादिप्रकर्णं तुनियमार्थमिति आष्यस्यष्टम्। पाणिपादं बाद्येखादीवादनकर्मे बत्तवस्य पाणि

पदा भिनवाद्वाध्यम्। यज्ञ अत्रसमाहारा नभासते दिवचना दिखनु शासने नासाध्य बोधनाचे तिवस् वित्रत देखे का नुशासना भा रामः वाव्यस्कव्यनविधायकाभावात्समाहारदन्द्रगर्भेतरेतर्योगे दिवचनाना प्रतेश्वेस्वतम्सादेतद्हर्हनेयमाना गामस्वपुरू पंपशु

खदिरेकि सिद्त्यादेकियान्वय एवसमूहस्पिक योत्पत्तिस्तु समूहे संभवाद्यत्येक सेव। एवंपिनी आईक यीदित्यादाविप। इदमे वाभित्रेसतु ल्यवदेव कि यान्वियंसाहित्यमितिप्रकः। यथातुल्ययोरेक कालभेक धर्भ संबन्धानि मित्रकंतु ल्यलन्ति दिनातु ल्यलासंभवात् तथेककालमेककियान्वयित्वनिमित्तंसाहित्यंसमूहद्रसङ्गाकीश्रञ्जयान्वाचययोज्जनसमासः द्रेपवर्रग रं चमजखेत्यादीसमुच्येम्कस्यान्यसहितस्यान्वियालिमिनसमहिखेणेकस्यकेवलस्येवैक्थमीविक्कनेन्वयेनचार्थनेकस्य बन्तस्यरसभावात्। एक धर्मावन्छ नेद्रसके वस्तुतोमजनस्य भिन्न लेपिनदोषः। अनेक स्यकेवलस्य कि यान्वयोत्तरमपरस्या न्यसहितस्यावस्यातद्व्यःसचिविरोष्यतयाविशेषणतयावाआद्ये देवःपचित्रहस्तिचेत्यदि।अन्यस्त्के समुच्येवेत्रोमेत्र श्वपचतीत्यादे। नित्यमेकवचनान्तार्व्यातप्रयोगएव। चरहितस्यकेवलस्यवान्ययात् चसहितेमाणनुदूतावयवभेदसम्हस्येवप्र तीतेः। किंचात्रसमासे एक पदे। प्रस्थाप्यसमूहस्थेक कालमेवेतरान्व गस्य पुष्यवन्ताहे। क्रश्लेवनसमुच्च यतस्य वभद्गापतिः। अत एवभिक्षामरगांचानयेत्यन्वाचयेपिनसमासः।अत्रचकारसमिक्षाहतेआनुषिक्षितरसाहित्यंचआसतेआनुषिक्षिक्षंच त्यनिष्याद्कयलनिष्याद्यत्यमेवंचतद्याय्यतं फलति।एवंचात्रषङ्गिक्षीय्वारनमहितंगवानयनमितिबोधःप्रायेणान्वाचयश्रस्य कि यान्येभवति।यत्रतुकियान्यपिचदुयंयथापचित्रचह्सन्तिचेखादे।तत्रयर्खर्साहिखावगमानानुषद्गिःकतप्रतीतिः।र

लंमं सानिष्मगणेत्यर्थः।नचपाचाहकामेत्याहे।व्यासेद्र्शनात्समारोपिसेतिवाच्यम्।तस्य व्हान्द्सत्वेनतत्रशुपांसुपद्रेवसिद्धः।नचस्मा ५ १६ माद्दिक्चनब्हवचनोत्पत्यंभेतदावस्यकता।पूर्वेमुपपादित वात्।समुच्यान्वाचयपोःसमासासावार्षभपिनमाउक्तरीत्वाऽसामच्ये नैवतत्रस मासवारणात्आङ्ग-स्वाङ्ग-स्वाबिङ्ग-स्वेतिअङ्ग-वङ्ग-किलिङ्गान्त्यादीतद्राङ्गस्यवह छतेनेवास्वियामितिलुक्तुतद्राज प त्य भाषे सम्हगतबहु त्वविव सायान्तद्रा जप्रत्य यस्य सुवित्यर्थी चं विनापि तिथ्यती तिचेत्रत्यम्। चेनकृतस्यार्थस्याभावात्समासापाप्ते रितिभाष्येरवसमाधा नात्यवविग्रहेचेनको ध्यंशाहितंवतेवहन्हें नचात्रतथा। अहरहरादिपद समिववहारेणतस्पतत्रवोधेपि ि भी विकारा की प्यतात्र कार्यता चत्र चकारा प्रयोग इति दिक्। उपदर्शद की श्रमा दशस्मी पीट् की श्रमाहार इति बी धः समाहारे दशस् मीपतंत्रसरतिद्शतसंख्यासमीपसंख्यावद्वयवकतेनाअश्वबहुवीहेनीनुप्रयोगस्तस्यनित्यबहुवदनानतेनद्नोष्ठितस्यने नान्ययोग्यतात्। इतिह्नुः पटावित्यादाचिषघटह्यादिसम्होचटशब्दायर्थः एकशेषात् एकशेषविधायकं चस्रूपाणामेक श्रेषरकविभक्तावितिस्त्रम्।तचद्देद्यनवर्तनादूद्द्विषयम्।तेनतन्नश्रिष्यश्रिष्यमागं सुप्यमानार्थाभिधायीतिन्यायेन जुप्यमानार्थवितासमूहरतिताचातर्वतत्रिद्धाद्यन्यः। नज्तन्त्रेषेदेदंसिद्धंतथाहिहिविधंतन्त्रपद्दतन्त्रमर्थतन्त्रेनात्। रामः त्रकेचिद् अर्घभेदाच्छ ब्दभेदद्विमतेस्छतात्वोष्ट्युटबापारादिनिगमनाविरदेणानेक शब्दानीभेदापह्वेनोञ्चारणमिलादः।तत्रतं । ३६

रामः

याः शास्त्रेणबीधनात्वारोहरहरित्यनेनीन्ये लोकपालाद्यनेनेतरेतर्योगप्रतीतेः नत्युगपद्धिकर्णवचनेहुन्हुद्तिन्यासेनन दोषाभिकरणंवर्तिपदार्थीत्यार्थ्ययद्वर्षमामधानेदन्दद्वितद्र्यः। एवं च्यामकसावित्यादे। गमपदेनगमकस्योः कस पदेनवतयोर्भिधानाद्वतिहरूः।गामखिम्बादै।तुगषाद्योभिनैःश्क्रैरेकैक्ड्पाएषप्यस्यस्यस्यस्यस्य स्वास्य स्ट्राणामि विव रोषस्त नात्रद्व-द्विधिसामध्येनसमानाषानामितिसामध्येनस्य गण्डिषक्यणसंविनापिसमानार्थता प्राप्तिक शेषात्। पद्वीम् द्यावित्यत्र छंच बसिपन एते: प्रागिपन स्थामानाधिक र एयं त्रे वतत्व एते: शहस्त मोरेब सुग पर बहु स्वीध सामर्थि मितिनान्य तर्वे यर्थे इन्द्रविषयं चेतदतः केवलरामपदाद्रामं स संवेतिवाद्य घटनाः चनामाने वेदे तुक्विदाक्ये विस्तावात स्थितस्यादे। एकेके वार्षद्याभिधानेपितिष्यपुनर्वसोरिति स्त्रस्यब्ह्ववचग्रसेत्वनेनस्वीहन्द्रोविभाषेकवृद्वतीति साप्रनात्पहे धव्यविद्यादि सिदिरितिचेन।सेयंगुगपद्धिकरणवचनतादुःखादुकपपाद्येखादिनाभाष्ये स्वतस्याद्धितवाद्यतश्रद्वःखवंत्रतीवावनुपारेहात्। त्याहिरद्वयवहारादि प्रब्दार्थनिर्णमः नचन्न स्प्रब्दस्य न्यायोधाभिधायिलं लोके ह स्यते नचन्न स्प्रब्द्य लक्षणान्ययोधप्रव्हेने वतन्नाभा द्दिनचनारान्तप्रयोगस्यान्यशासिदेश्वसम्हस्यावयवापेसहिलादिमतःसमुद्दायात्वतीतैःहस्यपादेसस्यहुर्धनिःसार्मपपाद्वय

ख-मं ३७

65

बोधयतीत्पर्यद्वितना कियाम्बाश्चिमणनद्याधिकारेसक्ब्बालुच्तस्यस्वत्रद्रश्चेत्वर्थकेनेकस्यस्व बेतिस्त्रणनिव्यनं प् स्यस्कु ऋदस्योक्तार्थक् लाभावात्एक बार्मिलर्थक लाजा अत्र एवस्वीद्स्त्रेते नस्त्रेणस्वीदीनांस्वीनामसंज्ञाविधी अते यस वीश्रीस्रोसवीद्यद्तिगणपाठश्रविशेष्यतेद्यः क्षारकदुच्चितद्तिस्याचिम्लकतयाक्षंपनरेकेनयलेनाभयंलभ्यमित्याच्ये कशेवनिर्देशदितिसमाहितम् वक्केकशेषेणोज्यरणादिसर्थकेनैकशेषनिर्देशदित्यनेनवज्ञःशब्दद्वयस्य बुद्धिस्यतयावोद्धः एष कशब्द्रयत्तानंभववितिवक्ततात्पर्यद्शितन्वस्थलस्थानसारात्।श्रोतुर्गहद्तितह्रसेनयुनर्नस्थानाद्र्यद्रप्रवतीतिरितितदा श्यः। एतेनसतितात्पर्यएक शब्द्तानेनापिसमूहालम्बनविधयोपस्थितानेकाथीनामनेकै: संबन्धिभि: समूहालम्बनाताकीन्वय बोधद्यस्म भन्यन्तामिखादैविनाप्यावर्तिबोधद्यपासंत्रयात्रभवाभावात्यक्तभाष्येरकेनाप्यभग्नस्य वद्विसमाघानात्रत्यात थारीत्याबोधेउक्त प्रयोगस्यासाधुलंबो धनाच। शब्दसारूप्यंचतन्त्रबीजम्। अर्थभेदेपिशब्दैक्यमितिनयेताल्बो धपुरव्यापारप्रकाशि तैक शब्देनेक र नगतानेक फलन्यायेनानेकार्थसंबद्धेनानेकार्थको धाद्धीतन्त्र मित्याहुः।वस्तु असादिस्य लेउप पत्याशब्द भे दे पिलोकानानभेदप्रतातिः पटादिषूपप्रसापनभेदः अर्थभेदाभावात्। बोरशभिरनेक शब्दज्ञानान समावारं वंचमतभेदे नशब्द एमः तन्त्रार्थतन्त्रयोर्पपति नेयुक्तात्रसान्मतद्येपिशब्स्यपरिस्यसहस्याब्दान्वपव्यतिरेकावादायशब्दतन्त्रंतस्यपरिरुक्तिसहस्रे ३०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

द्यीचियसमभिकाहतेकपद्प्रयोगेततएवतात्पर्यग्राहकात्यायः प्रातिपदिकानामेवतन्त्रसितिश्रोतुर्धेक वृत्तगतानेकप लन्यायेनानेक राब्दैका नुसंधानेन कर्म वादिवेशिष्ट्येनाने कार्यसमूह बोधः यथा हान्य र्थेत्यादै। विद्वन्यान सेत्यादा वेक शब्द से का वसंधानेनेवानेकार्थबोधःसमस्ततयेकदेशस्यानेकस्येकानुसंधानासंभवात्।यद्यतत्राप्यस्वनेकस्येकानुसंधानमेवाविद्यान समान्हेति। यत्रतुशु स्वितेदुः स्वितेचैतसिट्वट्हनगृशिस्तिहिनदीचितिरित्यद्विका तुरंधानेनविरुद्धार्थगेर्थगपद्वेषासंभवस्त त्रव क्राश्रोतुः शब्दह्र आनुसंधानह्यंभवत्वितितात्पर्यणेकोज्ञार्णेषिक्रोतुरनसंधानह्ये नक्षभेणवेषादावृतिरितिव्यवहारः।एवैच तत्रश्रोतुः शब्दावृति वैक्तस्तुतन्त्रेणोञ्चार्णमितिवोध्यस् एवंचेहशेविषयेतन्त्रावृत्येकशेषाणामन्यतसमस्वितिग्रन्यास्त्रयाणामे चिर्कविकत्पपर्तणाप्रवसिष्यास्व। घटंपरं वानयेत्यादाविषस्य वयार्थक वयादेनक्रमेणवीषेतात्यर्थात् भातु गरितिरेव। असामज्यन्तोभस्यन्ते दीत्यन्तामिलादे।स्याभिव्याह्तानेकपद्पयोगक्ष्यात्तात्यभैग्राहताद्वविभन्त्यनामेषतन्त्रेबहुत्ववतान्त त्तारकश्किमताभित्रभिन्धित्रयान्ययितयांबाधेनश्रातुरनेकानुसम्यानाद्वीधार्त्वाद्विरेव।प्रातिपदिकतन्त्रमेवतुनात्रएक कियाद्यन्वयेर वतस्पम्त्वात्।तदुकं रहेः ग्रहद्विग्रहः स्त्रह्विगमयतीतिस् कृद्धिमिन्गद्रे स्वार्भेवप्रतितिन्यतीत्वर्धः स्त्य प्रतीतिरेकार्यविषयानेकार्यविषयावेलन्यल्गङ्गार्गमीनचोषाविसाद्यवेकारीस्यस्मायदुपस्यिकेम्बर्यिकर्परीकर्म्य

लमं दिपरस्परान्वपेषिमानसाभिक्नमानसाधिकरणकहंसे तिञ्जापदेवबोधाचद्शतिःकदाविचत्रप्रथक्षप्रयोगोषिविद्वन्मानसमा । ५ नसेतिसार्वसार्वोर्मिजद्तिवत्।उपकाग्न्यथालंभिनकालमन्वयसेनक्रमेणबोधेआवृत्तिरिसर्थः एक्रूप्येणेत्यनेनप्रब्दसार् प्यंन्तन्त्रबीजमुक्तम् क्रिययोर्पिसारूप्यमेवतन्त्रबीजंक्रियाविषयंतन्त्रादेरेवदं सर्णमित्यन्ये।नब्राह्मणंहन्यात् घरमानयत्यादै। जातेः प्राधान्येनानेकव्यक्तिबोधेप्येकवचनम्। एकशेषेव्वित्यव्यवहारस्तुवत्यप्वाद्वेनगोणः एष्यग्योनामेकाधीभवनरूपेका थीभावस्यात्राभावात्। शुद्ध्यक्तीस्वसंबन्धेनव्यक्तिप्रकार्करवशक्तिग्रहस्तस्या एवचशब्दतीबो धद्तिमते एकशेषस्त्रस्योक्तिसं भवोबोध्यः।जातिः शब्दार्थस्तदुपलितंदू संशब्दार्थद्त्यादिमतेतुतज्जात्यनुगतीकृतानेकयकिबोधस्पेकसाद्पिसंभवेनानेकश् ब्द्रयोगाप्रास्त्रस्यांकिसंभव एवनासि।असाद्त्यादै।जाति घपिजात्यन्तराङ्गीकारेणतस्यारवशब्द्वाच्यलेननदेष एतेनिह प्राट्सपियाखातम्।यदानेकेष स्शब्देषस्शब्द्वंनामसामान्यमभिनाप्रस्यामिधानहेतुस्तच्रशब्दार्थयोःसोयमित्यभेदाध्यव सायाद्ध्यसास्रादेषुसंतिष्वर्ततद्तिनदेशिष्ट्येनानेकप्रतीतिः। एवमेवगोलाप्वत्वसामान्येद्रम्पिसिद्धम्। सकलसामान्येषुसा मान्यत्वंजातिरूपमित्तिः सामान्यानिसामान्यानीतिचतार्किकद्शनंनिनयोगतीवेयाकर्णेगस्येयमितिकेयरः।अभावाश्रतार् गमः द्खाद्विपिनिरूपार्वितं तस्मिन्यतमभावतंवासामान्यंबोध्यम्।स्त्रारम्येषेषेवबोधप्रक्रियातोनप्रत्यानेफलभेदः।बा

66

र्थतन्त्रमाउभयत्राधिस्कद्वसंहितेकप्रदेनयुगपदनेकार्थक्षेत्राः।अशान्त्रपेत्यादावाद्यं पटान्यप्रेत्यादावन्यम साभज्यन्ताभस्नता मित्यादावाचितिः। किंचत्रत्यं धाब्द् निवे प्रेनेकार्थबोधनायानेकप् ब्द्रचयोगे प्राप्ते एक प्रेकार्यस्तितत्वासर्थी देकस्यानेकार्थत्वंवाच्य म्। एवंचलोकत एवेक स्थाने कार्थ खेसिद्धेशा संव्यर्थन हास्ती वो धकल शक्तिः शास्त्रे गोत्या हाते द्ति श्वांवक्त म्। नचे वं प्रत्यर्थशब्द निवेशहानिः स्वस्वार्धेत्रत्यायनेनेवत्रत्यर्थशब्दनिवेश्स्वीकारात्।अश्रीवशीप्रत्यअशीनशीन्यतियतद्पिष्यत्यर्थमेवेतिभाष्यात्।अर्थ भेदाच्छब्सेदर्त्यस्यापिस्वस्वार्थभेदात्तक्छद्भेदर्त्यवार्थः अथार्थह्यवीधक्र स्वादिशब्देभ्येवव्हर्भप्रतिपादक्रस्यादिशब्दाभि नाः सर्वधेव शेषस्त्रं व्यर्थमितिचे ना अर्थ मध्य प्रतियत्तरणि प्रत्य धेले न घट घटा वित्यादिवार् णार्थस्त द्वाणां द्वत्दिव वये एक शे। षरवेतिनियमार्थतस्वाता हुन्द्रविषयेद्रयुक्तेव्येपेहायांचकारगर्भवाक्यसिद्धिः एवंच प्रातिपदिकतंन्त्रेसहविवहाविषयभेवतत्रै करो प्रम्वारामुखः असहविवस्वविष्ठेविभक्त्यन्तरान्त्रेयकशेषव्यवहारोगीणः प्रधासवीदिस्त्रेभाष्ये। एकशेषविष्येनुद्रता वयवभे दसमुद्रायस्वनकदापिविशेष्यतानभिधानात्।अत्रवनपुंसकमनपुंसक्षेनितस्त्रेरकदञ्चास्यान्यतर्स्यामितिचरिता र्थद्वत्यानभिधानमाश्रित्यतुसूत्रं प्रत्याख्यातमाको एतदेवाभिष्रेत्यतन्त्रत्वमैक्रूष्येणभवेत्तुत्योपकारतः।उपकारान्यधात्वे तुभवेदारित्तलस्णमितिसीमास काःतत्रशस्विषयेत्रलोपकार्तद्वस्य तुल्यकालस्पकारतोन्वयतद्वर्थः।विद्वनानसेत्या

ल-मं प्रतिद्विजिमसादीउपमानवाचकार्कमणआचारेक्यजित्यर्थकोनोपमानादाचारद्रयनेनक्यच्यपमानलमत्राचारनिष्ठमेवप्रसा ५ सते। चैत्रकर्सकोदिजकर्मकोविष्कुकर्मकाचारसहश्आचारद्तिबोधःतत्रप्रत्यासत्याविष्ठुकर्मकाचारीपिचैत्रादिकर्चक्रका स्त यतेचेत्रद्रयत्ररुषद्वाचरतीत्पर्थेकाङ् अत्रक्षकर्तकाचारसदृशश्चीत्रकर्तकआचारद्तिबोधः विक्षुद्विज्ञगेः रुष्ट्रचेत्रयोश्चीप मानोपमेयमावआर्थःअन्येतुउपमानतंक्रमाद्यन्तरनिरूपितंक्रमत्वाद्वाचार्निरूपितंत्रत्वास्तेत्तत्वचाचार्स्यसाथार्णध म्लम्।तदुक्तंसुपआत्मनद्त्वज्ञाकरेआचारक्वजन्ताद्विपमानकमीद्यन्तभूतमुपमेयकमीदिनासकर्मकलंसकर्तकलंचेतिएवंचो पमानविस्तकमेकआचार्उपमेयद्विजकर्मकद्यादिशैत्याबीधद्त्यादुः।सुपर्वभिःशोभितंत्रि बिष्टपेभारतायतेद्र्यादे।स्रोषेणाभेद् ब् देरिवशब्दरूपसाधमें गसाद इपबुदेर्य पपसिबें आ। अत्रसर्वत्रपद्विधि खेनेका थी भावसामध्ये एवसा अतासन्दरः स्लायतद् त्मादिन। शब्द शक्तिस्वभावाच्च प्रसुत्वर्थस्यापिसाध्यत्वेनभानाता्वाक रणस्यस्त्रं करोतितिवाक्येसंबन्धेनान्वितस्यापिच्याक् रणस्यव्या क्रणं स्त्रयतीत्पादीकर्मलं हे तुमति चेतिस्त्रे इह्व्याकरणस्यस्त्रं करोतीतिवाक्ये वष्टी व्याकरणस्त्रयतीति हिती या। केनेतदेवभव तियोसीस्त्रमाकरणपोर्भिसंब्यः सउट्यनेष्ठत्ययेनिवर्ततेस्तिचकरोतेळीकरणेनसामर्थ्यमितिभाष्यात्। मण्डादिस्त्रेकेषांचिद्ध राभः हणसापेसेभ्योपिविधानार्थमित्याकरम् । प्रातिपदिकप्रकृतिकणिचोपिसमर्थादेवोत्पत्तिः अत्र एवमहान्तेष्ठ प्रतीत्यादिन। नचस्त्रप्री

हिणश्रवाहाणी चयाहाणावित्यादेषुमान् क्रियेत्यादिनैकशेषःअवच पंस्तकीत्वः भावाह्मणत्वजात्याग्रययोबीधः नच व नापितज्ञौ निस्बेवादाणीवयेपिब्रद्धवयोक्तपायश्रितापतिरितवाच्यम्। ब्रह्मण्यापक्ष्वच्चाय्यवयेद्वतद्येतस्यवाचनिक्रत्वास्। एवंचिवी भानरें। त्रें। रवसुराविसारें। द्रष्टव्यमितिके चित्। भाष्या नुसारिणस्तु स्वकादि खप्ये करो पविषय भात लंदू ए व्यमिति भात्य त्रावि तिस्वभाष्योक्ते आतरावित्यादी आतले नेवस्वसादिबा धस्यानं लारो पात्। पितरावित्यादेपित खादेमीत यीरो पेण पित लादिने वमात्रादिव्यक्तेबीषः प्रकर्णाद्वशाञ्चविशेषावसायःकदाचित्यद्भ्यस्वापिततः प्रतीतेः।गार्थावित्यादावपियूनिगर्गगोत्रस्वा रोपेणतेनैवर्दंपेणयूनोपिबोधःब्राह्मणावित्यादिताब्राह्मणत्वेनेवब्राह्मणीबोधस्तद्रूपारोपात्वतत्तद्रूपेणानुभवविरोधात्।स् क्रज्ञ प्रशक्तिकस्पार्थान्तरे वृत्तिकस्पने गौरवाच्च।पिताश्चातित्यादित स्तुनत्याबी थः। एकशेषविषये एवतेषां स्वप्न वृत्तिनिमित्ता गेपेणमात्रादिवाधकलस्पशंद्रशक्तिस्वभाविद्दलात्भाष्यात्रधेवलाभावस्त्रमतमव्यवमेवास्त्राणिहद्दन्द्दिनव्यर्थानी त्याहः।इत्येकरोषः। चटमिन्क्तिपटीयतिदेवद्तद्त्यादे। क्यजर्थद्न्क्याएकदेवद्त्तकर्नेकास्वसंबन्धिचटक्रिकेन्क्रेति बोथ: खसं बन्धि त्वादिभानं शब्द शक्ति स्वभावात् महान्तं प्रत्रीयती त्यादि तुनअसामध्यीत्। सुपआत्मनः क्यजितिस्त्रेणेषि त्संबन्धीन्क्ष्क्रमेवाचकादिन्कायांक्यिकित्यर्थकेनोत्रक्यच्तस्यपदिविधितंस्पष्टमेव। प्रतकास्यतीतिकास्यजनेत्येवमेव।विस्

लमं निउपसंख्यानेनतसाह्चर्यात्अत्यवसुंन्द्रः स्वस्तीत्यादिनासनन्ते वेदार्थीभावस्त्वे बीजसुक्तं प्राक्तस्ते प्रपद्निमित्तवे । । पदोद्देश्यक्विधिवेनेकाश्रीभावः।अवस्वतत्रोपपद्भित्यत्रभाष्येउक्तम्।महानंकुमोकरोतीत्यत्राण्याञ्चोतिनेतद्क्तिउपपद्मिति महतीसंज्ञाकियतेउपोच्चोरितंषद्शुपपदंपावताचेदानींपद्गम्थोसिषद्विधिर्यंभवतिपद्विधिश्वसमर्थानांभवतितत्रासाम र्थानभविष्यतीति। पाचकादाविषसः पाचकादिशब्दानांकियाप्रवृत्तिमिकित्तकलस्यभाष्येव्यवहारात्।अतस्वव्यापारांन्वयविष् सायामादिः पचतीतिवद्दिः पाचकद्तिन। फलविशेषणानां बेकदेशे पिफलेन्वओ भवसेव। पूजनात्पूजितमितिसूत्रभाष्येदार्णा ध्यापकर् समस्ताध्यापक पदार्थे कदेशे फलेदा रूणपदार्थीन्य पसीकारात्। फलाविक् नव्यापार्स्यधालर्थलेनशोभनं पचती त्यादीसर्वत्रेकदेशेफलएवतद्वयसीकाराज्य॥उपगोर्पत्यमीपगवद्यादीतस्यापत्यमित्येवंजातीयस्त्रेविहितप्रत्यानामपत्या दिर्थः षष्ट्याद्यर्थश्वसमुदायगयः। उपग्रसंबंध्यपत्मित्यादिरीत्यावोधः अत्रापिशुंदरस्योपगोर्पत्यमुपगोर्दवृदत्तस्य चापत्यमितिव त्मुन्द्रस्थापगवऔपगवोदेवदत्तस्यवेत्यादिवाराणाभेकाधीभावआवश्यकः।सुब्न्तात्तिद्तोत्यतेःपद्विधित्वात्।नचतिद्वतेर्काधी भावाङ्गीकारेपर्वतीवहिमान्धूमादित्यादेश्यमादित्यस्य बन्हावनन्ययापत्तिरितवाच्यम्विशिष्टपर्वते एवान्वयात्। ज्ञानगतहे वहे तुमद्वा ग्रमः

68

वस्यविषयेआरोपेणहेतावत्रपञ्चमी।अतरवन्यायसूत्रभाष्यवातिककारैः प्रताषनीयधर्मविशिष्टोधर्मीसाध्यद्खन्तम्।सास्यदेवतेस्य ४०

ब्रार्थसम्भाष्यसेनभानेपितदाश्रयेणकृषंव्याकर्णस्यक्रमेलामितिबाच्यम्स्त्रणात्रकृत्वयापार्यकस्यस्त्रयतेरखण्डसात्सुण्डिसः त्र्याद्यासद्भीगेर्नुगताद्वविभक्ताःक्रितात्मानाधातवःकुद्विवद्द्तिहर्भक्तेः।विभक्ताःअन्वाख्याताःक्रितात्मानः।वस्ततः क द्रिप्रभृतिवद्रएण्डा रवेते अयं ख़न्बारमाना पायरवेतिभावः।तदाह।प्रत्रीयतीन ए जो स्ति विशेषे च्छा तुता स्था विनेव प्रतान्यमा द्याप्रत्रेक्यवतिष्ठते।प्राणिविनायंबाधारिजीवताप्राणकर्भकः।नचानधारिनेप्राणाजीवतिस्तु कियान्तर्मात्वाविनेविप्रतायंगप्रतीया यां क्रियान्तरम्। क्रियान्तर्विमत्वर्धाअम्बार्कानायभेदास्तुसहभाः व्यतिपादकाद्वि।भेदाः वकाराः सरभाः एयम्प्तपुत्रादिसरभाषा रिताः प्रतिपादकाः अखण्डधारं न्तर्स्येतिशेषः अन्बाख्यानाय। तस्येवबोधनायकास्पताद्विशेषः। तदुक्तम् अर्थस्यानुगर्नकं चिद्रशु चपरिकाल्यतम्। बाक्येषदं पदेषातुर्धातोर्भागम्बस्वविद्यत्पथेवडित्येडयतिः पाचकेपिपचिस्तयाद्यतिकः पविश्वेवद्यावयेतीय नर्थकाविति।माणव्कमासनः प्रत्नमिन्क्तीविवनाणवकंषुत्रीयतीत्यादित्तनानिभयानात्तहुकंसुयआसनद्यत्रभाषे।सु एडयति माणवक्रिसन्न प्रयोभयोः करोतिसुक्तलं यथावासुण्ही यतिमाणवक्षित्रोभयोग्चारेणयोगस्तवामाणवकं प्रतीयतिसाद्। व्भयोरिवियोगीपिस्बादित्याशङ्क्यानाम्बापारोत्यामकस्वाद्विष्यतीति।अगमकस्वादिन्क्वयजनतेत्रणाप्रयोगोनेतिकैप रः। एवं चओद्नं पाकी यति ओद्नस्य पाकी यती त्याद्यायगमक मिति द्यो प्रस्थ प्रविष्ठ प्रकृतिक कि वन्ते पिसः कर्चः क्याङि तिस् CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

69

लमं सिर्गातिरिक्तेति।नयोषिद्धः एथग्द्यादित्यादितः श्राद्धेमृतपत्नीनांमृतानांहिवः संबन्धात्तद्द्रारणायोदेश्यत्विति।श्रूद्रकर्नुकश्राद्धादा ॥५ विपनमस्तारीमन्त्रोस्येवाअनुभतोस्यनमस्तारीमन्त्रद्तिगीतमस्यतेः।उद्देश्यताचमन्त्रोक्तशब्दशरीरोभ जाविक् नेश्वरचेतन्यस्थात देवचमचोक्तमिन्द्रादिपद्वाच्यम्।इन्द्रंमित्रं वक् णमग्निमाङ्कर्थोदिवः समुपणीगरून्मान् एकंसिद्रपाबहुधावद्न्यिगंयमंमातिर् खानमाइरितिमञ्जवणीत्आइर्मञ्चाद्तिशेषः। एषउ हो वसर्वेदेवा द्तिश्चतेश्चातेन लोमादीनं। देवता लंसिइंपर्यायान्तरेणोहेशे वनदे वतालिमन्द्रिनां सर्थमाणमध्वमधाद्य हानं चनासंद्रः तमिन्द्रादिपदैरेवे खर्रू पदेवतो हे शेनतैर्पिह विस्त्रागो पपतेः। द्दंचयागा जुषानन्तवज्ञानात्म्वीमवतदुत्तरमिषवालोकानुग्रहायेतिबोध्यम्।अतरावदुन्द्रःसहस्राक्षोगोत्रभिद्वजबाहुरित्याद्यर्थवादपद्रित विग्रहहविभीजने एवर्गत्ति फलदात् बानानबाधः।श्रद्धार्थस्यदेवंता लेपग्रायान्तरप्रयोगापतिः अग्नयेशचयेद्ज्यादीपीनहत्त्वाप तिस्र।शहराब्दस्यदेवतालेबोदस्यशारीरस्यबार्सनिधेरभावादावाहनमन्त्राणां शद्रादृष्टार्थतमानापतिः।गङ्गाशालग्रामादीनित्यर्स् निधानादाबाहनमन्त्रानपरुनीयाद्यादेसत्यादंविनाव्यदृष्ट्रसिद्धिरिखत्रतात्यर्थेचकर्यंस्यात्।तिर्थगिधकर्णेनदेवताःकर्मस्विध क्रियन्ते इन्द्रारेई विख्यागाहे प्यस्यंन्द्रान्त ग्रहेर्भावा स्वातम ने संकल्य मान इत्यस्य खलस्या गासंभवेनक मीनिष्यतेरित्यर्थकेननदेवतादे। ग्रमः वताचरभावादितिस्त्रेणशब्दातिरिक्तदेवतायाङ्गिमिनिनाप्यङ्गीकाराञ्च।नचदेवतायाअपियागाङ्गलमाग्रेयद्खादितद्भितादिमिर्वी ॥ ४१

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्योदाहरणेआग्नेयादै।केचित्देचताविशिष्टं यं प्रत्ययार्थः प्रकत्यर्थः प्रत्ययार्थं कदेशे अदेनविशेषणम्। यद्द्रदेवता प्रदेययोर्भिने वप्रस्पर्याक्तःअग्यभिनदेवतासंबन्धीतिबोधः प्रदेणं वसंबन्धिलेनेवप्रस्पार्थः प्रदेणद्तिमन्त्रस्पाय्यपलक्षणं आमिस् दिपदेश्वसंबिधिलेनबुद्रसेवप्रदेणस्वविशेषसमर्पणं ऋगते। दुन्द्रादिपदेदिवतायानाभेपिदेवतालेनानाभानेनरूपेणलाभाय देवतायांशकिरित्माहः।अन्येतुचतुर्थ्मादे।प्रकृत्यर्थस्यप्रकृत्येवलब्धस्यचतुर्थ्माद्वेष्णल्यान्ययेथान्यतेग्वमनापिदेवतात्वंप्रदेयं च प्रत्यार्थस्त त्रप्रदेयदेवतालस्पनिरूपकतासंबन्धेनान्वयः अग्निवतिदेवतालनिरूपकमितिबोधः।नन्वेव तिद्रतेनचत्रस्य वामन्त्रवर्णनवापुनः देवतासङ्गतिः।तत्रदुर्वसंन्तुपरंपर्मितिमीमा स्कोकंदोर्बस्यंक्षणमितिनेदिस्यम्।चतुर्थ्यावाक्यादेवतालसं ब - थलाभसाद्भितसमानपरीपारानश्चरोतिश्चतिवाकाबलाबाबाधीनंतत्। देवता बस्यसंबन्धिद्यसापेस् लेनच वुर्ध्यादितीयसंब न्धिनः एथक्पदोपात्तत्वेनवाक्यात्तत्वाभः प्रकृते वसंबन्धिद्यस्याप्येकपदोपस्याप्यत्वात् श्रुत्यातं ह्यासः। यदापदेयमे वप्रस्यार्थः स्व रित्वतालिन रूपकल्संबय्धेन प्रकृत्यर्थस्य प्रस्थार्थन्वयद्त्याहुः। देवतालं चार्वे रेश्वर्यकर्मणोदेवतेतिदेवाचलितिस्त्रभाष्या त्मन्नकरणकोयोहविस्लागस्नज्ञन्यस्वर्गातिरिक्तफलाश्रयसेनसदुदेश्यसंमन्त्रस्तस्यसंच।अत्यवेनंद्हविरेद्रामन्नद्रसादिसिद् म्।देवतानिष्ठंफलंचास्थेदंफलंभववितीच्छा रूपात्रीतिरेवको हादित्यादिम नाष्ट्रयोज्यस्वामि सभागिनित्रति ग्रहीतर्यति प्र सङ्गः वार्णायमन्त्रकर्णकेतिहविस्यागविशेषणम्। खर्गाश्रयत्वेनोहें याँगकर्तर्यति प्रसङ्गः वार्णाय

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्तः मं | पस्पता दशेनमनसान्तः करणेननित्यसंबद्धं चेतनंसंवियोनिगतमपि एकयोनीस्थितंविद्यात्।तदनः करणकर्मार्ब्ये देहे एवत । प ४२ दन्तः करणध्मान्य द्वातिनान्यान्तः करणधमीन्नान्यदेहे द्रसंधित द्यार्व्यातारः। योनिर्देहः। एवंचाने के विभवआत्यान द्ति परास्तम्। एकवचनेनात्मन एक सम्पनित्या नब द्रीम त्यादिना औपाधिक भेट्स्य वस्प ष्टमेवा भिधानात। परा मार्थसारे पि पतन्त लिराह्यदृद्ि नकर्सकोविभाविसलिलाश्येष्ठासर्वेष्ठवद्वकलोपाधिष्ठवस्थिताभाविपर्मात्वेवि।गीतापामपिसर्वभूतेष्ठयेनैकंभावमञ्यमी स्ते।अवभक्तं विभक्ते षुतज्ज्ञानं विद्विसा लिकम्। एथ लो नतु यज्ज्ञानं ना ना भावान् एथ ग्विधान्। वेतिस्वेष्ठ भूते षुतज्ज्ञानं विदिश् जसम्भा ज क त्व व देक सिन्का येशक महेतुक म् अतलार्थ व द व्यवत तामस सुदा हत मिति। तत्रा से नस्वभूते पुका हिस महि रूपेषुविभक्तेषु एथ्यविष्यसमप्ये कमव्ययंजन्मादिही नंभावंचेतनमविभक्तमव्यावनंथेन ज्ञानेने स्तेतज्ज्ञानंसा विकाम त्य र्थकेनचेतनेकामुक्तंप्रदिवितृतीयार्थयेन सानेन एथत्केनभे देन स्थिते छुद्दे छुभावान् चेतनान् नानाभिनान् एथि। विश्व रविस्णान्वेतितद्राजसमित्यर्थके निद्तीयेनापितदेवदृढीकतमन्येनापिवहु षुभूतकार्येष्ठससुएक सिन्तकार्यदेहेन्तःका रणेवाप्रतिमादीवास्त्रक्षवतास्मापरिपूर्णवत्स्थित्रत्यावानेवासेश्वरावानातः पर्विविद्सीत्याकारं हेतुही नमतत्वभूतार्थे। रामः विषयकम स्पनित्यला यमहात। एवं ज्ञानंतामसमित्य श्रेकेनतदेव द्दीकृतमेवन्त चत्रिपादक शास्त्राणापुराणानां चतलंदशि ४२

प्यते।अनुष्टेयमुपकारकंवाङ्गं अवतिननदेवतायागमध्येखरूपेणानुचातुंशाक्यानापित्रहिलजाभिवतासासुपकारकखिनिवाच्य भातंद्राचक्र वर्षे वार परेषे वार हे य ता राज का शब्द दारे वतासाम पैनार लात्य वर्षो परिषत लाद स्वादिर वात हुनं शबर स्वामितिः ग्रब्द्रवहविषासंब्धाते नर्सं बन्धाद पीदे चताभविष्यतीति।आवाह नमक्षेत्र्यानेक गाते श्रुतं निधानमश्रं प्रातीसद्धेद्ति नहुद्धि विशेणस्वेतिनगालाद्भिद्धःनाष्यनेके छुएंनिधानान्यपाति।योगिवद्वानां तह्रप्यत्वेनेच्छ्याय्तान्यधिष्टायअनेकै:सूस्मत तरै: शरीरै स्तत्र संनिधाने वाधका भावा बान्तधीन शक्तियोगा च परिरह की नम्। ई ब्वर्की वहेव ताले तुना उपित लेको जिलि च देवे र्नार्टारीनां संवादः प्राणे वृष्य्यतेस विग्रह्यत्वर्वी यपद्यते एवंचते ने वो प्रनिहणे नार्थवाहानां वाद्यार्थ बो धवि ष्यीभूतविग्र हिपि खुता विवतात्पर्यतत्र खुतो मुख्यन्ता त्यं पियहे द्वतह प्यथी गितया। एवं चथ्यान विधयो है वता साख्य सालो क्यादि फलिन रिशाअपुपपनाः।अत्यवसन्स्त्रेभाष्येसर्वस्यवहार्थस्यवेतनावर्वम् गोतयावाणह्त्यक्वादबलेनोक्तम्।ईश्वरोपिश्चत्याश्चितिल व्धबलानुमानेनश्चसनुग्राहकेणअन्तर्भामितयाजगत्कार्णत्याचिहिद्द्तिवेदानेषुप्रसिद्धंचेतनस्यैकामेवलाचवात्।भेदप्र तीतिस्तीपाधिकीत्यपितत्रेवस्पष्टम्।चरकेपतञ्जलिखाइ।देहीसर्वगतीह्यासाविश्वस्वस्वस्यस्यासर्वगतोमहान्द्सप क्रम्यनित्यानुबद्गमनसादेहकर्मानुपातिना।सर्वयोनिगरंबिद्यादेक्योनाविष्यितिति।देहनिबर्निक्कर्मणोनुपातःसंबन्धो

त्र-में अमसावश्यकतात्। प्रोक्तशब्देनस्वकतंपरकतंवायत्रयमप्रकाशितं तद्व्यते। त्रवसुश्मीद्यस्यग्रकाशकाद्वद्यदेशः त ४३ अकठाद्यः संस्कारातिश्यादेदांशे त द्वोधकवैदिकशब्दानिब्द्भेवस्मर्न्यतश्र्यीन्द्सशब्दाविंच्हेदः आनुपूर्विश्रवान्यत्य यपीदानीमानुपूर्वीव्यत्यारोनाप्यदृष्टहानिस्यापितस्योमाहास्यातत्कतानुपूर्वीव्यत्ययोनादृष्टहानिकरः भाष्यवर्णानुपूर्वीत्यत्र

71

वर्णशब्देनपरमुच्यतेआनुपूर्वीमानभेदोस्यापदानितान्येवेतिस्वित्म्तयाचस्मृतिः, मतिमन्वन्तर्चैषाश्रुतिर्न्याविधीयतेद्ति। खयंस्रेषभगवान्वेदोगीतस्वयापुर।शिबाबान्नर्षिपर्यनाःस्वतीरास्यनकार्काद्ति।युगान्तेतर्हितान्वेद्न्तितिहासान्महर्षयः।ले भिरेतपसापूर्वमत्त्राताः खयंभवेतिच। तन्नादास्मृतिरातुपूर्वीभेदादुपपनाअन्येचार्यनित्यलादुपपने। तथाव्यासस्यते। सह्या दोब्रस्गोवेदास्वेभ्यस्वविवि गीतक्षतंत्रेवचलयंयान्तिप्रलयेसस्प्रियतेद्ति।विस्तुप्रगणेपिद्यपरेदापरेविस्तुव्यसिरूपीम हां भुने। वेदमेक्सबह्धाकुरु तेजगतोहितः।वीर्यतेजोबलंचास्यमगुष्याणामवेस्यवे। हितायसर्वभूतानांवेदभेदाकरोतिसः।द्वा परेद्यस्यहापरेरतेतत्त्र-यंशेषित्पर्शः।हापरेतुपुरार्तेमनोः खायंश्वेन्तरे।ब्रह्मामनुस्वाचेद्वेदान्वस्यप्रजापतेर्तिवाय को।आयोवेदश्रतुष्यादः शतसाहस्रसंमितत्ति।शतशब्दोत्रानन्तवाचीअनन्तावेवेदाद्तिश्रतेः।चतुष्यादः ऋग्यजुःसामाथवेवे रामः दरूपः तदाद्येवेदेपरस्परिश्वष्टमितितदाश्यः। इतिशाखाः प्रसंख्याताः शाखाभेदास्त्येवच। कत्तीरश्चेवशाखानांभेदहेतु स्वयोदित ४३

तमि त्य न्यत्रविस्तरः। एवंतद्स्याप्रहरणमितिकाडायाणः सोस्यनिवासः सास्यिन्योर्णमासीत्येवं जातीयके श्रसास्यदेवतेत्य द्र हर्णेर्वबोधनिर्णयोबोध्यः।तेनवोक्तम्।नन्वत्रिक्षेक्तसम्नचाध्यायनेनवकाणितत्वम्।सुशर्मणाध्यापितेकाठकेसीशर्मणामत्यवयो गात्। नचस्त तलम् स्तेग्रम्भद्रभेवसिद्धः यद्यपश्चीनिस्रोयालस्रोवणान्यभीसाऽनिस्यातद्देदाचेतद्वतिकाढकंकालापक्षितिभा ष्यात्प्रलयेष्ज्ञार्पितपुरुषाभावादानुपूर्वीविनाशेनपुत्ररुष्यक्षणयःसंस्कार्गतिश्याहेदाधिस्युखाशब्द्रचनाविद्धितआनु पूर्वीभेरादेवहार्याभेदेपिकेष्ठचिकाठकादिव्यवहारस्ततश्चकठाद्योवेदानुपूर्वाःक्रतीरःप्रवक्तारश्चेतिकेयारोक्ते श्वकतवास्तेः। अथीतर्ष्वरः तत्रेवमुख्यतयासर्ववेदतात्मयीत्।वेदेश्वसंवैरहमेववेदाद्तिगीतोक्तः।साख्यदेववेतिस्त्रोक्तमन्त्रवणीदिभयश्च। यचुज्योतिष्टोमादिरूपोर्थः समाननामरूपवाचित्रः आनुपूर्वीविभिन्नरूपवाद्वित्यर्थेङ्तितनाकृते ग्रन्थेद्रवेविदेते नप्रोक्त मितियर्थमिति शङ्कायांननु चनित्यानिक् न्हांसितेनतेषांकृतत्वाभावाचेनासिदि रित्येकदेशिनोक्तेय स्वयंगित्यद्यासुक्तम् अर्थ स्या सत लेपिव णी ते पूर्वाः सत त्वा ते ने वासि इमिति तहा श्याः ल दी त्या व्या ने तुता हु शानि सले पिसत लावा धान हुने र वो वि पत्र स वस्पात्अनित्यानिद्धन्दांसीत्येवचवदेतचात्वसोवर्णातुपूर्वीत्यनेनस्विबोध्यार्थानुपूर्व्याअपिसंग्रहः।अनित्यत्व व्याप्यभेदेनतेद्रह यतितद्देराचेतीरवरेतनिक्रिकिकिपतोभेदःसर्वरूपताचस्थेतिचेका माध्येणप्रकाशितायांतद्कतायां वसीमाध्येलस्यसिद्धा

88

ल.मं. णामर्थानांचसमानलादितारवंचनामरूपप्रवाहानुच्छेदएवनित्यत्वमितितङ्गवःवेदाणिमायाणिरणामविशेषरवेत्याहः।ईश्वर् ५ निर्मितलेपितनिर्मितिहिरण्यगर्भवदेवास्यस्पंभूलंबोध्यम्। एवंचवक्तपु रूषक्तलङ्कु श्रङ्कागहित्येनवेदः प्रमाणमेव। किंचतड क्तस्थर्भाधर्मफ तस्पतस्प नतारतस्यस्प च नोके प्रत्यक्तः कस्य चित्रु रिव लंकस्य चिद्र इः खिलंकस्य चित्रोक पात लंकस्य चित्र कुलपालकलिमित्रेवंरूपेणातुभूयमानतयाप्रामाण्येसिद्धेआयुर्वेदार्थेशेचातुभवेनप्रोमाण्येसिद्देद्तरांशेपिप्रामाण्यमेवसि थ्यतितस्पिकंचिद् नपुरु षात्रेयसाचनपोरु षेयसम्। योगिसामर्थ्यमपीन्द्रियविषये घेवातिश्यजनकंनधर्मीधर्मीदिप्रत्यस् जनकंकिं लतीत्रधमीधर्मजनक्तियाविषयमेवतेषाप्रत्यशन्तेत्रतत्रसम्प्रते।किंचनिर्दृष्टसर्वत्रेश्वर्थात प्रशासरूपलाना तवाप्रामाण्यशङ्काअप्रोक्त षेयलं विद्मयाकर्तव्यमिति वृद्धिपूर्वकंयले नाकर्णात् एता बतेवाकर्तक वयवहारः वेद्जनक्र वदेवचजगज्ञनकलमाः खर्येतिबोध्यम्। शाक्याद्यागमास्तुनेवंतेषां वृद्धिपूर्वमाहनार्थतेनस्तत्वसारणात्। तदुक्तंस्तसंहिता यास् अतिः सनातनीसाध्वीसर्वमानात्तमे। तमा । प्राहचादेतनै मेल्यनिविकार् समात्मनः। ततः सगीदिचाप्पाहचेतनाचेतन स्य । अतीन्त्रियार्थविज्ञानेमानंनः अतिरेवहि। अतिः सनातनीर्शभेर्भिक्यकान संश्यः। शंकरेणप्रणीतेतिप्रवद्न्यपरेजनाः। रामः यद्भानादिभूतेवतद्रामानमतीवसा। खतस्रपरतादे। षोनास्ति यस्गुहिज षभाः। अस्तिवेद्यवहारस्व लोप एवप्रमञ्यते। परत

द्तिचतत्रोक्तम्।अतस्वदेवीपुराणेख्यंभूरेषभगवान्द्रणदिक्युत्काक्षंदेवीवेदमातास्तत्कोत्ह्लंभमेतिमनुप्रसेद्चात्रा निक्रयाश्किर्देवीरूपात्रकीर्तितामात्कातुकियाशिकः कियाशात्मरूपिणी।संत्रस्ताष्ट्वंगी स्त्यस्वणीविभेदतः क्रियारूपाभ वेदेवीवेदमाताततोभवदितिब्रह्मणउत्तरेणवर्णामां जन्यतिन्तहार्गवेद्श्वजन्यसंच्याष्ट्रभेवीक्तम्।अतस्वीकार्प्रभवावेदाद्यापत त्रोत्तं तद्भांकारस्पसर्ववर्णसमष्टि लाडुपपन्नम्। उर्ध्वमूलमथः शास्त्रमध्वस्य प्राहुर्व्ययम्। हृन्द्ं सियस्यपर्णानीतिगीतावाक्याद् पिछन्द्सामनित्यतंस्पष्टंसंसार्च्सावयवलेनतेषांवर्णनात्।ई्ष्वर्षतिपादकपुराणानान्तवेदत्यवज्ञालाबुद्धिपूर्वर्चनमिति विशेषः। तस्मानपस्तेपानाञ्चलारोवेदाअजायन्तेत्यादे।जनेः प्राहुभीवमात्रमधीनत्वभूतपाहुभीवः योवेबुह्माणंविद्धातिपूर्वयोवे विदंश्यपहिणातितसेद्तिश्रतेः पदानंचतद्षीन्सम्यानानुक्लशक्तिदानमेवात्रवेष्यम्अवयवस्वैषानुसनामानिकसीणिव एथक् एथक्। वेद शब्दे भ्य स्वादी एथक् संख्याश्वनिर्भमेद्ति वेदेभ्य स्वसर्वज्ञानपूर्विकास् एक् कासङ्ग-क्वताक ठादीना प्रनक् सित्रिपतन्त्रामक्त्रमात्रेणक्रत्येकत्येवनश्यन्तितन्त्रामानाभवन्तिचेतिदेवीपुराणात्।अतस्वव्यासादीनान्तत्तद्धिकारान्तेमुक्ति अवणेननविरोधः।अन्येतुपरानां ज्योतिष्टामायर्थस्यचित्यतंस्मतयाप्रवाहित्यतेन। तथाच्यास्र संत्रमाननामरूपताचा रतावपविरोधद्ति।आरतीआनुपूर्वाः प्रनः प्रनह त्यताविषिवेद्स्यनिस्त्वेनाविरोधः समाननामरूपलात्नामांपदानांरूपा

ल-में तप्रामाण्यस्यभमविषयत्वेनवस्त्रसिध्यनियामकतापत्तिरितिभावः।किंचासापेक्षेश्ब्द्स्यप्रमाणलेतद्र सस्वंकेनचिद्मानेनज्ञातवं । वित्यामाण्यमपिमानान्तरेणेत्यनवस्थातस्यात्स्वतः तिङ्सेवश्बद्स्यप्रामाण्यमनाश्रबुद्धि प्रभवत्यरूपकार्णदेषिणितरेभूतंकिय तिह्तिनक्ञ्यकादिवाक्यस्यप्रामाण्यमितिभावः र्श्वरोभाक्तातद्र्पमेवर्श्वरस्वाश्रतेमानमाहभर्वदेशविद्दानस्येति। ततस्वसर्वज्ञत्वन्तद्दीनत्वचके ना पितरोषाचसासातारात्। शंकरकृततं खण्डयति। र्श्वरस्य स्वरूपे वेत्यादि। र्श्वर्षि त्वस्य स्विति नितं जगत्तदूपमेवाजगत द्रीग्यंतयात्रपञ्चोबाध्य र्वत्रानन्तद्वाधकं पर्सार्वबाधकाथकाथकावत्तव्वविरुद्धकारित्वस्वभावमायावशाद्र इत्यादार्थेष्ठश्चितिरेव मानमेवंचतस्रतलेनप्रामाण्यसिद्धस्तस्यप्रमाणलेचतस्रते श्वरसिद्धित्यन्यान्यात्रयद्व्यर्थः।अतर्वदेवीपुराणोसुहितःप्राणि मात्रस्विचिनपरमात्मना। खट्टां जिपांसतावत्सआयुर्वेदः प्रकाशितद्तिशिवस्वतत्वकाशकत्मेवोक्तम्। खट्टां खट्टासुरम्। स द्यानानात्तिदिनित्माहश्वतिसाहाव्येति।कृतर्कशंद्भाकांद्वयासादितिभाषः।श्वतिविकद्वन्वनमानमनुमानाभास्यव।यस नर्नुमानंप्रत्यसागमविरू ईन्यायाभासः सद्तिन्यायंभाष्योक्तेः।वेदमार्गतः सार्वविभक्तिकस्तिः।वेदमार्गणेत्यर्थः हीनानामि तिशेषः। प्राञ्चा त्रादयद्त्यादिनाशाक्यादयः तेनेतेषां वेद्वल्यतानिरस्ता। अस्यन्तमसिनानासित्यनेनोदितात्वदितहो सवद्धिका रिभेदेनप्रामाण्यस्यवस्थोक्ता॥शाक्यास्यानामस्यात्मकानोपयोगितसात्यन्तम लिनान्त्रतिप्रामाण्यमस्येवेतिविरोधेलनपेस्स्या ४५

सनदोषोस्तिपरस्याभावते।हिनाः।स्वते।दुष्टोविश्वन्स्तुमानसन्ना प्रसङ्गमात्।इतिवानीत्वार्शवस्त्रीनाः।स्व तिदुष्टः कर्यमानं भवलन्यस्य राष्ट्रः मात् अन्ययोशेनयोभावो यस्य प्राज्ञाः प्रसिष्यति। सतस्य भानाय्वस्यानस्भावः सर्थन नाजपानुसुसतो हिटंबिसातिस्परिकेथ्याम्। तथापितजलो हिलंभान्यमेवनवास्तवम्। अन्यज्ञास्यस्पर्भस्तु प्रतीती विभागे। मतः आह्या पेस्तया ग्रद्धः त्रमाणं नस्तर्वशाः अनाष्त्र यो गाच्छ्दस्य त्रामाण्यं तु नि पुडुः वाः तिरो भृतंस्वतः सिद्धस्व नाश्ये वके वलम्।यदासार्वसेणोक्तातदापिश्वतिरास्तिकाः।प्रमाणंसुतरामाप्त तमस्वमहेच्वरः।सर्वहोषविहीनस्वमहादार णिकस्प च। सर्वज्ञस्य च युद्धस्य कर्षा दोषः प्रकल्पते। सर्वदे। षाविभिष्ठस्य निर्धणस्य दुरात्मनः। अल्पज्ञस्य च जीवस्य दृशानासि हिस समाः। अ तः पश्द्रजेनापिवेदोमानंनसं रायः।वेदोनादिःशिवसास्यव्यञ्जकः प्रमार्थतः।अभिव्यक्तिमपेस्येवप्रणेतेत्युच्यतेशिवः।ईर्वर स्विक्रपेचनगस्रगिदिष्ठिजाः।अतीन्द्रयार्थेष्ठन्येषुमानं तुष्ठुविरेचहि। श्वविस् हाप्यरहितमनुमानं नकुन्नचित्। निश्चयासाध्येद र्थप्रमाणान्तरमेववा। मनेवेदोमहेशेदः प्रमाणंसर्ववस्तुनि।अन्त्रधानज्ञडः शब्दोतीन्द्रियार्थस्यसाधकः।अत्यन्तमलिनानानुपा | णिनंविट्मार्गतः। पञ्चरा जार्योमार्गाः कालेनेवोपकारका इति। तत्रवेद प्रामाण्यं साधि विश्वेद्या जस्य प्रामाण्यं साध्य प्रवृश्वस्य खितोरोषोनासीत्याहासिचेदितिस्वतादुष्टस्वेवाञ्च संबन्धातद्गतप्रामाण्येनप्रमाण्यमित्यसङ्गत्वास्त्वतादुष्टोपीत्यादि।तरू

तमं । ताह्राच्यः तत्रपरत्यादिसमभिव्याहारे वेद्शब्दादुपस्थितगोः शब्दार्थमोर्भध्येशब्देर्थाविशेषणस्। हाविद्र्थेशब्दोविशेषणं अया। प् ४६ विद्वाचष्टद्त्यादे। कविद्वभगंसमं प्रयावेद्जानातीत्यादे। द्दमेवाभिष्रे त्यशब्दार्थीकाव्यमितिष्रकाशकारेक क्तम्। अत्रव यद्गात्रतास्य केतर्त्वकरणेनवेदलमितिमतोच्छ्रतिस्त्रेभाष्येउक्तम्।अर्धभेदाद्न्यलनिश्चयद्तिवक्षेयरेनोक्तम्।अत एवानुकरणेनस्चादिदेशसाध्यायादिकालनियमः नापिशूद्राणामनुकरणश्रवणेश्रायश्चित्तम्। बालैः पर्यमानेवेदेश्ब्द्मानता त्यर्यक्र लाभवेनवेद्तमस्येव।अत्रवदेशकालनियमस्त्रशिष्टानाम्।अनुकर्णेतृश्ब्सामतात्यर्यक्रवेनतद्र्यवाधाभावे न्य । तात्पर्यणचनदेषःअत्रयनकस्याप्यनुकर्णाद्यवेषः मूर्विष्यापकवा लादीनां चन्यस्य

त्यभावानार्थबोधोनेतावताबातेः परुप मानेशीसंविधानं स्यत्तरार्थवोधात्।केचिचुअर्थभेदे नश्ब्रभेद्वत् वेद्मचाणां विनियोगभेदेनापिभेद्रवत् तुक्तमन्यास्का र्गायत्रीकर्मण्यन्याप्रपुज्यते।अन्याजपप्रबन्धेसासालेकेवप्रतीयतेर्ति साहस्यादेकलबुदिरित्यर्थःवेदेवसर्वेषां तन्वेणोन्या णमिलाहः वेद्वमखण्डोपाधिः प्रमाणग्रब्द्वार्थबोधकतपितत्व जुनवेद्वम्। तत्रप्रमाणग्रब्द्वमनङ्गीकुर्व जीबोद्धानांवेद त्यवहारत्सीमासरेषुअभियुक्तानांवेद्त्वयवहारा वायिकिषिक्वव्य विद्त्तद्र्यस्योगवलेन ज्ञानानिवध्यसानास्पतिरि ४६

दिखिकर्णेभट्टपादेरपुक्तम्।किचवेदोक्तार्थेबाधनिश्चयाभावेनगुरु तर्वनचाप्रामाण्यकस्पनापेस्याप्रामाण्यकस्पनेवाचिता प्राभाण्यस्पस्तोग्राह्मसाञ्च। एवं मानमात्रेपि तस्य समायापरिणामस्य वेद्स्यसभायोभगवानी १वरी विद्याताते न चान्तर्थी नितयाया प्रःसइत्यमाञ्चल्यदेतद्र्यदेवियोभवितिमायावतिक्षातिहर्कापितज्ञान्तर्भतेतिविवश्चाविष्योनिवाहः। अनेवेदोमहेरोद्रद्सा दिस्तसंहितोक्तेःग्रहाधिकर्णवासिकेपि,शब्दब्रह्मात्मनाव्यवंसर्ववेद्रज्यारिणःविव्ह्यावार्ववद्यावावक्तव्याविधिशक्तितद्ति। शब्दब्रस्वाराभ्यपगमेतुब्रस्योपिसर्ववेदात्यक्षदेहाधिषात्वादिवश्चाविवश्चेवक्षंश्कोतेचविधिशक्तितीत्रायेतेद्वर्थद्तिग णक् सत् प्रचर्कान्तरेषिश्ब् ब्रह्मेतिभञ्चरंशास्त्रं वेदार्वास्य तेत्र द्यादे थि विवस्व से के नप्रमासनाते वासन्तर्गते च्छा नावा क्यार्थप्रतिपाद्ने। विवधाचाविवधाचनायतेशब्दशकितद्वि।सन्त्रत्रेआष्येखकं सर्वचेतनावदिति।याहशीचाउ पूर्वीक गदिक तातन्जातीयभेवाध्ययनंधर्महेतुः।अन्यथावाग्वज्ञतयान्थहेतुः एतर्भिषायेणेवश्चतिर्व्यभिच्रितस्वर्वणीत्रपूर्वीकाद्त्याहुः। अबायस्य याच्युरुषस्यास्वातन्त्रं वेदे। सर्वदानु पूर्वाप्यके वक्षेत्राप्यक्षेत्रेवितिनव्यभीमासक श्रद्धानाद्भान्तु तद्र्यकस्य तदीयाचे व चिसोनुपलमानाहाभाष्यकारादिवचनविरोधाञ्चानादेयवद्दिन्तुसतिर्सभवेशब्दार्थयोः पर्याप्तस्तोभास्रे पर्या दर्शनासतिसं भवेद्र सं नित्यानिक न्दांसी तिपूर्वपक्षे यघ वर्षीनित्यद्ति महाभाष्यो कैः वेदिको वीदिकः शब्द् तिव्यव दार स्तुत द् पटक

80

सीतिसन्द त्रस्थभाष्यात् एवं चास्पिका यान्ये एवसाध्यम्। अर्विन्द्वत्सुन्दरं सुखिमसादी अविति क्रियाध्याहारः अर्विन्द् पदेनमुन्द्रार्विन्दभवनं सस्यते। एवंचमुन्द्रार्विन्दभवनसदश्मुन्द्रमुखभवनमितिबोधः अर्विन्द्मुख्योः सीन्द्यधर्म कसादृष्यं तुमञ्जनमानुष्यते अत्र एवज्ञाह्मणे नतु त्यमस्य रूपिनत्यादे। नवतिः। तत्र तस्य विति स्त्रं द्यगुणादित् त्यार्थिनत्य न्यत्रनिरूपितम्।मथुरावत्पाटलिपुत्रेप्राकारःमधुरायामिवेत्यर्थः मधुरावत्पाटलिपुत्रस्यविसारः मधुरायाद्वेत्यर्थः किनेवा र्थिस्योपमानविशेषणतयां व्यपदार्थस्यति श्रेष्यतया बाधेभेदः अन्न प्राकार्योकः प्रमाना प्रमेयभावः हत्तीमश्रुरादिपदानान्तद् थिकरणकतत्तंबिश्याकाराद्यन्तभावेणवृत्तिरितिकेचित्परेतुषष्ट्यर्थस्त्रभ्यनात्पष्ट्यंन्ताचार्यसाधःअधिकरणसङ्ग्यन्ता चुनायमसामर्थ्यादत्रस्वतत्रतस्वेवितसः त्रस्यतत्रग्रहणस्ववशब्दगोगेषष्ट्यर्थसः प्रमीज्ञापकः ताक्तासाम्यदेविषवमनुकेषुनाम सिराह्नं मतत्रेवदेवव मानुष्ये श्रुनामेतिसाधुउपमानदेवसंबन्धिनासाभिक्तं मनुष्यसंबन्धिनामेतिबाधः मश्रुगवत्यार लिपुत्रेपा कारद्सनीषमानमधुरासंबन्धिपाकाराभिनः पाटलिए त्रसंबन्धीपाकारद्तेवंबोधेसाधृतंत्रसादेवज्ञापकादिवयोगउपमानविशेष श्रिष्यम्यविशेषणाच्चषष्ट्ये सप्तमी।नचाधिकरणकारकस्पक्रविद्धिरेविक्रयान्वयद्तिनासामर्थ्यमितिवाच्यम्। एवद्धसीत्यध्याद्वारा रामः विष्यक् हो निक्र अयोरे वतु स्य लेनते नतु स्य मित्यवसिद्धावस्य वैयर्थ्या पत्तेः अत्र स्वद्र स्य गुणतु स्यार्थिय मार्भाद्ति भाष्येधानितं ॥ ४९

तिभेद र्यतम्। तेनदीव्यतिरवन्तितजयतिजितमित्यनेनाह्येदीव्यत्याधिकद्त्यादाविक प्रत्यायः अत्र तिहतेन आस्मानमपिदेव नंनकारकान्वययोग्यकियारू पंअत्यवासिकोदेवदत्तिविनातदुक्तं भट्टेः। यादुशीभावनाख्यातेधात्वर्थञ्चापियारुशः। नासीतेनेव रूपेणकथ्य तेन्येः परेः क्विदिति।अत्यवर्त्तक्षेणोरितिस्त्रेकतीत्यस्यशत्यद्तिनप्रस्वदाहृतंभाष्ये।आतोःकर्तकर्मणीतस्या चद्येप्रत्ययास्तिहः: कृतस्रवत्रतिह्योगेनलोक्नेतिनिषेपात्कृ योगएव्सिडे: कृद्यहणवैयुर्धवश्कितम्अधिकारवारी द्रो णेनेत्यत्रतुहेतीततीयाअध्यारू हारवारीद्वाणेनेत्वनेविकणायामाबात्कतित्वाभाविपिहेतुत्वस्वात्स्त्रस्थेविग्रहस्य चरी व्यतीत्यत्रवर्तिक्षेष्यकोबोधद्तिबहुबीहिप्रकर्णेनिक्षितस्थवन्तह्धीतेतहेहेस्यादावृह्यस्। तेनतुस्यंकियाचेह्यतः। पमेयस्यक्रियात्वेउपमानवाचकारुतीयान्तातु ल्यमित्यर्थेवतिरित्यर्थः नन्वेववाह्यणवद्यीतद्त्यादे। नस्यात्वाह्यणसा द्रस्यस्यस्य अने । आनात् द्तिचे न वाह्मणाद्शे व्यानान्त करीका ध्ययं ने लाक्षणिक लात्। वीष्ट्रवादिश्वसाधार्णा धर्मः नच्या ह्मणादियदलस्याध्ययनस्यविभक्त्यश्रीन्वयिलेनस्लक्ष्यतयानिक्रयात्रविवाच्यम्।तुल्यस्यक्रियात्वेत्तीयासम्बाह तिरित्यनेनत्तीयासमर्थस्यसामर्थात् क्रियोपमानत्योगयार्थक्वत्वंसेषिक्रियात्वलाभेमानाभावात् स्वातव्येनतुस्वग क्तीत्यादाविततीयाथीन्वयेनतस्पश्लक्ष्यतेवनसुर्वंकियालानिहः नार्थस्यतुनोपमान वनवेतिङे नानोपमानस

76

न मं स्विवविषयताद्वयनभागद्वयमेवप्रश्तिमित्तंतस्यवप्रकार्तावेशिष्ठ्येनभावप्रत्यक्षितप्रकृतिप्रवर्धार्थयोर्भेदःसुव ४८ चः प्रकृतेः शब्दप्रतात्वक्षक्तं वयस्यचना उपदितिवद्ति। सर्वत्रशब्दः शब्दार्थीवा प्रवृत्तिनि मित्तिमिते तदेवत्वादार्थ र्तिबोध्यम्भपरेतुभाष्यमतेग्रणसमुद्रायोद्रव्यमितिनिरूपितम्।तत्रशब्दशक्तिस्वभावात्वविज्ञात्पतिरिक्तसमुद्रायोविशेष्यो जातिविशेषणंकि विदुणाविरिकोविशेषः यथाशक्कादिप्दे।गुणस्तुत त्रविशेषणं संज्ञाशब्देक शब्दादे।कादिस्य किरेवशक्याकवा दीनपनस्णाक्त्यपः मक्तवासः सद्वद्त्तद्त्यादाविवश्रद्धव्यक्तीशक्तिग्रहः नचैवंक्रविमत्यादेखायनपपितः प्रकत्पर्धातिरि क्त अत्ययायाभावादितिवाच्यम्।तत्रशब्द्यग्रद्रश्रक्षेभावेष्ठत्य येनादाषात् एवंचकु कुलशब्दी पर्यायो अतस्वतस्यभावद्तित् त्रसाभित्रायादि चतित्रसगमाराङ्क्यायसगणस्यभावाद् से शब्दिनवेशस्तर्भिधानेत्वतं लाविस्यस्वातस्यापित्यासस्यिह स्यादिच माहिःततेव्यक्तातिर्क्तिधर्माभानादित्याग्रङ्का व्यक्तेरेवविषयताद्वेनभानात् प्रकारत्वाविक वव्यक्तिरेवत्वाद्यर्थद्वेकं माधानं छता यहा सर्वे शब्दाः खेनार्थे नभव निस्ते वामर्थस्तर्भिधाने खत्ता विस्ते नसमाधानन्तर सत्ते माधानिक स्विधार्थी वाच्यः प्रक्तिनिमित्तभूतश्चतद्य्यतराभिधानेत्वप्रसमद्तिवद्र्यःतत्रघटत्वमित्यादाबन्यःतत्रप्रकृतिर्थपरेवाअद्यःकृतविद्यतमि रामः त्यादे। तत्र प्रत्यायीनु पपत्याप्र हतिः शब्दपरा नलेतावतासर्वत्र प्रहतिः शब्दपरामानाभावाद् सहणायामानाभावाञ्च तस्पभावद् ४०

वैयदेन चस्पष्ट अक्त मित्याहः। मधुरापार लिपु नयोः साहश्वार्थम्। विधिवत्युज्य ते द्वादे। विधिविषययोग्यताक ते हरिक मैंके दे वर्त्तकर्त्तंपूजनितिवोधःविधिशब्दनतहुकः प्रकारःविधिमईतीतिविग्रहः तद्है मितिस्र्त्रेणस्तिः स्थाविद्दिताध्वरा ययावत्याव र ना येत्यादे। यथा शब्दो र विवयेशास्त्रा स्व ता श्वार्वा सा शास्त्रोक्त प्रकार कर्म का दिया व कि स्व [रसंबिधनेतीत्युक्त प्रकारकर्मकाई ताबद्धातिक चे वत्तं विधिने द्त्यादि प्रकारेण वीधः राजन हुन मस्वेद्या है। राजने गर्मेतह त्तिमितिबोधःनलगुजयोग्यमितिल्बीखतीयते।एवंविनीतबद्यमभनंबिन्द्वेदकतहस्तवदिस्वदिविनीतवोग्यमागमनकतह स्तानामिदं योग्यं के दनमितिबोधद्खलस्। परलित्यादे। प्रस्तविधप्रचितिविश्वलादिवाच्यमितिसिद्धानः। अत्रके वित्रसं त्राश्ब्देके बलन्द्रव्यमे वशक्यं एवं चत त्र प्रवृतिनिकित्र स्पप्रत्य याधी दुवेच द् तिमन्यानाः प्रकृति लेशिण याशब्द्यगत नद्येणप्रकारस्वाद्यर्धः सचप्रश्रीतिमित्तरूप्यव जन्यवीथप्रकारतन्ति वयसंसर्गतं वर्षसर्गः गोत्विमत्याद्देगो शब्द ज न्यनो धत्रकारो गोत्विभित्यर्थः राजपुरु षत्विभत्यादे। तज्ञान्यवी धविषयः संस्वी इतिवोधः शाब्दवीधेशब्दस्यभानिमितमति। श्ब्र्यनप्रवृत्तिनियत्तविमित्वसियादै।नगोश्ब्यनितिःप्रवृत्तिनिमित्तबंयज्ञानाक्ब्र्याचेप्रवृत्तिव्यक्तम्। तिच्घरादिष्जातिः श्रुकादिष्रगणस्तद्रतजातिश्रणाचकादिष्ठिणियावसंबन्धीवाग्जप्रभीपगवादिष्ठसंबन्धः दिसादिष्ठद्रस

77

समा संबन्धस्य वर्ती प्रवेशः च्ह्र द्र प्रतीतस्यविमित्त बाइत नेवलाद्यः।उक्तं वहिरणाहा तहितसमासे स्थाभावप्रस्थेनसंबन्धाभि । ५ ४८ धानंमित। पाचकारोक्रिययाभेद्धेवनियमेनप्रतीतेर्वभिचाराइकियासंबन्धज्ञानादेवशब्द्खंद्वेपवितः जातिग्रणकेस्त लोकनिक्र देनसे। यमितिवस्ययेनभेदनिवस्यनंसंवस्यस्यतिरोधानाचतस्यवस्तिनिभित्तस्य।सर्वत्रस्यासदिसंवस्यस्यभा वप्रत्यंवद्ताहरिणाविभन्धभाग्रस्यषष्ट्रायेवसंबन्धतमाभानमितिस्चितम्। राजपुरुषादाविराजादिसंबन्धत्तानादेव ग्रद्सप्रवृतिरित्रूह्मम्। इदमपिप्रायिकं कुलसर्पलं प्रश्नुक्षंसत्ते त्यादीजातिगुणप्रकारक वीधस्येवानुभवात्। तहक्तमन्य त्रक्रह्मभिनक्ष्पास्मिचरितसंबन्धेभ्यद्तितत्रक्षस्प्लिमिसादीक्दिः शुक्कत्मित्यभिनक्ष्पंपरः शुक्क द्तिव्यवदारा त्सचेतिततीयंनिहस्ताचयःसंबयः कदापिव्यभिचरितद्तिबोध्यस्नीसघरस्नित्यदि।नीसघरादिरतिधमीघरसादिक मेवसायर्थः तदेवचनीलघरादिशब्दानाप्रवृतिनिमित्तंनीलादिविशेषणवलाचतेनक्षेणनीलादिव्यक्तीनामेवभानेननीलसमा नाधिकरणघटलादेवप्रवतिनिमत्ततेनभारतेउपाधिभेदाचघटलादे।नामपिभेदःनलन्नसंबन्धोभावप्रसपार्थःअभिनरूपबे नपूर्वीतरपदार्थयोविशेष्यविशेषणभावातिरिक्तस्यतस्यभावात् एतेनप्रवृतिनिमत्तगुणजात्याद्याःसामानाधिकर्णंयतद्वरभाव एमः प्रत्ययार्थर्सपास्तम्तस्यत्वप्रत्यस्य प्रकृतितोभानाभावात्भानस्स्विपितस्यविशेष्यातृत्तितयाप्रवृत्तिनिमत्तत्वाभावनभावप्रत्यया। ४ ई

स्मनतच्च द्रमशब्दमानपरलेगुणवचनेतिस्त्रेशब्दाधिकारापनेश्वतिद्विष्ठकारणेस्वनतस्यपत्यसित्याद्वर्थयर्तायार् वस्ताच्यं चत्रकृतिजन्यवोधप्रकारः प्रवृत्तिनिभित्तभूतोष्यद्वादिधर्भत्वेनत्वाद्यं प्रकृत्यधीव्यक्तिश्चत्वेतरासंबन्धित्वाविद्ध निवित्तस्वसंबन्धिस्तंबन्धेनप्रकारः तस्यभावद्तिस्त्त्राता एवंच घटल मित्यादितो घटसंबन्धी धर्मद्त्यादिरी साबोधः घटल स मित्यादै। घटलसंबन्धी धर्मद्ति। घटललं चाविद्यक धर्मविशे षद्धप्रम्। याक्ति देव घटल पद्भ नो धे प्रकार इतिसेव घटलत्म। य चिपरेतगसंबिधलेसतिनिखिलपरसंबिधलमेनपरमलिमलाहेर्ष्येद्तितल्यन्तगोर्पयसंस्पाहिभ्योग्रणहिजातीला द्यः शुक्कादिभ्योग्राणिष्रेभ्योग्रणेग्रणपरेभ्योजातीअण्वादिभ्योनि संपरिमाणि इतिभ्यः परिमाणक्षेग्रणे। परिमाणंच वर्धाणुमह द्रसं रींधेचेतित्र प्रवादिवत्तीत्यर्थे व म्। जातिमात्र पर्गगादिभ्यः शब्द स्वरूपिभाव प्रत्य शब्दार्थ योर्भे दाध्यासे नतस्य व प्रवृत्ति निमित्तलादितिवैयरः शावलेयस्यगोदितित् न तथाखबहाराभावनतज्ञातिपर्वाभावात् गोनित्यतीष्टमितितदार्यः वहांगत्व मित्यादेश्यणीनांबास्तवस्योपाधिकस्यवाभेदस्यसंलाज्जातिःस्प्रपादा।उपाधिक्ष्यभेववातत्।परेतुजातिपरगवादिभ्योनेव प्रस्यो निभानाद् गोललमितिव हाततो वोषः षखमित्यादे कुत्व शब्दवद्षीय्वप्रत्ययः वद्शवार्थस्त्याहः नानालंगोगपदामित्यना पिनानादिशव्य जन्यवीधप्रकारोसहभावायुग पद्रावश्चार्थः पाचकं औपग्रवीग् जपुक बद्खाही कि याकारकभावस्य विभक्त्यर्थी

ल मं बाह्यसत्तेवासिपदेनोच्यते।नचसाःसिद्धानुद्धिसत्यववहिःसत्तातदभावप्रसायनायवृद्धात्तिनास्तीत्यादिप्रयोगात्। एवंचगा प् ए मानित्यतावर्तमानस्ताष्रयगोसंबन्धीतिबोधःग्रामानासीद्ववितितुबाह्यसत्ताविशिष्टगोसंबन्धरूपायाग्रामद्वस्यायानाश् नभावितेनवाताहणावस्याविशिष्टस्यगामतोतीतत्वेनभावितेनवानेयम्।यह्यावस्यागतातीतत्वादेगीमत्यारोपः एवसेव जीवयेवतसिनी खरोयमासी त्रिखीन एट् सादेर पपतिः यत्रतुगवाङ्गी मत्त्र्वाती तखन्तत्र यद्यपिगोषु वर्तमानसत्तात्रयत् नासिअतीतेसंबन्धिनवर्तमानगोसंबन्धश्चनास्तितथापिज्योतिष्टोमयाज्यस्यपुत्रीभवितत्यादीयथायागगतातीतत्वस्यत्या गोभावितप्रतीतिश्वभवितेत्येतत्समिव्याहाराच्याप्रकृतेगोसत्तायांवर्तमान्वत्यागातीतत्वादिप्रत्यश्रेत्यदेषः,यद्याम्वत्र तथाव्यवहारविषयेगोमत्पदस्यस्पोतिके पटेस्पष्टम्। यदेतिपश्यवात्रयुक्तः एवं वसंबन्ध आश्रयश्रे खुभयंस्युदाश्र प् क्यंसंबन्धरवप्रवितिसित्तम्। यदा आश्रयाभेर्मापनः संबन्धरवण्यः नचसंबन्धस्य शक्य खेरण्ड संबन्धसंबन्धीति बाधाप चिरितिवाच्यम्। संस्रीविधयैवतस्पश्कातायगुणगुणिनोः समानरूपायवलोकेप्रयुज्यन्तेशक्काद्यस्तेभ्योमद्वपोलुगुक्तीवा क्तिक्रतागुणवचनेभ्योमलुपोलुगिति।यतुर्सस्गिभेद्कंयदात्वयापारंष्रतीयतेगुणवंपरतन्त्रलातस्वशास्त्रेउदाहृतमिति ।। रामः तज्ञ यसगणसभावाइ सेशब्दनिवेश संद्भिधाने ततलावित्यारा ज्य यस मातद्र भिस्त संसर्गि आधारेण संबद्ध भेदकं स्वा ५०

च्यतेमानाभावात् नीलघरत्वसमुद्यः प्रवृतिनिमित्तमित्यपिकेचित् धवखदिर्विमित्यादीजातिसमुद्यस्वद्यस्वतत्यानुद् भूतावयवसेरकवचनसुदूतावयवसेदिवचनादापि येव्यपेसावादिनोदण्डात्यादाविनोद्रसमात्रवाचितंत्रकत्यर्थस्वतना न्यःसंबन्धश्रवाक्यार्थविधयातभ्यः रवंपाचकद्यादाविप प्रकृत्यर्थलेनानु गतीकृतं द ण्डाख्य लक्षणीकृत्यअननेष पिद्येषु शक्ति ग्रह्संभवद्ति वदन्ति तन्मते पिसंबन्धस्थे वशब्द प्रत्ना वुक्तरी त्या विभित्त वास वैवभावप्रत्यन्यः सुलभः संबन्धस्य विभक्तियाच्यतात्वकारतयाभानमितितुनयुक्तम्संसर्गिकविषयतयाभासमानेस्वसंबन्धपदप्रयोगात्।वाच्यस्यापिष ष्ठ्यादिभिः संसर्गतयाभानस्य सर्वसंमतत्वात्। यज्ञ तत्तद्वेण धर्माणां श्वावितितन। शत्त्वा नन्या पत्तेः किं च तस्या पत्य मित्यादिशास्त्राद्यथोपगवादीनासुपगवपत्यलेनेववोधकतानतुत्वत्रद्रूपेण।तथातस्यभावद्तिशास्त्रवलादस्यापिधर्मते नैववीधकतेत्रस्योचित्यात्।अतस्वचरवृत्तिर्धर्भद्तिबोधद्रत्यस्त्रम् खरेचरं त्विभत्यादेरनापनेश्चेतिपाइः।पञ्चानापू रणः पञ्चमः पञ्चसं विश्वपञ्चल संख्यापूरणद्तिबोधः उद्गृताष्यवभेदः समूहः प्रसृष्टे अवयवः प्रस्यार्थः वह्मस्यावय वायाशियाखेतिवत्। तद्स्यास्य सिनिति मतुप्। वर्तमानका लोनिविविहित द्तिभाष्यस्य सम्भागतस्व गवामती तत्वेनागत्वे वामुतुपोनसाध्वम्। यदापिबुद्धिसत्तासमाविष्टसेवश्बेनबोधाद्यार्थेचव्यभिचारिणीतयापस्तीत्यपादानसामध्यीदम

79

लमं यकद्त्यादिभाष्यप्रयोगात्रकथातुक्वविखादेरेकप्रकारंकवित्यादिप्रकारेणवीथः अनेकराशोनेक ध्यंक्ववित्यत्रेकत्संख्यावि । ५ प् शिष्टं कि वितिवाधः सहितं कु विति फलति। वेयाकर्णपाशः कु दितते वेयाकर्णलवानित्यर्थः एकदेशसंबन्धोत्रशब्द्शक्तिस्वभावा त्रवमन्यत्रापिप्रवितिमित्तकुत्सायामेबायम्।अयमेषाशक्ततमद्त्यादावतिशायनेतमबिष्ठनै।अतिशायनंप्रकर्षःसचेत रस्यन्यूनीकरणरूपोभिभवस्तत्रवर्तमानात्त्रत्ययद्त्यर्थःतेनाभिभवकर्त्तत्वधोतकोय द्तराभिभवक्तीश्रुक्षद्त्यादिरात्या विधः यद्यपिद्रवेनस्तः प्रकृषं स्तथापित्रवृतिनिमित्तभूतगुणादिगतप्रकृषेणपर्पप्याद्रव्यस्यापित्रकृषेः पाचकतरद्र्यादे।प्रवृ निनिमित्तं बन्धप्रतियोगिकियागतप्रकृषेणप्रकृषीबाध्यः अयमेवचद्रव्यप्रकृषेउच्यतेअत्यवोचेस्तर्सक् रित्यादावाकमेचे स्तमामित्यादे। स्विकरणश्कित्रधानतयातस्याय्वप्रकृत्यधेगुणप्रक्षिणप्रक्षिद्त्याम् भवत्येवाद्रस्य क्षेत्रस्वात् (तत्रश्कू गुणानानानाले एक निष्ठस्यापरगुणासिभावक लंस्पष्टमेव। सर्वाश्रये खेको गुणः साव यव इतिमते क्वित् श्रये सं

क्विद्धिकमितिसाश्चितास्पताधिकत्वाभ्याभेदारोपेणतदुपपतिः एकंनिस्वित्वयवंचेतिमतेषिओज्ञस्याद्गुणान्तरे णिमभणात् शक्तस्य प्रकर्षः कलादिमभणेल पक्षः प्रयाजात्य यलादिवासितमित्रिकायागन्ध प्रकर्षः एवं रसगन्धस्पर्शिद एमः विपिगोध्यम्भोतरद्त्यादेषप्रवितिमित्तभूतजातेः प्रक्षीभावेषितस्ह्यरितबाहृदेहि।दिगतातिश्यमाद्यप्रत्ययोगस्याप्रयोगं ए

श्रयस्थेतरतोभेदकंसव्यापारमञ्चेदकलेनप्रतीयमानम्।तेनाचच्छे यद्व्यनिरासः यद्यदितिवीप्रयाजात्यादेरप्रेवं भूतस्यग्रणत्म काम्पर्तका वित्यनेनतद्वा वहार्प्रयोजकमुकंपरन्तनीहिलोक्रेगणह्सुन्यतेयद्यपिग्रणग्रीयनित्यभे राध्यवसायेन ज्ञकं विनापि अक्षः पर द्वादिसिद्धः। तथापिपरस्य सङ्का द्विभेद्या वहारस्यापिसस्वात् सङ्कावानि त्येत द्वा वत्यर्थ ज्ञाव चनमेवंचास्पगुणिनियोगिकालालविनिद्गःलंक्ढलेतुगुणगुणिनोक्भयोग्पिसविलिद्गःलंनियतिलिङ्गःलंबास्यात्अमञ्जूल ग्रू व्यवाचकसम्भिव्याहार्यवत्रकरणादिनातद्वगतीवा। धनितं चेदंपूर्णगुणेतिस्त्रेभाषे। गुणि विद्वास्त्रतहतीतिको प्रस्य मतुंब्जुकाःभेदेनवातद्विवर्तमानाद्वर्यःयद्विनिधानादेवततामतुबाचनुत्पत्तिः सर्वतिद्वत्वमप्यमिधानस्वभावादेवत दाव्यर्थं स्वानिस्यातेस्य प्रादिश्वदेभ्योनकदापिद्वयाद् भेदेनवाथः। शावले यस्यगीरितिप्रयोगाभावा दि तिनतेभ्योद्वेम तुबादीत्माकरेत्वष्टमः प्रकारवचनेषात्। प्रकारोत्रनसादृश्यमन्यथासविषे त्यादे। तदप्रतीतेः विज्वसानान्यस्पभेदको विशेषप्रका राबुइभिः प्रकारेर्भु द्रे द्र्यताबद्व भिविशेषेरित्यर्थ प्रतीतेर्यथाहरिस्तयाह रह्त्याही यहिशेषधर्मवान्हरिस्त हिशेषधर्मनान्हर्द् विबोधः हरिसर शोहरद्वि तुष लि। य बद्धांतयोः प्रकार्योरेक्याव गतीता दशेक धर्मण निकित्ते न मानस्यत चाबोधस्याङ्गीका रा त्।वचनग्रहणाचात्रजातीयविधीस्पूलादिभः प्रकार्यचनेक नित्यमचप्रकारवान्यत्ययार्थः जानाजातीयग्रदेवीधस्तुनतयाजाती।

त्त-में तिम्रास्यकेन्भविकेषाद्ग्रहक्तेत्वाद्रियागिसदेश्व।सार्थिककेत्यकृतिवालिङ्ग-सद्विक्रमेशिक्षे।उपमानगुडाविका प्र प्र | द्रासेतिबाधद्विपरोप्राचककद्त्यादेकुब्सितेद्विकःकुब्सितयाचकल्वानित्यक्षः प्रश्विचकुब्सायाअसंभवेद्रवकद्त्या दै।तसहंचरितधर्मान्तरगतकुत्वाश्रयः प्रत्ययः कृत्वितकृद्यादे।यदाकुतिसंसंकुकुत्वितसंस्यकुकुतिस्तसं कित्रश्चिम र्दे षेणारोपितमितितस्प्रत्यः पद्यः निर्धारितधर्मविद्येषनिबन्धनाकुत्साप्रवितिमित्तं ब्रह्महत्यादिनिबन्धना जानास्याप्रत्य यः यथाप्रकृष्टतमद्ति प्रवर्षसप्रवर्षतर्प्यदानियमेनकसासंबर्धप्रतिपाद्यितं प्रविनिमित्तक्रसायामेवपुनः प्रस्व यः। किंच शब्दः सार्थजात्यादिविषयाभिधायहविषयोभ्रत्वेतरानपेश्वरवततंत्रवर्द्ध द्रममाहततः संस्वाद्यपेश्वर्णाःनतंद्ग त्वाचद्व तंशिङ्ग-माहात्यवतहोधकं राजा दिप्रविततः कियाये स्कारकापे स्यान्तरङ्ग-लात्संख्यामाह्यतः कार्कमित्ये वंकत्यितक मेणशास्त्र प्रक्रियानिर्वाहः। एवं चैतत्स कलने धकविभक्त्यन्तस्येव प्रियक्त तितादी चित्रित्य परियत्ति द्वादिगतत जाविक दत्ता दिबोधनंप्रस्रयेन।तत्रसार्यक्त्रायथा।पण्डितकद्वि।द्रम्यक्त्रायथा।श्क्वकंरूपमित्यादे। तिङ्गक्तत्रायथा।प्राप्ताणकावध न्वानंविदिकोर्वकान् स्थियद्ति।संरमायायशापुत्रकः शतंश्तरभरणयद्युः खन्तदेकस्येवभरणेद्तिएक बस्स्याक्कोतिहि रामः क्।अश्वद्वाश्वकः द्वेष्टतिकतावितिकन्।उपमानाश्वाभिन्नद्तिबोधः।पूज्यप्रतिमाचित्रनरध्यजप्रतिमासुप्रिवाभेदबुद्धिरे । ५२

वेष्याद्वाद्भ्यस्तनप्रस्यस्तद्र्यप्रक्षभावात्। बहुशब्दात्तुभवत्यवसंख्याधिकाक्षतातिशयस्यतत्रवर्त्तंशकालात्। बहुनामध्ये एकस्या तिश्येतमबादिः द्योरेकस्पातिश्येषद्यप्रतिपादकशब्देउपपदेतरबादिः यथायमनयोः पदुतर्अस्माकं चरेवद्तस्य चरेवदत्ते। भि रूपतरद्ति त्रदृष्येके विभागप्रतियोगिन्युपपदेतरबादिरेवउदीच्याः प्राच्येभ्यः परु तराद्तियथासंाकाश्यकानापारसियुत्रकाअ भिरूपतमाइत्यत्रबहूनामेवप्रतीतेस्तमद्राश्यपेश्वितं चनशब्देनीयातम्।प्रह्यस्वान्यदुरासीत्पद्रतर्ध्वेणमद्त्यादावेकस्य वह्यस्यगुणभेदेनभेदमारोप्यतरब्गुणान्तरयोगःन्योभवान्त्रचत्त्वियवहाग्त्।क्षचिखकसर्थगतप्रकर्षेतरप्रयान तरामित्यादै।तत्रहिप्रतिषोग्यसमानाधिकर्णलरूपमात्यन्तिकलमभावगतः प्रकर्षः। एवमेव घटस्य युक्ततरोरूपमित्याद्यप पतिः। प्रक्रस्थिविशेष्यगतप्रक्षिशंभवेतुप्रवृतिनिमित्तादिगतप्रक्षितरप्रवंद्योत्याधेष्रक्षिद्योतकात्तरब् नितराङ्ग-व्यती त्यादे। गुंडक ल्पा द्राष्ट्रा बहु गुड़ो द्राष्ट्रेत्यादेश गुड़ा द्राज्ञांसाह श्याद्र द्राष्ट्रा यां गृतिस्त नसाह श्याप्रयोज कस्य माथु याँ देश बदस माप्तिर्गम्पतेतेने पत्ताद्र्येपत्यमाभावः अन्नसर्वन्नोपमागम्यागुडगतमाधुर्याष्ट्रयेणद्रास्यांगुडलारापात्गुडलजात्यभा वाचेषदसमाप्त्रगुडलंद्रां सामामितिगुडद्यन्त्राह्मगुडकत्माद्राहे विप्रचागद्यन्यान चसाद्यस्पेषद्समाप्तिः प्रययार्थे एवा स्गुणगुणिनोर्नियमतोऽभेदोषवागञ्चपद्कालकोबद्सादिविदिवित्राज्ञाञ्चाश्वाद्वप्रयस्पद्राह्मश्रयत्ववृहगुडद्सस्यानाप

ल मं च्।यत्रियानश्र्यतेतत्रभवतिक्रियाध्याहारोबोध्यः।पञ्चछत्वःपाचकःपक्षद्त्यादीष्ट्रभवत्वस्यक्तरवस्थीनान्तथाव्ययस् । प तामिपार्द्धि निष्ठाघजादीनांधातुः साध्यस्यवाचकद्ति हर्शुक्तेः।अत्रहेलाराजः।हत्यादियोगेर्श्वत्युजाद्योभवन्ये वेत्याहरूते त्यादिकोन प्रसक्त विषयः। रूढि शब्दासाळी लिकाः घञाद्यः भावक मीदि विहिताआदिनातृ जाद्यः हिः श्यित व्यहिः सुकरोहि हैं सिर्त दिरेत्रवान्दिः क्तीदिः पाकोदिर्भेत्कागतद्खदाहरणानीति।अतस्वदिः प्रयोगोद्दिवचनेचिद्दिवद्धसुवद्धंसवतीत्यादसङ्ग क्तो अतिप्रसङ्ग्रस्वनभिधानाह्यरणीयः। तत्वकृतवचनेमयद्व। प्रकृतशब्देनात्रप्रचुरस्थावेत्युर्तेनप्रचुरार्थबोधकात्वयमा नात्वार्धमगर्य या एतम यंवर्तते प्रचुर एतमित्यर्थः। यहाअधिकरणेत्युर् प्राचुर्य वदनादिबोधंकाद्धिकरणेर्थमपर्ययाना मयोयज्ञ:प्रचरान्यवानित्यर्थः।आनन्दमयोबुहाचिक्यप्रब्रहोत्यादाचयमेवसयर्प्राचुर्यचतत्रविर्धनेकलमेवव्यावहारिकमपरि च्छे यात्वचा अनन्त त्रप्रति पाद्कश्चतेः नचप्राचुर्यस्थसं मानाधिकरण विरोध्य त्यतासापेश लेन दुः खाउ व तेरपिप्रतीत्या प तीतस्यब्रह्मबहानिरितिवाच्यम्विपुल्यरूपप्राचुर्यस्यतद्पेश्लेष्य परिच्छे चल्यस्यतस्यतद्नपेश्लात्। सत्यं ज्ञानमन न्तं ब्रह्मेतितेतिरीं यश्चतावनन्तत्वोक्तेः प्राणम्यादावप्ययमेवमयद्विवार् स्पार्थस्याञ्जस्यनो पपत्यभावात्तद्विच्छन्तेन । ग्रमः तदिकारत्स्यादृष्ट्वाद्नदिघरमयआकाश्द्तिभवति। किंचानन्दमयेन ब्रह्मानन्दिकारतस्याविकारित्वात्। नापिच्या ५३

वन विवार्षप्रतीतिरितनतन्त्रप्रस्पश्चेदंरसनिङ्णणेप्रकाणे।काकतानीयंकाकद्वतानमिनेतिनिग्रहेसमासाञ्चतिहण्या दितिन्द्रःतत्यामाण्यादिवार्थेपिसुञ्जपेतिसमासःतत्रपूर्वपद्सुपमानकाकागमनपरम्।उत्तर्पदंचीकपूर्वपदार्थसमानाधिकर्णो पमानतालयतनपरम्।समुद्रायश्चोपमेयपरः। एवंचीपमानकाकागमनसमानाधिकर्णापमानतालपतनाभिकंदेवद्तागमनसमा नाधिकर्णंचारपतनमितिबोधः।तत्तदुपमेयबोधेत्तत्तदुपमेयबाचकसमभिव्याहार्स्तच्च मः।ततस्तद्दितसमासार्थापमानप्रयोज्यो। प्रमानभूततालकतकाक्वधाभिनःसमासाबीपमेषप्रबोज्यश्वीरकतदेवत्तवधद्तिवीधः। एतेनपर्स्परसंबन्धाभावेनासामर्था। हितिह्यमपिदुर्लभित्ययासम्। यज्ञकाकागमनसहश्रसमानाधिकर्णकाकागमनसमानाधिकर्णतालपतनसहश्रयोज्य। तालकतकाकमरण सहश्रदेवदचमरणमितिबाधइतित्विपितिबादेद्धितम् उपमानापमेयभावश्चाकस्माद् पनत लेनउपमेय वाच कतत्त्रस्यमभिव्याहारेणप्रयोज्यतयाक दाचित्काक्षमरणस्यकदाचित्काककृतापभागस्यभानम्।उपमानतावच्छेदकरू पेणबोधकाभावाच्छ्यस्यपोपमायासुपमा ननोपद्त्वानंकारिकाः।पञ्चक्रनोसङ्के पञ्चशब्दः पञ्चलसंख्योत्नतिकपरः तस्य चित्रयायासन्वयः संख्यायाः क्रियाभ्यास्तिगणनेकृत्वसुजितिस्त्रात्।तत्राभ्यास्तिः पुनः पुनर्जन्म। पञ्चसंख्यात्पत्तिकाभुजिति। येतिबोधः।प्रत्ययस्त सार्थेकर्त्तवहलेतुपञ्चस्त्वोधञ्जवद्विबहुवचनम्पि। विग्रचत्ताद्शेत्वाद्ववृत्तिक्रियाजन्यगणन्यवसु

52

ल मं । एतदेवाभिष्रे सचर्षेद्र इतिस्त्रेभाष्ये सुखप्रतिषाते न हुरवं हुः खप्रतिषाते न सुखितिविष्रतिषिद्धा वेतावित्य क्ताम्। तेन हिसुखप्र । ५ तिघातेनेत्यादिततीयाचलासुखप्रतिबन्धिकायास्त्रसाशिकायश्चसामग्र्यादुःखजनक्रंबदुःखप्रतिबन्धिकायास्त्रसाशिकायाश्चसु विजनक वंस्पष्टमेवीकम्।ननुदुःखार्चस्पदुःखिनविश्वात्रपतकतयाविष्यभक्षणेप्रवृत्तिदृश्यतेतद्वश्चणस्पदुःखनाशकविपिसुखजन क लाभावेन समिचारः सप्टेंचेर्ता या युक्त मितिस्त्रेभाष्यक्षे यह योति विका अतः पर्म हं सुखी त्यनुभवेन तना प्याभिमानिक सुरवस वात्भतस्वभाष्येःन्यानिदुःखान्यन्निश्म्यविषभक्षणमेष्यव्यायोमन्यतेद्खुक्तम्।तत्रज्यायद्खस्यप्रशस्यतर्मित्यर्थःतत्त्वचसुव साधनत्वज्ञानादेवा एतेनभारो तीर्णस्पाहं सुकीत्वादिव्यवहारोगीणद्रस्य पास्तव्य। किंच दुः खाभावस्या साह्य खेदुः खज्ञानका लेतद्भा वज्ञानाभावादायोदोषस्ववापिदः खज्ञानकालेआनन्दाननअवस्तुकाल्पितानन्द्रत्याशेआवर्णात्नह्यसार्कानिधर्मकृतज्ज्ञानसं भवः वित्व शङ्कारकर णादिरसानुभवकाले सुखानुभवस्तान त्रचान्य सुखासभवाद् ब्रह्मसुखभवभासतद्ति प्रकाशिदास्य स्मात याच्यक्तिरसोवेसः रसंहोवायलेख्यानन्दाभवताति एवंचरसा तुभवोपिवृह्मणः तुष्किपत्वेमानमत एवगाताया मुक्तम्। अभ्यासाद् मतेयव्रदः स्वान्तं चनिगच्छति। यत्तर्ग्रेविषमिवपरिणामेमतोषमम् तस्तु खंसाविकं प्रोक्त मासाबुद्धित्रसार्जामितायत्रसमाधीभास् । एमः मानश्चितत्रमुखेरसादुःखनाराप्राप्तरचातत्तुस्यतद्विरिक्तसंस्थरमेवोक्तम्।अग्रे समाध्यभ्यासकाले।सालिकलंसलाविभी । १४

नन्विकार्तम्। तदिषमविज्ञानस्वततआन्तर्वेनतस्यविज्ञानमणान्तर्वातुष्यक्तै। प्रवुज्याहोसेन्यस्यप्राणस्यमनास्यविशा नगयानन्दमयामेशुध्यन्तामितिमक्रीशुद्धिस्ताद्धिषयाचर्णनाश्चर्यतिनविरोधद्तिव्यासस्त्रस्तिकृतः द्वादेवामवीसितिप्रकाश्य योगेप्ययमेवसयद्एकपद्घयोगाद्सनिरूपणोक्तरीत्याचतनाय्यपदिच्छेयलरूपप्राच्यस्यवभागात्वहाणआनन्द्रूपतं न्तुआनन्दे।ब्रह्मेत्यादिश्वतिबलात्।नचदुःखज्ञानकालेसुख्वान्भवाभवेनसुख्ज्ञानयोभेहादेवस्थासन्यभयरूपलंनस् क्तं अतावानन्द शब्द खुडः खाभावेगीणः स्पष्टंचेर्द सांख्यस्त्रे द्तिवाच्यम्। दृष्टनाशस्थ लेसुखिन हत्येवतद् दुः खव्यवहारी पपत्तीतस्यापिदुःखजनकलानापत्तेः।सर्वन्नतत्तदुपाहेचवस्त्रभावसतदुःखनिवृत्येवतत्तद्दस्तुलाभेसुर्वव्यवहारोपपत्ती सुखपदार्थविलयापरोश्चातस्यादिष्टनाश्रस्थलेदुः खकार्थस्यशेरसाइनशेह्नादिक्तपस्योपलकोनचिर्विद्विदिवस्यका न्तालाभे विरहजदुःखनिर्वित्वित्विष्युख्यायनुभवेनबल्वदिन्धनाश्स्यलेदुःखनिर्वेरिवसुख्याय्यनुभवेनच्ता प्रवात दुः खनिरतिसासग्रीलेनसुख्याप्तिजनकतासुखिन्छिसामग्रीलेनदुः खत्राव्रिजनकताबाच्याएवंच तलज्ञानस्यापि [दःखनिव्तिसामग्रीलेनसुखप्राविजनकताप्राधातवसुक्तिकालेडनः वरणलयेनस्विरूपकार्यसुखप्राध्य संभवाद् आससुख प्राप्तिरेवतथेतितस्यसुखरूपलिरहेःतस्याःसामग्राःसुखजनक्खिनितमते व्यावर्णभङ्गादिनिष्ठजन्यलस्यतत्रोरोपासदे।

ल-मं यद्ति।तस्यानुसाराद्यवेविकतेरेवसाक्षाकर्त्वंवचीतदीयनीकिकेचप्रकृतेरेवसाक्षाकर्त्त्वम्।अतंत्वंसंपद्यतेद्वधंत्व ॥ ५ प्य द्वतीत्येवभवितव्यमिवियुषाद्यपपद्दितस्त्रभाष्योक्तेः।अयमेवप्रकर्षसर्पोक्तः संसर्गः कृत्रीशक्त्योरेकरित्वरूपः।अत्यवा वं लंभवतिल इवतीत्मादी प्रकृतेः कर्चलात्प्रथमपुरुषः। त्यमंत्रभवशात्यधेल इवसीत्येव। वानेव वास्त्रविष्णार्थेव। सुवर्धा पिण्डः स्वि राइनरसहरोकण्डलेभवतद्तिपरपशायांभाष्यप्रयोगेविकतैःकर्त्वद्शनात्।किंचच्यन्तेतद्ववयेचप्रकृतिरूपमनारोपितंविकार रूपंत्रारोपितम्। आरोपितानारोपितसमभिव्याहार् नारोषितस्येवकर्रत्वप्रतीतिः। आरोपितस्यावस्त्रवेनक्रियाजनक्वरूपकारकवा भावात्। हुयोर् पिवस्तु ले द्वितार् सेवमुख्यत्याजायमानलादिनातस्थे वसास्त्राक्तर्स्तंत्र स्तेत्रहेन तहाराक्र ये विदितिनक दापिसुवर्णपिण्डाश्रमाविभक्तिरितिबोध्यम्। य्वञ्चविक्ते अप्रकृतेर्वापिबाचकः प्रकृतेः संख्यायः ह्वातिविकृतेर्निखितिप्राचीनप्रवादः। चित्रसमिषयक्र वं चित्रसमान्तेसादश्यम् लाभेदाध्यवद्यायनिकाराभेदमापनत्रकृतेः कर्त्तेनोभयोरपुक्तत्वम्।महदुता ब्राह्मणीत्यादै।सामानाधिकरण्यंगोणवंचेतिबोध्यम्। एवंचकारणीभूतोदण्डद्सादै।स्विप्रयंगोसाधुरेव।सादश्यमूलकविकाराभेदप तीतावेवतखरतेः।धनितंचेदमोत्त्त्रेभाष्येद्रयन्यनिक्षितम्।ब्रह्मीभवनीत्यादिप्रयोगेकान्द्सत्वाद्यन्तस्वार्थकिन्द्वितिवे। एमः ध्यम्। इतितिद्दिताः॥ वृद्धं वृद्धं विक्वति। अत्रवीपाणिन्द्वम्। अत्रखप्रकृत्यर्थनिष्ठव्याप्यत्वतिक्रिः पितं व्यापक्वं चर्णाब्द्वोधविषपः । ५५

वप्राप्यतात्।तदेवाहात्मबुद्धिप्रसाद्जामितप्रसादजाताभिकाक्तिकमित्यर्थः।दीधितिकारोधिनित्यसुखाभिकाकिर्सक्तिःनचतत्रमा नाभावः आनन्द्ष्रह्मणोर्द्धं तच्चमोक्षेत्रतिष्ठितमितिष्ठतेस्त्वादिसाह।सार्वभौमोषि।सुर्वनित्यानतिश्यं तसाक्षाकार्यवच।मेष्ठसे नो पपयने युत पो पिमणा युताः खप्रकाशसुख्याकि रेवसुकि खप्ताः । यापकं सर्वजी वानामा नन्द् भयः मेखरम्। रूषं युति बला दि ष्ट नता शासार्यनातर्भेरोपिजीवाना मिष्ट्यवेविद्ध्यतामितीत्यसम्।अस्यः संपद्यतेतयाकरोनिस्याकरोतिस् स्तिरेवविकार्सादश्यमापद्यमानाविषस्पतेत मिष्यस्यः। क्रम्बस्तियोगेसंपद्यक्तिरिच्चिर्भूततद्वावद्तिवक्तस्यमितिस्त्रवा निक्तइण्यबलात्।अतथाभृतस्यतथाभावेकादियोगेस्पद्यकर्च्छेनविवास्ति।र्थवाचकाव् विदिवतद्र्धः।विकारवाचकारख साद र्यन प्रकृती वर्तमाना ह्यं प्रत्ययः। करोखा हिक्तियाका रक्षेत्रक्षिति विकार साह रूपं प्राप्त स्थिति वीष्यम्। अत्र स्थी भ चिन्ति वा हाणाः लद्भविदेवद्त्तद्त्वादेवचनपुरुषव्यवस्थाव हुक्तं हिएणाणूर्वावस्थामविजहत् संसर्गदर्भमुत्तरम्।संसूर्वित |द्वार्यात्माजायमानाभिधीयते।पूर्वावस्थाकारणावस्था।उत्तरंधर्मभ्कार्थावस्थाम्।एवंचावस्थाह्याविक्चमेर्ववस्वपूर्वावस्थानुगुण्य नि तराव स्वापास्य स्विकार स्त्यमिव पार्वजा यते इत्यभिषीयते। अर्थ घः संघो भवतीत्यादे। अत्यवप्रस्ति विस्त्योः सामाना क्षिकर्ण्यम्।नचेवसुभयोःक्रें लापितः।अतउक्तम्। स्व्यापार्तरः किञ्जिकिति दर्भः प्रतीयते। संसुज्यने वभावानांभेद्व द्योपिश्क

मं कत्ववाधीभवत्येवतथापिकचित्पुरप्रतीतथेकचित्वयकत्वयोतनायोभजनापिहिलंययाबाह्यणयबाह्यणापशंतंशतंदिहात्या ५ है। देश ये के करप प्रते भारत मित्यादेश च प्रच मधुमक्का न हिरित्यादेश यहाप का धिकारण ल न का प्रचान साथ करण ता न का पहि बीधः। स्वीधिक्रणतायां गज्ञव्यापकत्रक्षिणेषणाभावमाद्यपर्यवस्यति ग्रेश्यचे नण्डु मिल्य नतार ग्राः भावस्यविशेष्याभावप्रस तस्यवाधायनारा चः प्रस्यादे बुद्धिस्य या बद्राज्ञातिकः पुरु षद्तिवीधः ग्राक्षा ग्रामाग्रामणी यद्त्यादे। विशेष्य विशेषणभावस्थिवसंस र्गतयार्मणीयनिष्ठविशेषणतानिक्षितयामव्यापकविशेष्यतावान्यामङ्तिबोधः। अत्रवतर्मणीयोर्मणीयः प्रस्ट्र्यादे। स्मणीय मापक्रिशेषणनानिरूपितविशेष्यताचान् स्र सर्विबोधायोष्यम् वान्तोपिसानित्यत्रयक्टीधूमवानित्यर्थक्रथ्यथायं चन्द्रद त्यति य मानाविदं पर्षायस्य येवितर यमे प्रकाशे उक्तम् पच्च द्वयोगस्त स्यु भूते दिरुक्त प्रयोगाय रमणी यो स्योगय द्याने व देश भूमवह्यो प्रीयमापकभावस्तु फलित।यत्तु अत्रधूममापकलस्यवन्दै।बे।धःधूमचान्धूममापकवित्रिमनितितत्र।अनेकस्यतिविरोधात्।जाताजानोनिध नमेपेतीत्यादेजात्यापकविशेषणतावलक्ति।निधनप्राप्तिरितिबोधःकविच्याप्यमापकभावसंब सर्विवभक्तपर्यः यथावसंश्वतिसंचिनद्त्या । रामः है।अत्रिवचनप्रतिश्देशतासर्यग्राहके।सर्वान्धरान्यश्येत्यादै।नहित्वकात्रप्रसम्बंशदेनोक्ततात्र्रस्वस्मित्यादे।बहुवचनते नप्रत्येकिनष्टका पूर्

व्याप्ति म्बुवोधिषविरिद्वाकामित्ववगमाही साप्रयोक्तधर्मग्वाव्यापकतं चवह शः प्राग्दिश्तिति शानिर्वाह्य मात ब्रिहिर्वचने नए थक्सी रमायुक्तानानानाद्याणान्तदाबुद्धिस्थानांत्रत्येकरूपेणगुणिकयाद्येर्यगपदन्वयेभवतितत्रेवव्यापकत्वप्रतितिः।एथक्संख्यासु कानामित्मनेनेब्राह्मणोनहन्तकद्त्यादीजात्यभिष्रयेणत्रयोगानाहित्वम्गिकप्रेणविषयेचनाअत्यवगर्गाः प्तंद्ण्डानामित्यादीन प्रते र्ण्डनंतथासतिवी प्राविषयापहारस्याव् प्रत्येकं शतद्ण्डनेशंखान्तरो पजनगन्छतेशंखाशवणं चविरु इसात्र्षते ने प्रमेष्टमित्यादे। प्रत्येकं समुद्रायेचवाक्यसमाप्तिः ब्राह्मणेः प्रविष्टमित्यादे। च्राब्राह्मणाभीज्यनामित्यादे। भीजनस्पत्ति फलकबा दिनरूषवाच्यत्येकमेवसमाप्तिर्नसमुद्ये संभवात्।युगपद्ग्रहणाच्यामाववद्यायानतनानेकप्रयोगस्येवदर्शनात्।तद्यबृद्धि स्यानामित्यने नजगतीतलवर्ति सर्वर श्रसे बनाभावेषित या प्रयोगः प्रकारणादैः संको चकस्य स्वात्। यन तुसङ्को चकना सितनास्। द्वीचर्षस्व।जातोजातोनिधनमुपेतीतियथाव्यापक्षंचतद्र्यस्योनसंबय्धेनतग्न्वयस्तसंबय्धेब्यतसंबय्धविभन्त्यर्थस् विचेचतार् श्रामानक विशिष्ट सम्मितयाभान मनेव दिवचनन्ता सर्थ ग्राहक मेवंच वा सणा अबाह्मणा यश्ते देहा त्या देव दिस्य पाव द् ब्राह्मणोद्रे एव कं गत कर्म कं न्दानिमिति वाधः ब्राह्मण व्यापकं गति दानिमिति वु फलति। संबन्धे एक संबन्धि व्यापक व वोध स्पा परसंबिधिनितद्यापकवाबीधफलकत्वाव्यव्यमन्यनाष्यू ह्या प्रदाय हे च्यविधे यान्य तरस्यवी स्वयाप्रयोगे गो अभनापिन्याप

ल-र्म-

85

विकेदकत्वस्यगुरुण्यपिसत्त्वात्॥अवच्छेदकत्वस्यानिद्त्तपदार्थत्वमानाभाचात्॥स्व्रहणसंबन्धस्वत्तत्वस्त्यमेवेति एरु धर्माणामिषसत्त्वान्वित्रित्कल्पाम् ॥अस्तुवासंभवित्रविधोगुरोनाव् छेद्कत्विमिषरतुयनलघुगुरुद्धाञ्यांबोधिनिधि वादस्तनेवलघुधर्मावच्छिनेशक्तिरोविवच्छिनेलक्षणितियुक्तस्। प्रकृतेचप्रत्यपात्कतित्वेनवीधः सविवादः। धातुत्रएव तिहोधात्। किचेदगीर्वम् गुरुतर्भारोह्रहनिमवशरीरस्यचित्तस्यवानरेवद्जनकम्। कत्तृंपदादेस्तथाशक्तियहेणतदनेन अवात्। विशेष्यस्यानेकत्वेपितर्गवेदवत्शक्यतावच्छर्कावेकत्वेपितद्गवदात्। अताहशस्यतुन्दृष्टत्वेबीजांभावां तृ। || नचेत्रंवानुपपत्तेनातीशक्तिः॥तच्छिकिद्वानस्यनातिव्यक्त्यथविष्यकद्वानत्वकार्यतावच्छेत्कामत्यद्वीकियते द्वि नदोषद्तिवाच्यम्॥सकलञ्यकीनामानन्येनकार्यतावच्छेर्ककोटीनिवेशासमवात्॥एवचगोव्यक्त्यन्तरंबोधानापतिः ॥ई हशकारणताद्वानस्यावश्यकत्वात्॥अन्यश्यागोत्वेनाष्वादिबोधस्याव्यापनेरित्ययेवस्यामः॥विवरणेधानोः पृथग्वि बर्णत्तवार्ञ्यातेष्ठत्ययार्थसर्व्याकोलकतानामध्यकतेः रूथातुनासर्व्यादेस्तदुत्तरतिङाविवरणवृद्धात्वर्थकतेर्थपपन मितिनतत्त्रत्ययार्थत्वसाथकम्।प्रत्युतपक्तिभूतक्रवाविवरणात्यच तीत्यवापितस्याःप्रकृत्यर्थत्वमेवयुक्तम्।तथा विवरणतुसतिसंभवेसर्वत्रतस्याः प्रसतिबाच्यताबोधियतुम्। किचकुन्न्या पारसामान्यार्थएवनयत्नमात्रार्थः॥ बातरागा

वादकस्तुभावितिङ्गालःक्षिणिच्यावेचाकर्मकेम्यङ्तिसञ्जात्॥चेन तत्रक तुरेन्त्रकर्षः॥आञ्चयत्तचारवण्डशक्यताचेच्छ्र कम्। तस्याश्रयनिरूपक्सब्न्धभदाद्वेद्णाश्रयतात्वेनानुगमानशत्त्वानन्त्यस्। ननाश्रयः अथनानापदल्ब्यः। । अग्रय ग्रिनाकामात्।।वस्तुतःकर्तृत्वाहिशक्तिमत्वेनेवस्यत्यार्थः।।साशक्तित्वाक्यिनस्पक्षेहेपिएकेवितिगत्पथलारातिस् नक्यरः॥तन्त्रसम्भाषञ्चम्योकार्कमध्येद्विसूत्रवद्धाध्यवत्रत्यस्वयन्ख्विरोधात्।।तस्यानद्वराद्विनेवसाग्कर्तृत्वत्वे न्चानुग्यद्त्यवतृत्वम्।यनुक्त्याभ्यस्वकतृत्वेवतन्यगुक्तोभक्वताव्केह्दकगोर्वात् कृतिर्वश्वा।।नचकतार्क्रह्त्य ता उपतमानस्यकत्पदस्यक्रातेपरलेवेषम्यस्। शाननादि। सत्त्वस्तोयाची थीः। स्यते द्यादीतिङन्तः सत्त्वसूतः सद्विव व म्यस्य तवा । प्रत्वे नास्य वे ष म्यस्यादे षत्वात्। कृतित्व चनाति सूपश्काताव च्लिद्कम्। पचितपाक करा नाति धात्व था तपृथ ायावयमाणत्वेन तस्याधात्ववाच्यत्वात्॥तस्यात्तद्वितिक्षव्यापार् एवधातुयावयः॥र्थोग् च्छ्तिजानानियत्ते इत्यादा वा श्रयत्वलस्यणा। वतमानत्वाद्यन्यस्तु सर्वेत्रयात्वर्थस्वक्रमं व्यात्यस्य स्यान्यस्य स्यान्तिः फलतुथात्वण्ड्त्याहु स्तिनी लस्य ताब च्छ्रक त्वस्यवशाच्यता वच्छ्रहक त्वस्यापि युक्ति विचे कारे बाधकाभावा त्।अन्यू नानति एक स्तित्वक्षिया

स्पतन्त्रते तुपपतिः। तिङ्शीभन्नलं हितिङ्सामानाधिकरण्यम्॥तिङ्शेंसंख्यान्विवाचकात्वादेशीगिकसामानाधिकरण्य ल-मः । स्र सणानियामकत्वाभा वाच्या।अतएवकाव्याघकाशास्त्र ताप्रयोजनेनस्य सणासंबन्धाभावादित्युक्तम्।अर्थनिर्देशवे यर्थ्यापत्या । व्यत्ययानुशासनादिवयर्थाप्त्यान्विभक्तीलक्षणानीचित्यान्य।अर्थनिर्देशस्यान्यार्थेः साधुत्वेबोधनफलकत्वेनलक्षण यान्यार्थाः न्यशब्दगात्रस्यासाधुत्ताच्याकिचयुष्पद्यपदेद्वतिसूत्रशेकस्यम्हच्यनुभवसिद्धसामानाधिकरण्यस्यत्वन्यतेः न्पपत्तिः।तिद्वशिक्तलंहितिङ्सामानाधिकर्ण्यम्॥तिद्वर्थसंख्यान्वियवाचकत्वादेयोगिकसामानाधिकरण्यशब्दावा च्यत्वात्। यत्तुपचतीत्येनावन्मात्रोक्ताविषकतेथैकत्वसंशायातुत्पत्यातत्रत्वक्षणावश्यकत्वेनलक्षितेनसामानाधिकरण्यविति तनाशक्तरेवोचितत्वात्।अन्यथाविशिष्ट्यंत्राच्छेदः॥स्तिमात्रबोधस्यक्काष्यभाषाच्य।किंचैकःपचनीतिवरनेकःपचती त्यस्यापिसत्त्वेनपचतात्येनावन्यात्रोत्तत्त्रभाषाययेष्टत्वात्।किच॥ युचादत्याच्छेषक्षपकत्वर्यणोस्तिङ् श्रीसंच्यान्विय नोर्योग्एवप्रथमादीनां नन्यनेसाधुत्वेनतञ्चसंख्यान्वयेनेवनत्संदृहानुत्यत्ते अअतस्वपचनीत्यतावन्याचात्तोकः की दृशद तिप्रक्रोदेवद्त्तीघनश्यामद्रत्यत्त्रत्वस्यस्तःसंगच्छते॥हिंचपचअजपाः।अचकादित्यादीप्रत्यपस्यलोपेनयत्वकात लसंख्यानाधातुवाच्यत्वावश्यकत्वनानप्रत्ययश्क्तिकल्पनेगोर्बम्।प्रत्ययद्योत्यत्वतुयतस्यविशेषणतापतिः।किंचो एमः तवाभिधानानभिधानव्यवस्थानुपपतिः।संख्यानभिधानदृत्यर्थेचैत्रः पत्तेत्यादीतृतीयापतेः।नचक्रतामिपसंख्यावा

दिनाक् स्पमान् नाहं स्पन्दे करोमाति ज्यवहार स्तुब्यापारमध्ये कते रिपमवेशान्त समुद्यामावतात्पर्यकः।काशानिपा ककुवन्तीत्यादीतद्दितव्यापारस्येवात्रतस्याएवधात्वर्थत्वाह्याएवमेवाङ्कुरीनस्रतोबीजादिनास्तरङ्स्याद्युपपनिः। ॥अतएवक्यक्रायतेक्रियावचनाः पचाद्य इतियदेषां करोतिनासामानाधिकरण्यं किंकरोतिपचतीनिभूवादिस्रिभाष्ये उक्तम्। अनेनविवरण्यप्रिधातीरेवित्कुञ्ज्यापारसामान्यवाचीतिचस्पष्टमेवीक्तस्॥ नचतवाख्याताथाश्राश्रयप्रकारक्षी ध्यातप्रयमान्तपद्जन्यबोधोहेतुः।तद्रश्रीसंख्योप्रकारकबोधेतद्रश्रीश्रयूज्ञानंहेतुः॥तद्रश्रीकालप्रकार्कबोधेधातुजङ्गनंहेतु पितिकार्यकारणभावत्रयम्। समतुकालेष्ट्रसाधनत्गृद्यतिरिकारच्यातार्थवीधेप्रश्रमान्तपद्जन्यद्वानहे तुरितिसरच्याभावनया रिकड्तिवाच्यम्।आरच्यातंत्वाद्यजानतर्द्रशकार्यकारणभावग्रहासंभवात्॥किच॥आरव्यातेनह्नित्हतेः ह्निव्हाध्रयत्व स्यबोधः। हुतेः क्षिद्वातुनाक्षित्वत्ययेनबोधदुत्यर्थस्यपर्यवसित लेनतवसतेः नेकिक्षणकार्यकारणभावाप्नेः।तन ह्य त्पस्य नुसारेण तथा बोध स्यतेषां ते षां जायमानत्वे नत्या तथाकार्यकारण भावा नां सर्वेषामा वश्यकत्वे नत् छा घरणी रविचार स्यायुक्तत्वाच ॥किच्छतीशक्तिवृद्धोवर्धतेरयोगच्छतीत्यात्वाश्रयत्वेलक्षणेत्ययुक्तं वृद्धिगमननिक्तिपताश्रयत्वेनवृक्षर्थ निष्ठेनकृतेः संबन्धाभावात्। यथाक्यं वित्परंप रासंबन्धस्योपपादनिपितड्ज्ञानपूर्वकं बोधस्यानवुभवात्। परंपरा संबन्धस्य

ल म

97

तिभाष्यएवसमाधानात्।युश्वद्येनयत्रलान्तस्यसायानाधिकरण्यतत्रमध्यमङ्तिरह्नाथेनतल्लाभद्तिकैय्टः। स्वंचल वाच्यसाधनसमानाधिकरणयुषादर्शप्रतिपादकशाब्देउपपदेमध्यसद्वतिस्त्रनार्थः।सामानधिकरण्यचनदर्शप्रवितिनिमी त्योबीध्यम्।परेतुयुद्यदिक्रियासमानाधिकरणेइतिव्याख्यानिक्याक्रियावतोङ्गाभेदात्तासुलभम्।इद्मभेसंख्यापक रणास्क्रटीमविष्यित।अतएवक्रेयटेलान्तस्यत्युक्तमन्यशालस्यत्येववदेहित्यहः।नंचव्याकरणसाधुत्वमात्रतात्रर्यकर नायव्यवस्थापकमितिवाच्यम्। व्याकरणशक्तिग्राहकमितित्वङ्गद्धोक्त्यसगतेः अर्थविशेषपुरस्कारेणवसाधुत्वस्यभार ष्यसंमतत्वाच्।पद्सस्यद्वानार्थव्याकरणमितिन्यायभाष्योक्तेश्व।त्द्कंहरिणाभेद्यभेदकसंबन्धापिधेभेदनिबन्धनम्॥ साध्त्वंतदभावेपिबोधोनेहिनवार्यतङ्ति। क्रिवेवकृतामपिकत्वेवाचकत्वानापतिः। नचिम्नाचक्रीतिविशेष्यसमान् छिड् कत्त्वदर्शनात्कृतिकत्तां वाच्यद्गतिवाच्यम्। वेदाः प्रमाणगावोधनिमत्यादोसामानाधिकरण्यभिन्नालेङ्गत्ववत्क्विदेदेयि॥ ||क्रणयेपिसमानलिङ्गत्त्वस्वीकारेबाधकाभावात्।अत्एवभाष्येपक्यतेलिङ्गमाशिष्यक्रीकाश्रयत्वालिङ्गस्यति।केवलक् ती प्रयोगन्तु पक्ताजांतद् त्यादिरस्त्येव।नच क्रतिक्रंतेवींच्यत्वेचेत्रेगन्तत्याद्यापितः।आरव्याता श्रेक्षतेः प्रथमान्तपदीपस्था रामः व्यक्वस्यक्तेः सदन्तसमानविभक्तिकनामार्थेएवाश्रयतयान्वयस्वीकारेणा दीषात्। अन्यश्रातवचैत्रेपचतात्यादेरा

च्या अनुशासनाभावेषिस्वभावात्तहाचकत्वाङ्गीकारेक तीरकहित्यादेवीयक्यीम्।स्वमावेनेवतहाचकत्वस्यापिसंभवाञ्च।अथी बाधकातुशासनानानियमार्थत्वेनतस्यामाथुतापत्तेन्त्राप्तत्ययशक्तियाहकतायाः हिचिरमस्तियाहकतायान्यव्याकर णमात्रस्त्वाञ्च।शक्तिग्रहंव्याकरणोष्मानेत्यादिनाच्छोक्तशक्तियाहकेष्त्रवकस्थापसंभवाभावाञ्चितियात्किचिदेत्त्।स र र्ज्याकृत्रोद्यन्यत्रानभिधानेद्रस्यथैभीरबंदुद्वीयत्वंच। तद्विकाभिकात्वस्येवान्यत्ररूपत्वात्। किचितिबु विधावुपास्थित्स्य धिक्यारित्यस्यक्तिलकारार्थस्यकत्वादावित्यर्थेः उतिवङ्गांत्रभावना न्वियगतेकत्वादाविति।आहेसिद्धेनद्षम्।अन्त्यर् तिहथयनिदानद्यानांचेतहाक्येउद्देशयत्वानुपपत्तिः।अस्महादीन्त्रत्यस्य व्याकरणस्य तद्येश्कियाहकत्वात्।ननुतिङ्गा **्यकारकवाचिनीति त्यरीया नां व्यारव्याने पिक्यं तस्यो हे १५ केंद्रिति वे शः। सर्वे कवा क्यत्याति वाहिस्तू तस्य विधा यकत्व मि** तिसिद्धान्तेमानान्तरेणालाभान्।नचितङ् पदेनस्यस्थानीलकारोलक्यतेलकारवान्यकारकवाचिनीत्यथद्तिनदाषद्ति॥ वाच्यम्।परमत्वपचिसत्वत्कल्पेःपचसीत्याद्यसिद्धापत्तेः।अञ्चिहत्वत्कल्पशब्दस्यतद्वाचकत्वेपियु भच्छब्दस्यतत्वा भावात् युषाद्स्यदितिविशिष्टस्त्पपियहाद्स्य वशब्दान्तर्त्वादितिकेयरोक्तेस्य। नचयुषादीत्येतर्तेताच्यालं स्पणयायु अद्वित्येतद्रथकमितिवाच्यम्।अतित्वेभवतीत्यत्रमध्यमापत्तेः।स्पष्टंचेदंभाव्येद्वित्वेकाशुक्रदिसाधनेद्दरेयवेभिवयती CS-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मं अन्वयस्त्रेवाचस्पत्युक्तंयुक्तम्यव्यपाक्तम्। यद्पिकत्रिधिकर्णेनव्यमीमासकाः फलावच्छिन्वच्यापारानुकूलः रूत्याह राख्यातार्थः सच्यापारत्वेने व। इत्यादिव्यापारस्तु विशेष्यत्वानु रोधात्ति इ.वाच्यः। रथोगच्छ् ती त्यादावाश्रयत्वेभवति दर्श व्यापारः। तस्याप्यसत्त्वभूतस्येवतिङोक्त्याच्यापारत्वात्। व्यापारान्तरस्याननुभवात्। कालान्वयोधात्वर्थव्यापारे अनभिद्वि तद्वस्याबोधितकर्त्रात्वित्यर्थः। बोधम्ब्रशस्त्राधः सेपाद्वालस्पणयावा तत्रकृतिशस्त्राति अवनयासे पेणस्मण्यावाविष्रो तित्नाभावनायाः प्राधान्यनप्रतीयमानत्याप्रत्ययवाच्यत्वात्। छद्नोपिभावनयाकर्तुराक्षेपेति द्वीवतस्याः प्राधान्यापतिः। तत्रकर्तिवयाधान्यात्।आसिपादिधर्मिणमाद्येवसामानाधिकरण्यं संख्या न्वयव्यत्तेव।अनुशासनमपिआसि प्ताद्यश्रीतुशास्नमेव।कारकान्वयः प्रत्ययार्थएवसासात्परपरयावा।अन्ययाकाष्ठःपाकद्तिस्यात्।अतएवनान्तंवदेहि तिनिषेधस्य दर्शपूर्णमासप्रकरणपितस्यविनिगमनावि रहा च्छ्ब्दा नृतायो नृतोभयपरस्यकत्वसिद्धिः।कर्त्विच्यत्वे अत्यापुरुषार्थित्वमसङ्गत्।प्रकरणादिऋत्वर्थत्वतस्य चश्चत्यपेक्षयदुर्ब छत्वस्य एभेव। प्राय् छिवितलाधवादि तप्रचनया यिकाक्तात्कृतिर्वाच्यति। नद्पिन। शाब्द्यामीत्यनुभविरोधेनासे पस्यायुक्तत्वात्। आसि मेशब्दो पास्य तसंख्यान्वयायोगा **अ। किंचलस्यायाअपिव्यक्तेः प्राधान्यस्य तवम ते सत्वे नप्राधान्या सुरोधे नप्राक्तिकेल्पना अयुक्ता वांच्ये नक्र ति सित्र भावा**

पतिः।विपरीतंकेवलकृतोतिङ्ग्तप्रयोगाभावेनतिङामपितत्रशक्त्वासिद्धिः कृत्यनिष्धानेनैवचतृतीयान्यवस्था।भाकात्प्यतीत्या दो स्तः करिरिलस्णास्त्।तस्थाद्भेरान्वयात्भवएवस्त्स्कतिर्शको प्रमाणवाच्यम्। एवं चन्नः व्यत्भवसिद्धानेदान्वयादी र रन्यातप्रत्ययस्यापिधिमिवाचकत्वसिद्धिः।केचकर्णरन्यातेतवस्रतेरारन्यातार्थत्वाभावनतृतीयान्तासमभिन्यात्सतिकियते इतिप्रश्लेपच्यतद्वस्य नरानापन्। सञ्स्ववयलार्थत्वात्। तञ्चकतेरव्यारव्यातार्थत्वत्वस्थिधानेनाभिधानापन्। कर्तिरविशे यानापत्तः। कतृंकरणयोशितसूत्रेकतृंसरव्ययोरिवछतेरण्युपस्थितत्वात्। किचकरोतीत्यादीकालान्वयस्यधात्त्वयद्भीकारेणः <u>पचतीत्यारीत्वारव्यातार्थेतद्न्वभेनकार्यकारणभावद्वयापितः। समतुसर्वन्धात्वर्थीएवान्वयङ्तिनदेषः। किंवकतीकालान्वय</u> पाकशालायाकाष्ठज्बलनाद्य कूले यत्नेनष्टे पच्यमान सोरने पश्यति देवस्चे पचति त्य नापितः। समस्पाच्य वस्तु निष्ठविक्तिते विशेषातुरूलस्यपादशालावस्थानस्वपव्यापारस्यधात्वर्थस्यविद्यमानत्वालरोषः।अपिचपाचकदृत्याहैः पचतीत्यादिविव रणादारच्यातस्यापकर्त्रश्रेकत्वमावयगकेविशेष्यविशेष्णभाव व्यत्यासिपिचित्रग्रारित्यादेश्चित्रागावीयस्येतिविवरणविन्यदेषि वस्ततःसमानएवविशेष्यविशेषणमाबोहत्ययौपद्शेकेवाक्येद्दत्ययेनिस्तप्यिष्यासहितिद्क्। एतेन्यत्वातिरिक्तसलानुकुली त्यापारीधात्वर्थः॥यत्रभारच्यातार्थः सचिलिङ्येव॥नान्यन्॥अप्रतिनेः॥धालर्थकारकान्वयः कष्टिःपाकइतिन्धिमेवितस

ल-मं

89

वयतयाक्रजीदिगतेकत्वादिष्वत्ययेनविशेषणत्वात्कर्वादिर्नप्रत्ययार्थद्वतिश्वचरवास्युक्तंयुक्तस्यतिवादिविधिनाद्योक्योरित्यस्य क्वाकात्विपतंत्रकर्मणीत्यादेरभावात् तथाबाक्यार्थस्यायुक्तत्वात्।लकाराणाद्विवचनादिसंज्ञाभावेनलविधिनेकवाक्यतादुर्लभा । तथे कवाक्यतायामपिसान्ति बतिङ्क्षिपक्रजोद्दीनांत्रत्ययार्थनासेर्व्यायास्तिहिशोषणत्वचदुवीरम्।किनसंरव्यायाः त्रत्ययार्थ त्वेआरव्यातजवीधेतस्याविशेष्यत्वापितः।अपिचक्रमाशेष्वेवसेवापत्तीतस्याप्यमत्ययार्थत्वभावनायाः कर्मव्यभिचारात्त्रत्ना सिपचपच्यतेनण्डलङ्लारीकमेंत्रतिनस्यात्।नचसरव्ययाक्षेपःकमेलशक्तिमत्वेनबीधार्थशक्तरावश्यक्तवाराक्षेपात्वात्र ||यत्वेनेवस्पादित्यूत्वम्।लाचवात्कृतीयाकिशितत्क्तरीत्पाद्वणीयम्।किन्वेवदण्डिपद्गास्यादिपदानामिपसंबन्धेएवशक्तिः स्यात्। लिसतेनचसंबन्धिनासामानाधिकरण्यस्यादित्यरुणाधिकरणो छिद्दद्वतिसमासेनिक्रपथिष्यामः। किचैवतिप्रेपयिद ध्यान्यतिसावैश्वदेव्यामिसावाजिस्यावाजिन्मित्यत्रवाजेनान्त्रेनामिसास्त्रेणसंबन्धा हाजिनोविश्वदेवास्ताननूद्यवाजिन्यणो विधायते।तेनोभयसूपवेष्वदेवमकमेवकमेतिपूर्वपसेवैश्वदेव्यामिस्त्यत्रश्रोतःस्वन्धः।वाजिभ्यावाजिनमित्यत्रवाकोनस त्यपिपदान्तरापेक्षणस्वाभित्वार्थकपरान्तरापेक्षायामपिश्रीतत्वस् पत्रत्भित्वार्थकपदान्तरापेक्षातत्रवाक्वंप्रमाणम्।एव चवेश्वदेखामिसेत्येत हाक्वविहितयागानुवादेननवाजिनद्व्यविधानश्रीतद्रव्येणनिराकाङ्क्षलात्।तस्माक्कर्मान्तर्विधि

4

नायाअपिप्राधान्योपपत्तेः। अन्यथाव्यक्तेरपिवाच्यत्वापत्तावास्तर्यधिकर्णोन्बेदः।परिच्छेद्यत्वंव्यक्तेरिवकर्तुर्पीतितस्यवा र्व्यातेविशेष्यत्वापत्तेष्व।पवित्रेत्रः पचित्रमेत्रद्वत्यारीस्पष्टेपिक्केस्तापतीतेः।किंचस्थातीर्भावनार्थत्वस्यहष्टत्वेनसर्वत्र। था तोरेवतदर्थत्वयुक्तम्। द्वींत्तरभीमां सयोरिष हुम्बस्तीनांभावनासामान्यवाचकत्वीक्तेः। किचकपरिव्याने पच्यतङ्खार पकेत्यादी चपाकः कियते इत्यादिविवरणात्। किकियतबृति प्रश्नेषच्यते दृत्युत्तराच्च। कारकान्वयावरी धाच्चयावना संस्णाव १यकत्वेनसवेत्रभावनायाएवलस्यत्वस्चितस्।किचेवहत्त्वपिकर्तुर्वान्यत्वानापतिः।वेषस्येबीजाभावात्।आस्पप्तकर्तुर्व क्तिविप्राधान्योपपत्तेः।सिंदुःसंरव्यान्वयस्तुतिद्धन्तेसंरव्यान्वयदुवलक्षितिएवोपपत्तेः।किचको शव्याकरण्योलोक्षणिका थान्वारव्यायकत्वेतयोः शक्तिया हकत्वो च्छेरः। तयोलीक्षणिकार्थान्वारव्यानस्यादर्शनाच्या अत्तएवतरादिपर्यायेषुगङ्गादिपरा नुहोरवः कोशे। शुक्रादिशब्दानांशिष्विषशक्तिरेव।विनापिबाधपविसंधानंबीधात्। किंच हतीशक्तस्यविशिष्टेकतेरिलस्या । यातस्यविशेष्यत्वापितः।कनोशिक्तराश्चयेलक्षणातत्रलक्ष्यार्थस्यशं क्यार्थविशेषणतेनिनक्षापिदृष्ट्चरम्।गङ्गाद्यदशक्य स्यत् स्यविशेषणतायाएव दर्शना दु च्युत्यन्यन्तरकल्यनेगैरवस्। किन्यशालः कर्भणी त्याहिभिः श्रानाहि विध्ये कवाक्यतया धर्मिणिशासिकीध्यते तथातिबादिविध्येकवाक्यतयापियुक्तवैषम्येबीजाभागात्।नचलः कर्मणिचत्यस्य ह्याकचोरित्यनेनैकवात्। 90

न्ययिद्सकत् इत्यत्रकताविपिजञ्जभ्यमानपुरुषसत्त्वादविरुद्धाम्याचावन्यप्रकरणान्यापुरुषसंस्कारसुरवेनकत्वर्थत्वसिद्धा ||-तुर्वरीयउच्छिदोत।तदुक्तभट्टैः।रूयुपापमासभक्षादिःपुरुवार्थमपिश्चितः।प्रतिषेधः ऋतोरङ्गमिष्टःप्रकरणाश्चयादिति अनार भ्याधीतो नाच त्वदेदिति रसातं निषेधस्तु अर्थानृतपरएव।विदि तवेदितव्याः परावरङ्गः केविह पर्योयहानसहानइनित्रयोक्तव्येयर्वाणस्त बोणदुतिप्रयुक्ततेयाद्वेक्मेणियुननोपभाषन्तेतयर्वाणस्तबीणोनामऋषयोबश्रुवुरितिपस्पशास्यभाव्यस्वरसात्।नद्वाच्यादेव द्वीपूर्णमासप्रकरणपितस्योभयनिषेधकत्वे ते हेलयो हेलय इतिकुर्वन्तः पराचस्तुरितिकतुप्रकरणपित्र आध्यसिविन्युत्यन्त पाचा अत्एवशिष्ठाच्यवहारकाले स्वस्वदेशभाषयाच्यवहर न्तीन घट्यवायमन्यन्ते।अत्एवकत्रिकरणत्वेन तवस्मतिथिकर छ।अक्रमंऋतुसंयुक्तसंयागानित्यानुवादःस्याहितिपूर्वेषस्यचक्रनुसंयुक्तकतुप्रक्रणपिनमक्रमेक्रमेनिषेषकेनानुवेदहितिवाक्यमना यभ्याधीते नुनान्तं बदेदितिवाक्येनसंयोगात्समानाकारत्वानित्यानुवादः स्याद। एव चक्रनावपान् ववदनेस्याने मेवप्रायिक्त मितितदर्थः।त्दुत्तरेविधिवसियोगान्तरादितिसिङ्गान्तसूत्रम्।अत्रसयोगपदंसयुज्यतेकार्णमनेनेतिव्युत्पत्यापयोजनपरंस्मा राम तैनहितेनाच्तवदनेपुरुषस्यप्रत्यवायः। वर्जनेचतद्भावः नतु ऋवोः किंचित्तद्भावयोवैगुण्यमवैगुण्यवा। एवंचयः स्वस्य प्रत्यवायमङ्ग्रीकृत्यऋतुमविग्रणिक्क्तितेनानृतंनवन्यस्यात्ऋतुप्रकरणस्थनतेनऋतोवैग्रण्यसुन्यतङ्त्यतानातुषादःवि

वि विभ्यद्विचापूर्वदेवताभिथान्धितिगुणाधिकरणसिद्धानस्य भद्भः। गच्छितितद्व्यगदायश्रीतत्वं वाजिनंतुननश्रेतिचा च्यम्। एवहिनानृत्वदेदितिन्वधस्यापिश्वत्यापुरुषार्थतायाएवया स्याकत्रिवाच्यत्वसाथनस्यवैयर्थ्यापत्तेः। कल्यस्विसि द्धानाभिद्धाकनिषकरणान्छदान्च।नचा इत्यधिकरणन्यायेनदण्ड्यादिषदानासंबन्धेशाक्तिविनवाच्यम्।तत्रशक्तावण्या नन्त्यादिदोष्सत्त्वात्। नचतद्गुगसक्सबन्धत्वेप्रांकिरस्तु। इण्डीत्यारिजन्यबोधेनियसतस्तद्भानात्तत्तस्तवन्धनदण्डवि ष्ट्रिष्ट्र त्यवबाधात्। नी लादिभ्यञ्चनी कत्वविष्टिनी कवतापती तेर सुभवसिद्धत्वा तेषा गुणगनजाता वेव शक्ति तिमती पप् सिः। एवच्युज्जन्यबाधानयम् नप्रकार्तयाभानमञ्गतत्वचतत्रेवाद्धत्यधिक्रणन्यायप्रवृत्तिविध्यम्। किच्यत्ययाथ | स्यप्राधान्यक्रियाक्षधानमार्ज्यातमितिनिरुक्तस्थ्यस्यक्षियाद्वाद्वस्यवत्ययाच्येष्यत्वेआरज्यातसामान्यलस्यभावारच्य तिव्याप्तिः। चेत्रेणसुण्यनद्त्यादीधात्वयविश्राच्यतायास्त्याय्यङ्गीकारात्।अन्यलभ्यस्यतस्यशास्त्रबलासन्ययायत्वस्या व्यङ्गीकारेक तृक्य णोरिषशास्त्र बलाच हाच्यताद्वीर्।।किचनानृतंबदेदिखन्नतवापित्रकर्णापस्थाव्यायपिस्यामुत्स पस्थापितभावना लक्षितकतुः प्रथमोपस्थित्याकत्वर्थन्वासिन्धिः प्रथमोपस्थितत्वमेवहिन्धृते बेलवत्त्वे बीजम्। समग्र श्रुतिपद्भरणाभ्यामस्य ऋतु युक्तपुरुषधयेता।अविरोधात्।विरोधएवबलाबस्विन्ता य हतेः।अन्ययान ज्ञभ्यमानीनुबूया

त-मः दिस्य अत्इतिविधिवाक्ये स्राधारणत्यापूर्वपक्षापपादक सही नवत्यु रूषस्तद्र्यं त्वादितिस्त्र अप्राथयमपि पुरुषधर्म स्तद्र्यत्वा त्।आह्यवदेदितिम्युत्याद्विनीयेमञ्जन्यमानोनुब्र्यादिनिवाक्येनपुरुषार्थत्वावगमात्।यथाज्योनिष्टोसप्रकरणपिताद्वादशो पसंदक्तिस्त्रष्ट्वोपसरोहादशाहीनस्येत्यहीनसंयोगात्मकरणादुत्काष्यतेतहुन्क्कृतिवाक्याभ्यान्यकरणदुर्बलमितितदर्यः।त दनन्तरंप्रकरणविशेषाद्वातद्युक्तस्यतव्यक्तित्रेषु व्यवदितिसिद्धान्तस्व प्रकरणान् सुकस्य कतुयुक्तस्य तद्दश्यन् वदनाभावा त्वचनादिसंस्कारद्तितद्यः विरोधेहिश्चितवाक्येबलववीत्रकतेचत्यारिवरोधात् श्वितप्रकरणाभ्यांवाक्यपकरणाभ्यांकत् युक्तपुरुषसंस्कारत्वम्। यथाऋतुयुक्तबीत्यादीनाभवप्रोसणंसस्कारकवेनोभयवाषिवैपरीत्येऋतुवैगुण्यंसिद्धम्।अवैपरीत्ये नसादुण्यच याज्षभ्रेषिनिमत्त्रायश्चित्तंचसिद्धम्। नचनाच्तवदेदित्यस्यऋतुगतपुरुषधमेत्वेयजमानस्यप्राधान्यात् प्रधान भूतकर्जीयजमाने नेवक्ज्ये स्यात्। ऋत्वर्थत्वेतु प्रतिषेध्यस्यवर्जनीयतयाकत्रने पक्षत्वेनयज्ञपत्तिन यजमानेन ऋत्विग्भिश्च व जिनेसि ध्यतीतिविशेषद्विवाच्यम्। श्रुतिप्रकरणाभ्यां कतुसंबद्ध पुरुषकत्कानृतवद्ग्भावद्विद्योधनतस्यवात्। कतुकत्कति कतिबोधेमानाभावात्। किंचुवन्यंभावनायाः कलनपेसत्ते व्यभिचारेण भावनायाः कलिमकत्वमवत्वतुक्तं अन्येति। किंचयुपा व स्मिद्धिन्यसामानाधिकरण्येप्रथमइत्यर्थकेनशैषेप्रथमइत्यनेनतत्सा मानाधिकरण्येएवप्रथमस्यसाधुत्वाहरेदित्यस्यसाधुत्वा

विधिरवेत्यर्यद्ति। परेतु अथब्रह्मचारिणोव्यतिस्युपकम्यवेह्नतो स्वानिवदस्यापिपारात् स्यानिवान् तंबदेदि मित्त्सकल्पप्रम्। इद्तुसंयोगान्तरात् कतुषकरणपाठादु व्रतीप्त्रसाथावा चानुवाद्फलाथावाच्यान्तप्रयोजनसमवाच्याति षधावधायकमेवत्यर्यज्ञितः।नहिकेबलप्रयोजनयात्रेणेवाक्यार्थव्यवस्थितिः।नहिप्रयोजनात्वविष्माणियितिन्यायात्।न्या यन्तुवावयायोनिणीतेषयोजनिसिद्धिरित्यन्यत्।नचताहेशोपक्रमानुषसम्भाद्वितंवाच्यम्।ब्रह्मचारिपकरणेबाद्धणःकामम | रना पा च्या द व तमपी हु यन्। बाह्मणो च ब्रह्मचा पैत तस्त हुत प्रदर्शन प्रस्थु को साज्जनो चित्र ए शुक्त स्वीपाणि हिसनम्। भा स्करालोकनायलीलपरिवादादिवुर्जये दितियाज्ञवल्नवोक्तेः। व्रतमपीडयन्यध्वादिपरिहारेण अवलील सम्प्राभाषणमिति ।मतासराच्यारव्यानेनार्सीलपरेना सभ्यानृतभाषणयोःसंग्रहद्वतिस्वितस्।भारकरालोकउदितादेशितच्यासरा।शु क्तप्रष्वचद्गिन्।आदिपदेनस्यत्यन्तरोक्तगन्युमाल्यादिवदंन्तत्स्यापिसंग्रहद्वन्ये।नेक्षतोद्यन्तिमत्यादिविषये।उप क्रम्युतब्रह्मचारिव्तपद्यतः।तद्न्वप्वसात्कर्यविशेषोद्धत्रबेध्यतद्विसिश्चोक्तेश्च।पह्नतिध्करणेशवरस्वास्यपि ||स्यागान्तरादितिस्त्रेकदेशासुणादायनियमानुष्ठानेनपुरुषस्यसंबन्धः स्यर्थतेपदार्थप्रतिषेधेनसयोगद्हपुरुषस्यत्यय ।महस्यागद्त्याहेत्याहुः।नियमञ्चसंकल्यएव।तदनन्तरंकतुसंयुक्तपूर्वेक्तनिषधवाद्येजञ्जव्ययानातुब्र्यान्याय

स्न मं- | श्रतंनधात्वर्यत्विमत्यर्थः स्पृष्यते। नव्यभीयां सकानांतुष्रीहिवादेनाव्युक्तेश्रीसुरव्यसिङ्गान्तत्वभ्रासहितस्थियोविभावयन्तु। < | तस्माद्वावनाधात्वाच्येव। तद्नंकार्कदृतिसूत्रेभाष्येऽधिश्रयणोदकासेचनेधोपकर्षणिकयाः कुर्वन्देवदन्तेयरापचतीत्य च्यतेनदात्र अधिश्रयणादिषुपिवर्वतेतेज्वलनिक्यांकुवेन्तिकाष्ठानियदापचनीत्युच्यन्तेतदातत्रपिवर्वतेतेसभवनेधार णंच्क्वती स्थालीयदापचतीत्युच्यते तदातत्रपचिवर्ततेद्ति।संअवनंग्रहणं धारणमासमातिस्थापनमितिकैयटः।कर्त्क मस्पाधमापत्य याथः।स्पष्टचेद्तिङ्क्यामेकं द्व्यमभिधीयतङ्खादिनागत्यर्थं लोटेतिस्त्रत्रेभाव्ये।कत्रीदिपदानांशक्तिप रत्वेपिशक्तिशक्तिमनोर्भेदात्मएवप्रत्ययार्थः। कत्रीदिविभक्तवाशक्तिमदभेदमापन्नायाएवशक्ते रुक्तिरितिसार्वधातुकेयगिर त्रकैयरोक्तेः। प्रत्येयार्थः प्रधानिमृत्युत्सर्गस्यापिभाष्यनिरुक्तकाराद्यनुभवबस्ननत्यागद्तितर्थेकार्कस्यधात्वर्थपतिवि श्रेषणतेतिकेचित्। परत्यप्रार्थः प्रधानमितियत्रप्रत्यस्य बाचकतातिह्ययंकतेरीत्यादेस्तिह्ययाद्यातोरित्यर्थेनितिङ्ग तद्वीतकत्वादिशेषणत्वमेव।आवेदत्यस्यत्यान्वयस्यवयुक्तत्वात्।अतएवस्त्रक्रमोरितिस्त्रभाष्येभावकर्मणोरितिस्त्रभ स्यभावकमं वृत्ता द्वातोरित्पर्यक्यनं कृतम्। तस्यचभावकमेविषया द्वातोरित्यर्थकैयदशाहातिहृषयत्वेच्यातोः कर्मीदिविशि पृत्रियावाचकत्वेन।कर्मोदीनास्वप्रकृतिकप्रत्ययवाच्यत्वेनवा।नत्रतिङ्विषयलकारस्थलेआस्म्।क्रियाप्रधानमारव्यात

यपुरुषद्तिपद्स्यतद्योस्यवाध्याहारावत्र्यकत्त्वनजञ्जभ्यसानवाक्यतोवेषस्यंद्रुरूपपादम्।नचतत्सामानाधिकरण्याभावप यमद्रत्येवतद्रयः।उपपदेसमानाधिकर्णेवृत्यधिकारेणशेषपद्स्वारस्थेनचताह्रणाया संभवात्। नचेवत्वचचेत्रश्वपचयद् त्यत्रपरत्वात्मश्रमापिनः। उपश्रक्तासम्भिन्यात्हतस्योपश्रकाद्वन्यस्यशेषपदार्थत्वात्मष्टंचेदंभाव्ये। न्यायसुधाकारोपिकत्व यतिष्य प्रतिकतुप्रतिकार्यत्वात्युरुवार्यत्वार्यस्वातिवद्व्कतुस्बद्धपुरुवधमेतापक्षमेवसाधुमने एवचजञ्जन्यमानसस्का रापिक तुसंबद्धपुरुषमान् स्यतिबोध्यम्। तवतुविपरीतयज्ञमानस्यवस्यात्। एतेनप्राधान्याद्यज्ञमानसस्कार् एवे तिपरास्तय्। यद्यपदिद्वयमपिद्र्षपूर्णमासप्रकरणएवपवितंत्रयापितङ्गत्वसामान्यापेक्षमवपूर्वोक्तमहाभाष्यात्।अगवान् श्वर स्वामीतुनान्त्रतंब्द्दित्यस्य पुरुषधर्मत्वसुत्वहुन्सेवाशाङ्क्योत्तह्न्यमेव वर्तुरार्व्यातप्रत्ययार्थत्विवसमाहित वान्। तथाभावायाधिकरणेभगदन्तीअहुपादाः मोहिवादेनेव प्राधान्यादि युक्ति विभविनायाः प्रत्ययार्थत्व मुत्सूत्रमेदोक्तवनाः भावा थाः कर्मशब्दास्तेभ्यः क्रियाप्रतीयतेषत्वश्रीविधीयतङ्तिहितचस्त्रंकर्मशब्दायजेतद्धाञ्चह्रयादित्याद्यस्तेभावायाः।प्राधा न्यनिक्रयायाः क्रियाप्रधानमाख्यात्यावप्रधानमाख्यात् मित्युक्तेर्तत्ते व्यः क्रियाप्राधान्येन्प्रतीयतिह प्राधान्यादे वेदार्थः कियारूपः सर्वत्रविधीयतेननासार्थः। तस्यात्र्वशीच्रनाशित्वाङ्कारमञ्जूवेद्वीकार्यमितितदर्थः। नत्दानेनभावनायाः प्रत्यया

the grain requestion in the legislate the remainment the second of the first of the second of the se ल-मं त्युक्तंतन्न। एवंस्वभावाभ्यणेतेनैवतन निङ्गंतन्त्रं स्व्यावाचकत्वसं अवेननिस्याशास्त्राणामपि वैयर्थ्यापनः। सुद्विषदाणाम व्यान नए कहि ज्यादि पक्षेष्विपिनि यमार्थात्वसंभवेनतञ्चानयकोष पहिनाचिवि शिष्यतव पञ्चव पक्षावल ज्वनवे यञ्चीप ने इन्द्रशास्त्र मात्रस्यविषयमित्रं त्यन्यत्रविस्तरः।सार्वधातुकेयगितिस्त्रस्यस्यसार्वधातकायाः कत्रीर्यङ्तिभाष्यस्य त्र्धोत्याङ्त्येषार्यः विकर्णस्त्वत्रपद्देशाध्रताथएवविकरणाथां द्तिपद्धविकरणचात्याअपि भावक्रवाचिनीत्यादेरपित हो धके द्रत्यर्थः तच्या विधातुकार्थोद्तिपसैएकत्वादीनामपितद्दद्योत्यत्वान्नियमानुपपितयाश्रङ्क्वार्थिनियमाद्याश्रयणेनपित्हत्भाव्ये।नचिक्त णार्थादृतिपसेलेनाभिधानाहिकरणोनस्यादितिभाष्यदूषणानुपपनिः। द्योतंकसमुख्यस्य व्यतिद्धनीतेगाग्यायणीत्यादीदर्शना दितिवाच्यम्। लिङ्क् लिट्टाविकरणहीन यो स्टारे चलकार सात्रेणापित द्वीतने नतेने वक्क वक्क त्यत्याविकरणा नृत्यस्यापिति देवा श्रायात्। व्यति स्त्र नी तद्त्यारी नात्मनेपदमात्रेणापितद्देशोतनम्। अन्यत्राप्यात्मनेपद्दर्शनात्। गान्यायणीत्यारी चनक्रमात्रेणत द्योतनम्। गार्ग्ययणेप्यायनस्यदर्शनात्।तत्रशब्दशक्तिस्वभावात्क्वचिह्निकरणसहितस्यत्ह्योत्तकत्व कचित्केवजसार्वधातु केस्यापीतिनद्रपणपरिहारः।विकरणानानेरर्थक्यप्रवादस्तुनिषिनापिसाविधानुकमात्रणार्थसीतनात्।स्विचस्साहार्य्यनार्थम् तितरर्थवत्त्वव्यवहारोपि।अतएवस्थियामितिस्त्रेभाष्येर्धात्वस्यमत्ययार्थत्वपक्षेत्राधान्याद्विवचनायनुत्पित्रमाशृङ्क्यप्रधाः ९

and the second of the second second second मितिसमृत्यन्तरान्।शत्रादिविषयेत्वन्त्यम्। सत्त्ववधानानिनायानीतिसमृतेः। सःकर्यणिचेत्यादेर्व्ययमेवार्थः। भावकर्मादिव त्तादिति।शानजादीकारकप्राधान्यमुक्तरात्येव।अन्ययाशानजादिस्थानिकेनभावस्थसत्त्वभूतस्यबोधनंतिङ्कस्थानिलेनत्व सत्त्वभूतस्यबोधनिमितितवापिनिसिध्ये,त्।तस्यादुभयत्राव्यर्थेतदंशेसूत्रतात्यर्यचेदचापित्रथेवास्तु।वतेमानेलिंडित्या दिविहितलानुवादेनचेतदर्थिनियायकम्।अतएवकतिरिक्तदिलाकर्जादे । प्रत्ययार्थत्वबोधनमेव। भावबोधकादित्य स्यकेवलिकयामात्रवीधकादित्यर्थः।किंचडोकयोदित्यादीनांतिङ्कियाणायपिनियसत्विमिनाध्यस्पष्टतिहराम्।सिद्धीच नियमोभवति धातुबाच्यत्वेचानिर्दिष्टाषीः प्रत्ययाः स्वार्थेभवन्तीतिसामान्यसूत्रेणसर्वत्रसिद्धीनियमत्वयुज्यतेनान्यथा। सख्यायार्चकारकस्यविक्रयायाभवान्वयङ्ख्यपणाद्यिथिते।स्पष्टचेदंबद्विवितसूचेभाष्ये।तत्रहितिङोःविशेषणधातुमा त्राद्विधीयनेइतिनियमार्थेह्येकयोरित्या दीत्युक्तम् एकवाक्यत्याविधानंभितिपक्षेपिकस्र तोनियं अएव। तदिनापितयि दैः।अत्रवानुत्तिः तद्तिसूत्रेभाष्येः वपक्षेतेषासूत्राणांपरिभाषात्वव्यवहारः। अत्रवानपांअचकाहित्यादे। पा मानात्सवंबोधः संगच्छते। खुप्तत्मरणा हो धबुतितु एकशैषस्त्रे भत्य सङ्गणका यीसि ब्रेके पफलतं वस्ता भाष्यकारेण क्रिरस्कृतम्। लोपमजानतां बोधानापत्तेः। यजुकैयदेनित झोस्वभावतः संरव्यावाचकत्वाश्वयेणित दृविषयाणां तेषानियमार्थे

ल-मं तिसमर्थसूत्रस्थवानिके छत्याख्यातपदप्रयोगउपचारादितिबोध्यम्। अववितिसंबुध्यनस्यतिङ्गस्य बस्यात्वा ख्रुस्णोपसा १० विष्या एतेनाख्यातपदेनधानुः आख्यायतेसर्वप्रधानीभूतोशिनेनित्युत्पत्तिरित्यपास्तम् शिष्येद्वतितिङःनितिब्या इत्। इत् कृतिभूतधातावव्यामेश्चाकियावाचकत्वमात्रेवक्तव्येप्राधान्यनिवेशस्यव्यर्थत्वाच्यातदेवाभिष्यत्यनिपातवादोक्तप्रातिशार्वये तदार्व्यात्येनभावंसथातुरित्यत्रम्तायार्थप्रथमितद्भाष्येव्यार्व्यातम्।अतएव्प्रशंसायांक्रप्रवितिसूत्रेभाष्येपचितसूरं पचगे रूपमित्यादेरसिद्धिमाशङ्क्यिक्रयाप्रथानुमारच्यातेद्रच्यप्रधानेनाम। येतः क्रियापृष्टस्तिङाच्छेकिदेवदत्तः करोतिपचतीति। द्र व्यपृष्टः कृताचष्टेकतरोदेवदनः यः पाचकर्तियुक्तम्। नामान्यार्व्यातज्ञानीत्यत्रतुआरव्यातपत्तेतदवयवधातु परम्। सर्वनामधातु जमाहनिरुक्तेच्याकरणेश्वकटस्यचतोकमित्युणाद्यद्तिसूत्रेभाष्योक्तेः।नास्ति इन्तजन्यत्वाभावाच्यां स्तित्यस्यत्त्र स्तिकसुबन्तेने त्यर्थानामपदेनचसुबन्तमेवाक्तयुक्तः। प्रस्तिः प्रत्ययोविभक्तिरित्येतावन्त्राम। सत्ताद्रव्यं लिङ्गं संरव्यतिना मार्थः तेषुद्रव्येप्रधानमितिनिरुक्तभाष्योक्तेः।नमत्यारव्यातार्थेप्रतिविशेषणंभवतीतिनामितिचनिरुक्तभाष्यम्।इदेचाव्ययाति । रामः रिक्तनामस्भागम्।उपसर्गनिपाताद्दत्यत्रनिपात्पर्मन्ययमात्रोपस्भाणमितितद्ग्रीकातत्रद्व्यस्यसत्तासिद्धसंख्यानिस्पित त्राधान्येपितस्यक्रियाकार्कभावसंबन्धंत्रिविशेषणत्वेनकाण्डेइत्यारेर्विभक्त्यर्घत्रधानत्वेकिनीवरुक्षाः क्रियाप्रधानमित्य १०

नस्यापिद्रव्याभेदेनप्रतीत्यासमाहितंनवृतस्यप्रहात्यर्थप्रतिविशेषणत्वाश्ययणाद्योत्य त्वपक्षेचविशेषणतोत्ताः एवसुपामपिद्योतकनेच। पञ्चकचप्रतिपरिकार्थः।एतनपूरुकमेवसत्वप्रधानानिनायानीति।तचिह्नामपदेनस्वन्तिमत्यनुपद्मवस्फुटीभविष्यति। स्त्रीप्र त्ययान्तस्य तुननामत्त्वम्। शास्त्रप्रक्रियायां ततो प्यर्थबोधान्तत्रप्रत्यपार्थत्वपक्षितिवचनास्नुत्पत्तिराष्ट्राङ्किता। एतेनप्रत्ययार्थः प्रधानमितिच्युत्पत्तिर्जादोव्यभिचरितेतिषरास्त्रम्।अतएवस्त्रवस्ताप्रधानप्रत्ययार्थवचनमशिष्यमर्थस्यान्यप्रमाणत्वादित्य विक्ति न तुर्व्यभिचरितत्वादित्यं प्युक्तमितिवदन्ति सञ्चक्तेत्वक्षां क्याभ्यस्य स्थन्यापारेन्वयः। योग्यत्वावः। परस्ये पद् प्राश्वनमादिस्य यमे चेत्येतत्सभिज्यात्हत्यकृतङादिस्हपतात्पर्यत्राह्वकवशाञ्च।कर्मत्वशक्तिमत्त्रकृष्टेन्वयः।योग्यत्वात्तदुःयकृचिणादिसमभिज्या हाराच्चान तुकारक विशेष्यक बोधएव कुतो नर्सिकियव इति चैन्न। रमवेबा ह्याण कुल भितिकिया प्रधान मितिह स्वोन पुंसक दृति स्थ त्रस्थभाष्यविरोधात्। तत्रेतन्त्रामार्व्यातयोक्स्थांसत्त्वप्रधानिनामानिभावप्रधानमारव्यातमितिनिरुक्तविरोधास्व। तत्रत्या रन्यातशब्देननियमतोजनकाकाङ्स्यविभक्त्यन्तं पाचकङ्खादावेकदेशार्श्वस्य तदाकाङ्क्षत्वेपिविभक्त्यन्तार्थस्यनतदाका **इस्**त्यम्।आरव्यातमारव्यातेनत्याहोतश्चेषप्रतीतेः।चत्वारिपद्वातानिनाभारव्यातापसर्गीवपाताइत्युपक्रमाच्।भायकालः। कारकसंख्यात्रचतारोर्था आख्यात्स्यतन्यावः प्रधानमितितञ्जाष्यान्द्रानिको शाम्विरित्याद्यसहरणविषये छुप्तारव्यतिषुचे

25

ल मं । पराश्रीक्तावेकस्यभावप्राधान्यमेकस्यसत्त्वप्राधान्यम्।अश्रपुनर्यत्रते अभवतीवाक्येतन्यभावप्रधाने आख्याताश्रप्रधाने वा वियत्धार्यात्प्रधानतद्यत्बाद्गणयूतंनामतद्रश्रस्यभावनिष्णत्ताबद्गत्वात्। एवतावह्यक्वे आरव्यान्प्रधानमिनिअन्ननामप देनिनपाताद्यतिरिक्तस्ययहणमुक्तम्। तेनिक्रयायान्जर्थविशेषणत्वेपिनस्तिः। अतएवहरिर्वसन्दर्शेत्यादीधात्संबन्धे प्र त्ययाद्त्यनेनप्रधानतिङ्नवाच्यक्रियानुरोधेनयुणभूतिक्रयानाचिभ्यःकालान्तरेप्रत्ययाः।नतुतिङ्कालान्तरेद्वतिस्यवस्थार ||सिद्धिः। किंच सर्वेत्रप्रथमान्ताये प्रत्ये विक्रयायाविशेषणत्वीयतिपक्षेपाकिक्याभवती त्येथेपचितिभवती त्यस्य तवासिद्धिः। नदुक्ते सूवादिसूत्रेभाष्येकातहीयंवा चोयुक्तिः पचितत्वंपचित्रभवति पस्यतिभवति पश्चे उत्तरंपचादयः क्रियाभवतिकियायाः ||कुर्व्याभवन्तीति पस्यतिभवतीत्यस्यभविष्यन्तीपाकिक्रियासत्कार्यवादाङ्गीकारात्त्रहूस्यरूपेणभवतीत्यर्थान्त्रदेषः।नचसत्कार्यवाः कार्यनित्यतयासामग्रीवैयर्थ्यमितिवाच्यम्।तस्याअभिव्यक्त्यच्यत्वात्।नचाभिव्यक्तेज्ञन्यत्वेसत्कार्यवाद्बाधः।नित्यत्वेसर्वराभि

व्यक्त्यापत्तीव्यवहारापत्तिः।अभिव्यक्त्यन्तरापेक्षायात्वनवस्थितिवाच्यम्।अभिव्य केस्तद्नितरेकान्। नवीत्पत्तेरत

म्प्रातस्य प्रतिबन्धकतमसोनि रुत्तीव्य वेहार स्मनेत्यदोषात्। एवं व्यवहारादि विषये पिसत्कार्ये वा दाबाधों बोध्य इत्याहः। य

सिवता परेतुसूस्मनयाविद्यमानस्य वस्यू ल रूपस्यविद्यमानायाएव वाभिव्यक्तेस्तमसापति बद्धत्या व्यवहासस्मनतेनसा

त्रियात्वंसाध्यत्वरूपम्। तेनहिरुगादिषुनारव्यातलक्षणातिच्याचिः। हिरुगादीनां क्रियाप्रधानत्वंतु क्रियायात्रविशेषणत्वरूपम्। अतएवतद्र्यनकारन्वयः।तद्न्वययोग्यस्यसाध्यत्वस्यतत्राभानात्।वस्ततोहिरुगाद्यर्थस्यसिद्धत्वेनाभानसात्रणगीणक्रिपात्व न्यवहारः। यतु कियान्तराकाङ् साञ्च त्यापकताव च्छे एकवैजात्यस्य कारकान्वयेनिया मकत्वव दन्तितेषायो दनशुत्कायामग च्छतीत्यादीत्काप्रकृत्यथैकारकान्वयोनस्यात् तत्प्रतिहन्दितयानामलक्षणेतिहत्वापरपर्यायस्वत्यस्यनिवेषाः। एषित व्यञ्चागनुपचित्रस्पमधापाचयामित्यादिनामससूपमाख्यानमेवाकिकर्तव्यमित्यादिक्रियाप्रक्षेपक्तव्यमित्याद्यस्यात्। नियमतोजन्यत्याकियाकाड्स्यम्द्रन्गम। आब्येतिङाचष्टेद्रस्य पल्सणम्। इताच्छेद्तिचतिङ्गादेरपल्सणम् धात्वे फलस्याखुक्तियात्वसत्त्वान्वकर्याख्यातेएत ह्यस्णान्याप्तिः। द्योतकत्वात्कियासयभिन्याहारनियवाचित्रपातादुपंसगेस्य पृथ्यगुक्तिः। एवं चिक्रियात्रधानिमत्यस्यप्रत्ययार्थोपस्यायन्धात्वर्थः प्रधानेतद्गर्व्यातिमत्यर्थः। नच्धात्वर्थोपस्याक्रिया कतिः प्रधानमितिनद्रयः। भावशब्देनापिक्षतिरेवित्वाच्यम्। प्रत्ययार्थः प्रधानमित्येवसिद्धः। भावार्व्यातेः व्याप्तेश्च।नन्येव प्रथमान्तसम्भिन्याहारेएककः तृविशिष्टिक्याश्रयोदेवद्त्तद्वित्रथयान्तित्रशेष्यकबोधएवास्त्रितिचेन्त्र।तथाबोधानस्भवात् । यत्रोभे भावप्रधाने भवतदृत्युत्तरनिरुक्तिवरोधाञ्च। तदर्थस्तृतद्वाष्ये एवस्तः नामाख्यातयोः परस्पर्विनाभूतयोः स्वस्व CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स्त-मं। कत्वाच निर्वीयापतिः।श्रुत्वामभेतन्याहात्यंतथान्वात्पन्यःशुभाइतिबिहत्यपास्तम्।नीलविशिष्ट्यरस्पर्श्नक्मेलेप्रतिपिपार्यि [[षितेनीलंधरंजानामीत्यादेहितीयानापत्तेष्यानचत्वापिस्गीयधावनस्यविशिष्टस्यद्शेनकर्मत्वेविशेषणस्यस्गस्यापिकर्म त्वारमातिपदिकत्वाच्वत हाचकाद्दितीयाप्तिरितिवाच्यस्सृगस्य भावनविशेषणत्वनतस्त्रयुक्तस्यान्तरङ्गः संस्कारस्य प्र श्रमास्त्पस्थानि वृत्ते । तचतुनस्यधावनिवशेष्यत्वाहृशोसासाहिशेषणत्वात्मधानकार्यस्थान्तरङ्गाद्विबलवत्तायाहेत्यति वित्रहत्रभाष्यसमतत्वेनिद्वतीयादुविरा। उत्पत्तयः शुभाद्वित्वाविमत्यलम्। किंवचेत्रः पचतात्यादी क्रतित्रकारकप्रथमाना श्चित्राच्यकोबोधवृति न युक्तम्। एकविशेषणवैशिष्ट्येनापस्थितेविशेच्यतस्मजातीयसंबन्धेनविशेषणान्तरसंबन्धस्याच्यत्पत्तः । अत्रावनाजपुरुषोभायोयाश्चितिन। घटोद्रव्यमित्यशैंघ्टोद्रव्यत्वस्यतिचनेतिसमर्थस्त्रचे भाष्यस्य द्यम्। किचतवपचिति बनती त्यस्यसाधुतापतिः। स्वस्वव्युत्पत्त्यनुसारेणबोधस्यदुवीरत्विपतत्रसाधुत्वस्थापाद्यत्वात्। साधुत्वचतत्त्रस्थिनिरूपणाभियुक्तवे याक्र रणसमतेः र्यएवनान्यत्रेतिभेद्यभेट्कसंबन्धेत्यादिनास्य ष्ट्रयेवहरिणोक्तम्।तेविभक्त्येन्ताः पदिवितिगीतमसूत्रेन्वायवाति रामे ककारोध्याहः। ह्योविभक्तिःस्वादयस्तिबादयञ्जातत्रस्वाद्यन्तनाम तिबाद्यन्तमारव्यातम्।अभियेयस्यक्रियान्तर्योगाह्यिच माणस्तपः शब्दोनाम। यथाब्राह्मणङ्ति क्रियाकारकसंसुदायःकारकसंख्याविशिष्टः। क्रियाकालगोगाभिधायिकियाप्रधान । १२

वस्तुने विचनि यमेन नात्मित्युत्तम्। ५ क्तर्यसत्तार्यवादः। असदुत्पत्तिवादेमां वतीकुसुमादीविकासस्यगन्धीत्पाद्कत्वेवाच्यास्। एवंचानर्गन्धेपिविकाहानगन्धीत्यत्त्यार्थ ति। वैजात्यनिवेशादिनानद्वार्णेत्सत्कार्यबादाग्युपगमएवयुक्तः विषयनिष्ठतमसाप्रतिबन्धा ह्यवहारास्ममत्वे असूह्य त्वम् । केचित्रकारणात्मनास्थितसहस्म रूपेणसत्त्रभूलकृषेणत्वसदेवकार्यभितिसद्सत्कार्यवादः।स्ह्रस्मत्वचकार्णाभेदेनस्थितत्वा त्ततः रृथग्द्रा नायोग्यत्वम्। तत्रसूर्यसूर्यमहायसत्कार्यबादः सारव्यादीनांस्यूलं स्त्रप्यादायासत्कार्यवादोगीत्यीयादीनांस् त्याहुः। अतएविकिलास्त्यथेषितिसूत्रेअस्तिभवृतिवद्यतेवात्ववद्दीगिमिष्यसीतिवृत्त्यादाबुदात्हतम्।अपिचकर्मणायमि त्रितात्रिस्त्रेकियापिक्रविमंकर्म कियापिहिकिययेश्विताभवतिकयाक्रिययासंदर्शनादिक्षिययेतिभाष्येउक्तम्। त्वद्रीत्याधाव | नकर्मकद्रश्नियर्थभाष्यद्विष्ठं प्रयम्गोधावनीतिवाक्यनस्यात्। कर्मत्वस्य वात्राकाहुस्यवशात्ससर्गतयाभानम्। मृ गस्यतुकमत्त्वेननत्त्रान्वयसंभवः।विभक्त्यश्रमहारीकृत्यनामार्थधात्वेर्थयोर्भहेनान्वयायोगात्। मृगाहुहितीयायोतुपांय क्तवाक्यासिद्धिः।अप्रथमासामानाधिकरण्यनितिहोबाधित्वाश्रात्राद्यापन् १व।वासक्तपन्यायन्तुनेतिहः। हा देशेषु तह्याव स्यभाष्यंस्पष्टत्वात्।योधावतिष्रृगंस्तेपश्येत्यध्याहारेणान्वयेपिआच्यसमतस्य पदैकवाक्यतयाःन्वयस्यभद्भः। एतेनवि शिष्टवाक्यार्थस्यकर्मतयादश्निःन्वयः। एवंचन्युत्पत्तिविशेधः। न्युत्पत्तेनीमार्थविषयकत्वाहिशिष्टवोधकस्याभातिपदि

सः यं । यार्यका तका रकसंख्या पेस्था धात्वर्थप्राधान्यं रहिषतम्। पञ्चमेन्यायभाष्येषिकियाका समीगाभिधा या एत्यात धात्वर्थमात्रेच कालाभिधानिविशिष्टिमिति।तंत्रकालेनाभिधानेनकाएकणिविशिष्ट्रधात्वर्थमास्यात्रार्थ्यतार्थद्तितदर्थः।तस्येवन्यार्न्यानंकिया प्रधानमितिवार्तिककृताः त्रकृतस्। तत्रैवस्त्त्रेप्रधद्कान्तरेवार्तिककार्आहः।विशेषणविशेष्यभावस्थैकविषयत्वाद्यदिगोश ब्दस्यतिष्ठतिशब्दस्यचैक्मिभिधेयंभवति तंतीनिशैषणविशेष्यभावापन्नयोगेशिब्द्तिश्वव्योः सामानाधिकरण्यंयुज्य विनान्ययेति।अनेनच्रपष्टमेवकारकस्यप्रत्यवार्थतोक्ताविशेषणताच।एवंचळतिविच्याप्रश्रमानिशिष्यकोवोधद्रत्याचवित्री शुष्कलाघवादित्वैकशरणानांकुकल्पनाविलसितमितिस्पष्टमेव।पदसमयप्रिपालनायव्याकरणंप्रहत्तमितिवह्तावा त्यायनेनस्पष्टमेवव्याकरणबोध्योः थ्रियवरसमयविषय्दुत्युक्तम्। एवंचाव्चिननेयायिकम्भासकानांव्याकरणोक्ता तिरिक्तेरिचनात्यादिष्रयुक्तानांयाद्देकर्मणिष्वत्यवायोयद्ववैगुण्यंचतुर्वार्म्।तद्तिरिक्तेःर्थेतेषामसाधुत्वात्।नचनि र्मू स्मेतर्नुशासनम्। ब्राह्मणेननिष्कारणोधर्मः षड्डोवेदोः ध्येषोद्देय स्वेतिश्वते मूलत्वात्। पाणिनाय्यहाशास्त्रपर्। राम साध्तकस्मणम्। सवीपकारकं याह्यं कत्त्रंत्याज्यं निक्चनितपराशारोपपुराणाञ्च। साधुत्वङ्गान् विषयासे षां व्याकरणे स्मृतिरित्यंभियुक्तीक्त्र्य। उक्तवात्स्यायनोक्तित्र्य। शक्तियहं व्याकरणो प्रमानेत्यादि ना व है व्यक्तिरणस्यशक्तियाहकतो

मारच्यातम्। यथापचतीति। अञ्चन्चस्यतिभिश्राः। क्रियान्तरं क्रियाविशेषस्ततं बन्धाहिशिष्यमाणस्तपः पर्यवसितार्थः शब्दीः। नाम यस्याभिधेयंनियमेनिकयाविशेषयाकाङ्क्षित्वामितिकामितिस्र एवनिकियापर्नास्तितवाप्यस्तीत्यस्थेव।उदाहरण बाह्मणद्वीतराज्ञः पुरुषद्वत्याहेरे राज्ञद्वत्यादेरिष पुरुषादिहारात दाका इन्होत्वेवोध्यम्। यहातद् विधेयस्य राजेत्याहोतदाका इन्ही त्वम्।अयानामायामाह्। विवेद्याद्। क्रियाजात्यादि। कान्केतदास्यः। सच्चिकिगतसंख्यायुतानामार्थः। यहाकारकेकमादि शाकः।सरव्याग्रहणांकदुःस्याण्युपलक्षणम्।अयमव्ययातिविकनामार्थद्तिबीध्यस्। एवंचसर्वनानामपदेनाव्ययातिरि क्रमवाएवंचनामाथादिव्युत्पतिषुअव्ययातिश्कित्वविशेषणदानगितिप्रवापएव।आव्यात्वसणमाह।क्रियाकाविति। । त्रयायाः यः कालयोगः पौर्वापर्यक्रमः कालयोगनतस्य आवात्। तेनच्छाहिनायव्यव च्लेहः। नन्वहं भुत्केत्याहावति । व्याप्तमतः क्रियात्रधानिमिति त्कान्तारोहि क्रियान्तरेणा वर्षवस्यन्ती क्रियागम्यतेण्वतीत्या देतिनस वेत्र तथा। क्रिये च्रत त्संबद्धाष्यथाष्चितिभवतीति। एवंचयद्धान्याकियाकि चिल्कियान्यगनाका हुन्सास्वयमेव प्रधानंत द्वारच्याति पिति फलित |मू. एतरपक्षिकतं व्यिष्ट्यस्थना यसङ्गणाकान्तरवाभावात्। कियान्त्रानाको इन्स त्वाचा तत्वभेवापनाते। एवं पन तिरतपित्या देर्पीति। अत्रक्षियाप्रधानिमितिनिककसमानार्थे यहाभाव्यसमानोकार्या ब्हेनिकक्रभाव्योक्तरीत्याप्रस्र

लम्म प्रहूरांबोध्यम्। आदावेबोपमानत्वबोधेनवेतिङ्क्तेनितिभाष्यविरोधः। कत्रीरत्विशेषणत्वान्नप्राथमिकबोधेसा। यासः साहः १७ । प्रयार्थकत्वेयत्सहशोहिरकत्सहशोहरइतिबोधिपहिरसहशोहरइत्यर्थालाभइतिबोध्यम्। अवएवालंकारिकाअपिलिम्प तीवतमोद्भानीत्यादाचुत्त्रेक्षामेववदान्ते।हिर्ययाहोसाध्यस्यापरिनिष्यत्तेःसोयमित्यनुपत्रहः।तिङन्तेरन्तरेणवस्यमानं ततीनते विद्वन्तार्थस्यसाध्यत्वारपरिनिष्यते :सिद्धत्वेनाभानात्तरश्र्योरिवसन्तरेणसिंहोमाणवकद्वतिवत् पर्वतिरोहिता त्यादीसायमित्यभिसंबन्धाभावातिइ न्ताश्रीनीपमानस्। साधारणधर्यान्वयाभावात्। यस्योपमानस्यवमन्तरेणोपमेयेनस हुसाः यमित्यभिसंबन्धस्तस्येवसम्भाज्याहारेजपमानत्वेन प्रतीतिवित्यद्वीका रात्। ननुरोदितीवपवतीत्यारोकतुरेवतत्त्वस्या देत्वक्तम्।साथनत्वप्रसिद्धेचितिद्वास्प्रसंबन्धिनायतः।तेनाध्यारोपएवस्यादुपमातुनकल्पते संबन्धिनायुणभूतानाम्।अध्या रोपउत्प्रेक्षा। यूनत्वोत्रुष्ट्ताभावोच्चनोपमानत्विमत्यादः । न्यूनेषुच्यमानार्थसुपमानंविधीयते। कियाचैवाश्रयेसवीतत्रत त्रसमाव्यते। येनवहेतुनाहंसः पततीत्यभिधीयते। आतीतस्यसंगाप्तत्वादुपयार्थीनविद्यतेदृति। समानार्थसाधार्रधर्मवत्। य नेबहेतुनापसादिनाहं सब्वातिः पततीत्यत्रतुसाधनयोरूपमानोपयेयभावेंद्तिहेलाराजः।पचतिकल्पं देवदत्तद्त्यारावण्यार्था तार्थितेवदत्तस्यविशेषणतेतिबोध्यम्।नन्ववपचितभवतात्यारीसमानवाक्यतिङ्द्यलाभेनतद्यान्त्यर्थितिङ्कतिद्वतिस्त्रेत्रत

केष्यानवासाधुत्वेष्यां नतस्तत्त द्रश्वोधोनस्यादितिवाच्यस्। साधुत्वद्गानस्यवोधककार्णत्वाभावादसाधुत्वद्गानस्यतस्रति बन्धकत्वाभावाच्य। क्रियायाः कत्वेकसंभावेनान्वयेपितदितरकारकत्वेनकियान्तरेः नन्वयात् क्रियानाधारकारकत्वेनान्। न्वयाह्मा ब्रुद्धिः सार्व्यानन्वयाद्याः सन्त्यभूतत्वबीध्यय्। यहोपमानभावस्त्रस्याअसत्वस्। अतएवरोदि तीवपवतीत्यादीनी पमा कत्री स्तुन्सा कियां प्रतिविशेषणत्वात्। तद्वक्तं सन्द्रत्रे आध्ये नवैति इन्तेनो प्रमान्यस्ति तिकित्तत्रसंभावना थी || इवशान्दइति क्षेयरः। तिङ्नेत नश्रान्देनो प्रमानवोधी नास्तीतितद्वाच्या थिः। उपसेयत्वं त्वस्येव। ब्राह्मणव दधीत् इत्यादीत्। ||शाप्रतितः। तथाः नद्यतं नेखिहः तिस्त्रत्रे भाष्ये दृषं तुक्तरागन्ताये वंषादी निद्धाति दृत्यास् वद्यतन भविष्यद्विषये छुद्क्रय मित्या ग्राङ्क्यगन्ते वगन्ते त्यथनवेतिङ्नो नोपंमानसस्तितिद्वाथित्वा ६ नद्यतनद्वानद्यतनद्वीतव्यारव्या तम्। प्रयोगद् श्नव्शा द्वीणव्यनद्यतनेप्रत्ययद्विके यटः। यथावैत्रयेनोनिपत्याद् नेएवसयंहिष निश्नातृ व्यनिपत्याद्त्रयं से वर्ति। श्यननेत्यादीयथाशब्दस्यभेदक्षंमेवद्वाचकतायाः प्रकारवचनेथासितिसूत्रस्थाक्रस्मनत्वेनयत्प्रकारवत् श्येनकर्ति पर्यारानतत्प्रकारवदेतत्कत्करिष्वादानिमितिबोधोत्तर्तमेवधर्मतत्त्रयुक्तामादानिक्षयावानिमित्ति छत्यउपमानश्यनाभिन्नउ पमयायमितिबोधः।लस्णाम्लशाब्दव्यक्तनास्थलङ्बाचापिबोधह्यस्यशाब्दत्वम्।ययात्राब्द्समिववाह्रारेसवेनैवमेवबो

ल-मं शितुकः कमेणीत्यनेनवाक्वैकवाक्यतालकाराः कर्याही अवन्तितेषांचर्यानेएकत्वादीतिवार्यहत्ये वंस्त्या।नहित्यहितीयेदे णीत्याद्यस्तियस्यसर्व्याविशेषणस्यात्।आ इतीचनमानस्। त्रमार्मात्सर्व्यायाधात्वर्थेन्वयः। कस्येकत्वादावित्याद्या इन्सायासुपस्थितत्र छत्यथेस्ये वान्वयोचित्यात् प्रकृत्यर्थगतेकत्वादावित्यवार्थः। एवचसुपिङ्विवयेनेषासेकस्त्रपताभ विति कर्मणीत्यादेरपिविधेय्पतिगुणत्वाद्गणानांचप्रार्श्वत्वादितिन्यायेनसंख्ययात्द्सबन्धात्। कर्मणात्यादेरपिकस्थेला काङ्सासर्वनतत्रधात्वयान्वयस्यक्कप्रताच्याक्रमणिद्वितीयत्यादीप्रातिपदिकायस्यवक्रमत्वशक्तियन्वेनकर्मणएक त्वेद्वितीयेत्यादिभाष्यादिग्रन्यानानासंगतिः।स्वप्रहतिकप्रत्ययवाच्यसाधनगतसंख्यायास्तत्रारोपात् निहत्सादिसंख्या बाधस्तन।ध्वनितंत्रेहंयग्बिधायकेकैयटेन।अधेकपद्वाच्यसाधनगतसंख्याम्बर्धाद्ववनाहीतिपहाइतिब्रह्ताखन्व साधनेनाहित्वाहिसंशायः क्रियागतसंख्यारोपस्यसाधनगतसंख्याङ्गननिमित्तत्वात्।शब्दशाकिस्वभावाञ्चनभिन्तपह वाच्यसाधनगतसंख्यायध्यायायायायाचे हिचचनादि।अनेकः एचतीत्यादीसाधनेष्यारीपितसंख्यायाएवतवप्रती विः।पञ्च हत्वः पच्यतङ्त्यादीपदान्तर्समाभव्याहारेणसंख्यावग्यपिनबहुवचनेलस्यानुसारेणाञपद्सेरकार्पस् स्येवात्र्यणात्। धातुनाच स्वतानिरत्त भेदैविक्तयोच्यते। तदुक्तं इतिणा। एकत्वेपिकियार्यातेसा धनात्रायं संख्यया भि

डू- यहणस्यावश्यकत्वेनततात्यार्व्यानपरभाष्यविरोधद्वतिचेन्न। लेकिकेकचाक्यत्वसत्त्विपएकति ङ्वाक्यभितिपरिभार वितस्यासत्त्वमितिभाष्यात्रायात्।लोकिकवाक्यत्वेचसुपिइन्तन्ययोगकाक्तियागकारकान्वितेत्यभरोक्तस्।अत्रवादान्द्र । श्र्वेद्यंबोध्येतिशेषः।कारकान्वितिक्रयावोधकरूतिहःन्तच्योवाक्य्वित्यर्थः।सुप्चितिङ्चसुप्तिङ् सुश्लिष्टिरिङ्सुपिङ् तयोरेकशेषेन्तशब्देनसमासः।तेनसुबन्तचयतिङन्तचयसुप्तिङन्तचयानाचयाणायपिलाभः।तचसुबन्तचयभ्वत्रेणश यितव्यमिति।तिङन्तंच्यःपचितभवतीत्यादि।अन्त्यश्चेतःपचतीति।कियावत्यनेनिवर्णकपद्शमुर्गयव्याद्तिःसुप्तिङ्न चियपदेनकेबलस्यपच्तीत्यादेच्यां जुतिः।तस्याषिक्जीदिविशिष्ठियावीधकत्वात्। एतदेवेकोहेप्यकेकविधेयकत्वगर्भसे कवाक्य स्मणम्। नदुक्तं हरिणा। साकाङ्सावयवं मेहेपरानाकाङ्स्याब्दकम्। क्रियाप्यानं गणंबदेकार्यवाक्यस्य च्यनद् ति। बाक्यमित्यस्येक्वाक्यभित्यर्थः।अर्थेक्याहेक्बाक्यसाकाङ्संचेहियागस्यादितिजैमिनिस्त्वात्।गुणदित्यस्यसा | सात्यरपरयाबायिहिशेषणंत्हिदित्यर्थः। यत्त्वसरेकियावेत्विस्णान्तरमर्थित्ष्वाव्यत्ववी धक्मितितन्त्र। वची ऽश्ब्द सञ्जायामितिकुत्वनिषे धेनार्थवाक्यशब्दाघयोगाहितिसं अयोसू बस्य आव्यवदीपोद्योते विस्तृ ः। संख्यातु आख्यातायार् अयंविशेषणम्। सः कर्माणितिप्तस्झिह्यकयोरित्यं वामकवाक्यतयाएकत्वादिविशिष्टकत्रदितिहिधानाहितिकेचित्। प dur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

स-म । गुणत्वाद्द्रव्यगतयैवसंख्ययाआरोपणगुणादौहित्वादिव्यवहार्स्तथाममकियायायपितत्वभवात् कियायातद्योग्य १६ त्वयवहार्श्वा नारोपित्सर्वसंख्याष्प्रयत्वेनबोध्यः। नचन्याय्न्येगुणादावपेक्षाबुद्धिवशेषविषयत्वरह्भागीणीसंख्यान तुद्रच्यगं तायाआरोपद्रतिबाच्यम्।अयमेकोःयमेकद्त्यादिबुद्धेरेवतवापेक्षाबुद्धित्वेनगुणादौतस्याअभावात्।एकत्वस्या प्रिणक्षपत्वे नगुणात्वस्भवे न तथा बुद्धेरसंभवात्। किचेवते नेवृद्धापित ह्यावहारो पपत्ता वितिरक्त संख्यापदार्थिवलया पत्तेः। एवंचति उथेपकारक बोधेधातु जङ्गानकारणि सर्थेक एवकार्यकारणभावद्ति लाघवम्। प्रत्ययानां प्रकृत्यर्थान्वितस्य 200 रिबोधकत्वेयुत्पत्यभदुत्र्याअतएव्ड्याप्स्त्रभाष्येतत्त्र्याभावेपचितपश्येत्या होतिङ्लात्वाद्युत्पित्तमाश्र् क्येकत्वाही नामुक्तत्वान्नेत्युक्तम्। नवतुतिदाकर्गतागाउक्तत्वेपिक्रियाग्नायाअनुक्वात्रापितिर्देविश् सुपांत्रहत्यशिद्रोध्यगतसं रव्याभिधायित्वात्। तथारूपप्रस्त्रेतिङ्नाम् इतिकरूपबाद्यन्तेपचित्रस्पप्चनोरूपमित्यादीसरव्यालिङ्गाभावादमो। च पपित्रमात्राङ्क्यिक्यात्रधानमारव्यातंक्रियाचिकानहित्वाद्यिती तिङ्क्ताङ्केदानवगतेः क्रीबत्वंचस्वभावादितिसमाधाय यद्येकापचतद्त्यादीक्यंद्विवचनादीत्याश्रङ्क्यसाधनापेस्पतदित्युक्तम्।तस्यसाधनान्वचीतिनार्थः।एकत्वेकियान्वयि। द्वित्वादिसाधनां न्वयातिवेर्द्रप्यापचेः।तस्यात्साधनगतसंख्यारोषापेक्षायत्यर्थेउचितः।यत्त्वनभिहितसूत्रेभाष्येप्रातिप १६

द्यतेनतुलिङ्गारच्योभेदस्तवतदाश्रयद्वति।अन्नहेलाराजः।एकपदोपालकतृक्षेक्षल्णासाधनाधारकहित्वबृहुत्वाभ्यापचत्ः। प्चन्तिपच्यतेपच्यतिद्वतिकियाविशेष्यतेनिहिह्नबहुसाधनसाध्यत्वेष्ठतीयतेकियायाः।एवंतद्वतिह्नयोगीनधाब्स्थन तीतेः स्वाभाविकत्वेन्युक्त्यगस्यत्वात्।अतं एवदेवद्तः पचतीत्यादोद्वयणिकत्यायाः सामानाधिकरण्यम्। अतं एवद् न्य वादिनामार्ट्याताथोपि द्रन्यमितिस्वीकार्द्वतितथा सबन्यान्जातभे सेयमितिहरिकारिकाधतीकसुपादाययथारच्याते पत्य यवा च्यकार्कभर्सातेतत्संबन्धाद्वात्वर्थाक्रियायाअपिभेदः प्रतीयते यथापचतः पचन्ती तीतिपुन्तराजः अतिएवधटप दीनस्त इत्यादीव्या सन्य वृत्तिधर्मा बिच्छिनप्रतियोगिता का भावप्रती तिरितिसंगच्छ्ते। यत्र तु आवे छे पि संख्यावगमस्त न भव ९ त्यवबहुवचन यथाहतशायकाः शस्यन्तं दुत्पादी तबहियाह शानिहतानां शस्नानि ता दश्यनि श्यनानीत्यर्थः। तचीपमानबह्य त्वनापम्योपन्त्यं तीतेः।अन्यथाउपमाने बहुत्वापादानं व्यर्थेस्यात्।नचसं रव्यावान्सत्त्वभूतोर्थः सर्वस्वाभिधीयने।भेदाभी रविभागोपिलोके संख्यानिबन्धनद्विसंख्याससुद्देशोहर्यनाः कथामता ख्यूतिक्रियायाः संख्यावत्वस्वस्वद् तदितिसवेन्।य प्रामश्योग्योः श्रः सत्त्वभूतरतं त्रित्वादिभेदव्यबद्धारकत्। एकत्वचाभेद्व्यवद्वारकत्। नचराजपुरुषादि एकावुपसजना थसरव्यानवगमात्सवएवत्यनुपपन्तम्। तस्याप्यश्चस्यवाक्येष्ट्यश्चितीतस्वगमसत्त्वाद्गितवाच्यम्। यथान्यायनये CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मं गतेकत्वप्रयुक्तमेक्वचनम्।गौणीमुरव्यावोत्तरासंख्यापूर्वसंख्यांबाधतद्त्यद्उण्यह्वभाष्योक्ते-।नचिक्विद्व्ययं १० | विभक्तार्थप्रधानकि चित्कियाप्रधानम्। उच्चेरित्याद्याद्यम्। हिरुगित्याद्यन्यम्। तबन्तमपिकाण्डेदस्यादिविभक्तार्थप्रधा नरमते इत्यादिकियाप्रधानम्। नचेत्यार्थयोतिङ्गसरव्याभ्यायोगङ्तितिङ्गिक्वितस्त्रस्थभाव्यविरोधइतिबाच्यम्। तित्राव्ययेषुकाण्डे इत्यादीचाभयायोगोर्मते इत्याही सिङ्गायोगद्वत्यर्थात्। प्रायणेतिचशेषः।अन्यथाहतशायिकाःश 1 ्री व्यन्तेपचतिस्त्पमित्याहीताभ्यांयोगेनतर्संगतेः।अनारोपितेकत्वातिरिक्तसंख्ययाःयोगङ्तिबातर्थः।नचैवनवैति डन्तान्येकशेषप्रयोजयन्तिकियायाएकत्वादितिसस्तपसूत्रस्यभाष्यास्गतिरितिवाच्यम्।स्वतोःन्यसंख्यायाअसत्त्व त्। आरापितसरव्यामात्यतुनानकशब्द्धवृत्तिः।अन्एवजातिपक्षसूत्रवस्यारव्यातजात्याश्रयगतसरव्यायाआरोपेप्य ने कशब्दाप्रवृत्तेः।अन्ययातद्सगतिःस्पृष्टेवेत्यदोषात्।अतएवविधिनिमृन्त्रणेतिस्त्त्रेविध्यादिषुवाच्येषुहििष्ठःप्रवर्त नायाएकत्वाद्दिवचनाद्यनापतिरितिद्षणसभिहित्भाष्ये।तेनहितिद्धार्यसंख्यायाआख्यानजन्यबोधिवशेष्येःन्वय राम इतिस्वितम्। यत्तुकेयरेन्कत्रीययनिविधिक्षायैनबाधस्तेननकत्रीदिगतसंख्यानिबन्धनिहिवचनासीतितराश यउक्तः। विरोधाभावाह्यः कर्मणीतिसूत्रेतद्वतिबह्ववचनाचनतह्यधद्वतिसिह्यानाश्यकक्तन्ते प्रवर्तनाया एकलाहिति CC-0. Lal Banadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दिकार्यस्त्रेः नुवृत्तमनभिद्वितद्विअन्यस्यासंभवा लंगव्यायाएविशोषणंस्यात्। एवंच पचत्याद्नेचेत्रद् त्याद्वेकत्वा दाना मुक्तत्त्वात्त्रथमानस्यादित्युक्तम्।तस्यायंभावः।साधनगतसंख्यारोपनिमित्तत्वेनवस्तृतःसाधननामाश्रगताया उक्तत्वमक्वचनमपिसाधनिहित्वाद्यभावबुद्धिनिवित्तकेतद्नारी परविवस्य आण्युक्तेः। एवचत्रभावबुद्धीद्रव्यस्यनिः। सिख्यत्वाभावेनैकत्वमध्यवगतमेवसाधनैद्वतीतिनतिहरोधः।अन्ययातिङयोश्रयगतायाउक्तलेपिचेत्रत्वविशिष्टसूपना माथगतापाअनुक्तत्वात्तवापितद्सगतिरेव।पचतोरूपमित्यादोद्विचनादिव्वन।हयोरेकस्यब्हु धुत्र्याणामष्टानामि त्यारिनिरेशेः प्रातिपरिकार्यस्त्रेप्रचितिमित्तभूतसंख्याबोधकवचनशब्दनचसंख्यापवितिमित्तकेषुनकेवलाप् सितिरितसमयस्यानुवादकविभक्तीवपालनेपिअन्यत्रीत्सिपिकैदव चनेनेवतसालन्छस्यानुसाराङ्गाष्यपामाण्याचिति बाध्यम्।एवच्मावेस्वगतेकत्वेनेवैकवचनम्।अन्यशातवपचितभवतिपचताभवतीत्यादीभवत्यश्वसरव्यान्वयः इस्यात्। भवातः पुनव तमानका लचेकत्वचेतिभाष्येणतस्यसंख्यार्थकत्वबोधनात्। पचतो धवतङ्गित्तुन।आरोपितस्यान्यचारोपी दश्नात्।तादृशस्यारोपेमानाभावाच।अञ्चेदमेवभाष्यंमानम्।किंचकरोतिः पचादीनासवीन्कालान्सविणिवचनान्यतु वनतद्रत्यंत्रभाष्येशितपानिदेशादिनाधात्वर्थएवकालान्वयवत्संख्यान्वयःस्पष्टभुक्तः।वचनसंख्याः पचनद्वत्यादीतुनस्व

ल-मं

109

भावित्वेभविष्यत्वम्।यावचाभिमतपलप्रयोजकित्रयायाःसमाप्तिर्मभवितावहःर्तमानत्विधत्याद्यनुपदंवस्यामः॥ चित्रः पचत्रीत्याही एकचेत्रकर्तिकावर्तमा ना पाकि कियेति बोधः। जनुधात्व श्रीविशेषणत्र येव बोधविष्येक त्रीहीक यंचेत्रदत्याद्यर्थस्यविशेषणत्यान्वयद्तिचेन।सामान्यस्तपस्यार्थस्यवियमेनविशेषाका इसाबलाहिशेषणभूतेना पितेनविशेषणतयात्रस्यात्। यथानियताकाङ् सावशादैवचेत्रेणगतोग्रामङ्त्यादीविशेषणभूतिक्रियायांकारकाका रकान्य सहत्। नन्वेवकर्तः कियान्तरेणापिसंबन्धः स्यात्। एवंचपचतिपवतीत्याद्यपिस्यात्। एककर्तकपावक्रियाक। र्त्कापिकियेतिबोधसंभवादितिचेन्न। तदाकादुः साभावात्।अनएविक्रियायाः कार्किक्तिपतात्राधान्याभावस्थनभ इ-।यथावितास्वाकाइ क्षितस्वानादिसंस्कारेपत्यः सहतेनवितान्तरसं बन्धस्वानाकाइ क्षिततहत्। तष्डुलः पंच्यते चैत्रेणितकमेलकारेत एकचैत्राश्रायकावतेमानायाभाव मातज्जन्याएक तण्डलाश्रायकैकाविक्कितिरितिकः। स्विशेष्यकोबोधः।पद्भरतग्रं लंइत्यारीफलस्यविशेष्यतायाआवश्यकत्वात्।अतंएवप्रत्ययार्थेसासात्मकत्यर्थ विशेष्यान्वं यत्वस्यसर्वेत्रक्रमस्यनत्यागः।अन्वयित्वं विशेष्यत्याविशेष्णत्यावा।अतस्वकृतिकारेनफलविशे ष्यको बोधः। एतेन कर्मलको रेपिभावनाविशेष्यको बोधवुत्यपास्त म्।अतएवेष्यते पुत्रवद्रयश्चित्रीयतातिनप्रयोगीभि

राम-

9-

भाष्यासंगतेः।तिबादेरव्यनापत्तेश्व।भावकर्मकर्त्रर्थकल्स्येवात्यनेपद्परत्येपद्विभागेनतिह्रधानाद्यपद्त्यच्छे | बसामान्। धिकरण्याभावेप्रयम् पुरुषा सनापत्ते ग्राः अर्थानयये उपपट्नियमेष्यानियमापते ग्राः सिद्धानाश्योष्ययुत्ते । अविरोधिपतकेणद्भोबाधदर्शनात्। एतावां म्बलः लक्तेषुसाधनेषु य्यास्यात्। यावद्त्रलयहणवात्लः कर्मणिचेति (स्त्रस्थ्रभाष्येणलड्त्यस्यप्रथमेकवचनान्ततायाएवबीधनान्व।कत्रीदिगतसं रेव्याचाःस्वनिष्ठधात्वर्थेआरोपवत्तिह्व यत्रवत्तनायामारोपनमानिमत्याहः।कालान्वयस्तुधात्वर्थन्यापारे नफलेनापिकारके।तेनन्यापारापगमविक्तितर | सत्त्वपच्यत इतिस्यादपाचीतिचनस्यादती त्रियेकतेरिच्यप्नति स्यादित्यपास्तम्। सच्यात्यएव। विशेष्णत्या '(न्ययानुभवात्। वर्तमानिकयावाचकाद्भातो लेडित्यादिवेतेयाने लिखादेर्यः। एकधात् प्रस्तिकाने क्लडादेशानात त्रशक्तिकल्पनेगीरवाचाआमवातजडीकत्कलेवरे उत्थानानुकूलय्लसत्ते पिनोत्तिष्ठ्वीतिप्रयोगः।तस्योत्याना ह्य्य कत्वापतत्मयोजकत्वाभावात्। अत्रवतत्रोत्थानाययततङ्ग्येवप्रयोगः। यागणकाद्यहेर्यस्कुण्डयण्डपतण्डुस्क पणादिन्यापारमादाययागादाध्येयततङ्खादिवद्यजतीत्यादिवार्णायप्रयोजकताविशेषस्यवसंबन्धतायाअंभ्युपेय त्वात्। तत्राभिमतफलजननेसतितिकाष्पास्य सक्तिकाषाकाकाकाको भूतिक्ष्य । क्ष्मिवा विक् वता हु श्रस्त लच्या पार्स्य।

ल-मं शिनोलवाच्यकर्तः कर्मबद्वावनपच्यतेओद्नः स्वयमेवेतिप्रयोगोः न्येषातुपश्यित्राजेति।विक्तिद्यते द्वानविषयोभवतिचार्यः।अ वस्ययमेवेतिकर्तन्तरिवसीतात्पर्ययाहकम्। नचैकस्यधातीर्यत्यागपूर्वकम्यान्तरेवसीशब्दार्थसंबन्धनित्यताहा विदितिबाच्यम्। धात्वन्तरत्वात्। इपचष्पाक इत्यादिस्तुतन्त्रेणनिदैशः। तदुक्तम्। एकदेशसम् हेचव्यापाराणांपचा दयः। स्वभा वतः प्रवर्तन्तेतुल्यक्तपंसमाश्चितां द्वति। यत्रकर्मणिकिया कतोविशेषः प्रत्यक्षगम्यस्त वक्षमस्थाकिया। तनेवकर्मवद्भावः। य्यापकापकाव का वण्डलेष्ठिका च्छिल्का छेषु।गमिहश्यादिषु तुनैवस्। निहगतागत्या मेहष्टा हष्टवस्तुनिवाक स्वत्यत्यस गम्यस्तत् कृतिवशेषोः स्ति। क्रिक्तित्कृतश्रमादि स्त्रीविशेषो हञ्यतेद्वति करिस्थेवसा। अत्रयहक्तव्यतद्क्तेपाकु। त्यमत्राचेगमः।निवेत्यविकायकमणिकमस्थात्राव्यतिनिवितदुक्तम्।क्रियाकत्विशेषाणासिद्धिर्यत्रनलस्यते।दश्नित न्मानाहातत्याप्यमितिकश्यते इति। निर्वत्येस्वस्त्यं लागएवकिया ऋतविशेषो विकारितिकारस्पर्वसः। आद्याय देवरोति। अन्यस्वर्णकुण्डलंकरोतिकाष्ट्रभस्यकरोति।अञ्चमानाद्यया। अत्रः सुखकरोतीत्यादीसुरवस्वसूपलायोगुरवत्रसादाञ्चमे राम-यः। एतद्रहितंप्राप्यं यथार्वि पश्यतीति। यद्यपिविषद् ष्टिसपे दृष्ट्विषज्वाका वली दता रूपाविशेषो हे यते तथापिनसर्वत्रत त्सत्विभितिभावः।अञ्चवस्तुनोद्दश्यस्वभावताआलोकोदशेनयाग्यदेशावस्थितिदर्शनकारणबोध्यमितिदक्।नतुको १९

नार्यत्वात्।कितुपुत्रमिच्छतीत्यत्रार्थएव। क्यजन्तात् कर्याणाप्त्ययस्तुदुर्लभो। कर्यकत्वादितिः स्पष्टसुप्आत्मनद्त्यत्र भाष्य।अन्ययाभयत्रापिपुत्रकमंकेच्छानुकूलोल्यापार्द्दतिबोधनभिकार्यत्वासंगतिः। इच्छानुकूलाब्यापार्व्यति मनः सयागारिरेव। यमत्वकत्रव्यापारोविष्ठोख्योः परत्रफलिमितिभिन्तार्थत्वस्पष्टमेव। उक्तवकैयरेन यदाकियाफ लस्य प्राधान्य तदावाक्यमे वद्षः पुन्नः दृष्यते पुन्न द्वित क्यान्तः। तस्याक् सकत्वात्कर्याणे प्रत्ययानु त्पादादिनाति दिक्। भावलकार्तुभावने विविशेष्या। तथावातुभवात्। तिङ्क्त्वत्ववादकएव। कालद्यात्कश्व। किपाया एकत्वादकविचन मवत्युक्तम्।अन्यतुनियास् रच्याःयोग्येतियत्वाओत्सिगिक्येक्वचनम्। सर्व्यान्वियकत्कभेणोर्प्रतितः। मध्य मान्यावापन।तिड्नस्यानाधिकरण्युश्चदाद्यभावादिल्याहुः तद्युक्तासत्युक्तस्यार्थाच्यास्याद्यभाव। हच्नानुत्मान्साशङ्क्यवीत्स्गिकमेकवचन्यक्तेभाष्यन्तुभावार्यभ्यापितद्नुत्पात्तमाशङ्क्यातवाष्यम्।नेन् भावप्रथमापिनस्यात्तस्यापेश्राषेनियसत्वाहितिचेन्।श्राषेद्वतिपहेत्यक्षात्र्यसस्योत्सर्गतायाभाष्येउक्तत्वनाद्री षात्। स्त्रशषद्वत्यवयुत्यानुवादङ्त्याङुः। यस्तिसक्येकाणामापसाक्यातिशयविवस्याकत्व्यापार्त्याग धाताः फलसमानाधिकर्णव्यापार्पर्त्वेनफल्यात्रपरत्वेनवाकसणः कत्त्वविवसातराक्मेर्यात्रेयाणापच्यार

ल मं वस्तेव प्रसतेः शब्दतन्यात्र हारापरिणायविशेषः। आनन्तर्यस्पत्र सस्य हाणस्पप्रतियोग्यनुयोगि घटितत्वेनतस्यवस्तु २० त्वात् सएवास्माकम् स्थिरोनत् पदार्थमात्रमितिबौद्धमताहिशेषद्त्यादिनासचायमुक्तः कालोभावमात्रस्योत्पत्तिस्थिति नाशहेतुः शरदादिस्तेपणास्मादीनापुष्यफलप्रसब्शक्तीः प्रतिब्धातिवसन्तादिस्तेपणचताअनुजानानीति तिन्नित्यहेतुं ्री तात्स्य।तंत्रुजन्महेतुतोक्ता।एवंस्थितिरिपिनियतकालानद्धीनेव।एवंचिद्धस्यनाशाद्यपितद्धीनस्।घरीयन्त्रसहेशी भिर्वसन्तादित्रवृत्तिभःसकलासूर्तिकत्वस्थारूपणप्रतिस्णंपरिणामेः कलयतीतिकालद्वस्थानेस्णानांक्रमि कत्वात्तस्यक्रमवत्ताकियाभेदेगाधिकीचतत्तत्सण्ससुहस्यवसन्ताद्याख्या। किंचाक्रमब्रह्मविवतेस्यविश्वस्ययदिहे त्रमेणभासनतत्कालाख्याविद्याशक्तिकतमेव। एवमवाधिकस्णसमूहापेस्विरमपचितसणसंतानो पाधिकसिप्रमि तिचिरिसप्रव्यवहारीय्याः अस्येनो पपद्यते। अतएवरामायूणे हिरण्यगर्भं दूत्त्वेनागृतस्यकालस्यराम प्रतिवास्यम्। तवा ह पूर्वसङ्घावेपुत्रः पर्पुरज्ञयामायासंभावितोवीरकालः सर्वसमाहर्इति। पूर्वसङ्घावेसत्तास्त्पब्रह्मसङ्घावे। करिष्ट्रामाणस् । रामः सारस्यानु ज्ञाप्रतिबन्धान्योस्र ष्टिस्थितिसंहारनियहानुयहनिवहिकःकोसार्थ्योमायायोः परिणामङ्गितत्र्थेद्तिरिक् ॥यतुप्रसिद्धपरिमाणासूर्यकियेविकियान्तरपरिच्छेदहेतुत्वात्कातः कालत्वनैवस्त्रपेणतस्याः कालिकसेबन्धाविछन्ता। २०

सीका लो अस्यवर्तमानादिभेदेननेविध्यमितिचेदुच्यते। प्रकृतेः प्रिणामस्याति भ्रुत्र स्यविभोः क्षणस्यकालत्वात्। तस्यव चेसणस्यप्रचयविशेषेलेवपलघटीयुह्तिहोरात्रादिहिपराधन्तिव्यवहारस्तेचक्रीयकानेकसणावयवकाबीदाःसण समाहाराः स्णप्रवाहाविच्छेट्ररूपाः तंत्रत्यानीययन्त्रादिपरिच्छिनकिवित्सणसमूहपरिच्छिनास्त्योदिकियाचनि मिषाद्पराधप्यन्तृतद्भेदानुमापिका। स्पणानां त्वतीन्द्रियत्याः नन्नसेयत्वेनन्त्रास्यहारीन्त्रत्यहराद्युपाधित्वासभवात्॥ अतीन्द्रियद्रष्ट्रभियोगिभिस्तत्तत्स्पासमूहपरिच्छिकस्य्येकियापरिच्छिकत्वमहरादीनां ज्ञात्वातत्तत्कालानयामक । त्वेनयन्त्रपानीयपलाना खायारी नांचिवर्णयपूर्वकं नियमनात्।यहाशब्दतन्त्रात्रपरिणामएवदिग्वत्कालः।अतएव सारव्यशास्त्रे आकाशात्वेनेवतत्तेषुतयोगेणनं छत्य्। भूताहिव्यवहारासाधारणहेतुत्वसकलपरिणामहेतुत्विचरिस पञ्चवहारहेतुत्वं चलस्णम्। तरुक्तं सणवत्क्रम्याः संयमाहिवेक जङ्गनिमितिपात ज्ञजलसूत्रभाष्येद्वतरेतर्व्या इत तपासववस्त् ना मशेषविष्ठाधेः साक्षात्करणरूषसत्त्वपुरुषान्यतारच्याति रूपाहि वेकाज्जायमान द्वानक्षणतत्त्रसयाः सा यमान्पिभवतिमतिस्पासवेवरतुपरिणामात्।तत्रक्षणानामकालस्यतद्वारारुद्वपस्यापकवाविधिसूतः श्वापराश्रम् न्यः ऋ॥ मस्तु तत्प्रवाहाविच्छे रस्त्रः। मुहू सहिरात्राहे यो बुद्धिसमाहारा एव। झाणकत्वा हे ववस्तृतस्ति व्यासभवात्। सणस्त

ल मं त्यापाध्यना लिक्नितस्यदानी घटद्रत्यादिव्यवहारोपयोग्यधिकरणत्वासंभवेनापरिश्चित्वसूर्यिकयायाउपि त्वासंभ वेनतत्प्रिच्छे दकान्तरस्वीकारेः नवस्थापत्यादाषास्। अद्वेतबादेतदसंभवाच्च। अतएवकालाः परिमाणिनेतिस्ह्त्रेभाष्यं॥ यनमूर्तीना मुपचयाश्वापचयाश्वतस्थनतेकालिशस्याहरतस्य वहिकयाचित्रिययाश्चतस्याहरितिरात्रिरितच्यव ति कपाकित्ययाआहित्यगत्यातयेवाससहावृत्तयामासङ्गिसंबत्सरङ्गितचयवनाति।अचोपचयाहिहेतुत्वेनलिस्त स्योगाधिकभेट्कथनात्रपष्टमेवाविच्छिनासणधाराक्षपंत्वसक्तम्।अंतरवदेवीपुराणेविधुनित्योः स्थिरःकालोः व स्थातस्यत हेतुजेत्युक्तम्। तत्रनित्यत्वमविच्छिक्षधारास्त्रप्तेनबोध्यम्। अस्थिरत्वेनबस्पष्टं स्पार्त्तपतोक्ताः सण्सम् हरूपश्चसंषिदियं वेद्यः। इरानीपश्यामस्युशामि जिप्रामीत्यहिव्यवेहाराहित्यलम्। तत्रवर्तमानत्वपारव्यापारस् माप्तियाधिकरणसमयत्वम्। त्रुक्तंभाष्येन्याय्यात्वेषावर्तमानकालताः आर्श्यानपेवगत्। अवश्यसञ्जानोहसति। जल्पनिपवितिनिमिषतिचेति।नान्नरीयकत्वासाम्भेदकत्वभितिभुङ्केद्रुपपितिः।फलावेसानःकियासमूहश्च रामः किया। यहातासामपितद्वकूलत्वेन भुज्यादिधात्वर्थत्विवस्तितद्वावद्वतिकैय सः। भूतत्वविद्यमान ध्वसंप्रतियोगित म्। भविष्युत्तंवतीमानप्रागभोवप्रतियोगिसमयत्वम्। प्रागभावपर्व्यवहोर्यतायाः सचि तसीकारावश्यकत्वेनसनास्ती

धारगाव्तवेनैतत्कियापांघटद्तिनपयोगद्तिन्न।कियायास्त्रिस्णावस्यायित्वेनस्णव्यवहारानापत्तेः।न्चोत्तर देशसंयोगाद्यविक्नित्रास्पणद्तिवाच्येम्।विशिष्ट्तियायाविशेष्यविशेषणतत्सेवन्यस्प्तेवयाणा्मिपिस्थिर त्वनस्ण्व्यवहारासभवात्। यदिविशिष्ट्यतिरिक्ततिहिपरिभाषामान्यमितिकोनकालङ्गि। विजेवकस्णे निकासामुन रदेशसंयोगाविञ्चन्नियाणाजायमानत्वेनविनगमनाविरहात्तावतीनांस्ग्गत्वापत्तीयुगपदनेकस्पणन्यवहाराप् तिः। सूर्यिक्रयापरिमाणत्वस्यापिकियान्तरासीस्वीकारेः नचस्यापत्ते ग्वानचवर्तमानलि हितिस्त्रम्भाव्ये तस्युः पूर्वताः स्थास्यन्ति पर्वतास्तिष्ठ निपर्वताभात्याः स्तिएकोहं वैनारायणआसाइ इत्युपपत्तयेभूतभविष्य हर्तमानानाराज्यायाः । कियासास्तिष्ठतेर्धिकरणसित्युक्तम्। यद्यपिपर्वतादैः स्थितिसत्ता सूपाव्यापागः सहशावयवत्वाहुरवधारभेदाङ्तितन कालभेदाभावः।तथापिराज्ञियाविसद्शसंतानतथां,वधुतभेहायणाः धिश्रयणादिविसूद्शस्वभावाव्यवित्याःपाका र्यः प्रसिद्धकालभेटाइतिसहचरिताभिस्ताभिः पर्वतादिस्थितिभिद्यते राजिक्षयाः पर्वतादिस्थितिभेद्कत्वेनाश्रीयन्तं इतितदाश्यंसार्संगतिरितिवा च्यम्। तनिकयापर्स्यनंसिरिच्छेर्द्धकालपर्खेनतदीयकालस्यपर्वतादिस्थिताचा त्मसत्तायाचारोपद्त्याश्यात्मित्रकोतिअग्रत्वणद्भःकालद्वित्वन्यक्त्य।कालस्याधिकरणत्वेनेवतत्त्कार्यप्रतिकारण

स-मं-स्व हम्निष्ठितिस्त्रेभाष्ये।एवंभूतानद्यतन्परीक्षार्थकाह्यिट्।पपाचेत्यादितोबोधेतत्तिह्ययसंदेहात्याद्वतत्वादेरिवानद्यतं २२ | नत्वारेग्पिबोधविषयत्वम्। साक्षात्करोतीत्येतारशिवष्यताशालिङ्गानत्वेङ्गाननिष्ठमप्रोक्षत्वस्। निह्नेषयत्वेचार्यनिष्ठतिङ्गेन द्वंचपरोस्त्वम्।ताहशाविषयिताचज्ञानाकरणकङ्गानेएव। त्यामस्त्यम्भीत्यादिशब्दजपरोसङ्गानसङ्कतमनसाद्शमो हमस्मीतिसासारकारोन्तुततः शब्दादेवसः।अतएवतत्त्वमसीत्यादिशास्त्राचायेपिदेशशमद्मादिसंस्कृतंमनआत्मद्रशिने कर्णमितिगीताभाष्यउक्तम्। नतुसाध्यत्वेनाभिधीयमानागुणभूतादयवः कमिकव्यापाराणामेकफलजनकत्विष्येकख् द्याविषयीकृतःसमूहः किया। तत्रावयवानामेलनाभावेनसमुहायोः प्रत्यक्षाएव। किंचपचेपंथी दकसेचना ह्योः वयवास्त यातेषामपिअन्येअवयवाद्तितेपिसमूहस्त्पाएव।यस्तु स्पारत्पाः वयवः सतुश्रु द्वानधातुषाच्यः कित्ववयवसमूहात्मेन बाआश्रितक्रमस्त्पत्वात्तद्वाच्यस्य। एवंचसद्सद्रपाकियानसहस्तुविषयन्द्रिययाद्याः तदुक्तम्। क्रमात्सद्सतातिषामा त्मानोनसमूहिनाम्। सद्वस्विषयेयोत्तिसंब संचेशुरादिभिरिति।वरस्तः सणस्त्पाअवयवाअव्यवत्यसा एवशत प त्रभेत्त्रतिनेदिष्ठस्यापिस्वाङ्ग ल्यादिगतश्तियाभेद्तत् कतसयागगदानवगमेनवस्तुसोक्स्यवत्सू इसकालाव र च्छिन्नलस्यापि वत्यक्षेप्रति बन्धकत्वा वश्यकत्वेनिव सणस्थापिन्याअपिकियायाः प्रत्यसासंभवात्। येत्तर्रेशसंयो

त्यस्गतमव। तदाश्रयस्थतत्तत्कालस्य धात्वर्थव्यापारेन्वयद्त्युत्तस्। कालघितकस्पणादेवभूतद्त्यस्थानद्यतन्द्त्यादि विश्वष्णम्। अनद्यतनभिनेद्वत्यादितद्र्यः।अद्यतनत्वचतस्यंव्यपदेशिवद्वावेन।अद्यत्ववर्तमानत्वादिकालगतिमात्लुङ् वतमानलाङस्यनयोभाष्यस्पष्टम्। एतेनवर्तमानध्यंसञ्जितयोगित्वं सूतत्वस्। भार्द्यापरिसमाप्तत्ववतेमानत्वस्। वतमा नत्राग्भावप्रतियोगित्वंभविष्यन्वंसकल्भावगतस्।कालस्यतुनतङ्गावीपाधिकेतत्त्वस्।वतैमानाद्यवस्थयागृहीतघटादि। स्वस्तपस्वाधारकालेआरोध्यतत्रवर्तमानत्वभूतत्वयहं समर्थहेतु संनिधानेभावित्वेन यह वंतु द्वीनिध्वततत्वितिबम्ब स्थानी मलादशस्यकालसभवाद्विम्बपतिबिम्बयोरेकत्वाध्यवसायात् इतभाविल्वकालेआरोध्यतस्यभावित्वमध्यवसायत्दु । पा धितद्वावेषु व्यवद्वियते।तदुक्तिनित्योविधुर्वण्डःकालङ्तिवैशिषिकमतोषपादनेहरिणा।तस्याभिन्स्यकाल्स्यव्यव हारिक्या कृताः भेराद्मेनप्ः मिद्रायान्नलोकोतिवर्ततं द्वीत्यपारतय्।तेषाकालमात्रधमत्वाच्च।वर्तमानाकियत्पादि वितलाल वृत्तिक्रियत्या द्याबस्य। आदिक्रमविषये प्रस्तः कटेरेवरतः पाका पीत्करमित्यारिख्यवगतातीत त्वस्यस् मुरायेआरो पेणप्रयोगः।अत्रायांनेकदिन्गमनपाध्यंत्रामिषाः प्रथमेदिनेकिचि हत्वा हर्षद्यातिमितिति हैने तिरफलावाच्छे लगतिकियायाअसमाप्ताविपत्लिचिद्रतिकियातीतत्वेनसमुद्रायेऽतीतत्वमादायत्यापयोगादिति। CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

्र मं तितेचक्रमित्यादिव्यवहारः खपुष्पायमाणः। यतो यंलोकः सण्स्यायीकू टस्थः स्वरूपस्थएवन देशाययः सण्द्रयस्य तोहितत्का रणिकाकियाउत्तरक्षणभवेदपिनचतावदपिस्थैर्यभरतीतिनंदर्थद्विवाच्यम्।अत्यनंसंसाराभित्यत्वबोध नितत्तात्ययोत्।योद्यवससारानित्यत्वकथंविद्षिपश्यतिजानातिसोप्यनन्योद्गानाकिपुनयोयोगानुष्ठानेनसम्यगेवंप स्यक्षाक्षतवान्संज्ञानीतिकिवृक्तव्यमितिवाक्यशेषेणतयाबीधनाद्दनिहस्यणभङ्गेवादीअनन्यद्तिशिष्टसंगतेस्णभङ्ग ्रेट न वादिनाआपातभासमानार्थमादायरहोकः स्वमनसाधकते नोक्तद्वितत्ववादाभाष्यिक्तः पूर्वपक्षेद्वित्रोषः।तथा विवर्तनानः कालोनास्त्येवअनुपल व्यिप्रमाणेनतद्भावनिश्च्यात् तद्ध्युक्तंश्लोके।मीमासकामन्यमानोयुंगमेथाविसम तः। काकसो हानुपु च्छ्तिकिते पतित्रस्णाम्।अनागतेन पतिस्थितिकान्ते चकाकृतः यदिसंघित्पतिस सवै लोकः पतत्य य म्। द्विभवानिषगच्छति।अनागतमितिकान्तं वेर्तमानिमितिकयम्। सर्वत्रचगतिनीस्तिगच्छतीतिकिसुच्यतद्वि। मीमास कोविचारकः स्वयंचोत्मानतथामन्यमानोमेधाबीतेषासमतश्च।अनेनास्यास्तिकत्वमुक्तम्।पतितपातः तस्यकिलक्षणा नास्यवसद्दयर्थ।कालत्रयेष्यनुपलब्धेः।काकपयायकाकतशब्दस्यसंबोधनकाकतेति।संप्रतिवर्तमानकालेस्हरूम कालावच्छिन्तत्वेनानुपलब्ध्याभावनिश्चयेपिक्षणस्य पूर्वापरीभूतावयविभयानाश्चयत्वेपियदिपततीत्यादिव्यवहार । २३

गस्येवपूर्वदेशसंयोगनाशात्मकत्वेनसणस्थायित्वमेविक्रियायाम्न्यन्तिवासुतर्तेत्वंस्वनः।तदुक्त्भाष्ये।कियानामयम्। र्यन्तापरहृष्टान्शक्यापिण्डाभूतानिद्शियित्सासावनुमानगम्थेति।परेणश्रधानेनश्रमाणानप्रत्यक्षणात्यन्तमदृष्टाव्यव रदेपणसम्हरू रूपेणन्वत्यर्थः। अत्यन्ताप्रहृष्टेतिपतीक भुपादायनिष्ठेतिरह्वेकैयरे नैवयवव्याख्यानात्।पिण्डीसूतिनि। अव्यवानासिणिकत्वेनिषण्डीभावस्थेवाभावादित्याश्यः।तस्यादुत्तरदेशसंयोगादिस्हपफलाव्ययेवसविकिया।पश्य सगोधावतीत्याहीर्शेर्हानसामान्यपरताथावते-फलमाजपरतावा।अत्यथावयवस्यप्रत्यक्षत्विपतस्यधात्ववाच्यत्या तर्भयोगानुपप्तिरेव तर्क्षभूवादिस्त्र त्रेयदात्वेक स्मिन् स्षेणप्चतीतिष्योगस्तदाणितत्रस्मूहस्तपारोपणस् । शब्द प्राक्तिस्वभावाच्यनेकसणोधात्वोच्यद्तिकैयदेन।अतएववर्तमानेल दित्स्त्रेआधोनास्तिवर्तमानःकालःसणभ्द्र-रशप दार्थेषुदितीयस्पणेनाशात्सययाथिकारणाभावेनिक्रयाभावात्तर्श्रयवर्तमानकालात्रसिद्धः। तदप्रसिद्धेग्रत मविष्य तारप्यसिद्धिः। कराचिह्रतयान्स्येवतद्वस्थाप्रतिः। यद्यप्रित्य भिन्नानुतित्याक्तस्यन्व्यवृहारीप्पत्यभावाच् सण् भद्भ-वारोऽयुक्तएव।नचनवर्ततेव ऋषिषुर्नपात्यवेनस्थन्दन्तेसरितःसागरायक्षटस्थायंनाकानिव चिष्ट्रतार्त्तयात्य वपर्यतिसोध्यनन्थ इतिभाष्यश्लो देन्श्रणभद्भवाद्वन्धः। प्रयोत्तिः क्रियाश्चयस्य चृक्षणह्य यपिरथयभावात्पर्व

Manual State of the Committee of the Com

ल-म- अत्रनित्रयासमूही यवर्तमानकालोविषयः समूहस्ययुगपर्सं निधानार्सल्नेनप्रत्यस्त्र्वभावात् रृपत्यस्यस्यरोषाज २४ न्यत्वाचारित्यगतिवरितिहृष्टान्तोपादानेवैपथ्यापन्। तर्युक्तहरिणा। कार्योत्पनीसम्यवास्वनधर्मणतत्त्रयाः आत्यत त्त्वेनगृत्वेतसाचारिमन् वृतमानतेति। कार्योत्पचीसमर्थेसमूहसूपम्। फलजनकत्वादेकसणोगितद्भेदेनाध्यविस् नः। किया त्वेनगृत्यतद्तिन्त्रवर्तमानत्वमुर्व्यमेव।स्वेनधर्मण।फलजनकत्वन।तत्सणस्त्रमिष।तथाफलजनकम्।अनआत्यतत्वे निकियात्वेनेत्ययः।सातत्सणवितिव।नन्वेवसत्त्वंकुतस्तिवोक्तयः।विसस्यवालाद्वदृत्व्यानानलस्यतेविस्तिःसनिषा नि।अस्तीतिनां वेद्यन्तेविभावाः सूर्योहिभावोः नुनितेनग्य इति। विसेट्त्यमानेतं द्नगंतबालाट्ह्यमानाअपिनन्तेन पत्यसेणनगृह्यन्तेकितिहैविसराहेनतर्नातत्वानहाहोः वृयोगते। तथाफलानुपपत्याकल्प्यमानसमूहेसणिकावर वसङ्गावी ध्वमीयते। न तुसमूहस्य बी द्रत्वमेववाच्येयुगपत्तस्या भावात्। एवंचावयवसत्तानमानिस द्राध्ते आहास्तातिः विषुकालेषुभावोभावनाय्षातेपोगिनस्तामवयविक्रयापश्यन्तीत्यर्थः।अनेनयोगिप्रत्यक्षंमानंदर्शितस्।अन्येषांत्वतुमा नेनतद्तानमित्पाद।स्राहीति।स्वरत्पेणस्रस्यःस्र्यकालाविक्तत्वेनवास्त्रस्यःसवीपनुमानगस्प ऐवफलानुपप त्या कल्प्यमानो बुद्धिवषयः सम्होवर्तमाने लिडित्यादिशास्त्र तर्नुयापक मेवंचावयवशः समूहशस्त्र कियाः पर्यक्षेवे । २४

स्तरासवीयं लोकः पतिअपरिदृष्टसं योगविभागोहिमवान् गच्छतात्यपिब्यवहारापतिः। एवंचकालत्रये शुक्तित्यागत्य भागाद्ग च्छ्नीत्यादिव्यवहारोसंगतः स्त्र्याणिचासंगतानीति पूर्वपद्ये। एकंसंमाधानस्कत्म्। कियाप्रकृतीयोहे तुस्तर ययहिचेषिनम्।तत्संमीस्यंत्रयुक्तीतगच्छतीत्यविचारयन्तिनि। श्रणभङ्गान्यनिमिधायवत्तरदेशसयोगपर्यन्ते कियायाः स्थेयभिप्रायेयोद्य्। कियाप्रवृत्तीयोहितुः इच्छाविषयजत्तरहेशस्योगाहिक्तपक्ततस्यविनानिमित्तमसम्ब त्तानिमत्त्रपद्विष्टितिक्रियासमूहरूपंतत्स्यार्थ्यबहिरविद्ययाने बुद्धाविषयी छत्यबुद्धिविषयेत्त्रबुद्धाविमान लेवि षयीक्तत्याविचारयन्तत्त्वरहपमविचारयन्नेवाविचारितरमणीयेनैवतेनगुच्छतीत्याविचयोगकुर्यादित्यर्थः।तदुक्तहरिणा । अयापबन्य रूपंय दंबुद्धात्मिनिगृत्वते। संकान्तविम्बमेक वनाया हुवैर्तमानताम्। बुद्धात्मिनिबुद्धिस्व रूपे कमेणानु भूतानामणे कबुद्वोसं कलनाभवत्येव अनुभवपूर्वकेहि स्वरणनतु क्रयापलब्ययुगपन्त्रसार्यतङ्कि। ततापरं समाधानसु क्तमपरआहुआक्तिवर्तमानः कालः आहित्यगतिवन्तीपलम्पतेद्विअनुपलक्ष्माहिवर्त्यानकालाभावउक्तस्त्या।अनुप लिब्धेश्चीपाधिकीतिनसातस्थाबसाधिका।यथाकियात्रत्यस्तवाहिनआहित्यगते दूरत्वहोषेणानुपलन्य स्त्यासहस्य कालाविक्नित्वरोषेणास्यानुपूलकाः।अनेनस्पृष्ट्येबाद्यस्याधानस्यवत्यानकालसंस्वाभावमङ्गिहत्येवप्रविर्दिशैना

Zog

सःमं। वोमध्यमपरिमाणंसंको चिकासशासि अन्य न्यमाअभूवंनाश्रीषितिसिद्धं अतएवसदान ज्ञानशोगपद्यंक दाचित्त द्योगपर २५ विच वस्तुतोः ण्वेवमनः। लक्षणमनसोङ्गानस्याभावोभावएवच वैधृत्यान्यनसोः ङ्गानसानिध्यानचादन्ति। अणुत्वमथचे कत्वं होशणो मनसः रसृतावितिचरकेपतं जल्युक्तेः।विकासस्तुयोगवलेनयोगिमनसएव। अस्महादीनां तुसपाविलेखे पियोगप् स्थमः शतप्त्रभेदद्व।अन्ययादूरदेशस्यमपिद्वायेत।किचविकासेनियननियामकाभावः।अ स्वविशेषा द्पित स्यनियतीविकासइतिकेवित्।अन्तः कर्णांचेवियु।अत्रवतस्यानन्तवासनाधारतासवेवत्तिनिरोधेनयोगिनासर्ववस्तुद्वानं च।अन्ययास्मिकषोभावान्यगृह्येत।योगजधर्मस्यप्रत्यासत्तित्वकल्पनेगीर्वात्।तेनचतमआख्यप्रतिबन्धनिर्त्तीसंयोगा दिप्रत्यासत्येवतेषाप्रत्यसम्। भूतभाविनोर्पितस्य सहस्थावस्थासन्तिकर्षणैवद्मवंभाविभूतवेति ज्ञानंभग्रघटीकपालक लापच्छाः संयोगेनायं वस्थासीहित्यस्महाहिद्गानवत्।नचान्तः करणानविभुत्वः दृष्टवासनाहेसाधारण्या पत्यादी षः। ए वं ज्ञानेच्छाचा अयात्यनानानात्विभृत्वे स्वा कुर्वता अपिदीषः। तद् वृच्छे देवतत्त् द्रन्तः करणादेरभावर्चाकारेविभुत्वभद्धः रामः द्विवाच्यय्। सर्वस्थमायिकत्वेनानिर्वचनायतयाजलनित्नापत्रवद्देशेषात्। स्नांशेष्ठतिनष्टमप्यनष्टतद्न्यसाधारणत्वाः। हितियोगस्त्रेणतथावीधनात् कथमकमनष्टंचनष्टंचेत्यपपद्यवे।यहिकाकोत्द्किनिशासमलिमहनेष्यतेद्त्यभियुक्ताके॥ २५

तिस्पष्टमेवोक्तम्। यर्पिभूवारिस्ह चेकै यहेनसमृहस्था प्रत्यक्षत्वे पिएकैकस्यक्षणस्य प्रत्यक्षत्वे नबुद्धावान् क्षणान्स करण्य पचतीतिप्रयुज्यतेद्ति।तद्पियोगिप्रयोगिविष्यम्।अस्यद्गिद्पयोगस्तुव्यवद्गार्षरेपरयाविकत्यात्मकद्गान्विष्यएव।अत एवतिष्टतीत्यादेविकल्पोदाहुरणत्वपानज्जलेरुकस्यात्यासणसम्बहु बुद्धासंकलितयोगिनाघिकास हुतादिन्यव हाराः स्मा क्यन्त्रच्छा या धतुमिते तद्या वृह्णर् पर्पापि का दिव्यवहार् सहत्। यो जिना क्रियेणानु यवविष्याणा सपिए क बुद्धी सकलना भ वत्येव।अनुभवपूर्वकेहिस्यर्णनतुऋमापलब्येशगपन्तरमध्यतेष्ट्रि।किचावयवस्यप्रत्यक्तिविशकतः कटद्रपादाववयवा तात त्वेनसमुदायातीतत्वमादायकाद्यपपादनबद्वयवप्रत्यक्षत्वेनसञ्ज्ञ व्यवस्यक्षत्वमादायनह्यावत्तेकत्यापरास्म्इत्य स्यचारताच्यं भाष्यस्यपूर्वपक्षसिद्धान्तयोगसंगत्यापत्तेः।तस्पात्यरोक्षड्त्यसंगतिविवागतत्त्वकूल्यन्तिमतांच्यापा राविष्टानां सा धनानां पारो सस्य हविविध्यतत्वात्। यूता न चत्नी वाकियाविष्टपरो स्तराधिनकाकियाव हुने लि डिप्ययात्।ते निक्रयानाविष्ट्रसाधनप्रत्यक्षेपिलिड् अ वत्येव। यहाकियाफलस्यवत्यक्षत्वेनिकयाप्रत्यक्षत्व बुद्धिसत्यारोस्येणचनस्योः पारोस्यस्पष्टचेरं द्रयमपिभाष्ये। एवं संब्धापारस्य व्यासङ्गादिनामनो । संनिधाना त्त्रयम यतिसंधाने पन्नात्सरव्या चुत्त्या । इगनेतत्कार्यणानुमिनीवालिङ् अवत्यव। यथाबद्धजगहपुरस्तालस्ययत्ताकिलाह मित्यादीयनव्यान्तः करणपरिणामविशे

क् मं मप्यनष्टमिति।तदुत्तरंचापवर्गः कथ्मित्याशङ्क्यतत्र्थयमियमाभ्यामात्यसंस्कारोयोगा ज्ञात्यविध्युपायेरित्युक्तम्। नस्य २६ पवर्गस्याधिगमाययमनियमाभ्यामध्यीनाशंधमीपचयरूपआत्मसंस्कारःकार्यः।ततोयोगात्पातञ्ज्लारव्ययोगशास्त्रा चित्तेकायतासपादकर्थ्यात्मविध्यपायेकापः प्राणायामप्रवाहारादिक्ष्यो। धात्मविधिः प्रत्यत्वयः। अनेन तहक्तार्थसर्वे स्मिन् स्वस्याप्यभ्य बुद्वास्तिता। योगपदंवेदान्तानामण्युप्रसणम्। नन्वेवतेनेवसिद्देददेशास्त्रं व्यर्थमतं उत्तेतत्वार ध्यवसायसरसणायजल्पवितण्डेबीजपरोहसरसणायकण्टकशारवावरणविति।अनुत्यन्ततत्वद्गानानामप्रहीण होषाणां तत्र्येघ तमाना सुपायएत दिति तद्भाष्य म्। तस्या अवस्थाया सोगता दिक तत्र के भा प्रस्य नस्य निष्य सस्य ना शायजलपविनण्डाभ्यानचान्यवण्डनतात्पर्यक्रियदृशोर्त्रम्।स्यूलस्यूक्षश्रिशितिरिक्तात्मसाधनद्वाराऽध्यात्मश्रास्त्रा इ.मिल्मितित लाश्यः। गुर्वोदिभिवदिनतत्वनिर्णयार्थे चैतदित्यपितत्रीक्तम्। अनेनाद्वेतशास्त्रातिरिक्तसवंशास्त्राणा मेंवंविधत्वसूचितम्। किञ्चप्रमाणप्रमेरितसूत्रेन्यायभाष्यकतासंश्र्यादीनामपिप्रमेयत्वात्रृथग् यहणेव्ययमित्याश् ङ्कातेषाष्ट्रयंग यहणेउपनिषद्दिरमध्यध्यात्यविद्यामात्रस्यादित्युक्तम्। प्रमेयहिसुर्व्यवहीवेनिनस्येवेह्रयहणस्या दितिनन्यात्रत्वापति रिनितदाश्येः।अनेनोपनिषद्वमुख्याध्यात्यविद्येतिसूचितम्।अत्र एवास्यतन्त्रस्यपंदीपःसर्व २६

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अविवेककतबन्धस्यविवेकारपगमनंवदतामायावादेपर्यवसानाञ्च।गोतमाण स्वञ्चविषयाभियानवद्यं प्रमाणप्रभेया भिमानः मायाग न्थर्वनगरमृगत्षा। वहाहेत्वभावाद्सिद्धिरित्याह। प्रत्यविष्ठतेविद्धानवादीत्यववाचस्पतिनाः वना।र तेना सस्त्र द्येनयथा स्वप्नेविषयानसन्यथा वाभियानी अविष एवं प्रमाणप्रमेयानिनस्नि। अथवतद्भियानः। एवचन विज्ञान धारारूप चित्तव्यतिरेकिणोविषयाः जाग्रत्यत्ययाअपिनिविषया हृषायायागन्थ वनगरादि प्रत्ययाद् ति पूर्वपस्र स त्वाय द्यपिरवामा दिविषयाणा यसत्त्वे पति बोधा द्वितुप ल्या त्यापिजा यद्वस्था यां समीप य्वी प्लम्यमा निविषयाणां याव द्यवहार्य बाध्यू मानजाती यानां चित्तव्यतिरेकेणो प्लम्य मानानातत्त्वन हेतु रिति भाष्यवात्ति का दी तृती यसिद्धान्तत्त्वन व्याख्यात मवचानिवचनीय तावा दस्यसूत्रसमतत्वमयो दुक्तभायतस्य श्रुति सूल कत्वेन हत्वभावा दिसिद्धिरित्य नेन खण्ड नास्थवाचातहृद्वचानिव्चनीयस्यव्यावङ्गारिकसत्यत्वाङ्गीकाराद्दोषः। अग्रेचित्तातिरिक्तवा ह्यसिह्वयसाथनान र्भवतह्य पवर्गिपिबाह्य विषयसत्त्वान्युक्तस्यापित हु हियस हु द्वित स्त्रूचेण पूर्वपृक्ष हत्वाचे हेन्द्रियार्था अयेशरीरेसित रिन्द्रियसयुक्तस्येवबाह्यविष्यस्य द्वानात्यतिकार्णत्वमपवर्गेचेध्याधर्मयोर्नाशेनस्थूलस्त्रह्यंसकलश्रीराभावात्म **नदुत्पात्तिरिसम्। एवं चतु ल्यन्यायाच्छ्राराभाववत् तह्नमां धर्मसाध्यविषयाभावो प्युक्तिषायस्तद्के छतार्थेप्रतिनष्ट** CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मं- नस्यानीनत्वाद्भनताः पदानचकारणमेघोत्यविगतस्रतानत्वं वृष्टीशालिसंपत्तीचारोष्यसूतेकः। एतेनमेघोत्पत्यन रकालेपिनधा २७ प्रयोगः समिथितेः।आरोपफलंतुकारणान्तरापेक्षाः भावप्रतिपादन हाराः बृष्यभावित्वप्रतीतिः। यथाकोष्ठगतेष्वपिशानिषु ज्यर्थमवहननार्गित्रतीस्यन्ते। एवमेष्विषस्यू जस्त्येणाभिव्यक्तिः प्रतीस्येतिननरेवभुजिकियेतिस्यवचने स्डित्यचर भाष्ये। तथायामान्तरं निगमिषवः स्थानिष्ठे षे कूंपसत्तानिष्य्यवन्तो भाविनित्तला मेकूपोभविष्यतिअती तेऽभू दितिप्रयुक्तिते 1 11 | तत्रतहाभगतमतीतत्वादिकूपसत्तापामारोष्यतत्तेत्काल्यत्यपोबुद्धिषयत्वमात्रविवेस्पायाकूपोः स्तातिवर्तमान्यत्ययद्ति खुड् भिष्यतिगम्याद्योऽनद्यतनेखुट्शिपवचनेलुद्धित्यादीभाष्येस्पष्टम्। एवंचव्यातेनेकिर्णावलासुद्यनद्वत्यादिभूत त्वा नदानन्वपरोक्षत्वानामारोपेणोपेपन्तम्।आरोपफलतुयन्थेःतिसुकरत्वशाप्रनिष्यादात्वादिपत्यायनम्।तत्फलेतुअध्ये त्णां मर्थपविवेकारिफलकमसुं ग्रन्थद्वातुं सोत्कानामाङ्कारः परीक्षत्वारोपी प्येतत्पलक एव एवं स्वस्यका लेनक रिष्णामियन कर्णकालेस्वय्मिपसासात्कर्वमशक्यियवेबोधनार्अनायासेनयन्यकर्णमिष्यङ्काम्। सूर्योपमाप्येनत्योषिकैव। इत रयन्थेभ्योत्रयन्थेतत् अतिभ्यश्वस्वस्मिन् व्यतिरेकोपिव्यङ्काः भविष्यतः प्रयोगकालेवास्तवमिवपरोक्षत्वभितिनतहं शेष्मारोपा विशेत्यपिवरन्ति। मनुभाविसत्यमासी दित्येवमञ्जूपपन्नं भूतत्वभविष्यत्वयोविंगे धात्। मनुधातुसं बन्धेइत्यनेनभाविष्याब्देम् २७

विद्यानासुपायः सर्वकर्मणामाश्रयः सर्वधर्माणांविद्योद्शेप्रकार्तिनेतिप्रयोजनंभाष्येएवोक्तम्।विद्योद्देशेआन्वीक्षिकीत्रयी वातोदण्डनीतिश्वतृर्थिकेत्यवनयातिहरंतत्त्वज्ञानंभिःश्रेयसाधिगमश्चययाविद्यवेहितव्यभितिचभोष्यकारः।चरुष्ट्रंचर व्याव हारिकविद्यानामध्यात्मविद्यात्ननव्याव हारिकी तिनात्रीक्तातस्यात्यु रव्ये तत्त्व द्वानमध्यात्मविद्योपनिष दुक्तसे वान्य चितद्रपायद्तिस्पष्टमेवोत्तिमत्यन्यत्रविस्तरः। अनद्यननत्वंचातीनरात्रेः पद्यार्द्धनागाभिन्याः पूर्वार्द्धनचसहिताद्वसाऽ धत्तनसाद्भन्नत्विमितवृत्तिः।अतीतरात्रेर्न्त्ययागेनागाभिरात्रेराद्ययायेनचसाहितोदिवसोः वतनइतिलुङ्सूत्रेकैयटः। । एवमनय्तने भविष्यति छुडु भविष्यत्सायान्येल् डित्यादि तत्त्व नृशास्त्र निवाध्यम्। त्यानद्यत्ने भूते पिषद्। भूतत्वमा | नावचसातरा जुडा येव। तेन सो वासारित्यारी भूतत्वमानविवस्या जुडिय न्या इह्यः परेनान युत्तनत्वप्रती तिरितन रीषः। एवमन्यतनभविष्यतिभविष्यत्त्मात्रविवस्याल्डाद्यपि । यह पह्यामहतियथा। एवं मियं नुकल्गनाये वं पाही निर्धातीयां || रावदानने प्यनदातन त्वारोपेणळु ट्। तहारोपफलं त्वति विसम्बगमन प्रत्याचनम्। नजु वृष्टे हेवे हेव स्व इष्टः संपन्ना शास्य इति प्रयुक्ततेसपत्यन्तद्तिचप्रयुक्तयेवंबोचःसंपन्नाद्तिब्रहीतिहोकेवद्ति तद्नुपपन्नमितिचन।अप्राहिबीजसंयोगित षदेर्निस्वाकारेणनंदुपपत्तः।यद्यफलनिष्यतिरेवनिष्यदेर्यः।अष्यालिबीनसंयोगेएवकार्यनिष्यतिरूपमध्यस्यते इति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सि ए ए विना संभाव यन्त्रेव अभिधने। एवं हि कियाति पनि रवगता भवति। एते नारोपितस्यार्थ स्थनशाब्द बो धवि २ - षयतेत्यपास्तम्।अत्रसर्वश्चाग्त्यभावात्।एवंभूतेषियोज्यमितित्कू॥त्वंषचसिअहंपवामिलंपठ्यसे। हंपाकोइत्यादेमध्यमे तमयोः प्रत्यकृत्वं मपरत्वं चक्र तृक्ष मिवशेषण तयां ब् ध्यते। शब्द शक्तिस्व भावात्। तत्र प्रत्यकृत्वं प्रयोक्तरहे कारानास्पर् चेतनत्व म्।अपरत्वमहकागस्य द्चेतनत्वम्।त्दुक्तं पुरुषसमुद्देशोहरिणा। प्रत्यक्तापरभावभ्येत्युषाधीकर्तृकर्मणोः।तयोः श्रुतिवि र्षिणविक्तिमध्यमात्तमा। सद्सद्यपिचैतन्यम्नाभ्यामवगम्यते। चैतन्यभागेप्रथमपुरुषोनत्वर्तनद्वति। तत्रक्रमिदशषण तयातयोः प्रतीतिरात्मनेपदेनैवेत्युक्तं अतिवशेषेणिति। वाचकत्वयोनकत्वम्। एवंचमध्यसीत्तमीचैतन्ययुक्तेकर्तकर्मणी बी धयतः।नन्ववंश्णोतयावाणंद्रत्यादामध्यमानस्याद्तराक्तं सदसद्वति।असद्मिभव्यक्तम्।एवंचवैतन्यवत्वेनैवतद्वाधस्तती पि। एत हुलेनैवसर्वस्पेतनत्वं सन्तूत्रे भाषे उक्तम्। तत्रहिचेतन धर्भस्याचेतने आरोपमनुत्का सर्वस्प चेतनत्वे इयं श्वंतिः सा धकत्वेनीका।प्रथमपुरुषस्तुचैतेन्यास्पर्यनिसाध्यसांधनभावमात्रमवगमयतिनतुचैतनत्वम्।काष्ठानिपचन्तात्वादावद्वा नार्यधातु विषयेत्रथमपुरुषानियमेनत्रन्नियाकैः। युषार्त्यते श्वेतने छेवप्रयोगान्यध्यमानेमाभ्यातद्भिव्यक्तिः।सं बोधनार्थेमिध्यमेपतीयते।युषाद्श्वसंबोधनेएवप्रथमेतितुनयुक्तम्।तंपचसीत्यादीतद्भताते।कियाविनियोगफल

राम-

35

धानभू तार्ज्यातानुरोधेनभूतेप्रत्ययः। एवंत्वासीङ्गाविशब्दयोः पर्यायत्यायुगपत्ययोगानापत्तिः। किंचभाविनो भूतकालतायाप्र तिपिपाद्यिषितासानावगम्येतिकत्यस्वकत्व्यंवस्तत्वासीदेवेत्यवप्रतितिचेच।यत्कत्यप्रयनंकालंभावत्वे नव्यवस्त तर्मिदित्यर्थात्।एवंज्योति ष्टामयाज्यस्यं पुञ्चोजनिनेत्यतीपिज्यातिष्टो मयाजीत्ये वं व्यवहरिष्यमाणीजनिति बो धः।एवंचता हिशा वा क्या थेवा वेथे करे वा प्रयोगी या यू। अतए वतस्य सूत्र स्याविधायक त्वेभा व्यापत्या तेत्र त्वे प्रत्ये या इतिच प्रत्या व्यान म्।गी मानासीदित्यत्रापिगोसद्भूपस्यातीतत्वेनतत्सनायाअतीतत्वाद्भतेत्रव्ययः।तेनार्थाद्भवामतीतत्वप्रतीतिः।वसन्नवंतरत्तं ददे शित्या सेदर्शनकालिकंवा सावतार्यो वर्तमान् त्वं बुद्धि स्थाल त्येष्य त्या । तत्फलं चदर्शने तत्समकाल त्वप्रत्ययः। शत्स्य ले क्रिययोः समानकालत्वप्रतीतेरित्यन्यज्ञविरत्यः। वनुलिङ् निमिन्तेलङ् क्रियातिप्रसावित्यनेन भविष्यतिलङ् विधीयते। भविष्यति मर्यारावचने दुत्यतस्तदगृष्ट्ये । कियानिपतिच्या यन्तंकियागुत्पत्तिलेक्षणा। सुर्विष्येदभविष्यत्तदासुभिक्षमे भविष्यदित्या दी अरिए भवनसुभिस्भवनयाः साधनवैकल्यानियतानुत्पत्तिः प्रतिपाद्यते।तत्रभविष्यत्वाद्यन्पपन्यम्।उत्पन्यसत्वातिक्रमे णभूतदृत्युच्यते।समर्थसाधनसनिधानेसंभावितोत्यनिम्यभिव्यनीतिकच्यते।अञ्चसाधनाभावा संभावितापिनीत्पत्तिरि निवन साधनां भावाद्यनिष्य त्यपिवस्तिभू कृष्णत्व भारोध्यतिषध्यतिषा भित्वायत्य वाता सुभिस्भवनहेत् CC-0. Lal Bahbdur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

याफलंकर्तगामितहृतिभातोरात्मनेपरमितिस्वरित्जितः कचित्रभायेकियाफलेद्विस्वार्थः।सिक्रियाभेदःस्वयद्वंयजतेयजतीत्या रीवाक्येस्वादिपदेनापिगम्यते।विभाषोपपदेनेतितत्रपद्तुयमित्यर्थहेव्यराजः। अतेएवोक्तस्वरितजितद्वत्यत्रभाष्येस्वरितहित शक्यमकर्तुम्। यात्यादिषुकस्मान्त्रभवति कर्त्रभिपायेकियाफलब्र्युच्यते सर्वेषांचकत्रभिपायंत्रियाफलमस्ति तएवंविज्ञास्या मः।एषां कर्जभित्रायमं कर्जभित्रायं चित्रया फलमस्तिते व्यआत्याने परंभवतीति। नचेषां कर्जभित्रायं चाकर्जभित्रायं चित्रया फलमस्तित 🛂 📆 याजातीयकाः खल्वप्याचार्येणस्वरित्रज्ञितःपविताः। येउभयवन्तः। येषांकर्त्रभिष्ठायंचाकर्त्रभिष्ठायंचिक्रयाफलमस्तिति। अनेन चभाष्येणाकर्वभिप्रायित्रयाफलाभावपयुक्तीयात्यातिषूभयाभावीरुभ्यते। नतुषात्यादिष्विष सेनाप्रयातिपत्रर्थतीर्थानगच्छती त्यारीपराभिष्रतेजयधर्मादिफलमस्तीतिवेन्।भाष्येच्यावणात्कर्तभिष्ठायमेवाकत्रीभिष्ठायमेवचित्रयफलमस्तीत्यश्रात्।इरेचोभय भिन्नेतमितिनतथेत्यभिप्रायः।तत्रयजेर्कत्विण्यापारवचनत्वे कर्त्रभिषेत्रतत्मलाभावः।यजमानस्यतदाकर्वत्वाभावात्।यजमान व्यापारवचनत्वेतहत्वम्। उभयवचनत्वेस्वामिल्सावितिबस्यमाणवत्त्रयोगद्वितदाश्यः। ननुपचादीनोविक्कित्यारिवजनत्वा त्क्रयंत्रतिविधानमर्थः। किंचतद्रथीत्वाभावेकत्रिभिन्नतिक्रयाफलामसिद्धिरतआह। संविधानपचादीनोक्किच्द्रश्रेमतीयते।तिकिमि तंयथाः न्यापिक्रियाः धित्रयणादिका । कःपचेः प्रधानायीयासीतण्ड्लानां विक्कितिः। अये हानी तहिभसं धिपूर्वक्रमध्येषणेवात्रेष

काभिस्विकरणस्ये वसंबोधनत्वादित्यग्रेनिस्त्विष्यायः।अयोपग्रहः कः पदार्थद्तिचेत्।अनहिः।यस्त्वात्मन् पदाद्वेदः क चिर्षस्यगम्यते।अन्यतम्बापिलादेशान्यत्यन्तेतस्यग्रहस्।अन्यतः परस्थेपदात्।उपग्रहद्वितस्यपूर्वीचार्यसङ्गा।तेवि अजत। क्रिक्ताधनमेवासो क्रिक्तस्यविशोषणम्। साधनतत्रकमोहिञ्यक्तवाक्तविशोषणम्। क्रिकीदीत्योहिना कर्ताभावस्य। भावापितिङ नुवादाः क्रियायाएकपद्वान्यसाधनावेशमावेदयन् भवतिसाधनेम्। व्यक्तवाचां सेसुचारणेइतिन्यक्तवाक्तवस्व विशिष्टस्यकत्तामावेद्यर्पग्रहः। किचिक्रियाविशेषउपग्रहर्तेयाह। धात्वर्थस्तेहिशेषस्याप्युक्तः किचिद्पग्रहः। धात्वर्यो गन्धनारिस्या ह्यतीहारी विशेषणम्। तिहिशेषस्तिहिशेषणम्। गन्धनावक्षेपणार्थः सन्तीषिनात्मनेपर्मृते भिन्यक्ताइति उपयहः। यथोत्कुरुतेइतिव्यती हारेस्तुकियाविशेषणमात्येने पद्वयङ्खा उपयहः। व्यति लुनीत इत्यादे। इतिहिष्यभे दे निक्रपाविशेषउपग्रहदुत्याह। क्रियाविष्यभेदेनजीविकादिषुभिद्यते। लादेशेः स्वित्याभेदीवाको व्यवगस्यते। विषयविशेषे ण्धात्वर्थः कियाभिद्यते। सच्येतेला देशेर्भिव्यञ्यतङ्गतिशेषः। यशापचेत्रीवनोपायत्वेनानुष्ठीयमानेविद्धित्यनुद्धलच्या पारणान्त्रसंस्कारलक्षणः पाकस्तद्रश्रकत्वेषरस्येषत्व्यङ्गाम्।यवापचतियजतीति।प्रधानं ह्यंत्रिया फलेनकेत्रगामि। भृत्या नाभृतिमात्रार्थित्वात्।यजमानादीनोतुपाकाहिसामग्रीसँघंटनेर्ह्हपंत्रतिविधानेतदर्थः। तद्र्यकत्वंचात्यनेप द्रच्यद्भाय।यक्रि CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मं- यजिफलंबिपंचविषक्रेलभन्नायाजकाःयुनरलरेणापियजिंगालभन्तेभृतकाव्यवेतनिमिति।यत्रयस्यांकियायांसत्यामित्यर्थः।सा धीयः क्रियाफलं स्वर्गीद्। यजियागसंविधानकू पथज्यर्थम्। एवंविधित्यिष्। अन्तरेणािपयिनं स्वसाध्ययागव्यापारं विनापि। म तान्तरमाहाक्रियाप्रष्टत्तावाख्याताकैश्चित्स्वार्थपरार्थता।असतीवासतीवापिविवसितनिबन्धना।सर्वद्वभस्वभूत्यर्थपवर्तन्ते। विविद्यानिक्षित्यरोः नुप्रहीतव्यद्तिप्रवर्ततद्तिभाष्योक्तेः। सर्वस्यस्यार्थप्रस्यार्थायत्रास्त्रवे वस्यार्थायत्र्याः प्रार्थितात्र्यस्याये । सर्वस्यस्यार्थप्रस्यार्थायत्र्यस्यार्थित्रस्यार्थायत्रस्य । प्रार्थित्रस्यार्थितिष्रस्यार्थिते तितुं लोकिकी वाचो युक्तिः विविद्धातं विविद्धां साविवन्धने हे तुरस्याः परार्श्वना याद्त्यर्थः। एवं चासत्य राश्वनाविव सायां मा सूरात्य ने प्रमित्कर्भिप्रायेद्रयमेनिक्ष्याफलं विशेषितम्। स्त्तार्थरत्वेतस्यसेकियाफलकेयत्वेकर्तभिष्ठेतोद्देश्यके आत्मनेपर्भित्य र्थः।अन्नकेश्विदित्यनेनारुविबेधिता।तह्याजंतुयजन्तेऋत्विजद्त्यादेरप्यापतिः।यः स्वर्गोदिफलार्थनिवैशेनेनदेव्यापार्यति |स्वयंचप्रतिविधानमारभतेनचेवयजमानास्वकर्तयत्मिनपर्यिष्यते। यस्तु भृतिस्त्पनिवैशमात्रफल-स्वामिनिनानुवर्तनारे वसत्यितां मन्यतेतत्रनात्मने पद्भुत्यादादिताति हेलाराजः। किंचस्वरितिनद्भव्याप्यानस्थोत्तभाष्यविरुद्धमिद्भु निनार्थात्यवाचकत्वं स्वाभाविकेयत्रास्तितेत्रविषयांद्तिस्पष्टमुक्तम् कस्तत्रविवसायाजपयोगः। किंचफलस्यस्वगहिरेचात्र ग्रहणमित्यर्थस्य भाष्यसंमनत्वेनिक्रयाप्रवृत्तावित्यसंगनम्।किंचिक्रयाप्रवृत्तेः सर्वत्रसार्थोद्देश्यकतेननत्रपरार्थोद्देश्यकत्विवा CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

णवायुक्तयत्सवैपच्यर्थः स्यात् बाढंयुक्तम्द्तिहेतुमतिचेतिस्त्रभाष्योक्तेः।संविधानमियसामग्रीसंघटनक्षपंपच्याद्यर्थः।यथाविद्वित्य र्थस्यापि पचेरधिश्रयणादिः केर्न्नव्यापारोऽश्वेरिवदन्तः पचतीति।अन्यश्वादेवहन्तस्यकृतिना नापतिः।णिचुतुन नहिसंविधानमेव णि जर्थः। अपितुतत्यूर्वकंप्रेरणम्। यत्रसतिप्रयोजकदृत्युच्यतेसंविधानंकुर्वचिपनयावत्प्रेरयतिनतावत्ययोजकदृत्युच्यतद्वतिहेलारा जः। भिष्मावास्यतिकारीषोः ग्रिरध्यापयतीत्यादाविषप्रयोजकत्वारीयो बोध्यः। तूष्णीमासी नोयस्तत्सभर्थान्यान्यरित सोपिवासादि प्रयोजकद्विभाष्यात् तत्समयचिर्णमात्रेणतत्त्रयोजकत्वारोपद्वितदर्थः।अतर्णवायंयद्वासंभारान्संघटयतिकंवाप्ररायध्यत्याः र्विज्यायेति नजानीमद्वेतिव्यवहारः। ननुस्विरतिजतद्वितसूत्राद्यमर्थः क्ष्यं लभ्यते। तत्राहः कर्जिभायतासूत्रे किया भेदी पलक्षणम्। तथाभूताकियासाहितत्कर्ताफलभाग्यतः। कर्जभिप्रायेकियाफलयहणेनसंविधानिकयानिरिध्यते। नस्त्रे हृष्ट्रावाचेविस्र जेटित्यन्रनस् **ञ्रह्यनिमकालिक्षोषिनदेशिवत्। ्यतस्वं स्त्रपञ्जियायाः कर्त्ताप्रलेनयुज्यते।**नह्यसंविद्धखागाहि तत्प्रलंस्व गौँ धस्त्रते।तनश्चकार्यभूत फलसंबन्धेनकारणभूतिकयाविशेषउपलक्षिते।तहाचकाहातीरात्यनेपदिवत्युक्तं वविश्वानीपलक्षणंचिकिषार्पलंकितत्राहे ।यस्यार्थस्यप्रसिद्धार्थमारभ्यन्तेपचार्यः।तस्प्रधानंपरंतेषांनला भादिषयोजनम्।तदेवस्त्नेकियाफलशब्दैनगृह्यतेङ्तिभावः।त च्याकस्यभोजनं लोकतोः वगतम्। यागस्यस्वर्गाचे दतः। त् इक्तेभाष्ये। साधीयोयनं कतीर्कियाफस्यभिषेति। नचान्तरेणापियजि

स् वं- विष्न वर्षः संविषानं कुरुतेद्रत्यर्थद्वितिषाभ्रमबाजस्। नत्रापिस्वस्थासामर्थ्यन सामर्थातद्वानितेषाभ्रमः सः। एवम इक् न्यम्पि असमितिहेलाराजः।अधासिद्धान्तेश्र कते। यत्रोभीस्यामिदासीतुप्राश्मेते सहक्रियाम्। युगपद्धर्मभेदेनधातस्तन नवर्तते। स्वामि साध्यसंभारपटनस्त्पंसविधानेम्। हाससाध्यंतुबिक्कित्तिपर्यन्तं साधनविनियोगस्त्पे तन्निभन्नत्वाद्यापारस्य युगपदेकथात्वाच्यत्वास्थ्वेनिकसंविधानाप्रेस्मात्यनेपदेकिंग्संस्कारकापेसं परसीपदिमातसंश्रायः। अनेकार्यत्वा द्वा र्या त्नां स्थाप द वहिया भिधानेच्ये कन्षयोगे विक्तुला देश ह्या नुपप्त्यास एवसंश्यादित हेलारा जः। नचित्रयागत् विशेषयाविव सितं हत्वाकियामात्रे साध्यसाथनथावयात्रविवसायामञ्चपरस्थे पत्युक्त मिनिवाच्यम्। तयाकिययास्वामनोभोजनस्यला निनदासस्यश्रममात्रलाभेनपूर्वपस्यवसिद्धः।किंबैवंरीत्यायजतियजमानद्त्यस्याव्यापतिः। नवेशपतिः तहाकर्त्गामिनीः। कर्त्गामिनम्ब् एक स्याभावेनस्वित्रजित्वभववन्तद्वतिभाष्यस्यासंगतेःअत्रस्वामिपदार्थसामध्यानि इतंसंविधानमवगतेत्तस् पल्ये सामग्यीचनिक्रयायाः परार्थत्वमवगतिमतिनात्रार्व्यान् स्यव्यापारङ्तिशेषत्वात्परस्यै पद्मितिकेचि त्। एवमपिपूर्वपक्ष स्येवसिद्धिरित्यन्ये। समाधने। संविधातुंश्च सामिध्या ह्य सेधमी जुषज्यते। छत्रिणाचापिसंबन्धान्छित्रशब्दाभिधेयता जेतरा धर्यपथेत्यादिः। त्रासधर्मस्य तुनस्या मि न्यारोपः। उत्तमेनि रुष्धर्मारोपापतीतेरित्य सम्विस्तरण। अमीनाद्धीतेत्य त्रयद्य र

राम-

वासाऽत्यन्तमनुचितेवृतिर्क्।केवित्यं प्रतिविधानार्थद्यितद्रथियोत्कमात्यनेपद्णिचासहिवकल्पते।संविधानमात्रणिजर्थः सर्वद्मे स्वभूत्यर्थे प्रवर्ततद्दिन्यायेनस्वार्श्वप्रवर्तमानस्यप्याज्यस्याजुकूल्यकर्तासंविधातो ज्यते।प्रेषस्तुनणिजर्थः।एवंचैक विषयत्वात्तयोः पर्यायः। यजतेयाजयतीतिवद्नि। तन्यतमाह। केषांचित्कर्त्रभित्रायेणिचासहविकल्पते। आत्यनेपर्यन्येषां तर्थाप्रस्तियथा।णिचासहणिजयपिष्ठतिधित्यियाविकल्पते तहत्।अन्येषास्विरितिवह्यितिरिक्तधात्नाम्।हेतुमिनिचेर्य स्यापिसविधानरूपेव्यापरिवृतिमानाद्वातोणिजित्यर्थः।यजतेश्वसविधोनभेवार्थः।पाचयतीत्यादावव्यविभित्येतेन्यतम्।वस्तु तोणिच्येरणावाचा।तस्ययोजकोहेतुश्चेतिसूत्रात्।अतएवतराश्रयस्यकतृत्यम्।अतएवपाचयतिदेवद्तीयद्भदत्तेनेत्यादि प्रयोगाः। गतिबुद्गितसूत्रं चचरितार्थम्। एवंचभिन्नविषयत्वाहिकल्योक्तिरसंगता। किचसामान्यविहितस्यणिचो थोत्विशेषाहि ||हित्नातानेपदेनबाधएवोचितः।एतच्छेषांचिदित्यनेनस्चितसितिहेलाराजः। अधितेषांणिजात्यनेपदयोर्विकल्पश्रम बीजं ||द्रिपति।कीणीव्यवपतेषत्तेविनीतिविद्यतेषिच।आप्तपयोगादृश्यन्तेयेषुण्यश्रीभिधीयते।आत्मानंकीणीवितिविनतोकदूरा हि। तस्यचरास्यारात्यनोयोचनायपुत्रसंविधानंकुर्वित्यर्थद्तितेषांतङ्कयवीज स्।नत्रपत्युपकारविनारास्यान्युक्तयसंभवी त्यत्यपकारस्य वस्वासाध्यत्वा त्र्श्रसाम्ब्यात्युन्त्रसंविधानंगस्यते नतुसत्रवर्षद्तिसतेषांश्रमः। एवंदेशार्मश्रवपते इत्यन

116

ल-मं- पापभारद्रयन्यत्रिनिस्तिपतम् श्वितिरिपपतन्जल्युक्ताह।ब्राह्मणनिनिष्कारणोधर्मःषडद्गोवेहोध्येयोज्ञेयाञ्चिति।निष्कारणः।ह ३२ एकार्णानरपेसः अने निविशिष्टस्यनित्यतोक्ता व्यासोपि मन्बार्थजोजपंजस्वातथेवाध्ययनंहिजः। स्वर्गलोकमगामोतिनरके त्विपर्ययेद्ति।अत्रजपंजस्वितिमन्त्रसाध्यक्रममात्रोपलस्णम्।किचस्वाध्यायपदस्यवस्यमाण्यानेनत्रोक्तमितिस्त्त्रभाव्यो क्तियारीत्यावेदपदस्येवश्र ब्रायीभयपरत्यास्वाध्यायोऽध्येतव्यद्त्यस्योभयाध्ययनविधायकत्तम् दोष अवणमपितहिधिबो धिताध्ययनामावेद्दति अयोरिपिनित्यत्वम्बोध्यम्। निष्कारणोधमद्दति बक्येद्रोयश्चेति तुअध्ययनमात्रेणसर्वस्य द्वानासंभ वाद्या न पर्यन्त मध्ययमं कार्यमित्यर्थकम्।विज्ञातमित्यत्रापिविशिष्टविज्ञानमेवविविद्यातम्।अत्र वसमान महिमाना नासमा नियाधीयानानांके विद्धीर्युज्यन्ते ऽपरेनेति भाष्ये उक्त मिनिबोध्यम्।तत्रीयनीतेत्यत्राचार्यकरणेद्योत्येसंमाननो त्यञ्चनाचार्य करणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषुनियद्त्यनेनात्यनेपदंनतुस्वितिजतद्त्यनेन।उपनयनफलस्याध्ययनस्य कर्तिष्ठत्वा भावात्।कर्तिन्वफलकियायाधात्वर्थत्वाभावाञ्च।उपनयनफलचाचार्याधीनोवेदमधी घेत्रेतत्सहस्ताध्ययनविधेःसं स्कृतस्याध्ययनमेव।अन्तरङ्गत्वात्।अपस्तम्बोपि।उपनयनंविद्यार्थस्यश्रुतितःसंस्कार्इतिनगुरोर्ध्यापनम्।पनौस्द्रादी नां लाभवद् बहिरदुः ताचा किंचयति चिदुपनयनेने वतिस द्वावति दिर द्राशकोपने यान्तरो पनयने अवत्यापने । जाती प

प्याधानप्रसम्बनीयत्वाद्यिनिष्ठंतवापि यद्दहोमार्षुरवलाभरूपंकत्गनमण्यस्तितदादायात्यनेपद्म्।आहवनीयत्वादेराधान संस्कारातिरिक्तत्वेमानाभावेन तस्य चथात्वर्थत्यात्रहितिर्क्तस्येव महक्तस्य तत्कलत्वी चित्यात्। स्पष्टं चेद्मेकः पूर्वपरयोगितिस्त्रे भाष्ये। एतेनक त्रियेत त्वंफ लेक त्रिक्षंत्वमे बनतुक त्रिम वेतत्व मिति पार्श्व सार्य समास्त्र म्। अष्टवर्ष ब्राह्मण सुवनयी तत्म ध्या प्योतेतिश्वतिवाक्यंप ज्वपादिकाविकरणेधृतम्। ताल्शबाह्यणसुषगतसुपनयनेनसंस्कुर्णात्संस्कृतं चाध्यापयेदितितद्र्यः।नाना विधेतिकर्नव्यताकरापस्योयगमनविधेः श्रवणादुपगतमित्यस्पलाभः। ह्यान्दोग्यश्चतीजाबालस्यप्रसिद्धमदगुरूपगमनम्। त्रनी पनयनसंस्कारोनित्यस्तरभावेत्रात्यसादोषश्ववणात्। वाजसनिधिनासुपनयनंत्रक्र स्यस्वाध्यायोः ध्येतव्यद्तरणद्यथ्यनविधेरः पनीतस्यैवाध्ययनम्।तर्पिनित्यम्।अश्रोतियाअननेवाक्याअनय्यःश्रुद्वसधर्याणवृतितद्भावेदीवृत्यवणात्।तत्रयर्धातम् विद्यानं निगदेनेवशन्याविवश्षकेधोनतञ्चलतिकहिचित्। द्तिनिन्दार्थवादश्रवणनसार्थकाध्ययनभेवनित्यम्। निरथंका ध्ययन्तुनिषद्भ्।निन्दार्थवाद्निविधोन्तयनात्।अधीतंशब्देतः।अविद्वातमर्थतः।निगदेनपारमानेण।अनयावि वैत्यादिनातस्ययज्ञायसुपयोगित्वेननिष्ययोजनत्वमुच्यते।अत्यवभाष्यसतीत्तम्।अनर्थसंमाधिगीश्रहीत्वध्येयंच्याकरण मिति। निर्ष्यकाध्य यने पिकिचि तफल सत्त्वे दोषाभावेच सार्थक मध्यगी बाङ्गी त्येववहेत्। स्थाणु रयं भारहार इति निरुक्ते भारप हे ना

ल मं - नित्यत्वाचाएतेन वत्यर्थतयोपनय नाध्यापनयो : प्रास्यातिहिथिवैयर्थ्याद इववी बाह्मण उपगच्छे त्तोवधीयाते तिचो क्तस्यत्यर्थ ३३ इत्यपास्तम्। निवधीपरः शब्दार्थद्तिन्यायिरोधात्। दिन्याशासादेरूपनयनाखनापत्तेत्वाएतेनदेवतायाविग्रहवत्वेविग्रहस्याव त्यत्वेन नित्यवेदशब्द बाच्यत्वेनित्यानित्यसंयोगिवत्रीधइतिषरास्त्रम्। घटाकाश्योः संयोगस्यनित्यानित्ययोर्जन्यजनकंभावस्य च मिसञ्जाः स्य दूषकताबीजाभावात्। स्वर्गकामा देविंग हक्तेनानित्यं तयास्वर्गका मादिपद्वाच्यत्वानापत्ते ऋ।अनित्यस्यप् शोर्नित्ययापशुना येनेतेतिशुत्यादिधानावनेश्वापवाहनित्यतात्भयवापिसमाज्ञातिनित्यतापिसमाभाजन्यवैश्य यो सोमयाग् फलचयसः श्रुतः न्ययोधसुक्र हिष्यम्यते सफल्च यसः।अत्रने मित्तिक्य निषित्तकालेः तुपस्थितत्वान्त्र एतेनात्र संबन्धेश ब्हा र्थं संबन्धनित्यताहानिरित्यपास्तम्।नचज्योतिष्टोमेनराजन्यवैश्यनिभिन्तेनविहितफल्जमसस्याप्यभिषवादि संस्काराः स्युम् यत्नदोषः।अभिषवादिसंस्काराणोनिमित्तसंयोगाभावानित्यवदाम्नातानानिमित्तसंयोगेनविद्वितफलच्यसेनानित्येनसंबन्धा मागात्।किंतुनित्यविहितसोमस्येवसंस्कारा राजन्यवैश्यकत् केपियागेयजमानचमसादेवसोमस्यनिरुत्तिरन्यञ्जत्सस्थितर् वेतिस्वित्यद्तिवाच्यम्। तवनापिबीनानिरुत्तेः। किंचनित्यविध्युत्तरंनैमित्तिकविधिपरतिरितिस्पष्टन्यायविद्यम्। एवंच पका लेनित्यसीयविधानं तत्काले एवत दिशेषणतयास्वार्थविधाने नहता श्री-संस्कार्विधयोननैभित्तिकेनसंबध्यने। ओहतियस

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नयनस्यगुरोगृते विन्तरेणोपनयनं विनाध्यध्ययनदर्शनाच। आचार्यस्थणं चतद्विद्वतीयंजन्यतद्यस्यात्स्याचार्यद्रतिस्वतार विक्तम्। उपनीयत्यः शिष्यंवेरमध्यापयेदद्वितः। सकल्पंसरहस्यं चतमाचार्यपचक्षतङ्तिस्यृतीची क्तस्।नचाचार्यापीनोवेरम || धी के त्यतत्स हरु ता ध्ययनविधिनेवाध्योयनला नेतिह्यिवर्धर्थः। किंव वृत्तित्वेनैवाध्यापने प्रवृत्युपपत्याऽयविधिवर्धर्थ वितिवाच्य म् स्वसंस्कृतोद्देशेनाध्यापनस्यनित्यताबोधनार्थत्वात्। अध्ययनस्यापिनित्यत्वाद्वपनेतिर्यतेःन्यगुरूतपस्नमय्यपपन्नम्। अध्यापनस्य स्तिताश्ववणात्काम्य त्यमपीत्यन्यतानचोध्ययनं विनाध्यापना संभवेनाध्यापनविधिने वा क्षेपादध्ययनला भेसिव [धिव्यर्थद्तिवाच्यम्।अग्निहोत्रा रीनामप्यध्ययनेविनाऽसंभवात् तिहिथीनामपिविद्यासेपकत्वेनम्बूद्राणामपित नाधिकाराप तः।समसेवो भाभ्यामेष्याक्षेपात्।अध्ययनम्बधीतुसनितदाक्षेपात्योगेवश्चत्यातह्योधनैग्धीतवेदनेविवाद्यानमेवाधिकारोनान्य स्यितिनियमसिद्धेः फलतात्।अनुमितिसामग्यपेक्षयाशाब्दसामग्याबलवत्त्वस्यन्यायनयेलिद्वारापेक्षयाश्रुतेर्वलवत्त्रस्यमी मा सकनये सत्तेन शब्दो पस्थिति हिन्न लिमता शित्र विद्यत्वस्य वेदे ध्नाय्यत्वात्। यत्वध्यायनेनाध्ययना होपेनित्यानित्य संयोग विरोधः।अध्यापनस्यकाम्यतारध्ययनस्यनित्यत्वार्दितन्त्र।तस्यदूष्कताबीजानिरुक्तेः। न्यायन्येऽनित्यशब्दानुभिताकाश स्यनित्य त्ववत्। अनित्याध्याननानुमिताध्ययनस्याकरूणे रोषश्वरणेननित्यत्वेपिवाधकाभावात्। उत्तरीत्याः ध्यापनस्यापि

ह-मा द्यमेवाद्गा।अपरुत्तपयोज्यस्यतद्भिल्षिवाद्गातोषायपवर्तनीपदेशः।यशास्वर्गकामीयजेतेत्यादिः।यशावाऽनेनयशायाद्वी त्याद्मचन्।सोपिविधिरेव।निमन्त्रणिविधोगकर्णमावश्यकेश्राद्वभोजनादीस्वाभिलिधितेत्रवर्तनस्। आमन्त्रणस्वाभिलिधिते कामचारेणअवत्येत्रवर्तनम्। कामचार्ञ्यपवर्यस्येव।एषेवकायचाराजुङ्गाप्रवृत्तस्यप्रयोज्यस्यनिवृत्तिपतिबन्धेनति दितेप्रव तिको किरन द्वा। आरब्धं कुर्वे बेत्ये बंद्रपात्यां कुरुष्य याहित मित्युकिरेयान द्वी गएतत्स वीपलक्षणमा मन्त्रणम् अधी हः संस्कारपूर्व के त्यापारों यथामाणवकमध्यापयेति। एषे वाध्यर्थना। प्रार्थना तुर्सा भिल्षितवस्तुरा ना रिप्रवार्तिको कि। सर्वातस्य तंत्रवर्तना सामान्यविध्यर्थः।तद्विरिक्तांशस्यमानान्तरस्थ्यत्वात्।स्त्रेस्पार्थनानांचनुणीयहणंपपञ्चार्थमित्ययेनिस्त्यो शिष्यामः। भैषातिस्गीति स्त्रेण भैषेपिति ङाद्यः। भैषः ज्ञानविषय भवतेनो। तत्रे भवतेना भवत्य जु क्लोच्यापारः भवतं कि निष्ठा दि परि त्याब्दप्रयोगस्य अवर्तकत्वे स्वातन्त्र्ये सतिलिङाद्यचार्यित्त्वंम्।राजपेरितपरातेर्लिङा युचार्यित्त्वे पिपवर्तकत्वव्यवहार्वार णायस्यातन्त्र्यस्तिति।पदातित्रिरितौरइंनक्रवैकितुराजन्नेरितइतिन्यवहारात्।पिश्वननेरितेराद्यपिस्वातन्त्र्यमस्त्येव।वेदे पवर्तना लि उ.चित्तत्वस्यम्। प्रवर्तकत्वेच शब्दिन हमेव। वस्यमाण स्वरूपा होक्त्याचतेया प्रतिबन्धका भावविशि हयास्वविषये दृष्ट्या धनला द्यासेपस्ततः प्रवृतिः।यद्यपिजीवन्युक्तस्यतरंप्रतितत्मार्थनयाब्रह्मापदेशेपवतीनेष्ट्साधनतान्तानंप्रयोजवसितिव्यभिचारान्तत्।स्

द्भात्तयाचिस द्यान्तस्त्रम्। नैमित्तिकगतुल्यत्वादसमानविधानस्यादिवि।फलचयसविधयेः भिषवादिसंस्कारान्भवित्। य तोनिमित्तिकमतुल्यत्वान्वित्यधर्मसासूष्याभावाद्वित्येनासमानविधानस्यात्।अतरतन्तन्संस्काराद्तितद्धः अतोने द् नित्यानित्य संगागिवरोधस्य स्वयस्त तहरणम्। स्पष्टं चेदंशास्त्रदीपिकात्विति दिक्। सर्वोपेसाचयन्ति दिश्वतेरस्वदिति स्त्री शाकर्भाच्येतुनित्यानित्यसंयोगविरोधीहित्यस्योश्रिष्ठेषुक्तः।नित्यत्वकाय्यत्वयोः कर्मणएकेनसंयोगनदिधिनाविधनेविरोधा । काम्यत्वेनतस्यानावश्यकत्वंनित्यत्वेनस्यां वश्यकत्वयित्वावश्यकत्वानावश्यकत्वे एकस्येकेनविधिनावोधस्यतुम इक्तेविशे पादितित्द्यार्ज्यातारः।संयोगभेदेतुननयोविरोधः तुल्यबल्युतिह्येनपृथ्येगब्विधिः संयोगभेदः। यथाबैल्वीनास्त्रहिरोवा पालाशो वेत्येको नित्यत्वबोधको विधिः तस्यैवकत्वर्थस्य खादिर्व्य खादिर्वार्यका स्थरवास्य त्ववेधको विधि रित्येक स्यखादिरस्योभयार्थत्विविवक्सारीतिः प्रस्ते। एकस्योभयस्यत्वाभावात्।आक्षेपकविध्यवेस्याआक्षेप्यविधेर्भन्नत्वाः। चानदुक्तेनिमिनिनाएकस्य तूथयत्वेसंयोगपृथ क्रिमिति। एकस्यनित्यनैमितिकत्वेनित्यकाम्यत्वेवासंयोगपृथ ह्रिवियदे। निया मकः।यथारवादिरेबधातिरवादिरंवार्यकामस्येतितद्यारव्यातारङ्तिविभाव नीयम्। लिङ्कतिविधान्योऽर्थालेवस्योविधिनियन्त्र णायन्त्रणाधीष्ट्रसंप्रश्नाणंनेषुसिङ्सोष्टचेतिङ्गास्त्रास्त्रास्त्रात्विकिरणाध्यातिस्त्रात्रात्रेश्यात्रास्त्राभिलवितेपेरणम्। इ.म.

119

द्भत्।येभाभ्यास्वलाद्योगिनामीश्वरस्यस्वतष्वेतिनान्धपरंष्येतितदर्थः। शब्दंविनापिस्वीयपत्त स्थलेरयृतपादशब्दादुपस्थितभा विपाकेत द्वरः। यस्यजातस्यपिक्यवहारविष्यवासङ्ख्लाधनमित्याद्याका रस्त द्वहः। एड सूका देगपिजन्यान्तरा तु सूतशब्द स्मर्णं त न्यू लकस्वीयमुचारणेचकल्यम्। बालकस्यभाक्यत्वनेषानप्रवृत्तीतङ्गाननिर्वाहायतवाण्यस्योवश्यकत्वत्। अहरहरित्याहिसमि व्यात्स्तिन्यनैमित्तिकविध्यारवश्यान्ष्रेयत्वमिष्वरणयाबोध्यते।तेनत्रभावेषत्यवायसिद्धिः।विश्ववितायजेनेत्याहीस्वगितिरि क्त स्यसवैष्टस्याभागत्प्रवर्तनयात्वर्गरूपेष्टसाधनत्वाह्मयः। प्रेरणा चष्रवर्तकिनिषः प्रवृत्यनुकूलो व्यापारस्त त्रलिङाद्सिमभिव्या हारेच्यापारान्तनरस्याननुभवाञ्चि उच्चनशब्दस्य एवस इत्युक्तम् ।तहति प्ररणत्वेचा सण्डापाधिः।तेवस्य पाचन स्मलिङ् वाच्य ता। यब्द्रस्तपत्वाच्यायां ब्दीभावने त्युच्यते। यब्द्रिविव्यवहारी पियेरणात्वे नतस्यास्त हाति त्वेनालोके युरुषि एलेचेताह शशब्द प्रयोक्ततया वक्के एक त्वेन लिंदु-संरव्याद्यनन्व रित्वा द्यापार पर व्यवहा योपि साधेरणा त्वेनस विषयाचेति बीध्य म्। यत्वि ष्ट्रसाधनत्वमेवपवत्तेना।तज्ज्ञानस्यप्रवितिहेतुत्वात्।इष्ट्यक्षित्साक्षात्क्षवित्यरंपर्या।भवत्पेरणयऽह्रमध्यापयाभिनेकि विनामेष्टमितिव्यवहारस्तुनमें सासातिः विदिष्टमित्येव परः। बुच्छाविषयत्वोपलिस्ततत्तरः स्साधनत्वेन ज्ञानं प्रवर्तकम्।तेनी व चस्तेण विधे शक्तिः बलवद निष्ठान नुबन्धि ल द्वानं तुन प्रवर्ते क्यू।बहु तर दुः त स्यापिक तश्चि द्ल्यते नाल्पस्यापिक तश्चि हेल

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ष्वत्तस्मवस्तयापिसवद्मे स्वयुत्यर्थेपवर्तनद्तिहेनुमिनचितिस्च भाष्योत्त्यातद्तिरिक्त प्रवृत्तीतत्प्रयोज्यत्विमयमेना स्पःस् ल भः।आग्नीक्तयेत्यकःशञ्जम्यक्ताहिषंभुङ्स्वेतिवाक्यान्वतस्योगापिष्ठहितः।विषेभुङ्स्वमाचास्यगृहेभुङ्क्याद्त्यापीचारि तात्त्वारणायप्रतिबन्धका भावविशिष्ट्येति।तत्रानिष्टसाधनत्वविश्वयप्रयुक्तहेषस्यप्रतिबन्धकस्य सत्वाकाद्रोषः।तह्रहभोजने इत्य न्तानिष् साधनत्वबोधनेएवतत्तात्ययित्। अद्भनसेधीणचीक्तान्मृदं अङ्स्वपापसं अङ्स्वितवावशाह्यो अवत्यवाप्रवित्त्त्ना तेषवि शिष्टोक्तत्वेनतराक्षेपकताभावात्।राष्ट्रितस्यैवाप्तलात्।आप्तत्वंचभ्यादिरीष्राहित्यसंतितत्तिक्रियाविषयस्वेष्प्रतिवन्धानिष्टे त्यत्युभयानुकुलयत्नाभाववत्त्वम्।अतएववनेऽपत्हतसर्वस्वानामपि हस्यूनामागिपिहेश्रीआसत्त्वेभवत्येव।आप्तशब्दवत्त्वेनाप्तानाम नुगमः। नस्यम्यक्रितसामान्यतः। बहुवित्तन्य यायास्याध्येतुविशिष्यवः आक्षेप्यपन्तियाहिश्ब्लोपस्थितभाविश्केपाकत्वे नप्सीकृत्योक्तहेतुनाबोध्यः।ध्याप्तियहश्वयागादिविषये उपहेशात्।प्रथमोपदेशस्त्रोगतस्तडङ्गानम्। सचयोगिसत्तेनमानम्। श्रुतेमीनत्वात्। तदु तंत्हरिणा। ज्ञानमस्बद्धिशिषानां सर्वसर्वेन्द्रियं विद्वा सान्धिक्षा दिविशेषे चित्रति स्व हिष्णामामाम्यरेस्य योगसिद्धानांपतञ्चल्यादीनांच। ईश्वरसत्तेचत्यवसुनयः प्रमाणस्। तत्रतेषां द्धानंसर्वसर्वेद्रियसाध्यम् । त्राणतः शब्दं शृण्यन्ति पृष्ट्तोस्त्रपृश्चिष्वयन्ति त्यादिश्चते । यशास्त्रप्ति म्हातास्यासातिश्वायान्याणि स्वातिशयमकाशस्त

च्छा पूर्वरतित्वस्यनस्तिरितितन्त्र। सर्वत्राञ्जस्येन पत्नेच्छोपायि ज्ञासारे यीगपद्योपपारनासं अवेन पत्लेच्छायाउपायेच्छा पत्यर। ३६ । कारणत्वात्। किंचप्रति युरुषं विधेरा हत्या बो धकत्वेन तत्तत्यु रुषद्वातेन विधिवक्येनतत्त्त्यु रुषे हसाधनत्तस्य तत्तत्यु रुष हति सा आत्वस्यचबीधसंभवात्। नानुमानावश्यकतायजेतेतिकर्वधिकेनतत्त्रस्वंप्रतिष्यद्वतेनवाक्येनप्रत्यासत्यातत्त्रस्वरूपकर्त विश्व रिक्वो धनात्। साधनत्वं चारवण्डोपाधिः। ज्योतिष्ठो मेनस्वर्गकामो यजेते त्यादीहेवतो हेक्षेन द्वात्यागरूपस्य यज्यर्थ फलस्यन द श्री कृत्यादि रुषभावनापतिकर्णत्वनस्याचेष्रसाधनत्वान्यः। एवेचभावनानिष्ठस्य एकर्णत्वस्य विकानाविभावनानिरुषिता स्यभावनाभाव्यनिवितंकत्करूपस्यत्यागनिष्ठकर्णत्वस्यानुक्तत्वान्ननत्स्यानाधिकर्णेज्योतिकोमादिपदेत्तीयानुपपितः। ज्योति हो मादिनामधेय मपित्पागस्यैवात्यागघटितदी सणीयाद्य दक्तानी थान्तकर्मक लापेत शाच्यवहारस्त गोणः। तस्य स्वर्ग क्रणत्वच्यवहारोपितथेवेतिबोध्यम्। नकलञ्जंभस्येदित्यात्वविष्साधनत्वेवध्यथे वेवनञ्तात्यर्येप्राहेकद्तितन्य विकी र्षयादृष्ट्साधनत्वस्याय्यन्ययासिद्धेः।असुकफल्साधनमित्कतिसाध्यंभवत्वितीच्छायाएवविकी पत्वित्।एवंहिपरुत्तीफल्वि विकतानियमस्याण्युपषतिः ।उपाये च्छयापितद्न्यशासिद्धेश्च।साचा सुकसाधनं पाको जायता मित्याका रैवे। द् च्छोयाः स्वजनः क ज्ञानप्रकारप्रकारकत्वनियमात्। नचहारेण हारिणोनान्यशासिद्धिः। यस्य हारिणोमानान्तरेणतत्कारणतासिद्धायथायायप

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वित्वनानुगतबल्वत्वस्यर्वचलात्।मध्विषसंषुक्तान्भोजनारोष इतिस्तनातत्तिषयकबल्हेषस्यस्वातन्त्रेणयति बन्धकत्वे न्। दोषात्। युक्तंचेनत्सत्यपिञ्चलवर्निष्डजनकल्दुतानेनचरोषाभावद्शायामास्तिककामुकस्यरागान्यस्यपर्रारममनारीप्रवृत्ते । देषे सत्य प्रदेने स्व। क्षिचित्तान्य फले उत्करे च्छाविरहे तज्ञन्यदुः खेहेषहेषविषयसाधनता ह्यानादु पाये हैष उपाये च्छा भावा दुम्हितः। अचित्फलहेषएवतथा। अञ्चत्रज्ञन्यसुर्वे उत्करेन्छोन् जिकानेनयन् सुखापे स्याः नुत्करानिहः रवानियत्रवाकिया अन्य बहु सुरवा पे स्यो ल रदः रवान्य त्यानित नापित जान्य सुरवे जल्कर वाणात्म वृत्तिः। अत्र एवान्त रालि व अमे वल व हे पवान् ज्यो । तिष्टोमारीनप्रवर्ततेःन्यस्तुपवर्ततएव।एतेनस्राध्यतः द्वानेषवर्तकंस्रातत्वंचविष्टतिजीवनयोनियलच्यावृत्तीयत्वेत्वच्यांप्यी जातिविशेषद्त्यपास्तम्। इत्यसाध्येषद्त्यभावस्य ततद्षांभावेन वृष्णाष्यमजनकत्या द्वेषाद्वपत्रेः। विकीर्षाया स्वपविषितिकार णित्यम्।तांभितिचतत्कारणिमत्यरोषाच।यत्वशक्तस्यापियत्किचित्कृतिसाध्येषच्यापर्यासद्शविशिष्टेभवर्तदेवाच्यस्। तस्य चविधितोः संगवेनयागोम स्हृतिसाध्योमत्हृतिसाध्यस्विवेधिथयानिधिकरणत्वाहित्यनुमानेन त द्वह्रोवाच्यः।एवंचान्येलभ्य त्वात्तस्यनविधित्राक्यता।उपायेच्छां प्रतिफलेच्छायाः समवायसंबन्धेनकार्णतयाः तिप्रसद्भभद्गेनेष्टं साधनताज्ञानस्यम हे शा न्तर्भावेणकारणत्वेनफलंनापियानम्। फलेच्छापायनिद्वासीषायद्वानानायिच्छास्थेरीणपोगपद्याद्वीकारास्प्रले छायाम्याये

ल-मे- इसिष्टाधिकानिष्टसाधनिमितिन्याप्तः। तद्वस्रणेपायश्चित्तविधयश्चतत्रतथाकरूपनेतात्वर्येशाहकाः। तत्तुसमन्वया हितिसूत्रेशोकर मां छोपि नबाह्मणहन्यादित्यादीस्त्रभावतोहन्त्ययानुरागीनञ् एषएव चनञः स्वभावो यत्स्व सब्धिनोऽ भावबोधनंति घेष्याभा वब् हिष्यनिषेष्यविषयीदासीन्यकारणभिति। औदासीन्यंनिवृत्तिः। शक्त्ययहणादिस्त्पायानद्वननौ द्य मिक्या तस्याः उप रन्त व्यमितिबुद्धाराशस्त्रस्थापनादिकियातदुपलसितवधप्रहत्यभावस्यानाधिकरणः क्रियाविशेषोनिवर्ततदुत्यादिपरवाच्यो निर्तिः।नेचपरत्यभावएवनिरुतिरस्तुविनगमनाविविरहात्।तस्यादिरंपदार्थद्वयंपरस्यराभावसमानाधिकरणमितिमामा णिकाः अने नहिथात्वर्थाभावेलि इर्थितरणाविषयतेतिल्यते।आवृत्तावप्यविरोधइति स्त्रेपिभाष्येनसुरां विवेदिति वाक्ये न ्रिकाः।अननाह्यात्वयानावाल इत्यनर नात्वन नतात्वर प्राप्ति । यन्त्र सम्प्रितिष्ठे । यन्त्र सम्प्रितिष्ठे । वन्त्र ज्वतिपद्त्रयंसंबन्धात्सुरापानप्रतिषेध्यवगम्यतेनत्विध्यर्थप्रतिष्ठेथद्द्युक्तम्। यन्त्र सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठ्योत्स्य स्वाप्ति । यन्त्र सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठ्यात्स्य स्वाप्ति । यन्त्र सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठ्यात्स्य सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठ्यात्स्य सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठ्यात्स्य सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठ्यात्स्य सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठ्यात्स्य सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठ्यात्स्य सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठ्यात्स्य सिम्प्रेतिष्ठेशतिष्रेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्रेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्रेशतिष्ठेशतिष्रेष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्रेशतिष्ठेशतिष्रेशतिष्ठेशतिष्रेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्रेशतिष्रेशतिष्रेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष्ठेशतिष् विध्याभावबुद्धिरितिन्यारन्याते तन्माअसरास्वारस्यात्। ममतुनिषेध्याभावस्य प्रेरणाविषयत्वे नबुद्धिविध्यविषयी रासीन्ये का रणमितिनद्रश्वीकं चानिष्टसाधन त्विमत्यस्ययदीष्ट्रसाधनत्वा आवङ्त्यर्थस्त हाकलक्त्रभक्षणादी बाधः। यद्यनिष्टजनकत्वमर्थ स्तरानजाविष्यर्थानुरागेणविष्यर्थैददेशानुरागेणवाहन्त्यर्थानुरागीनजितिभाष्यासंगतिः। एतेननज्सम्भिच्याहारेमत्यवा याभावसूरेष्ट्रसाधनत्वंविध्यर्थसार्भावोनञाबोध्यतेज्वरितोनभुञ्जीतेत्यारोर्ः सवदृह्यभावसूरेष्ट्रसाधनत्वंविध्यर्थः। एवंचित

30

रश्चीस्त द्न्यशातुपपत्याचहारस्यापूर्वाहेः बल्यनंतद्विष्येतद्धावेषिअन्यत्रतद्थावेषानाभावात्।येषामिपिवकीषविपापारेच्छे वच्यापारे स्तेरिपिनिवेशात्स्ति जिल्लापिसा तेषा मिप्नियापारिवष ये इष्ट्रसाधनत्वस्ति साध्यत्वज्ञानो त्रे येवसेति ते अन्य यासिन्दे । एव। किंचे दंते दृष्ट्सा धनं कृतिसा ध्यंचना व्यञ्च दः रवंतरका त्यंकि वितिस्वारिक लोक व्यवहारसन्तेन तस्य विध्यर्थतावकुमश व्या।पीनरुच्यापतेः।नचेद्पीनरुक्यंसर्थेष्ट्साधनत्वबोधनाय।तस्याहित्यस्यानन्वयापतेः।अपिच्याद्वापवितो इसित्या दिन्यव हारात्मवर्तना पवर्तक पुरुषिन शासालिङ् शब्येति सूच भाष्याहिसंसत्म्। नचे एसा धनत्वंत हो धोवातिन शस्त उद्यापन स्यतिमारतेपिनतिष्साधनलम्।नापितच्छक्वेत्तत्व संमतम्। वड्जानानुकूलव्यापार्स्यमदुक्तितिपिकस्याभाषाच। किचेष्रमाधनताद्वानादिवसाध्येष्टकत्वद्वानादिष्प्रवृत्यस्थवनविनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्।साधनत्विनिगमनाविरहेणोभयोःशक्यतेगौरवस्। गसेमसाधारणं साध्यत्वमव्यखण्डमितिनतत्वसेषिकारण्यावक्छेहकगोर्बम्। एवं हतिसाध्यत्वज्ञाना दिवमत् हतिसाधन के पाक इति द्वानारापि चिकी षिष्ठ स्योर् इति त्वात् तव्यक्ता विपवि निगमना विरहे इति दिक् ।। नकलव्यं मस्य त्या है। आरोपित की लजा असणं पेरणाविष्य इति वाच्यार्थस्त इभावः पेरणाविष्य इति लाणीन तु शाब्दः। नं ज्वारोक्त रात्यान जर्थवाच्य इत्याविभ क्यथन्वियाभावात्।तेनवप्रतियोगिन्यनिष्टसाधनतं बोध्यते।यहभावलेनयहभावः।प्रेरणाविषयनयाबोध्यतेतत्यति योगी । CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तः मं विन्त्यः पर्यायस्यकोरोक्तत्वाहित्यनेनवारणासंभवात् नापिपर्यायः बाबातिकोर्प्ययोगस्त्रपरे रणायास्तद्प्रयोगेः भावात्।विधिन्यमन्त्रं ३८ णितिस्त्रेपिभाष्येविधिः प्रेर्णिमत्यक्तम् वात्स्यायनोपिविधिर्नियोगङ्स्याहः नियोगिनियोजनेनियोजनेनियोजयतीत्यादिश्रतिपाद्यं पवर्तकनिष्ठव्यापारस्तपमेव।पेरणात्वेपे पीतिधात्वर्धतावच्छेतकन्यासिङ्गमेव।तस्यचिह्नडादिइतित्वमानंकरूपत बृतिनमेकिविक ल्पम्। एवंचेष्ट्रसाधनत्वचोधेनस्यासाधृत्वस्यष्ट्रमेव। एनेनव्तः कर्तव्यत्वेने च्छेवलिङ्ग्यः। तयाचेष्ट्रसाधनता सनुमान्यवास्त्रमिता मस्ययागद्ष्रसाधनंकर्तव्यलेनामोक्तलिं बोध्ये च्छाविषयत्वात्। यथामत्यित्रेष्यमाणं ममभोजनम्।विषभसणादेरिकस्यन्ति रक्रितिसाध्यत्यातत्कर्तव्यत्वेनेम्बररूपासे च्छाविष्यत्वेनतर नुमापेकत्ववारणायलिङ् बोध्येतिवेदेओ प्रसुर्द श्वरएवविधिरेवता वद्गर्भद्वकुमार्याः श्वतेः पुंचोगमानमित्याचार्योक्तमपास्तम्। विश्वन्छायाअपिष्टसाधनत्ववत्तुमेयत्वाच्चाकः प्रयोज्यस्यप्ररेणया रशीयरभिपायेषासकान्ते इति हेत्मितिस्त्रस्य आष्येणेच्छा याः पेरणासुमेयत्वस्येवलाभात्। किंवपचेत्यार्पपयोगाभा वैतिदिच्छां प्रकारान्तरेणा च मायपा करणोत्तरेकस्य परणात्वया पाकः सत इति प्रस्नेना हमनेन विति कि तु एति च्छा द्वात्वा मचे ह इत्मितिन्यवहारासेषितुर्पिनम्याः येपेरितः कित्सवचातुर्येणैवमित्च्छां ज्ञात्वा कत्वानितिव्यवहाराचे च्छाजन्यशब्दप्रयोगा टेरेवप्रवर्तनात्वंलभ्यतेनत्वच्छायाः।किचवंदेअधिकारीदृहंक्यिदितीम्परेच्छायाअङ्गिकारेमदिच्छायाविसंगिदित्वापत्ताःन

षेध्यकरणेऽयास्यत्यवायदुः तवच्छी इत्य पास्तम्। योज्ञाह्मणायाव युरेतंशते न्यातयाहित्योहे तुहे सु यतो लिङ । यत्क तिको ज्ञा हाणवधो ध मस्तत्कर्मिका ताहशवधो स्वयन्यायम् इतकत्काञ्चत्यातनितिकोधनसाध्यसाधनत्यम् अवर्वकत्वैनैववावेदस्यप्रमाणताचेनव भा समान इति परत्व यहे तस्यान्नावगुरिने व्यक्तिविधिः कल्प्यते। अत्र वभगवान्याणिनिधिनियन्त्र जेति सूत्रेविधिषदा चैति दिशे विमन्त्रणादिश्विविद्वत्वाव्।निमन्त्रणं नामश्राद्वादिभोजनानु कूलोञ्पापारः प्रयोजकितिसन्त्रयतेद्त्यादितस्त श्रापतीतेः।नच ष्टसाधनत्वनिकश्वमित्युक्तम्।उक्तंचहरिणाःअस्तिपवर्तनारूपमेनुस्यूनंचतुर्विपातनेवलिङ्वविधानन्यः किमेर्स्यविवस्या।न्य य्युत्माद्नार्थवापपञ्चार्षमथापिवा।विष्यारीनाष्ठ्रपादानंचतुर्णामादितः इतिमिति।न्यायेत्यस्यपायुक्तन्यायत्यर्थः।ननस्य लो कन्यु त्पं न्येविसिद्धिरतः प्रपञ्चार्थिति। चतुर्णामित्युपले स्यणं प्रार्थनस्यापि। अतएवहे तुमति चेतिसूत्रे भाष्ये पृच्छतुमान वानित्यनणि चूकस्यान् अवतातिलिडादिशान्द्रपयोगक्त्यस्यकतृत्रयोजक्यापारस्यसत्तादितियनः।उत्तरमकतृतादितिसर् ित्रयूपरणायां किन् निक्कियपेरणायां लो लोहो दितत्वयोजक बृत्यन कर्ति पदेन व्यापारा विष्टः कर्ती यृ ह्या वहति भावः। अयापिकयं वि त्कतास्यादेवसपिनदोषोलोटोक्तत्वात्मेषणस्याणज्ञ्यविष्यतीति।इष्ट्रसाधनलस्यणिनर्थताभावेनतस्यविध्यर्थवेतद्संगति। स्पष्टेव।यत्तकेयरेनप्रषाप्रयोज्यस्तस्यप्रेरकः प्रयोजकोअवतीतितन्तापारेणिचासहलोरः पर्यायप्रसङ्गः इतिष्माश्य उत्तः स

तःमं शितत्वे वश्यवक्त व्यत्वेनिकश्चाकर्मजन्यतत्वात्यंत्रीति भ्यांमाया स्तिरूपत्याअवत्याभावति जीवकर्मसाध्याभ्यां सत्वदुः स्व ३० युपपतिः कर्मापेशत्वात्सेवानुरूपफलरोराजवरलोकिकोपायर इतिनवस्यवैषम्यनैर्घृण्ये। श्राङ्गार्जन्यमपूर्वेषुनेपित्षु च। अभयत्रफलम्बरणात्। अक्तेतुन दृष्टं तत्वज्ञानं स्यति हुरीधित्वात्। पित्राहिस्वर्गका सन्याकृते पुष्किरिणीमहादानादीपित्रादे रेवा हुष्टं क विरेवाहष्टं तस्येव फलमिति तू त्सर्गः) नञ्जस्वर्गत्वस्थवाजपेयगङ्गारना नहाना दिजन्यस्वर्गसा धारण्ये नक्षं ज्योति हो। मेस्वर्गसाधनताग्रहः।कार्यतावच्छेदकस्यातिष्रसक्तत्वाहितिचेन्त्र।प्रवर्तनयावाक्यान्तर्पर्यासीच्नवतोविजातीयस्वर्गसाध्री 19 नत्वस्यवात्तमानात्। ध्वानत् चत्स्वारताञ्चद्वातस्त्रत्त्रभाष्यात् वात्रात्त्र प्राण्यात् । प्राण्यात् प्राण्यात् । प्राण्यात् प्र नत्वस्य वातुमानात्। ध्वनित्वेत्स्वर्वितवद्वितस्त्रभाव्ये। तत्रहिनचान्तरेणयितयति फल्लभने द्रत्यस्मान्हिस्वर्गात् म्यापत्ताव्रपवित्तव्ययायाससाध्यामिहोत्रेणविसिद्धीश्रमाधिक्येनहेषाज्याति छोषादावप्रक्तीतिह धीनामननुषानलस्णापा माण्यापतिरितिवाच्यम्। तत्पलस्वर्गाणोभूयस्ताल्पत्वेकल्पनयाप्रवृत्तिसभवात्।युक्तेचैतत्।नहिवैजात्यमात्रज्ञानात्पवृत्तिःसभ वत्यपि सीरपानेमण्डपानेम स्त्यापत्तेः।तत्रापि फलवैजात्यद्वानात्। भूयस्त्यमनेकथा फलवा हुल्यं फले उत्कर तम्। बहुस्त पुरुषगा मित्वं शीघताचेत्यारि। अन्यथासर्वभ्यः कामेभ्योत्र्रीपूर्णमा सावित्यं के समार्व्यत्र्रीपूर्णमा सानाकाम्येष्टिपश्तिविलीषस्तवाषि ३९

चेश्वरेच्छायाविसंवादिनी तंत्वहीयानामपिसंमतम्।अधिकारिणाविज्योति होमादेः कहाविद्वरणात्।किंचवेदस्य सकते के त्वेद्भार्वानप्रामाण्यापेस्यावेदप्रामाण्यापत्तीस्वतःप्रामाण्यातस्यभज्यता वु इवाक्यपिप्रामाण्यापत्ते अ।ईश्वर्वचनत्वसा म्येबुद्वास्य नप्रमाणं वेद्वावयं प्रमाणमित्य नविनिगमनाविरहात्। प्रवास प्रशासाहिव तिश्व कर्तित्वे वेद्स्य नवि वारविषयः। बोद्धारागमस्तुनेवम्। बुद्धिपूर्वकयत्नेनवबुद्धादिभियतत्करणाहिततं च्छारत्रेषुकूर्माद्धुराणे बुच्य सिद्धम्।अत एवपस्पशायाभाष्येसीत्रामण्यां सत्येयहानिन्सबोधकस्यायदुङ्ख्यरवर्णानांघरीनांमण्डलेमहत्।पीतंनगमये तस्वगिकितत् कतुगननयदिनिबद्ध म्लोकस्यापि आजारव्यका त्यायन प्रणीत म्लोक विद्यायाण्य माथाङ्क प्रयं ने गीतएव नन भवत द्रयु चया तस्यामामाण्यमुक्तस्।प्रमादेनवेद्विषयविप्रतिपत्याश्रयत्वेनतत्रभवतः पूज्यस्यापिगीतियतो अपाणिमितितद्र्यः। तत्त्वस्व स्थिलारोण्यदेत्यनाशां यपूज्यस्यापिसोक्तिनेश्याणितितङ्कावः।आनारव्यन्तोकानांतुश्रुतिमूलकलात्वायाण्यितिकेयर द्निद्क्।अपूर्वेविधिशक्यियत्ययुक्तमेव।लीकिकवाक्येत्रसंभवात्॥किचनित्यंषुविधिषुनिषेधविधिषुचपण्डा पूर्वकल्पनेगो ||रविमितिरिक्। एवंचस्वर्गकामी यजे ते त्यारिनाज्योति हो सस्यगृही ता स्वर्गसाधनता हाणि के यागे ज्यापारमन्तरा अत्पन्ना ः पूर्व क्रिप्यति।अपूर्वेच्यागस्यकाचिर्त्तरावस्थाफलैकनाश्या।यहाकमीपूर्विनामचेतनत्याफलजनकत्वासंभवाचेतनेन्यराधि

बादपश्चयः शक्त्यासर्वेतु स्थफलाः स्मृताद्तिभारतोक्तेः।अत्एववित्तशाख्यं न कारयेदितित त्यू नमकर्णे प्रव्यतेद्तितत्य्रास्त्रम्। उक्तमा व्यविरोधात्।तत्ते है जात्यस्यापित तृद्धयस्त्वसमनियतत्वान्वदेषः। नसुभी श्रकण्वादीनापाद्याक्तवो वैयाद्यपद्यगात्रायसां छत्ये प्रवराय च। गङ्गपुत्रायमी प्रायंभाज माबस्यारिणे। अपुत्रायद्रायेत् दुद्वेभी प्रावर्यणे द्त्यद्तिपणमञ्चवस्ताम बतारायश्चातनारात्यजायच। अर्घीद्रामिभी ग्रायआ बाल्यब्रह्मचारिणे इत्यर्घ्यदानमञ्ज्योनित्यब्रह्मचर्यश्रवणार्यत्नीकत्याअपत्नीकस्यचपत्नीवरस्याधि हो त्र अवतीत्यादिवन्वनैरियसाध्येकर्मण्यन्धिकारात्कथं तद्वषानम्। अयेपितरमाज्ञायकामार्तशं तत्वंपुरा अध्वरितसमात्मानं वकारेतिव चनाच। भाव्यनू ध्वीतस्त्वमा वृत्योध्वीतसंचकारेतित्व र्थः। आबाल्यबह्यचारिणइत्या देकवाक्यत्वातः। त्वोहिराज्ये स्थितं स्कीतेसमत ग्राइमरोमिणम् रस्त्रीसहस्तेः परिवृतंपश्यामाहोध्वरेतसमितिशानि पवेक्तिस्तुर् स्यारिभिरयापयेना स्त्रीशब्दस्य पत्नीपर्यायता भावात्।अनेकसहस्तविवाहाभावाद्य।अद्यप्रभृतिमेर्।श्रब्रह्मचर्यभविष्यनीत्यस्यार्।शायेक्ठतपतिज्ञायाः अनबीह्यचर्यभविष्यतीत्य। र्थः किने पूर्वे ब्रह्मचर्याभावेः मोधवीर्यत्वेनकथंतस्यपुत्राभावः स्यात्। किनानेकसहस्वपत्नी सत्त्वेत्रः तुस्तातां तुयो भार्यामित्यादिदोषश्र वणात् नत्वति द्वायाअत्यनी वित्यंस्थात्। राशोवाक्यंतत्रपर्यं तुयुक्तीत। पश्यामिवेतिपावे उध्वरेतसंशिवमिवपश्यामीत्यर्थः। ऋते शांतनवाङ्गीशान्तपश्याम्यूर्धरेतसमित्युनरार्धपावःकचित्।उर्धरेतस्त्वाष्ट्रविधमेशुने च्छारहितत्वम्।एतेनैतद्वलातस्यपत्नी ४०

दुर्वीरः। यहालीकिकप्रतिष्ठारूपफलेच्छायस्यतस्यप्रवृत्तिसंगवः।अत्तएवसंक्ष्यास्त्रितिहां युधिष्ठित्ताहीनां स्वरूपफलव राज्य थेगोत्रज्ञाह्मणादिव्धेप्रवृत्तिः।दशितंचार्ज्नपतितदेवफल्थगवनाःअकीर्तिचापिसूतानिक्यपिष्यन्तिनेच्यगित्यादिना। अन्यवाधिनकानांकर्मासांद्वतानतामनधिकारिणामपिबहुविनव्ययासासाध्येषु।यावहूर्णविनागोस्तियावहेर्:प्रवृतेने।स न्या संचामिहोत्रंचनावत्कृपीत्कली युगेइति हेवलवा स्थस्य संकरेभ्या वर्णानां पृथ क्षुरण स्वावणीवभागा यावत्यावच वेह स्यान यमाध्ययनस्त्रामकर्षणं वृत्तिस्तावदेतद्देयमञ्चेयमित्यर्थकस्यकालवाधकः। ब्रह्मार्थक्त्रसह्त्वाणि बत्वार्यब्द्शातानिच। क लेपरागमिष्यन्तितरात्रेतापरियद्गःसंन्यासय्यनकर्तव्योबाह्यणेनविजानतेत्यादिव्यासवाक्यादिभिः कलिवन्ये व्यपिअधि हो नयागादिषुधनला भफलकप्रतिष्ठार्थप्रवृत्तिः। प्रतिष्ठास्य पाधवया ज्ञायमानोत्कटे च्छेवपहनी प्रयोजिकेतिन सेष्। अतएवगी तायामिसियायतुफलंदम्भार्थमिवेवयत्। इज्यतेभरतञ्चलतंयक्विद्धिराजसिम्यनेनदम्बस्यापियद्धपलतोक्ताः स्भा धार्मिकलेन व्याप नम्। अपिचेतिपदा भ्यां विकल्पेनसमुच्चयेनफलत्रयमुक्तां मिति ह्यात्यातारः। यदाव्ययं निषद्धत्यात्सं प्रत्यथ भिएवतथापितत्त्वमजोननालोकानाधर्मत्वभ्रमाहम्याधिनत्रप्रहानः।विधिहानमस्थान्यमञ्ज्ञहानमद्सिणम्। श्रद्धाविरहिते। | यद्तामसंपर्चिसनद्ति । किंचसमानफलानामपिकर्मणांशक्ताशक्ते वेनव्यवस्थालहरूशक्ति ख्रानेशनशक्ति देशापिच। र

ल-म- किन्निर्विद्यमानायामित्यापस्तम्बस्रत्रन्यारव्याने सह्दन्विद्यारण्याभ्यास्क्रम्। अवह नीत्यनुरूष्यते।अविद्यमानायामनास् म्भकत्वारिनानिमित्तेनासंनिहितायामभावेचतस्याद्रत्यश्रीआविशेषात्। वस्यतिचप त्यभावेतेजआरिख्य्यतेइति।किंचास्याप्रि हो जंमे इतियनमान स्थेवस्वा मित्व रव्यापनेन बीहि यवपेश्वाज्यकपाल पत्नी संवन्था नीति प्रसिद्धाङ्क समिश्वव्याहारेण वतस्या अङ्कत्वे नतर्भावेपितत्। किंचविद्यमानाया स्तस्याः सहाधिकारेपिनयजमानसाम्यस्। यहुक्तमा श्रीर्ब्रह्मचर्यतंन्त्रपत्या अतुत्यत्वादितिमीमा स को ति । कि चवसन्ते ब्राह्मणो मिमादधी तदर्शपूर्णमासा भ्यां स्वर्गका मो यजे ते त्यादिक मीचोदना अपियज मान मेवाधिक विनिन पत्नी 25 वहचबाह्मणेयुक्तंतस्मार्पत्नाक्षायम्भित्राहरेरित।किचाचारीय्यब्रहरुःशिष्ट्तमानापूर्वेषायथाकण्वविभाण्डकभीष्मारीनां य थाचभगवतीराशर्थेरिति।अत्रान्त्योऽसंनिहित्पत्नोकः।आद्यात्तरभाववन्तः। अत्रैवंबरताविद्यारण्येनश्चतेः संकोचेन्व्यार्व्यानस्ता निभमतमितिर्शितम्। अनेनाचारेणा संकोचेनव्यारव्यानस्थेवलाभात्। पत्नीवरस्याधिहोत्रंभवतीतिस्त्रेचफद्रद्तैनैवसक्तम्।अ ग्रिहोत्रंपत्नीवत्सनिहितपत्नीकम्। स्वेआयतनेपत्यपविश्वतीत्युत्तरसूत्रेणेशिद्धेपत्नीवहचनंतस्यविद्यमानत्वेआद्रार्थम्।अस्ये तिवचनारानमानस्येवकमीणि स्वाम्यंनपत्याद्तिर्ल्यापितंभवतितच्चर्षितंत्राणिति। एतेनयद्रामाण्डारेण श्रुतिमृत्पत्तीकविषया। र अञ्चयमस्यतिवचनं तुत्रवृत्तसत्राणां कस्यविचार्णेतन्त्रेदिष्ठंतत्स्थाने दीस्यित्वातेनसहस्तत्रसमापनमुक्तं मेवंचक्रण्डपायिनामय

राय-

88

कर्पनपरास्तम्। नचनित्यस्यऋतुकालिकस्युपगमस्यनेभित्तिकेनपित्रर्थमङ्गिलतेनब्रह्मचर्यणवाधः।शोउश्यामेवसंनिहितं प्रतिअनेननित्येनतत्त न्त्रीमितिकसकलिषेधबाँधस्यदर्शनात्।अतएवऋतीश्राद्धिनिषभायीगच्छतोनब्रह्मचर्यहानितिमितास रा।तस्यामिहोत्रादिसत्त्वेमानंतुत्वभरणकाले।महताराजयोगेनपरिवारणसञ्चतः।स्तूयमानीयहातेजायीयस्या यीननु वजन्।प्राप्ता सिसमयराजनमानावायतेविभोद्त्यादिभारतेषुधिष्ठिरवावयव्यवणम्। यएवरावात्यत्र नन् चलस्थोयोनः सेनासिंहद्वाररसः। सए षभीषाः करुवंशकेतुर्यनाहृतास्त्रिद्शा वाजिमेधादृत्यादिच। त्रिश्वंबाजिमेधादृतिक्कचित्यादः। नो स्मतः सेनास्वसेनामित्यर्था अपव स्यतुमहाकविनाकालित्।सेनशकुन्तलानाटकेशकुन्तलोपार्व्यानेआरतोक्तमूईरेतस्त्वंत्रथमा द्वेस्यम्काचतुर्धेतस्यवैतानि कामिवणनिकतम्। एवमाधुनिकानामप्यनधिकारिणोतत्कर्मणिषवितिचेन्न। बद्धचबाह्यणेअपनीकोगिहोत्रमाहरे अनाहरे दितिविचारस्य म्य आहरेदित्याहुः यदिनाहरेदनञ्चाषु हवः स्यात् कोन्न द्वापुरुषः नदेवान्यपितृन्नमन् व्यानिति तस्यादपत्वीर। कोप्पिहोत्रमाहरेत्तसात्सीम्यं याजयेदित्युक्तेर्यत्नीकस्याप्याधिसाध्येकर्षण्यधिकारात्।अहितसत्यनामनिहपरातीःनहारूसः। थः।नदेवानितिपूनचेदितिशेषः।अनुष्यानितशीन्।अञापतीकापीत्यपिनातस्याविद्यमानत्वेताविनायद्याद्यभावं सूत्र्यति।नचेद्य श्रुतिर्मृतपत्नी कपरासामान्यप्र रुस्थतेः संकोचनव्याख्यानस्यायुक्तत्वात्।अत्र एवयायज्ञमानस्यपत्नीसाभिदुत्यावहन्तियास

वर्यवायपरिहारः फलम्। वेद्सहस्रोरणिबोधितेनिकाललक्नानदशायामप्रवृत्ते-। उक्तरीत्याविधिबलेनप्राप्तस्यप्रत्यवायस्यतत्क्र ४२ णिषरिद्वारावश्यभावात्। नेचाफलाकाङ्क्षिभियद्वोविधिदृष्टीयङ्ज्यतेससास्विकद्तिगातावचनविरोधः। यज्ञादीन्युपकम्य।यज्ञो रानंतपश्चैवपावनानिमनीषिणाम्। एतान्यपितुकर्माणसङ्ख्याकाफलानिच। कर्तव्यानीतिमेषार्थनिश्चितंसतस्त्रममित्य शाद्शे गी ता यामेवपावनत्वोक्तेः।सङ्गः कर्तत्वाभिमानस्तरमादनुहिष्टोपिप्रत्यवायपरिहारः फलमितिस्वगीदिफलं त्यस्कापिकियमाणस्यपाव नत्वमितित्राश्यः।निर्धेशुचिनीवित्वमेवाधिकारः।निर्यत्वंचप्रत्यवायहेत्वभावप्रतियोगित्वम्।अहरहरित्यादिवीसायावज्जीव ध्यावन्दनस्य हतीन ष्टायांपापोत्यतिः। संध्यासुपासतेयेतु संतत् संशितवताः। विधूतपापास्तेयानि ब्रह्मलोकसन्य स्थितिक चित्रित्येपलश्वणमणस्ति।नन्यमर्थवादः स्तावकोनत्यफलबोधकः।प्रशस्तत्वस्त्योस्तुतिश्वप्ररोचना द्वारापुरुषप्रवृत्यर्थितिच् न।सर्वभ्यःकामेभ्योर्श्रर्णमासावित्यादेर्षिकत्वापत्ते। बतुर्थितूर्जीवरुधेद्त्याद्यर्थवादस्य चतुर्शिवनार्थसाधिका र्श्रपूर्ण मासाभ्यां स्वर्गकामो यजेतेत्यादितः फलाकाङ्सानिवनेश्वतत्तत्फलजनकत्वरूपं चत्राशस्त्यम्। धर्मन्तिरक्षंत्राशस्त्येतु नेपवत्यु पयागि।विधितद्षायगमेपितस्यावान्तरस्त्रेणबोधनद्वाराङ्कवित्क्वविच्छीघोत्पिन्ज्ञापनहारात्वरितप्रवृत्त्येः र्थवादाद्वीद्शा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नेमासम्मिहोत्रानुषानेनेदिष्ठपत्यासहप्रयोगः प्राप्तस्त्यामाभूत्। मृतयत्यैवसहकर्नचामत्यर्थामत्यर्कतर्पास्तम्। विमाबाध्य करणान्तरेनिवेशस्यायुक्तत्वात्। किंचैतह्यारम्यानेः स्यत्यस्यपत्नीविद्रीषणत्वेपत्नीविदित्वतिर्युक्तास्यात्। सविद्रीषणानोदित्तिर् क्तिभम्तस्यात्रानुपस्थितेश्वाअतेषंवकाव्यदोषेषुप्रकाशार्षि कश्चारत्रिक्दल्वरोषद्षष्टकथनेनशक्तानाटकरूपकाव्यस्परुष्टस्थनी प्वेवमपि भाषा री नां वेदाध्ययनोत्तरं सतस्यात्नानामपिकेन्विकिमित्तेनानि च्छ्यावान्सतद्यर्पियहाणामनाश्रमित्वदोषापतिः। ।अधिहोत्रानुषानातिथिपूनादिनातस्यगृहस्याश्रमसिद्धे।अधिहोत्रिविधुर्वत्।अधिहोत्रीदिनादेवर्णमुक्तिसेवाम्।पितृऋणापा करणं भीषास्य पित्भत्तयाः न्येषांदन्तका दिभिस्तपो बलेनमानसं शृञ्जैवीसिद्धम्। अत्र एवक्षणादिश्योगो नेद्ति गर्गाद्षकु कष्पाट न्य संगच्छ ते।त्रिभिर्क्रणवाजायने ब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयद्गेनदेवेभ्यः प्रजयापितृभ्यः एषवातृणोयः पुञ्चीयज्वा ब्रह्मचारीचेतिन्ध्र्या ते।तथापिनेषिकब्रह्मचार्यादेनैंतत्।तहणापाककरणस्यब्रह्मचर्यणाधिकार्यादिनाचित्रहै: स्मृतिष्कतत्वात्। एतेनावचानिवेधा इत्येतनत्समफलकेदानादिपरम्।पत्यभावेनसुरव्ययज्ञासंभवात्।अग्रीनादायेत्यविसंस्कारकापिपर्वितियत्केश्चिद्कमे। तदेवतस्य पत्नी कल्पकमित्यन्ये कंतंतत्परास्तम्। अभीनितिब इवचनासंगते ऋहित नीतनाना तुन सहसु छानम्। तथाचाराभा वात्। यायको ध्वरिन स्तादियणवतामे वन थानु हानी वित्येने दानी ननाना याय स्तत्वासंभवाचीत्य लम्। नित्यने मिसिक यो एपि

रु-मं । ध्यमान सबोधस्यता त्पर्यवद्यो नाङ्गीकारात्।तथाहि। लिङा देःश्रोत्रेणोपस्थितिस्तस्यभावनाबोधन त्वेन ज्ञातत्व यवि यनसोपस्थितस्। एवं धः वार्यीभावनापवर्तनाबोधकत्याद्वानपह्तानेनभावयेदितिबोधः। एवमर्यवादानासुपस्थितिः श्रीन्रेणप्रशस्यत्तेलस्यायाः दातताया स्तुमनसे त्यर्थविदेः प्रशस्तत्वे न ज्ञात्वेति।तिकर्वव्यक्तसंबन्धः।भाशस्त्यं चशीष्ट्राफल हातृत्वस्तपस्। यत्तुस्वतः फलतावाबल वदनिष्टान न बन्धित्वरूपपाशस्यमर्थनारे बिध्यतद्तितन्न। इयेन फलस्यशत्र्वधस्यानिष्ठहेतुत्वेन फलतोनिष्टहेतीव्येने वरा गोत्कण्ठोनपर्तिद्श्नेनतद्रश्वादेस्तद्वोधनासंभवात्। पाशस्य द्यानजननेनविधःप्रहत्तिजननेसाहाय्यमर्थवादै कियतद्विविधि म् । स्त्राकारुसः। एवमध्य वा दाञापमूतायाववादकाः त्या प्राप्त प्राप्त प्रमुवणे पूर्ण वाक्यमेक अवणे त्यस्यक ल्पनेति वो ध्यम्। जनाशोविधिनापूर्यते विधेः शब्द्भावनाया द्तिकर्त्व व्यताशोश्यवादे रितिष्ठभय अवणे प्रकार में विधे विकार स्वरंति विधे शब्द भावनाया द्तिकर्त्त व्यताशोश्यवादे रितिष्ठभय अवणे विभिन्न स्वरंति विधे शब्द भावनाया द्तिकर्त्त व्यताशोश्यवादे रितिष्ठभय अवणे विभिन्न स्वरंति विधे श्रव्याच्या स्वरंति विधे श्रव्याच स्वरंति विधे स्वरंति विधे श्रव्याच स्वरंति विधे श्रव्याच स्वरंति विधे स्वरंति स्वरंति विधे स्वरंति विधे स्वरंति स् सित्साकाङ्सः। एवमर्यं वादाअपिभूतार्थास्वादकाः स्वाध्यायविध्यायादित प्रयोजनवन्त्रलाभायविध्याकाङ्सास्त्रवार्थवादानां प्रयोत् एवमार्थीभावनापिन्येशा।यथायुजेतेत्यन्यजिदेवपूजायाभित्युक्तेर्देवपूजाकरणकव्यापारायनेर्यः। देवपूजाच्यन्त्रकरणकोदेवो देश्यको हिषक्तागायमेवयागः।भाव्यस्तुसर्गकामारिपदोपस्थायः स्वगैर्थितोलभ्यते।यदापसव्यापारस्यागिवचोपि।तयापित । राम स्यकरणत्वैनैवीपस्थित्याः स्त्रव स्त्रत्वेनाष्ट्रकषार्थतयाचनभाव्यत्वमितिबहिर्भृतस्वर्गस्य वभाव्यत्वम्।अतएवज्योति शमेनत्या दौतृतीया। करणभूतेधात र्यत्यागः भेदेनान्वयात्। यत्तुभाव्याकाङ् साकिमितिशब्देनमीमांसके देशितातद्वयुक्तम्। भावयेदि ४२

र्थवारानाफल बोधकत्वमपीति बोध्यम्।अतएव सर्वशक्त्यधिकरणकाम्यंयशक्ता योपदिष्टतं यानित्यमपीति महे रूक्तम्।कर्मवि पाक्षायश्चित्तपवर्त्तनयादुः खातुत्पादक्षपेष्टसाधनतातुमानम्।अन्यज्ञपापध्वंससाधनतातुमानम्।अनुमानेपस्श्वधात्वर्थेकर्णी स्तोयागस्तत्करणको न्यापारो ना।यज्ञतिह्रषयस्तिपसकेतिदितितन्।िक्रयेष्ट्साधनताज्ञानाद्धिप्रवृत्तिद्शीनात्।पाकादेरिष्टसा धनताङ्गानं विनातत्स्रताविष्टसाधनत्वस्य ज्ञातुमशक्यत्वाचेत्यन्यत्रविस्तरः॥तत्रलिङ्क्तपाशा ब्हीभावनात्र्यंशाभाव्यकर्णे विक्तियताभिः।तत्रतस्याः सविष्यत्वेनविषयाकाङ्क सायांसमानपदीपानत्वप्रत्यास्त्याश्चयविशिष्टाशीभावनाप्रवृत्तिस्त्यावि षयः। इयमेवभाव्याकाङ्क्षासाध्याकाङ्क्षेतिचोच्यते।साध्यत्वाख्यविषयतथैवतस्यविषयत्वात्।साध्यत्वचसाक्षात्परंपरासाधार णम्। एवं तस्याः साध्यत्वै वगतेकेने त्याका उत्याचा प्रहत्यनुकूल व्यापार बोधकत्वेन ज्ञानपर ज्ञानंकरणत्वे नान्वेत्। करणत्वंचभाव नाभाव्यनिर्वत्तिकत्वमेवकुवारादेरपिपुरुषव्यापोर्निर्वत्ये छे होनेर्वतिकत्वेनैषकरणत्वात्।भावनाभाव्यकरणाकाड्-सैवचभावनाकर णा काइ से त्यु च्यते। तत्रकष्टं कमीत न्यायार्पाये हे बेणालस्याहिना वा प्रवर्तियाने पुरुषं प्रशस्त फलवत्ता ज्ञापने न हे बाह्य प्रस्पा हा गर्थ वारवाक्यजन्यापूर्वोक्तपाशस्त्यव तारत्पास्तितिः सहकारिकारणामितीय मितिकत्तव्यतेत्युच्यते। नेतृशब्दानुपस्थिनकरणादेः क्यमन्वयद्तिचेन्न। शब्दोपस्थितपवर्तनायाउक्तत्रयाकाङ्खायाः शब्दादपस्थिते स्वत्सहकारेण मनसोपस्थिते स्वपदार्थस्तिह

ल-मं-|| योजनसाथनविषयोपदेशस्त्रपः।तस्यधर्मस्यज्ञापकउपदेशीविधिरित्यर्थकात्तस्य ज्ञानस्य द्वानस्य देशङ्किनिस्त्त्वात्।तव्योति || ४४ | ष्टोमादिवाक्येप्रेयस्वर्गका मस्येष्टप्रयोजनसाधनत्यायागावगतिविधिस्वभावात्।यागस्तुकर्मणादुः खत्वेनचेतनसमीहोविषयत्वा भावानोक्तस्वर्विधिबोध्यभावनोद्देश्यः।कितुस्वर्गाद्यश्व।तेषानामपदोणनत्वेषिकामपदात्साध्यत्वप्रतिने।प्रवृत्यव्यवहि तत्राम्वर्तीच्छाविषयत्वेनोप स्छितेश्वपीत्यात्मकत्वेनसमाहितताचाएवचस्वगीयत्यध्याहत्यस्वगीप्यागंभावयेत्वर्गकामद्ति बोधः। यागे भावना भाव्यत्वरूप साध्यत्वस्य सर्गसाधनत्वे निवरोधा भावात्। अनेकविशेषणविशिष्टिक्रियाविधिसत्वे नो भयो र र्भाव्यत्वेपिनवाक्यभेदः।अनकरणाका इसाबा ही बीह्या दिभिनि वतर्ग। यत्त्रं भात्वर्थफलस्य त्यागस्त्रस्यभावनां पतिकरणत्व मुक्तम्।तन्न।कारकाधिकारेसाधकत्मंकरणमितिसूत्रस्यक्रियाजनकेषुक्रियायाः प्रहाष्ट्रजनकेकरणसँ ज्ञकमित्यथीभाष्यादि संमतः। अतएववृत्ति हरादिभिः कियाजनकंकारकंकरण्यित्युक्तम्। हरिर्ण्याहः क्रियायाः परिनिष्यत्तिर्यद्यापारा हनन्तरम्। तत्क रणमितिअतएवकरणस्य न्यापारः कारकेङ्ति सूत्रेभाष्येद्धितः।ते ह्यापारस्यधालयैत्वेकरणस्यकत् लेचतत्रभाष्ये उक्तम्।त्या गश्चनभावनाजनको नापिच्या पार्वानिति तस्यकरणत्वस्य हुरुपपाद्तान्। भावना भाव्यनिर्वतं कर्णत्वमित्यर्थस्य सूत्र आष्यादितोऽसाभात्। व्यत्ययानुशासनम्पिउक्तेष्वभैष्वेवव्यत्ययबोधकम्निव्यस्मिन्कस्मिश्चिद्धेतद्वोधकमितिस्पष्टमे ॥ ४४

तिपर्स्योत्पत्य तु कूलं व्यापारवाचित्यासकर्मकरवेनतदुपस्थिततथाकाङ्क्षीचित्यिषयजेतेत्यादित्सतेन् रूपेणाबोधात्तदुपस्थाप्येत थाकाङ्सानी चित्यात्। ततोपित्या बोधाङ्गीकारेखर्गभावयेदितिवत्स्वर्गथजेतेत्यापत्तेः।अतः किमर्थमित्येवतदाकार् चितः।अतस्वे दशानाकामान्तपदेनचेतुर्श्याचोल्लेखः। करणंतुधात्वर्थयागः। करणतंभावनाभाव्यनिर्वतंकत्यसुक्तयेव।सहकारिकारणाकाङ्सारू पक्षभावाकाइ सातुसंनिधपिवताश्च्यमाणफलिक्षयाजान रूपेतिकर्नव्यतयानिवर्ततेतैविनायागेना प्र्वजिननात्।पचतीत्यादीस कमेकस्थले तं देलादिक् पकमाका इसो प्यचिकाकरणाका इसा नबहि भूतिका शादि पदै विवति। बाह्य फेलाका इसो पातः प्रयेद्या दापित्र युज्यते। न्चिविशिष्टस्य पात्वर्थत्वा च दर्थस्वर्गभावनो हेशैनत्यागस्य विधेयत्वं नस्यादिति वाच्य म् विधि प्रत्ये य बोध्य प्रवर्त्तना विषयत्वरूपविधेयत्वस्य प्रहत्यर्थसं पूर्णधात्वर्थेशब्दाह्ये धेविस्वर्गस्य सुख्यस्व त्वेवस्व त्वव विषय तह्या पार्स्व सत्य व प्रवेश सिह्नलेनचित्रोषणेफलेतत्त्वप्रवीत्याः रोषात्। यथालोहितोष्णीषानः लिजः प्रचरन्तीत्या दी- अपपादि ध्यामम्बेरंसमासे। इदेच भावनायाः पत्ययार्थं त्विमितिमीमांसकमतेच्यावेश्यकंतेषामिषसमानपहोषात्तत्यस्यासत्यासिङ्ग्यपवर्तनायाः प्रयूमतस्तदुपा त्तभादनायामन्वयादितिदिक् औपनिषदास्तुयागानुकूलोच्यापारएवयजैरर्थः पच्यादेरिवयागएवतन्भाव्यः स्वर्गस्तु अरुषेच्या पारस्तप्रभावनाः व्यवहितोत्तरवेतित्वाभावात्मतद्वाव्यः। योगहारातु ससाध्यः। तथाहिविधिरप्रवृत्तप्रवर्तं कत्वेसतिपेर्यमाणे १५

तियागनामधेयत्वमिषिसि द्रम्। स्पष्टंचेरं धर्मेजैमिनिरित्यधिकर्षो आष्यभामत्यो रित्या हुः। नहिं स्यात्सर्वा भूतानीतिनि वे धाद्या गीयपश्चालम्भेपापंभवत्येवं। नेचामीषोमीयपऋमालभेतेत्याहिशीग्यहिंसाविधिनिषधस्यविद्वितेत्रहिंसापरत्वंबोधय तीतिवाच्यम्। विधिनाप्रकर्णेनचतस्याआ प्रथेरणाविष्यत्वे नेष्टहेतुत्वक्रवर्णत्ववोधनेपिउक्तरीत्यानिषाहेतुत्ववोधेमानाभावे निवधस्यहिंसायांपुरुषानि छहेतुत्वबोधकत्वेनिवरोधाभावात्।पुरकीय्सन्दरीगमनादीसमावेशादशैनात्।किचालम्भन मत्रस्पर्धः।अभिहोत्रप्रकर्णपरिनेवत्समालभैतिवाक्येतस्थिकत्वनिण्यात्।हिसात्वदुःयागविदासनप्रकारोपदेशाः। न्यामाक्षेपलभ्या। एवं वाक्षेप लभ्यार्थनिव राधिषवे दस्यापामावयेष्ठसत्त्र्यभावे नतत्त्रकोचे नेमानम्। अन्यतरापामावयेभी त्याहिसंको चः।पापसत्वेषितहोषसहिष्णोरेवरागवशोक्ततस्य प्रथेना दाविब ज्योतिष्टो मा दाविप वृत्तिरुपपद्यते। एतेनतक की णिड त्यन्यायेनाविरोधेपिनिषेधस्यविहितेत्रहिंसापरत्वेविशेषविधिनाबोध्यते दृत्यपास्तम्।हिंसाविधेरभावात्।नचनिषेधर स्यपुरुषार्थतिनगद्योनिषेधसाद्यमैवनिषेधमितिनियमेनपुरुषार्थहिसायाएवसनिषेधेइतिवाच्यम्।पुरुषार्थस्त्र्युपग्री रामे मादिनिषे थस्यक्रत्वर्यत्वद शीनेनल्दुक्तियमस्य व्यभिचरितत्वात्। कृत्वश्रीहंसायाअपिपरंपरयापुरुषो पकारकत्वे नपुरुषार्थत्वा व्यानचयद्गार्थप्रावःसृष्टाः स्वयमवस्वयंभुवा।यद्गोस्यभूत्यसर्वस्यतस्मा यद्गे वधीःवधः।यावेदविद्विताहिसानियताः स्थि।

व। किच सब्बह्महत्यातरति योश्वमे धेनयन ने इत्यादीय च्छ्व्योगा र्नुवाहकेवाक्येत्ततीयाना पत्तिः। नहितचयजने दृत्यस्य यागेनभा वं यतीत्यर्थः।भाव्याञ्चपस्थित्या साकाङ्क्षत्वात्। सब्बह्यहृत्याभितिवाक्योन्तरेणहि बहाहृत्यातरणसूपभाव्योपस्थितिः।नस्याञु वार्कवाक्येभाव्यत्वेनान्वयस्तुनयुक्ते।तच्छब्द्योगेनतस्यविधेयसमप्कत्वात्। क्षिचतस्यवान्वयेयो घट्युत्याद्यति सघ्टलभ तेइतिवाक्यवदस्यवैदिकवाक्यस्यविसंकुलतापतिः।कित्वाक्यह्यज्ञबोधोत्तर्भेनत्कायोः स्वमधेनयजेतेतिविधिः कल्यते इत्ये वर्ष्समगोरा। यदिषवाजपेयादिपदानिक्तराद्रव्यादिशुणविधायकानिद्तिपक्षेषककर्णावरुद्धेनेतर्करणान्वयद्तितद्न्वयाते प पनिरिति। त्रिपन। अस्यार्थस्य श्रुतिस्मृति बोधितत्वाभावात्। किचैवंफल रूपकर्यावं स्वायां भावनायां बाह्य कर्यान्तरयोगानाप तिस्तव। सर्वकारकाणां भावनान्वयनियमात्। तत्रफलहारैवभावनान्वयेत्वनापित्यागहारैवभावनान्वयेवाधकाभावः। त्यागेपिस्ररा इच्यस्यजनकत्वात्। अवरान यहणमेवच तं द्यापारः। किचवाजपेयनेत्याही विशिष्टेनेत्यध्याहारेणवाक्येकदेशन्यायेन वायज्यश्री यागेनगुणविधाविभेवन्यउपपेद्यते।नचलस्णानािषवाक्यभेरः।विशिष्ट्यिशितिविभाव्यताम्।तस्याहुक्रुपरेपरोपरेशेन किचियोम्पमेधेनयजतेसस प्रदेशियोजपेयइत्याद्य वृत्यादेन चन्योति हो येने त्याहे अपदेप स्थे स्व ज्ञान हो राक्र रण त्येना र न्योभावनायाम्। तस्यापिसंकल्पद्यरायागभावनाकरणत्वात्। पद्व्यकर्णत्वेचोपस्थितयागविशेषणत्वेनेवसंकल्पादि हारे

ल के स्मात्यादिनाजपयन्स्याहिसारूपत्वेनप्राशस्त्ययुक्तम्।तथा।स्वधर्ममिवचावेस्यनविकिम्यत्यहिस्।धर्माहिसुद्धाच्छेयोन्यत्स अह अवियस्यनविद्यतद्त्युपऋम्य। सुखदुः खेसमे हत्वालाभालाभीजयाजयो॥ तता युद्धाययुज्यस्वने वं पापभवापुर्यसीत्यने निविद्विते ॥ वियुद्धेपापंवदताः तादृशस्यय द्वितिदुक्तप्रायमेव।नचापशब्द ज्ञानजाधर्मस्यकूपरवानकन्यायेनसुशब्द्ज्ञानजधर्मणनाशः फला न्तरंचतिभाष्येपस्पशायामुक्तम्।कूपर्वानकस्तत्वननवेलायामृदालिप्तस्ततोजलेलञ्जातेलेपद्शिकरोतिफलान्तरंचलभतेतेनन्या येनयक्जधर्मणतत्पापनाशः फलोन्तरलाभञ्चतिनदोषद्वतिवाच्यम्। अपशब्द्वानाद्धमस्यावाचिनकत्वेनकेवलंवैपरात्यमात्रे णकल्प्यस्यातिस्वल्पत्वादुत्त्रहेनसाधुशब्द्जानजधर्मणनाशेविनहिंस्यादितिवचनबोधितपापस्यतेनधर्मणवचनविनानाशायोग त्। उक्तगीतावाक्याच् ।अत्एवेन्द्रादेःशतास्मेधफलस्वर्गभोगसमयेनेकशोरावणमहिषासुराहिभ्योदः स्वधाराः स्वतिपुराणाहिषू पविणिताः। यज्ञान्तर्गतिहंसादिजन्यपाप फलस्य यज्ञफलभोगान्तरू समेरूपपतिसिद्धत्वात्। एतेना ध्वर्द्धतियज्ञाम ध्वरतिहिसा कर्मातत्त्रतिषेथोध्यरद्तिनिस्क्तमहिं सद्तितङ्काष्यंमिवयात्यातम्। नजोल्पार्थत्वात्।अत्एवतस्माद्भ्यद्ययोगादिसञ्जति उप्पद्यतेर्तितङ्गाय्ये उपमे हतम्। उक्तेच। स्वर्गिपपातभी तस्य स्विष्णानिस्तिनिर्दिति। अहिं सन्सर्वेतिश्वतिस्तिवे धिहं सात्या

130

गस्यष्टमाधनत्ववैध्याश्चतत्त्वमाह। नतुवैध्याभनिष्टमाधनत्वाभावम्।हिंसाविध्यापिहिंसायाः स्वर्गसाधनत्वमात्रमाहर्नत्वनश्री ४६

श्रवाचरे। अहिं सामेवताविद्याहे त्र्योहिन बीभावितिमन बाक्यादिभिः पापाभावपतिपादकै निन्दापायश्चित्रो पदेशा सम्मिन व्याहृतविधिवाक्यबोध्यपवर्तनायाः स्वविषयपवृत्तिविषयेथात्वर्थसामान्यतोनर्थहे तुत्तप्रतिहोपक त्वकल्पने नसामान्यनिषेधस्य नदिनिरिक्तपरत्वम्। आसेपलभ्यायाअपिविधिनात्पर्यविषयत्वेनतनाय्यनर्थहे तत्वप्रतिक्षेणत्। अत्र वान्यनहिंसान्वेवाविधाननद् त्यविधानेनहिसेवपापजनिकोक्ता।श्रुतिर्पिअहिसंस्रिक्तान्यन्यवतीर्थिभ्य इत्याह। तीर्श्वयद्यात्वाध्यरेतिकोशात्। अ त्एवमरणान्त पायित्र नाहवाभिस्र रवहनने चितर पेड रूपची रहन नादीनां नपापजन कलम् शुड्वार्थविहितपरणेतस्या युक्तत्वात्।न दोषोहिंसायामाहवेद्रत्मकेष्व। बोराद्यवधेराद्वोदोवश्ववणाच्यात्मादगहितहिंसानिरिक्तविषयोयनिषधः।अगहिनाचानुपदिष्ट्रपाय श्चिति काहिसा। एवस विनिष्धेषुद्रष्टव्यमितिवाच्यम्। मनु वचनेः व्यद्तत्यारावनुर्गकन्यतिवद्त्यार्थनञः सत्वात्। अन्ययाषुरोः य रद्तिवर्स्याः बोधकत्वेनावधपरस्य पापाजनकत्वलस्यणापत्तेः।यज्ञानुपत्रस्याहिंसापरमाधमीगीतोवैमनुनापुरेतिब्रह्मवैवते न थमरवण्डे उक्ततयाचमदुक्तस्येवीचित्यात्। प्रमत्वंचमाणाजनकत्वेनास्य। अल्योथः प्रायध्यित्तेन परिहर्वेशक्यत्वात् नत्रनहेषः। कियम हितः फलस्य का मनया सुद्रे तंत्र नहेषः। पशुहिसाजन्य पापस्याल्य द्वा यश्चित्रोपदेशोन बहु व्ययायास्माध्यया गजन्य स्वेर्ग त्रथममेवा ल्पस्यमनुनायागविषयेत्यस्यत्ववोधनात्।एवंचनतद्वनेविधेः स्वविषयेनश्रहेतुतापतिक्षेपकत्वम्।अतस्वगीतायांयज्ञानांजपयद्ये।

ल-म- | बुदिचरन्युवाक्याच्च।साययापापायत्यावेचन्तर्गतापीतित्दर्थः।मस्तिकेरितिकर्णेतृतीयाःतैःकरणभूतैस्तानुदिश्येतियावत्।वि ४० एमिवितिविच्यत्वेनैवसर्वदेवताजान नीत्यर्थः।अत्रवसर्वयागेषुब्राह्मणानां पायसपुच्येरेवतन्त्रद्वांगकत्यनेत्यर्थः।एनेनेदेखा तन्त्रेणा पूर्विविद्यायागविधायकमित्यपास्तम्। तैतिरीयश्चताविषप्रागावर्ततेष्वयु पशोः सङ्ख्यमानादित्युक्तम्। तत्रपापसत्वे एवहिनतः परागावतीनं युक्तेनान्यथा। रिच्यतद्वेवाएषः प्रववारिच्यतेयायाज्ञ सतिप्रतिवा एहा तियाजियाजित हावान प्रन त्रिः स्वाध्यायमधीयतितऋतिजाप्रायश्वित्तोपदेशाः सोथिपापसत्त्वेएव्यक्तः। एतेनोक्तपुराणान्यपशुचावुर्मास्यस्तावको 231 न्येवत्यपास्तम्। सर्वकर्मस्विहसामितिवच्रत्युवाक्येश्रवणाचाहिसामयानानित्यत्वोक्तरियतामस्मासभसणादिरागान्यंवदमार्गेश वर्तियतुं नतुतत्त्वेदष्ट्या। अत्र वभागवते मुन्यं ने स्तूपरा प्रीतस्त्रशानपक्षित्रये स्यूपकम्यद्रव्ययद्भैर्यस्यमाणान् दृष्ट्वाभूतानिबिभ्य ति।एषमाकरुणोहन्याद्तङ्गोसत्पोभृशम्।तस्याद्योपपन्नेनमुन्यन्नेनैवधर्मवित्।संतुष्टे। इरहः कुर्यानित्यनैमितिकीः कियाद ति।द्रव्यमत्रपशुःपशुयद्दैरितिपागन्तरम्।तेनचसुन्यनेनत्षस्यतेनैवयद्गोर्थानेनासंत्रष्टस्यमासादिलुब्धस्यतेनेतिस्चितम्। तेषातामसाधिकारिकत्वं चकविल स्युमर्थिमसंबादे मोस्धर्मस्पष्टमे बालोकेव्यवायाभिष्मघसेवेति न्होंके भागव तेपिस्प हुमे तती ।तच्चेवकारवादेनिस्तिम्।तत्रैवस्य लान्तरेपिभगवद्वाक्यम्।हिसायांयदिशगस्याद्यक्त एवनचोर्ना।हिसाविहारायालब्धेःप्। ४०

हेतु ताप्रतिक्षेपमिषाअल्पायुष्ट्राद्यनिष्ट्बोधकर्म्यतिविरोधात्।तरुक्तंपातञ्चलभाष्य।यदिकथंचित्युण्यावापगनाहिंसाभवेत्तरात त्रसु रवप्रामावष्य ल्पायुर्भवेद् इति।अतएवसत्रियाणामिष यथिष्ठिरारीनांस्वधर्मयुद्धेनजातज्ञातिहिंसायांप्रायश्चित्रश्रवणम्।तर थाचभागवतेमु चुकुन्द्प्रित रूष्णावावयम् सत्रधर्मस्थितोजन्तू न्यवधीर्भगयादिभिःसमाहितस्तत्त् पसाजह्यधेमदुपाधित इति। आदिनायुद्धम्। मार्कण्डेयेपि। तस्याद्यास्यास्य इंतानहृष्ट्रमेदुःस्नस्विधिष्व्वयीधर्ममधर्माढ्येकिपाकफलसन्त्रिभिनि।किपाकी। निम्बः।इन्द्रवारुणीत्यपरे।मोक्षधर्मभारतेपिलायुत्रसेवाँदे।तातेतह्रहशोभ्यस्तज्ञव्यजन्यान्तरेष्विपान्यीधर्ममधर्माढ्यंनसम्यक् प्रतिभातिमेद्ति।तयाकेनचिदुञ्छ्रचिनामृगरुषिणोधर्मस्यष्रलोभनाबाक्यैर्वधेक्षते उक्तम्।तस्यनेनानुभावेन मुगहिसात्मन त्तरा त्सन्तत्माद्भिमानयित्येत।यित्याविहिंसानकेवलंधभीयेत्यर्थः।एवंचीषधीयद्वेएवसात्विकब्राह्मणस्या त्रपोमहत्समु धिकारः। नमोब्राह्मणयः द्राययेचयद्विदोजनाः।स्वयद्वंब्राह्मणाहित्वाह्मचयद्विष्ठहास्थिताः।यदेवस्रक्षतंहव्यंतेनतुष्यन्तिदेव ताः।।नमस्कारेणहविषास्वाध्यायैरोषपेस्तथितिवनषर्वणिजाजलिसेवादे उत्तेत्र्य। अव्यवस्थितमयदिविमूहे नीस्तिकैः परेः।सं श्याताभिर्व्यक्ते हिंसा समनुवर्णिता सर्व कर्मस्वहिंसां हिधर्यात्या यनुर ब्रवीत्। कामका राहि हिंसन्ति वहिंचें छो पश्र्न्य थेति। हिं सायुक्तय न्निन्स पूर्वक म्।विष्णुमे बाभिजानित सर्वणागेषु बाह्यणाः।पायकैः सुमनोभिष्यतस्यापि यजने स्मृतमितिमो स्पिपि

लम् यावस्थानात्कर्भफलप्राप्तिजन्यहर्षविषादाभावद्तितात्यर्थात्।यज्ञयेद्षापूर्तारिकर्मणा्चन्द्लोकंगतास्त्रभुक्तभोगाःपुनं ४- रवतापेसमयेत्रीह्यादोअन्यानुधिष्ठितेअनुश्चिनःसंसर्गभाजएवनतुत्रभोगस्तेषात्त्रभोगप्रापककर्माभावादितिसिद्धाः न्तिनोक्तंपशुहिंसादियोगादिष्टस्याक्तद्वान्तस्यत्त्रभोगप्रापकत्वमस्वितिपूर्वपसेसिद्धान्तबोधकंव्यासस्त्रन्यशुद्धिति चेनाशब्दादितित्स्यायमधीशुद्धएवेतिचेद्धनशब्दाद्धर्मत्वाधर्मत्वयोः शब्दैकगम्यताहैधहिंसायाधर्मत्वेनोक्तेन्साः धर्मए वितिअल्यपापत्वादेववैधिहसानपूर्णदोषायेत्वेवमीमासकाशयः।अत्यवतस्याल्यपापस्याल्पायुष्ट्रादिकफलसुक्तम्।स्याव 2 उ र माबोदि सर्वयाः शुद्धस्येवकर्मणः फलमिति व्यासाश्यः। किंचयत्राल्पेसुख्मिधकं दुखंसमेवाते तर्जापरागान्यास्तिकस्यपर कीयसन्दरागमनद्वतं तकरवेउत्करेच्छावशात्प्रवृत्तिरुपपद्यतेदुः रवस्थात्पत्वेत् स्कृतराम्। अत्एवमरणस्त्पमहानिष्टसाध्ने पिसहगमनवेणीत्रवेशात्वात्माहुत्यङ्गकेसर्वस्वार्यज्ञातीचप्रवृत्युपपितः। पुरुषस्य प्रत्यवायेपिया गस्यसाङ्गत्वमहातमवा यो ना मेऋतुमध्य स्थः कलन्जादीनिमस्येत्। नकत् स्तन्नवैगुण्यं यथाचोदितसिद्धित इत्यत्तेः। त्रुक्तपञ्चशिखाचार्यः कुशलहोव बहून्यर्त्यमस्तिस्वर्गेव्यल्यम्मधेमञ्भवतीति।किंबजिथिनरेवस्ववस्तुतत्त्वज्ञत्वाभावीमार्कण्डयुराणार्वगम्यतेस्तत्रात दीयानाम्। तत्रहिच्यासिश्योजैमिनिर्भारतविषयेषुकेषुचित्रदार्थेषुसंदिहानीमार्कण्डेयंपत्रच्छसचनमेःवसरस्तरमात्सर्वज्ञा

श्रीभः स्वसुरवे च्छ्या।यजनोदेवतायद्वीरिति।हिंसायांतत्रस्यमंसभक्षोयदिगगस्तिहियन्यन्त्राह्यरातादशरागवतःपति। परिस्रव्येयनतुसर्वान्त्रतिआवश्यकत्वेनयंचो इनेत्यर्थः।नित्यत्वादिकमणितान्त्रत्येवत्यर्थक्मकावेदस्यहृद्यंलोकेनान्योमहेर् | कम्बनेस्यक्तम्।मत्मत्तोन्योनवेदेस्यर्धः।अत्रष्वपतन्त्रलिनायोगस्त्रेष्णाक्षक्रक्षणत्वेनव्यवहारः हतः।गीतायायपि।अनिष्टमि ष्ट्रमिश्रचिविधंकर्मणः फलम्। भवत्यत्यागिनां प्रत्यनतुसन्यासिनां कचिदित्युक्तस्। कर्मणइतिजातावे कवचनश्र। कस्यचित्कर्मण ||इष्टमुखमेबफल्म्।कस्यचिदिनिष्टंदुःखमेव।कस्यचिनिग्रमम्।एतत्सर्वमत्यागनांकर्मफलात्यागनां पेत्यदेहान्तरसंबन्धेभवित । नतुसन्यासिनां तत्फलत्यागिनाम्। यत्तुअत्यागिनांकर्मफलत्यागेपिकर्मात् द्वाचिनां सत्त्वक्रादेः यागेवसृतानां तत्तर्भफलंकर्म विध्यात्रिविधश्रीरग्रहणक्तपंभवति।पाष्रश्वनिष्टंतिर्चगाहि हे इस्तपस्। पुण्यस्थेष्टं देवादि हे इस्तणस्। विश्वस्पणप्युण्यस्ग ||लस्य श्रानिश्युक्तं मनुष्यदेहलक्षणम्। सन्यासिनाम्। सुर्व्यसन्यासिनाम्। तेषाङ्गानतोः ज्ञाननिश्त्यादेहसंबन्धाभाषादिति। तन्त्र। ||तियंगादिदेहस्याण्युभयार्ब्यत्वात्।तत्रापिसुखद्ःखोभयानुभवात्॥निहिदेहभृताश्वयंत्यकुंकमीण्यश्चेषतः।यस्तुकर्मफलत्यागी सत्यागात्यभिधीयतेद्रत्युक्तण्लोकस्थत्यागस्यैवाञत्यागपदेनयहीतुंमीवित्याच । उक्तत्यागफलक्षयनपरत्वात्। पतञ्चल्येकवाक्य तयामद्कार्यस्ये वीचित्याच।संन्यासिपदेनाप्युक्तञ्चोकस्थत्यागिनस्वयहणस्वितस्।तस्यगृहीतदेहस्यापिजीवस्कत्या

133

सः मं । । एस। स्व ग्रेपिवेषयि कमेवसा रविमितिअधार संयूनं जा या भूत्वोषशे रवहत्य ग्रिशी या दिकल क्य नेनेकः पूर्वपरयोगिति सूने आ व्य स्पष्युक्तम्।एवं चिनातीयसुखलमेवस्वर्गत्यम्।तस्यान्यहिषासुराहिजन्यंदुःख्यास्थेवतिस्वितम्।यहास्वनान्तरीयका वश्यमाविदुः खान्यदुः खजनकाथमानारच्यदेहीपभोग्यसुखत्वंतत्। सहगमनादीमर्णान्तपायश्वित्ताही चोक्तरीत्याल्य पापेश्रयान्य मीज्यातिष्ठामन्यायेनेतिवद्नतीतिहिक्। ययने फलीश्रतस्यश्रीत्रवधस्यगगतः प्रवृत्तिविषयस्यविधिविषयत्वाः आवनेनहिंस्यादितिनिषेधविषयत्वेपूर्णभेवायज्ञान्तः पातिवधस्यवेमनुनाःस्पवधस्यबोधनात्।अत्एवतज्जन्यपापेबस्वर द्वेषवताशिष्टानामपेष्मितविद्वधसाधनत्वपिनतत्रश्चितः श्येनस्तु मरणानुष्क्लव्यापारेपिनहिसा। मरणोहेशेनप्रवृत्तस्य क्रीतिवध्यबोधितस्यतद्वंदूरुव्यापारस्यविहं सात्वात्। तस्यात्वेनैववीर्यणनिगृह्णीयाद्रीन् हिनः। श्रुतीरयवीद्भिरसीः क यदिखिवारयन्। सत्रियोबाहुबीर्यणतरेरापद्मात्येनः। धनेनवैष्यश्रद्गीतुजपहीमहिजोत्तमद्त्यादिनाश्रीतस्यवमनुना भ्यनुद्गानात्।श्रुतीरित्यस्यतद्दोधिताभिनार्वमणित्यर्थः।कूणदेविनष्टेगविकूपंवर्तिसकत्ववार्णायमरणेहेशेनेति।मर णकामनयत्मर्थः॥ एवमन्याद्शेनप्रसिम्नारान्यहते ब्राह्मणेननत्से सुर्बह्महन्तृत्वम्। ब्राह्मणमरणकामनयातद्वदेभपात्।तथा काशीमर्णोद्रेशनक्तरशिवरूताद्वीहिंसात्वम्।यर्गमेमर्णंभवतितस्कार्याभवत्विति।एवंकामनयापर्णस्यकाश्यि

न्बिन्ध्याचलवासिनः चतुरःपक्षिणः एच्छेत्युक्तवान्। तस्याययाश्यः। न्यासृष्टिकोप्ययम्भुद्वित्तत्यान्यासोक्तनसाथुम न्यतेसर्वफलद्परमेश्वरंतत्वननमञ्तिकित्वकेषव्फलद्धिति। तथाद्वतिर्यगादीनांव्यासीकंद्वानाधिकारंनमन्यतेअसेभवादन थिकारंजीमिनिर्तिज्यासोक्तेरतिरंक्षांशिं ज्याभूत्यातेषां ज्ञाना धिकारेजातेसवे चन्या साक्तिविषय स्तानवेदितिदेवासुरसंयामा दस्तस्य तः अवणे तेषामविग्रहत्वाभिमान चत्य स्थतीतितस्यात्यातञ्जसमाध्ये व्यासीक्त मेवश्रहेयमिति। अतएवरामायणे वाल्या की येवास्त्रिवधेकतेते नभगवती ग्रेमस्याधिक्षेषेकतेभ्यातृ आयापक्षरेणतस्यूयापित्वसुक्तंभगवता अद्वातिर्भ्यातुक मीनिध कारस्त्यापराश्वरस्यतिन्यारन्याग्यायायाचाचाचीजिमिनियनानुसारिणोजहासा ईशसिहभयाहेरशास्त्राथायाण्यनीयुषास्राथा स्त्रिक्नोमिनियुनिःकेनमानेनिस्ध्यतीति। ईशिति हीत्युपलक्षणस् देवतावियहादेगी। इत्यहितदीयानासुन्तिः। प्रवक्षध्यसिव षयंभेट्डबेलवेट्गीः। ग्रिश्यत्यानिः स्वरुपाचननिषद्यसंकितिहित्। यंनादुः खेनसंभिन्ननचग्रस्तमनन्तरम्। अभिलाषी पनात चतत्सुरबंस्वः परास्पर्मित्यनेनाचिसू चित्रमतत्त्। आद्यपादेन नही हिक्ररत्य न्तकाल् दुः खस दशस्य समानदुः खनिरा सः।नचग्रस्तइत्यनेनतद्धिकदुःखनिरासः।अनन्तरिपत्यनेननिद्यकालबद्वैद्यिको अयरिह्नतिद्न सूपका लिरासः। अन्यया | सकल्दुः खाभावस्थाद्य पार्नेवयतिषार्नेसिद्धेनचग्रस्तिषित्यस्यचैयक्यीपत्तेः। अभिलाषापनी तत्वनविषयसेषार्नकुरानि CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ञ् ५०

134

केवां जपेयेनयजेतेत्यादीयाजपेयपदेवनद्रव्यंक्तरासूपम्। स्वषदोषात्तयागसूपकर्णावसङ्ख्यां बहिर्श्तद्रव्यस्य कर्णत्वेना न्वयासभवात्। वाजपेय्वतेतिबोधेत्मत्वर्थलस्णादाषः। वाजपेयेनयागंभावयेद्यागेनचस्वर्गभावयेदितिबोधेवाक्यभे दापत्तिस्तस्माननामधेयभितिसिद्धान्तद्युक्तम्। तत्रमत्वर्थरस्योतस्यतत्स्रतासाधुत्वदेषद्यर्थः।तद्यैतेषाभव्ययाना साधुत्वबोधक्याकरणेनतत्रार्थेलस्णयाप्रकृतिप्रयोगस्यासाधुत्वबोधनात्।कुन्ताः प्रविश्वन्तीत्याद्वपिकुन्तत्वा दीनां || तृत्संयोगिन्यारीषानतुकुन्तसंयोगित्वनलस्या। अत्र व्वाध्वयद्र यश्चिवश्चित्यारीनाससाधृत्वमुक्तपरश्चेति सूत्रेभा (व्यानचत्र द्वाच्याकि अमेणबोधेअसाधुत्वपरम्।शक्तिअभस्यद्रुषपाद्तायाः प्रागुक्तस्वात्तत्सवन्यपत्यमित्यश्रेःणा दिप्रयममासयोः साधुत्वस्यसूत्राह्येपेनतत्राश्चेन्यशब्दस्यलेंसण्याव्यसाधुत्वमित्यस्यसूत्रस्वारस्येनलाभाचाएतः न्यूलकएवविभक्तीनस्यूणे तिप्रवादः।रंपूणामन्वयमित्यादीतदपत्येर्घृत्वारोपाबीध्यः।सामेनयजेतत्यादीखान्दसीमत्व वे स्योतिबाध्यम् अशे आयुजन्तवासी मपद्म्। अत्र विज्ञाला वितिस्ते त्रेयो कार्यवप्रत्या नादित्यर्थे ये कादिति भाव्य । मित्याशङ्क्यसोत्रीयनिदेशद्तिभाव्यसमाहितम् अतएवगुणवच्चेनेभ्योमत् पोलग्वक्तव्यद्तिवचनं वार्तिकस्तार्ब्धमा अन्यशातहेतिल्ह्णयेवसिर्तेतेरे पर्यास्पष्टमेव। सुगपिसमानाधिकरणद्रव्यवाचकसत्त्वएव॥ स्रमणापितत्सत्त्वे एव। तत्रे

करणत्वविषयतयातदाचरणिपमरणकासनयानाचरणात्। एवंचात्रहिसात्ववारणायाः देशहाद्वारकत्वविशेषणं वद्नतामा न्याएव। मरणोद्देशेनकृतस्यतुहिंसात्वंभवत्यव।श्रोतविध्यंबोधितत्युक्तेस्तन्त्राधुक्ताभिचाराणहिंसात्वभव।श्रेमारावपि शिष्टानां विगानं तुरयेना हथोवधा चनरकद्वित्र तिसंधानेन बोध्यम्। त्येनानुष्ठानकालेश्रात्रू व्लाति प्रयोगस्ति गोणएव। उप यातकेषभिचारगणनंतुवैदिकेतराभिचारप्रम्। स्मृत्यपेक्षयाश्रुतेर्वलवलात्। एवंच प्रयोगस्ति प्रयोगादिनादैवादिपोरम एण्ययनकर्त्तनिकिचिद्पिप्रायश्चित्तम्। शत्रोर्मर्णे तुत्रत्नतस्य प्रयोजककर्त्त्वात् प्रयोजकस्य यस्य यश्चित्र सुकतावदेवमस्य णम्। मरणजनकरोगादिकंप्रतिअन्यकर्वस्यद्वणानादिकंप्रतिचर्यनस्यहेतुनायाचेदेनबोधनात्। रयेनचपप्रयुक्त्मत्यस्य भ्वत्यव।तान्त्रिकाभिचारकर्तुर्मरणसिद्धीतत्तंह्धवयोजकत्वत्रयुक्तस्यपंगतकत्रयुक्तंचत्रायव्यित्तस्। छतेभिचारेदैवार्ग रणतुउपगतंसप्रयुक्तमेव। ब्राह्मणविषयंत्विभवारस्यमन्वाहिरसृतो निषेषात्रवाधिकं वायश्चितं वयेनाहिश्रीतिभिवारस र्गिपिपायम्बितं तहिष्येगारुअपिषयेनीविहित्त्वादिष्टसाधनत्वाच्चधर्मण्वतस्तवं वैरिवधस्त्वनथहितुत्वादधर्मएवेति प्रतिपन्नाः।परेत्वेवसितचोद्नास्ह्णाणीधर्मेद्रस्य नार्चपद्व्य जीनि हितुकल्लाभक्षणहितुनचोद्नासंस्णामितिन ते ह्या तिक्रकंतम्।तस्मान्त्रयेनोविहितत्वान्याधर्मः।नरकसाधनहिंसाफलकत्वान्यमहितप्रतिप्रतिप्रनाद्रयस्य्।यत्तुमामास

स-मं निहिकि चिट्भको यागद्ति बोधोनुभवसिद्धः। किंचवाजवेयपदस्य योगेन सुराह्नेयर क्रियहं सत्वेने हृश्यक्तियहा संभवादित्य लम्। प्रवर्तनाचलिङादेशीत्या। पचत्यादीविनापिलिङाहिकंप्रवर्तनापतीतः। अन्तभीवित् ज्यूथीपवर्तनायापात्वर्थत्यस् एतांचाकत्रिष्विपद्यात्यतायाएवर एताचा अतएवनिमञ्जययंभवन्तिम्यादीषातुनानिमञ्जणस्यात्तिषिर लिङ्-सिद्धिः। यहाईकत्य त्चश्चेति लिङ्-लोटो। निमञ्जणादिनिषु महत्वं चावश्यकर्तव्यता संसणम्। किंचतस्याः वाच्यत्वेत स्याए विशेष्यत्वेनतत्रे कत्वस्येवसत्त्वेनहिवचनाद्यनापतिः।संख्यायाः स्ववाचकपत्ययान्तज्ञ बोधविशेष्यएवान्ययात् कत्मत्म र्व्यायास्तिष्वधात्वर्षेद्वतिह्वयक्षप्रवर्तनायाभव्यारोषेणतत्साधृत्वमित्यपिक्षिष्टम्।तत्रधात्पिक्षितव्यापारः उ आणाम्भ्रेप्रयोजकञ्यापारस्यविष्यितयाविशेषणत्विमत्येषात्विषयत्याविशेष्यत्यम्। एवं चपचेदित्यार् वेक्कर्तिका पवर्तनाविषयीभूता पाकातकूला क्रियेखारि शत्याबोधः। यत्त द्योतकत्वेपिषवर्त्तनाविशेख्यति। तन्ता सारोधिविशेषणता र याएवन्याच्यात्वात्। विचत्रयाविशेष्यत्वेदेवद्ता हैः प्रधानभूतधात्वर्थानाश्रयत्वेनाकृतित्वेकत्विहनद्यनापत्तिः। किच्या राम ध्यायाध्यतव्यद्त्यादीसत्वत्रधानेकर्नेप्रवर्तनायाविशेषणत्मावस्यक्षितिसर्वजन्यै वीचित्रम्।तत्रहिभवर्तनाविष याध्ययनकर्मस्वाध्यायद्तिबोधः प्रवर्तनाविषयत्वेन बुद्धस्य धात्वर्थस्य भागत्वेन प्रहान् कर्णभावाका इसाग्रह्ण

|वाज्यपत्तिप्रतिसंधानात्।नचलुकापिलस्धेवान्बाख्यायतङ्तियाच्यम्। शास्त्रवोधितत्वेनतत्रसाधुत्वस्यनिबाधतात्। । गुण्यणि नार्भेर्स्यापसत्त्वेनतस्रत्याख्यातिम्त्यन्यत्। गुणंबचनानामात्र्यतोलिङ्गवचनानीत्यनेनतत्रपश्लिङ्गादि मिद्विबेध्या अन्यत्रापिनाम पेयत्वबीनं पूर्वगीमासायां स्पष्टम्। नामधैयत्वेचवाजपेयादिपद्पर्प्य मत्यविक्सणायाः। मसाधुत्वेष्यस्यातत्त्वाभावात्।स्वसूत्रस्यापपदश्क्यत्वाचापदतद्धयोष्ट्याभेदाध्यवसायस्य पूर्वभुपपादितत्वेनवाजपे यपराभिन्नोयागर्तिबोधेयध्यात्माङ्गाषाङ्गविधिपर्यालोचनेप्रवृत्तिवित्तरूप्वैजात्योपस्छ्तोविजातीयोयंयागोवाजप्रे यपद्शक्यइतिशक्तियहेऽन्यन्तेनपदेनयांगविशेषोपस्कितिः। इहसदकारतरीयधुरंपिकोरीतीत्यादीएनत्सहकारतर्वः। धिकरणकमधुर्वणंयत्केर्त्वंसपिकपराभिन्यद्तिबोधसहकारेकोकिलंखजातिमत् एव मधुर्वणजान तस्तहेजात्वोप । स्छिती त्रविकिन पिकपद्शिक्षियहेतेनरूषेणबीधः।यतुपद्श्यवाच्यतासंबन्धेनयोगेन्वयद्ति।तन्त्र।संबन्धापंतिहेः।पू ||वमनुपस्छितसंबन्धस्यभागाङ्गीकारेपिसर्वणाः श्रिसिद्धस्याङ्गातस्यसंबन्धस्यभागाननुभवात्। वाजवेयपक्तरत्तीया याअसाधुत्वापने श्वकरणाभेदेनहिसेतिसिद्धान्तः। यदंपिवाजपेयपदंकिन्वत्श्वकितिसामोन्याकारशक्तियहणसा मान्यतीबाजपेशपर्शक्यदृद्धुपरिखेत्याःभेदान्बयब्ति।तद्धिन्।तश्चीपरिखतेःकार्णाभावात्।विविदिसेबीपरिखतेश्व CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham.

स्र मः दिन्तित्याशंसायां भूतव विति त्ये भाष्ये उक्तम् । तद्दीत्यावर्तमाना याअपिद् च्छायाविषयभविष्यत्वेनभविष्यत्कात्तत्यात्म ना हरीमानप्रत्ययारः तिरितिचेना। सन्त्रस्थार्थेच्छायाः प्रधानत्वेनगुणभूतप्रकृत्यर्थानन्याप्रत्यार्थं इतिप्रधानानुयायिन्येव।आबाधादिवत्ययोक्त्धर्मोह्याशंसा। आशंसेद्त्यादिश्रब्द्पयोगेपयोक्त्धर्मः सागम्यनद्त्यन्यवि (स्तरः। श्वासमूर्वतिकूरं पिपतिषतीत्यादीआशङ्कार्थसन्। श्वकत्विभर्णविषयाशङ्केतिरीत्याबोधः इच्छारोपेणा न्रत्रत्यवर तिभाष्यसंमतेपस्य क्रीयः पश्चान्यान सबोधविषयद्तिबोध्यम्। सन्तन्तेषिपविषतिगन्तु मित्याद्वार्णायेकाशीभावः। तस्य पटविधित्वाभावेपिवावचनानर्थक्यंनित्यत्वात्सनः।द्इहोपसीलृत्तिपस्यावृत्तिपस्यात्तत्रस्वभावत्एतङ्गवित्वाक्यंवृतिश्वित्रभा यातः। इतेरकाथीभावविषयत्वा द्याक्यपस्मविषयत्व। द्विन्नार्थत्वेनबाध्यवाधकभावाप्रसङ्गद्विवैयटाञ्च। युनः युनर्ति। शयेनवापचितपापच्यतेइत्यादीयङापकत्पर्थगतंपीनः युन्यबाहुल्येवाद्योत्यते।बाहुल्येकात्त्र्यम्।कचित्कादिल्यगर्हास् पि। निसं की टिल्येग तो लुपसद्चरेत्यादिशास्त्र प्रामाण्यात्। तिहिषये क्रियासम्भि होरे यङ्गानिभ्यानात्। पात्रयं तीत्यादे। राम णिज्वाच्याप्ररणानतुचीत्याःविशेषणत्वापत्तेः। एवंचतवाश्रयस्यकतृत्वानापत्तीण्यन्तात्रयोजककतिरिखाद्यंनापतिः। अत्। एवद्योतकतापसस्य तत्रभाष्येपकृत्यर्थविशेषणत्वशब्देनोह्नसः कतः।किन्वैवभिषयोजकस्यकृतिलाङ्गीकारेगमिनोयामं दे

पसरनादिविधनानिवर्तते। करणाकाङ्खाचबाह्यर्ध्ययन्नियमनविधिभिनिवर्तते। फलाकाङ्खाचयज्ञादिविधिभः। यहा गुरूपसर्नंकर्णंनियमाश्चेतिकर्तन्य तो।अचंविधिःसंपूर्णविर्स्यत्रयोजनवर्यपर्यवसाचित्वबोधकः।निष्कार्णः षड्कुरेवे द्राध्ययोद्ग्यक्वेतिवाक्यान्तराद्ध्ययनस्यनित्यत्वभपीतिनित्यकाम्यमेतिद्शाहः।त्त्रस्यक्वार्कविशिष्टेधात्वयैत्रव त्त्राथाविष्रोष्णत्वेविधिष्रत्ययस्तात्पर्यग्राहकः। एवंच्ययर्तना सिप्तमज्ञात इंग्यतंश्रेयः साधनतं चित्रिष्टिएन ॥ धात्व | थस्यप्राप्तः थेत्वेतुतात्पर्यतोगुणाशेपर्यवस्यति। प्रवर्तना त्रवर्तना कालेवभासतेशब्दशक्तिस्वभावात्। इतर्धात्वयस्तु | अविष्युत्काल्एव ततएव। एतेन्त्रेरणा प्रयोज्य पाक वर्तमानता द्शायां प्रविदितस्याद्त्यपास्त स्विधिलिङ्गराउत्तमस्तुन। स्वप्रकृती स्वप्ररणाया अकारणत्वेन तन्द्रानानुषयोगादिर्मे वाभिष्ठत्योत्तमपुरुषोविधियात्ति,यतिबन्धद्वद्वतितात्त्रिकाः एवं य ज्लब्द्योगएवकार्योगोपिविधिश्क्तिप्रतिवन्धक्रृतिबोध्यम्॥इतिविडःशिवचारःसमासः॥पिपविष्तीत्यारीसनर्थाइच्छा । तस्याः प्राधान्यानुभवात्। तत्रधात्वर्थस्यकर्भत्वसमानकतृत्वितदुभयसंबन्धन्वित्रोषणताधात्रोः कर्मणः समानकतृकादि। च्छायावेतिस्त्रवस्यरसात्।गमेग्रीमः कर्मइषधातीरुभेकर्भ णीइतिसन्द्रवभाव्योक्तेर्स्यात्कर्मण्यपिलार्यः अतर्वनि दिध्यासितन्योविजिज्ञासितन्यइतिप्रयोगाः सङ्ग च्छन्ते। नजुङ्गानस्वभावलाहर्तमानाण्याशंसाविषयभविष्यत्वाइभविष्य CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मं आध्ये॥इतिस्नाय्यविचारः॥कर्वक्ष्मविहितस्तांकर्वकर्मणीवाच्ये।तयोरवचलिङ्गाद्यन्वययोग्ययोः प्राधान्यंसत्त्रपाना || नीत्युक्तेः। कर्म हतिच फल्यापार्याव्ये त्यासद्त्याद्यंक्तम्। तत्रशतृशाननन्तार्थस्यारव्यातार्थिक्रयाविशेषणत्यित्यर्थीतिः स नास्त्रभूमिमित्यत्रचतुर्थो ह्यासेस्पष्टःकाव्यप्रकाष्ट्रो हिरिरण्याह।चड्ड-स्यमाणोधीब्वात्रजपं खड्ड-सणंकुरु।।तादर्थ्यस्याविशे षेपिश्ब्राङ्गेद्ःप्रतीयतद्ति।अध्ययनमञ्जपः।अभयत्रापिजपस्यविविधिः।शब्देनत्वाद्येजपस्यप्राधान्यमन्त्येतस्यग्रणभा वद्तितद्यैः किवितुश्त्र नार्थस्याबुद्धिपूर्वेकत्वादिस्तप्मप्राधान्यप्रकर्णादिवशाद्यान्तन्यावाय तीयते। यथालिखनास्तेद् 237 त्यादी।एवं चत्र्येस्मानाधिकर्णनामार्थस्यविशेषण्त्वमेवान्ययात्त्रविशेषण्तामापन्तस्यारव्यातार्थेविशेषण्त्वनस्या त्।गलद्क्षभारेत्यादीसमासेताह्रियहवाक्येचिवपरीत्मितिनगलदित्यादेःपूर्वनिप्रातामिहिः।भाषार्थानोक्रत्यसेन्कतव्या हीनां रवल्यानां न पुसके भावेक्तस्य चसा ध्यावस्छापन्थात्वयान्विवादकत्वम्ब। अत्यविवाद्यामित्यादी निक्रियान्त राकाङ् क्षाअतस्त्रेष्वेकवचनमेवसत्वप्रधानानिनामानीत्युक्तेः।साध्यावस्थस्यापिपचितस्प्रमित्यादाविवलिङ्गःयोगः।तत्रलिङ्गान्तरे संभवाहिदुःसर्वनामत्वाचनपुंसकत्वमेव।लिङ्गान्वपित्वमेवचतत्रसत्त्वम्।श्यितव्याद्यर्थेविभक्त्यातिदुःनवयोपयोगिसिद् त्वावेदनमितिकश्चित्। चन्नादिवाच्यस्तु सिद्धां वस्छापनः। पाकव्त्यादीसर्वसं रव्यादियागदर्शनात्। तत्रापित्रहत्यासाध्या

वरत्तोयत्र्त्तेनेत्यादोषयोजकव्यापार्स्यगिवाच्यत्यात्याथान्येनगत्पर्यत्याच्ययोजककृतिविक्तस्यापतिः। द्योत्यस्यविशेष्य त्याद्गीकारेषिपाचयतिदेवद्त्तम्बेत्रेणेत्यादोप्रधानीभूतव्यापारानाम्ययत्वेनप्रयोज्यस्यकर्त्तत्वानापतिः। समतुधातुभैदान्यदोषः ।नचरचतन्त्रपद्नश्रञ्दतः प्रधानस्यवार्धतः प्रधानस्याविग्रहणादुअयोः कर्तृत्वंतत्रेष्ठरणायाविशेषण त्वेपितस्याअन्यानधी नत्वस्यामार्थप्राधान्यमितिवाच्यम्।प्रयोज्येकत्तितिवाच्यक्ताह्याक्तेः।दुहाहीनामप्रधानेकर्पण्यपिलादिस्वी कार्णलादिविधीकर्त्राचंशोपधानापधानन्यायाप्रवृत्तेः।तत्रार्थप्राधान्यस्यसत्त्वाञ्च।कित्रेवमन्तुभावित्वव्यर्थव्युभयोःकर्त्त त्वापत्तिः।स्वसाध्यक्रियाजनकप्रयोक्तत्वंस्वतन्त्रत्वयितिषक्षेष्यस्वतन्त्रंकार्कंकियाजनकंकतित्वर्थेवाधकाभावनक्रियाया ः प्रधानभूतायाएव ग्रहणान्त्रोभयोस्तत्वभू। समतुत्र प्रयोज्यक तुः प्रायण कर्णत्वेन विवस्ता। तिक्रियाया अपिधा तुनाप्रायणक र्णलेने बबोधान्न तराश्रयस्य कर्मत्वम्। क्वित्तु तर्षि। यथागर्गाः शतंर्ण्डु यन्ताविसारी तत्र प्योज्यव्यापारा तुरू सं व्यापा | रा धात्वर्थद्तिबोध्यम्।अतएवचारेणाह्रपरसेन्यमच्यविश्यसंकल्याशीत्याहीश्योज्यकर्त्तृश्वाराहेः करणत्वसुक्तंशामत्या म्। चारेणेत्यस्यानुप्रवेशनान्ययिकर्वेष्वतृतीयेतिबीध्यस्। शचकत्वे नुनहेष्-।प्रकेज्यस्यण्यन्ते प्रकृत्यर्थकत्तिवि (ण्यन्तार्थकतंत्वाभावात्।ण्यन्तात्वधानकर्तिरहाद्वीतभाष्यवधानत्वं सवस्य विक्तित्वस्य म्। स्पष्टं चेद्हे तुमातेचेतिस्त्रे॥

ल में मानकतिक्तिकाबाच्यामत्यपास्तम्। संसार्गम्याद्येवलाभेनान्यलभ्यत्वात्। कर्तिरिव्यस्यतुनात्रप्रवृत्तिः। अन्ययक्ती भावद्रयुक्तेः।तंत्र्यवहितपूर्वकाल्लायेवसंसर्गः।अत्रववर्षान्तरीयभोजनमारायश्च होजनतीतिन।अव्यवधानंतात्य रिवशोद्ण्डमुदूर्तीयहरादिभर्यणायथंबोध्यम्।तेनायभुक्षाश्वोगन्तत्याद्यपतिः।नचपूर्वकालत्वादेःसंसर्गत्वेसुर्वव्यादाय स्विपतीतिन्स्यात्। व्यादानस्यस्वापपूर्वकालत्वाभावादितिवाच्यम्। व्यादानान्यमप्रापस्वापानुवत्यातमादायतदुपपत्तेः।अ त्रकालिकसंबन्धेन न्याप्यत्वमिष्मसत्।तेन्व्यादानोत्तरस्वापे कृतेत्द्नुवृत्ता्वेवत्याप्रयोगोनतुमुखमीलनेत्याप्रयोगः। त्रातन्निद्रायास्द्याय्युवामावात्। दश्पीणीमासाभ्यामिष्टासोमेनयजेतेत्यादीदशिद्यागवीश्च्यस्यसोमयागेविधानम तो दशादितः माक्सोगकरणे प्रत्यवायं सिद्धिः दशीमानकरणे सो माकरणे चतद्भावसिद्धिः। आधाने। तरंतावत्का हंसंद्रियजी वन्याति श्रह्मवृतस्कततः पाक्सोमानुष्ठानेपिनपत्यवायः। प्रागपिसीमेनेकइतिभाश्वलायनोक्तेः। उत्तर्कालमानेपूर्वकाल मात्रवासंबन्ध्दतितुन्धुन्तम्। स्बन्धस्योभयनिष्ठतावश्यकत्वात्। तत्रोत्त्र्काल्वतित्वनत्र्धंसाधिकरणकाल इतित्वम्। स्कित्वापस्पतीत्याद्वावभावात्। किंतुतद्धिकरणसमयध्वसाधिकरणसमयोत्यत्तिकत्वम्। उत्तरकालस्य प्रत्यपार्थत्वेतुन्ये क्तम् इतिष्रत्यपार्थस्यविशेष्यत्वर्शनात्तस्यविशेष्यत्वापत्तीत्रियापाधान्यविरहेणाभीस्येयहित्वाभावापत्तः।गुणभूतिकया

पाकद्त्याद्वि वतु सुनर्थे वे उस्पयान नुभवात्। एवं चायं धात्वर्थानुवादक एव। तज्ञतु सुन् एवु ली कियायां कियायां पामिस केरदेश्यत्वस्त्पतार्थ्यभिषतुमुन्धोत्यम्।तञ्चसंसर्भः। परुत्युपपरार्थयोस्तार्थ्यवत्समानकतृत्वमपीहाभिधानबर् लेभ्य-संसर्गः।क्रियान्तराकाद्धान्त्यायकताचन्छेदकरूपवैजात्यन्तनभानम्।तृदाकाङ्साद्शेनात्।कारकान्वयया म्मताव्च्छर्कतेनात्येन तुभान्मस्येव।एतिहृहितण्वल्तुकत्थिव। हाळां दृष्ट्यातितं दर्शको यातीत्याये के णाकमे कभवि प्यद्शनोद्देश्यकं दर्शनकित्कत्वं याने संख्याक्षेक्ष भविष्यद्श्रीनक तुकि तृक्षेत्रहृश्यकं गमनिस्यादिरीत्यां वा धः। एव क्राणमुलादीनामप्असत्त्वभूताभावएवार्थः। तुसुन्वत्काप्रकृत्यर्थक्रिया क्रियोन्तरे विशेषणं पातुसंबन्या धिकारात्। तयोः स्बन्ध एकक तेकत्व प्रवेकाल त्वात्त रकालक लंच। समानक तिकचीः पूर्वकाले हो त्याव शासनाता समानक तिकची रितिनि धीर णेसु प्रविकाल इति बहुव्रीहिः। समानकत्वियोः क्रियाक्षणार्थयो मध्ये पूर्वकोलसं बन्वर्थवाचेका द्धातोः क्रित्यर्थः। एव चवी वयशक्योक्तस्वन्धतात्पर्यग्राहकाः ह्याद्यः स्त्रबलादेवतयोः क्रिययोरेककर्तृकत्वबोधः। ह्याच्युजन्यत्वव्याध्यत्वादिक मण्यिकं भारते तत्तुमानान्तरं गम्यत्वानाह्याद्योत्यम् । यशाभु हो चत्त्रतीनपीत्वाअधीत्यतिष्ठतीत्याद्यां अतर्वाध्ययन्कारः किस्वितियारायेवाधीत्यतिष्ठतीतिषयोगोनतर्भावकालिदास्वितियास्यतिबोध्यस् तर्पिसंसर्गसर्यार्येवभासते। एतेनस

ल-मं हिरूपनिबन्धनाभिद्रभावस्तु यस्तस्याः सघन्नाद्निबन्धनद्वति। सिद्धभावःसिद्धत्वस्ययापचतीत्यादीकत्यितान्वयव्यतिर्का भ्यां भातु भागिकयाया प्रत्ययः कारके इतिकल्पना श्रीयतेत शापकृतिः साध्यस्वभाव आच्छे पञ्तस्याः सत्त्वभाव भित्यर्थे इ ||तिहलाराज्यअने नाजापीयंशास्त्र कृत्ं कल्पनैवेतिर्श्यति।सष्टं चेट्यावेसार्वधात्वेसगितिस्त्रेभाष्ये।साध्यत्वेनभाना देवित्रयार्थितयोपपदेवि धीपमानतुमुनादिसिद्धिः।भोन्तंपाकद्त्यादित्रियापदस्यसाध्यत्वविज्ञिष्ट्रस्वप्रवृतः।पदार्थःप दायों नेतिन्यायस्तु क्रियातिरिक्त विषयएव। भातुंगतो देवदत्ते मग्रामोगतः इत्यूवीकटमित्यादोकारकाणागुणभूतिक्रियाया मन्वयात्। साध्यावस्क्रस्यप्रकारतयाभानात्तस्यप्रसञ्चितिवे धक्ष्यन्त्रवीन्वयान। तेनिहत्ताविकिनपाकाभावकत्तेकासने तिबोधाभित्रायणपाकीनास्तीतिन।बस्तुतोथोक्तुंपाकोभोक्तुंगवद्द्याद्यसाध्वेव।ऋषार्यापाकियापाभित्युत्तयाप्रत्यासत्या त्रिययोर्कजातीयत्वलाभेनस्वप्रकृतिकप्रत्ययार्थप्रत्यगुणीभूतायाःसाध्यावस्त्रसात्रायाएवकियार्थिक्रियायाग्रहणात्। ध्वनितंचेरमुपपद्मतिङ् इतिकारकोपपदात्कदितिम् त्रयोभिष्यदृत्यन्यनप्रपत्नित्म। किंच्यनकारिकिया वाच्कशब्द यहणत्त्रोक्तियायाएवयहणम्। यत्रनुक्रियास्त्रार्थयहणतत्रगुणीभूतार्रिपयहणम्।अत्रएवयतपाकारियोगेकार् कविभक्तिकत्वसुच्तारीनासाधुत्विमत्यन्यविस्तरः। तुसुनादीनामसेत्वभूतीभावएवार्थः। अव्ययकृताभावद्तयुक्ते। ५४

वस्कापन्नस्येवोपस्क्रियोदनस्यपाकद्रसादीनकारकान्वयहानिः।अध्याहत्तिहन्तापीकेचाया तज्ञकारकान्वयद्तितुन् युक्तम्।नलोकितिनिषेधेनक्ष्योगमध्यनापत्तेः।कवृक्षमध्योगस्यव्यवेयस्पिपत्तेष्य।काष्ठेःपावद्तितिष्णपतियस्तिम्।नचे कस्थविमद्दत्वमाध्यत्वाभ्यामुपस्कितः कशंविरोधादितिवाच्यम्।यश्यासंविधिभेदैनैकन्नवार्धातंमातुलत्वंचतयाकार् किन्नादिसंबिधिभेदेनसाध्यत्वस्यसिङ्खस्यचैकनविग्धरेयवाभावात्।यथावास्गाधावतिपर्यत्यादीधावनस्यस्गंप्रति साध्यत्वद्शमं पतिचसाधनत्वतद्व्।एकर्यवच्यात्वर्थस्यसाध्यत्वेनप्रकार्तासहत्वेनविशेष्यताएकनिष्ठत्वाचतयोर्नसः टमहोबाधे।एतेनचन्न्वाच्याभावःप्रधानिविचन्यान्यात्याताः।तरुक्तंकर्तरिकृदितिस्त्रनेभाव्ये।चनादिवाच्योभावे।वाह्यः प्रसत्ययादिति। तुमुनाद्वाच्यस्त्याभ्यन्तरद्तित्यर्थद्वतिस्त्वेभाष्ये। तत्रशोभनाद्यं यस्य पात्वर्थप्रसान्ययेशोभनं पाकद त्येव। कर्त्यमणोरित पष्ठी तुन। कर्त्साह चु येणकर्षणोधा त्वर्थभेदेनान्वयिन स्वतंत्र यह णात्। स्पष्टं चे दे हु जनात्य जित मित्यत्राष्ट्रमेभाष्ये। एतच्वित्रहृपितंकत्कमेणोरितस्त्रेशब्देन्दुशस्वरे। व्यापारान्वयेतुशोभनः पाकंद्रसेव।तस्य कर्मत्वाभा वेनति श्रेषणिहितीयायाअप्राप्तः।तिङन्तार्थव्या पारान्वंयेतुनपुसंकतिव।एतेनघञादीनाभयोगसाधुतायात्रिस्यगस्तस्य त दुक्तम्।आर्व्यातश्रब्देभागाभ्यांसाध्यसाधनवर्तिता।प्रकल्यितायश्राश्चास्त्रीसघनादिव्यपिक्रयः॥साध्यत्वेनिक्रयातनभा

ल-मं

५६

240

मबतीतिपर्युरासात्।अतएवत्रासारेआस्तेइत्यत्रसरिकियाधिकरणस्यालिधानेच्यासिकियाधिकरणस्यानिधानात्सप्तनीति। भाष्यादीस्पष्टम्। तथापक्कीद्नोसुज्यतेवृत्यत्रहितीयापति रितिचेन्त्यक्तीदेरेकत्वेष्रधानति उन्तार्थिकयानि स्वितशक्यि **धानक्कान्तारायांग्रणितमानिक्षितश्क्तेरव्यभिहितवत्त्वस्यभाव्यादिपासाययेनाङ्गीकारात्।तर्क्तहिर्णाप्रधानेत्र्योर्यत्र** द्रव्यस्य क्रिययो : पृथ्वकु। श्किरीणाश्च यात्र प्रधानमञ्जूरू विश्व थानविष्याशक्तिः प्रत्ययनो शिधीयते। यदारा गतदात हर्नुकाप्पतीयतद्ति। स्यान्तरसंबन्धस्य बुद्धिवषयत्वे एवक्षः साध्त्वस्। एतेन प्रविक्षानार्थमात्रस्य बुद्धिवषयत्वत स्यक्तकम्बाइस्मास्त्वाद्अन्तरङ्गःत्वेनहितीयादिकदुवरियत्यपास्तम्।ओदनपह्नामामागम्यतेदेवद्त्तेनेत्यादेशहितीया भव्यव। समेश्रानेथोरेकनिष्ठत्वाभावात्।अतएवस्वादुमीतिस्त्रेभाष्ये ह्यातुसुन्णमुलादयः समिष्ट्याहतेनातुप्रयुज्य। मानेनसमानैःधिकरणेनद्वाच्यकारकेवक्तव्यास्तिनोक्तविषयेतृतीयादिनेत्युक्तम्।अञ्ययकृतीभावद्त्यास्य त्यप्रत्याख्यातम्। तत्रसमानशब्दएकपयायः।एवंच्सुधप्रतिहन्तुंशक्यमितिकैयटोक्तंचिन्त्यम्।वचनारकोःसिद्धेः।सुधःप्रतिघातमात्रविशे षणत्वमपिनयुक्तम्।गमेत्रीमः कमैषेस्तूभयभितिसन्द्वनस्खभाव्यविरोधात्।अतएवत्रामागन्तुमिष्यूतेद्त्यवानतुत्रामायत्रा मविति। एवं चा रूपो भय जा पिशा ब्यून्वय एवं। यामो गन्तु मिष्य ते इत्यत्र गमिकिया पे सिहितीयाच तु थ्यो नकरा पिभव तस्तर् पे स्

राम

48

माश्रित्यतस्वन्तेपाचकद्त्यादावतिष्रसङ्ग्रद्धतिषाञ्चः॥परेतुसमान्कर्तक्योरर्थयोर्थयपूर्वकालविशिष्टार्थरन्थी तोः होतिस्त्रार्थात्पूर्वकालः क्षाप्रहत्यर्थे प्रकारः। तह्नलादेवानन्तर्यसंबन्धनतस्य धात्वन्तरार्थिन्वयः। अत्रप्वभाष्यस मानकत्कत्वेन प्रविभुद्धे पश्चार्वजतीत्यत्रत्कात्रत्ययमात्राह्वयस्वशब्देनोक्तत्वाह्नितिपरिहृतम्। प्रविश्ब्स्यात्रपू वकालायोनतुधातास्त्रेत्रवित्तित्रवर्धः।नतून्तायानामभयोगद्वतित्दर्धः।तथासतीहकस्यान्यभवत्यास्यतेभोक्तिमिति श्ड्कापरभाष्यासङ्गतेः।तत्रापिलार्थकेतुस्रनार्थकालं लस्यापिकियाँयाँचीतितत्वेनतेस्प्राप्तिः। तत्रपूर्वकालत्वस्याप तीती तुक्यं सआपार्नम्। वास रूपन्यायनलटा साधित मित्यन्यत्। यहात्वा से ह्यातरा भेजस्त युननिभेषाना के ति केय् टः। पूर्वभुक्का पश्चा दूर्ज तीत्यात्वनेयभ्यो मोक्तभ्यः पूर्वभुक्कान्यभ्यो झ जित्रभ्यः पश्चा दूर्ज तीत्यर्थ दृतिसा धनान्त्र क्रियापस पोवंकाल्यमितिविभाषाग्रेप्रथमेतिह्या।आनन्तर्यसंबन्धेनपूर्वकालिकदर्शादिवेशिष्ट्यंन्सोमेविधीयतद्तिनतत्रदीषः।एवच पूर्वकाल्ड्ति अमेथार्यएव।भूतद्तितुनोक्तम्।लाघवानाद्रात्।तत्वेनबोधानवुभवाच।एवचष्ण्याः सेवन्धवाचकत्वव देषामिपसमानकत्कत्वादिक्रपसंबन्धवाचकत्ववनुंग्राक्यमितिमाहुः। नन्वविमिष्टकाम्बाहेभीस्थहेभुद्धात्रजामीत्यादे।तृ तीयापत्तिः।नचितरःन्तेनक्रिरिभधानान्त्रितवाच्यम्।तिरःन्तार्थकर्तुरुक्तत्विपिक्कान्तार्थकर्तुरिभधानाभावात्।अनिषिहेत ल सं•

242

मावसमानाधिकरणत्वध्वंससमानाधिकरणत्वंचेतरप्राप्तीफलति।क्वित्वास्माविकयायाएवपरावरयोगः॥ यथावेर्ग् समितिविग्रह्माविकशब्दादुत्पतिरित्यन। तनविमहोविभिन्नत्वेनज्ञानंतद्त्तरकालिकीअविकशब्दाविकामत्यपक्त् कात्मतिरित्ययः।पर्तादिक् मत्र लोक् व्यवहारा है विक्षिक मिन्यन्य त्रे विस्तेरः॥ वृति छर् छो्विचारः॥ अध्याति पदिकार्थी ।नस्त्याते। तत्रपरादिपरेभ्योघरत्वारिविषिष्टव्यक्तिबोधोनुभूयते। तत्रयद्यपिशक्तिपरिच्छे दकेषुसुरव्यन्तसनान्यना चात्मकव्यवहारेणव्यक्तावेचनत्यर् च्छेट्स्तथापि व्यक्ति स्त्रिशक्ति सहिसे भवी। तासायानन्यात्। यत्कि चिह्वयक्तीशक्ति प्रहात्तद्विषयव्यक्यन्तरस्यापिशाब्देभानेगोयदाद्यस्यापिभानापितः।तिहृषयक्ष्राब्तिहृषयक शक्तिप्रहृस्यकार्णत्वी भ्युपगमतत्र यभिचारम्य। किंचहरितपकव्यस्त्यन्ते रहस्ति संबन्ध यहाद्युवहरितपकसन् गृही वस्तस्यापहरित दर्शनेस्तर णा पत्याच्य त्यान्तरे संबन्ध ज्ञानस्य व्यक्तयन्तर्ज्ञानाहे तुत्यात्। किंचसे वैषां शब्दानां व्यक्तिमात्रबोधकते गाः शक्तुव्यली हित्य ब्रेय पांसह प्रची गानु पपितः। त्याञ्जातिशु णिक्रिये संज्ञा विशिष्टा सुतञ्जात्याय नुग जी हतव्यक्ति यु शक्ति यहो बाच्यः। ता दशश्कियहेणसकल्यितिबोधदर्गनात्। व्यक्तियोष्यताव छेर्कातिरिकानदछि नविशेष्यता शासीजातिपकार्यप्राकि ग्रहर्तिनात्माश्रयसक्तव्यक्तिकोधसंभवः। एवंचै वर्ष्यसायान्यस्थाण श्रत्यास सङ्गीकारोव्यर्थएव। किचतर्ङ्गीकारेश्रमेयर्

क्रिमत्वस्याण्यभिहितवत्यकात्रातव्तिवेयहोक्तेः।हिर्दिषि।इषेश्वगतिसंस्यप्रीह्याभेयोलोविधीयते।तत्रेषिणैवनिभी गः कियतेगतिक में पद्ति। संस्पन्नति। दुषोकियास्तरेवने बद्धच्यसंबन्धात्। निर्भोगः। अभिधानम्। दुषिणा। तिह्रीहतलादि नाःअत्र एवपक्काभुज्यतेदृत्यत्रकेषांचिन्नव्योपक्षते। ओरनपचितः सोसावंतुमानात्मतीयतदृत्यनेकेषाचिदित्युक्तेम्।प्रथम | नोट्नपदवाच्यस्यायोग्यत्वान्यपिक्षियासंबन्धः कित्रभुजिनेबेतिन पचिनिरूपिताशक्तिरूपत्तीर्नपरार्थे कित्रसाम र्थिद्वितीयांन्ती दनपुदार्धरतत्रगम्यतेद्वतिकेषांचित्रातिमितितदर्शद्वसम्।आख्यात्वाच्यकियायाः प्राधान्यात्तापसेषः क्वान्तापिर्छताः सर्वविशेषणनतुतासोपरस्परंसंबन्धः गुणानांचपरार्थत्वोहितिन्यात्। अत्ववानियतः प्रयोगः स्नात्वाभ् ह्मापी लावजितपीत्वा अह्मास्नात्वेत्यादिच।आवाह्यषोडशोपचोरेः शूजयेदिस्य बोक्तसंबन्धेनावाहनविशिष्टे प्रजने षोडशोप चोरे रित्यस्यकरणत्वम्। तेना वाहनस्य षोड शोपचारा न्तर्गतत्विपिन होषः। सक्षिणदेशस्कर्याप्य गङ्गापवितद्तेयारी परावर योगेचेतिहा। प्राप्यते दृत्यध्याहारः।अप्राणेत्यस्यदक्षिणदेशस्यपुरुवकत्वानदीकिर्मिकाआरोपितप्राप्तिरर्थः। साचीत रकालिकत्वेनपर्वतक्र मेकप्राप्तिक्रयान्विया।अञ्चपरभूतेनद्याअप्राव्यत्येत्रहारकः संबन्धः।एवसतिक्रम्य पर्वतेनदीत्यत्री वस्योगः। दक्षिणदेशस्थ पुरुषकर्तृकं पर्वतकर्यकप्राप्तिध्वंसी तर्कालाविक्वंन दी प्राप्तिरितिबोधः। तेनी अस न क्रेयेपाप्राग अ•म• पुष

192

त्र्यणत्वादिकमेवबीजनम् अत्रएविष्यस्ति इत्यासैविषिष्टस्य ध्वेसे अवयः कारकविशेषपो चयुणादीकार कत्वम्। य द्वासंबन्धप्रहिषोष्यत्वस्यसंबन्धिभानियामकत्ववत्तद्वच्छेदकत्वस्यधर्मभान्नियामकत्वम्। यथाहितियकादौहर स्यादिसं बन्ध्यंहस्य हस्ति पुकत्वादिनोपस्तितीनियामकत्वम्।अत्तर्वद्वद्वाद्घटत्वेनघटस्य घटाच्चदण्डत्वेनदण्डस्योप मिखतिः। **एते नशक्यताव च्छे देके पिशक्ति रित्यपार्स म्। फला** आबात्। यथा चशक्ति यहे शक्यताव च्छेद कानु गती कतसकल च्यक्तिभानम्। एवंशाब्दबीधेपितद्तुगतस्कल्बंयक्तिभानम्। नब्राह्मणितत्यादावेकवर्यनंतुराब्यतिबेक्केद्कगतसंर्व्या । विशेष्येआरोष्यपयो गानानुपपन्नम्। शक्यतावच्छेद्कत्व शक्यिनिष्ठायाविशेष्यतातद्वच्छेद्कतोरव्यप्रकारतयाभासमा नत्वम्। घटादिपर्शक्तिग्रहेचघटतादैरेवतत्त्वनद्रव्यत्वादेपितिनतेभ्योद्रव्यत्वादिप्रकार्कवीय-।द्रव्यादिपराचनघटत्वा दिपकारक्बोधः।अत्रव्याकाशपरस्यशब्दाश्रयत्वेशत्त्यभावेपिततस्तद्रपेणबोधः।तहिशिष्टविषयकसंबन्धग्रहस्य वतिहिष्टिविषयके इत्निहित्विषि छते। कम् वस्ति तस्ति आकाशत्व मखेण्डे। पाधिक्षपत्तन्तर्द्रूपवाजातिक्षपं वा शक्यताबच्छेद्कम्। तेनाकाशःशब्दाश्रयद्तिप्रयोगापपतिः। तदुक्तंसद्धपस्त्रभाष्य। द्व्याभिधानव्याहिरिति। एतत्य क्षेजातेरुपल्सणत्वनाश्रयणात्परित्यक्तभेदंद्व्यमात्रविशिष्टजातियुक्तंशब्देनाच्य वदंतिवेशवः।श्येनचितिचिन्वीते।

रामः

पूर

त्वसामान्यसम्पायाधमिणां प्रमिणां विशिष्टस्य वसर्वस्यतत्तद्विपाद्वानापत्तीसार्वद्यापतिः। नचस्यष्टतिधमिश्रयत्वसूपयात् यासाम्बन्धधर्मप्रकारकमेवद्गानिमितिन शेषद्तिवाच्यम्।प्रत्यासत्तैः प्रकारतयाभानस्य काप्यहष्ट्तात्। विचाविद्यमाने नस्विभारंष्यक्षीपपाद्यितमावयत्वे नभाविषुश्क्तियहासंभवस्तद्वस्छएव। आविजात्याश्रयत्वसादायत्वस्य स्युक्तभाविपाक्ज्रूपादेभीविच्युः संयुक्तसमवायात् अत्यक्षापत्तिः।विनष्यद्वस्खेष्वयप्रयस्वार्णायसन्तिकर्षाणाः क्रायसहभावित्वेनेवकारणतावश्यकत्वेनात्रेवदृष्ट्विपरितकल्पनेमानायावः।समवेतराणनाश्याश्रयनाश्कसामः ग्येव्। प्रत्यस्विषयस्यापिकार्यसहभावेनकार्णात्वेगीरंबम्। एवं विनाशका ले इव्यस्यसत्वेतेनापिकार्यकार्णभावेनन निवाहः।तत्काछेतद्सत्वेतुस्त्रिकंषस्याध्यभावः।संब्धिद्याश्रितः संनिकर्षस्यान्यत्रासत्वेउपपाद्यितुमश्यय त्वात्। वस्तुताविनव्यद्वस्छघटः प्रत्यक्षएवस्त्यांसामग्याम्। घटोनास्तीत्वाहीपसित्याग्यवर्तमानघटोनामेवाभाव प्रतीतिरिखंसम्। एवं नजारयविद्धनविषयकशक्तिमान्जातिश्रब्दःगुणाद्यविद्धनविषयकशक्तिमान्गुणशब्दादि रिति व्यवस्का। तत्रविशेषणविशेष्ययोरभयोरिपशिक्तः। शंक्यताव व्छेदक्तवेच शक्येकदेशे प्रकारस्वम्। हस्तिपकत्वादाव व्यारोपेणगृहीतहरितसंबन्धार्हिस्तद्रिनहरितपकत्वेनोपस्छितिविशेषणियोष्ययोरन्यतर धर्मस्यान्य तरत्रारोपेविर

योस्तादात्येन्तद्रतजात्योरिकत्त्वात्।यद्दाजातिगतोधर्भस्तथा।विनापिसंकेतविषयतासान्यनसंबन्धनियमात्स्तसङ्गी चरिताव्यक्तिजीतिविश्वनिष्टाययाचसुरादीनिरूपादिज्ञानागृहीतान्यपिवासुष्यामीत्यनुव्यवसायेगृह्यन्तेतहदितहरिअन्य स्पष्टम्।मास्तुवाव्यक्तेभीनमित्यादुः।तरुक्तंतत्रवभाष्ये।आकृतिवानव्यायनद्ति।व्यक्तेर्भानेष्यानयनादिकियात्त्रकेवलाया मसंभवनीव्यक्तिसाहित्येननिष्पाद्यते। तदुक्तंसर्द्रपस्त्रे। तहितार्थितिसूत्रेचभाष्ये। आस्तावारम्थणादीनांसंभवानास्तीति कृत्यातत्मह् चिरतेद्वये भविष्यतीति। यथाप्रिरानीयतामित्युक्तेकेवरुस्याचे ग्रायनासंभवाद् चोदितमपिपात्रमानीयते। एत १ ३ देवाग्र्रायनयत्पात्रस्वस्य।त्याहतावारकाणादीनिचौद्यमानानिसामध्यित्सादचर्याद्वयमंभिनिवशन्तेसर्वएवाहातेः ऋियायोगोन्तर्भवितद्व्यायार्वेतिद्व्यद्वारकः संपद्यतद्तिकैयवः।साहचर्यचसंबन्धः आंक्रत्रारम्भणादिशः शब्दान्वः यस्तु बोधेबाधस्पाप्ततिवन्धकत्वादारीपेणवापषाद्यः द्रव्यगतिल्युसंख्यादिवनद्गतं भेटारीपेणगौश्चगौश्चे त्यादिसस्त्रि पपातः। कर्। चर्कने वशब्दे नद्रव्यगतिह्ताद्यन्ते नपतितित्यां युद्धम्। हरिश्चाह। व्यक्तीकार्याणिस्सृष्टाजातिस्तुपति पर्नुद्विदेवित्।वस्तुत्तत्तुत्तवन्याल्सृत्वयक्तेभितियवन्यायम्।अतएवसस्त्यत्वादिर्क्षभाष्येणेकवावयते।त स्या ये तहारे विशेषणतयाभानमितिवस्यते। गोत्वादिपदेजातिरेवधमीतहतिधमेचगोत्वादिपदानां शक्तिर्तस्यन

त्यादी चर्येनाकाराचितिमृतिमध्यमपद्लीपीसमासद्तिनतत्रानुपपति । अत्रपक्षेयोय : शब्देनी च्यतेससवेपिद्र व्यध् मयुक्तः कश्चिनुपुत्वतर्मयुक्तः कश्चिद्पच्रिततर्प्रम्युक्तः।तदुक्तम्।वस्तूपलक्षणयत्रमर्वनामप्रयुज्यते॥द्व्यमित्युच्यते सोयीभेद्यत्वेनविविस्तद्ति। दुद्नदितिसर्वनामपरामशैयोग्यद्वयित्यर्थः।अतद्तियस्त्रतीयतेतद्द्वयमितिनिरुक्तोक्तेः। लस्णान्तरमाह।भेदात्वेनेति।किचिनिस्तिपतिविद्योष्यत्वेनत्यर्थः।विविस्तिद्रत्यनेन्श्राव्दार्थस्यदेलस्णिमत्युक्तम्। एवच्जात्या देरिपिविशेष्यत्वविवसायांद्रव्यत्वमेव।तिङन्तार्थित्रयापाअपिकिमाहिभिःपरामर्शात्सुखिमत्याहिभिविशेष्यत्वाचिसिहान्तसँ र र्व्ययाविद्रोषणाचद्रव्यत्वमेव।विभितिष्द्रंचेत्यादीतुसामर्थ्यातन्त्रान्तरीयभितिद्वर्व्यप्रहणमितिहेलाराजः।अन्यतुजातिरेव शक्योभयनशक्तिकत्यनेव्यक्तीशक्तेर्जातीतद्वच्छेद्कत्वस्यवाकत्मनेगीर्वात्।युक्त्यन्तरमपिशक्तिवादान्तेउक्तस्।व्यक्ति भान तुशिक्तियहविशेष्यत्वात्।तवतत्रावच्छेद्कत्वेनजातिभानवत्। शक्तियहस्तुगीगीपद्शक्य इत्येव।सचसर्गीध्यस्त द्तिवद्नागृहीतिवशेषणा बुद्धिविशेष्य उपजायतेद्तिन्या यसहस्रते लाघवेन जाति मात्रे। यहा जातिवशेष्य सर्वशितिय होगो गेपिद्शक्य द्तिजातावे वैशक्तावय्ये बसेवाभिलापात्।जातेरा श्रयावियोगिषतस्याः केवलायाः शब्द्वाच्यत्वस्। यथास् रवस्यस्वस्थानावियोगेपिजलादो दृश्यमानस्य अस्व द्वीध्यत्व तहत्। शक्यनावच्छेदकं तुशब्द्गतानातिः।शब्द्रार्थ

44

ः मं । नूनमस्पर्रव्यं विविधतिमितित्य्य् इव्याभिधानेत्य्व दुवचनम्।यश्सामान्याभिधानं तदैकवचनिमिति।जाविश्वव्देनेरास्यजा तिश्कियहिषयेणे त्यर्थः। द्रव्याभिधानिष्टत्यस्यद्व्याभेदेनाभिधानिष्ठेष्यतयाद्व्याभिधानं चार्थः। सामान्याभिधानिस्य स्पद्रव्याद्वेदेनविशेष्यत्यातद्भिधानित्यर्थः।यत्तुब्हुष्वहुष्वनित्रित्रत्र्वेभाष्येउक्तम्। यद्गुणोगुणिविशेषकोभवित तस्नान्तरेणभावप्रत्यपंगुणप्रधानीनिर्देशः। यस्तुगुणिनागुणोव्यपदिश्यतेपरस्यशुक्कद्तितस्न्तरेणापिभावप्रत्ययंगुणप्र धानो भवतिनिर्देशद्ति। तनुभावप्रधानतात्पर्यग्राहकमात्रोपलक्षणम्। नथासस्त्पस्त्रेणिजातेः परार्थत्वेतस्याएकत्वादुदि वचनारासिहिमाशङ्क्यव्यक्तिवादेचनबाह्मणं ह्न्यादित्यादावेकंबाह्मणमहत्वाहतीस्यादित्याद्याशङ्क्योक्तम्। नह्याकति परार्थं कस्य द्व्यंन गरायों द्वापरार्थं कस्य बाहतीन परार्थः। उभयो रूभयं परार्थः कस्य वित्कि विद्युण भूते कि वित्य धानभू तमिति।यथापचतद्रयादीकियामाधान्येपिसाधनसंख्याकतोवचनभेद्रवमाक्रतिमाधान्येपद्रव्यसंख्याक्रतद्रयदेषद्वि कैयरः। मतुप्रहें विकेयरः। आश्रयगतेकत्वसंख्याविशिष्टाजातिः कार्येआश्रीयतेयथा पशुनायज्ञेतेत्याद्विति।पद्योद्द्य स्यपद्जन्यबाधविषयद्त्यर्थः।गुणभूतिमत्यादैःस्वारिमकतयतिशेषः। कल्वित्तस्यापिप्राधान्यं वृतात्पयेत्राहुकसापेस् मितितद्श्याः। द्व्यप्राधान्येचक्वचिन्जातिगतसंख्ययावचनम्। यथानब्राह्मणमित्यादी। तज्जात्याकान्तसक्ख्यकीनांचबी

कदाषिगा व्यक्तिविशेष्यकालो प्रान्तिविह्णयाकियायतस्तिगीवाद्यपसिहातगोत्वाद्वितरपदार्थसं वन्धबो धनस् प्रस्त यी स्य चप्रत्ययार्थेत्रायेणोपलक्षण त्वयेवाअत्यवीपगव मानचेत्युक्तेनोपगोरानयनम्। उपल्क्षणत्वे चोपलक्ष्यविषयित्र याः विषयत्वमेव। सहचरितां व्यक्तिकाति शिन्धितिषक्षेजातिषाधान्ये एकवचनंतात्पेषीयाहकत्रको स्थादीसमा हारहुन्हु श्वपटस्यशुक्कं इत्यादीलकः प्राधान्यंजातिविशेषणता। शुक्कः परः परोगत्यादीच। शाबले यस्यगार्थरोनित्यद्त्यादान भिधानाएवमेवघरानेद्रव्यक्षितनायहा।जातव्यत्त्रोरव्यक्तिरकात्जातरेवश्रधान्यपनवहायन्वयावपपिः।अतएवग ||बादिशंब्दार्थानामाश्रुयगत्विङ्गादियाहिता। तद्खुक्तेतिह्यक्षितिस्चिभाष्ये। अथवाः व्यतिर्काद्ह्व्याकृत्योर्ट्यानयन अतिगात्वपद्जन्यबोधगेरिव बुंभेद्पधान नाद्यत्येनव्यक्ते विशेषणत्वभितनगोत्वंबाह्येदिति प्रयोगः। एनभेवघटः शुक्क द्त्यारीगुणिगतिखद्गिद्यादिनाशुक्वादियाब्यानास्।पटस्यशुकुद्यत्रत्नानाभेदस्येचतत्रसंबन्धत्वात्।यदाजातिब्यत्त्या विद्रम्बिविविद्यास्तो चाहां द्यसं मिनवाहां रोजाते आधान्यं वत्ताभावप्रधानो निर्देशद् तिव्यवहारः। सचय्याभिधानिमितिनाति पसंदुः। नदुक्तंजासारव्यायाभितिरह्येभाष्ट्रे।जातिशब्देनजातिर्व्यभिधीयतेद्रव्ययपि। वर्षपुनर्वायतेद्व्यमपीति। एवं हिकाश्चिमहितगोमण्डलेआसीनंगोपासकं पृच्छिति।अस्त्वन्नकाचित्तां प्रश्यसित। सप्यतिप्रयति वायं गाः प्रच्छिति इ CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सं-म

न्यानकत्यार्व्यक्रानपात्कत्रकोक्तम्। वस्तुशूर्त्यवित्यस्यवाद्यवस्तुशूर्त्यवित्यस्य। वाधवानावाध्यत्वाद्यवित्यस्य स्य भेदः।वाधद्वामसत्विप्राञ्च्यवहार्ख्यतञ्चन्यद्वानस्यचजायमान्त्वात्तरुक्तमस्य नास्यप्रविष्क्रानम्बदः करोति हीतीत्यादुः।अपरेतुधर्ममुप्रस्पाकित्यशक्तियहाहस्तुतसात्त द्रमाकृतिविशिष्टान्यक्तिबुध्यतेनतुत्तद्रमेषकारेणेति व्यक्तिवार्भप्रक्षष्टप्रकाप्रभिन्द्रतिवाव्यतीपिवस्त्ततस्तत्तिहिशेषणविशिष्यतेःस्वस्त्रपेणापस्कितिः।यथापः शुक्रवा 145 साः सदेवद्त्तद्राहोश्च क्रवास्य पर सितेशतियहापदेवदत्तपद्जवोधन तङ्गानंतवाजात्याद्रपि। एवद्वजात्यादेक पत्रस्णत्वम्। यत्रवाय्यस्पाणां सर्वेषां स्वरूपतः शक्तियद्विष्यत्वसंपाद्यस्वयंशक्तियहाविषयाचा पाविषयञ्च। यथाकाक वसीर्वदत्तगृहाद्त्यारीकाकःस्वीपलिस्तित्रणात्वादिनात्द्रगृहिभितरेभ्याच्यावतेयतितथानातिव्यक्तीरूपस्छाच्यर स्वापल्सिताभिस्ताभिःशक्तिमितरेभ्योच्यावर्वयति। पृटत्वाश्रयोग्यः सघटपद्शक्यइतिशक्तिग्रहस्तत्परेनविशेष्यमात्र परामग्री। घटी घटपद्रा क्य द्रास्याच्युयमेवार्थः। एतद्वाभिषेत्य ध्रुवमपाचेद्ति स्त्रेधावतः पतिनद्त्या रावध्रवत्वमा श्रुक्यसतीव्यविवस्यासमाहतम्। सर्गोपलस्ति द्व्यमात्रमत्र विवस्ति तमितिकेयरः। तदुक्तम्। आनन्येपिहिभा बानोमेकं कत्वी एत सणम्। शब्दः सुकर्संबन्धानचव्यभिवरिष्यवीति। हरिरच्याह्। अधिवेणनिमित्तेनदेवर्त्तगृहेयया हिं

धर्तिबोध्यम्। दृरं चाभेदेनव्यक्तिविशेष्वत्वेद्रष्टव्यम्। भेदेनविशेषणत्वे तुनात्यारव्यायाभितिस्त्रीक्तरीत्येकवचनमेव। व्य क्तेः प्रकारतं चूनिरविक्विनायाण्य।विशेष्यभू तजात्याचानुगमः। निहमकारीभूतमेवानुगमक्षियत्रमानमस्ति।यनुस मर्यस्त्रेमाध्यकेयरयोरक्तेवीरपुरुषद्त्यारीद्वव्यवादेतस्य शेहाभावाचिभवार्थानामकाश्रीभावरूपसाम्बर्धिस्याशरु क्याचा चामपिद्रचाहारी हत्ययणाविशेषणविशेष्यभागीजाति बाहेएवं द्रव्यवाहे । वाच्यग्रणहतभेर्माश्चर्यतदुपप्ति गिति।तत्रावा च्यमित्यस्यशक्त्यविष्यङ्त्यर्थः। शुरुद्रव्यवाद्रुत्वनुषद्भेनीपपाद्यिष्यते।घटोघटद्रयाद्वीवशेष्यविशे पणभावापतीतेःसोपिभेदसापे सङ्ति त्सारायः। नांसाकृतिव्यक्तयस्त प्रार्थिद्तिगात्मीयसूत्रे। नहातिककारोप्याह **। तुमान्याविमाणार्थः विविमाणा**त्रपानापसर्जनभावस्यानयजनपरार्थत्येम्। यसभेद्विनस्यविमाविमातिस्यत्दाव्यक्तिः परायां नजारमा हती। यथामेरित हितियो गिक्कतीति।तयाः स्कानाहीनामसंभवात्मा पहार्थः। यहा पुनर्भेदा विविध तः सामान्यगतिश्वत्वातिः परार्थद्तरे विज्ञोषणम्। यथागीने पदास्यष्टवद्ति। अत्र सर्वव्यक्तिलाभा ये कवचनाप पत्तयनुजातिः प्रधानत् स्थाः सासा द्वयासिभावाह्यनवभेदविवसावी ध्यो। पि इक्षमधीगाव द्वाना स्तिः विवा दरणनयण्याहातः याक्येविस्कोरचारेनिस्तिवर्यो हेवित्विपिएकमधीगावद्वानास्यानिवस्तुन्यः

ल-मं- कारातिरिक्तानबन्धिकात्यानिबेशास् तवनदोषद्तिषिभाव्यते।तहावृषायंप्रयासः।किच्यवत्वाविक्तिसंपेप्रतिद्ण्ड कार्णता ग्रहोपिमदुक्तरीत्येवसुग्रहोनभवदुक्तरीत्येत्यवस्। यतुद्धितद्वितस्त्रोभाष्युवक्तस्।स्वार्थमिभधायशब्दीः निरपेसाट्यमाहसम्वेतद्ति। तस्यायमर्थः। स्वार्थजात्यादि।अभिधायति चयकाभिधायहिषये अभिधायति । पद्किरूप् साद्तरनिर्पेशःसमवायेनसंबद्धंद्रव्यमादैति।अभिधायेत्यस्यपतिपाद्यत्यर्थेह्योनुपपत्तिः।शब्द्तीजातिद्र विषाः क्रमेणबीधाननुभवात्।प्रसम्बद्धक्रमस्यात्रारोपद्रसपिन्युक्तम्।आश्रयानास्त्रिद्धत्नातिप्रत्यस्यापनुभव विरुद्द्वनतत्रापिवस्तुतः क्रमाभावात्।भट्टास्तुजात्याव्यक्त्याक्षेपः।विशेषणत्ववैशिष्ट्येने वजातीपूदानाशक्तियहाद्व श्वपाटवानु प्रत्याविशेष्य व्यक्ते राक्षेपः। त्वादि रहितपद् बोध्यां जाति व्यक्ति विशेष्यक वोधविष्या। विशेषण त्या गरही त्राक्तिकत्वादित्यनुमानम्। यत्तुजातेनिविकत्यको पस्छितिनिविकल्यके इन्द्रियवत्त्राब्दापिकरणेशक्तानुभवोपिजा त्यशानक्रकारकएव।गोलंकिविद्धितंजातित्वादित्यनुमानम्।पदप्रयोज्यायाश्वउपस्छितेः शाब्दकारणत्वान्यस्य सिमद्भः।सतितात्ययेषूमोयंज्वलतीत्यतोवन्हिज्वलतितिवीषोभवत्येवायमेवाहोपद्तितन्त्र। वाद्यहित्पस्छतेरसा वायकत्वात्। शब्दतीजातित्वेनानुपस्छितेः ।अर्थापनेरिय नावसरः।अनुपपति ज्ञानमन्तरेणापिबोधात्।समान ॥

। यहीतंग्रह्शब्रेन्शुद्रम्वाभिधीयतङ्ति। शुद्धमवनतुजपस्मणीभूतकाकविशिष्टिमत्यर्थः। तथासत्योपाध्यपस्कितं सत्युमपाध्यनादरेणेवज्ञेन्रिभध्ययतद्तिहैंकाराजः। नब्राह्मणित्यादीब्राह्मणत्वोपलिसतत्तस्य सर्वचाक्तं बुसत्ता इनदायः।यहा। रूपसायान्यात्सर्वव्यन्तिषुह्नननिषेधादिति।त्दुक्तमङ्गण्यंद्वेभाष्येक् पसायान्याद्दासिद्धम्।वाल स्या राश्वित्र होपिई हशोगोपुद्वा च्यइति।अनापिपशेश्वित्य हे भासमानो पस्त्र सहिपण द्व्य स्थित देशित्र वीरपुरु षस्त्यादीसमासः। वीरपदेनीपुरुषस्याञ्चपस्थित्यातयीनेपयीपतात होध्यव्यक्तिमानवोधकत्वंहिपर्यायत्विमतिवदः। न्तिअसमिपूरमः समर्थस्त्रेभाष्यस्य छङ्ति समासवादे निरह्णियवाते। यत्तुजातिपक्षेपिगवादिपदां नामुभग त्र शास्तिः श्रास्त्रमहकायेकारणभावेचजातिप्रकार्त्वस्थविनवैशोनलुखिकविशेष्यकत्वस्थिनवेशः।अतएवव्यक्तयशेकुकाः। शक्तित्रद्रोतज्द्रानानपेसणात्। एतावतेवजातीशक्तिरितिव्यवहारङ्ति। तन्त्राजीरवात्। किंच्सामान्यलस्पणारव । एउना यहायं प्रकारसाचाशक्यम्। कार्यताव च्छेदककोटी विशेष्णां शानि वेशेगोत्वेना च्यादि बोधाप्ते :। नचप्रका रताविशिषएवनिवेश्यते इतिवाच्यम्। तस्यगोनिष्ठविशेष्यतानिस्तिपितेविशब्देनेवबोधनीयत्या दुर्नेयत्वात्।तिन् वेशोतुगाम्यत्त्यन्तरबोधोनस्यात्।तनिष्ठविशेष्यतायांविनस्त्रपकत्वाभावात्। यदितुविशेष्यांशेविशेष्यतायाः प्र

न मं अन्यासांतु ताद्थ्योत् पाकत्वव्यवहारोगोणः। एकपटशुक्कापर्पटशुक्कुगुणयोः प्रस्थिक्ता गावस्तुआरोपित सेद्रुतः कचिर्सेवतथाप्यित्वा।गुणवरेषुतक्तातिः।पाचकद्रसादेः पाकित्यासंबन्धवन्तिन्।कियापचर ६३ कस्यक ताश्वयः संबन्धोविषिष्टश्रक्यः। संबन्धश्रक्षित्याकारकभावः सएववत्रश्रक्तिविभिन्तम्। प्रवृत्तिनिभिन्त | स्वचयञ्जामा च्छ्व्यपरितिस्तस्यम्। तस्य भा बद् तिस्त वे आवशब्दे नप्रहिति शिन्धिन । अत्रव्वतः संबन्धे भा वप त्ययः। शब्द्परिष्यक्षिद्में स्वंद्रपद्मानान् के विदेशं बन्धद्दानों दितिस्पष्टं तस्यभावद्यन् के परे। नवजाति गु ण्योलेक्निक्द्यासाय्मत्यादिपत्तियाभेद्विवन्थनस्यतिसेधानान्यतंत्रसंबन्धभावप्रत्यम् क्रियपातुकर्न्तेभर् स्यवनियमनपतीते सत्संबन्धद्रोनादेवशब्द्षवृतिरिति तत्रैवभावप्रस्य । किया कार्क्यो भेंदा भेदा विति मतिति इन्ते तुगुषाद्यप्पद्समानाधिकरणेद्रस्यकेभेद्रिग्धानम्।अत्रवशब्दशक्तिस्भाषएववीजम्।अत्एवक्ताद्रतसमास ्यः सबन्धाभिषानभावप्रत्ययेनेस् क्वापाचकत्विम्यदाहृतं हरिणां क्रियायहतिविभित्तद्रयस्यिक्यासबन्धप्रदत्तिनि । अस्तिकृत्यवार्थः। जातिगुणिक्रियायरुं छेतिचतुष्ठयीश्रच्यां नाप्रवृत्तित्यन्नित्यम्भवस्य प्रस्ति विश्वित्तक्श्रच्याप्र ध्रणभितिनन्यूनता। यहच्छा शब्दा डित्याद्यः **कार्योभार्यम्य। तत्र डित्या**दिषु एक द्वोपनिवेश सङ्गाभूते प्रव्यक्तिरेन

संवितिवेद्त्यमाक्षेपद्त्विनशुक्तम्। स्वर्णकारकारिष्ठगृ हामाणेषुतेनस्त्नत्तव पृथिवीत्वसंत्रायद्यनात्।। द्रव्यवि निघटज्ञानेघटत्वभानाभावाद्घटत्वपदमन्यजातिभानेविद्रोच्यतयान्यत्वभानाव्य विचगवानिद्राष्ट्रवेनचगात्व स्थिममानंवित्तिवेद्यत्वेपिगागोत्वविशिष्यांगीति समूहाबम्बनमेवस्थान्वविशिष्टवृद्धिरत्याङ्गः। तन्। व्यास्थारि प्रतिसं थानं बिना पिबोधात्। एतेन नातिशक्त स्थव्यकी ले स्वोत्यवास्त स् । अनुपपिने प्रतिसंधानं विनापिबोधात्। र्ष |चित्राक्यार्थमात्रवीधकपर्स्येवान्यत्रस्थायाहरूलाचानचेवंप्रहत्यनययोपपत्ते खेत्यलस्। तनगवाहियाब्दे नगबादीनांत्रतीतीखदराचित्सारवादीनांप्रतीतिः सानुमानिक्ये बेत्यन्ये। शाब्दीबेत्यपरे। जलते लाद्यः शब्दास्त्ववयवार् यविसाधारणाः। यस्त्वीषधादि संस्कृतेपरिच्छिनेतेलार्थोव्यवस्थितास्तर्पिते। वयवंससुरायसूरेणाहस्तर्भिमा येण भाष्ये उक्तं समुदाये हृष्टाः त्राब्दाअवयवेषि वर्तन्ते यथातेलंशुक्त मित्याहिना। एवं गुणि वर्त्राक्वाहिनुगणः राष्यः।नः चानन्य म्। शुक्काद्गुणानामेकलितियत्वस्वीस्वराह्।आञ्चयभेदीवधिकस्तुभेद्व्यवहारः।एकापिसादयवः।अत्ए वअल्पत्वमहत्त्वस्ताभेदः। यहेकमग्वण्डं नेर्मस्यादिशुणान्तरसंभिश्रणे महत्त्वमन्यशास्मत्विमित्ततमप्रह्ने आच्ये । स्पष्टम्। क्रियाच्येवमेकानित्याच। उत्पाद्विनाशीसंबन्धस्येव। पन्यादिशक्यापिचाः व्यवधानेनफलजनिकासेकेव

्मं- । प्रायणेवर्दिरादेव्रत्त्रेभाष्येउक्तमंकुलंबस्यानभवतिची-कुःपद्स्यतिभत्वाव्।क्रथंभसंद्गेति।अनेनकुलकुपद्योर्भल असङ्गापर्योः पर्यायतास्पष्टमे बोक्ता। नचकुत्वपरस्यतत्रलस्या। मुख्ये श्रीकापिषयो गर्शनात्। उपक्रमेलास्यिक शब्दप्रयोगे बीजाभावा चेति दिक्,परेतुगुणा दीनाम पृश्वयत्वेआनन्त्य यभिचारयोः सत्त्वेन गुणादिगतजातिरेवशक्या क्षिपवान्कियावान् द्तिपद्योः शक्तिग्रहेसर्वथातयोदंबोरत्वात्। ह्युक्कारीनामध्यनेकत्वमितिपस्स्योपितमपूत्रे भाष्ये मन्वनतत्रापितयोः सत्त्वाच।युक्तंचेतत्॥अन्ययोक्तरीत्याच्यादीमामपिनित्यत्वाद्यापतिः।किंचेकत्वेप्योपिधिकमेट्सं निवनतीदुर्वरी।पाचकाद्षुसंबन्धप्रतिविक्तिक्ष्यप्रतियोगिक्रियागताजातिःशक्या॥यहतण्डुरुपाकेष्ठभिन्नेषुपा कः पाकर् त्यनुगतव्यवहारेणपाकत्वस्यैकजाति स्वपंस्याङ्गीकारात्। एवमन्यनापि। डिस्यादावपिडित्यादिशब्दगतना तिः शुकां चुचारणभेदेन हित्यादिशब्दानां नानात्वात्। तद्ध्येवसायांच । गुणादिभतजातेः परंपरयाद्व्य दित्त तयाद्व्य बाधनिवहिः। सामादाश्रयवितातिबोधननकोजातिशब्दः। युणादिहारकपरं परयातहिति धर्मबोधननकागु णादिशब्रा द्तिनचतुष्यीशब्दानाप्रवृतिरित्यस्यहानिरित्याद्वः। एवच्शुक्राद्यउभयत्रशक्ताएवगुणे गुणिनिच।आद्यैपंस्त्यम्। अन्येविशेष्यनिष्नता गुणेशक्कार्य पुसिगुणिलिङ्गास्तु तहतीतिकोशात् गुणिनिस्स्पेति तुनयुक्तम्।मानाभावात्

वाच्या।आनत्यव्यभिचार्योरभावात्।प्रातिपदिकमात्राद्धंबोधाभावेनसुबन्ताच्संख्यादेरवप्रकार्तयाभानेननत तानि विकल्पकम्।नचडित्यत्विमत्यादीपत्ययायाभावेनत्वाद्यतुपपत्तिरितवाच्यम्।च्यक्तेर्वपकारताविशेष्यतारूप विषयताहरीनभाननप्रकारतायाच्छन्यायाच्यक्तेरवत्वाद्यश्रीतात्। जात्यति विकाशमा श्रीप्रकारतायाः साविक्किन्त्विन यमसुभेद्संबन्धाविक्त्वप्रकारतायाएवितिनकश्चिद्दीषः।यहा।तंत्रप्रकृतिः शब्द्यप्राविश्राष्यभूतीर्थएवत्वाद्यर्थः। डि ्यिदित्यत्वपद्योग्यपर्यायता।यत्त वाल्युवाद्यवस्काभेदेनशारीरभेरावत्वहत्विदित्यत्वादिजातिः सेवत्वाद्ययदिति । तन्न । लोके त्रभेद्व्यवहाराभावे नता हशोगि अहेन भेदे प्रमाणाभावात्। आकाशे तुपराकाश्म वाकाशाहीति लोके भेदव्य व हारेणतत्रीपाधिकमेदंसिहिः।अन्यश्रीकद्रव्योपनिवेशिनीत्यस्यासम्वापत्तिः।एतद्यत्यभावद्तिस्त्रेभाष्यस्पष् मितिश्किवारेनिरूपितंतिह्तवंबारेनिरूपिष्णतेच। कादिपदानांकादीनामेकत्वमतेपञ्चवर्णव्यक्तिं युतेषामनेकत्वमते पञ्चजातीयवर्णन्यसिषुवाशसिः।अन्यजातयउपलक्षणमितिच्यसिषाद्यसिरायाकीध्यम्।तत्राप्यानन्याद्यभावेनप ञ्चिर्सेकशक्यता ब्रेंड्रकानुपयोगएव।तत्रापिपूर्ववहेवआवश्ययद्ति कुर्व्हुशब्द्योः पर्यायताएव। आहिपरा नातुशकाव्यक्तानन्येनशकातावच्छेरकाषेश्यणात्।आदिषदमेवशक्यतावन्छेर्वंतदेवचतदुत्तरताद्यर्थः।एतरभि

ल-मं ततः कार्यव्यक्त्वनन्तरंभेद्स्यभेद्मात्रमतीतेःकारणैः।अयुत्सिद्धत्वेनेकदेशस्ळित्याविभागरूपेरित्यर्यद्तिहेलाराजः। त्त्रभेट्स्छलकोः वयवावयविभावोगुण्याणिभावादिश्वसंबन्धः षष्ठीवाच्यद्रयेतावतासमवायस्यसंबन्धतं व्यवहारः । लोकेप्यपृथाग्भावारोपात्। तदाश्रयसंघेसमवायव्यवहारः।तत्रवसमवायपर्मेवप्रवृत्तिविवित्तम्।समवायाभ्युप गमाच साम्यादनवस्छितेरितिव्यासस्त्रतंत्रसमवायस्थेवसासात्संबन्धत्वमित्यर्थरवण्ड्कम्।तर्थस्तुसमवायस्ब ||न्धाभ्युपगमाद्रिपनेष्टसिद्धिः।अवयवैरत्यन्तभिन्नोवयवीसमवायसंबन्धेनतैः संबध्यतेचेत्समवायोप्समवायिभ्यो कल्प्यद्त्यनवस्केतिसमवायस्यसमवायिभिः संमूकितावभासाद्भेदानवभासेननसुख्यसंबन्धत्वमतोन्षष्ठीवा च्यः सः। संयोगोपिनष्षीवाच्यः।परार्थ्योजनामात्रहेतुः संबन्धोहिष्ट्यर्थः। संयोगस्तुनैवम्। तस्यस्वतः परार्थः। त्वात्।संयोगंपश्यत्यादिव्यवहारात्।पँस्परंसंयोगेनाव्यवानामवयव्यत्यादकद्वेनवस्तुभूत्कायंकारित्वाचासंब न्धस्यतुनतत्वभितिस्पष्टमेवेतिस्पष्टहेरिहलाराजग्रन्थ्योः।कणादोपिद्हेद्मितियतः कार्यकारणयोःसमवायद् ति। इहेतिइद्मितिचयतद्यर्थः। कार्यकारणयो रित्ययुतिसद्धाना सुपले स्णम्। आद्यं मृद्घटद्ति। अन्त्यं मृद्

। साक्षणिकानां कोशेः नुपादाना च। स्त्पादिशब्दवा च्यस्यतुशब्दशित्स्व भावान्वगुण्यभेद्यापन्नतेतिबोध्यम्। जाति तहतारीणगुण्यादेश्वसमवायःसंबन्धः।समवायोः पृथायाबो द्व्यादीनांगुणैर्मतः।सनित्यो यबहिद्व्यंनतत्रानियतो गु णद्तिचरकेपतञ्ज्यके ।तत्रसमवायद्तिसस्यमपृथमावद्तिलस्यम्।सचसहैवाचस्कानस्।अयमेवायुतसि दः। द्यारीनामाधारभूतानांगुणैराधेयैःसमवायोमतः संबन्धद्तिशेषः।तेनपृथिवीत्वगन्धयोनैसंबन्धः।आधाराधेयत्वाभा वात्। आधाराधेयभावश्वतयारितयतः। तन्तुषुपटः पटेतन्तवङ्गित् एक्षेशार्वितिचव्यवहारात्। सभवायो नित्यः किसर्वत्र न्त्याह्र यत्रेति। नित्य मितिशेषः। तत्रनित्यद्रत्यर्थः। हियतस्त ज्ञानियतोः नित्योगुणीनात्। नित्यद्रव्यत् इणयोः समवायोन त्याः यादन्यत्रानित्यद्त्युक्तम्। एवंचानेकत्वमञ्चक्तमेच। एकत्रह् ज्येअनेक गुणकर्माहिनिक्विपतोर्नेकस्तन। मानाभा वात्। कित्वेकएव। एतावते वैकः समबायद्तिव्यवहारः केषां चित्। तदुक्तकणा हेनतत्वं भावेनेति। तत्वभेकत्वं भावेनस त्त्रयां व्यात्व्यातितत्र्यः। सचापृथक्षितिक्षपः समबायः स्वस्वस्त्येणेतेषां भेद्व्यवहारित्यामकः। अयुतिस् द्भित्कार्भेदारोपाचा भेदव्यवहारनियामकोपि।परःशुक्तः तन्तुषुपरः परीभवन्ति तन्तवी रुसेशा खेत्यादिव्य वहारात्। तडुक्तंहरिणापा ततस्त्समवायार्याशक्तिभैद्स्यंबाधिका। एकत्विमवताव्यकीरापाद्यतिकार्णेरिति।

ा-मं । ध्यासबदेवास्यापिव्यवद्वारितयामकत्वाभावापतिः।स्वर्णकार्यदानेस्वर्णदानाद्वमधिक्यश्रवणात्।किचभेदाभावः प्रतियोगिताव च्छेर्कधर्मस्तपद्गतिस्तपदोतस्याध्यासएवचा च्यद्तितस्याध्यसत्वापत्तीत्वत्सिद्वान्ते भद्गः।अतिरि क्तत्वेतुगोरवम्। दिचानिरिक्तोपितत्समनियतुर्तिनाध्या संविनानिवहिः। अतिरिक्तोः समनियतद्तिचेत्। अक्तुम् कल्पनायामत्यन्त गोरवम्।अत्रग्रन्थेयत्यु वेवहशस्तादात्यस्य सेवस्यत्वस्तम्।वस्यतेचतत्परवासनयति बो ध्यम्। एतेनायुतसिद्धानास्वेस्त्रपमेवसंबन्धोनसमवायः। तथाहिस्वस्त्रपविद्रोवसंबन्धत्वमपिधर्मः स्वीत्रियते। प्रत्ये वस्ति णचसंबन्धिता प्रतीत्यनुसारात्। संबन्धत्वनचतस्य संबन्धिह्य्विक्त्यत्वेविश्व ह्यु विकासकत्वे वष्टीबा ए ज्यताआधारतारिनियामकताच।तन्तुषुपटःसमवतइतितिह शिष्टबुद्धेस्त्याध्यवमेवोपपाद्यत्वात्।एतेनानेकेषुस बन्धत्वकल्प्नापेश्यासमवायतत्वं बन्धत्वयोः कल्पनालघोषसीत्यपास्तम्। समवायन्क्षितमनेकेष्वनेकसंब न्यत्वकल्यानि रहपक भेदेनसंबन्धत्वभेदेसमवाये व्यनेकंतत् कल्ब्यसमवायश्चेत्यतिगौरवात्।संबन्धिभेदेनसम वायस्याप्यनेकत्वेऽतिगीर्वाच। मंयोगस्यतेनघटभूतलादिस्वक्षेणान्यशासि दिः। वियोगकासिपितत्वरूपतादेव (स्थिनविशिष्टबुद्धिप्रसङ्गात्।समवायस्छलेतुसतोः सबन्धिनोर्नकदापिवियोगव्तिनदोषः।गुणयुण्यादेःसतः कदाण्य

राम-

परद्याहिकियाकियावतारि चैत्रोगच्छतीत्याद्यमेद्पताति। पत्यवादिकतीः किय्याभेदेनैवान्वयात्। भेद्सं अन्य स्यश्रब्दादनुपस्छितेः।अयंसम वायोबो दशब्दार्थयोरिएनकुंश्रक्यः।अत्यवनत्ये।व्यविभेद्व्यवहारः।अत्रार्थयंप्रत ब्द्द्रितव्यवहारेणतयोरप्याधाराधेयभावसंस्वात्।विमानस्वप्देश्हास्।वाद्यार्गज्यायद्वय्युणक्तंसामान्यविशेष समबायाज्ञातव्याद्तिवरके।यचुभेद्समानाधिकरणाभेद्रह्वंत्तादात्व्यसंबन्धःअभेद्रख्व्यासज्यवृत्तिधर्मानवाच्छि निप्रतियोगिताकभेदस्यतादशएवाभावोनाति रिक्तः। एतेन भेद्त्वाविक्ति। भवश्वेदशसिद्धिः। भेदप्रतियोगिताका भावश्रेद दित्वादिनावह्यादीनी सभेदाभावस्यापिसत्ताद् विद्विनी लद्यादेरापितित्यपास्तिमिति।तन्तात हत्यसाधा रणधमें स्त्पा श्रीगिकेनता हात्यशब्देनशब्द मयदिया तावतो । श्रीस्या लाभात्। तत्राध्य शैक्तिह कल्पनाया तुगीर्व मकुप्तक्रमाच।समबायान्समवेतीतिस्त्रेसमवायंसुमूहंप्राच्यतदेकदेशी भवेतीत्यर्थेद्रतिचेतिच्यारच्यानेनोक्तच रकें श्लोकेनचसमवपूर्वकेण स्तत्रशक्तिः क्रुं प्तास्पदार्धश्चक्रं प्रस्वितिनमेकिचित्कल्यम्। किच भेदतद्भावयोविरु दस्वभावत्वात् क्यमेकत्रस्कितिः।नचैकाँध्यस्तः।तस्वंकिमेहस्य तहभावस्यवा।आह्यमध्यासःकिमाद्यव्यवहार हरीभ्यरस्योत्रशुक्तोरजताध्यासवदाधुनिकस्य। आद्येसि हुतस्यच्या वहारिकत्विमितनत्यीवैषम्यम्। अन्त्येत द CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सम्मुम्बान्स्रामिभावधातातातातातानानान्त्रिन्त्रिन्त्रिन्त्रिन्त्रिन्त्रिन्त्रिन्त्रिन्त्रि

ल मं बिद्रमेवशब्दतीबोधनासते । घटंकुवित्यादेश्वनुहिर्छघटंबाह्यकूपेणकुवित्यर्थः। यद्तिविधील्सणानुनिता। हु । किंचयत्रक्रियापेबुद्दिकेवात्पाद्यत्वन्यतीयतेकसंघातयतीत्याहोत्रवबीद्धपदार्थनिविद्धोनान्यत्र। किंचास्य स्त्रस्यशाटकंवयेत्यारी बुद्धिस्थएतत्स्त्रत्रसंबन्धाआवादनुपपतिः। माष्टीत्यारीबीद्वाकारस्य बाह्यशब्देविधाना नुपपतिश्चितिभाव्यते।तराघटादिपदानांततपद्व्यत्हरिष्यमाणे लक्षणयाय स्यजातस्यघटपदेनव्यवहारोभावी 25 / तक्वितितदर्थः। सत्कार्यवादाभ्यपगमाञ्चनतत्रव्यवहरिष्यमाणत्वादेरनुपपतिः। यहाईहश्बी पस्येवशाब्दवि चयत्वंबोद्धस्त्रैतत्त्रत्र्योभेद्दायद्वादेतत्त्रत्त्रत्रसंबन्धानानुषपन्नः।एवमवबोद्धाकरस्यबाह्यशब्दनविधानमः प्यापन्नम्। व्यनमपिवी दुसेवतिबोध्यम्। द्रग्यणद्तिस्त्रेभाष्यस्पष्टिसद्भ्। यद्विरादे जित्यादी तुसवैषांशब्दानां नित्यत्वेनसर्वाकारादिषुविद्यमानेषूक्तरीत्याशक्तियहस्यबाधस्यचापपतिः।शास्त्रतुसाधुत्वान्वाख्यानमात्राम तिप्रकारान्तरमपिभाष्य्वत्तम्। किचेविद्यमानघरेषुगृहीत्श्तिकस्यभाविधरोत्पत्यनत्तरगृहीत्शक्तिकघर रामः सारपात्तत्रत्व्यक्तिग्रहस्त होध्यापरोनष्ट्रयोद्रिपत्यद्व्यव हतीन्ष्टद्र्यथीबोध्यः।इदेनुबोध्यम्।य त्रक्याचित्सं स्योपस्छितमन कमर्थमुद्दिश्यसं इतंन्तरं बोध्यते। यथे सूत्रा ब्रेनेकारीकारा वृद्दिश्य विद्वसं इतात् ६०

वियोगेन हो का नां विवे का यहात्। परः शुक्र इति। भेदारोपण तुपरेशुक्र इति। एवं चधरादिशब्दानां जातिशक्त त्वेपिजातिव्य स्योविवेकाग्रहात्नवाहायनुपपितिरत्यपास्तम्। कदापिसंबन्धस्यद्रव्यत्वादिनाः प्रतीतेश्व।अतएवद्व्यस्वरूपा तिरिक्तसत्तादिजातिसिद्धिः।तदुक्तंकणादेन।द्रव्यत्वगुणत्वप्रतिषेथीआवेनव्याख्यातद्ति।आवःसत्तायथानद्रव्याद्याः। त्सिकातयासमवायोपि।विलक्षणबुद्धिवेद्यत्वार्ड्तितर्थः। ननुभाविविषयकशन्तिग्रहोवोधम्बक्षम्। नस्। भान्य सस्णया।तद्तुपपत्तेरुक्तत्वात्। नच्जातिष्रकार्कप्राक्तिग्रहस्यस्वाश्रयविषयकवेष्यजनकत्वेनतह्ये धनिवहिद्तिव च्यम् । बोधकाले ऽसत्वेनतस्य जात्याश्रयत्वाभावात्। सत्वेनाग्रहाञ्च। ताहश्रेनतेनार्थेनशब्दस्यापसंबन्धाग्रहाञ्च। नचसत् कार्यवादेकारणेकार्यस्यसहस्यस्त्रेषणसत्त्वांनातुपपत्तिः।सहस्यक्त्रिणसत्त्वियस्यकारणस्त्रेपणसत्त्वि त्यश्रांत्स्यमृरादिशब्दवाच्यत्विपिघरादिशब्दावाच्यत्वात्। षहत्वाद्याश्रयत्वाभावात्।तहुग्रहाभावाचान्वेवंश ब्स्यसंबन्धनित्यताहानिः।तदुत्पत्तिकालमेवशब्दसंबन्धनिवधमानयाःशब्दार्थयोगिवयागत्।तज्ञातीयव्यव हारनिस्यत्वाचिनित्यत्वव्यवहारा सतः। अतरवसतः संद्रा संबन्धद्वि वृद्धिराहेच्यू स्त्रे आध्य उक्त स् । सावाणिकाना म मनुमेवान् सुविभविष्यतीत्यादी भावित्वे नबुद्धिस्यभावित्वे नबुद्धिस्यभावित्वे नबुद्धिस्यसङ्गाबीधनिमितिनदीषद्तिचे न्।

ल-में साम्यावस्कारूपस्थितमात्रविवसायोनपुंसकत्वमितितद्र्यः। एतद्वस्कात्रयस्यपदार्थमात्रेमत्वादिदंकेवलान्वियाद्य व्यक्तिरिदंवस्तुअयंपदार्थाद्तिव्यवहाराणां सर्वत्राप्रतिबद्धम् रत्वात्।अर्थनिष्ठं चतत्।वथाचभाष्यम्।एकार्थेश्रव्हा || न्यत्वादृष्टंलिङ्गान्यत्वमवयवान्यत्वाञ्चिति। पुष्यःतारकानस्त्रभितिष्टाब्द्नानात्वद्शेनात्र्सनकेशाद्यतिरिक्तमेवलिङ्ग मर्थनिष्टम्। कृटीकृटीरइत्यादीरेफस्यावयवस्योपजननेलिङ्गःभेर्ट्यनाच्चेतिअर्थद्तिकैयटः।अत्एवापक्रमभाष्येरू 259 परसगन्ध स्पर्शाब्दानां स्त्यानप्रसवीलिङ्गः मित्युक्तम्। निह् स्त्पाद्यः शब्द्गताः पुलिङ्गः शब्द्दतित्वाच्यवाचकयोरभ दोपचाराद्बोध्यम्।अर्थआद्यजन्तंवातत्।आत्मिनसर्वस्याध्यस्तत्वेनपरंपर्यातत्रापिस्यानादिसत्वाद्यत्मात्रह्मः। त्यादिव्यवहारीपपतिः।नचापचयादेविंभ्रद्वस्यनैकत्रसमावेशद्ति एकस्यहितिबिद्धः तानापतिरितवाच्यम्। कोश भाष्यादिपामाण्यनिवरोधस्येवाभावात्। उपचयादीनाविवसेवचव्यवहारिनिमत्मितिवेषास्मतनिहकस्विद्रिपस्व स्मिन्नात्मं स्णमप्यवतिष्ठतेव धतेवाया वर्नेनवधितव्यमपायेनवायुज्यते इतिभाष्यात् स्णिकत्वेपिनव्य हारहानिः। ||त्त्रकिष्यंत्राब्र्मकिङ्ग विशिष्टार्थेएव्यक्तः किष्यत्हिङ्ग ह्यविशिष्टकिष्यात्रितयविशिष्टद्विहिङ्गात्र्यासनादि भ्यानिणेयम्।भावतत्वविदःशिष्टाःशब्दार्थोषुन्यवस्छिताः। यद्यद्भौगतिमतितत्तिह्युः भ्रवस्तेद्तिह्युं तोस्तेषा

न्प्देशेषु रहिपदादे होने वतयोवीधः।अतएवानुवात्तिः तद्तिसूत्रे उनुवात्तिः ती द्वावत्यनेपद्मित्यस्य तङाना द्वावर् श्रीत्त्रसंख्यातान्देशः प्राप्नोतीतियथासंख्यास्त्रभाष्योक्तंसंगच्छताअन्यथानवानांतद्यत्वेनात्मनेपद्वत्वेनवाधे एकत्वेनच्द्रावयावित्यस्यानुपपतिः स्पष्टेवारेच्लंभेच्यद्ंजातिविश्वाचेवत्यन्यत्। एवंचवृद्धादिपदानांनपदंपवृत्तिनिभि त्रम्।यत्रप्रहतिनिमित्तान्तरासंभवस्तत्रेवपदस्येष्रवृत्तिनिमित्तत्वात्।यथाभादिपदेव्त्यव्यत्रविस्तरः।एवंलिङ्गमपिप्राति पदिकार्यः। नतुत्रत्ययार्थः। प्राधान्यापत्तेः। बागादिशब्देभ्योविनापित्रत्ययंतहोधान्न। लिङ्गानुशासनस्यमहातावेवद्र्शना च।अतएवस्बमोर्नपुंसकार् हरवीनपुंसकेनपुंसकस्यझलचह्त्यादिसूत्राणिसंगद्धन्त।तस्याच्छसह्त्यत्रपुंसीत्यस्यः पिलि द्वाराष्ट्रस्यप्रस्तित्वेद्रत्यर्थ।स्त्रियामित्यस्यचतत्रवर्तमानात् प्रातिपदिकादित्यर्थः।प्रातिपदिकार्यतिस्त्रेतिस्त्रेतिस्त्रे विस्पापितत्रवर्त्तमानादिलर्थः।प्रथमायालिङ्गर्थकतायाअभ्युपगमेतुघरेनेस्पाहीतत्प्रतीत्यनापतिः।नवस्तनकेश्व ातिस्मी स्पाद्धी मशः पुरुषसम् तद्यादिलक्षणलिक्षतपुर्वादेर्चेतनेबाधात्रवद्वादौराबाद्यनापतिः। किंचदारानित्या दोनत्वनस्यात्। तद्धीस्यपुं स्त्वाभावादितिचेत्।अत्रभाष्यकारः। सत्त्वरजस्त्रअसीप्राक्षतगुणानां हिर्दःपुरस्वमपचयः स्त्रीत्वसाम्यावस्खारूपस्छितिमात्रेनपुसकत्वेषिति।अतएवसामान्येनपुसकिस्युद्वचाषः।उत्कर्षापकर्षसत्वेपि।

ल-मं स्यवपायाद्तिमन्त्रेच्छागस्येत्यस्यच्छागभिनेद्वित्रियामसंभवात्।अदन्तच्छागशब्दस्यलेकिकपुरत्वसमानाधि ६९ क्रण पारिभाषिकपुरलविशिष्टेशकः। यथासारस्वतीभेषावित्यत्रतिहितप्रस्तिः श्ब्दः स्त्रीलिङ्गः पुछिङ्गोवेति सं देहें संदिग्धेत्वावन्यशेषादितिन्यायेन एतहे देव्यं सिश्चनित्यर्थवादादेक श्रेषणह्योर्ग्रहणं निणीयते। शास्त्रीयमपिलि द्वं लोकिकिल्कुवत्शाब्द्बोधेभासते।तथानुभवात्। प्रंस्त्वविशिष्टोघटोघटपद्वाक्यद्त्यादि प्रकारेणशक्तियहः। रव्यायामित्याद्यं स्वारस्याच। लोकिकेलिङ्गे र्यवृतितायाएवक्कमत्वाच्च।नहिनपुंसकेनामशब्दास्तिवृतिस्वमोरितिस्त्रे भाष्याचा नपुंसकार्याभिधायित्वात्तर्भेराच्याब्रस्यनपुंसकत्वप्रितिहरिकैयटी द्रयन्यत्र विस्तरे विशेषिका स्तुपु स्त्वाद्योजातयः। तिस्रोजातयर्थेताः केषांचित्समवस्छिताः। अविरुद्धाविरुद्धाभगीमनुष्यादिजातिभिरितिहर्ये किः। परस्परविरुद्धाभिगीमनुष्यादिजातिभिः सहपरस्परमविरुद्धाएताः संमवस्छिताइसर्थः। केषाचि द्वैशेविका णाधितिहैलाराजः अत्रवद्दंवस्वयंपदार्थः द्यंव्यक्तिरितिव्यवहारः सर्वत्र। क्वित्शब्दान्यत्वेनलिङ्गानियः ६९

प्रयोगाद्पिनिणियम्।अत्रश्लोकेशब्दार्शिखितिलिङ्गः मितिन्वसर्वधमेपिलस्याम्।सप्तर्वयोग्यमनवःप्रजानापतयस्त र था।स्राचारस्यवक्तारःकत्तीरश्वमहीपतेइतिविष्णुपुराणात्। एवंसधुशब्देनपुरत्वनपुंसकत्वविशिष्टतयामकरन्रा दिकमेबोच्यते॥पुंस्त्मात्रविशिष्ठं वेत्रादिकमित्यपिततएवनिणीयम्।एषुचपुंसादिशब्दानां रखा दिवच्छास्त्री॥ यः संकेतः।अवश्यंकित्र्यत्स्वहतानआस्छेयद्तिभाष्यात्।तत्रिषुभाहिबल्लासं ज्ञायुक्तितियुरुसं ज्ञाकरणात्नता दिशास्त्रप्रवृत्तीलेकिकमपिलिङ्गं-निमित्तलेनाश्रीयते। पुंसादिसंकेताना संख्यासंद्वायाद्वायन्तिरसंग्रहार्थेपरत दिपिअर्थान्तरनिरासार्थमप्रवृत्तेत्र्य। तत्रलेकिकेऽसंभवेशास्त्रीयएवतत्संभवेतुसायानाधिकरण्यसंबन्धेनशास्त्री यविशिष्टली किकेनतुके बल्लो किकेनापिके बल्यास्त्रीय। हरिरपिश्चाविभी बाल्यिभावास्तिति स्वत्यप्यपायिनः। ध म्भितिषु स्वी स्विद्गत्वेन व्यवस्थिताद्त्या ह।तत्रापिनेदंस्चितस् ।अपायित्वं प्रतिस्पानम्पर्त्वम्।अत्एवप्शुनायं जितत्यारापुंस्त्य्यविविश्वतत्वात् निस्त्रियायागद्तिमीमासकाः।तत्रपुर्त्वस्यसम्मलोकिकपुरत्स्यत्यर्थः।पश्वा नतायुंपत्वानयेतिऋग्वेदेद्श्निनपशुश्रव्स्यनित्यपुमश्रकत्वाभावनिर्णयात्। स्वागावामन्त्रवणीदितिषष्ठान्त्याध् करणन्यायेनच्छागरूपपशुविशोषग्रहणेद्वमन्त्रवर्णस्य लोकिक्षंस्विवस्यायातात्मयीत्राहकस्यसंत्वाच। छाग Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

समे दिमरिरोथः कुतर्तिने नामिनामतीयेन्वपिरम्याचाकारवृद्धरग्रमात्। तदुक्रम्। हास्तिन्यां वहवायी वस्त्रीतिबुद्दिः स मन्वयः।अत्रसांजातिमिञ्छन्तिइन्यादिसमवायिनीमिति।आविषदेनग्रणकलसामान्यादिः।अत्रापिकन्निदेकविद्धः क्षित्रवभयस्दिः द्यादिमिकपापूर्ववदेवत्याद्वः । एतत्वन्यान्यान्याय्यायात्वास्। स्यावस्त्रवेवश्वन्याचीनायवतातस्यो बच्हाकानांत्रयोगाध्यवसितसिङ्गारीपाच्छास्त्रीयटाबादि।तच्छाक्तिय्रदृष्ट्वकव्ययेखतद्वसायद्ति।बहुतंवन्ना ्री वयवेषुधर्मेषु स्मिनिहित्मितितहारीपद्तितमात्रवेष्म्यस्पष्टमेव।अतएवभाष्यस्मरव्यमतेनेवसंस्यानप्रसवेनिन क्रिपितावितिरिक्। एकं जाति परिकार्थे इत्यस्युजाति व्यक्त्योर्भ ध्येश्न्युत्तरहेवतं च्छ्क्यमित्पर्थः। हिक्सित्यस्मप्रथमावि धायकेजाति व्यक्ति ऋषि दे ने प्रातिपदिकार्थशब्दे न गृह्मतङ्गत्या । त्रिक मित्यस्य यथाक येचि व्यक्ति पदिवयो पितर र्थांद्रसमित्राचद्रसाहुः। संख्याकारकेतुत्रस्य श्रीद्रस्यके॥ परेतु संख्यापित्रक्षते रर्थः। द्धिमधित्या हो विनापि प्रस्पर्वत वितीतेः।अनन्तेप्रकृतीनीशक्तल्कल्पनामार्वसुफ्षुस्वत्वाक्षदोषाय।वयाः यहोत्रशक्तिकस्यप्रकृतिमात्राद्पित द्बोधाच्या अतिमस्दुः सुव्यवहारा नुसारे यतास्य वद्या त्रारेहरणीय बृद्या हुः। के चित्रकार कमपित्र व्याद्वः। के चि त्रे संख्यामात्रेविभन्पर्धाः कारकान्तं चतुष्वं भातिपदिकार्थं द्रमहः। तदुक्तम् वाचिकाधीरिका वास्य दिला दीनाविभक्त

मायथापुष्यतारकानस्त्रमिति।कचिर्शविशेषणनियमः।यथामहत्वयुक्तिहिसार्णययोः स्त्रीत्वमेवहिसानी।अरण्यानी ति। यथाच्ह्रस्वोपाधेः कुद्यादेः पुरत्वमेवतिकृटीकृटीरङ्गि। यद्यध्येतेषाब्दाभिन्ना एवत शापिलाद्यवेनान्वारव्यानाय हिमारिशब्दसामान्यमाश्रित्याश्रीन्तरविष्यशब्दानुशोसनकारणा देवसक्तम्। एतद्वयञ्जवंच वतने युस्तनकेश वतीत्याहि।अचेत्नेतुभयोगादवसित्यास्यसमारोपाच्छब्दसंस्कारहेतुत्वस्।यश्राओपोहाराइत्यादीनिश्चितेपि वस्तुनएकत्वेधमेभेराश्रयबहुत्वाध्यवसायार् बहुवचनंत्रवाबहिरस्चिपतस्यखद्वाहावारीपे पाशास्त्रीयकार्यम्। मा ष्यसस्यान प्रसवादिपदेनाष्युत्पित्तनाशिष्ठि तथानित्यानामनित्यांबानामनीपाधिकेनिजंतत्वस्थितिने स कामत्युच्यते।अवयवसाहिस्येनोत्त्पत्तिःपुर्त्वम्।विनाशीवयवानामपत्त्यःस्त्रीत्वम्। उपाधिसंसर्गेणतुनित्य स्याष्युत्पतिनाशावितियुरुषिवितिरित्याद्यपपनिः। एतचारापितंसर्वद्यसर्वन्यवहारिनेचोहकम्। अनित्यानामपिस विवस्तानुवर्तमानप्रत्यभिज्ञाविषयोगद्रपेतदेवस्तितः। एवं सिक्ने प्राच्याचिसंसर्गेणे तत्क ल्पित्रितिर्ज्ञीत्वे स्मितित्यासुपपतिः।शाब्दप्रमाणकानांशाब्दाश्रेष्ण्वाश्चेद्रतिस्वित्र्वश्रुणकर्मसानान्याद्वापिरिद्धःजातियोगः गारवाद्यां विभावजाति सामान्यशब्दे बिंद्रो पाधयएवा निधीयनोइ ति सर्वन्छि जातिव्यव्स्वाननुगेला । CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-म

155

न्वय स्तात्पयेवशात्।वृत्तिक्षानस्य चानुकरणाजन्यशाब्दत्वमेवकार्थतावच्छेदक्ष्याअतएवभूसत्तायामित्यादौ विभक्त्यनुत्पतिः। रूपाबोधकत्वसूपार्थक्वाभावात्। तर्ष्युक्तंतत्रीवकैयदेनअनुकरणंतु व्युत्क्रभेणाप्यु चायेमा णंसाहश्यादनुकायस्यप्रत्यायकंभवतीति।आष्येपिवेद्स्छोनुक्रणस्यपदार्थद्वितिसद्यान्तिनोक्तेकिमनस्यर्यत्व मितिप्रक्षेओमित्याहाम्बायशब्दानां स्वरवणीत् पूर्वीदेशकाल्नियतत्त्वाहित्ये वोक्तंनलर्थभेदा दित्युक्तम्। तस्यक्षि दभावननसत्तत्रहेत्रितितराश्यः।यद्यायामायशब्दानभ्यासकैचिराहर्नथकान्।स्वरूपमात्रवृत्तीश्वशिष्याणात्र तिपार्ने इति। तथा प्रश्रेतात्पर्याभावमानम्। तन्नदेशकालादिनि यसस्तुतन्नाप्यस्य वेतिबो ध्यम्।केचित्तभू सत्ता र यामित्यादिनिर्देशात्कचिद्दिभक्त्यनुत्यितः।शादृश्याद्यौपस्थितिस्तुन्यकित्ववाचकसादृश्याद्वयुत्कम्णोचीरित श्ब्रार्पिबोधः। पार्यव्यत्रतिस्त्रेमाध्येष्युक्तस्करेशविकत्मनन्य विवितह्रित्यर्थस्ते नवहत्तर्ययोपस्थापक म्। अतएवदीव्यत्शब्देनैवदीव्यतिशब्दाशीपस्थितिवदन्ति।गामुक्तार्थत्यदेश्वगेशब्दमुक्तार्थत्यर्थः।उचार्ये त्यतस्ममिन्याहारात्शब्दपरता।तत्परतेप्यात्यादिपरतिरस्येवत्यन्यत्रपत्त्रितम्।तत्रस्वसूपमित्यनेनोभयोर र्श्व ब्द्योः शक्तिबोधने प्यर्थे कार्यस्य बाधेनशब्द्स्य विशेष्यता यथाग्रे हिंगित्या है। अन्यथाविशेषणता शब्द्स्य वि

राम-

98

यः।यहासंख्यावतोःर्थस्यसमुदायोभिधायकद्ति।नचपञ्चानामपित्रातिपदिकार्थत्वनातिपदिकार्थप्रकारकवोधेसुब् जन्योपस्छिति हेत्रि त्या दिविलीयेतेतिवाच्यम्। दुष्टापत्तः। जातिलिङ्गसंख्याकारक्यातिविधिष्टस्यद्व्यस्ये ववाध न् सुवर्थित्रेष्यक् बोधस्य स्प्रपायमाणत्वात्।सर्वेचै तेषसाअनिभिद्देतस्त्र मालेभाष्यस्पष्ठाः।तत्रपञ्च केप्रातिपदि सिपसिपिअनुभवबलात्ज्ञानसामा न्यसामञ्याएवश्वर्धस्यास्वरत्वेहत्यनान्नस्यःयञ्चलं स्मृतद्वान्यानेभा निमिति।तन्त्र।प्रत्यसेशब्दभानानुपपत्ते।अर्थज्ञानो ज्ञारंत्यः तस्यवस्थव्यवसायेभानासंभवात्।अवव्यवसाये तेवंत ज्ञानमु पपार्यितंशस्य मिलाहः। पटिहितिकुवित्यादावन् करणे भवो वुकित्यादी चानुका येशब्दरेव रहप् सर्थः। आदेध निमयत्ववर्णमयत्वाभ्यामनुकार्यानुकरणया मैद्रिस्है । अन्ये अर्थुष्स् अक्तित्व शब्द्पदार्थकत्वाभ्यां मेदात्। पाणिन रप्याह। स्वंस्तंत्राब्दस्याशब्दसं इति।अत एव वृत्यार्थि।धवत्वस्तार्थवत्वात् मातिपदिकत्वस्वास्त्र्यातः। तदुक्तमती ज्ञ दृति सूत्रे भाष्येयो सावामां ये स्यवाम शब्दः पव्यते स छ प्रत्य या महात्र रहा वा महाब्दे स्यास्य वा मिय द्राया दे । परार्थ अतएवप्रातिपदिकत्वात् छंसिद्धिरिति। इत्विजुअनुकरणसादृश्ये नोपस्नापकंत्रशोपस्थितस्यापिशाब्द्बोधेऽ

ल-म

15%

द्योतकोपिकराचिद्रइतिः।अनुकरणंचानितिपर्मितिस्त्जात्।अनुकरण्तुनविशेष्यत्यानापिविशेषपात्यार्थस्यभानम्। यथास्यवामीयमित्यास्वितिबोध्यम्।विषानिरायपश्चिषाद्याद्य केशिविष्वविद्याद्याः शक्तियद्स्तुप ट्तहेतुकानुमानेनसामान्यत्य्वपद्त्रकार्कः। एवं चिविष्णुपरामाभिकः कृष्ण्परामेद्र्यादिकमेपाबोधः। विनाय् कोविञ्चराजेत्यादीहन्द्विषयएतेपदार्थाःविनायकपदार्थाभिन्नाद्तिबोधः।सर्वेषयोयहन्दात्मकेकोशेएतेपदार्था अभिनाइत्यध्याहारेणबोधः एतत्पर्ममुकवाचकमितिशक्तियहरूतस्वस्यमिद्वपदार्थमादायतत्तत्युरुषस्य नियम्तः पश्चान्यन्सेव।अत्एवत्तीयाध्यायत्तीयपादेशंकर्भगवत्यादेशहगीथाधिकर्णेसामानाधिकरण्य चतुर्धाःअध्यासेनापवादेनेकत्वेनविशेषणत्तेनचाध्यासेनयथाद्यप्रतिमाविण्यरितानद्वित्रविष्णुबुध्याप्रविमाबु दिनिवतंतेइति नायमप्यासः अपवादायशाद्दंस्जतिमति ।अत्रहिपश्वाद्वाविन्यायशार्थयाश्चित्वाद्वास्यावुद्ध निवृत्तरपवार्सामानाधिकरण्यमितिव्यवद्वारः। एवं चा प्यासस्य निर्पवाद्तवसापवाद्त्वा भ्याद्विष्यमुक्तम्। एक लेनयथाहिजीत्तमाबाद्याणामूदेववृति।नेव्हीकिकवाक्यंद्योकव्यवद्यारेएके नैवविवस्तितार्थसमपणादन्यस्यान विक्येनपर्यायाणासहभयोगाभावात्। तर्वातकोश्रुक्षप्रेतत्। श्तेनकोश्रुक्षप्रश्ने प्रविक्षप्रास्तिम्।विशेष

शेष्यत्वेचार्याविशेषणम्। वृद्धिरादेन्द्रत्यात्विषसङ्गा वदानांपत्पर्ता त्याहिपदाभेद्भादिजादिषरार्थेविधेषून आहे चाद्गतत्वात्। एतेन्विपशैतउद्देश्यविधेयभावः परास्तः । प्रसिद्धिक्षिक्षां यभिद्स्यतत्रवाधाः सर्वनामानी सादिम हो में दाबलार यपरोगयपरेता गणपि तसर्वादिषु सामानाधिकरण्य संबन्धेन सूर्वायनाचक त्वरूपाय विश्व सर्वनामपूर्भि होविधेयः। गणप्रितत्त्वं चगणप्रितंश्ब्द्बोध्यत्वग्। नचक्विनशब्देनशब्द्भानस्वप्षा याणा आना पति विनिगमना विर्हा तुइति वा च्यय्। शाब्दे उपस्कितस्य वपद्ख्य आनेना दीषा त्। प्रत्यसारा बुप स्तित्यावद्वानेबाधकाभाषात्चेतिर्क्।केवित् सर्वशब्दानातत्त च्छब्रस्तरूपमेवप्रवितिभित्तस्। अथकरमी द्गारिसुच्यतंगीरित्यवहिगोगविव नेतद्योवियवयाद्विनिरुक्तात्।यह्यस्वरूपंजात्याद्चेस्युभयंप्रवृतिमि निस्युद्धः।अनुकरणलंच शब्दमानतात्ययको चार्णविषयत्वम्।पूर्वाचिपयांस छहितिसमिभव्याहोरगारि त्याहुत्याहै। नवति सूत्रभाष्यो हाहेतेनानुकरणत्वम्। विशेषणत्यार्थभाने नघ्वस्थात्रतां सर्वे कत्वा भावात्।अत एवगारानेयत्यभिप्रायण्गोरानेयतिषरणप्रयुक्तेइतरः सम्यगश्चत्वापरंपुन्छतिकि साहितितनगारित्याहेत्युक्ते तत्रवार्थबोधात्त्रवति।स्मृताह्रीधइतित्वयुक्तस्। उन्हारितस्येवबोधकत्वमितिसंद्वानात्।अनुकर्णत्

सं में शिक्तावेवेसलम्। सर्वश्रव्याबुद्धिववयोयावत्वाविक्ना समूहायः। यावत्यमञ्चलत्वीहत्वीमन्सरव्याकृतपरि क्रित्त्वम् तत्रसमूहस्योद्भृतावयव्यद्त्वेसर्वेघटाइति।अनु ह्र तावगवने इत्वे एक व चनं सर्व आह्नो सक्त द्वादेः सर्ववियवकद्सर्थः।अवयवेगतसर्वत्वस्यावयविनिआरोपोबोध्यः।बुद्धिविषयत्वेनबुद्धिविषयत्तर्हेःशक्तिः।अत एवतस्यापत्यमितिस्त्त्रभाष्यसर्वनाभनिर्देशेविशेषासप्रस्ययः सामान्यनिर्देशादितिश्रिक्षेत्रम्।तस्याप्त्यमित्यर्थे | पत्ययक्तिस्त्रार्थेतस्येतिनिर्देशास्तामान्यवाचि नस्तळ्छ ब्हाद्वप्रस्ययःस्यान्तवुउपग्वदितिशङ्कार्यके यदःसा 257 मान्यवाचिनं उत्पत्तेरसभवाद्विशेषवाचिन् उत्पत्तिरितिसिद्धान्तिराम् अपत्यश्रव्स्थसबन्धिविशेषाका इसतया | तस्यापत्यभित्युक्तावण्याकाङ्सायाअनिवृत्तेस्तेनतिह्रशेष्णायोगाद्विश्रेषवाचिनएवे।सत्तेः।यदाप्रकरणात्तदाद योगिविशेषेव तेन्ते तदावरमार्पिप्रत्ययस्तादायनिरितीतिवैयटः। सासान्यस्त्पेणेवविशेष्विशिष्स्यभानेप्रकर्णो दिवशादितित्र्यः।विशिष्ट्रपिबुद्धिवष्यत्वस्तात्।एक्चतस्यापत्यमित्यादीत् छ ब्हीपादानमपत्याधर्यसेव र न्ध्य पलसणमितितात्पयम्। तदुक्तं स्येद्सितिस्त्रेने यदेन। पृष्युन्तमान् तस्येति प्रकृतिने निविस्तितस्यिति यागिमात्रेचप्रत्यसार्थत्वेन।यत्वपरंलिङ्ग-संख्याप्रत्यसत्वपरासत्वादिकतद्विवस्तितमिति।एतद्भित्रायेणे । ७३

णत्वेननीलमुत्यलमित्यादी।।अतएवनामिकातेसमानाधिकरणेड्तिस्त्र्ने प्रयेदेविसरस्वतिङ्डेकाच्येवि दच्येएतानि ते स्ये नामानीत्यत्रसमानाधिकरणत्व प्रशुक्तस विद्यमानत्व निषेधमा शङ्क्यसा मान्य विशेषवचनत्वाभावमाश्रि त्यसमादितम्।अन्यश्रेकार्थबोधकत्वरूपसामानाधिकरण्यस्याप्यत्राभावात्तद्सङ्गतः स्पष्टैव।एकशेषस्तुन।तत्त च्छ्व्स्यस्यसम्यग्बोधानापत्तेः।कीश्रम्यचानेकपर्यायाणांस्वरूपबोधपूर्वकसेवार्यबोधनेतात्पर्यात्।तदुत्तस्य मरार्यामायनहुन्होनेकशेषीनसं कर्ह्ति। भेदारव्यानाचेत्यस्याहिङ्गः भेदारव्यानाचस्य रहपभेदारव्यानायन्वत्य येः। लिङ्ग भेदारव्यानाय्यस्वनभः श्रावणीनआवृत्यस्य स्छानेरवश्रावणीतुनभसीइतिनकतम् विकार्नारायणइत्यादीस्वरूपभे दार्न्यानायनेकशेषः कृतः। तथापूर्वपरतएकलिङ्गानांमध्येभिन्नलिङ्गपाठरूपः संकरोपिनसृतः। यथास्तवः स्ताने नु तिस्तुतिष्रियेवकृतंनतुस्तुतिःस्तोत्रंस्तवानुतिषिति। सतीन्निकिक्कानामनुकानांकमाहते द्यस्यानुकानास्त्वाना त्रानिदिष्टामां भिन्निङ्गानां हुन्हू एक शेष्यान हतीः न्येषां तु छत एवं यथास्य रो यह्य रहो गन्य विकन्म्राह्ति। मातायत ग्रीपित्राचिति। भिन्मलिङ्गामातिभिन्मस्बद्धपाणाम् व्युपलस्पणम्। विद्धपाणामपिसमाना श्रानि सिति चै कश्यपापिः। अतो इथिपनते वकी शे ध्वतानां क्रमाहते इत्यस्पवर्गाः पृथ्वी पुरस्मा महनी विधिन् गाहि भिरित्युहा हरणम्। तमहन्हस्क

ा मं । निस्त्वणप्रस्तावादित्याहुः।यत्त्यद्यत्तत्पद्यादश्यम्बिक्किन्नविष्यक्बुद्धाप्रयुज्यतेतत्तन्तत्पदं चुद्धिविषय ताव छेद्क त्वाप स्तिततादशतादेश धर्मविशिष्टेश क्ति मितिशक्ति ग्रहः। बुद्धिविष यत्वस्यापित दुपला स्तत्वात्कद्वि त्रेनस्रेपणापिकोधः।अतएवतत्पदात्कराचिर्घटद्तिकराचिक्वातिमानितिकदाचिक्वातिमान्घटद्तिक दाचिर् बुद्धि द्वि बोधः। ताहशार्थिनिरूपितशक्तिरेकेव। हर्यादिपद्शक्यताव केंद्रकानां तुन तेना तुगमः। तेभ्यएकस्यनाना रूपेण वीधनाननुभवात्।अत्रवतेभ्यानक्राचिर्षिजातिमान् हरिरित्यादिऋमेणवीधद्वि।तन्त्रातेषांतेषांधर्माणांविशिष्य ज्ञानाभावेतत्तद्र्षेणशक्तियहाभावात्तथाबाधासंभवात्। ममतुबुद्धिवयत्वनतदाश्रयेशक्ति यहान्वदेषः। सर्वस्था पिबुद्धिविषयत्वैनवबोधाद्द्वतिदिक्षाअत्रतिहर्मादीनापयोयत्ववारणायपरोसत्वाद्यपिशक्यकोटोनिवेशनीयम्। एव यच्छब्दश्वयकोटावुद्देश्यत्वंतदेविधेयत्वमिति।इदंतुबोध्यम्।तत्यद्व्रतिपाद्यत्यावक्तु द्विवयउद्देश्योयत्यद्यौ तस्ते नार्थाप्रत्यायनेनियमतस्तत्पद्।पेक्षा।तंत्रोत्तर्वाक्यगत्यक्छन्द्रस्यतच्छन्दाक्षेपसमर्थत्वेननतंत्रतच्छन्दोपाद्।ना पेसाायथासाध्यन्मसिपुष्करैः सतंमीलितंयद्भिरामताधिक इत्यादी। एवं तत्पद्यत्पद्यतिपाद्यत्यावक्तुं द्विषये विधेयेशक्ततत्रप्रसिद्धानुभूतप्रकान्तार्थकतच्छब्द्स्ययच्छब्द्सिपसमर्थत्वाद्नतत्रयच्छब्द्रोपादानापेक्षेतिकार ७४

न् वन्त्रामित्रस्य २ तथकात्त्वास्य न्य काल्यास्य वर्षास्य वर्षास्य वर्षास्य वर्षास्य वर्षास्य वर्षास्य वर्षास् वस्त्रोपऋमेतस्यद्मित्यपत्येषिसिद्धमित्युन्तम्। शेषद्वित्रत्त्रेचभाष्ये उत्तेतस्य देविशेषा ह्येते पत्यं ससूहोनिवा संइति। तस्येद्मितिस्त्रे इदंपदार्थत्र स्तिनिमत्ता अयाच्यक्ति विशेषा एते इति तद्र शः। अतएवतस्यि नितिस्त्रे भा व्यसर्वनामानिदेशः कियतेसवेनामचसामान्यवाचि। तत्रसामान्येविदिष्टे विशेषाअपिउदाहरणानीति। ज्यापके । सामान्यं व्याप्यो विशेषः।तत्त्वं चिविक्षाधीतम्।अतस्वगोक्षण्योः परस्परंसामान्य विशेषभावद्तिच।तत्र सामान्यवाचीत्यनेनसकलसाधारणसामान्यसेवपवृत्तिनिसित्तिसित्त्रास्युक्तम्। नचकाच्यमकाश्राःनेकाशस्यश्ब्द स्यवाचकत्वे नियन्त्रिते इत्येत् इदाहरणावसरेता वन्यात्रस्ति निकत्यादाव भिनयेन शक्ति सका च इत्य केत हि रिध्येत। तर्रीनांत्वद्रीत्यानानार्थत्वाभावाहितिवाच्यास्। श्वन्यतावच्छे दकानेकत्वद्वशक्यतावच्छे दक व्याप्यधमीणां नानाले प्यनेकार्थत्वात्।परेतुष्यहमान्येत्याद्यक्तेते स्वयुक्त स्वयुक्ति व्यवस्थानामध्येतस्यकरणेत त्तर्पटानयनमतएवाकाः शकराउपर्धातीत्वाहीतेकावै वृत्विति विद्वारका द्यस्य वृतसाध नाञ्चनपर्व मिति हे लाराजाहि भिरुक्तम्। द्वरिणाशब्दार्थामा व च्छे हे इत्ये वोक्तम्। एवं च्से योगाहिशक्यताव चछे दका न कत्वेएवनिणोयकिसस्ययुक्तस्। प्रकाशेःनेकार्थस्थेस्विक्तिस्तुतत्रहितीयार्थव्यञ्जनायाः स्फुटतयाव्यञ्जना

अत्याधितियो एक छक्त भित्तु स्वीक्षण सन्ताधनम् विद्विष्ण स्वस्वाधनस्य । तिव्तिः ल मं अखीस्तेपित्यापयोगात्। तस्मास्योक्त्रहेकारानास्यह्चेत्वलेन्युश्रह्याक्तिः।स्पष्टचेद्पुरुषसमुद्देशेहरियेन्ये ७५ द्याहः।नन्ववस्तियुग्रद्स्मस्यस्यगोचरयोविषयविषयिणोस्त्राः प्रकाशविद्दिरुद्स्यभावयोतिशाकर्भाष्यानुपपति ।तङ्गाष्याहियुष्मदोजडेशिक्तरस्यद्श्वेतनेवृतिस्पष्टं बहिदास्।तवृत्यस्योर्पिचेतनशकत्वेनतदसङ्गितिरितिचेन्न।तत्त् इश्त्यात्यात्यात्ते।त्यादुः।किपद्स्यजिङ्गातावषयेशाकिः। यत्रिपद्ग्यान्वयस्तत्रवायद्न्वयस्तहतिधर्मन्याप्यधर्मा 25 विकिनोजिन्ससाविषयत्वेनतक्क्न्यः।स्वीयजिन्नासान्।यनिषद्घितवावयप्रयोगात्।अतएवकः पचतीत्यादिः। प्रश्निवंप्रः पचतीत्येचीत्तरंनतुप्रमेयंपचतीति।जिज्ञासाविष्यक्रवृकः पाक्षवृतिप्रश्नार्थः।ति दिष्यजिज्ञासायास्ति दे ज्छावि षयाभूतव्यनननम्बद्कोत्तराविष्टतिः।कोब्राह्मणः प्रवृतीदिप्रभेचनेतः पचतिसेवोत्तरं नतुमनुष्यः पचतिसिप्रयक्तद त्यादीसमभिष्याहतपदीपस्छाप्यधर्मीविक्रनोदिश्यतानिस्त्रिपत्तविधेयतावासाद्याप्यविशेषधर्माविक्रनोजिज्ञासाविष यतयाश्वयः।अतएवतत्रायं ब्राह्मणद्रयेवीत्तर्म्। एवेषस्यवाच्यात्समि विद्यात्हत्थर्मव्याव्यथर्मप्रकार्वद्यानिष्टसाधन मितिद्वानजन्यताहश्त्वानमेजायतामिती च्छाद्वा यते। उत्तरेण वित्रवादिस् पविशेषधर्मा विच्छ वपकारताशा लिङ्वार नात्प्यातिन्विचित्रः।दृष्ट्साधनताङ्गाने तुतार्द्रश्यमेशिविशेषधमितविद्धन्त्रभतारताश्च लीन्यवङ्गानिविष्यः। एवं

राम

ज्यपका शाहीविस्तरः। तत्रेद्मतदोः प्रत्यक्षे ६दशाज्यवहितेशक्तिः। तदुक्तिवद्मस्तुसन्निक्षेस्मीपत्रवित्वैतदोस्त्पम् ॥अद्सस्तुविप्रकृष्टेनदितिपरोक्षेविजानीयादित्यलम्। एतज्ञतस्यद्भितिसूत्रेभाष्येस्पष्टम्।परेनुपरोक्षत्वाद्येवतदादेःश क्यताव छट्कं प्रकरणादिवशा चतत्तिश्वां वात्रभात् बुद्धिस्छत्वभविहशकरणस्। एतावते वसर्वनामां बुद्धिस्छप रामर्शकत्वमितित्रवार्ः।तेषाप्रकरणज्ञानेविनासर्वणाविशिष्यवीधाजनकत्वात्।अतएवतस्यापत्यस्त्रनस्यपूर्वीक्तशङ्-। कापरभाष्यस्क्रसामान्यनिर्शादितिप्रती कसुपारायतस्येतिसामान्यनिर्देशात्त चळ्यादेवसामान्यवाचिनः प्रत्ययः स्यादितिकैयटेनोक्तम्। अन्यथातच्छब्दादिभ्यद्तिबदेदित्याहः।केचित्तुष्वंयुष्यदः संबोध्यत्वमस्मद्उचारियत्तंत्र वृत्तिनिमित्तम्।तेनरूपेणेवबोधाषुभवात्॥देव्युवाच।मयात्विषहतेवैवगिजिष्यन्याशुदेवताद्त्यादाविषविषयोचार णका हेआ न पूर्वीसामान्ये न हे बी वा क्यस्या प्यु जारणा हे वी महि बासु र्यो स्त हा क्य त्य से बो ध्यत्व यति संधा ना हे ब ताभ्यां देवीमहिषासुरप्रतीतिः।अनुवाद्कऋषितद्संबोध्ययोत्त्वनप्रतीतिरत्तात्पर्याभावात् स्रोनिनापिमन्दोचारण प्रविभवतिरवनेनति स्विता ही पहादु चारिप्रत्तेन प्रतितिरविरुद्धा उच्चारण शतु संधानी पल सर्ण वा द्रयोद्धा परेतु किया विनियोगफलकम्भिसुरवीकरणसंबोधनम्। तहिषयत्वैचसंबोध्यत्वस् । नचेवत्तंपचसीत्याहीप्रतीयते। अभि

ल में तित्तियां कर्त्वादिविधिष्ट्रसजावीयराहिसंकैवल्यम्।अयमेकोत्रभुड्नतेव्साहावेत देशाधिकरणक्भोजनक र्त्यातीयरहितोभुङ्केद्र्यादिरीत्याबोधः।अतएवेकाकीह्यमारुह्यजगामेत्यादीनानुपपतिः।हयस्यद्वितीय स्यसत्विणितस्यसनातीयत्वाभावात्। एवंयोङ्खेनसनातीयाभावेः श्वाहिपालकमनुष्यसत्विण्यकोरणं गच्छतीत्युण पद्यतद्तिदिक्। दिग्वाचकपूर्वादिशब्दानां ससंशब्दः प्रवृत्तिनिमित्तम्। एकस्याअपिदिश्उपाधिभेदात्तत्व्यब्द्वाच्य किता तत्रमध्याद्वस्यभियोगवान्देशोमध्यंतत्र उत्याचलपर्यन्तदेशोपाधिकापूर्विद्वात्रतोस्ताचलपर्यन्तदेशोपार धिकाशतीची ।ततएवमध्यान्हमूर्यसंमुख्यावद्शापाधिकाद्क्।तत् प्रष्ठयावद्शापाधिकाद्शिणा।मध्याद्गेस् यस्याद ङ् मुखत्वात्। अतएवान्तभवितावधयोद्क्शब्दाः। देशारीत् शब्दा पात्तावध्यपेशाद्तिहेलाराजः। दिक्चेर्मरमादित्य व ध्यविभक्षावप्रयोजिकोत्सेपणादिकियाभेद्प्रयोजिकाक्ज्वकत्वादिव्यवहार्प्रयोजिकाद्रव्याणी परापरव्यवहा र्पयोजिकाच्याकिः एकदिक्क मवयवप्रसारणमुज्ञता। अने कदिक् कं तह्कता। पूर्वमभूत्पर्तोभविष्यतीतिकिषा योर्वकाल्यमेवकालकतमितिनदिकुकालशक्त्योरैक्यम्।नापितयोःस्तृतन्त्रद्रव्यत्वंपरोपाधितयेवसद्यवतीतेः।सर्व अचतत्कार्यद्शनात्तयोविभुत्तम्। सर्वत्रस्वकार्यसेपाद्कत्वमेवामूत्तीनाविभुत्वम्। देशानां पूर्वपरादिव्यवहारोपिदिक

अपर कार्यहर्षा नासकामित्रस्य भूगत्रवितर्वित प्रतिभवित्तवन वास्त्रामा भरा व्यक्त प्रभवाक्ययत्त्रधानंतत्समानिहः वचनशब्देनेवोत्तरयथाकथंचित्रश्वविषयजिङ्गसानिवर्तकम्। एवंचकेशिषाअ स्यित्प्रश्नेक गद्रये वीत्तर्न तुक्ठ द्ति। एवं किंशि व्योय मित्ब हु बीहिस मासून प्रश्नेक उद्सेवन तुक गद्ति। तस्य क उत्विशिष्याणांकठत्वमार्थप्राप्तिस्यार्थिमर्मुत्तर्मिति अनेकमन्यपदार्थद्तिस्त्रिभाष्येस्पष्टम्।मुखिक्षिन्दुरि त्यादाचन्यचिमोवितकीर्थः।वितकित्यसंभोवनात्यकंज्ञानम्।इन्द्प्रकार्कसंभावनाविशिव्यंभुखिसर्थः।संभाव ||नाप्रयोजकाल्हादकत्वसाधर्म्यप्रतीतिस्त्यश्रीत्।।धनिष्ठदेविजैनेस्यत्यादेश्वेत्रस्वाप्तिकेतत्वेनसंभावनाविशेष्यं धनमित्यादिरश्री किंगोरित्यादो कुत्सार्थकोपिसः।स्वपद्स्य तह्घितवाक्यपटकिंगान्वितसम्भिक्याहतप देषस्याप्येशक्तिः।तेनचैत्रस्यभातास्यपुत्रंपश्यतीत्यादोत्वश्चेत्ननचेत्रभतीतिः।स्वपुत्रद्धिनंचैत्रंमैयःपश्यती सादोतात्पर्यवशाचे वपुत्रमे वपुत्रान्यत्रमतीतिः।कलश्विजहेतुहण्डनद्याद्वध्याहतिक्या न्यिनःकलश शब्दस्य स्वश्बद् समानार्थकिनिज पदेनप्रतीतिः। सर्वनास्तासुरसर्गितः प्रधानप्रामशित्विभित्यस्य प्रधानान्य थिप रामशंकत्वभिसं श्रीएवमात्भीयथनज्ञातिवा च्यापस्वशब्दः । ए यस्य वाच्यापस्वाभीतिप्रयोगिवष्य द्रयन्यत्र विस्तरः। एकश्रुक्ट् केवरोपिशक्तः। केवल्यंहितीयर्दित्वय्। हितायशब्दश्रास्त्रातीयेसहारे हृतः। एवच CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ल-मं सूत्रभाष्योक्तरीत्याबोध्यम् अभेदेनबाधनेसंर्व्ययपरत्वमितिबोध्यम्। एकशेषणविश्वतिविश्वतयद्त्यादीष्ट्रमेव। दो ७७ | णप्रस्कादिशब्दाश्चेयताविशेषाविक्तियलादिपरिच्छित्वधान्यादिपरिच्छेद्कत्वसमानाधिकर्णजातिविशेष रे पद्रोणत्वाद्यविक्नेशक्ताः प्रष्टितिमित्तंतुद्रोणत्वाद्येवपरिच्छे देकत्वंतु छिङ्ग- वचत्समानाधिकरणमेवप्रातिप दिकार्थास्त्रमाध्येध्वनितमेत्दित्या बुह्यम्। गोश्ब्स्यर्कीत्वस्मानाधिकरणं वुंस्त्वस्मानाधिकरणं चगोत्वंश वित्र वित्र विकास के विकास के लिए के त्रात्स्त्रीव्यक्तीनामेवबीधः स्वरसंतः।अतएवगीवलीवर्मित्यादीसामान्यविश्रेष्भावाभावाहूनः सिद्धः।अन्त्य स्तुगोर्वाहिकइत्यादी। एतान्गाश्वत्रोबलीवदीन्पश्यत्यादात्रथमयोदितस्त्रभाष्योदाहतेचएतद्वाभिषेत्यत्य दारीनीतिस्त्रेसामान्यविशेषवाचिनोईन्ह्रानेतिवक्तव्यमेवहिश्रहाभीरंगोबलीवर्देवणोलपित्यादीनस्यादि तिशैंडायामाभीराजात्यन्तराणिउसप्रमित्यपानामधेयमित्यादिनासामान्यविशेषभाषाभावउक्तोभाष्ये।गोवली वर्मित्यत्रगावं उत्कालितपुरकावा हायचं विक्रयायचस्त्रिय एवाचित्राष्ट्रके वृत्य केम् वाहा चर्च पृथकु हत्युर र पीरित्रयएवगोशब्द व्यवहार्यले नावशिष्यन्तद्तितद्धः।लोकव्यवहारेव्यवभेवत्यलम्।धेनुशब्देस्यधा

in Land Property of the State of the Security

इत्रवात्।प्रविहेगादिस्झानांतेषाप्रविहत्वात्।यस्विध्युक्षःप्रविः प्रचन्द्रः पत्रवात्। इस्तर् स्पिणाइस्तवामद्त्यादिव्यवहारः सनिर्गपेक्षः। प्रत्यर् मुखस्ययत्पश्चाहेशस्छतस्य्याङ् भुरवत्वेपूर्वदेशस्छत्वेनप्राङ् मुखानानिभुज्जीतेत्याहावन्य वरसाय तः। किं तुत्रवर्षम् अवदेशत्वाद्यवपूर्वादिशविति मित्र म्। एवत त्तरविकी द्याचला स्ताचल्सिहि तत्वमपिदेश्वित्रविपरशब्द्योस्तत् पूर्विद्गिश्चित्रस्य दूक्षिणवामहस्तम्बिहितत्वभिपदेश्वित्रस् त्रशब्दयोस्तत्। पूर्वाध्युषितत्वंपूर्वाजितत्वभिणूर्वशब्दार्थः। यूर्वे स्मिन्द्रश्वस्तित्यादीत्याप्ततिः। सर्वेचेदं हिर्म न्यहेलाराजीययन्येचस्पष्टम्।विश्रत्यास्यःसभावात्स्रेत्व्यायांस्रव्ययेच।तेनविश्विविश्विर्गविद्तिच ॥य रा च्यतसमुरायवचनारतस्यिसमूहस्यानुङ्गतावयवलीगवामितिषष्ठी उङ्गतावयवलेन संघ्संघिना भेदविवस्त पासामानाधिकरण्यमुभयनाषिएकवचनान्ताः।अन्येषिशान्दशक्तिस्वभीवान्नियमेनधर्मनिष्ट्रसंख्यायाधिर् ण्यारोषेणेवप्रयोगः।वेदाःष्रमाण्मितिवत्।तेचानवतः स्थिणाम्।गावाधनिम्त्याद्याप्रवसेव।धर्मनिष्ठ्रा रव्यानार्पेतत्र गावाधनानीत्यपीतिविशेषः।। संख्यापरलं च द्रव्योद्गेरे नसंख्यावी धनंयशासितनापिगवाविश तिमानचेत्यानयनारिकि याद्रच्येरवधर्मितस्याअसंभवात्धर्मधियार्थेशहितपङ्किषंश तीति CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तः मं चित्रित्रियोगविष्रयोगयोकदात्हतम्। बत्ससंयोगिदिनागीः कर्भसंयोगिदिनीष्ट्रीवच्यतेद्वतिचिविष्तम्। अतएवत ७८ थासुवर्णश्क्षणांगोधेनृनांचतुःशतिकर्णपर्वणिभारतेश्रयोगः संगच्छतेद्र्यसम्।अन्योन्येतरेतरणरस्परश ब्रानाक्रियाच्यतीहारविषयत्वमेकमात्राच्त्यान्यत्वमरव्णडोपाधिस्वंत्रच्तिनिभिन्नक्रिमतिसर्वेष्टासिद्धि।। इ तिप्रातिपरिकार्यनिर्णयः॥अश्वतस्रह्तिकपुबर्यनिर्णायते॥तत्रप्रथमाहितीयात्याचतुर्थीपञ्चमीषष्ठीस प्तमीत्यारच्याः सप्तविभक्तयः।तत्रप्रथमाविधायकंपातिपदिकार्थिहे परिमाणवचनमाचे प्रथमेति।अत्रप्ता तिपदिकार्थशब्देनतत्त छब्द्प्रवृत्तिनिमित्तंतदात्र्यय्व।अत्रव्विद्धनं दिग्रहणंच्रितार्थम्।तेषामिपप्रातिप दिकार्थत्वात्।तराश्रयश्रारोपितप्रवृत्तिनिमत्ताश्रयोपि।तनिसिद्धामाणवकोद्रोणोष्ट्रीदियादीनदोषः।कि चशक्यार्थपदंसाधुत्वेनान्वारव्यायपश्चात्पदान्तर्सिधानेऽन्वयानुपपत्यावक्तभोत्भ्यांसस्णाश्रयण मितिनहोषः। अन्ययागङ्गा यांघोषङ्त्या दीसुबुत्यतेः माक्ष्मातिषदिक्रयीवस्म्णायानपुंसक्द्रस्वत्वाप तिः।तिङ्समानाधिकरणेष्रथमेत्यादिनातिङ्क्ता ग्रेसामोनाधिकरण्येनान्वययोग्यमेवप्रथमान्तिसाधुद्रशे ताबर्बोध्यते। अन्ततीलर्परस्यास्तेः सत्वात्। नतुतर्न्ययवोधीत्तर्पथ्यमीत्यतिविवोध्यते। एवमन्येर् प

नकर्मत्वंप्रष्टितिमित्तं धेट्पाने इत्यतः कर्मणिनुष्रत्य सस्वात्।अत एवाबी धेनु वत्यादिषयोगाः संगच्छन्। हवि धिन्यसिधेनुषुद्रतिभागवतप्रयोगम्य हिविधीनीगीः। एतेनगोत्यसमानाधिकर्णंधानकर्मत्वंप्रचतिमिन्तित्र पास्तम्।नचोक्तप्रयोगेलक्षणाःशक्तेवोपपत्तेः।नचाश्रैषभूस्त्रिवृदेवसर्वस्वविश्ववत्यस्तोत्रियाधेतुरिक्षिणेअ त्यत्रद्यावापृथिवीभ्यांधेत्मालभेतत्यत्रचगवामेवप्रतीतिर्नस्यादितिवाच्यम्।अपशवीवान्येगान्येभ्यदेतिस्त्रतेः प्रशस्त त्वेनतत्रगवामेवप्रतीतेः।वडवानांतुनद्क्षिणात्वभागित्वाद्वागवामितिजेभिन्युक्तेः।भागित्वसुपकार कत्वंद्रिणाहिकत्विगुपकारार्थानचता अर्डुग्धादिह्याराश्यिहोत्राद्यपकारः नकेसिर्णो द्दातिनो अयतो द तः प्रतिगृह्णातीतिनिषेधाच। एतेनधनलाभहारातासामण्यु पकारकत्विमिखपास्तम्। नाश्वेविकीणीतइतिस्मृते श्वा बावाष्ट्रि वीभ्यां धेनुमालभेतेत्य वाष्युक्तप्राशस्या द्याजाती यस्याश्व मेधाति रिकेपशुत्वा अवणा चगोरे । वाल भः। विंचतद्येवायव्यंवत्समालभेतितिश्रुतंतत्रचप्रत्या सत्यापूर्वालब्धेधेनोरे ववत्यस्यग्रहणमिति वे रभाष्य सिद्ध्यितियातम्। एवंचतत्सयोगात् तत्पर्त्वं वत्सश्रब्द्स्तुगोत्वसमानाधिकरणवयः प्रवृत्तिनिमित्त कए व । अतएवम हिष्यादा विषे भे सु व्यव इसे के किका वा खू। अर हा सु कहा है कि सव त्सास कर भा व त्सा कर भा

लामा है। या सामान है। इस्तामा है। इस्तामा है।

तः मं । किरिसाक्तम्।अभेद्स्यसंबन्धत्वेनभाने तस्येवतदुत्तरभाव प्रत्यय वाच्यतावक्तुयुक्ता। राजधीर व्यमित्याही प्रवेतिर ७९ पदार्थयोः संबन्धस्यवेतिदिक्। नचप्रथमार्थः सङ्ख्योषः। अनुरासनाभावाद्। नीलेघरंपर्येत्वादीतञ्चानानाप तेश्व। नचाको इसारम्यः सः। वाक्यविशेषणविशेष्यभाषातिरिक्तस्याको इसालभ्यत्वाभावात्। राज्ञः प्रस्वद्वा | राचाकाड् सितसंबन्धस्यषष्ठ्याग्मंश्रयतीत्यादीकियाकारकषोः संबन्धस्य द्वितीयादिनालाभात्।कार्कविभ की | नातत्त्व कित्तत्तत्वियाकारकभावसंबन्धन्त्रार्थद्तिकारकद्तिसूत्रभाष्यात्समर्थसूत्रभाष्याञ्चलभ्यतङ्ख ग्रेनिस्पिय्यामः। नचसंबन्धसंबन्धआकाडुः ह्वालभ्यः।तज्ञानेमानाभावात्।अनवस्वापतेम् ।यदपिवीरः पु रुषद्त्यादी गुणभेदे नेकस्यापिद्रव्यस्यभेदारो येणभेदाभेदगर्भतादात्व्यं संबन्धइति। तद्पिन। वास्तवभेदमूलकइ वारोपित भेद्मूल क्संबन्धे पिष स्पापतेः। तत्र विभक्ति बाच्य स्यापि संबन्ध स्यसस्य नियेवभानम्। अत्र वार्यवत्य त्रभाष्येएषापरोत्तां सामान्तेवर्तमानानां यहिशेषेवस्कानं सवाक्यार्थइत्युक्तस्। विशेषुड्तस्य विशेष्णविशेष्य भावस्तपपरार्थसंसर्गस्तपेद्रस्य भंबन्यान्तरस्यसमर्थस्त्रभाष्येषष्ठ्यादिवांच्यतोक्ते अतएवपातिपदिकार्थ स्त्रेवीरः पुरुषद्सादीविशेषणविशेष्यभावस्याधिकस्यप्रतीत्याप्रातिपदिकार्थमात्राभावात्प्रथमानप्राज्ञोतीसा CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

राम-

पिकारकाधिकारस्त्रस्त्रेर्यच्चपपदद्त्यादिभिश्व।अतस्वार्चवस्त्रत्नेभाष्येशक्कामस्यक्तेदर्भनिर्दिष्टंकातिक्र याचानिरिष्टेअभ्यानेत्युक्तेकियानिरिष्टाकर्ताकर्यचानिरिष्टेहेबद्त्तेत्युक्तिकर्तीविरिष्ट्वंतरहनिरिष्टिमिहेरा नीं गा मभ्याज कृष्णां देवद तेत्युक्ते सर्वि विष्टं गा मे बक्ष देवद त्र एवक तीऽभ्याजे विकिये त्युक्त म्। तत्त त्कारकादि मात्रप्रयोगेयोग्यसर्विक्रयाध्याहारेप्रसक्तेनियमार्थस्तत स्योगद्तितत्तात्यर्थस्। एवं वसामान्यतः कियाकार्क त्वसंबन्धयोग्यताब्दिरवविभक्तिप्रयोजिकानतुविभिष्यतिसम्यते।कारकत्वंकियाजनकत्वयोग्यतानुद्विवि ष्यत्व मेव। रुद्धिस्त्रवेभाष्येष्युक्तम्। संस्कृत्यसंस्कृत्यपदान्युक्तुज्यन्तेतेषायश्चिमभिसंबन्धाभवत्याह्रपात्रंपात्र माहरेतिहोणाचीहि रित्याही पेरह यो परका प्याच्याच्या रेकत्वे असे न न्या भावि विशेष्य विशेष ण भावि विशेष्य विशेष्य विशेष ण भावि विशेष प्राची विशेष प्रा संबन्धइति। तन्। तस्यसंबन्धत्वे मा नाभावात्। संबन्धिभे इनियतत्वात् संबन्धस्य। अतएवाद्यन्त वृहसूत्रे राहीः वि रद्त्यादीच स्थुपपाद नायव्यपदेशिवङ्कावद्दति आध्येव क्रम्। क्रिच। तस्य संखन्ध त्वेनी लो पट द्रसादी व क्रम्पितः। भेदमूलकसंजन्ध एव षष्ठीत्यस्य सूत्रतोबा च्य क्त्यालाभाव्। अत्तर्व वादिक नचे दिषक मधारेयो त्र भावप्रय य स्यपरार्थतावच्छेर्कसामानाधिकरण्यवचनत्वंहत्तहितसमास्रेभ्यः संवाद्याधिधानंत्रावद्यस्येनेत्यस्युक्ती

ल.मं। न्यं विशेषणविशेष्यभावस्थेकविषयत्वादितितदर्थीवाच्यः। एवं चाभेदस्यसंबन्धत्वाभावः स्पष्ट्रवत्दिभमतः। यद्वातत्रप्रवृत्तिनिमत्त्रयोः साहित्यसूपः संबन्धएवतराश्रपयोविशेषणत्वादिनियामकः।सोपिवाक्यार्थएव।ए तदेवाभिप्रेत्यकर्मधार्यविषयेह्न्हापादनं चार्थेह्न्ह्इतिस्त्रेभाष्येकृतम्। एवं चवीरत्वपुरुषत्वसमूहवान् वीर्ः। एरषद्रितबोधः। सामानाधिकरण्यं चैक्धिर्मिबोधंकत्वमेव। एतेन प्रकारताविशेष्यते सांसर्गिकविषयता निरू पितेएवतिनियमद्रसपास्तम्। मानाभावात्।अभेहान्वयद्रसम्भिदेव्यन्वयाविशेषणविशेष्यभावद्रयेवार्थी नत्वभेदसंसर्गकोबोधइतीत्यलम्। तत्राच्ययानिस्त्रीपुमान् नपुंसकमित्यादिशब्दाश्चपातिपदिकार्योद्दस्यो ई 64 ताहरणम्। रुणाः श्रीशीनंतरस्तरीतरमित्यादिलिङ्गाधिकास्य। द्रोणः खारीआहक मिसादीप्रवृत्तिनिमित्तजा तिक्रपद्रोण त्वारापे सयापरिच्छे दकत्वस्याधिकस्यतेभ्योभाने नत्रातिपरिकार्शमात्रविद्वितप्रथमायाअपार प्यापेरिमाणग्रहणमेकोह्राविसादी संख्यायाउक्तत्वात्तरप्राध्यावचनग्रहणम्।अत्रानुष्टतस्यानभिद्धितहस्य स्य संख्याविशेषणत्वात्। यहाप्रवृत्तिनिमत्तसंख्यात्रविभक्तिबाच्या। नचतद्वयेबाधाननुभवः। एकत्वस्यप्रिची तस्य ततो बोधात्म जातीय संवलने द्विप्रचयः। द्वित्वास्य पजननयाग्यतं चर्माचतत्वस्य प्रातिपदिकस्यतं प्राचि

शङ्क्यपद्रमाधिकंसवाक्यार्थद्रयुक्तम्।अवकेयतः।वीर्षातिपदिकाद् वीरः कद्रयाकाङ्स्याप्रापितंविशेषणत्व मन पेस्यस्वार्थमान्निष्ठात्प्रथ्माप्रवात्वाकाङ्स्।वशादिशेषणविशेष्यभावावगतिरिति।षष्ठीशेषद्ति स्त्रवेभाष्ये पिस्तरमेतत्। घरोघरद्यादौविशेष्यविशेषणभाववारणायसोपिधमंत्रेदमूलकारोपितभेदसापेस्द्तिबाध्यम्। हरिणायुक्तम्।विशेषणविशेष्यत्वेषस्योरुपनायते।नमातिपहिकार्थव्यतने वेव्यतिरिच्यते दृति।पदयोः संबद्ध योरि तिशेषः। वीरपुरं षद्त्यादी परस्पर संबन्धेन गुणायधानभावापन्नार्थकत्वे नवाववार्थभूतिवशेषाविशेषणभाव युक्ता श्रीकत्वात्पद्यारितत्वम्। एवराज्ञः युरुषद्यादी प्रातिपदिकार्श्रीस्यराज्ञी विशेषणत्वेषुरुषस्य विशेष्यत्वेस्वामित्वे न सत्वेनच्ययात्रयोव्यतिरेकः रहपान्तरेणेपरिवर्तनं नत्थाप्रकृतद्वितद्रथः।अतएवजात्याक्रतीतिस्त्रेन्याप बार्तिक कारेण यदुक्त म्। विशेष पाविशेष्य भावस्येक विषयत्वाह्य दिगोशब्द तिष्ठ तिशब्द योरेक मि थियं भवतित। तीविशेषणविशेष्यभावापकाचीस्तिष्ठतिगोशब्दचीः सामानाधिकरण्यं युज्यतद्वतितत्तंगच्छते। अन्ययाराद्वः पुरुषद्यादीभेदेपितस्यस्त्वेनैकविषयत्वाहित्यसङ्गतः।अत्रैकमभिधेयमिस्त्रेत्वाकिषाकिषावतीरभेदःस्त्रेचि तः। अभिधेयपदेस्यविशेष्येएवयसिद्धेः। तस्याद्वहेषासः। ह्योधिर्मिणोः संबन्धेनवैकलेनवेति॥ एवंचिवनासंब

लमं तितत्राध्याहारः।अन्ततोः स्तीत्यस्यास्तिर्भवन्तीपरोप्रयुज्यमानोपिअस्तीतिभाष्यात्।संबोधनेचेत्यनेनसंबोध नाधिक्येप्रातिपदिकार्थेवर्तमानात्प्रातिपदिकात्प्रथमा।तत्रसंबोधनमभिसुरवीभावः। तत्फलप्रवृत्तिनिव् ती।तेनसंबोधनविभक्तरनुवाद्यविषया।संबोध्यताव छेदक क्षेप्णसंबोध्यस्यसिद्धिविनातत्त्वासंभवात्।ते नराजाभवयुध्यस्व न्द्रशत्रुचे धस्वत्याही नसंबोधनविभक्तिः।राजत्वादेर सिद्धत्वे नातुवाद्यत्वाभावात्।अत एव गजन्यध्यस्वत्यस्यकुमा रावस्छायाराजाभवय्ध्यस्वत्यस्यराजावस्छायानप्रयोगः।केचित्तसंबोधनसम्य गृ ज्ञापनं संबोध्यज्ञापना्यमे वसंबोधनविभक्त्यन्तपद्घितवाक्यप्रयोगात्। तत्फलपवृत्तिनिव्ली इति पूर्व वत्। शापनेसम्यंकृत्व चावश्यकर्तव्यत्वादिविषयकज्ञानानु कूलत्वम्। ताहंश्रद्धानानुकूरुव्यापार्श्ये। एतिहिभक्त्यनापद्वितिवाक्यप्रयोगएव। यत्तप्रयोज्जिन्छोविषयकेत्वं ज्ञानेसम्यक्ति मिति। तन्त्र। तस्यवा क्यप्रयोगानुम्यत्वेनविभक्तिबोध्यताव छेद्वको टोनिवेशेमानाभावात्। संबोधनपदाघित वाक्यप्र योगपिबोध्यबोधेपयोत्रिकाविषयत्वासमानात्।अन्ययातस्यतत्ययोक्तत्वमेवनस्यात्।त्वपचित्राहो प्रयोज्यप्रवृत्तेस्ति दिष्टत्वस्यपवर्तना स्थापत्वदर्शनी स्। हेशब्दादिसं बोधनेवात्पर्यप्राहरूम्। अचेतनेवुचे

ताप्रवितसाधार्णंतद्रश्रः।तस्रतीलञ्चेकपुत्राद्रस्यादी। एवं होबहवद्रपना द्रुताव्यवभेद्समूह्यतीति विभ त्त्या।तर्भावेत्रियुत्रोबहुपुत्रद्यादावतु द्वतावयवभेद्समू हे रूपिहित्वीदिभानम्। एतन्यूलेकमेवसं भे देनान्यतरवैपर्थामतिप्रयोगे यहाने के व लेतिनियमे नस्वा भाविकंस हा विधानमञ्जे विधिनात के व लेना प्यभिधानं द्वाप्यते। एवंचप्रकृत्यर्थानुवादिकाविभक्तिः।यहाप्रकृतिप्रस्य सस्त हास्वाच्यः सार्थे द्वानुक्तत्वादे विविमक्तिरत्र।अन्वयव्यतिरेकाभ्याह्मत्रप्रकृतिप्रययाश्चीवधारणमश्चीवस्त्रत्राहीभाष्येवस्त्रम्।एकशब्दाही चवचनान्तराभाषाद्रच्यतिरकाभावेःन्वयस्याप्यनिश्वयात् केवलप्रक्रस्थानवधारणभेव। वृत्ती तवृत्तिस्व भावादेवान्यार्थसंबेद्धउपसर्जनार्थः केवलप्रहतेरे वृगम्यतेष्ट्वतिनतत्रविभक्तिः। सेवचानुस्पतिर्ह्धकान्वार्या यते।यद्वाएकत्वादिविशिष्टः प्रकृत्यर्थोविभक्तिवाच्येनैकत्वादिनाविशेष्यते।एकत्वादिविशिष्टएवार्थेनित्र्य णान्तरविशिष्ट्रति।एवंचवचनग्रहणंनकार्यस्य हुंचेदंसवीमन भिहितस्त्रीभाच्ये।संरच्यासस्हेहोहरियन्थे चेतिरिक। इंदर्भिप्सूनं कियायागे एवं प्रवन्ति कर्मणिहिती येह्या हिसा है चर्चा त्व येवाका डिन्तेत्वा च। तिड-समानाधिकरेणप्रथमेतिवार्तिका चिक्रयान्वियक्त्रीहावभेहान्वयां चिक्रयायोगी बीध्यः। यनिक्रयानश्रये CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

किचिन्मतीक्त संबोधनपर्विपत्भूतीः भि सुर्विभावस्वात्रसंबोधनपर्यथेनितु सर्वस्त हुक्तमभि सुरवी जाव सानाम ति। एवंचित्रयासु विनियोगप्र लक्षेत्र भिसुरवी भावः संबोधनिमितिसूचितम्।अत्रसिद्स्येसने नतस्यानुवा द्यतंविति युज्यतद्त्यनेन प्रवर्तनाविषयिक्तया संबन्धस्तस्यतिबोधितम्। एवंचाभिसुरवीमवद्रामायुद्देश्यकप्रवर्तनाविषयो र सणिमितिबोधः प्रजानिदेवदत्तेत्यादाविषानी हीत्यध्याहा गेचाबोकदशन्याचेनवा। तत्रवजनस्य कर्मतार देवदत्तस्योदेश्यत्वाद्वभयोः समानवाक्यस्ङत्वम्। उद्देश्यविधेयभावीवाक्यार्थः। अभिमुखीभवनानुक्रलस्य मंबोधनविभक्तान्त शब्दप्रयोगरूपव्यापार्स्यत्रनेरपेस्येणेवप्रतीतेस्वन्तवाक्यार्थइतितद्रथेइतिबोध्यम्। तत्रवाक्येकरेशन्यायनवजानिदेवदत्तेत्यनेनेवजानीहीत्येतद्घिववाक्यार्थंबोधङ्तिएकतिङ्वाक्यमिति वाक्य लक्षणमणितत्रास्येवेतिनिधातासिद्धिः। एतन्यूलक एव संबोधनस्य कत्त्रेकार्कत्वः व्यवहोरी एकानाम ।तस्येवतं परार्थत्वेन विनियोज्यक्रियाकत्त्रं तात्।अतएकतिङ्क समानाधिकरणेप्रथमेतिवार्तिक यतेप्रथमा रम सिहिः संबोधने। तन्यासे हियाति परिकार्ये तिस्त्रवृद्स्याप्यके रणभेव। अतएवसं वाधनेचेतिस्त्रवंक निहि विशिष्टेत्रथमाभावेज्ञापकमाश्रित्यप्रतिपित्कार्थस्त्रेमात्रग्रहणं प्रत्याख्यातम्। तेनिहसंबोन् विषयेपित्राति ५२ CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तनत्वारोपेणगोणः प्रयोगः।संबोधनं चाभिमुर्वी हत्याज्ञातार्थे ज्ञाना नुकूलव्यापारा नुकूलव्यापारः।तह्यापार्जन्य र्गानातकूलन्यापाराश्रयत्वंसंबोध्यत्वम्।तत्वेनबुद्धिश्वस्वनिष्ठद्वानविषयद्वीयसाकाडुःक्षेद्वतिद्वेयेथैवस्या न्ययः।सरवच्चाप्योर्थः।तेनरामचायस्वेत्यादीराससंबोधचविषयंस्त्राणमितिबोधः।अभिमुर्वीकरणस्ववच नार्थम्हणेसादरत्वेतरणम्। तद्याञ्चकं चमुखपरा हत्यादि। हेरामस्य न्दर द्यादाव सीत्यध्या हारः। एवं चिधिङ् सू र्वेसारीकियाध्याहारप्रयमातद्भावहितीयत्याहुः। तजुसिद्ध्याभिमुखीभावेस्याहिवस्थमाणहरियन्थविसदेम् संबोधनपद्यस्तत् कियायाविश्वणाम्। ब्रजानिदेवद्त्तेति निषातोत्रत्यासतीति हरिः। अवपुञ्जराजः। आरब्धा तंसविशेषणं या क्यमितिवाक्यलस्णस्यसमर्थस्त्र अध्योक्तस्य मं बोधनपदार्थे क्रियाविशेषणत्वा भावे ब्रनानि देवद्तेत्यादावभावेनसमानवाकोद्रतिप्रहत्यविहितोनिधातोनस्याद्द्वतिसंबोधनविभक्तेरनुवाद्यविषयतयाऽनु वाचस्यचिवचेयएवान्वयेनविधेयतायाञ्चित्रयानिष्ठत्वेनत्व्यासेवान्वयद्तियुक्तस्र्। एउच्चनडी तिख्ने आच्येष्व नितमितिसमानाधिकरणसमासप्रकरणसमासवादेनिह्दप्रिचामः। तदुक्तं हरिणा। सिद्ध्याभिसुखीभावसा नस बोधनेविद्ः। शासाभि सुरबोह्यर्थात्यानित्यासुदिनियुज्यते। संबोधनेनवाववार्थद्वति इद्वेन्यजा असद्ति। एवं च

ल मं प्राप्तिविकेन्शक्तिरेक्साधनम्। तदुक्तमनश्रिहितसूत्रेभाच्ये।गुणाः साधनमिति।शक्तिरेकान्त्रपारतन्त्र्यादुगुणत्वेनो क्ता।तत्रक्र्वकर्णाः स्वात्रयसम्वेतिक्रयाजनकता।करणादीनामात्रयान्तरसमवेतिकयाजनकता।किन्दद्रव्य स्यकारकत्वेतस्येकस्तपत्वेनकार्यवेचित्रयानुपपितः। दृश्यतेचघरं पश्यघरं नजलमाह्रघरेज संनिधे हीत्यादीका यी विन्यम्। सर्वस्य वस्त्रीत्त्याश्रयते तिकहा चित् कस्याश्चिद् विवस्यात लहि चित्रानेकका चौत्यसिः। क्वचित् श्रात्याविष्टद्रव्यस्यापिसाधनत्वेनव्यवहार्=।श्रांकिशक्तिमतोरभेद्स्यापिसत्वात्।शत्त्याकरोतीत्यादेशित्रक्तिरपि द्रव्यायमाण् तयाशत्त्वन्तरयोगः।अतस्वविभत्तयथ्थिकेनाव्ययेनाव्ययाभावः संगच्छते।द्रव्यस्यवसाधनेत तुतस्यश्रव्हेनेवोक्तत्वाद्व्ययस्यप्रयोगएवनेतिकश्रवेनसमासःस्यात्।पशोकर्तरीत्यादेश्वकर्तृशेक्ताश्रयेद् त्यादित्रकारेणार्थाङ्ख्स्म्। सर्वेषांचकारकाणांस्वस्वावान्तरिक्षणाङ्गराप्रधानिकयानिष्पाद्कत्वम्।अतएवतेषा भावनायामेवान्वयः। क्रियाजनकत्वावगतीकासाकियेत्याकाङ्कार्येनतत्रे वान्वयोचित्यात्।असन्तिहितसंप्रः। दानस्यापिदात् बुद्धिस्वत्वेसतिदात् दानपूर्वकालत्वेनैवजनकत्वं तावतेवदानक्रियानिष्यतेः। घटस्यरतिघटं करो तीत्यादीबोद्घरादेः पूर्वकालत्वात्रमृत्यादिनिष्याद्कत्वमित्याद्युद्यम् क्रियान्वियतंकारकत्वमितितुन। कारः

परिकार्थद्रत्यनेन सिद्धिः स्ति चतितत्त्व ण्डन्वार्तिकेनेवतत्र सिद्धिक चितितिबोध्यम्। वार्तिक न ये सूत्र स त्त्वेपसंबोधनाधिकतिङ समानाधिकरेणेऽर्थवर्तमानात्मश्रमेत्येवतर्शस्योचित्याचा तस्मात्कर्त्वार क्रवंसंबोधनस्येति एक्षेतंसाध्वेव ब्रजानिहे वहते त्यादी ब्रजनिक्यान्वयेने वेकवाक्यत्व मितिनेयुक्तम् तस्यान्तस्यनियोगाभावेनिकयास्विनियुज्यतेद्तिहरियन्यविरोधापनिरितिदिवः।यत्तसंबोधनस्यप सत्यर्थियोषणत्वेभीबाह्मणारत्वेपचितिपचीगापित्रिति।तन्म। शब्दशक्तिस्वाभाव्येनसंबोधनविभक्त्य न्तपर्समभिन्याहारेयुष्परस्तत्यद्बोध्ययावत्यरामर्शकत्वस्यव्यत्यतिसिद्धत्वेनैकवचनस्यासाधत्वादृद् त्यसम्। इतिप्रथमा। अषिहतीया। हितीया द्योपिहिविधाः कार्कविभक्तंयउपपदिविभक्तयश्च । कार्के कियाजनकत्वशक्तिः। भाष्येकरोतिकियांनिर्वर्त्तेयतीतिव्यत्यत्ति हर्शनात्। ब्राह्मणस्यपुत्रं प्रधानपृच्छता। त्यारोब्रा हाणस्यनकारकत्वंपुत्रेणान्यशासिध्यातत्त्वाभावात्। हरिरण्याह। स्वास्ययेस्मवेतानात हरेवा अयान्तरे। क्रियाणामभिनिष्यतीसामर्थ्यसाधनंवि इरिति। द्वयंगेताकियाजनकताशकिरेवकार्कसाधन। मितिचो च्यते। सिद्रस्य द्व्यस्य स्व स्त्यतः कियाजनकत्वा नु पेप त्याशत्त्वावि ष्टस्थे वतत्त्वं वाच्यमितिप्राप्ता

768

ल-मं नित्रप्रेरयन्हेतुः।तत्रसामान्यपूर्वकत्वादिशेषस्यकारकत्वमनु इत्तिमितिकरणकारकमित्याद्यपपतिः।यथापुत्र दश जिन्मिनिपित्रोः कर्तत्वेपिविवस्याऽयमस्यामियमस्यात्रपुत्रंजनयतीतिव्यवद्वारः।वथैवयाँ दशस्वले ।पादान स्पकत्लेपियामाद् गच्छतीत्येतद्विषयेप्रामआगच्छतीतिषयोगस्तु न।अनिभानात्।करणत्वाद्यरस्त्र यांकत्सद्भातन।कारकत्वादेवस्वान्तत्र्ये सब्धे स्वतन्त्रःकत्तियुनःस्वतन्त्रयहणस्त्वातन्त्रमेवयस्यतस्य कर्तिवार्यनवुपारतन्त्र्ययुक्तः स्वातन्त्र्ययुक्तस्यसा।कारकसंज्ञातुवस्तुसत्स्वातन्त्र्यस्यस्थितिमात्रेणकरः। ण्त्वादीनां विधानसामर्थ्यात्यवर्ततदूत्यसम्।यहाप्रधानकियाजनकपूर्वोक्तस्व स्वव्यापारेकतिरः प्रधानक ऋत्य कृतेपिस्वगततत्त्वापारेस्वातन्त्र्यसत्त्वात्अकुर्वतः साधनत्वा नुपपत्तेः। एवंचतत्तद्यापार सञ्चकरण त्वादिमन्तरवक्तर्पारतञ्येपिस्वस्वव्यापारेस्वातञ्यसत्वात्। बङ्गारामुख्यक्रियायामपिस्वतन्त्राद्तिप्रधान क्रियाक-र्त्ववन्तीपीतितदुपपत्तिः।विभक्तिस्तुकरणत्वादिनिमित्तैवोनवकाशत्वात्।करणत्वादेरैवोद्भतत्वात्। कर्तियोगेनतदीयव्यापार्स्येवधात्वर्थत्वेनो इतस्वातन्त्र्येववशायां तुकरिविभक्तिरेव सर्वत्र। क्रिक्तिरेवामा हानयोस्तुनसाक्ष्मिधानादित्युक्तम्। यथायुद्देक्तारिपियोद्धारीराजनियोगापेक्षणाद्स्वतन्त्राअपिनियोगा । ८४

सम

काणां भावनान्वयद्त्यस्यक्रियान्वयिनांक्रियान्वयद्त्ययपित्याः संगत्यापत्तेः।अधिकर्णस्यकार्कत्वेनिक्रपान्व यद्यादिभवदीयव्यवहारासंगरमापनेश्व।कश्चितुत्रत्यसादिनाः थेद्वात्वापरंत्राते संस्कृतेनकाधने च्छा यासंर स्कृतस्य व्याकर्णतए वप्रसति प्रत्ययविभागहारा यस्य द्वानं तेन पूर्वे कियान्वया नवगत्या का रकत्व ज्ञाना भावा त्तरीयसंस्कृतव्यवहारानुपपत्याभाष्योक्तमेवसाधुद्वाह।यन्त्रियान्वित प्रत्यया योन्वियत्वं कोर्कत्विमिति। तन्नः पद्धओद्नद्त्याहीप्रत्यशार्थिकारकत्वकर्मत्वव्यवद्वारानापत्तेः। कारकाणां भावनान्ययद् यस्यभद्भापतेश्व। उक्तदोषाञ्च। नचकारकश्रब्दस्यकर्त्पर्याचरवेनकारकंकर्णमिलादिविरुद्कारकंकर्ति पुनरुक्ताचितवाच्यम्। हरिषीवसमाधानात्। तथाहि। निव्यक्तिमात्रेकत्तिं सर्वत्रेवा स्तिकार्के। व्यापारभेदापे क्षायां करणादि त्वसंभवद्ति ने क्रम्। सर्वेषांस्व स्व व्यापार हा स्वातक्रमेणेव क्रियाजनक त्वात्कर्त्त् त्वेनकार कत्व म्। ततः कः केनकिपचतीतिविवसायांस्वस्बब्यापारवशेन्कर्णादित्वस्। तत्रसाधनान्तरनियोगब्यापारः कत्तिद्र न्यापार्एवसर्वत्रप्रधानधात्वर्थः।कर्तुः क्रिययेश्वितत्रम्यापारंकसे। कारकान्तरसाध्यव्यापारंकरणस्। प्रेर्णा नुमत्यादिव्यापारंसंप्रदानम्। अवधिआवोपगमव्यापार्मपादानम्। कवादिव्यवहितकियाधारोधिकरणम्। खत्

769

समें मितिस्त्रबोधितंकमीलंकर्वगतप्रस्तधात्वर्थव्यापार्प्रयोज्यव्यापार्व्यभिक्रणप्रसाम्यविनकर्त्रहे इय द्य तण्डुतंपचतीत्यादोविक्कित्याश्रयत्वात्कर्मत्वविक्कित्तरूष्प्रतस्याविव्यपदेशिवङ्गाने म ला श्रयतात्त्वम्।अतस्वतंत्समानाधिकरणे स्ताकंपचतीत्यादीकर्मत्वम्।उद्देश्यत्वंचसनागभितम्।अ तिएवकर्मणायमभिषेतीति स्त्रेकर्मणेत्यस्याभावेकर्मणएवसंप्रदानसङ्गपया येणस्यादित्यापादि तंभा ष्ये। उद्देश्यत्वंच साक्षात्मल रूपे धालधे क्रियायाः फलेच्छा पूर्व केच्छा विषयत्वा त्तराश्रयत्वा तण्डला ही ना मितित्वम्।फलस्यापिकियाजनकत्वं तज्ज्ञानपूर्वकं कियोत्याद्नात्।रथोयाभ्राम् गच्छतीत्यादी तृ देश्यत्वा रिषेपानिवहिस्तस्य॥नचकालिकादिसं बन्धेनफलाश्रयेतिव्याप्तिः।फलताव च्छेद्वसंबन्धे तट्राश्रयस्य प्रहणात्।यहातस्य ने देश्यतेतिदोषः। गच्छतियो गेगम्यर्थसंयोगस्तपफला श्रयस्यापिक तुर्नेकर्मत्वे पर्याक त्रिक्या बाधात्।आत्मानमात्माह्नीत्यत्र तुशरीरान्तः करणक्रपाव च्छे दकभेरैनात्मान भेद्मारो व्यक मत्वकर्त्वोपपादनं आष्ये छत् म्। कर्त्गत्र मुक्तधात र्थव्यापारप्रयोज्य कले सुक्तेर ग्ने मीण वकंवार्यतीत्यादावग्न्यादेर्नकर्मत्वम्।अन्ययावार्णार्थाना मितिसूत्रमस्यापवादःस्यादुइतिमाणवक्

त्तरंपनः स्वतन्त्राएवनियोगमात्रात्त्तिष्ठजयादिभाग्राजा।तथाकर्तृनियोगोत्तरंयत्करणादिषुस्वस्वन्यापार द्राराकियानिष्णादनेस्वातन्त्रयं तत्करणत्वादिकारेष्यवाधितमेवेत्यदेषः।नियोगमात्रेणचतत्रेवकर्तृत्व व्यव द्रारोपीति दिक्। यहाज्वस्त्र ना दिस्तप स्व स्व व्या पारे स्वातन्त्रयात् ते वांधात्वर्धात्वे एधाः पचन्ती त्यादि द र्शनाचातातातिकस्वातन्त्रयेणकार्कत्वस्वस्वत्यापारहाराप्रधानिक्रयानिष्णद्कत्वेनचकरणत्वादि।संप्रे रानापारानयोरिस्वातन्त्रमारायेवयाम्भागकतिविष्ठीहरातीतिष्रयोगाभावेपिकारकत्वंबोध्यम्।तः द्तं भाष्ये। पर्याप्तं करणाधिकरणकर्मणां कर्त्वं निर्वितिमणाहा नाही नां कर्त्व निर्वानाचेति। वृक्षोविध भावस्पगच्छतिविप्रानुमन्य तेद्वत्याहै। स्वस्व च्या पारप्रवृत्तयोः कत्तिंद्रश्यते पति हाधात्वाच्य तातुन त द्यापा रस्यान भिधाना दिति बोध्यम्। कार्कत्वंचीण कक्षणंस् देवतत्तत्सं ज्ञीपयोगीतिस्प ह चे दंसर्वभाष्ये स्रमदशाम्। येतुकियान्विषत्वंकारकत्वितिवदन्ति।तेषांक तृसमवायैपिकरणंकारकमित्याहेर्नुपपत्य भावात् तत्रतहाश्रङ्कासमाधानपरभाष्यासङ्गतिः। तद्रश्रीकारकश्रब्दस्यसाधुत्वानुपपतिश्चेति बाध्यम्।। तनकर्मणिहितीयेतिस्त्रत्रम्। तत्रकर्मत्वं व्याकरणशास्त्रवीधितकर्मसंज्ञकत्वम्। तत्रकर्त्तरीसिततमक CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भीत्यतुक्रलोच्यापारइतिबोधः।प्रीत्यनु कूलोच्यापारोभजेरर्थः।यत्तुक्ताश्रयःकर्म।तत्रफलस्यधातुनालाभा त्।आश्रयोद्दितीयार्थः।तत्रप्रहत्यथीविशेषणम्।आधेयतयाफलंविशेष्यम्।आश्रयत्वंशक्यताव छेटकम्। अंखण्डोपाधि स्तपमाश्रयतात्वेतदनुगमकम् आश्रयत्वस्य निस्तपकत्या कलेअन्वयद्ति तुनयुक्तम्। कर्म णीतिस्त्रस्तर्सभङ्गात्।नचाधेयत्वस्यसंसर्गत्वाङ्गीकारेतण्डुकःपचतीत्यतोपिबोधाप्तिरितिबाच्यम्।वि नत्त्वर्यमहारीष्ठत्यप्रातियदिकार्थधात्वर्थयाः साला हुभेदेनान्व याव्यत्पत्तेः।अन्यथाकर्मतासंसर्गक्रवीधत स्या पत्तिरिति।तन्त। सप्तमी पञ्चक्योकारकमध्येइत्यनकारकशब्दस्यशक्तिपरत्वेनशक्तिशक्तिमतो श्वा भेरेनशक्तिमत एवडितीयार्थताया आष्यादिसं मतत्वात्। किंचत्रयीशब्दानां प्रवृत्ति रितिभाष्य संमत मुख्य पसे संज्ञाशब्दैरारोपितस्वपवृत्तिनिमित्तबोधोयथाडित्यादिपदैः पूर्वपूर्वेडित्यादिगुणारोपेणवत्ताङ्कित्यादि बोधइति ऋ छे कु स्त्रे के यरे सष्टम्। एवं चात्र त्य संज्ञाशास्त्रे स्तत्त त्य इति निमत्तराक्ते : संज्ञिनि बोधनमे वो राम चितम्। उद्देश्यतावच्छेदकस्ये वतत्तेत्वाशब्दप्रवितिमित्तत्वेषलाश्रयत्वात्कर्मत्विमत्यादिव्यवहारा सङ्गत्यापत्ते-। न वास्यतत्त्वात् कर्मसदेत्यर्थः। लक्षणपत्तेः। सङ्गामजानता मपित थाव्यवहाराच । त्रयीपक्षे पर्द्

स्यापिकर्मत्वनस्यादिति।वार्यतेश्वसंयोगाद्यनुकूलन्यापाराभावानुकूलोन्यापारोशः।वैजंग्रामंगमयतीत्यादीग्रा मस्यकर्मतायप्रयोज्यत्वनिवेशः।प्रयोज्यताचेनन्याजन्यसाधारणी।विषयतायाअजन्यतेचस्वविषयज्ञान सामग्रीप्रयोज्यज्ञानविषयसाधोरणीचनिवेश्यामाधेष्यश्वंबधातीत्यारीबन्धनप्रयोज्यभक्षणाश्रयमाषाणात त्ववारणायप्रकृतधात्वर्थे तिपालस्यापिविशेषणां बोध्यम्। प्यसी हनं भुड के द्रयत्रप्य सः कर्णालस्येवविव क्षणेनप्रकृतथात्वर्यफलाश्रयत्वेनाविवस्रणेनचनक्रमत्वम्। उभयविवेसायौ तुपरत्वात्कर्मत्वमेव। नचपरा सः कर्त्रहेष्यत्वाभावादेवतद्रपाप्तिः।यहाकृतभोजनोणिषयेसो लाभेनभोजने प्रवर्ततेत हातत्वियायाः प्य उद्देश्यकले सत्त्वात्। फललंचकेत्प्रत्ययं सम्भिन्याहारेतद्वाल्खनिष्ठविशेष्यतानिक्तिपत्रकारताश्रयत द्वात्वर्यत्वम्।पश्यमृगोधावतीत्यादीधावनादेः फलत्ववारणा यतद्वात्विति।अन्यथाप्रधानानुरोधिकर्मत्व स्येबलवत्तान् मृगस्यकर्त्तं नस्यात्। कर्मणिबिहित्हिती यायाः कर्मत्वशक्तिमान् अर्थः। कर्मणीतिस्त्र स्वरसात्। एवंसवेविभक्तीनां तत्त्कार्कशक्तिम द्वेषिकोधकत्वं बोध्य म्। तत्रचप्रकृत्येथीं विशेषणं विशेषां धात्वर्थात् च्छक्ति निस्तपकत्वसं बन्धेन। एवंचहरिंभजतीत्याही हरिस्त्पंचत् दर्भतिन छ्याक्तिनिस्तपक ।

यविभक्ति राब्देन विभक्त्यन्तार्थं उच्यतङ्ति उपक्रमात्। कष्टं श्रितो भवती त्यत्र कियाका रक्योर भिसंबन्धस्यिह ती या वाचिका भवतीतिसमर्थास्त्र स्छ्भाष्या चा यत्तु कैयहे नो क्तमत्राभिसंब न्यपहे नशक्तिरेवो च्यतेत्योर्भ संबन्धनिमित्तत्वादिति।तना राज्ञः पुरुषद्रयत्रराजाविशेषणं पुरुषो विश्वाष्यस्योरिभसंबन्धस्यपष्ठीवाचि का। तथाकष्टं श्रितइति क्रियाकार्के यो रित्यादिसंदर्भेणषष्ठी वदंस्या अपिसंबन्ध वा चकत्व स्थेव प्रती ते। भा व्यस्छ संबन्ध शब्द्स्य लाक्षणिकलेमानाभावाच। क्रियालकारकलसमूहः संबन्ध इतितङ्गाष्यार्थः। भे द समानाधिकरणविशेषणत्वज्ञानेएवसंबन्धाकाङ्केतितद्वितियावाच्येम्।विशेषणतं चशक्तिमन्ते ए 271 वितिसापिशक्ति विच्या। शक्ते श्वपद्मकं आति पहिका चित्र विश्विति हो। सत्या विश्वषण त्वभुवितम्। का रकस्यविभस्त्यर्थत्वपसेपितथैवसंरव्यावत्। सत्त्वप्रधानानिनामानीतिनरुक्तान्व।विभक्त्यर्थश्वा सत्त्वभू तद्तितिद्विष्यतिद्विभाष्यस्पष्टम्। तत्रदिविभक्त्यर्थप्रधानस्याव्ययस्यविभक्त्यर्थप्रधानत्वाद्भसत्वभू तत्वमुक्तम्।विशेषणभूतत्वेषिकर्महरीतिवर्हरिकर्मके त्युक्षेरवः।कर्मशब्दस्यसमासघटकेस्यसं जो शब्द त्वनतंत्रविशेष्यविक्षेष्ठणभावेक्यमन्यस्य व्यक्तिस्वक्षेत्रक्षेत्रस्य प्रधानत्वेक्तिस्त तद्रथसंबन्धेत्रे

कमिरशब्दानांपद्त्रवितिमित्तकत्वाभावेनतदुत्तः त्वप्रत्येनपदानभिधानाः अनादित्वाह्यवहारस्यपूर्वी पूर्वव्यवहारेणकमिद्विदानां तत्त्वकाकिमतिशक्तियहः।केचित्तृत्तिग्रहेज्रुद्यादावव्ये वमेव। तत्त्रवर् सिनिमित्तं चक्किच द्वा स्तं वं किचि दारो पितिमित्यपिव्यवहारती निर्णेयम्। यत्र विद्युभी दिष्य वृत्ति निर्मित्त द्वाना स् भवस्तत्र पद्प्रकारक एव बीधी नलपदा दाविवेतिषाहु : ॥किंचा अयत्व स्थाति प्रसक्तत्वाकातच्या वयता वच्छे द्कमुचितम्।नचफलनिस्दिपतत्वविशिष्टमाश्रयत्वेतथा।तद्ग्यागचन्त्वेदक्तवेगीरवात्।वेद्भण्यास्ते इत्या ही तरभावेनतस्यन्यून हिताया हितीया शक्यताव छहकतो नी चित्या छ। तनशु हा श्रेयत्वस्य शक्य ते इमा देनीनोर्धत्वापत्तिः। होरेपदात्तस्यलाभेषिशक्ति अत्वेनालाभान्तदोषः। क्यादि १ दॅवल्वेनशक्यत्वेतुगोर्वम्। आहत्यधिकरणरीत्याशक्तिरेववाच्येत्यन्यत्। परेतुकप्रत्वादिशंक्तिमान्त ह्गतंविशेषणत्वेत्रियांकार्क भावसं बन्ध श्वद्वितीयाद्यर्थः।तद्द्योत्योवा।।प्रोतिपहिकार्थ एवहिनानाशक्तियोगेन कर्मादिशब्दवाच्य न तिसएवविशिष्टशित्युक्तोविभक्त्यन्तवाच्यङ्तिपशस्य स्थश्रङ् तिस्त्रेत्रेवेयरोक्तः।विभक्त्यन्तरवाच्यङ्तिपो ठेपित्रथमातिरिक्तविभक्तवाच्यद्वतिएवार्थः। अर्थाह् विभक्तिविपरिणामोभविष्यतीतिभाष्यमुपाहा

ल मं । सं बन्ध स्तुवाच्यस्व।अत् एवंप्रकारीभू तविभक्त्यर्थसंबन्धेन नामार्थधात्वर्थयो रन्वय इति वृद्धाः। हरिकर्मकत्री तीत्यादिक्रमेणबोधप्रकारीभूतोविभत्त्यर्जः कर्मत्वादिशक्तिः।तद्चितिनक्रियात्वकारकत्वक्तपसमूहसंबन्धे नत्यार्न्ययन्ति वद्गोत्त्यर्थः। पकारीभूत स्थापिसंबन्धघटक त्वंश चः स्वभित्यादो। अतएवघटमित्येतावः न्यात्रोक्तोक्रियाविशेषिजङ्गासा।तत्रापिबाक्येकदेशन्याचे नघटकिकेत्यवबोधः।यदातुप्रातिपदिकार्थं इ तराविशेषण तेने विविधातः शक्तिव्यतस्भेदेनेवविविधाताः तदाघ टः कर्मेत्याद्येव। यथापाकिभेदेनविविधि तातराद्वितीयाद्यः।स्वष्टंचैतत्वष्ठीशेषद्तिस्त्रेभाष्ये।तदुक्तम्।स्वश्वदेर्भिधानेतुसधर्भीनाभिधीयते।वि भक्त्यादि भिरेवासाङ्णकारः प्रतीयतद्वि। सथर्मः शक्तिक्तपः विभक्त्यादिभिरित्यादिनान्तरेत्याद्यव्ययग्रह णम्। टिधितिष्ठतीत्यादीप्रातिपदिकग्रहणेच। उपकारशब्दीः श्रीआद्यजन्तत्वेनप्रातिपदिकार्थस्य स्वावेशेनवि श्रेषणेत्वेनियामकत्वाद्उपकारकंड्त्यर्थः।क्रियायाद्तिश्रेषः।कर्मकत्रीदिपद्वत्पाचकादिपदान्यपितधोग्य ताविशिष्टद्रव्यवाचकानिन तुद्भतकारकशक्तिप्रतिपादकानीतिगतिकारको प्रदात्कदितिस्त्तेभाष्यकेय टयोः स्रम्। अन भिहितस्त्रं तुअनुद्भृतशक्तिककमीदिग्रहणंनेत्येततात्पर्यक्रमेवं विडोक्ताविषयोक्तीत्यादी।

राम

क्रत्यर्थस्यप्रकारत्वमात्रेण।संसर्गभानेसंस्मिविशेच्योभयनिक्तिपतत्वस्यप्रकारतायोस्वीकारात्।अतस्वानेकमन्य पदार्थर्तिस्त्रेभाष्येविभन्त्यश्चिमकम्यतत्रहिसर्वपश्चात्षर्वतत्रस्युन्तम्।अत्रद्योतकनापस्ययुन्यः।प न्च कं प्राति परिकार्थ इति पक्षेतत्त्व स्थेवोचितत्वात्। कुत्सित दुति स्त्वभाव्यकि स्वार्थ मित्र धायशब्दे विर्वे होद्य माहसमवेतम्।सम वेतस्य ववचे किंडुं संख्या विभक्ति चा अभिधायता नि श्रेषान पे स्माणश्रव हत्त्रमात्मान म्। त्रियकुत्सनादिषुततः प्रवर्तते सोविभंत्त्यन्तः॥इत्यनेनषञ्चकंत्रातिपहिकार्थद् सेवोक्तम्।सर्वत्रस्वार्षाभिधा य कशब्द स्मेवाभिधानक तृत्वित्रतीते:। कर्मणिहितीया द्योक योरित्या ही नां आद्योवियम त्यो त्या विपञ्च कप्राति। पादकार्यपस् एवलभ्यते तदा ह्या निहिं हा चािः वत्ययाः खार्चीभवन्ती तिसंदेन सि हो तेषां नियमत्वं युज्यते। तदुक्तं बहुषितिस्त्रेभाष्ये।सुप्रीविष्ट्रेषेणप्रातिपर्कमाऋद्विधीयन्ते इति।कैयटेन वस्पष्टमेवोक्तम्।अत्रव्धराजे त्याँ हो मातिपदिक मात्रात्मर्वे बोधः संगच्छ ते। कु सस्य रणं बु लो प्रकानता यस्थ नि। एक शेष्ट्रे मत्य पर स णकार्येलोपफलं वद्ताभाष्यकृतातिरस्कृतंच।अत्व एवकीतात्करण पूर्वादितिस्त्र ने गवाकीतेत्य नाति म्सङ्ग माश्रङ्काविभक्त्याव्यवधानात्नेति उक्तस्थ अन्यथाविभक्तयन्तस्थै वक्तरणवाचकत्वेन तद्सङ्गतिः स्पष्टेवा

173

ण्डलानामा दनंपचतीत्याहोविकारयोगे पश्ची निर्वतिनेचपाकस्यकरणत्वंतण्डलविकारमाहनंपाकेननिर्वतिय । ५ तीत्पर्यः शिषषष्ठ्यन्ता यस्यस्वान्वययोग्यनाम समिभव्याहारेतेने वान्वयद्वितव्यत्पत्तेनित दर्शस्य कियान्व य द्रतिक तीरिस तेतिसूत्रेभा व्येस्प एम्। काष्ट्रंभस्य करोतीत्याही विकृत्य नुकू बन्या पारं निर्वतने धात्न श्रीऽन्वयः पा ग्वत्।अत्रप्रधानकर्मणिलार्यः।प्रधानकर्मण्यार्व्ययेलाहीनाहहिकर्मणाधितिभाष्योत्तेः।प्रधानकर्मत्वेच कत्यसम्भिन्या हारेप्रधानभूतन्यापारविशेषणफ्ला म्यत्वम्। ण्यन्तविषये ईह्याप्राधान्यस्ये वया ह्यत्वात्। तचोक्तोदाहरणयोः निर्वर्त्यमानीदनभस्मनोरेवतिकष्ठफलविशेषणकव्यापारस्येवतत्त्रत्रमञ्जावे णशाब्द्याधान्यप्रतीतः।तण्डुल्क्ष्येकमणिलाद्यद्तितुन्व्यानां प्रमाद्श्व।दुहादिषुभाष्येगणनांभावाचानी हरुषहामुत्तरदेश्संयोगानुकूल्वापारानुकूलव्यापाराधिकानायने ने बहुकर्मकता। संयोगस्यफलता वं देवः सबन्धायामनिष्ठस्तद्वकूलव्यापारश्वाजानिष्ठः प्रधानजन्यफलाश्वयत्वाद्जाप्रधानं तत्रलाद्य उत्तर् राम भाष्यात्। तप्तप्यसिद्ध्यान्यतिसावेश्वदेव्यामिसाद्द्यत्रद्ध्यान्यनेनपयसः संस्कार्यत्याः श्रीत्राधान्य मार्ग्यतं च्छब्ने पयसः परामर्शद्तिमीमां सक्यन्याने याः। द्धि निष्ठसं योगानुकूलव्या पारार्श्वकत्वाद्वातोः पर

मातिपरिकस्योद्भतकत्रिरिशकाववृत्तेः।शकाबुद्धतलंबसर्वत्रप्रतीयमानपातिप दिकाणीद्रभेदेनपतीयमान त्वम्।तद्देपरीस्रेनि मित्तंचाकाङ्क्षादिप्रतिपाद्यलं तत्स मानाधिकरणत्वचातदुक्तम्।अभिद्धितः सोर्थन्तिर्भूतःप्रा तिपदिकार्थः संपन्मद्वति।अन्तर्भृतत्वंभेदेनामतीयमानत्वभेव।प्रथमापिविशेवणत्ववोधिका।अस्तिकियोयाः सर्वत्रसंत्वात्।अतरवत्रयमायाःकारकविभक्तित्वव्यवहारीभाष्येद्वताहः।कारकान्वययोग्यत्रियाचधात्रपः स्छिते वनतुन्दितास्पस्छिता। स्पष्टं वैद्के त्किर्मणो रितिस्त्रवेभाष्ये। अतस्वश्तेनकी तइसर्यक्रासपेदो पांचित्रया यां नकार्कान्वयः शत्यो देवद्तेवेत्यादि। आधिकार्वारीहोणे नेत्यंत्र तुहै तो त्तीयाविष र सी परं वध्यस्ययं केतुम्सांप्रतिमत्यत्रतुषुनःसाधुत्वायेष्यतेद्वत्यध्याहाराव्ययकत्वेनतेनकेर्पणजकत्वा च होषः।विर षर्सोपि सं व ध्ये स्व गं क्रेतिमध्यते द्वितयत्तर्सा प्रतमन्या ध्यमित्यर्थः। नाहशे च्छा याक्षन्या व्यत्वं यति हे षय स्वा न्याय्यत्वेन।एवंचेच्छार्थेषितितुसुन्।असुनारहदुत्यना धीत्याहोनारहद्तीतिश्रीह्यणीयद्वानानुकरणम्।नार द्द्रियत छ न्दाभिरुप्यमाना कारों वो धर्विषयमान्त स्थापाति पहिकत्वा द्वितियत्यन्य निक्तरः। तणुला नार् निपचतीत्यत्रविद्वेदनंतिवितिनंचपचेर्थः।तण्डलान्विद्वेद्यन् आहनं निवितियतीत्यतनेवह्योः कर्वत्वम्।त

लम् व्योक्तः।तथापिनोरान्पश्यतियामं ग्न्छन्तणसृशतीत्याद्दोकप्रतंनस्यात्तेषाम्नुदेश्यत्वाचीराविषये न्द्रियसंबन्धा इह्रयमाना अपनदर्शनो हेश्या अपित्व निष्टदर्शना एवेति हेव्याः। तृ गेऔदासीन्या द्नु हेश्यत्व मितिचेन। तथा युक्तंचा नी सित्मित्य ने नेवसत्तात्।अनी सित्तवमन् हेश्यत्व म्।तत्त्वंच प्रत्यासत्या यहोत्वर्य फलाश्ययत्वेन् कर्मतं तस्य कर्रिवेति बोध्यमः तेन बार्यतियो गेम्बारेनी नेनापिकर्मता। तथायुक्तत्वं पकत्तधात्वर्धप्रयोज्यपं लाश्रयत्वम्। यत्तप्रसमेवे तक्षिणाजन्यधात्वर्धप्रलाश्रयत्वकर्मत्वम्। परसमवेते तिविशेषणाचे त्र में नंगच्छ तीतिन प्रयोगः। तत्र हितीय यास्व प्रकृत्य शिष्ट्र या पर् खंबी ध्यते। ओर्ज्या तेन तु स्वार्थसंस्थान्वस्य पेक्षया।परसम्वतत्वच्यात्वर्थिक्रयान्विध। गमिषत्याः पूर्वदेशत्यजेकतर्देशस्य न्हेर श्व पूर्वीत्तरयोः कर्मत्ववारणायधात्वर्धित। तत्रकियायाः फलस्यचधातुनैवलाभादुआधेयत्वभेदश्वहितीया र्थः। तत्रफलेआद्यान्वयः।अन्त्यस्यसामानाधिकर्ण्यन् व्यापारे।अदेप्रकृत्यर्थस्यफेलान्वयिव्यक्तिविशेषा विच्छिन्न प्रतियोगितयाः न्वयः। एवं च्या मंग् च्छतीत्याही यामाधेयफ्ला नुकूल्या मभेद्समानाधिकर्णा व्या पारवानितिबोधः।एतेनप्रतियोगिता सामान्येनान्वयेदित्वावच्छिनप्रतियोगिताक्वैत्रभेदस्यचैत्रेसत्वेत १०

प्यसः स मगीद हे रप्यन्तः स्छित इवद्र व्यविभागा वक्त व्यापारा वक्त व्यापारा प्रविगारी विषय ब्रवन गीप यसारमयोरप्यने नकम तम् गोः कर्त्व्यापारज्यफलाश्च यत्तात्वेयसस्तत्व योज्यफलाश्च यता हो विभा गाम्मयत्वेनत्नकमत्वंपयोनिष्ठविभागीयसंबन्धस्येषफलताचच्छेद्कत्वात् तत्वेनानुहेश्यत्वाचा । उक्तभाभा न्यंचगारितितत्रलार्यः। एवमन्येषामपिदुहारीनां जिंद्ण्या हीनीच हिकर्मक लंबाध्यम्। गर्गाः शत्र्णुष न्सामित्यत्री संप्राधान्यंगर्गाणामितितत्रेवं साद्यः। वहुर्यत्वकेत्यमार्थत्राधान्यं तुश्तस्यत्यमुह्र्यत्वेनाप्रभा नगगित्रियेननशतावृतिरितिनवृद्धिस्त्रस्क्रभाष्यविरोधः।अमृतमञ्जूनिधिर्ममन्ये इत्यास्वेवस्य। मासमास्ते इत्यादावास्यादेरास्न नादिकरण्के व्यापने वृक्तिव्याित्याित्यािस्ति वृक्षेत्रस्य मासेमास्ने न व्याप्नो ती त्यर्थः।यहाच्यापनपूर्वकेओसने इतिः। मासंब्याञ्च वना से दूरवर्षः। उथयं वापिक तुरिति सूत्रेणकर्मत्व म्।आ सनजन्यत्वस्थव्यात्रावारोषेणतस्याः फलत्यम्। अनयारीत्यामा समीहनंपचतीत्यपिभवत्यव। आसनाहि मात्र सीत्विक्रणत्वात्सस्मीस्मायासमायां विजायत ब्तियवा। नजुगद्य विषया धीन वयावि वं भुड़ के दुत्यारी अ जिक्रिया फला श्रयत्वेनो हे श्यत्वा इअने न सिद्ध आत श्वविषमी सितंय न हम स्वती तिभा

म अतं दितीयार्थः ब्रीहीन्वहनीत्यस्यावहननेन ब्रीहीन् आवयहित्यर्थः यद्यपि ब्रीह्यः सिद्धाए विक्रपायाः सा ९१ धिनानिचतथाण्यदृष्टविशेषसाधनत्वस्वसंस्कार्यत्वमेवात्रसाध्यत्वेबोध्यम्। सत्तृत्जुहोतीत्यत्रतुसत्तूनांभूत भा न्युपयोगाभावेन प्रायुक्त साध्य त्वासंभवेन तत्रव्यत्य बोबहु लिमित वचनात्त् तीयार्थे द्वितीया सक्तिभाव | ये दित्यथर्त्याहुः। तेषामयं भावः।वेदेकमं त्वशक्तः मागुक्तसंस्कार्यत्वसमानाधिकरणे वेत्येतावतातस्य द्विती यार्थत्वमिति।दुहियानिरुधिपिकिमि विज्ञातां योगेकपादानत्वसं मदानत्वाधिकरणतान् विषया भावे। कारक कर्म। अकथित चेति स्त्रतात्। तिहिषणीभावश्च सर्वश्चात्रहमाश्चात्राविवश्चणाचेति बोध्यम्। तत्र चनानां योगेक तुरितिविहितक मसं इक्निथात्वर्थन्याया स्वागिपत्संबद्ध तहे वक में। तेनकां स्य पात्र्या गोरोधिपयइत्यासैकास्य पात्र्यादेः नकमत्वम्। ब्रूशासिकोगेत्तंतद्वात्वर्धव्यापारोत्तर्यदुक्तकर्मणासे अदं तत्कमीएतद्विहतंकर्यगीणं कमेंसु च्यते वूबीलप्राधान्यानाश्वयत्वात्।गाहोग्यिपयः।द्रवृद्रव्यविभागानु कुलव्यापारोदुहेर्यः।अपाहानत्वगाः तद्विवद्यायामनेनकर्मत्वम्।अत्रंगोणकर्मणिगवादोलाद्यः।बालि योचते वसुधाम्। स्वामिस्वत्विनिस्वस्वत्वोत्यत्युभयानुकूलोहीयतामित्यभिलापादिकूपोच्यापारोदि ९१

नचैत्रभैवंगच्छतीत्प्रसापतिः।अन्वायतावच्छद्कावच्छिन्नपतियोगितयाऽन्वयेदेवद्त्ताद्रव्यंगच्छतीत्यस्यानाप तिरितिनिरस्तिमिति। तना। परपाकस् संज्ञाबोधेनोद्देशस्ताभावेनचत्स्योगापत्तेरसंभवेनभेदेशस्तिकस्पनस्य व्यर्थतात्। नचत्ततोबोधव्यादसर्थतत्कल्पनस्।तथान्युत्पत्तिमवस्ततोबोधस्यद्वरितात्।किचद्वितीयाथिय त्वान्वितफलप्रकारक बोधंप्रसिद्धितीयान्तार्थवृत्तिभेद्यतियोगिताव च्छेर्क व्यापारोपस्छिते ई वृत्वकल्पनेन त हारणात्। फलान्ययानुरोधेनतवा व्यावश्यकेकार्यका रणभावेताहशाच्यापार्भवेशेननभेगीरवम्। तवत्भेदेशक्तः (|सामानाधिकरण्येनतस्रकार्कवाधेधातुजन्योपस्कितिःकार्णवितिकायेकारणभावान्तरस्यचेकल्य नेगोर्वं स्पष्टमेव। चैनमेत्रीपरस्परंग च्छतद्वितुउभयोः समस्। तवचैत्रभेत्रयोः परस्परणदार्थभेदवन्मसपरस्परपर्ग श्रिनापारवद्गेदस्यसत्वात्। वित्वषटं जानातीत्वादीहितीयानापतिः उक्तकर्भत्वाभावात्। यचतत्रविषयत्वेलसः णा। कर्मण्येचिह्नतीयत्याहिनिययेरन्यत्रस्यायाच्यसाश्चतात्।अत्वत्यव्यक्तिनलस्योतत्वद्रवृत्वयव हारः। वैकुण्ठमधिति हतीत्या दीकाव्या पिक्वत्वदुक्तल स्यास्य। संज्ञा या एवतं दू वियासकत्वे तु कि भेंद्र निवे शेना नियारीत्या व्यापारव्यधिकरणधात्व र्यफलाश्रयत्वं कर्मल क्षित्यादि खण्ड नीय विरयक्षम्। यहणियी यां सकाः सा

176

लमं नितंपलानि। विभागपूर्वकमादानं चेर्थः। वृक्षात्पलान्याद्तेद्रत्यथित्।अवधित्वाविवक्षाया मनेनकर्मत्वस्। ९२ माणवकं धर्मब्रुतेशास्तिवा।ब्रुजोविषयतथाज्ञानानुकूलशब्द्रप्रवोगस्त्याच्यापारीर्थः। प्रवृत्तिपर्यवसायीशा सेः अर्थः सच धर्में कि वित्या दिविधि घटि तीप देश रूपः। अत्री अर्थे आपि करिन्यापारा नन्तरंत ज्ज्ञाना अयत्व रूपी माणवकेनसंबन्धः।वचनादिकर्मणाधमेणिमाणवकस्याभिषेयमाणत्वात्याप्तसंप्रदानत्वाविवसायामनेनकर्म त्वमितिस्पष्टं भाष्य। अनयोयीं गस्वश्रापूर्वविधिविषयाप्राप्तियोग्येविषयोना ने नकर्मत्वमनिधानात्। तेनर माणवकायधर्मीपरेशकालेश्र्द्रेणापिश्रवणेश्र्द्रंधर्मजूतेद्वतिनत्रयोगः।अनिभिभानंचततःशिष्ट्लाकः। स्यबोधाभाव स्वपमितितद्स्यतस्यानितिस्त्रे भाष्येस्पष्टम्। तत्रहिद्वयीविवसापायात्री लेकिकी चेत्युक्त म्।प्रयोक्तश्ब्देनव्यव्हारार्श्रप्रयोगकतारः तेचाप्रश्रशानिष्रयुञ्जते अतस्ति ह्वसानशास्त्रप्रस्तीनियाभि का। लोक राब्देनिश एलोकः सहियता थैय शब्द्धमिनुद्धापरशिष्ट्वी धनायम्योक्ति मिन्छिति तहिव साशास्त्र राम प्रहत्तीप्रयोजिकेति तद्रयद्तितत्रकेषरेस्पष्टम्।शिष्टास्त्रशब्दतत्विदःसासात्स्तप्रवपरावराद्तिपृषोद्रार द्वित्तित्रभाष्येस्पष्टमितिभाष्यपदीपोद्योतेविस्तरः।अत्रापिकर्मत्वशक्तिमत्वेनेवदितीययाबोधःकर्मसंज्ञा

रापिषाव्यञ्चकायाचे रथाः।अञ्चक्षेषू वीविषयस्यकस्यापिनमातिरितिकर्मत्वम्।याचनमात्रा द्पाया भावे न वसेर्सुधायाचतेद्तिनेष्वितिस्यष्याचेद्वन्यत्रनिक्षितस्। यत्तुस्वोद्देश्यकदानेच्छायाचनमिति। तन। पुत्रार्थकन्यायांचतेद्रस्यनापत्तेः। स्वसंप्रहानकदानेच्छा वितफलालाभ शहुःकया हे हीत्यवद्त्यपित याप योगापतेष्य।अविनीतंविनयं याचते।स्वीकारां न्यूक्लाच्यापारोत्रयाचेर्थः।स्वीकारण्येद्यवर्यं करिष्यामी स्थिलापादिजनको द्वानविशेषः। फलता व उद्देरकेंसे बन्धो विषयता ॥अत्रापादाना दि विषया आवात् अनेन कर्मत्वम्। याचनमात्रेणविनयसंबन्धा आबाद्ध नाज संप्रदान त्विभितिस्य एं भाष्ये। विनये नचति देवये ज्ञान वतंसंबंधः। वजमवरुपादिगाम्। निर्गमप्रतिबन्धहाराव्रजाद्यधिकरणकचिरस्छित्यनुकूलव्यापारी रूधेरेथः। । मनेगोस्तिष्ठतितत्रतानिर्गमप्रति वन्धेनचिरंस्कापयतीति संप्रत्ययात्। तस्याधिकरणत्वाविव सायामनेनक र्मत्वम्। माणवकंपन्यानं पृच्छिति॥जिद्वासाविषयार्थङ्वानानुकूलः केनंप्रधागन्तव्यमिस्विधिसापि स्पोन्या पारः पृच्छेर्थः। माणवकस्यव्यापारेसंबन्यसामान्येनान्व यः। ज्ञानविषयत्वेनपथः कर्मत्वंमाणवकेनचत उच्चानाम्य त्वं संबन्धः। कस्यापि पूर्वविषय स्यापापाचनेनकर्मत्वम्। भिक्षिपीचिना न्याख्यातः। रक्षमबन्धि

277

रःमं माण्यस्यः संबन्धोद्दितीयार्थः। अभितद्त्याभिमुख्येषि। इत्वासंमुखेद्र्यर्थः। सभयानिकषावाग्राममित्यनाव्य १३ रेसमीपेद्रवर्षके अधिक्र्णशक्तिप्रधाने। द्वितीयार्थः सामीष्यस्यः संबन्धः।ग्राम्समीपदेशद्तिबोधः।हास् ष्णा भक्तमित्यत्रहाशब्दःशोके तत्संबन्धीशोक दुस्तर्थः। बुभुक्षितं नन्नतिनाती त्यादे। बुक्तितसंबन्धीय कि निहि षयप्रतिभाभावद्रयर्थः।प्रतिभाद्यंतिस्पूर्तिः।अन्तरात्वामाः बहरिष्यत्रान्तरेतिमध्येद्वश्रकम्।अवधि त्वसंबन्धोदितीयार्थः। तन्मद्वधिकमध्यवृत्तिहीरितिबोधः।अन्तराहिनसुखिक्यत्राभाववास्तद्र्यः।हिरि शब्दस्तद्वित्वासणिकः।हितीयार्थः प्रवियोगित्वम्।हित्यतिप्रतियतियागिकाभाववा हितःसुखसत्ताभावद्विः। बोधः। एवमन्तरणशब्दोपिउभयार्थः। तथा गेपिहितीया। तबममचान्तराकमण्डखरियनत्वन्यत्संबन्धीकमण्ड लुमध्यद्त्यमा द्अन्तराश्रव्दयोगाआवेननहितीया।किंचयासास्पपदिवयक्तीनां वत्तिहिशेषसंबन्धेविधानं तत्रतेषां सबन्धानाविशेषद्वपेणाविवसायां सबन्धत्वनविवसायां व छोवास्पष्टेचे दंचतुर्थीतर्थितिस् राम त्रेभाष्य।त्त्रहिताद्य्यस्यसंबन्धत्वेनविषसायां पष्ट्यक्तायुरोत्द्युर्वयमिति।विशेषसंबन्धेविधानेच किचिद् विशेषोत्त्रोव।यथाअनु ईसणेइत्या दे।कवित्ततंत्र विस्थातत्त्रं बन्धेन संबन्धिनियताकाङ्कः या प्रथापदते। ९३

विधायकशास्त्री सत्तर्थे कर्मत्वशक्तिमत्ववोधनात्। अतस्वाक्षितंचेतिस्त्त्वशेषे मध्येअनेनैव सर्वत्रक्षेत्रे सिद्धे आद्य सत्र हर्य ने पर्ण्य माश्ड क्ये वंस ति वारणार्था ना मितिसूत्र स्थान वका श्लेन वा वाव का दिवा की स्था द इतिशित्तम्बित्वारच्य व्यमित्यत्तिम्। एवं देकुण्डमधिति इती साहा विविध्यम्। अधिशी इत्हासामि सिरिअराधारद्व्य तुवृत्या तस्यक में लाशिक संबंबोध नात्। हिव्धात यो गे दिवः कर्मचे तिस्त बात नहाल खेसाध क तमस्यकर्मत्वकरणत्वो अथशक्तिमत्वं बोध्यम्।शतंशतेनबादीव्यति। एवंचसवेसाधारणकर्मत्वंकेर्वताशक्तिमत्वम्। धात्र नां सक्ष्मकत्वमिषकर्मवा मित्र महर्था निष्यर्थकत्व विविद्यः अपवहिषयक्ती नां संबन्धे र्थः विशिष्यार्था ने से: षष्ट्यपवादताचा अभयतः छणागाप्यः। छणासंबन्धिया विदेयवतिन्यद् तिबोधः। धिकुछणा भक्तम्। हर खा। अस्तरं बिनीनिदे सर्थः। धिगवीनिन्हा। अपर्यपिषिषोधः अध्यधिवा लोकंहिरः। हिस्कोपर्याहेः समीपे। धी भागसभी पा धस्तनभागसभी पहेश वृत्ति त्या निक मे जार्थीः सामी व्यस्तः संबंच्योहितीयार्थः। सामी व्यं न पह्यर्थी दतित्वन्विष्यद्वाचान्यं सामी व्यं नेष स्व विद्यं वेष रम्। अतएव वृह्य स्थानी पामस्या है तत्र संब न्ये पश्ची। ले क संभी पा धिभाग रितारिक मेणबोषः।अभितःपरितः छष्णं गोपाः।अनयोः समीपसर्व देशाव खेदेने सर्थः। सा

278

अ में राः स्वावधिकापकर्षस्प हीन त्वसंबन्धोऽ मुद्योत्योहि तीयार्थः। हरिप्रतियोगिकापकर्ववन्त इसर्थः। उपहरिभत्यत्रा १४ विषम्। उपःस्वावधिकावधिकत्वसंबन्धस्यापिचीतकः। उपसुरेषुहिरित्यादी। वृक्षंप्रतिविद्यीततेविद्यदित्यादी। वस्य लेख्ण भावः प्रत्यादिद्योत्यः। रुक्षप्रकाशैनहितत्स्य भीषदेशविशेषाविक् नाविद्युत् ज्ञायते। भक्तोविष्णेपति ।अत्रभक्तत्वादिप्रकारविशेषक्तपः संबन्धः पत्यादिद्योत्यः। भक्तपदार्थिविशेषणस्यापितस्य संबन्धत्तम्। सस्मिर्दिशे प्रति। हरिस्वामिकेतिबोधः। रह्मं रह्मं प्रतिसि चिति।अत्रवीष्ट्राविष योज्याव्यत्वं हिर्वचनद्यात्यम्। न्याव्यत्वविशिष्ट विसादीनां च व्यापकत्व संबन्धेनसेचनेन्वयः प्रत्यादिद्योत्यः। से चने ब्रह्मादीनां कर्मत्वेपितत्त्वेनाविवसायाक्रमीपव च नीययुक्तता इहितीया अत्रवष्रत्यर्थेष्व दिवेशद्त्यादावर्थस्य निवेशनक्रियानिरुपिताधिकरणत्वेष्यर्थम्थी प्रवीत्यविग्रहोभाष्याहोहिरितः। यद्त्रमभाभिष्यातद्दीयताम्। अत्रयक्कदोभागवाचीमत्सं विश्वद्वागकर्त्र कैतद्धिकर्णिकास्ताप्रेरणाविषयस्तत्कर्मकंशनितिबोधः।सर्विषोपस्यात्।अत्रापशब्बलाहिन्ह्ध्याहारे राम रेणापेः पदार्थद्यो तकता।संभावनायां लिङ्। बिन्दी सर्पिषद्त्यस्यावयवावयि भावनान्वयः।बिन्दु श्र्यो ख्याता र्थकर्तर्यन्वेति।अपिः क्रियायां सद्योत्यि बन्द्रहालि स्वप्रयुक्त हो लिस्य स्यापिद्योत्तकः शब्द्शक्तिस्व भावात्। एवं च

विधित्यप्रतियोगित्वयोः। एवंचत्वन्यत्यं बन्धिमध्येकमण्डुलुरित्यर्थेनहितीया। ईहण्ड्लेकेकेलेता वे वमध्यस्या व धिभूतावितिननिर्णयः कित्वन्यसित्योर्पितत्त्वप्रतीतिरितिनात्रहितीयेतिहलोनन्तराद्स्यत्रकेयवेस्पष्टम्।ज पमनुपावषदुद्रत्यनिहृतीयार्थोलस्यलस्णभावः संबन्धोनुद्योत्यः। कर्यप्रवचनीयसंज्ञ त्वात्। देतुत्तीयावा व धकत्वाद् अत्रविभक्ते ईतिरपिद्यात्यः। तस्यतं चङ्गानजन्यङ्गानविषयत्वम्। जपङ्गानन हिजपका वङ्गानहार्। तरुच रकासवैशिष्ट्येन राष्ट्रिक्ताप्य तेअतए व करा राष्ट्र हित्य में इद्युत्तर्म्। ज पानिक हे वु स्थाप के वर्ष पानिति बोध-उ कं चित्रयायाद्योतको ना यसंबन्धस्य नवाचकः।।नापिकियापहासिपासंबन्धस्यत्वभेदकद्ति।अस्यार्थः।प्रप चतीत्यादीउपसर्गवन्नायित्रयागतविशेषद्यातकः।विभक्तीबोक्तत्वात्संबन्धस्य नवाचकः नोपप्रादेशं विपरि | सिर्वतीत्यादोविशब्दवत् ऋियापदा क्षेपी। तत्रहिविनामानिक्षणिहिष्यते। तथासितत् ऋियानिवस्थनाकारक विभक्तिरवस्पादितिकमें प्रवचनीययुक्तिद्वितीयेतिव्यर्थस्यात् वित्वविशिष्टिक्यानितो यंसंबन्धोविभक्त्यर्थ इति तद्यातकः। यथाप्र हते निश्यन किया छतः संबन्ध द्वि॥ लंसाण परार्थ एसणं तहि रिणोक्तम्। आश्रिता विध आवं तुस्स्णे स्र्णं विद्रिति। लक्ष्णे संस्थ वस्तु प्रका शेकाशिताविध आवसामितं मर्थाहास्त्रम्। अतु हरिस्

ल में स्मावेन तत्वेपिअवयवगतसं ख्यायाः समूहे नारोपात्।त्रिश्लाद्कं चतात्पर्यवशात्तत्तिश्लादिकमेवभासती एते नैकमासंच्यापका ध्ययनस्वले पिमासान्तरे ।ध्ययनाभावसत्वेन मासंच्यापकता याअध्ययने बाधद्रत्यपारतम्। एवं को शंकु दिला न दी त्या दी यत् कि चित् की शत्व विश्व प्रतियोगि व्यथिक रणात्यन्ता भाव प्रतियोगिता न वच्छे दे काविकन्तरंकुटिलाहोभासते।कोशत्वादिकतत्तरसंख्यावद्यादिपरिच्छिनदेशत्वमेवे सन्यत्रविस्तरः॥ वृति हितीया। तृतीयायाः कर्तकरणेअर्थां कर्तकरणयो स्तृतीयेति सूत्रात्। कर्तृतं चकर्त्त सङ्गाबोधिनकर्तत शक्तिम त्वम्। साशक्तिश्वकर्त् प्रत्यसम्बाहार् व्यापार् ताव च्छेद्र संबन्धेन तहात्व श्विशे ष्यतानि स्पितप्रकार्ता नाश्यव हात्वर्शाश्रयेव तत्। स्वतन्त्रः कतेति सूत्र स्वरसात्। उक्त तहात्वश्रीश्रयत्व मेव स्वातन्त्र्यम्। स्छाली स्छे य ले कथ्यमानेस्छालीस्ततन्त्रेतिकारकइतिसूत्रेभाष्येउक्तेः। काहिकादिसंबन्धेनच्यापाराश्र्येतिप्रसङ्ग्नारणाय संबन्धविशेषनिवेशः। एतेनसामग्रीसाध्यायां क्रियायां सर्वेषां स्वस्वच्यापारे स्वावन्यात् प्रतेस्वतन्त्रद्यच्याव तिकामित्यपास्त म्। प्रागुक्तस्वातन्त्रमस्ययुगपत्मविषुअभावात्। स्तपवन्तंगच्छतीत्यादाउत्तरदेशसंयोगसूपे प ले स्पारीचनता दश्धात्व शृति वित्त दाश्यये स्प्रविनाति न्याप्तिः। कर्निययसम्भिन्या हारे इत्यनेन पक्रस्तण्ड

सर्पिर्वयवित्तुकर्कातिहुत्तुरीर्कञ्चप्रयुक्तरीर्वभ्यवतीसंभावनाविषयःसत्तेतिबोधः।अपिस्तुया दृविष्णुम्। सं भावनेतिङ् अपितिङ असंभाव नाषाक्षियागतश्वय त्वस्यविषयताद्योतकः।विष्णुकिशिकास्तत्वत्वत्वं त्वाश्वयत्वेनसं भाव्यमानां स्तुतिरितिबोधः।विण्यविषयायाः श्वयत्वसंभावनेचान्यविषयानिश्वयेनश्क्येतिफेलवि। एतेनापिबे हान्तपार्गमित्या रावपियोगेस्वार्थन तात्पर्यभिति धर्मशास्त्र ग्रन्थान्यात्याः। ई हशे वसंभावनाविषयत्याक्रि ||यागतमोचित्यंद्योत्यम्। संभावितौचित्यस्यचा तुषान अयुक्तिभितिस्वार्थीतात्वर्था आवः। मास मधीते। अत्यन्त सं || योगेच्यापिक्षेपितीया। मासपदेनाच यनानति रेकेणित्रंश हिनस भूह उच्यते। ज्यापक खंहितीयार्थः। तत्वच त्रिंशत्वचानिष्ठंपतियोगिष्णिकर्णात्यनाभावपतियोगितोनवच्छेद्कावाच्छनात्वम् प्रतियोगिच्छिकर्णे स्युतेरिनाबान्तरदण्डादावध्ययनाभावेषिनदोषः। एकिद्नाध्ययनेचनतथाप्रयोगः। तद्घंटकिद्नपदेनचावयः। वातिरेकेण सूर्योदं या विस्पृयेदिया तर्पर्यन्त स्पण ससूह उच्यते। एते नैके क स्पणव्यकेर विसास त्वाधिकरण त यातत्रप्रतियोगिव्यधिकरणां ध्ययना आवसत्त्वेनबाथहुंस्यदास्त्रास्त्रास्त्रिं दिनंस्विवितीत्याहीदिनपद्यवयवानित रिकेण त्रिशहण्डकू टपरमतोने कहण्ड खन्नेतयाप्रयोगः। अवज्ञवानितरेकेण भाने व्यक्तवचनान्तत्वेव। शब्दशक्ति

म- भ- स्यक र्त्तंचेत मतारीयेण तिन्न एकियारोयेण ववेति स्यक्ष्य नान्ता खेतिस्त्रे आध्येस्प एस्। परेतुतत्त स् त्वर्थीय ्र् कार्कचक्रत्रयोक्तत्वसूत्रेस्व तन्त्रम् तहुक्तकारक इतिसूत्रिआच्येत्रधानेनसमवायेस्छा्लीपर्तन्त्राच्यवाये स्वतन्त्राकियनः प्रधानंकर्ताकथं नायतेकति धानिअथत्यवैषुकार्केषुस्विहितेषुकर्तिप्रवर्तियताभवतीति ॥एवंस्वेच्छाधीनप्रवृत्तिकत्व अपिस्वातन्त्रं तच्च प्रयोजक सन्तिधानेविषयोज्यस्य।तत्सनिधानेविस्वार्थ सत्तेप्रवृत्ते स्तर्भावे । पव्यस्वतन्त्रः कतित्स्त्रेभाष्ये। वचारोपित्यनारेष्वं च संज्ञानि मित्तम्।आ द्यं स्छाल्यारी। अन्त्यपुरुषे। यस्य चस्वात न्य्राविवस्ता तह्यापा रश्वचथातु नाषाधान्येनो च्यते शब्द्शित स्वभा वात्। स्डालीस्वतन्त्रेतिभाष्येभारोपितस्वातन्त्रवतीत्यर्थाः तत्विकातस्यामारेथातोः प्राधान्येन वृत्यसंभवात् ।प्रधानधात्वर्यन्यापाराश्रयत्वमेवनस्वतन्त्रत्वम्।स्वतन्त्रपद्स्यत्वापर्भाषणात्।लोकेउक्तार्यगोरेवतत्प्र वितेरिति।अतएवमयोज्यस्यास्वतन्त्रत्वात्कर्तसङ्गानमात्रातिपूर्वपक्षेतस्यापिस्वेन्द्वाधीनपरितकत्वसूपं रामः स्वातन्त्रयंसाधितं अर्तृ संज्ञास्त्रवेभाष्येद्वतिद्यु। इरिर्ण्यादः वागन्यतः शक्तिलाभान्यम्भावापाद्नाद्षि। व द्धीनप्रवृत्तित्यात् प्रस्तानांनिवर्तनात्। अदृष्टत्वात्यतिनिधेः प्रविवेकेचद्र्यानात्। आर्ष्युपकारित्वेस्वातन्त्रं १६

शिद्वद्तेनैत्यादीपलस्यविशेष्यत्वेपिद्वद्त्तस्यकर्त्वसिद्धिः। तत्रसितसंभवेतत्यात्वयिक्विव्यापारीमयाश्रयत्वस मानाधिकरणेवकत्ताशक्तिरतोगुरुतरभारोत्तोलनाहिवषयक्यस्त्यत्वेपनत्ति यायाआनेषातीनतनकर्तृत्व व्यवहारः।तत्रयत्वसत्वनमानिकत्यन्ये।धात्मर्थकृति म्बसाध्यत्वारव्यविषयतेयाक्रियाविषयेवयाद्या।अतोभ त्तोभूतंनत्मयास्तिभितिच्यवद्यरस्यनानुगपतिः। नान्तरीयक् कृतिसाध्यपिष्टक्षमध्यस्डश्कराभोक्तरिचनत त्कर्तृत्वचावहारः। एतेन कृति नीमनकाविद्यापारितिरेक्तत्यणं स्तस्। आन्तरवेष्ठाविशेष एववा कृतिरितिरिक्ता . । तत्रव्यापारस्यधातुत्र एवसाभात् कर्तृत्वशक्ति मत्वेनकर्तातृतीयार्थरतत्र महत्यर्थस्याभेदान्वयः। सचधात्वर्थओ ध्यतयान्वितिनचैत्रणसुष्यतेद्रत्यत्रचैत्राभिन्यक् तृंष्टिस्वायद्तिबोधद्तिप्राञ्चः। हितीयात्रक्रणोक्तिर्शक् तृचित्रीयः स्वापद्विचेत्रकर्त्कः स्वापद्विवाबोधद्युचितम्। यत्त्वेतिक्यानुकूलं कत्याम्यः कत्तो। हजः इत्यर्थ कत्वन समक्तिकत्वा तथे बलाभात्। तत्राम्य स्थमहात्या लाभा द् छति त्त्तीया र्यहति। तन्ता हतेरपिधा त लभ्यतायाउक्तत्वात्।रथेनगम्यतेद्यार्ववेतने असवाचाविभक्तेस्रणानीविस्वस्य प्रागे व्निवेदितत्वा त्राश्रयस्पे से पेत्ययुक्त हाजः स्तिमान वाच कत्वाभावाचीति दिक् । यस्तु धाल श्रेश्वेतनयात्रवर्येव। तत्राचेतन

म्याश्यात्वत्तेनमात्रेणतुप्रयोज्यत्वभितिद्विभित्याद्वः किचित्र्यात्वक्षात्वक्ष्यापाराश्रयत्वस्यात्वात्यरंपर्यात्वात्तत्रा ग्रेम सिद्धम् द्विताचेपञ्चभिर्दिलेः वर्षतीतिः तत्रहिस्वाश्रयश्रयोजकत्वसंबन्धेनक ती विश्विश्रीव्यापा राष्ट्राय त्य ग्र याप्रयोज्यव्यापारस्यधात्वर्थत्वेतराश्रयाणां बहुत्वहुहुव्चनापतिः प्रयोजकव्यापारस्यापिधात्वाच्यत्वेत्षिर जापतिः।अन्तर्भावितण्यर्थाद्तिप्रवादस्याप्ययमेवार्थद्तिआहस्तन्।अन्तर्भावितण्यर्थत्वे नसकर्मकत्वो छेहाप तः।इच्यतेचान्तभवितण्यर्थत्वेनसकर्मकाणामपिहिकर्मकता।तस्माष्ट्रात्नामनेकार्थत्वाद्ण्ययन्तिभविणापि धाती रितः। परन्त्य जाणिचो आवेपितद अद्यो तक मस्तित जैव।ययाप्र हते पञ्चिभ है है रिति। के चिन्तराकान्ते तृष्णी निश्ची मासीनत्वादिकंतद्योतकम्। यहिनुद्वितायकर्मरिहतोषितत्रत्रयोगदृष्ट्तत्। प्रयोजकव्यापारस्येवधात्वर्थालः। माश्रित्यसमाधेयः। कर्तृतं चिवक्शनिबन्धनम्। तेनस्छात्यादिन्यापारस्यधातर्थत्वे स्छालीप चतीत्या चिपात्रः। क्तंकारकुद्तिसूत्रेभाष्येस्छाली स्छेयलेक्ष्यमाने स्छाली स्वतन्त्रेति।यलो व्यापारः।एवमेकस्येवोपाधिभेदेनक । रामः तित्वसमित्वकरणत्वानिभवन्तियथात्मानमात्मनास्जसीति।तद्कंहरिणा। एकस्यबुद्धा वस्काभिभेदेनपरिक ल्पने। कर्मत्वं करणत्वं चकरित्वंचोपजायते दृति। योपिणरणाविति सूत्रेभाष्ये शरीरात्मान्तरात्मेत्यादिभेद उक्तः। ९७

वर्त्तरुच्यतेइति। कर्णादिव्या पारात्पूर्वमेवकर्णादिसंपादकत्याश्वासिमत्वेनकर्णादीनामात्माधीनत्वसंपा द्नेनचतेषांतदायत्तव्यापारवत्त्वेनातिमक्तानां तेषांनिवतिनेन बक्तिः फलप्राप्तीस्वतएवनिक्त्याक् तुः मति निध्यभावेन चका रका नाराभावे पिअस्यादी कर्तुर्दश्नेच द्राद्धकारित्विपकर्तः स्वातन्त्र्यमितितदर्धः । वस्त स्छित्येषां धर्माणाम भावेपिशब्देन यस्यैते प्रत्या प्यन्ते सकत्ती। घरोभवतीत्यारी बी द्व घर स्य कर्त्त स्म यहा घ टपरेनोपारानकारणंम्हेवका पत्मिनाभवतीत्यर्थः।कार्यकारणयारभेहस्यस्वीकारात्। यहाब्रह्मण एवाविद्यावशा द्उपचिर्तनानात्वभावाभावस्त्रत्ववत्तद्भगतजन्यनाश्व्यवद्धारीय्यविचार्तत्मणीयः सिद्द्तिबोध्यम्।पा वय तिचेत्रेण मेत्रद्त्यादी प्रयोज्य स्य प्रयोजकव्या पाराधीन त्वेषि साधनान्तरविषये उक्त स्वातन्त्र्या त् कर्तृ लुमव्या हतम् भेरणापारतन्त्र्य उत्तरस्वातन्त्र्य स्थापायत्वात् ।धातुवाच्यांकियाकृतस्वातन्त्र्यस्थेव विवस्वणांत्कर्षेपरत न्त्र करणा देनीस्व ज्यापारमादायकर्त्त्वम्। किंच कर्णादी नां कर्त्रीधीनत्ववत् न प्रयोज्यस्य प्रयोजकाधीनत्वं प्र योज्यस्यस्वार्धसिध्यर्थप्रवृत्तेः।नहिकरणादीनांतादृशीप्रवृत्तिः।तदुक्तंनिमित्तेभ्यः प्रवर्तन्तेसर्वएवस्वभूतये अभिप्रायात्ररोधोपस्वार्थस्येवप्रसिद्धयद्ति। निमित्तं भृत्यादि। तनिमित्तापिस्वार्थसाधनफिक्षेवसितस्वा

उमं। फलारोशब्द्शक्तिस्वभावात्। अतएवोद्विदायजे तेत्यादीयत्वर्थल् सणाभियानामधेयत्वं सिद्धान्तितम्। अन्य es याच्यापारंप्रतिकरणत्वे नान्वितेधात्वर्धफलांशेकरणत्वेनान्वयोपपत्ती लक्षणायाअमसङ्गरुव।अतएवसोमेन यजेतत्यादी छान्स्सीमत्वर्यल्सणेतिमीमांसकाः।च्यापारेतदन्वयेतुफलस्यकरणत्वेनान्वयात् उत्पत्तिशिष्टक रणावरुद्देकरणान्तरस्यान्वयायोग्यतयासावश्यकेतिवदन्ति। फलेष्यन्वययुगपत् फलाशस्यभावनानिक्षितं । करणत्वं स्वकरणनिक्षपितं साध्यत्वंचेतिवै खूव्यं स्याद् इति सावश्यकेत्यन्ये। प्रक्रताचाकरित्यादी प्रक्रत्यादिभ्य उपसंख्यानमितितृतीया। साचसर्वविभक्तयपवादइतिभाष्येसपष्टम्। प्रकृतियविदाश्रयभावी धर्मविशेषः। तेन त र्वे ८० त्यंबिय चारत्वानितिबोधः।प्रायेणयाद्दिकद्त्यत्रप्रायश्ब्दोबव्हर्थः।बहुम्बाचारादिः।बव्हाचार्जाप्यया दिकत्ववानितिबोधः।यहा। प्रायशब्दः संभावनार्थः। संभावनाविष पयात्तिकत्ववानितिबोधः। प्रायणात्रयाति को इत्यादी बहवाया क्रिकाद्तिबोधः। नाम्बा स्तीस्ण इत्यत्र नाम इाप्य तीस्ण ल्वानितिबोधः। एवंचितिन दान्तंइत्यादी। सुरथोनामराजैत्यादीनामितिमसिद्धीसुर्थ इति प्रसिद्धीराजेत्यर्थः। यद्दानामभूतसुरथशब्दा भिनोराजेति बोधः।नामाचन्द्रकलेत्याहोनामभूतचन्द्रकलाशब्दाभिनेत्यरः। एवमवच्छेद्यत्वाहोनांसंबन्ध ९५ ९

मोपिव्यावहारिकोबीद्ध एवेतिबुद्धावस्छाभिरित्युक्तम्। बुद्धिकल्पितावस्छाभिरित्यर्थकम्। करणत्वंचकरणता शक्तिमत्वम्। साचशक्तिः यद्यापाराव्यवधाने निक्षपानिष्यतिविष्यते तिक्षण। अधिकरणादिव्यापाराव्यव धानेनापियदे क्रियानिष्यति विवस्यतेतदा तेषा मिषकरणत्वि प्रश्नेव।तदा दह दरः क्रियायाः परिनिष्यति पद्या पाराद्नन्तरम्। विवस्यतेयदायत्रकरणं तत्तदास्य तम्। वस्तु तस्तदिनिर्श्यंनहि वस्तु व्यवस्थितम्। स्था त्यापच्य त इत्येषाविवसादश्यतेपतइति।विवस्यते इत्येने नेविवसैवव्याकर्णे बुंनबा ह्यंवस्तु सत्तेत्वुक्त ग्रां अतएवदा त्रा द्यनार्रेणबलस्यतत्त्विवसायांबलेन सुनातीत्यादिभवति तहा इवस्तु तद्वति। द्रेहमे ववस्तु कर्णामितिननियमः निश्चिताधिकरण लापिस्छालीतनुतरकपा लत्वात्शी घतरपाकं साधनत्वना सभवति वेवसिकं करणत्वमित्य थिः। प्रकर्षे प्रकृतिपराधीनस्यापिनकर्णान्तरापे सः किंतुकार्कान्तरापे सएव। कारकसामान्यवाचिनः साधकश ब्राद्रयधमानेनतमपात्तर्वत्रक्षबोधनात्। अत्रवेशश्चेनप्यादीपिक्या ब्रज्तीतिभवति। कर्णं तृतीपा र्थः। महत्यर्थस्य तत्राभे देनान्व यः तस्य चस्विने छुट्यापा राच्यवि होतासरीत्यस्य कत्व सं बन्धेन धात्वर्थेन्वय द्वे। के। करणबाणी यो वधर्तिबाण करणकड्तिवार्थं द्विततत्वम्। अत्रबह्वः। करणस्य चयापारे एवान्वयो न

ल.मं । सागमनबोधकिमितित इच्यारव्यातारः । अत्रक्तिगमनसिहतागमनवा नितिवाबोधः। अत्राहेरसहार्थयोग अवागमनादिहारकएववी ध्यः। क्रिचित्समानदेशत्वरूपंतत्समनियतं वातदर्शः। यथामा ववापोत्तरंतत्रेवसेत्रे तिल्वापेपितिलैः सहमाषान्वपतिस्रोत्यपिभवति। स्पष्टंचेदंशाच्ये। यद्यपिषुत्रेणसहागतद्वत्यादीसतार्थसाम क्यात् पतीषमानकियाक्तं त्वेनपुत्रान्ततीयासिङ्गानचकेनाभिधानम्। दुत्रसम भिच्यादारेविनापिपतीयर मानस्वप्रकृत्यर्थित्रयाक्तेरेवतेनाभिधानात्। एवंसब्रेणसङ्गागमनंदेवदत्तस्येत्याद्राउक्तरीत्यायतीयमानकृत् प्रकृत्यर्थान्विपनोः कर्त्वर्भणोरेवषष्ठीनतत्त्रतीयमानतद्वन्विचोरितिनहोषस्तथापिपुत्रेणसदस्युलद्त्याद्यर्थे। स्त्रम्।स्वा नविगुणद्वारास्ह्योगत्यिपतापुत्रयोरविशेषेपिनिपतुस्तृतीयार्थान्तात्।अभ्याने यहणप्रत्या रव्यानिपितुर्नसोपपद्विभक्तेरितिन्यायादिरितसर्वभाष्येस्पष्टम् गुणिक्रयाद्रव्येर्गणप्रधानभावे नहयोः संबर् न्धेसतशब्द्भयोगोभवति।तत्राप्राधान्यंनामश्बद्गुणा द्यन्वयित्वाभावः उक्तेष्वागमनादिभिः पितुः शाब्दः सु त्रस्यसं हार्यब्रहात्वतीयमानेसीः संबन्धादार्थः इतरसंबन्धंविनाप्रतीयमानत्वं चार्थस्यशाब्दत्वम्।तत्रउक्तर् साहित्यवानिसदशब्दप्रयोगेशाब्दलक्षपविशेषणाभाव छतोविशिष्टाभावः।विद्यमानतावीचिसे हशब्दयो

त्वविवसायापटत्वे नजन्यत्वं प्रकार्त्वमभाव द्त्यादि प्रकृत्यादित्वाद्याधु।अवचसर्व वक्षं वित्करणतहे तुत्ता न्यतरारोपेणतृतीयतिभाष्यसंमतम्।अहाकोशेनषानुवाकोधीतद्यमत्तीयार्थः संबन्धः त्रमसंयार्थातीतर त्वमङ्गीत्रपात्यागेफलपातिपूर्वकतंचत्तीयाद्योत्पम्। एवंचानुवाकविषयकमहः संबन्धतीतमध्ययनि तिबोधः॥तेनफ्लप्राप्तिपूर्वकस्तत्यागोच्यज्यते। युत्रेषास्हागतद्त्याद्दीसहस्ते । प्रधानेद्वतित्तीयाशहार्य ऋसमिन्याह्तपरार्थसमानका है कत्वस्तपंसाहित्यं तत्स्म नियंतसंख पद्योपाधिक्तपंचा। ततीयार्थऋकिया समभिज्याहारेसहार्थं बलात्पतीयमानत्तियाकर्त्त्वाहिकमेव।ह्वागुणसमभिज्याहारेसहार्थं बलाद्प नीयमानस्तन्तस्वराधिसंबन्धएव। एवं चपुन्नेणसहागतः पुन्नेणसहपित्नीः पुन्नेणसहस्ब्रह्स्यारीपुन्नेक तिकागमनसमानका रिकागमनबान्। पुत्रस्वामिकत्वसमानका लिकपित्स्वामिकत्ववती गोः। पुत्रविस्क्वीत्य समानकालिकस्छोल्यवान् इत्यादिक्रंभेणबीधः। त्इलंकाव्यवकाशे। सासहि। सिः सहार्थस्य बलारेकेहिवा वित्र मिति। शब्दशक्ता एकार्था भिधायकपर्यत्सहार्थी न्यबलादनेकार्था भिधायकय्या केर्याचित्त हो धकेसा महोक्तिरितत्र्यः।तत्रेकस्यार्थस्य वाचकमन्यस्या क्षेपकिषितिबोध्यम्। उदाहरणेआगतदृत्ये त हेउभयर

ल मं | दोहेतुस्तृतीयार्थः। हेतुत्वमखण्डोपाधिः। दण्डाभिक्तहेतुजन्योघटद्तिबोधः। हेतुदण्डीयद्तिबोधद्तितृचितम्। १०० अध्ययनेनवसतीत्यादीफलस्याप्यध्ययनस्यज्ञानहाराहेतुत्वम्। उक्तं चहरिणाःअना श्रितेतुव्यापारेकरणहेतु रिष्यते। द्रच्यादिविषयोहेतुः कर्णानयतिकयमितिच। च्यापारानाचेशियोग्यतामात्रेणहेतुत्वम्। आदिनागुण क्रिये।क्रियाविषयेत्वनाश्रितव्यापारमेव। हास्यासयच्छते। संयच्छतेर्दिन पूर्वको भोगोर्थः। हास्येहत्वातां भुद्धे द 284 त्यर्थः। इतिव्तीया। कारकच्छ्रथाः संप्रदानत्वशक्ति, मानर्थः। साशक्तिभ्रतत्तद्वात्वर्थकर्मनिष्ठफ्डनिरूपकर त्वेनेन्छाविषयायस्त निषाकर्मणा यमभित्रे तीतिसूत्रात्।कर्मनिष्ठेत्यनेनकर्मणश्चतुर्थीनिमित्तत्वप्रदर्शनात्कर्मी अत्योसपाचतुर्थी अते बल बोध्यते।अत एवकी तैसी मेमेना वरूणाय इण्डे प्रयच्छतीत्यादी इण्ड रानेन प्रति पतिः कितृहितीयापेस्याबलीयस्याचत्र्यश्चित्यामे त्रावरुणसंस्कारकमितिमीमासकाः यत्त्रतत्त्व्यंकर्म संबन्धजन्यफलं गोलाभकतस्वादितङ्गागित्वनयद्च्छाविषयः ससंप्रदानमिति।तन्न। स्त्रास्रेविच्य वृत्यो कार्यालाभात्। तथाशाब्द्बोधाभावाच्च। यर्पिइ छाविषयत्यमेवोद्श्यत्वमिति।तर्पिन। देवोस्प्वानित्वाही उद्देश्यविधे यभावेनान्वयात्। देवेउद्देश्यत्वप्रवीतावि इच्छाविषयत्वापतीतेः। तस्मादुदेश्यत्वमुद्देश्यादिपद्

गेतुविशेष्याभावात्मः।सहैवदश्भिः पुत्रेभरिवहतिगर्दभीत्याहोदशसंख्याकपुत्राणांविद्यमानतेपीत्यर्थः।पुत्रे णसहयः सगतद्त्यादोवेशिष्ट्यादि रूपंसादित्यं सहार्थः । पत्रसाहित्यवान्यः सगतद्तिबाधः। एवं तृतीयान्तार्थ स्य शाब्दा प्राधान्येपित्रथमाद्यन्तार्थस्यान्याधीनत्व संस्णामार्थिम श्रेष्त्राधान्येष्र तीयते। अतएवसम संस्थीम ध्येन्यतरस्यापरेणसहागन्तव्यभित्युक्तेदुःखं दृश्यते।यतुप्रधानत्वं सुर्व्यत्वमत्र्नगरेऽ यं प्रधानभित्यादि वत्तरभावस्तपंचाप्रधानंतंत्तीपानां च्याभिततन्त्र। राज्ञासहसेनागं च्छतीत्यादीत्तीयानापने हक्तभाष्य। विरोधाचे सन्यत्रविस्तरः। पादेन रतः बद्धा दोविकार अयुक्त त्वसूपसं बन्ध स्तृती र्थः। पाद विकार अयुक्त सम्छानेधा विध्यवच्यणवानितिबोधः कायनदेशवक्रीमुरेवनित्रकोचनद्त्यादी प्रक्रसादित्वात्तीया अस्माकाणद्यन चसुनोश्वान्सचसुष्यः काणपदार्थः।अक्षिपदार्थोगोलकंगोलकविकार्पयुक्तचसुनीश्वानसचसुन्द्रदेवेबोयः। अतिशायनेतमवितिस्त्रेभाष्येत्यमानांकाणतमद्तिकणि । यंशीस्त्रेवर्ततेसर्वद्वमेदिन्दिर्भस्यन्ति अय्येषाका णतमद्तिउत्तर्भानामपिवास्तवंकाणत्वेविद्यतेत्वादर्शनप्रकष्त्रियः प्रत्यपंस्तयाचप्रसिद्धिर्त्यानाका णिराजेतीतिकैयरः।जराभिस्तापसंबूत्यादी ज्ञाप्यत्वं वृतीपार्धः।जरा ज्ञाप्यतापसं त्ववानितिकेधः।र्पेडनघट द्या

त-मः रचतदीयस्वत्वव्याप्यतदीययथेष्टविनियोज्यत्वविद्धितिज्ञानहेतुः।संप्रहानमनेकधोक्तम्। अनिराकर्णात्कर्तुर १०१ स्यागाङ्गं कर्मणेक्षितम्प्रेरणातु मतिभ्यांचलभतेसंप्रदा नतामिति।आद्यं देवता प्रेरणया याचकः।अतुमसी ||पाध्यायः खाण्डिकोपाध्यायस्तस्मे चपेटो इदातीत्यत्रसंयोगविशेषानु कूलोव्यापारो द्रात्यर्थः ।चपेटा प्रस्तकर त्रम्। नश्रद्रायमतिद्वादित्यादेविधनार्थः। मतिश्बेर्नतज्ञनकेवेदादिस्त्रपंशास्त्रभ्च्यते । रजकायवस्त्रदेशतीर त्यादीअधीनीकरणतद्याःशिषत्वविवसायां रजकस्यवस्त्रमित्यपिभवति।अजांग्रामंनयतीत्यादीपर्याकर्मसंज 185 |याबाधान्तरोषः।पत्येशेतेइत्यारीश्यनादिक्रियायाअपिसंदर्शनप्रार्थनव्यवसायजन्यारभक्तिपानिक्षपितंकर्मत्व म्।पिण्डी मिसादीगम्यमानिकयोयस्कार्कत्व दर्शनात्। हरिर्प्यादः संदर्शनप्राचनायां व्यवसायत्वनन्तरा व्यव सायस्त्यारम्भसाधनत्वायकल्पते।पूर्वस्मिन्याक्रियासेवपरस्थिन्याधनमतित।संदर्शनफलविषयःसंकल्पःत ||यार्थनायां फलापायविषयेभिला वेसाधनं व्यवसायः ऋयाविषयस्य फलसाधन लेनिन्द्र्यः तत्रानन्त्राप्रार्थ । राम ||नासाधनम्।अभिलाषेसतिनिश्चयकरणात्।व्यवसायश्चारकोमानस्यापृत्तीसाधनतेनचाणमानलेनप्रस्ति याकमतिन्त्रविस्त्रन्तातेयाकियासापरिसान्तरकालभाविनसाधनम्। सापेस्तयासिद्देशवस्वसाधनः । १०९

शक्यताव ज्छेद्क तयासि हुंपदार्थान्तरमेवाक् विदिन्छ। विषयत्वसमानाधिकर्ण मित्यन्यत्। विप्रायगां द्रातीत्या दोविप्राभिन्नसंप्रदाननिष्ठोहेश्यतानिक्तपढेदानभितिबोधः।स्वरूत्यदेश्यतानिरूपकत्वसंबन्धः।संप्रदानविप्रीय मितिविपसंपदानकमितिवाबीधः कियाकार्कआवः संबन्धइतिहितीयोक्तिदिशोचितम्। पित्भः आहे इद्यादि त्यादीस्वत्वेपितृनिसूपितत्वस्यबाधेपिस्वत्वनिवृत्तिपूर्वकपरमानस्वत्वापत्यनुकूलत्यागसूपदाधात्वर्धेपितृणा मुद्देश्यत्वसत्वान्तरोषः। परस्वत्वेहेतुश्वत्यागर्व। अतस्वविदेश्च स्छ पात्रसुद्दिश्यत्यत्तधनेस्वीकार्यन्तरेणैवपा त्रस्यमरणेपिउद्देश्यपुत्रादिभिरेविपत्रहायत्वेनतत्त्वविभज्यगृह्यतेनान्धेरितिव्यवहारः।प्रतियहस्तराज्या वष्रगणं प्रण्यमित्युक्तेः प्रतिगृहीत्धनहानेफलातिश्यननकः। अहश्यक्तिस्वीकार्एवप्रतिगृहदुविपरितीष द्त्तिल तुरगादिस्वीकारेनदोषः। संसृष्टिस्थलेसाधारणस्वत्वीत्यादेपिददातीत्यप्रयोगात् पर्यात्रेस्व त्वानुकूले त्युपात्तम्। तत्रापिस्वलवतिस्वलानुत्यत्यापूर्वस्वल्नाशाङ्गीकारात्। उपेक्षात्वनियमतः परसत्वात्यादिकेतिन तत्रदर्गतीतिप्रयोगः।विक्रयोपिनतथा।मूल्यसानपूर्वेकस्वीकार्रात्पक्रयस्थेवस्वत्वजनकत्वात्।स्वत्वंचहानादि नार्यप्रतिग्रहादिजन्यमतिरिक्तपरार्थितप्रम्। तज्ञबिहिरिन्त्रियवेद्यम्। स्वेपस्यामीत्यादिव्यवहारात्। तत्सासात्का

ल मं- न्याभावादिसादुः। इरिसंप्रदानिकाभक्तिकर्त्तिकारुचिरितिबोधः। इरिनिष्ठायाभक्तिविषयाप्रीतिस्तद्नुकूलो भ १०२ किनिष्ठोच्यापारइतियावत्। येत्त्रीसमानार्थोरु चिः कर्मसंज्ञापवादश्चेदंसंप्रदानत्विती-छान्ते।तेषात्रीयमा णद्तिस्त्रनिर्देशात् प्रीधातुयोगें अस्याप्रहतिः कल्प्येतिगोर्वम्। अभिल्षते स्त्रविषयतासं बन्धावच्छि नप्रीत्य नुकुलः शितिव्यधिकरणोव्यापारोर्थइतिनतस्यरूच्यर्थलिभितिहरिभीक्तिमभिलष्यतीत्या दीनहरेः सपदानल म्।गोपीस्मरात् स्थापरलाघतेअत्रम्लाघतेबधिविषयास्त्तिर्थः।बोधस्यफलतावच्छेद्कःसंबन्धोदतिता 786 खितिश्वराणवत्वपतिपाद्कशब्दप्रयोगादिः।समरादितिहेतीपञ्चमा। बोधाश्रयस्यश्लाबद्गङ्स्छाशपादीक्यर मानद्तिसंप्रदानतम्। ज्ञीष्यमानपदेनप्रधानभूतण्यश्वेकर्मणोग्रहणम्। सन्वारस्याद्यदिष्यकज्ञानातुक्त व्यापार्स्तस्यप्रकृत्यर्थक्षणोपितेनपदेनग्रहणम्। सअन्ययाज्ञाष्यमानद्त्येववदेत्।तत्राद्येगोपीकत्कास्म रहेतु रूणा समरानिकाथित्रिष्ण रतिबोधिवषयास्तुतिरितिबोधः।। स्तुतिश्वात्मनः परस्य वेति तुप्करणादिगस्य रामः म्। अत्र वरुष्णायगो प्यात्मानंपरम्हाध्यंकययतीत्पर्यद्तित्राच्यः। कर्मसङ्गापवादीयम्। रूष्णस्येवस्तत्यत्वेतु परतात् कर्मत्वमेव। यहागुणोत्कर्षणञ्जाष्यमानः कृष्णोगुणवत्तयातत्समर्थाचरणनाध्यारीपितप्ररणाताद्

त्वात्। संदर्शनं तुनिक्षयासाध्यं फलाभिलापयोग्यताविशिष्ट्चे तन्यस्ये वतत्साधनत्यात्। एवंचकर्मणायामि तिस्त त्रणसंप्रदानत्वम्। पतिसंप्रहानकमारमाकमभूतंपत्नीकर्तकंशयनमितिबोधद्विस्पष्टंभाष्ये। करकरोत्तीसा है। तुने वंशित्यातत् अनिअधानात्। ऋिययायमभिष्ठेतिसस्प्रदानिमितिवातिकमतेत्पतिसंप्रदानकेशयनिस विबोधः। तत्त्तां द्वार्त्तत्रे स्तत्त्रदर्शितत्त्वारकशिकमत्त्वबोधनात्। पशुनारुद्रं यजतेद्र्यं त्रफलाश्रेयः करणत्वश क्तिमान्। उद्देश्यः कर्मताशक्तिमान्। कर्मणः करणसंज्ञासंप्रहानस्य कर्यसंज्ञेतिवार्तिकात्।पशुकरणकोरुद्रकर्मः। कीयागद्विबोधः।अग्नीकिलपशुः प्रक्षियतेतद्वरायोपाद्रियतद्विभाष्यस्। हरयेरोचतेभितः। विषयतासंबर् न्यावन्छिन्मत्रीत्यनुकूलस्तत्समानाधिक्रणांन्यापारोक्षेर्णः। तत्फलभूतपीतेः समवायनाम्ययोहिरःसंप्रर दानत्वशक्तिमान्। रुच्ययनिंत्रीयमाणइत्यनुशासनात्।समबायसंबन्धाविक्विन्धीत्यनुकृत्वापारः प्रीधातो र्थः।अतएबद्रिप्रीणयतीत्यादिसिद्धिः।एतद्भावेदिहरीषश्चीयात्तिविशेषध्यपवादोत्रेचत्यी।केचित्रप्री तिविषयतामापद्यमानंमोदकं लोल्याद्देवद्तः प्रयुद्धे तदानुगुण्यमाचरतीति हेतुत्वेप्रासेद्दम्। एवंचहेतुसँज्ञा भावेणिचीभावाद्वतगतन्यापाराप्रतीतेमेरिकः स्वीकियायां कर्ताभवति नतुरेवरतः उपाचित्रयायां तस्यस्वाता

त-मं तन्त्र-वेद्धमणीतम् परिशोधननाश्योदम्बिशेदोवोअयथापिनेह्यासि-ओस्स्योक्तरूपक्रणत्वाभावेनअक्तर्योत्तमणी १०२ तामा वा दि ति व नाअवस्पदेयत्वेनतत्रापित्रमणव्यवहारात्।पुञ्चेभ्यःस्पृहयति।स्पृह् यतिर्ज्छामा नवा ची।इच्छा त्र लमन संयोगादिन्यापारवाचीच। फलावाच्छ ने च्छावाची चवाआदो स्पृहेरी शितइतिसंप्रहानत्वम्। तत्रही क्रितत्वंधात्वर्षत्यापार्जन्यक्लाश्रयत्वस् । नतुफलस्यधात्वर्थत्वायहः। कर्मसँज्ञातुधात्वर्थकलाश्रयस्यत्युक्तम्। श्चिष प्रच पवा द्यतस्प्रदानिका भाषा स्प्रदानिक चे तिबो पा अन्येक मत्व म्। पुष्याणि स्पृह्यतीति। संप्रदान र ये १ मापितत्वेनाविब्रह्मायांषष्ठ्येव।हर्येक्रध्यतिद्वह्यतीर्ष्यति अस्यति। तत्रवधाद्यत् कूलव्यापार्जनकत्वित्रहति विशेषाद्वहेः।धात्वर्थतेषस्यहितत्वाहेतावक मको।विषयतथेतद्शत्वर्यमूलभूतकोपसंबन्धिनोहरेः कुधद्दे हेर्ष्यासूयार्थीनां यंप्रतिकोपद्तिस्त्त्रेणसंप्रदेशनत्व म्। हरिसंप्रदानको द्रो हः को ध इतिबोधः।अत्रशेषपष्ठ्यपवाद् त्यम्। उत्कर्षियि धिधमिरो पानुकूल व्यापार्जनकित्रे राम त्तरियोषर्ष्या शेचाचाराद्यणविषयेर्माहिक्तत्व स्पदांषारोपानुकूलिखत्त इतिविशेषोस्स्या। एतेचित्तन् तिविशेषरूपको पमूलकाः। प्रस्टस्य वाक् चसुरादिविकारा नुमे यस्यको पस्यवको धपदार्थ विन तस्यापिको पमूलके १०३

देविरितदेवत्वापवादइयम्। द्वतेद्त्यनद्वोतेबीधविषयभितरादर्शनयोग्यदेशस्छापनमर्थः।आत्मानमित्यादेर्ध्यादा रः।सपत्नीमियाचात्मादे स्तथास्बापनंबोध्यम्।एवंचगोपीकस्काहरपुर्मप्रदानिकार्थात्हणाव्तिबोधविषयात्मकर्मक तथावस्कानानुकूलाकियेतिबोधः।तिष्ठतेःस्वाभिप्रायबोधानुकूलास्कितिर्धः।शपैःस्वाभिप्रायबोधानुकूलश्पथक रणमर्थः। रुषासंप्रतानक्कोधानुकूलास्कितिस्तत्संप्रदानकोधानुकूलंश्यक्षर्णमितिकोधः। यहाः वलाधा हेस्त्रत्या हिपूर्विका बोधनार्थः। स्तुत्यारुष्णामात्यानु रागंबोधयित। हृत्यातं राष्णांबोधयित। रिक्षत्याश्वयनतं राष्णांबोधयती त्यर्थः। प्रस्त्यर्थकर्मणाप्रहणेतुस्त त्या स्ट्रास्क्रियाशपथेन कृष्णां स्वसंवीजनं नापयती त्यर्थः। अक्तायधार्यतिमोक्षेद्रिः। धृदुः अवस्वानद्तिधातो णिर चावस्ळानानुकूलाच्यापारोधारेर्थः।तद्थीवस्ळित्याश्रयसंबन्धीसंत्रहानंधारेक्तमर्थहतिस्त्रात्। हरिकर्तको नक्त संप्रदानको मो स्कर्मकावस्कित्यनुकूलो ज्यापारद्ति बोषः।शेषद्य ख्यापार्य वारो यस्। अत्रोत्त में प्रयापार्णः स्यनिमत्यतोसीतहणं स्दाति। स्रातेश्वनश्रूयते द्राश्यभ्याणिकयत्वात् श्वषष्ठीपासा। सर्वविष्वविवशायाअभावे क्रियानिमित्तत्वमात्राश्रयणेनश्षत्वंत्राप्तितिबोध्यम्। तदुत्तं हेतुत्वेकमसङ्गयांश्रेषत्वेवापिकार्कम्॥रूच्ययो ।रिष्पास्त्रेणसंप्रहानाख्यसुच्यतद्ति। ननुक्णंनायसंजातीयद्व्यान्तरहान मङ्गीहत्यपरहत्तपरकीयद्व्यारानम्।

188

रं मं | दूत्यत्राहरणित्रयाचतुर्थ्यक्री। कर्मत्वप्रयोजकत्वेषूर्वपर्याः संसर्गाविति।तन्त्र।क्रियार्थोपपरस्यचकर्मणिस्छानिनद्ति स्वस्तिने दशेर्थेसाधुत्वेमानाभावात्।यागाययाति।अत्रशातिपदिकार्थेप्रथमा प्राद्ध्ववर्थी। पञ्जरं तुमुनासमाना । र्थः।यागफलक्यानिकतिबोधः।नत्वां तृणायत्णवाम्रे।अत्रक्षितियाचतुग्येरिशः। तृणपद्तणसद्शपरम्।त्वत्क र्मक तृणसदशकर्मकमहत्तिज्ञानाभावद्तिबोधः।त्विद्विष्यतृणसदश्यकारकेतियावत्। एवं चात्यन्तापकर्षःफ लिति।तत्रैवचेयंचतुर्थीसाधुरितिभाष्येस्पष्टम्। ग्रामंग्रामायबाषाति।अत्रहितीयाचतुर्थ्योः कर्मवार्थद्तिस्त्रमतम्। आध्येत्यातेरेवारकापर्यन्तमर्थे नगम्यमानमार्थंप्रतिपात्याद्यर्थस्यकावम कमेन्यातेननाभिप्रेयमाणताद् मामस्य |संप्रदानत्वंफला प्रयत्वेपितत्वस्याविवसा।एवंचयामसंप्रदानकोत्तरहेशसंयोगा नुकूलव्यापारविषयक्रआरम्भद्ति बीधः अतिप्रसङ्ख्निमिधानाद्यर्णा यः। ग्रामंयातीत्यादीतर्याभावः कर्मलिविवसाच।विषायीत्नर्त्याहीताद र्थि वतुर्थी।ताद्र्यमुपकार्योपकार्कभावः संबन्धः।विषायद्धीत्यादे।विषकत्कभोजनोपकारकेउपकारकत्वारोपा एम द्विमापकार्योपकारकद्थीतिबोधः। मुक्तयेहरिभजित। मुक्तिस्वोपकार्योपकारकहिरकर्मकंभजनिमितिबोधः। एवम ध्ययनायवसतीत्यादिष्विपाताद्र्यस्यापिसंबन्धत्वे नविवसागांषष्ठ्ये व। यथागुरोरिदंगुर्वर्शमितिस्पर्धभाष्ये। ताद्र्यी १०४

त्वम् कुपको धद्तितुत्र हत्तिको पत्वसामान्यमा स्था कर्मसंज्ञा प्रवाहो ज। हिर्मि महान के त्कर्ष विशेषीत्यादिक मणबो भ :। तद्वात्वर्धमूतभूतकापविषयत्वेस्रतितद्वात्वर्धफ्लाश्यस्यात्रसंप्रदानत्वस्। सत्यन्तेनभायभिष्यितियेनामन्यो इंड्रासीदित्यादेचींदासः। मित्रायद्व ह्यातिष्रताषीपीत्यादीचे वनत्वा रोपोबोध्यः। द्वेषस्तबलबहु दुः खसाधनता ज्ञानज न्योप्रीतिजनकम्बत्तरतिविशेषः। औषधंद्रेष्टीतियाणा। एतरेषानिभन्दनम्। तद्योगे तने तत्त्रवृतिः। अधादार्थत्वार भावात्। रूप्णायराध्यति ई्सतेवा। अत्रत्रप्राविषयशुभाशुभष यश्चित्वनं धात्वोर्थः।तद्यप्रश्वविषयसं बन्धिनः ह षास्यराधीस्योर्यस्यवित्रश्चद्यनेनसंत्रदानत्वम्। इष्णसंबद्दानकमश्चित्रक्षासंबन्धित्रश्चविषयशुभाषु अप य वोचनिसतिबोधः।विप्रायगाप्रतिष्रणोत्वाष्रणोतिवा।अन्तप्रवर्शनाजन्योभ्युपगमोधात्वर्धः।स्वार्धप्रवर्तनाश्रय स्यप्रसाडु भ्यांश्रवः पूर्वस्यकर्ते त्य ने नसंप्रहानत्वस्। होने नुग्णाति प्रतिगृणाति चेत्यन् शंसन विषयहषी तुर्ल व्यापारलेस्णं प्रांत्साह नं पात्वर्थः। पात्वर्थशं सनाश्च योस्या वानु वित गृण केत्यने नसंवर्गनत्वम्। शतेनशताप् वापरिकीतद्सनकर्णस्यपक्षसंप्रदानत्वस्। शतव्यापारऋहानस्। फलेभ्योयातिअनाहर्जिमितितुसुनन्तापे। कर्मचतुर्थ्यर्थः।फलकर्मकाद्ररणफलक्यानिविवोधः।एनहोधोपपनिराकाङ्काबादान्तेद्धिता।यचुफ्रेभ्य

छ मं | संबन्धिहितमितिबोधः। एवं सुरवयोगे पि।विश्राय सुरविमित्यारो। हरयेनमः। नमः स्वासित्वाहा स्वधारं वषड्योगाचेतिच १०५ तुर्थी।अपरुष्टत्वज्ञानबोधनानुकूलोव्यापारःस्वरादिपिकतनमःशब्दार्थस्तत्रापकर्षः प्रयोक्तुस्पिवशेषनिष्ठानमस्कार्या वधिकएवमतीयते। व्यापारम्बपयोत्तिनिष्ठः प्रतीयक्षेश्रब्द्शिक्तस्वभावात्।अन्योज्ञारितेननमः पद्मात्रेणान्यदीयन त्यबोधनात्।सच्यापारः करशिरः संयोगादिरी दृश्शब्द्षयोगश्च। चतु व्यर्थाय दृश्यत्व म्। एवं च हर्यु दृश्यक उक्तव्या पारद्वतिबाधः एषार्धः शिवायनमद्त्यारीत्यागानयः शब्दार्थः त्यागश्चरवस्वत्वनि वस्यनुकू लोक्पापारः उद्देश त्वं चतुर्विक्यापारः उद्देश त्वं विषयताविशेषद्वपम् त्यागश्चवेद्बोधितोद्देश्यकः विषयताविशेषद्वपम् त्यागश्चवेद्बोधितोद्देश्यकः त्वस्वप्रयोगकर्त्वर्त्तित्वोपरक्तएवप्रतीयतेश्व्यूशक्तिस्वभावात्।अन्योखार्त्तनमः शब्देनान्यदीयद्व्यत्यागा प्रतीते । अतिग्भिम्ययज्ञानीयतत्त दृत्येस्वीयत्ववारोध्येवनयः शब्दः प्रयुज्यते।वेदबोधिते त्युक्तिनीचोद्देश्यकेता मनमःशब्द्प्रयोगः। अहंअमेलिमानरहितानांशिवादीनां इब्वेस्बत्वाआविपिशिवस्वंनपति गृही पादिसादैःशि ॥रामः विदेशीनत्युक्तमित्यचीबीध्यः।संप्रहानचतुर्चीत्वचनानमःपदार्घस्यक्रियात्वाभावात्।उद्देश्यत्वस्यसंबन्धत्वेनवि वसायांषष्ठ्यपि।नमस्तरोतिदेवानित्यत्रोपपद्विभक्तःकारकविभक्तिर्बसीयसीतिन्यायात्कर्मणिहितीयेतिशब्देन्द्रशे १०४

स्यहेतु त्वानुगतन्वेषिकारणवाचकाव्यत्तिपाकुण्डकायहिर्ण्यावत्याहै।कार्यवाचकादुत्पद्यमानचतुर्थेवकारणगतं संबन्धस्य बोधना त्। तस्य इदं तर्षीत च्छ्वद् उपकार्यवा ची इद् मर्थे उपकारकंत नोत्तर परार्थस्य कार्ण रूपस्य झाप नीयतेनप्राधाणात्त्व्व्वाचेगुणेसंबन्धउद्गतद्त्याहुः। सुरवाधपुण्यं नरकायपापित्याद्त्राच्येव। तुमर्थपञ न्तेपाकाचयातीत्यादौधजाताद्य्यस्योक्तत्वात् एतद्यास्यातुमर्याच्याचाववचनादिखार्व्यम्।अक्तिर्ज्ञानायकस्पते क्रपेर्त्यतिर्वार्थः।प्रथमापवादोत्र।क्रपिसंपद्यमानेचेखनेनविकारवाचकाचतुर्थी।विकारेचप्रस्तिस्पारोपः।अर क्ति रूप ज्ञानकर्त्तृकोत्पत्तिपितिबोधः। भक्तिर्त्रनिष्ध्यास्नरूपाण त्र इतिविष्ठत्योभेद्विवस्। यातु प्रहतिविद्धतिभावः प्रतीतेर्जनिकर्तुरित्यपादानत्वेनभक्तिपरात्यञ्चमी। अक्तेर्ज्ञानंक स्पतेर्ज्ञति। ज्ञानस्यकर्तत्वेनकारकविभक्तेर्ज्ञलंबनेन चततः प्रथमितिकेयटेस्पष्टम् अक्तिक्विनात्मना परिणमते इत्याहावात्मक् ब्हरत हि विधर्मपरः । ज्ञानत्विशिषस्त्रा न्तरमाप्तिमेक्तिकर्त्तेतिबोधः।अत्रप्रकृतिविकृतिभावायतीतेनेवृत्यी।कित्यकृत्यादिबात्तीया।वातायकपिकावि युत्रवतातेनज्ञापितेचेत्वनेनचतुर्थीप्राणिनांशुभाशुभसूचकीभूतविकार्उत्पावः।ज्ञाव्यङ्गपकभावश्वतुर्ध्यः ।वातंस्प्ताप्यज्ञापकाकपिलाविद्यदितिबोधः।वित्रायहितम्। दृष्राधनंहितपदार्थः।संबन्धम्यतुर्ध्यर्थः।विम्

इंमें म्याअपादानत्वशक्तिमान् अर्थः।अपादानेपञ्चमातिस्त्त्रात्। साशक्तिभ्चप्रकृतथात्पात्रविभागजनकव्यापाराना १०६ अयत्यसितप्रस्तपात्वर्थविभागात्रयोयस्तहतिः।ध्रवमपायेपादानमितिस्त्रात्।कर्त्तवार्णायस्तन्तम्।अयमेव सूत्रेश्रवपरार्थः।विभागम्बनवास्त्रवसंबन्धमूलकएविक तुबुद्धिकल्पितसंबन्धकल्पितोपि।अतएवजुगुशापूर्वक निवृतिलस्कतामाश्मित्यज्ञ गुपाविरामेत्याद्भत्याच्यानं भाष्योक्तं सङ्ग च्छते। सङ्गे अधिदेशसंयोगानुकूलव्यापारह पंपातमानंत्नापायः। रसमजहत्यपिपणिभूमिंस्पृशतिरसात्पणिपततीत्मप्रयोगात्। मतिविनात्वविनानापाय द्रिक्ण्यतर्तिहर्युक्तेत्र्व।अवध्यन्ययोग्यविभागेविनेतितर्थः तत्रमान्यक्तम् इसस्यपणिपततीत्रवंभा त्यतिकु ड्यात्पतती स्वात्यवतीत्यादीपततीत्युपात्तित्यानाश्ययत्वेन तांत्रत्यश्यस्यापादानत्वस्थतम्। तदुक्तंहिरणा अपाचेयदुदासीनं चलं वायदिवा चलम्। ध्रुवमेवातदावेशाचद्ति। परेतु एवंसित धावतः पततीत्यादावपादानत्वेतयमि राम 150 त्याशङ्क्याभ्रोळ्यस्याविविक्षितत्वात्सतीयविवक्षाभवतीतिसमाधानपरभाष्यासङ्गतिः।पतधात्वर्थव्यापाराश्रयत्व क्रपस्यत्वदुक्ताञ्चवत्वस्यात्रासत्वेनसताः भौव्यस्याबिवसेत्यस्यासङ्गते । तस्याद्वधिभावोपगमातिरिक्तावधित्वोपा १०६

रवरेस्यष्टम्।अत्रायंनमःश्ब्दोनिपातोद्योतकः।उक्तोनमः पद्धित्वद्धातोरेवार्षः॥स्वविवयविषयावधित्वसमानाधिकर् णसमनाय रूपेण फलताच च्छेदक संबन्धेनस्वनिष्ठा पक्ष छत्वज्ञानबोध रूपफलाश्रय त्वाहेवानोक मेत्वम्। नतुत टस्छ स्य भेशितुरितिबोध्यम्। स्वविषयेत्पत्रस्वश्रब्द्नापस्त्वस्त्रज्ञानबोधक्तपंफलम्। नमः शब्दं बोत्पार्थान्वयं यात्रेणचा त्रनमः स्वस्तीत्यस्यापित्राप्तिः। यहात्वत्राणिनमः शब्दस्यवाचेक त्वंतहाचतुर्थ्यवं। तेनन्यस्तुर्मो नृशिंहायेति सिद्धम् ।नमः खस्तीति स्ट्रेन्वोभयोरपिनमः शब्द्योर्यहणामितिहिन्। प्रजाभ्यः स्वस्तीत्याही स्वस्ति शब्दी महुः लार्थः संबन्धन्य तुर्थार्थः।प्रजासंबन्धिमंद्रःसिखर्थः। यद्भःलाशंसास्छले स्वस्तास्त्रागोन्यदृत्याहीस्वस्तिश्रद्धार्थएवान्ववेनचतुर्थे। व।गोसंबन्धिमङ्गलकर्त्तंमाश्रसाविषयो अवनिविविधः।यत्वाशाः स्वस्त्येर्थः सावपरहितेन्छा।हितान्वियसंबर न्यश्चतुर्थरिद्ति।तन्न।भूषादित्याशीर्लिङाहैःप्रयोगानापत्ते । प्रत्यिभा वाद्दतिसूत्रभाष्यात् युद्देआशिषो ६भा वेन स्वास्त र प्रायेत्वारो चतुर्थानापने म्यामबुक्ताओं हितत्रस्व सिश्वस्य मबुक्ताबीका रार्थत्व स्थेव प्रामाणिक रक्ते नित दिक्। स्वास्त्रस्वभावषद्शब्दास्त्यागार्थकनमः शब्देनव्यार्ब्याताः।हैत्येभ्याहरिर्लंश्भःसमर्थः असमादार्थः सामध्य वान्मार्णाद्सं बन्धित्वस्त्यःसंबन्धश्चतुर्थ्यश्चः।दैस्यमार्णाद्संबिध्यसम्बन्धवानितिबोधः॥ इतिचतुर्थी।पन्न।

विस्तरः। भात्वर्धे परु तत्तं चनशब्दोपनत्वं किं तुविविधितत्वमात्रमत एवधनुषाविध्यतीत्यत्रापादानसंज्ञां बाधित्वा १९९ कर्ण संज्ञाइति आष्यं सं गच्छते। प्रार्निः सर्णं प्रत्य विधावापगर्यनै बट्यधनेकर्णता भ्युपगर्मनो भयोर्पिनिसिन्त निमित्तिभावेनस्तियायुगपदिवसायाविप्रतिषेथोपपत्तेः एवमन्यत्रापिबोध्यम्।कं सपात्र्यामनंभुद्धकेद्रसंस्यत त्रस्कितमन्त्रतवउत्पृत्यभुद्भेद्द्यर्षद्वितत्राय्युभयविवसाअपाद्यानत्वश्चत्यात्र्यएवावधिरित्युच्येते।यत्तविभा गःपञ्चम्यर्थः आत्रयत्वंप्रस्तिप्रत्यपार्थयोः संसर्गः। विभागस्यच्जन्यज्ञन्यज्ञने भावेनधात्रर्थेः न्वयः। यहा विभागआ श्रयश्रयम्बस्यर्थद्ति।तन्न। वृद्यापादानकेर्यवं कोधानुभवात्। वृद्याहिभजतेद्त्यादी विभागस्य बोधा व्यापते श्रवः। तत्रापादानस्येवपञ्चम्पर्यत्वेकिमध्जर्तीयेन।आद्येष्ठस्यर्षविभक्त्यर्थयोस्तत् कृतस्याभेदान्यस्यत्यागापति श्च। वृक्षात्मणीपतिति । पतिर्विभागज्ञन्यः संयोगोर्थः। वज्रविभागे पञ्च स्ययोविशेषणं प्रकृत्यर्थस्वपत्ययार्थे। वस्तर्यापा टानक्विभागे त्यादिरीत्याबोधः।वस्तुकोपादान इसीयं पणिकत्त्विं पतनिविबोधः। इसात्यणे भूभिपतिअत्रविभागज । न्यसंयोगानुकूलव्यापारोधात्वर्धः विभागम्यफलताबच्छेद्कः। इस्त्यनतीसादीविभागानुकूलोव्यापारोर्धद्तिकर्म लमेव। इसात्मतंत्यजतिद्यादीविभागजन्यसंयोगा तुकूल्यापाराष्ट्रः। स्पत्देनिविभागोर्थद्तित्सेस्पन्दतेद्वेव। १०७

योगिव्यापारानाभ्यस्वैस्तीतिवस्व्यम्।अयमेवध्वषदार्थः।अषायेगविविशेषस्युस्युक्तध्ववद्पादानमितिस्त्रार्थः। ना सादे्रिभानो परोगित्वाभिमानेनश्रङ्कार्स्शात्वणीअसाद्देतद्भावान्ततस्यतदुप्योगिता त्रकतेविद्यमानस्यापित स्य तत्त्वेनावि विक्तित्वान्य तर्पयो गित्वेतस्य त्युचर्भित्वाहुः। नचाद्यपक्षेपरस्य रस्यान्येषावपसरतदृत्य त्रहेषद्वित वाच्यम्। तत्रमेषपदोपात्तयोरेविकियाश्रयत्वेपर्स्पर्पहोणत्योविभागाश्रयत्वमेवेत्यहोषात्।अवएवदेवद्त्रयद्ग्रह्ता वन्येन्यमाश्लिष्य तद्यादीतयोः कर्यत्वसिद्धिः।अन्ययापर्त्वात्कर्त्तत्वमे वस्यात्।आत्मान्यात्यनाह्नतीत्यात्वन्तः क रणाचुपाधिभेद्वत्मकतेश्ब्दरूपापाधिभेद्नभेदःशब्दालिङ्कितार्श्वस्थेवभानात्।स्पष्टाचेयरीतिः कर्मवत्कर्षणिति स्त्रेभाष्ये। दरिणातुउभावव्य भ्रवीमेषीयस्य्यभयकर्मके।विभागेभविभक्तेत्विसेतत्रव्यवस्थितेइतितत्त्वातित्वेन विभागस्यबुध्यात्रविभागेतचिह्नभागानुकूलिक्यावत्वस्याप्यत्राभावादुःभयोरपिध्वतंभित्यर्थः।तदेवोक्तंभेषान्त रिक्रियापेस्मविधित्वपृथक्ष्यक्।मेष्योः स्विक्रयापेक्षंकर्त्तत्व चए्छकुष्यिणि ति।अनवहित्ता।वस्तुतस्तत्तत्ति।इस् मेंदेपिस्ट धातुनानि इत्मेदस्ये वोपा रानाद् उभयोरपित व्किया श्यारवेनप रत्वा त्कर्त्त्वा पत्तेरत ए वेष्ण्योषस्त्रेभा ष्ये उक्तम् नवैति इन्तान्ये कशेषं प्रयोजयां निक्रियाया एकत्वाद् इति। अपस्रणं विभागपूर्व संर्ष तो गमनिकत्यन्यना

स्यां प्रमादायीनासुपसंख्यानमितिवार्तिकात्। अनिष्साधनताज्ञानपूर्वकंवतानिवर्त्ततद्वर्षाद्विमाव्यस्यातस्। तेनधु १०८ विमपायेद्रेखेवापार्गनतमाश्रित्यवार्विकेषत्यार्व्यानत्त्व । धर्माहिर्मिति। शागभा वसाधार्णकत्मभावातुकू लोव्यापा रेविर्मतेर्षः।योगक्षेमसाधारणीचाबानुकूलता।सचन्यापारोधर्यविषयोपेक्षाविशेषराव।तदुक्तं,आखेयराषम्न व्योनास्तिक शृद्धिर्भवति सपश्यतिनेदं किं विद्धमेनियनैनेकरिष्यामीतिसञ्ज्यासंत्राप्यततोनिवर्तते दिततेनहिकसापि धर्मानाचरणेषितयाप्रयोगद्तिसभ्यते। एतेनजीवनकालावान्छिन्नः हत्यसमानाधिकरण सतिध्वंसीवर मतेर्थः। ह 759 तिम्बसर्वत्रेकविषयेव।जीवनमपिकत्त्रींबस्येव। सामानाधिकर्ण्यं चस्रमभिन्याहृतक्तिपद्बोध्यशरीरजातीय शरीरपरित्म्। वैत्रादिपदैःशरीर्विशिष्टा साबीधनाव्। साजात्यं चवैत्रादिपदे। पर्छापतं वेत्रतादिजात्येव। तेनभावि॥ रेइन्तराब छेरेन धर्म करणापवर्तमान शरीराब छिन्न बर्म हति ध्वसमादाय विरम तिप्रयोगासि हिः। युवश्रिराव क्रेरेनधर्मकुर्वत्यप्रबालश्राराजिकिनाकृतिध्वंसमादायनिवर्मतीतित्रयोगः।नापिपूर्वपरकाल्योधर्मकर्णमः। ध्येसुहूर्तमात्रमकरणेविर्मतीति अयोगः।तत्हतिध्येसस्य छति समानाधिकरणत्वात्पन्त्रस्थीविषयतेतिपरास्त म्। पर्मोर् विरतीपिपुन-प्रश्तद्वादेर्नापत्तेश्व।धर्मात्यमाद्यति।अत्रष्टसाधनेवस्तुनिसमानदेशत्वसमानकास्त्रोभ १०८

चलनेस्वासनाचितित्रतिप्रयोगाद्स्ये विभागार्थत्म्। हसाह्मजतेद्त्यादै।विभागजन्पपूर्वदेशसंयोगनाशोर्थः।बला द्काहियोतनेविद्यदित्यनविद्योतनेविभागजन्यसंयोगानुकूलिक्यास्त्रानः सरणपूर्वकविद्योतनेवृत्तिः। बलाइकापा दानकंविभागजन्यसंयोगानुक्रसियोत्तरकालिकंविद्यत्कर्त्तकंविद्योतनिकितिबोधः। द्र्युपात्तविषयमिस्य च्यते । बलाह्को नामधूमज्योतिः सलिल महतां सङ्षातः। तनो व यवभूतज्योतिषो भेर्विवस्याविभागविवस्णा त्सेविधः । यर्गतुतेजसभाषारत्वेनसविवस्यते। तर्ववंताहकेविद्योततङ्तिसप्तमी। यहात्वभेदेनविवसातेजोमयत्वाद्यकारान सामध्ये उर्कथूमारेस्तत्मकाशप्रतिबन्धकत्वाविवस्पणात्। तहाववाहकीविद्योततेइति। यहातुष्यस्पित्यागमनं मनिसिनिधायकुत्तीभवानितिष्रश्चेपाटिसिणुत्रादितिउत्तर्यतितत्राकाङ्खाबादी करित्याचाच्येकदेशन्यायेनबीधः।एत | रेपिसतिक्रियमित्युन्यते। रुसात्पवतीतितुनिर्दिष्विषयम्। घटा द्विनंबुत्याहावप्यनेनैवापादानत्वम्। स्त्रे अपाय शब्देनभेद्स्यापियं हणम्। पञ्चमाविभक्तेद्रयत्रविभक्तशेब्देनेवातन्यूलक्सेबन्धविवसायोघटीयोभेद्द्तिअपि। र विद्विंहारणइत्यत्रभेर्झानविषयत्वमपिविदार्णम्। एकलेनगृहीतस्यत्थावोधेनुदिविहारणस्यत्त्रापिसत्वादुइस न्पत्रविस्तरः।अधमन्तिगुस्रवि।अत्रानिष्टसाधनता ज्ञानस्त्रणनिन्दानुगुस्तिरर्थः।विषयतापञ्चस्पर्थः।जुगुस्राविराम

स-मं र्थः। आरोअनिष्धाल्यीअध्ययनजन्यमनिष्मितिबोधद्तित्नसुन्म्। तथाबोधानव्यभात्।असेढशब्द्नतद् १०९ श्राताभाचा प्रेसापूर्वकारीमनुष्योध्ययनस्यहः खत्वदुर्धरत्वाहिपर्याली व्यबुध्याप्राप्यततो निवर्तते इति माध्येण सर्वयाध्य ग्रनाप्रवृत्तावप्यस्यप्रयोगस्य एतयात्रम्निष्टस्याध्ययन जन्यत्वासभवान्। यवेभ्योगीवार्यति।अ भिमाण वक्तं वारयति। भूगाद्रश्वारयति। अक्षणसयोगाद्गिनकव्यापाराभावानुकूलोव्यापारीधाल्यः। अभाव र्रेड उ वियोगिक्यापार्जन्यफेलाश्रयोऽत्रापादानम्। वारणाश्रीनामितिस्त्रात्। वारणाश्रधालश्रफलाश्रयलमत्रेशि तत्त्वम्। तेनभस्णसंयोगाद्याश्रयत्वाद्यवादीना अपादानत्वम्। अनुकूलताचात्रयोग्यतारूपेव। तेनप्रतिषिद्गावि मस्यत्यिभयवार्यतितथापिननिवर्ततद्तिप्रयोगसिद्धिः।अप्रकृतवारणेप्ययंत्रवागः।यहीमागावस्तनगच्छ नि भवसस्यनाशस्त्र नाश्यमिरानभयं चलु ध्यापाव्यनिवर्तयवीतिभाष्यात् उक्तवापाराभावासुकूलानिवर्त नाचंतनातथालयः अन्येभिमुखदेशगमनत्वेनान्धस्यकूपपतनिमच्छाविषयः एवंनान्तरीयकविषभोजनप सकी तहारणक तीर्चैत्रं विषाहास्पतीतिषयोगेभव्त्येव।विषस्यविषत्वेन ज्वाविष्यताभाविष्यत्वेन ज्वा विषयत्वात्।मातुर्निलीयतेक्ष्णाः हणाकमीकद्रानाभावप्रयोजकदेशविश्वास्त्रितिपतिर्धः।धात्वर्धदर्शन १०९

यसंबन्धेनाधिकारविशिष्टसाधनत्वाभावज्ञानमनिष्साधनत्वज्ञानंवाधात्वर्थः।पञ्चम्ययोविषयत्वंज्ञानन्विध्तु युभादीनायद्विषयत्वेनविवक्षातस्पादानम्। तत्पूर्वक्तिवर्यन्तं सर्वत्रथा लर्थेद्तितद्वाष्प्रमतम्। चौराहिभे ति। वायतेवा। अतिष्ट्वानंभयस्। अनिष्टपरिहारस्वाणम्। अनिष्टहेत्रवापादानम्। भीवार्थानाभयहेत्रितिस्वात्। चीरापादानकानिष्ठज्ञानं तर्पादानकानिष्परिहारद्तिबोधः। स्त्रेभयहेनुरिखस्यभयेकदेशानिष्टहेनुरिखर्थः। | यजान्यम यभे वनं प्रसिद्धतं चपञ्चामी नभवत्ये व। तस्या बुष्टतो तु हे तु त्वारा पेणासा। एव सेवान्सि से नजु होति पर माणुं नपर्यतीत्यादेरुपपतिः।आरोपितस्यैवनिषेधाद् बोधाच्या आव्या तुअयप्रविकात्राणप्रविकाचनि विति तिना चानचारची । बुद्धिप्राप्तचारापादानिकाष्ट्रवासत्या तङ्क्षयपूर्विकानिव्विस्तद्पादानिकानिव्यरि हारफानेकानि वर्तनितिच्बोधइतिलभ्यते। चोरमध्यगतोषितत्सं पर्कपत्लबधाहितिवर्तनात्तेभ्योनिवर्ततद्तुच्यते। एतिह्वये पिदेत्त्वापादान त्वाविवसायां षष्टाभवत्येवेतिबाध्यम्। अध्ययनात्यराजयते। सत्यसाध्यत्वधीसमानाधिकत्ण स्ति है मयकोत्मा हा आयो धातोरर्थः विषयो जापादानम् । यराजेर्सो ह वृति सूत्रात्। अध्ययनापादानको देवदत्तरः। निव उत्साहामा नर् विबोधः। तत्यू विकानि वृतिरितिवा। शत्रू न्यामय ते इत्यत्रतिर्द्कारा नुकू लोच्या पारोधात्व

≪ मं∙

194

र्यत्र इतिभाष्यमतम्।वना इप्रामोयोजनेयोजनवा।अत्राव्यवहितोत्तरत्वंपञ्चम्यर्थः।स्वाव्यवहितोत्तर्वप्र यमाससम्योर्थः।एवंचवनाच्यवहितोत्तर्योजनाच्यवहितोत्तरदेश्वतिग्रीभइतिबोधः। कार्तिक्याआग्रहायणी मासे इत्यत्रस्वा वयव कत्व पञ्चम्यं श्वाव्यवहितोत्तरकाल इतित्वं सम्बद्धाः। कार्त्तिक्यवयवक्तिंशतिष्या त्मक्मासान्यविहतोत्तरकाल्विराग्रहायणीत्यर्थः।वनान्त्रिःसत्ययोजनेगतेग्रामद्त्यतः प्राप्यइत्यध्याहारे ण बोधः। निः स्त्येतिपरावर्योगेचेति ह्या। बनावधिकविभागानुकूल्व्यापार्यवर्षेयोजनेगतेयामः प्राप्यइतिबो धः।योजनमित्यस्यप्रथमान्तत्वेगतं चेदितिशेषः।कार्तिक्याङ्त्यादैर्षिततः प्रभृतिगतेमासेआग्रहायणीत्यर्षदृति भाष्यमतम्।अत्रसर्वत्रभाष्यसमतेएवार्यसाधुत्वपथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यात्।सर्वत्रतत्त्का रकत्वाविव्सायां। षष्ठ्याः साधुत्विम एमेवानभिधानं वेतितत्वम्। घटा दन्य द्राही स्वष्नति योगिकभेद् संबन्धः पञ्चम्यर्थस्तेनप्र स्रयर्थस्यान्यसिन्नन्वयः। एतेनघर। दितरो व्या क्यातः। अन्यारादित्रतिदिक्शब्दाब्यूतरपदाकादिस्कद्वित पञ्चमी।अन्यद्त्यर्थयहणमितिनुभाष्यानुक्तत्वादित्रयहणाचायुक्तिमत्यन्यनिक्षितम्। घटाङ्गिबङ्त्या दी तुगति रुक्ता वनादारात्। आराद्रसमी पयोः। अरते स्वणा कोत्पदाते सुखम्। अत्र अत्र शब्दार्श संसगीभावः।

राम-

980

कत्तित्रापार्गम्। तत्पूर्वकिनिवृत्तिधितोर्थः।तत्रमातुरपार्गनत्वेनान्वयद्तिभाष्यमतस्।द्र्निमात्कत्तिकत्पेत्र सासतिगम्यम्। उपाध्यायाद्धीते। उच्चारणोत्तरका विकानियमपूर्वकी ग्रन्थस्वीकारानुकूलोव्यापारी धात्वर्थः। ज्ञारणाश्रयोत्रापादानम्।अपादानत्वेनेवबोधःसर्वत्र।उपाध्यायान्तिः सरन्तं यन्यमधीतेरेर्यः।अतियसङ्ख्या निभधानासूर्णियद्तिभाष्यमतम्। ब्रह्मणः प्रजाः प्रजायन्ते। उपादानकारणमनापादानम्। जनिकर्तुः प्रस्तिरिति स्त्रात्।स्त्रेपकतिरुपार्।नकारणम्। ब्रह्मापादानिकाप्रजाकत्कित्यतिविविधः।ब्रह्मणोनिःसर्माणाजायन्त द्रयर्थः निः सर्णलोक्षप्रसिध्याश्रयं यदास्माज्ञायते ततो निर्गन्छिति इतिकोक्ष्यवहारात्। सन्वयवहारउपारा नकारणिषयएवितभाष्यमतम्। पुत्रात्ममोरोजायते दृत्यारा वृपार्। नत्वारोपेणापार्। नत्वेकोध्यम्। हिमवतोग द्भाषभवति।प्रधमप्रकाशोन्यधात्वधः।तदाधारोहिमवदोहिरत्रापादानम्।हिमवदपादानकोगङ्गाकरिकःप्रथ मः प्रकाशद्ति बोधः। हिमवतो निः सर्माणा प्रकाशतद्तिवार्थः। शसाद् त्यस्ते द्त्यादी वाक्येक देशन्यायेन । बोधः।पुञ्चम्यर्थः त्यवन्तार्थिकयाक्षमे।आसनात्मेशते दृत्याहानुपविष्येत्याद्यविषिक्र्णपञ्चम्यर्थः।प्रा सारादितोनिः सरताच सुषात हत्यावाप्रेशतद्तिअर्थः। प्रासार्स्छ पुरुषा विष्क्र अण्ये वपासारावधिकत्वेनो पच

155

कालस्यक्रियामात्रपरिच्छेदकत्वात् तद्भवपूर्यन्तं पूर्वादिशब्दानामी हशेशुलक्षणा। लक्षणाभावेतुचेत्रात्युर्विफाल्गु नर्त्वेवप्रयोगः अस्तीत्यादेरध्याहारः ।पूर्विभित्व धिक्रणशिक्षप्रधानम् चैनात्यूबीमाघद्वाहीतात्पर्यवशाद् यथायथित्रशह्नव्यवहितस्योक्तकालस्यतत्वेनभानम्। वैत्रात्परः।अत्रतत्त्वधिसमिव्याहारवशात्तर् व साधिकरणकालः पर्शब्दार्थः। सणात्वरोर्जुनद्त्पत्र सणोत्पन्तिकालध्वंसाधिकरणकालः परत्वेन परशब्दोर्थः त ने वहणस्यावित्वंतथाव्यवहारात्।प्रयागादुत्तरंकाशात्यादीसंयुक्तसंयोगवहेशाउत्तरत्वेनात्तरमित्यधिकरण शक्तिप्रधानाव्ययार्थकस्य वर्षहिणपश्चिमादेस्तात्पर्यवशाचलेनतत्त्वयोगेष्वभानम्। गृहाद्गद्भामपरा काश्याः सेवापराममेखा हो विप्रक्ष हरेश्रास्छः सन्तिह हरेशस्छ ख्यपरत्वादिनापरापर शब्हार्थः।अवधिमञ्चम्य र्थः ।गृहावधिक मस्त्व त्थिक परत्ववती गद्गे त्यादिक मेण बोधः। मनेत्य त्र तुन्य स्वी। प्रत्यासत्यायस्य प्रवोत्थिता का उसा तहा चका देवतत्य दिन मित्तविभ कि स्वीकारात परादिपदं चावधा ने विनयता का इसन संबंधिनीति स्प ष्ट्रमेव। प्राग्प्रत्यं वापामा दिति पूर्विदिशा देवित्यातम्। भवास्त्रभृतिआरम्य वास्व्याहिमः।अत्रप्रभृतीत्यारम्य त्यर्थकमञ्ययम्। तर्थयोगेपञ्चमी। अपार्गनेपञ्चमीतिस्त्रेयतश्चा ध्वकास्तिमणिततः पञ्चमीकातिस्याआय

प्रतिषोगित्वंपञ्चस्यर्थः। रूषाशब्द्भाद्वित्तास्यिकः। रूषाभक्तिप्रतियोगिकाभावप्रयोज्यः सुख्यत्वित्यस्य भावइतिबोधः। रुष्णादतेदुः स्वभू।अन्नत्रत्राब्दार्थस्यसामानाधिकरण्येनेतर्नान्वयः। स्वणभत्त्वभावस्माना धिकरणदुः खिमितिबोधः। देखादितेनरः शोच्यः। अत्राभाववान् तर्थः। हाणा भन्त्राभाववान् रः शोच्यवृति बो धः। सणाह तेनधनुर्धरद्रस्य त्रभेद्बान्तदर्थः। सणाभिकोनधनुर्धरद्तिबोधः। एतधोगेहितीयापि। यथात्रते वात्रहसः प्रतिवाताभाववान्त्रसः प्रतितिबोधः। रक्षप्तनेवातजन्यत्वाभावताभस्वार्थः। पूर्वीप्रामात्। उद् पाचलसन्तिहितदेशः पूर्वपरार्थः।पञ्चम्यभीवधिलम्। पूर्वलं चतद्ये सीखण्डीणधिः। एवं पर्लाद्यपि ।। यो आव धिकपूर्वत्ववान् इत्यादिक्रमेणान्वयः। चैत्रात्पूर्वः फाल्यानः। पतिचागित् दुः खंसानिधकरणकालभावः पूर्वपहार्थः। । तत्तरविवोधकपर्समभिन्या हार्वशाञ्चतद्र्पमिविषीगितद्रध्यंसानधिकर्णकाखस्यतत्वेनआनम्। चैत्राव धिकपूर्वकालभ वः फाल्युनइ तिबीधः प्रतियोगित इक्षंसानिधिकरणकाल त्वस्य श्वायताव चेह्नदक्षेगीर वम्। प्रत्येक्रखण्डशःशक्तेशक्तानन्यम्। चैत्रक्षपप्रतियोणिचैत्रध्येत्रहण्यानिधकरणचेनाविधककात् भवः पाल्य नद्ति बोधाद्गीकारे एकस्य चैत्रस्याने कथान्वयाद्गीकारे गौरवं अस्य ति म्बेव्य न्य त्रापिबोध्यस्।

ज्ञ मः निषक्रणस्तत्सिनिहतदेशस्तत्स्ववस्तवनिष्ठेनेच्यतेबहिषेभिणव्यमासमासिवधानसामर्थात्तदोगेपच्यमी। ११२ बहिष्टं चनियतमवध्याकां इस्मितिसपञ्चम्यर्थः।अपहरेः परिहरेः संसार्इत्यत्रापपरिकृतेशब्दसमानार्थे हरिशा ब्द्राइतितपरः आमुक्तेः मंसारः अत्रमयदाङोर्थः ।तत्रमयदि।हिविधाकालक्षपदिशक्षपाच ।कालगतमयि ।तत्रमयदि। स्वस्वात्तरकालोभयप्रागभावाधिकर्णकालभवीयः सम्भिन्याहृतपहार्थस्तर्नधिकरणत्वम् मुक्तिपरं तत्काल प्रम् मर्यादामर्यादिभावसंबन्धः आङ् द्योत्यः पन्चम्यर्थः आङ् मर्यादाभिविध्योरितिस्त्वस्वरसात् मित्तमर्यादकः 2 96 अंसारदतिबोधः। संसारमुक्तिकाल्यागमावाधिकरणनिस्पितवद्भिक्कालावृत्तित्वविश्विख्यापक्तानाधस्त्वा र्थः । एतर्थं द्यो तकयावच्छ ब्द्योगे तततो न्यत्रापिदृश्यतद्तिहितीया कार्तिक्यायाव च्छीतिमतियया। प्रमृत्य ए र्थियोगे पञ्चमी। कार्तिकीत्र मृतिवैशा स्वीमर्याद्वंशीतमित्यर्थः। शीतेकार्त्तिक्याद्वेशास्वीपूर्वतिथ्यन्तकारं निर्देश स्तिपतत्रिनकालारित्समानाधिक्रणन्यायकताबोधस्तार्थः। न्यापकत्वमन्यत्रोक्तिर्गेह्यम्। प्रयागात्त्री नित्याकाश्या व छोदेवद्त्यादीदेशोमणीदा देशगतमर्यादात्वं च स्वस्वात्तरदेशयोः प्रयागतदाद्यन्तरां लदेश ह ति सम भिन्या हुतपरार्थ र स्यायनिषक्रणत्वम्। प्रयागादिकाशीमर्यादक र ष्टिकत्ति देवद्ति बोधः। र ष्टोप्रयागादिका १९६

राम

हायणीमासेइतिवार्तिकप्रत्याख्यानायभाष्येउक्तिमद्भन्त्रपयोक्तव्यसन्त्रप्रयुज्यतेकार्तिक्याःप्रभृत्यायहायणीमा सेर्ति।तेनैतर्थयोगेपञ्चमीतिवचनसत्वंस्त्वितम्।अतएवतद्रयोगेपिपञ्चमीसिद्धिः।अवधिमार्गयतितर् र्थः। आरभ्येत्यस्यचेतद्रयकतापि। तस्यावधित्वचसम्भिच्याहृतपरार्थापेशम्। यथाप्रहते मर्णान्तकालस्यभवोच धिः। मरणान्तकालावधिभवदालमार्गपतावत्कालंहरिः सेव्यद्ति बोधः। आर्थ्येत्यस्यगृहीत्वेत्येतन्यात्रार्थकत्वआ चस्णमारभ्येत्यारीकर्मत्वार्हितीया।प्रशृतिशब्दस्यत्अधात्त्वेनतर्थस्यात्रियात्वात्नति श्रिषणीहितीया।तर्थेत्। स्यार्भेत्यस्यापिलाक्येक्देशन्यायनतद्यक्तितिनतहिशेषणस्यतत्वस्यस्यभवावधिके यर्णान्तकालेभ वकार तमात्यदिः सेन्यइतिबोधः।तत्रगम्यमानिक्रयापेश्वयस्यावधित्वप्रित्यपादानत्वादेवात्रपञ्चभी। तज्ञावधि मारायेत्पाराययोगेन तद्वाधकप्रभृत्या रियोगेनचगम्यते।अप्रयोगेपिवाब्येकरेशन्ययेन तस्रतीतिः पञ्चमी बलारे वतात्यं वशाचा एवंकातिका आग्रहायणी मासेद्र्यती षिकातिका विकाशके आग्रहः ग गी घरिते मासेकातिकी माहा यगतेसतियाग्रहायणीतिबोधइत्य लम्।यहात्वार्थ्यत्यस्यप्रथमित्वास्प्यारक्षेत्वास्त्यार्थस्तहात्योगेसस म्यपि।आरभ्यतस्यां दश्मीव्यावत्येषु जयेदितिषथा। यामा द्वहिः।बहिःशब्देनसगिनव्या हतपरार्थं ताव च्हेर्का

सं में मत्वत्व चसर्वनामपरामश्योग्यत्वम्। करणत्वं चतस्यपरंपर्या। ईहशार्थर्वसाधुत्वम्। करणे बेरत्तोकाल्प हच्चूक ११३ तिपयस्यास्त्ववचनस्यतिस्त्रजात्।तेनह्यजत्तीयापञ्चम्यौ। एवं सञ्ज्यद्योगेष।योमस्यदूरात्दूरेणद्रेवागे तंअअपञ्चम्यार्यक्षेपातिपदिकाची।दूरदेशचितदूरशब्दार्थः।षष्ट्यर्थः संबद्धः।याससबिद्रदेशचित्रमनमि ति बोधः एते नग्रामस्यान्तिकादिस्याञ्यास्यातम् समीपदेश वृत्यन्तिकार्थः द्तिपञ्चमी।अथवद्यीषध्यर्थः संब न्यत्वेनतत्तद्रूरेणचस्वस्वामिभावादिः संबधः संबन्धत्वेनिक्रयाकार्कभावत्र्यः अतर्वानेकसंबन्धसत्वेपिस्वला दिसंबन्धविशेषतात्रर्थणचेत्रस्यनदेवासन्तिप्रयुज्यते।अतएवैक्श्रतंषष्ठ्यथोद्तिषष्टीस्थानेयोगेतिस्त्रस्यं मात्रांसङ्ग्कते।हितीयादितश्चित्रियाकार्कभावस्यतत्तद्रूपेणेवबोधः तथैवानुभवाद्यमानुःस्परतीसादीचतत्त द्र्यणनाधिह्तीयादीनां बाधिकानां सत्वात्सं बयत्वेनैव बोधः। मात्सं बन्धिसारणितिनव्याः। प्राञ्चस्तु अत्रापिति योंकारकभावमू लके विशेषणत्वरूपं विषयत्वमेवनिमित्तत्वमेववात्त्वेनसंबन्धत्वेन वाविविधातम्।अतस्वहरि णा संबधःकारकेभ्योन्यः क्रियाकारकपूर्वकः श्रुतायामश्रुतायांवाकियापामनिधीयतेइति। क्रियाकारकपूर्वकत्व मेवसंबन्धस्योक्तम् क्रियाकारकभावसंबन्धः कारणंशे वसंबन्धस्तु फलभूतः। यथाराद्रः पुरुषद्त्यत्रराजपुरुषो । ११३

शापश्चिमदेशनिस्रिपतस्वभिन्नावृत्तित्वस्रमानाधिक्ररणव्यापक्तताबीधस्त्वार्थः।आसक्लाहुस्य।आ बुःद्यात्योत्रि विधिरूपः सबन्य पञ्चम्यर्थः। सक्लव्यापकं ब्रह्मेविबोधः। सोपिहिबिधः। कालिकोदेशिक्ष्यां आद्योपश्चो। कालिक्यो अवेत्रं याव च्छीतम्।कार्तिकीप्रभृति चेत्रानक् लच्या पक्षितिकीधः ।चेत्रपहंतह न्यका लप्रम्।अन्यं यथा।काशी तः पारिरेषुत्रंया व दुव्छोदेवः काशीप्रभृतिपारिरुषुत्रान्तदेश्वाणपक्तवंवृष्टीयतीयते।अनयोस्तात्पर्यवृशातुकहा र चिद्वापकत्वत द्विनेनकाला वृत्ति त्वविद्राष्ट्रति बुन देशा वृत्तित्विद्याष्ट्रं चयतीयते इति बोध्यस् प्रद्यद्यः हत्णास्ति। स रश्यर्थः। रुष्णसर्शर्तिबोधः।तिलेभ्यः प्रतियक्तिताषान्।अत्रयहणपूर्वक्त्रस्यर्पण्यतिस्मिभव्याद्वतयन्त्र तिर्यः। तिलग्रहणपूर्वकंमाषप्रति हानिषितिबीधः।शताहुध्यः।हेतुहेतुमङ्गावः पञ्चम्यर्थः।शतहेतुक्बन्धेनक्मे निबोधः। एवं जाड्या द्वरद्वतिबोध्यम्। पूमार्यिमानित्यारी ज्ञानिष्ठजन्यजनक्रभावस्यविषये आरोपोबोध्यः। पृ याग्वनानानारामरामाद्रामणवा। पञ्चम्यादीनां प्रतिश्रीगित्वमर्थः। षृथत्तं गुणविशेषद्रयोदे। भेदद्त्यन्ये। अत्येद मीभातरी र्थग्जातावितिव्यवहारोगीणः।विनानानाक्तेश्रब्द्समानार्थ।स्तोक्तक्ताकांद्रासुक्तः।करणयत्र विभन्तयर्थः स्तोकशब्दः स्वपर्तिनिमिन्ताल्यत्वधर्षपरः।शुक्काहिवहेतेकैवलधर्मपराअप। एवं चासत्वववनता

ल-मं- किविषयतथेवभासते।अतर्वषष्ठीशेषद्तिस्त्रेभाष्येगश्च-पुरुषद्यात्रग्जाविशेषणेपुरुषोविशेष्यद्युन्तम्।अन्यथासंवन्धं विशेष्यत्याविशेषणत्यावाश्र्यादिलादुः॥राज्ञः पुरुषद्यांत्रस्वस्वाधिभावः ष्रध्यर्थः सचस्वाभित्वसमूहरूपः।यत् स्वामित्वस्वतं वाष्ठ्यर्यद्तितः के।तस्येकमात्रवृत्तितयासंबन्धत्वायोगात्।संबन्धोहसंबन्धिभ्याभिकः उभयसं व्यक्षी। नचतद्येक्त्राश्रयतयापर्त्रनिक्तपकत्यास्ये वेतिवाच्यम्। निरुपकत्वस्य इत्वनियामकत्योभपत्रसं वन्धवत्वमतीत्यना यतेः। उक्तंब इरिणा। हिष्ठो व्यक्षी पराश्चिता द्वगुणे बुव्यतिरिच्यते। तनाभिधीयमानस्वप्रधाने 298 व्यप्युन्यते द्वि। पराश्चता द्युणानां परंत्रति विशेषणते निविशेषणते निविशेषणते । अयंभावः। मेह्सविविशेषणत या विविस्तर्यसंबन्धं विनाविशेषणत्वासंभवेनतराकाङ्क्षितत्वाव्तत्रसंबन्धोव्यतिरिच्यतेउद्भृतत्यापती य तेइति तत्रीवष्षीविश्व्यस्यवपरान्तरासमिशव्याहारस्वार्थितिस्तिपतिवशे व्यत्वनभासमानत्वस्त्रपस्वनिष्ठत्वादेव निवरो व्यतानियामक्संबन्धाको इसा।तत्रविशेषणेश्बद्देनष ह्यादिनो श्रतःप्रतीयसानःप्रधानेप्यप्युज्यते त्स्यहिष्ठत्वस्वभावत्वात्। राजादिनिक्तपितिबशेष्यतायाराजादिषद्सेनिधानेप्रतीयमानायाउपकारकीभवती पि अर्थः। राज्ञद्यादेस्तुपदान्तरसम्भिन्याहारंविनाय्यध्याहृतसं बन्धिसामान्यनिरूपितविशेषणत्वप्रतीतिरि

क्ते सप्रश्नम् भू ताराजापुरुषायद्रातीति। तन्मूलक्ष्यस्वाधिभावप्रतीतीक्ष्मिष्रिष्मिष्रावस्पतानवगमः।कारक्रम ब्द्नचर्लोक्तरणत्वादिशक्तयज्ञाते अश्रूयमाणादानादिकियासंबन्धस्मणकायित्पपत्यानुमीयमानासिक हितिति नन्मरवेनस्यन्वयः।सिद्धस्वभावानां द्व्याणांतांविना परस्परसंबन्धाआवात्।कियादिनिष्ट्रयणीवसंबन्धंक रोति। एवंचसंबिधनोर्ध्यनुमीयमानिक्रयानिमित्तत्वरूपंकार्कत्वमस्ति। मातुःस्मर्तिनिश्चतायाम्। तत्रहिकिया कमंत्वमूलक् उक्तः सबन्धः। सामीष्याद्यपिञ्जि हिस्थेक्देशाधिकरणक्षितिकयाकर्तत्विनिमत्तक्षित्वाद्यस्य। अत्एवपवेतस्य रुसार्ति न। रुस्पर्वतियोग्धाराधेयभाव मूल्कसंबन्धा भावात्। संयोगोहिनाधाराधेयभावे मूल रे क्तिविपरीततस्येवतन्मूलकत्वात्।कंचसंयोगोनसंबन्धःसंबन्धस्यपहार्ययोजनामात्रहेतुत्वात्।संयोगस्यस्वत पद्गर्थत्वात्।सासर्गिकविषयतयातस्याभानाच्यासंबन्धश्रवष्ठ्यादिभिरेवोच्यते।संबन्धपहेनापिसासर्गिकविषयता वित्वननोच्यते इतिसंबन्धः सर्वथापरागम्यः। संयोगस्तुनकद्षिष षद्यादिभिस्तयाविषयत्वोच्यते। दुमो संयुक्तावि त्मवतन्यवहारात्।तनसंबन्धव्यवहारस्तुउभयाश्चितत्त्रस्पसंबन्धधर्मवत्वाद्गीणः।अतएवमनु पहनेएस वान् पर्वतर्त्यादार्थं सप्तम्युपादानंगोमान् देवद्तद्त्यादार्थं च ष छ्युपादानमिति भाष्ये उक्तम्। प छ्यर्थं सामगि

मं किचराद्र द्यक्तेतत्तत्सं बन्धाका दृशोत्थत्यात दुत्था पक्ष सामित्वादिशक्तिर पिष द्य र्थ द्यापि आध्ये स्पष्टम्। यह तुप १९५ क्षस्यविशेषणत्वविवसा तदापुरुषस्यराजेत्यपिद्रत्यन्य निवस्तरः। ननुममभातेत्यादीकः षष्ठ्यर्थः एकस्याज्न ने तिचेत्। एकत्रस्त्रा ने उषितानां पान्यानामियसं बन्धा पत्ते रितिचेत्सत्यम्। एको दर्शा यित्वमात्रेणव्यवहारिनयाम कः कात्यनिकोवयवावयविभावः सः यथानयोर्धं तृतीयमित्याद्विकप्रदेशावस्छाननिमित्तकः काल्पनिकोवयवा 259 वयविभावद्त्यहेषात्।द्रमः नेकमन्यपहार्षद्तिस्त्रेभाष्यकेयत्योः स्पष्टम्। एतेनसामानाधिकरण्यनसंबन्ध द्तिस्चितम्।अन्तस्यहेतोर्वस्ति।हेतुहेतुमझावः ष्ठ्यर्थः हेतुशब्दोत्रेवतात्पर्यग्राहकः।अन्नहेतुकोबासइ तिबोधः। रुष्णे स्यस्तिरित्यत्रकत्तिगतः केत्तियत्रकर्मेषक्यर्थः। कर्त्त्वर्भणोः स्तीतिस्त्त्रात्। यत्वनयोर्ध्यणेर् सणायाहकसूत्रमिति तना शक्तियाहकत्वस्ये वीचित्यात् सांसणिकार्यात्रासनस्य का प्यभावात्।गङ्गायाघो षेड्त्यादीआरोपिताधारत्वादिमतो व्यधिकरणादिसंद्वाद्वितंत्रसम्याः शिक्त्रवाभाषारोधिकरणमित्यादावारो पिताधाराहेरपिग्रहणमन्यत्रोक्तम्। इत्यद्वत्यर्थकस्यत्येवकम्बित्रं इसाप्रद्श्नमनुशासनेन तत्रतस्याएवसाध्र त्वात्।अतर्वपचित्रत्यदोश्त्रादिपक्रत्यर्थिकिमित्येवाकाङ्काप्रहर्पनंषष्ठीनिषेधात्।एतेनविजातीयाकाङ्क्षा

तिविशेषः। राज्ञद्दतिहिस्वामित्वमवगम्यमानमन्यथानुपप्त्येवपुरुषस्यत्वमवगमयति।अतः संबन्धस्यबहिरङ्गी त्वात्पुरुषादन्तरङ्गाप्रथमेत्र। एवंचराजस्वामिक्मितिततोबोधः अतएवाग्रेकितहितिविशेषजिज्ञासापुरुषोदि पदेश्वेतिनवृत्तिः।एवंचसर्वत्रसंबन्धिद्वयवृत्तिधर्मसम्द्रःसंबन्धिनीर्वेदेसंबन्धः।स्पष्टंचेदंयस्माद्धिक्यस्य चेय्रवच्नमितिस्त्रेभाष्ये। तत्रहिअधिब्रह्मद्रेपच्चालाद्यत्रानेनब्रह्मदनेसप्तम्यापच्चालाद्दितीयात्राची निअधेदीत्यस्य ब्रह्मद्त्तिष्ठस्य संबन्धस्य सप्त्रेक्षोत्तत्त्वेपितद्वोत्यस्यपञ्चालिन हसंबन्धस्यतयाऽसंप्रत्यया ट्रुयुक्तम्। उपपदिविभक्तेः कारक्विभक्ति बीलीयसीतिस आहि निमित्यन्यत्। विशेष्यणदात्वष्ठीवारक सक्यापितद्व र्गा बोध्यम्। अत्र एवस्वस्वामिभावे व्ययवावयविभावआधाराधयभावः प्रतियोग्यनुयोगिभावः विशेषणावि श्रूष्यभावसंबन्धद्त्यदिर्व्यवहारः।तत्राभावप्रतियोगिनोःप्रतियोग्यनुयोगित्वसमूहः संबन्धः।घराभावभूतल योस्वाश्रयाश्रयभावः संबन्धः । एवंका लादेरपि। एवंचवष्ठ्यासंबन्धो विशेषणत्वं चार्थद्तिविशेषणादेवपष्टी।अतएव एक्-पुरुषद्त्यत्रराजपद्मानिधानेप्रतीयमानंपुरुषेविशेष्यत्वरूपमाधिक्यवाक्यार्थः राज्ञिप्रतीयमानतत्वति हन्हि विशेषणत्वं तुंपरान्तरास मेभिव्यव हारेपिरा ज्वु हो तावन्या त्रेण प्रतीत-षष्ठ्य श्री इति उक्तं षष्ठी शेषद् तिसूत्रे भाष्ये।

तःमः । व्यामानात्कारकान्वयोगुणीभूतिक्रयायामपीतिस्पष्टमेन।तदुक्तंहरिणापि।विशेषक्रमसंबन्धेनिभुक्तिपिरुतादिभिः। विशेषनिर्वेद्यान्यः सत्राब्दः प्रवर्तते अकर्षक् लेसर्ये बंक्तानी आवाभिधायिनि। वतः कियावताक्त्रीयो गोभवति क मिणाम्।अवियहाग् तादिस्क्रीयथायामादिक्रमीभः।संबध्यतेकियातद्वत् कृतपूर्व्यादिषुस्कितिरिति।निर्भक्तेपात्ते वाक्येर्तिशेषः।विशेषक्रमित्पेष्टोन्यःभावकान्तः प्रवर्ततेवृत्तिघटकोभवति।सामान्यकर्मतुनान्तरीयकता द्भावविह्यतंत्राह् । अकर्मकत्वेद्त्यादि। ततः वृते-अन्तरंकिया द्वारक्संबन्धेनति द्वितार्थकर्वाक्ट मित्यादेः संब न्यः। यकारान्तरमाहू। अविग्रहेति। कर्त्तः पृथाग्रहणारहि तत्यर्थः। एवंचप्रधानार्थकत्रोसंस्ष्ट्यापिकिययाकारका णामन्वयद्तितद्यः।प्रहतेचेह्यावुक्तप्रययपूर्वशब्देनिपत्ययशक्ति ज्ञानसङ्कतति द्वानशक्त्रेवपूर्वकारु कियाकुत्तृं णापस्परविशिष्टानांबोधोन तुह्रदन्तशक्ति झानमपितत्रसह्कारि। अन्यत्रहेज क्तस्यभावार्थक लाभावनतर्नमात्रस्यपृथक्शितग्रहेमानाभावान् चतुर्णामेकाश्रीभावह्योरपिसोस्येवेतिनात्रस्तोसाध्व म्।तण्डुला नापाचकतरद्यादे तुनदोषः।तत्रपाचकाद्शिक्तज्ञानसहकारेणेवसमुदायादुपस्छितेः। एनेनिष्ठा न्तला त् ऋ द्यहणाभावेषिषष्ठी निषेधेनतद्यासिरिखणास्तम्। निष्ठान्तपद्याकिशानसहकारेणोपस्छितिकया। १९६

भर्शनात्तिङ्गकत्यरीकर्मत्वात्कत्यक्त्यर्थकर्मत्वंविजातीयभित्यपास्तम्। स्तप्रवीकरभित्यादीतुनकर्त्तकर्णा रितिष्षी। तत्रहातीत्येतत्सामर्थ्येनहरूनशासिज्ञानसहकारेणोपस्छितहरू इहत्यर्थिकयायाः कर्त्त्वर्मणोः वहीति। तर्यात्।अन्ययातिद्वःयोगेनिषेधेन छ द्योगएव षष्ठी सिद्धे तद्वेयर्थ्यस्प ए से वेत्यन्य नविस्तरः। यस्ते तच स्तर्यान क्रमिणकः दितीयानापतेः।किञ्चक लांशेआहार्याभावारोपमात्रेणास्याक्रमिक्तं स्वीक्त्यभावेक्तः कार्यः।यद्वोक्रमी विशेषस्यतत्तर्पेणपागन्वयाविवस्याःकर्मकत्वाद्भावेतः सचसतपूर्वीअधीतीत्यादिवृत्तिविषयएव।तद्कार भा धेयहावाक्येनतराप्रत्ययः यराप्रत्ययः सामान्येन तहावृत्ति हितानतराष्ट्रवयः नतहाभा वेप्रत्ययः सक् सेक्त्वात् । यदाप्रत्ययः। भावेद्तिशेषः तदाष्ट्रतिरेव। साचनकदापिकर्मकान्तेनेत्याहसामान्येनित। उक्तरीत्याकर्महीनार्धक्री धातुत्रहतिकक्तान्तेनेत्यर्थः।अनेनतादृशक्तान्तस्यवाक्येनप्रयोगद्वतिस्पष्टमे वोक्तस् किंचयो सी सतक्रटयोर्। भिस्बन्धःसामानाधिकरण्यस्यः सउत्यन्तेतिद्वत्ययेनिवर्ततद्वतिच्याखेउक्तम्। तेनतिद्वते इते इतः कर द्रेषेवेतिधनितम् अतएवघरं क्रियते इतिन। नतः पूर्वेक्तमनेने साथि पूर्वादिनितित दि तेक्रतेपेश्चारम् स्यात्र योक्द्वायोक्टिसंसारेविशेषकर्मणाः न्वयः। एतेनासामर्थ्यात् तिहितोनस्यादिस्यपास्तम्। तुदुत्पतिकालेऽसाम 550

न्वयस्यविविद्यात्वेनाथिकरणत्वम्। यहत्यर्थसाध्यञ्चाद्वारातनान्वयेतुकर्मत्वात् पद्यविव्याभाभिकर्णविधाभीपक्ष षि कंचेवियकम्भिञ्यापकंचेति।तदुक्तंहिरणा।उपम्हेषस्यचाभेद्क्तिलाकाशकदादिषु।उपकाशक्तभिद्यन्तेसंयोगिसमवा पिनाम्। अविनाशोरारुत्वस्यप्रतिबन्धस्वतन्त्रता।दिग्विशेषाद्व-छेट्द्शाद्याभेट्हेतवद्ति। औप क्षेषिकवैषिकविषापके षुत्रिष्विपउपफेषीस्येव। उपकारः संबन्धः तङ्गेदानुवित्वेनव्यवहारः ।कटेशास्ते द्त्यादीसंगीणन्य। धारेकतिपयावयवच्या (स्थिवसंबन्धः।तिलेषित्यादीसमविपितसमस्तावयवव्यास्यासः।रवेशकुन्यवृत्यत्राकाशस्यतात्विकावयवाभावेनकत्मित्। 201 हेशत्वाद्वैषयिकंकित्रतहेशापेस्याचात्राप्युक्तान्यत्रउपश्लेषः। गुरीवसतीत्यनिशिष्यस्यगुर्वधीनायां हत्तीवैषयिक अधिकरणगुरुः। उपश्रेषोत्रको दः। यहसम्बद्धातीत्यवयुद्धोहेश्रेनकवचाहिसंनहन् परतेर्यु विषयः। गङ्गायाचाषड्त्य त्रगङ्गाशब्दः सामीप्याद्देशवतिरित्यीपक्षिकभेवतव् अत्रगङ्गायां सामीप्याद्देशवत्यधिकरणत्वारोपोबो्ध्यः।श त्रोरभाक्षेसुरवमित्यादीबो दुमेतत् । उपकारानाहाविनाशद्त्याद् । अविनाशक्तिलखतउपकारत्तेलस्यतिलविनाशहितेलं विकी जिन इयेत् पर्य केशेत इत्यादी शायत् गुरुत्वस्य प्रति बन्धे पर्य कस्यस्वत न्य नो पकारः। खेश कुन यद् ति आहै। दि विदेश ष सबन्धात्स्वापरिवर्तनसुपकारः गुरुणाष्ट्राच्यस्यसंस्कारद्रत्येवमार् योपकाराऊ ह्याद्तिहेलाराजः।केवित्वीपश्लेषिक ११७

'न्वियनारेवतन्निष्णात्। इतिषष्ठी।।अधिकरणसप्तम्याअधिकरणत्वशक्तिमानर्थः।सप्तम्यधिकरणेचितिस्त्रात्।सा शक्तिः कर्त्तकर्मद्वारात्रियाश्रयनिष्ठाः आधाराधिकरणितिस्त् त्रबलाद् इस्यन्यत्रनिर्द्धपितस्य तदुक्तं हरिणा कर्त्तदर्भ व्यवहितामसासाद्धार्यित्रयाम्। उपकुर्वत्तियासिद्धीशारत्रिधिकरणेरसृतिमिति। लोकेंद्रव्यगुणिकियाविषयमधिकर णम्।अत्रशास्त्रेकारकाधिकारात् क्रियाविषयभेवत्त्।साक्षात्रित्यात्रययोःकत्त्रिक्षणोस्तसं ज्ञेबाधिकेअतस्तद्यव हितामिति।यद्यपिकालःसाक्षात् क्रियाधारः।तथापिकार्काधिकारेतरत्रसयोगीनास्तीतिपरंपर्याकियाधारस्यापिय हणम्। किंचतस्य तत्वविवक्षायांकालः पचतिभूतानीतिवत्कत्तिवत्वात्। व्यवद्वितामित्युक्तेप्यसाक्षाद्द्युक्तिर्ही कानुसारेणान्वयापपर्परये वेतिस्ह्चनाय। क्टेआस्तेस्छाल्यापचतीत्याहीअधृतेकत्त्रिभणी ऋयानसंपाद्यनद् सिविकरणेकियाधारअपकर्वत्त स्थाकियामुपकरोती सर्थद्ति हेलाराजः। यद्यपितण्डु हेप्चतीत्यादी धात्वर्थफ्लरू पक्रम हारात्रियाश्रय त्वंतण्ड्लादेरिततथापित्यापारजन्यफलाश्रयत्वस्यसत्वेनपरयाकर्मसञ्चावाधान्तरोषः। फल स्यस्वभि लित्रियाश्रयत्वाभावनतण्ड् स्थ्यस्त्रत्यं तदाश्रयत्वाभावाचा नचमोह्य द्वास्तीतिवद्मोह्ये द्वातिभवती त्यस्यापितः।अन्तरद्वत्वेनपरत्वेनचकर्यत्वस्थेवमचनेः।मोझेबुच्छेत्याद्रीप्रस्थोपानसिद्वच्छाह्रोराः स्तिकियायामः।

ल मं नांसारच्यादियते इत्यत्यात् योगबत् वं पर्योबीद्धाधारस्याय्युप सेषानिस्तिपतस्यस्वीकारेणोकोयणचीसादासीप प्रसेष केधिकरणेसत् वित्तिहितायाभितिस्त्र म्छभाष्यसङ्गतिः। कटेशेतेइत्यादीक्टाधिक्रणकंशयनिस्यादिकमेणबोध इत्याहः परेतु अधिकरणस्यक् जीयन्वयम्बाक्टेशतेष्त्यादीक राधिकरणक चैत्रक र्त्तंश्यनिम्यादिरीत्याबोधः।तद् होरकमे वास्यित्रया न्विधित्यम्। कार्याणांभाव नान्वयव्युत्पत्तिर्पिएत च्छास्त्र बलाही हश्यरंपर्यान्वयिष्यापि। अतस्वाक्षेषुशीण्डद्त्यादीसमासः।अतस्वभाष्ये तत्रासामर्थ्यशङ्कानस्ता।एवंचात्रान्तर्भूतिकियाहारासामर्थ्यभ तिकेय ढाह्य श्रिन्साएव। अस्रशेण्डा ऽ स्प्रबीण द्याही दध्यो दनार्विव कियान्त भविण बोधस्यान नुभवाद् अस्विष यमाबीण्यवानित्येवप्रनीतेध्वनितंचेदंहिय्च्येपीत्युक्तमित्राहः। मूलेवृष्ट्यः कपिसंयोग्यः तीत्यादावव्याप्येवृत्तिधर्म वत्कर्त्कियासमभिन्याहारेमूला धिक्रणक्किपसंयोगविष्ठिष्ट्रिस्कित्वाभेःन्यन्यावयवेतिहाश्रष्ट्र साभावप्रतितः कपिसंयोगेतद्वळेचतं फलतित्बोध्यम्। शिर्मिवेद्नैत्यादीअवच्छेद्कतासंबन्धस्याप्याधार राम तानियामकला द्नदेषः। या मंप्रविश्वतियादीकर्मणोयामस्यनकद्व्यिकरणत्वम्। परयाकर्मसंज्ञयाकाधात्। कत्तृहिरात्रियाश्रेयत्वविवसायाः संयोगसूपफ्लाश्रयत्वंविनाःसंभवात् एवंग्रामगच्छतीत्यादवापे। दुद्चकडा ११८

मित्यस्यापसमीपेश्रेषः संबन्धस्तत्कतिष्ट्यर्थः।तत्रचहीयतेकार्यमितिसूत्रेभाष्येयन्यासेतिकान्तेहीयतेतस्यमासभीप श्लेषिकमधिकरणमित्युक्तेः।तद्स्मिनधिकमितिसूत्रेसंहितायामितिसूत्रेचभाष्येस्यष्टमेतत्।तत्रीपिस्रिष्टपराध्याहा रेण ससमीत्यणितत्रेवभाष्येस्पष्टम्। यत्किन्दिर्वयवाच-केंद्रेनाधार्स्याधेयेनच्याधिर्ध्यपश्लेषः। यथाक्रेटआस्तेइति। एवमेचगङ्गे करेशेतरन्तीषुगोषुक्षेकदेशस्त्रितेगर्गकुलगङ्गायागावः कूपेगर्गकुलिमत्याहोबोध्यम्। वैषिषक्तुअभा सिष्ट्रविक्रां पिरूपसंयोगसमबायेति द्विनसंबन्धेनयर पिक्रणंतर्यथा विश्वकुनयर्त्यादि। अन्यंत्यत्र सर्वावयवा व केरेनव्यातिसद्यातिलेषुतैलंद्धिसपिति।अन्यमेवस्य्यमधिकरणम्। आचार्यः किमधिकरणंन्याय्यं मन्य तैयत्र इत्वर्जाधारात्मा न्यासद्वित्विरितेनाधिकारः साधकते अंकरणितिस्त्रत्र आचीकेः। अस्यन्यायत्वेचप्रकृत्य र्यताव च्छेर्किविशिष्टेतङ्गानात्। नचैकदेशः तिहिशिष्टः। आद्ययो खगोणमाधारत्वं तत्रैवभाष्ये उक्तम्। अच्यविहतसा मीप्यमेवापारत्वनियामकं नतुव्यवद्वितिमितिसंहिताया मितिसूत्रेभाष्ये ध्वनितम्। व्यवहितसामीधेगङ्गायो घोष इत्यादीगङ्गाशब्दस्य तीरेलस्गा।तद्यिभीणमेवाधार्त्वसववियवावच्छेद्वतीर्स्यपीषसंबन्धाभावात्।कारकार् धिकारेगीणाधारादीनामपिस्वरितगुणपाठेनाधिकर्णसंज्ञादिने।धनात् सर्वत्रतत्रविभक्ते : शक्तिरेवेतिने।ध्यम्।वणां

ल-मः क्रियायामे वान्यधेराधुताउत्त सूत्राद्भधीयानानाब्राह्मणानां दृह्यसानानां चगवाशब्दतः प्रतीयमानं स्थनत्वेदिशेष णीभू ताध्ययनारिकियाका उद्वारके विश्राम्यति।अधीयानब्राह्मण द्वापक कगमनाष्ट्रयद्विक मेणबोधः॥गोषुधो एन्यमाणास्वित्पादीमविष्यदोहनादेरपिबुद्धापारुदस्यस्वपूर्वकालादिहारकं ज्ञापकत्वंबोध्यम्।इदंस्त्त्रंयत्रमानान्तर सिद्धस्यार्थस्यकालविशेषसेबन्धादिप्रतिपार्दनायप्रयोगस्तत्रैवप्रवर्ततेतथैवस्त्रभाष्यस्वरसात्।विवाहेनान्दीमुख कुर्या दित्यत्रविवाद् परेन तत्त्राकालेलस्य तेअधिकर्णेसप्तमी।राह् परागेस्तायाहित्यत्रराहूपरागाहिपरेन तत्त्राश्रयः कार्उच्यते। गवादादे आगतद्त्यत्राच्येवमेव। अवन्बद्राव्चेहेनान्वपस्थात्सर्गिकत्वाद्रगद्र्यरागकारावच्छेः देनस्वानिवधानेतस्यनिमित्ततंफलित। एवमेवाङ्गादिदेशगमनस्य युनः संस्कारनिमित्तता। यसुराह्रपेरागपदं त्कालल क्षणिकम्। सतीत्यध्याहारात्यस्य चंभावेनेतिसत्तमी। राहूपरागादेः निमित्तत्वेतुसिद्र्साध्यसम्भिव्याहारेसिद्रंसाध्य योपदिश्यतेइतिन्यायेनफलतीति।तन।।पवर्त्तनारूपविधिविष्यत्विक्रयायाएवनद्ध्यादेरितिद्धाज्ञहोतीत्यादीद्धः। राम-क्यविधेयत्वंमित्याशंहुकानेनन्याये नविधेयत्वमुक्तन्यापविद्धिः सिद्धंसाध्यासीयद्श्यतेद्त्यस्याद्गातद्गाप्यतेद् त्यश्रेश्व व्याख्यातः। एवं चतेनन्यायेन द्रव्यस्याद्गातद्गायत्वरूपेविधेयत्वं स्वक्रियापरागेणचप्रवर्त्तनाविषयत्व

रस्त्रेह्युभ्याचेतिस्त्रेचभाष्येस्पष्टम्।अधीतीव्याकर्णे।अत्रक्तम्सप्तम्यर्थः। तस्ये न् विवयस्यकर्मण्युपसंख्यानमि तिवार्तिकात्।अत्रापिकतपूर्वीवद्भावकानाइअधीतशब्दादिष्टाभ्यश्वेतीनिः।व्याकर्णकर्मकाध्ययनकर्तिबो धः।चर्मणिहीपिन मित्पादीफलंसप्तम्यर्थः।चर्मणःफलत्वेचहननिक्रयायास्त्रह्मभादिववयकेच्छाधीनत्वादिति॥ बीध्यम्। ब्राह्मणेष्वधीयानेषुगतः।गोषुदृह्यमानासुगतद्त्यत्रयस्यचभावेनभावलस्पणितिस्त्त्रेणसप्तमी।यस्य भावेनिकिययाकियान्तरंलस्यतेततः सप्तमीतितर्थः गोपर्दु ह्यामानादिपर्योरुभयोर्पितह् चक्त्वादुभाभ्यामि। सप्तमी। निर्जातदेशकालाक्रियाअनिर्जातदेशकालक्षियासंबन्धि देशकालपि छिदकले नलक्षणाभितिबोध्यम्। एतेन। भूयोद्रिनां भ्रयत्वाद् ज्ञायक्रापक्रभावस्योदितेआहित्येतमानष्टं मिलादावेवस्याद् नत्वन्नक्राचिद्विगाबुदुह्यमाना स्वसीगतद्त्यपास्तम्। तत्रकाचित्कियासाधारकालेनान्यापिरिच्छनवियथागोषुदुद्धमानास्वित्याहै।काचिच्च स्वा धारकालाव्यवहित पूर्वकालेन।यथागोषु धोष्ट्यमाणास्वित्यादे।काचित्वाधारकालानन्तरकालेन।यथागोषुदु ग्धास्वित्यारी। र्गपकत्वचं तत्त च्छब्दबोध्यतेनविविह्यतमेवैतच्छास्त्रप्रवृत्तीनियत्तं नतुत स्यमानान्तरेणनियमतोय द्णापेक्षेतिनेदंभूयोद्र्यनाश्रयम्।देशोदाहरणंसित्युणेद्रव्यत्वसस्तीत्यादि।द्राष्यद्रापकभावःसप्तम्यर्थः।अस्यच

रोविप्रत्वारिविशिष्स्यविप्रचितनर्ससुद्यचिदक्षिवेवरव्याव्तश्रेष्ठत्ववत्यापतीतिः। एवं चनिर्धारक्धमिनिर्धार णावध्योर्व्यास्त्रत्वार्यः संबन्धानिर्धार्णविभक्तेर्थः। नरादिपदंचसामान्यस्त्रेणवित्रतदितर्नरादिघितसमुदाया पस्छापकम्।तद्यारतश्रेष्ठत्ववात् इतिऋमेणब्रोधः।नराणां सत्तियेशीर्थं मिसत्रक्षिये तरनरघटितसमुदायव्यावृत्तस् त्रियरित्रोर्थिति बोधः।उद्भृताव्यवभेद्विवस्याति हिषयेबहुवचनमेवसाध्।रपष्ट्चेदंकार्कद्विस्त्रेभाष्ये।तर् त्रहिनिर्धारणेकारकेष्वितिब्रूयाँट् इत्युक्तम्। मिद्चान्स्यदित्यादिस्तुसीत्रः प्रयोगः। हुन्हुः सामासिकंस्यचेत्यत्रसमूहे अचित्तेति उक्। समाससमूहस्यमध्ये उहाँ नहुद्त्यर्थं इतिकश्चित्। परेतु अत्रनस्त त्रस्यं निर्धारणद्वितस्त्रेण निपर्णिस्य विभक्त्यर्थेषरके त्ववीधनात्। यतः स्वस्त्रातीयघदितसमुद्यायोदेक देशस्य जात्यादिभिः पृथक्करणस्त मनिर्धारणततः पष्ठीसप्तम्यावित्यर्ष्वश्वस्यनिर्धार्यमाणनिद्धीरणावध्योः परस्परमन्वयः निद्धीर्णावधिस्वेत्रस

मुद्रायघरक्रव्या रुत्तकरणक्रिक्शेरणविषयविषयिभावरूपोवयवावयविभावरूपम्यसंबन्धोविभक्त्यर्थः नु

राम-समुद्रायाबाधक हिजेतरनरन्या इत्त्रश्रेष्ठत्वकरणक निर्दारणविषयो न्समुद्रायावयवा हिजःश्रेष्ठइति बोधः। संसर्ग घटककरणं चश्रेष्ठत्वरूपमेवप्रत्यासतेः। नृणांमध्येद्विजःश्रेष्ठद्त्यादीतुमध्ययोगेषष्ठीनेयम्। नृषुमध्येद्द्रत्यसाध्येव।

मुक्तमितिष्रकृते तन्त्र्यायविषयाभावात्। स्वानस्यमानान्तराद्धां तेरेतत्स्त्वाप्रा तेष्वः गङ्गपरागस्यनिज्ञतिकालत्वाभावा चा भिद्यते हृह् प्रधान्छ मिछ चन्ते सर्व संश्याः। स्थियन्ते चास्य कर्याणित स्थिन् हरेपरावरे इति। अत्रपरंहिरण्यगभिद्यवरं यस्यतद् ब्रह्मणिहरेतिह्ययेदर्गनेदर्गनास्यालेकमीदिस्यद्वत्यर्थः।सीयन्तेद्वत्यहिकमेकर्तिर्मः।कमेस्छिकियां रूपस्यशेरादिगताचयवापचयसूपस्यादेः कर्मस्वारोपात्। हृदयग्रन्थिशब्देनाविद्यारागभयहेषशे। कनासनाः। यहा द्शनिद्तिचर्मणिहीपनिमतिवत्सप्तमीतेनतदृश्नार्थतद्परोक्षार्थतत्परोक्षज्ञानाद्अविद्यादीनोशिष्यलीभावाभिद्य ते द्रस्यादिना च्यते। च्यार्व्याद्र्यमपिशाबुर्भाच्यादिषुस्पष्म्। स्ट्तिस्ट्तीवानाजाजीहित्यनद्गाप्यद्गापकभावः पष्ठी ससम्योर्थः।धातोम्यानार्विशिष्टंपव्यनमञ्चाअन्यष्ट्यादितात्पर्यप्राह्कस्।अनार्र्य्यप्तासत्यापुत्रादिविषयक एव।वैशिष्ठ्यं चसामानाधिकरण्यस्वातर्कालिकत्वाभ्याम्। एवं चरादनकर्त्त्युत्राहिङ्गाण्यमनाद्रविशिष्ठप्रत्रजनिमि तिबोधः निणान्युवाद्विः श्रेष्ठद्त्यादो यतश्चनिर्धार्णीय तिस्चेणषद्वीसमञ्जी। यतः स्वतरेभ्यः स्वधितस्य दायघटकेभ्यो व्यावत्तेनधर्मणसमुदायादेकहेशस्यजातिगुणिक्रयासंज्ञाविशिष्टस्यपृथक्करणस्यविद्धारणततः।
पद्यीसप्तम्यावितितदर्थः।पृथक्करणंचव्यावत्तधर्भवकारकज्ञानविष्यीकरणम्।आस्तिचनराणांवित्रःश्रेष्ठद्या

क-मं- तराद्तिबोधः॥भाष्यकृतस्त्भाशुर्पाटलिपुत्रक्योराढ्यत्वेनसाम्यंदातवान् ह्योतस्यकृतेतत्रबुद्धितभेद्दूपविष्ते १२९ षम् त्वेनविभक्ताइत्यध्याहारेणापादाने एव पञ्चिमाविभक्तंभेदः।पाट लिपुत्राविधक्ने इवन्तीमाथुराओ ढ्यतराष्ट्रातिकी थः॥भेद्प्रयोजकंचाढ्यतरत्वमेवोपस्थितेःगवास्योत्यादीतुसंपन्नसार्त्वेज्ञातेपिगात्ववत्ताबुद्धानिवृत्तेः नविभ्रेष् प्रतीतिः।अत्रनामार्थीन्वयविवस्यापष्ठीतुनअनभिषानात्।एवमपादानलाविवस्यायामपिषंश्वीनततएव।।अत्रपस्। आद्यतरतेपाट विषु त्रक्त्या रुत्तत्वमार्थि स्वाहः। मूलेनावाहये देवीं श्रवणेनविसर्जयेत्। मूलेश्रवणेवाः। अत्रमूलश्रव ं १०५ णश्चेतत्तन्मस्त्रयुक्तकारुषाथकीआधाराध्यभावः संबन्धीविभक्तवर्धः॥ मूलनस्त्रयुक्तकासाधारकंदैवीकर्मक मावाह्नमित्याद्क्रमणबोषः॥अध्यक्षायं ह्याद्वेह्याद्वाराभोक्ता।अत्रविभक्तार्थः स्वानन्तर्का उरित्वम्।एतद्विसा धिकर्णकमोजनोत्तरकालिकमेतिह्वसानन्तरह्य सानन्तरका खन्तिभोजनाश्रयद्व्यर्थः ॥ ह्यहे एति ह्वसानन्तरः। त्वंसमभिन्याहारबल्लभ्यम्।।दृहस्थायंक्रीशेक्रीशाहालस्यंविध्यत्।।अत्रह्वानन्तरदेश्वतित्वंविभक्त्यर्थः। एत देशाधिकरणक्षित्याश्रयकर्त्तंकमेतदेशानन्तरकोशानन्तरस्थितलस्यकर्मकंव्यधनमितिबोधः ॥द्तिसप्तमी सेमा प्रा॥ एषांसुपामेकवचनत्वादिनाते तदूपेणवाएकत्विद्विबद्धत्वव्याप्यस्पसंख्याप्यर्थः। ह्वायोद्दिवचनेक् १२१

न्ससुर्यमध्यवर्तिद्जःश्रेष्ठद्तिबोधः।श्रेष्ठत्वादेष्ट्जितरनराद्यवित्वबोधस्तुमानसेदेवद्तीवामेनास्णापस्यतीत्य क्तेद्सिणेननप्रपतीतिवत्।गोमण्डलेवक्तमानायाह्रणागीः साब्द्रहीरित्याधार्ससमीघटितवाक्येपिउक्तन्यायेनतयाप तीतिः।नतुज्ञरुप्रधिन्योर्जसेस्नेह्वदिखादीजरुभिन्योर्जलप्रधिन्योर्प्रसिद्धेर्जलप्रधिन्यभयव्यादृतत्वस्यस्मेहेबायेनप निर्दार्णासंभवद्तिचेना तत्रापिसं सुहेजलभेदस्यतद्याच्यत्तस्यस्तेहेचा बाधात्सस् हावयवयोध्यभेटाभेदा वितिन पञ्चामीविभक्तद्तिअस्यात्रप्रविश्वतरेतरहुन्हेपिसस्हहण्वविशेष्यद्त्यग्रेवस्यते।एतेनसांकाश्यकानांपारिलिएत्रकाणां चपारिहिषुत्रकाअभिकृपत्रमाद्विभाष्यपयोगोच्याख्यातः।तद्मभूहेपारिहिषुत्रक्रभेदस्यसत्वेनवस्ततोऽवयवाभेदस्य तत्रसत्तेन पञ्चभ्यपातः॥संस्रो वयवाभिन्नदृति सिद्धान्तात्।निद्धिर्णावधिनिधार्थमा णितिधार्णहेत्नां सन्नि भानए वनिर्धारणप्रतीतिरितितत्रैवनिर्धारणि भक्तिः समासनिष्धश्च।तेन पुरुषाणा सुत्र मुद्त्या देशिषणिति पुरुषोत्त मृद्त्या दैश्मासाभवत्येवितिहिवचनविभज्येति स्त्रेके यरद्राहः।। माशुराः पारि स्त्रि प्रके न्यआह्य तराद् स्त्र नि धर्यिमाण निर्धारणावध्योभेद्रस्ये वस्त्वे नपञ्चमीविभक्तद्रत्यनेनपञ्चमी।अत्रविर्धारणावधिव्यावृत्तकरणकविधीरणविषय

ल-मं 833

पधर्मप्रतिपादकाः।यरापिभेद् नतदापिस्वाश्रयद्भयम्तस्र्याविशिष्टमेवधर्मप्रतिपादयन्ति।अत्रविकसंबन्धेकस्वेकिसं बिखिहित्वेकिसंबिधवदुत्वेद्त्यर्थिकस्येकस्थिक्योर्ह्योः केषांबहुष्वितिषयोगोबहुषुवहुव चनिष्ठिस्त्रेभाष्ये।संस्थ याज्ययेतिस्त्रभाष्योक्तमाद्शनः संख्याः संख्याः संख्यान्तितु प्रायोबादः । होक्योरित्यादीसमासे आरोपित संख्यानीमा ना भावेनध्मीणांप्रत्येकमेकताद्विवचनमेन।एवमेबाह्यनश्चित्वद्याद्विप्यागोपपतिः।हाराद्व्यादीत्ववयवगतारोपतव हत्त्वाश्रयं बहु वचनमेवन तुस्निष्ठेकत्वाश्रयमेवल चनकोशादिप्रामाण्यात्।प्रेमादिनाप्रत्येकसर्वेषवयवेषुद्रास्त्यारो पात्।यत्रकोशाद्युद्रासीनंतत्रयथे क्रमेकस्थिन्याचार्याआगताआचार्यआगतद्र्याद्रिप्रयोगात्।यत्तुद्राद्रत्यादेशा धुरवार्थेबदुवननिवत्ना। अनुशासनाभावात्। तत्रगौणीमुख्यानीनरासंख्या पूर्वसिख्यांवाधतेनहिद्विपत्रआनीय तामित्युक्तित्रपत्रआनीयतेद्तिछादेर्पद्तिस्त्रभाष्यात्।कैयत्श्वसंस्थान्तरोप्जनेआश्रयाविनारेपिष्ट्वसंस्थाविनाराः। संख्याशब्दानामेष्स्तभावीयत्संख्यान्तरस्यानास्यगाणस्यमुख्यस्यवाविषयेनप्रवत्तिद्तिअद्उण्स्त्रेअचःपरस्थि। कित्यत्रचमाध्यक्षितमेतत्।आद्येअकारा द्वामेकत्वपसेघटेनतरतिघटिकद्सत्रद्वज्रह्मण्डनोडप्राप्तिमाश्रङ्ख्यार तिसंख्यानात् सिद्धिमत्युक्तम् अन्त्येपूर्वविधि प्रहणस्यने धेयद्तिप्रत्युदाहरणं द्त्तं निपूर्वा हाजः किप्रत्यये आतो लोपे १२२

वचनेबहुषुबदुवचनमितिशास्त्रात्॥तत्रसंख्याप्रहुत्यर्थगताबुध्यते।संयन्त्राबीहित्तित्याहीबीहितादिगतसंख्यायात्री दि जारोपेणेक व चन प्रयोगः। प्रकृत्यर्था ताव ज्छेर्क संख्यान्व यद्तित् नयुक्तम्। क्रुसस्य प्रत्ये विशेषा नव यित्वस्यत्या ग्रेष्टा नाभावात्। वेदाः त्रमाणमित्यादे त्रमाणपहिन प्रमाणत्व गतसंख्यारीपवतामेव प्रतातिस्तत्स् समेक जातीयप्रमाणत्वोपपादनसेव। एवमेवगावीधनमित्याहावापि। तहुन्तेपड्डिः विद्यतीतिस्त्रनेआध्येगावोधनमित्याहोपी तिहेतुर्धनमेक्रोगुणः सचप्रधान्येनविवासितीतोद्रव्याणांबहुत्वेपिनधनेष्ट्रांब्ट्राद्बहुवचनिति।समुद्रायस्पप्रीतिहे जित्वाद्धनत्वंनत्वेकस्यपिण्डस्यातिधनमेकंगोभिविशिष्यतस्तिकैषरः॥तत्रगुणस्यप्राधान्यंनामनविशेष्यवासामाना धिकरण्यानापतेस्तरमाद्यथाक्षेकेयोयस्यधनाहिनाधनाहिफललभतेतस्यतहपह्यथागुणत्वंधनिकस्यप्राधान्यतथाध नत्वादिगतसंख्ययातर्श्यपस्ये अत्वादिव्यव हारात्तरस्य प्राधान्यमाश्रितसंख्याबिशेषगोपिण्डानां विशेषण्त्वे एवस सुदायेएकजातीय प्री तिहेतुत्वावगमइतितन्नैकवचनम्। आरोपितैकत्वनबहुत्वस्यविशेधाभाषाद्विरुद्विभक्ति राहित्येनाभेदान्वयोपपितः।यदातुस्वगतसंख्यावैशिष्ट्येनेमानं तहागाबीधनानीखिप।यहाधव्यभिदेनजातेःप्राधा न्यमितिनसामानाधिकरण्यानुपपतिः। ह्यार्योद्रव्याभेदेनैवसंख्याबीधकास्तर्भहादेवतद्गतसंख्याबिशिष्टसंख्यारू

933

स-मं न्यायस्यवाश्रयणम्। निनात्रयाणाभितिस्त्रेत्रयाणायहणाद्श्राखुदातव्वत्यादावादियहणाचितिबोध्यम्।पश्चना यजेतेत्वादीपम्यन्तरातकोत्रयोगप्राशुभाववोधेनयागवैगुण्यापत्यागुणानुरोधेनप्रधानयागावृत्तीप्रधानत्वभद्गाप त्याचयाबत्पशुयागासंभवेनचोपस्कितविभक्तार्थिविशिष्ट्रियेवविधानसितिनदोषःविभक्तेः संस्था बोधक्त्वस्यशा स्त्रसिद्धत्वाद्विभक्तयत्तयेआत्रितसंस्वायाविधिविषयतायास्वीवित्यात्। विचयथा स्तगर्भाधानार्थसंस्का रा 201 याः यनः संस्काराः नर्धकः तथैकेत्पश्चनाक्रियासि ही पश्चन्तरस्यानर्थक्यतदुपाद्दानेच तत्वाधनंतत्कियान्तरमेव । किंचपशुनेत्यस्यविधेयसमप्तित्यातः दुपस्छितानां मध्येकस्य वित्यागेमानाभावः प्रदृतिप्रत्ययाभ्याविशिष्ट स्येव बो धेविशिष्टविधि संभवे नेवाकाभेदः।। तंदुक्तं सार्वधात् के यगितिसूत्रे भाष्येप च्यमानद्दयत्रकर्तिर्शनच्क म णियुगस्तुद्त्याशङ्क्यप्रद्वतिप्रत्ययोप्रत्ययार्थसंहब्रूतद्ति शास्त्रवासन्यातत्त्वक्यत्वनप्रतीयंगानमर्थे तीस हब्रुतानभद्नेतितद्शः एवंचैकस्यधातोर्यगपहिरुद्धार्यप्रत्यस्यामर्थकोधनेसहायतासंभवेनेतद्यस्मितिवरे थाद् नत्तर्यतिभावः ॥ पृथगु पस्छितीहिरा च् युरुषो सम्बेत्यादोविवस्यादेवेकस्यविनिगमनाविरहार्देवेभयान्वयः ॥ एकोपस्कितीद्रिराजपुरुषोत्पक्रित्व इनेतथाप्रयोगः। एकविशेषणत्वेनोपस्कितस्यान्यविशेषत्वायोगात्। व्याके १२३

तस्थम्द्रानिवत्येन व्यक्तिन द्याद्वाशावा तंदा अयो अयुस्यादित तद्वाव गुअत एवद्यादि श्वसत्सु ए कोस्तीत्यादि नेप्रयोगः वाघ श्रेष्ट्रविरन्यानाश्रीमिविश्वत्याव्यवहाराषयाज्ञकत्वंचाहितीयाधीसारणेखादिसंख्यानाशाहिलत्।श्रीते पच्याश्रदस्ती त्यादि सुतती धिकान् श्तसं स्वासंपादकान् पहार्थान् अवुद्धिस्थान् स्त्वाते वाम बुद्धिस्वत्वेतं ते बाहोर्यामावयतियोगि विशेषणाएवमेवहार्शक्षां संस्थाया पद्मक्षाला हा ज्याहर्ति बाध्यम्। वहुत्वं तुन्याहिषश्चित्सं स्थाव्यापकी ध संविश्वः। नचेवकिकलानानमेतेत्वाही चतुराहीनामणानमापत्तिः पर्याप्रकृताना रण्याचुरस्जतीत्युकेहिसार्यसत्त्राभा विक्यातकोनक्तार्थशास्त्रं हिंसाभियानाधिकालकानं नोधयतीतिवन्तु अश्वधाविवाच्यम्। या वत्कविद्यालव्या तयील वी संभवेनस्विद्विश्रान्तोस्वीकत्त्व्यायां प्रथमातिकभेकार्णाभावेनव्यक्तित्रयस्थेवालमानात्। तदुकंजि सिविनाप्रथम वानियम्य तकारणाद्ति ऋमः स्यादि ति।। नचचतुराद्यालको पत्कविशेषस्तत्का त्यका भावात्। अत्र ऐवये त्र ब्रा ह्याणभोजना स्विधिक ब्राह्मणभोजने फल् विशेषः श्रुत स्तत्रब्राह्मणान्योजये हिति नोहनास्यां व्यक्तित्रयभोजने नशास्त्रार्थिनिष्यता विपिफलविशेषा श्रमधिक भोजनंभव त्येच।। लेके प्योद्कान्त्यमनु व्यजे दिखा हो कारणाभावे प्रथम सुद्कान्त मे वग न्छन्ति। ं सिहादिरुपकारणसत्वेदिती यं तृती यं बोदकां न्तंगच्छतीतिप्राधीश्वरादितिसूचेभाष्येस्पष्य्। व्याकरणे तृव्याति ।

सं मं कर्तारावर्धेन्वयः कारकाणां क्रियाविशेषणांना च्युणभूतिक्रयायां सिवकारका विशेषणा नामणिक्रियाविशेषणका १२४ रिकेष्य न्त्रेरीकारात्सामान्यस्त्रेयोव क्वरिराख्यातार्यवयात्त्रनियमे विशेषाका कुसायाः सत्वेनतथास्त्रीकारात्॥प्र त्ययार्श्व कर्त्तविशेषणेनसंबन्धवत् क्रियान्तरेण युनसं बन्धः यत्ययानां स्वयक्त्यर्थे एवान्ययेनतन्वितस्यान्वमा नाकाङ् सि तत्यारोषात्। एते नपचितपरन्तीत्यारावेककर्त्कपाकित्रयासेवान्यकर्त्कर्त्कायाविकयेतिवाधोपति रित्यपारतम्। स्पष्टचेद्वात्सने चस् पीत्यत्रकेषदे॥इद्चप्रथमान्तवाच्यक्त्रदिः प्रत्ययान्तवाच्यक्त्रदिविशेष्णत् मितिवादिनाम तेकियथैवाभेदान्वयद्तिमतेत्नका प्यतुपपितः। एते नसमानप्रत्ययो पाचत्वप्रत्यास्या विभन्नवर्यकार् केसंख्यान्वयः तत्रारुणधिकरणन्यायेनप्रधमविभन्तार्थस्यकियान्वयःपत्रात्पत्तृत्यर्थेन ॥एवंचयर्लेकत्वोभयक रणको यागद्रतिबोधः पशुरेकद्तितुपाष्टिको बोधः। एवच एक त्वस्य यागा बुन्वान्नानेक पशुमियोगद् सपास्तम् । प्रक त्यर्थेविहायप्रस्यार्थस्यान्यान्वयेः साध्वतात्।किंचस्वादिल्ह्यत्रस्यकर्मणिहितीयत्यादिभिः संख्यावावयेकस्ययापार् त्तपरिकारेकास्म कर्मणिदितीयैकवचनममिलादिकमेणार्थः एवंचसंख्याया-कियायांकारकत्वेनान्वयेविभक्ते रसाधुत्वस्य इमेव। किंचभिन्न परोपस्कितिकयान्वयापेक्षया समान परोपात त्वेन प्रथमंत्र हत्यपन्वियस्थे वीचित्यं न्दर

राम-828

र्ण तुयोगिकरकले कलितावयवशक्तिबोधन हाराबिशिषशक्तिरेवबोधकम्।सम्बनिमितिरहनेवभाष्येवित्यनःसमे श्रमभिधानयक्तिकियनस्तत् कृतवणितुष्ट्वीकेषदंसीत्यिति रिखुक्तम्।अन्यथादीर्घाभावेपिसुश्रव्दविभितशब्द याः सार्थोपस्छा पक्तवस्य तवद्वीरतयास्तवणिषू वीक्रयेवाभिधानःशक्तत्वोक्तासङ्गतः॥संख्यायाअतिशद् न्तायाद्वतिसूत्रेभाष्येपिनदि लेकिकेवलेनप्रस्थेवाथींगम्यतेकेनविधिप्रकृतिकेनेवि॥वाससूपसूत्रेपिभाष्येउक्त म् नाद्दत प्रहाति पष्ट्यादियुक्ताप्रस्त्यर्थेक्वतिअन्येनवशब्देनप्रत्ययार्थीभिधीयतेस्त्रस्तिनैकेवलप्रस्तर्थवर्त तेनान्यः शब्दोस्तियस्तमध्अभिद्धाः तेति॥प्रहःतंतिपस्ययस्य इयेष्ययुज्यमानेअन्वयव्यतिरेकाभ्याप्रहतिः प्रहः त्यर्थेवर्ततेप्रत्ययस्तुप्रसः यार्थेद्वसुच्यते।अनुत्यन्मञ्ज्यान्त्वनकं चिद्र्श्रीगमचितकेवलायाः प्रकृतेः प्रस्ययार्थस्य वास्ताश्रमात्राभिधानसामर्थ्यनास्तिइतिचक्षेयरः अर्थवताग्रहणभिसादित्रशास्त्रवत्कत्यम्बयव्यविरेक्गम्यशी रम किए तार्थ बत्व स्प्रशास्त्रव्यवस्था हेतु त्वेननासङ्गतम्। कु त्विवद्तिस्त्र मेकैपहे चस्कृ हमेतत्।विभक्तवेत्र कार्थी। भावच्यवहारस्तुनसोकेष्ट्रथगपस्छापकत्यादृष्टानांसञ्जद्यायशक्तिसहकारेणएकीपस्छितिजनकानाचत्स्वीकारा त्निहिविभत्त्यन्तस्य ले एथागुपस्छापकत्वं हष्टम्। पचिति हेचहत्तद्वाहै। देवहत्ताहैः पचत्यर्था विशेषणत्वे ने। पास्छिते

। तद्खुक्तं निमिनना शब्दबत्र परु भ्यंतेतरागमेदि तदृश्यतेतस्य ज्ञानं यथाव्येषाभिति ॰ शब्द वत् शब्द्वा वाच्यं य १२५ याभवति त्यापलभ्यन्तेए कत्वंहियतस्तरागमेएकवचनागमेटश्यते।तस्तस्याङ्गत्वद्रानंययान्येषांविशेषणानां पशुत्व कोहित्यादीनामपि तद्र्यः। एवंचजैमिनेरिपसंख्याविष्रिष्टपक्त्यर्थबोधएवतात्पर्यम्॥ इरिर्प्यादः यजेतप शुनित्यनसंस्कारस्यापिसंभवे। यथाजातिस्तथैकत्वंसाधनत्वेनगम्यते इति। नकेवलाप्रसति विन्यायात्।विभक्ते संस्कारार्थसभविषेजातिवहेक्तवमपिकियासाधनविशिष्ट्येवापिस्हितेः इत्यर्थइतिहत्वाराजः।अपिचसंख्याया अ मूर्तत्वात्करणत्वासंभवः॥नचपरंपर्यातस्याःकरणत्वम्।अयोग्यतयापरंपर्याकियान्वयकल्पनापस्योक्त युक्तिभः प्रकृत्ययान्वयस्यवकल्पचितुमोचित्यात्। अरुणचेत्यादी तु गुणस्यापि ततीयापकत्यर्थेत्वा त्। परंपर्या क् रणत्वमुचितम्। एवचविषेयविशेषणं सर्वमिविवसाकारणाभावाहि विस्तिमितिसिद्धम्। यहसंमाष्टीत्यादे उहे प्रयम्भतम् कत्वं अविविध्ततं तथाद्रिमजाप्त्यानवम् हाद्त्यादिवाक्यविद्वितमहो हुशेनसं माग्दिवधीयतेतत्रेक त्विव्सायाग्रहीत्यतिवाक्यगतसंख्ययास्त हाक्यगतैकत्वस्यविरोधात्त्योर्वोक्ययोभेदाप्रति । यतुपरस्य रानपसक्विधनानाकारकान्वयः क्रियायामञ्जुत्य नः एक्त्वस्याश्रयविधयाम्बाकाङ्क्षत्वे पिम्रहोत्पतिचा

न्वितस्यैषक्रियाकाङ्सादर्शनात्केबलयत्ययात्रस्तुपस्कितेश्वनहिनायद्मात्रेपातदुपस्कितिः।।प्रातिपदिकात्कर्मणिए कलेचएकवचनिम त्यर्थितप्रत्यासत्याप्रकृत्यर्था व्याचित्रवा किंचप्रकृतेर्वार्थेयत्य योभवतीत्य त्याप्रत्याप्रत्याप रस्परसं बन्धार्थको धरवततच्छास्त्रणतयोः साधुलको धनं एतन्त्र लिके व प्रत्ययानो प्रस्त्यर्थान्वतस्वार्थको ध क त्वयुत्पतिः॥ताभ्यापरस्य संबद्धार्थस्येवबोधीनकेवलस्येतितद्रश्चीः।विभक्त्यर्थस्यप्रसूद्धर्वविशेषणते वत्यु य यादितम्। कर्मणिवर्तमानेएकत्वेद्रत्यशेषितस्यधर्मत्वप्रनीतेः॥ षष्ठ्यन्ताद्यस्यभिव्या द्वत्यहोपस्छिते धीर्मणि ध मस्यविशेषणता याएव दृष्टत्वा त्स्य प्रकृत्य श्रीपति विशेषणते को चिताएवं चप्रकृति सवश्रीयोगका बुसाका यकारण भाविवशरः परेषामस्मरारीनां चेभमभू लक्ष्मवितिध्येयम्। सर्वश्रासंख्यायाः कर्म लेनान्वयो नस्तिः तस्मात्य श्राना इत्यादी विशिष्ट विधि संभावात् नेकत्वे विविधाया मियां क्या भेदः स्पष्टं चेदं है लाजी ये ननेव मेकत्वस्य पश्रावशे षणतयापागाङ्गत्वाभावात्तदभावेपियागावैगुण्यात्तद्विक्षितमेवस्यात्।तद्त्तंजिमितिना।तत्रैकत्वम्यज्ञाङ्ग मर्थस्य गणभू तत्वा दिति इति चे ना विशिष्टस्य श्रुत्याङ्ग लोबो धनेन पशुत्वादि विशेष गैवे कर्पर्व ति हिशेष गैवे कर्पे सत्यपिनिशिष्टानतुष्टानात्त्तहै गुण्यापपत्ते ॥ पशुलादिञ्च ब्द्बो ध्यस्यास्यापिनिशेषणभूतस्य यागाङ्गत्वोपपत्ते

उ.म. इसाभावतर्विवस्तामतदुत्तंज्ञेमिनिनाएकलयुक्तेकस्पश्चतिसंयोगादितिपूर्वपक्षेसर्वेषाहिलक्षणत्वाद्विशि हिह १२६ वस्णिति। सर्वेषां संमार्गः कार्यः ग्रहत्वजाते ईव्यलस्पत्वाद् द्वाबीधकत्वाद् वस्णद्वाबोधनं अविशिष्टं यते द्त्पर्यः। अगवताश्वरस्वामिनातुत्रीढिवादेनसंख्याया अपिकार्क लेनिक्यान्वयः पश्चात्रकृत्पर्थेनपणिकःसं बन्धउक्तस्याग्रहेसमाष्ट्रितेचेक्षित्याहिरीत्यावाक्यभेदः संख्या विवक्षायीदर्शितइतिनत्रवत्स्यभारः ।नव्यभीमा सबेसु सग्वायोवास्तवस्वनगृहीतः वाक्यायविचारायोगे वतन्तास्य प्रश्चनापहायविचारस्य तत्रास्व वितत्वास्य दार्यविचा रप्रयुक्तव्याकरणशास्त्रनिणीतपदार्थस्यान्यथाकरणेत्रीहरेवनिमित्तत्वात् विनाजिमिनिवाबचानुपप त्य भावाच्य एक लयुक्त मितिजै मिन्य स्र रास्तार्स्याचे त्यलम्। दुरंशब्दसंस्कारायित योपात विशेष विषयमेव ईहिशोवि विकातावेकरचनंबीध्यम्। यहानकेवलात्रकृतिरितिन्यायात्। शब्दसंस्काराश्रमेवसंस्वाविवसानतुप्रहत्यशैव छिर ययतु अनान्तरी पकेश दो पातंस दि वसित मेव यसाप्र स्ते यह स्तं यथा वहा आंसनति चतु भिराद्ते षड्भिई रति इत्या

ही हा स्यामित्या दियस्योभयहिव स्विग्तिमिछे स्वपञ्चशरावमीदनं निर्वयदित्यादा वस्यवहू पारधः सहु उभेयशब्द्वा च्यानतुसंख्येसेकावयवना शेपिसमुद्यस्यनाशात्निवियः ऋियवएतेतिहुरियन्यस्य शंअपादानसंशास्त्रेभा

व्यतोनिस् तस्य तयातद्नपेष्ठत्वादिति। तनाः अधिनययादीपक्षपात्रजतीत्यादीस्य भक्तपात्रितिस्त म्ह केय टाद्सिमनेप्रयोगेत हर्रानात्। एवंचात्वादवाक्येउत्पत्तिबाक्यगत् धर्मविरुद्धविशेषणवविबन्धितम्॥अतएं वद्गी हीनवहन्तीत्यारी उद्देश्य विशेषणमपिबहत्तं विवसित्येव।। नच्य हानुवा हेन संमार्गः समुज्य मान्य हानुवाहेन चैकत्वंबिधेयमास्वितिवाच्यम्। एकपरार्थयोर्ह्रदेश्यविधेयभावे प्रान्वयाभावात्स्यार्गस्यानुवाद्य कोराववाभाजात्व।वा व्यभेरापत्तेम्ब किंवोत्पत्तिवाक्येवदुत्वादिसंख्याभवणाद्वविधयणतत्वेनतवादिशब्दी पातत्वेनवतस्याविवशणात् nतत्रतत्स रच्याचिशिष्टानाभेवा नुभावा द्र यह शब्देनतेन रह्येणरमृतेषुविभक्ते कत्ववीध ने उपक्रम रखस्य वाध इस्रो स्पमी मां स को तः वाक्यभेद् षदार्थात्वंस्प एं बे हं है ला राजी थे। पश्गिता न तथा विरुद्ध स ल्पा याश्वावणं व त्यात्युं स्त्विविशि एस्येवसंस्थानि शिष्टस्येवतत्रविधानम्। अपिन्यग्रह्णितिहितीयगाग्रहस्यसंस्कार्यसंस्कार्यसंस्थान्यंत्रतीयते एवचप्रति प्रधानंशुणा इतिरितित्यायार् विविशमना विरहा चुसी आवसेक विहेरण फलक समार्थसर्वग्रहेर्वे सणाचिषेयपम्बादिविशेषणवत्किया बुखाभावेननहैं कल्पत्र शुक्तिया वे कल्पात्रसके स्वसंवित्र वे संवार्ग सि ध्याविवसाफ्लाभावे नतद्विवसा। अपिचात्यनिवान्यगतस्वयाग्रहस्यपरिन्छिन्नत्वात्परिन्छेदकाका

त्रस्यवतत्रभानात्।बाह्मणायण्तं रे हात्यादे।चप्रत्येकंशतद्गनप्रतीतिरेकाशेषेतुनेबम्।ब्राह्मणेभ्यःश्तंदेहीखक्तेनियमेनप्रत्येकंशतद्गनाप्रनीतेः।यद् व्यरिग् होतद्विलानां वी सात दावा ह्याणे बाह्यणे पूज्य हाथ्यां हाथ्यां त्रिभ्यक्षिभ्य द्यादिभवत्यवा अत्रे द्वाष्यम् यत्रयस्य देवी सात त्रतत्य देवसाय स्दि पंदित्न नयत्यर्थमं सर्ग मक्वर्णितावच्छे दक्तव्यापका वेवोधितिवनापिदि वंतत्यदार्थमं सर्गत क्वर्णितावच्छे दक्तव्यापका व्यापका विकासिता कार कं वेहिजानी याद्रीयां मन्येतसाभवेदियक्षितं वेतिसूत्रभाष्येष्रयोगात्।व्यञ्जनानियस्ययस्यावःकार्यस्यतंत्रनंभजन्तद्यञादेरितिसूत्रस्यभा व्यप्रयोगात्पष्टतायक्तित्तत्वदेषिवीपादित्वम् यत्तानाहिर्वचनेकिंत्रभिन्नोयतक्क्देशिन्नस्त्येणेवतृहिस्ययदार्थवरामर्शकावितितन। ब हुर्पप्रतिपिपार्यिणायांबरु यन्त्र इत्रयोगापतेः। हाभ्यामेवसर्वप्रतीति। तिचेदेक्रेनेषसर्वप्रतीत्यप्रपेतिहितीयप्रयोगस्यापित्रेपर्ध्यापन्तिरत्य न्यू लमार्तिची साः रावंत्र क्रतित्रस्य यार्थं बोधनहारा शास्त्रं विशिष्टस्य प्रदर्शस्य बोधनहार वाक्यार्थस्य बोधक सहोके स्ववहारे प्रयोगिय दिष्ण स्त्रज्ञानंविनाप्रकारनरेणापिपदार्थज्ञानंनोकेद्दर्भवेतथापिशस्त्रीयप्रकृतिप्रत्यययुताद्नपूर्वकंविजातीयतज्ञानपूर्वकप्रयोगस्यचित्रशुद्धिद्वाराप वर्गसंपाद्कलेनशास्त्रज्ञानस्पवस्पकलात्।वद्वतंहरिणात्रह्रारमपवर्गस्यवाङ्ग्यलानीविकितित्तमितार्थलख्नोपायेनसर्वशब्द्वतिवनीत्रशा च्चर्यापयोगोबोध्यद्तिशिव्माभधीत्यकणिभाष्याध्यियुधीन्द्रदृदिदे वितात्। यायतन्त्रं रामरामा हा दिरहो प्ररामतः। याचकामाकत्पतरे रित स हताशनाता युङ्ग-वेरपुराभीयरामतालब्धनीविकः रसर्वनन्नार्थतत्वनः सर्वनचिम्बन्धकृतर्वे याकरणनागेषः स्कोटायनम्प्रवर्धतम् परिक्रयो क्तवांसेन प्रीयता मुमयापिक १ इड सर्वे स्पनाभा सर्ति विस्यन पण्डिते दृषदे पिहिसन्ती णीः पयो धीरामयोगतः ४ शब्देन्ड शेखरं पुने में त्यां वे वकन्यकाम्। समतीसम्पग्रह्माह्मशिवयोर्पितीमया ॥५॥ इतिश्रीवैयाकरणसिद्धान्तमज्ञूषाख्यः स्कोटवादः समान्नः ॥

